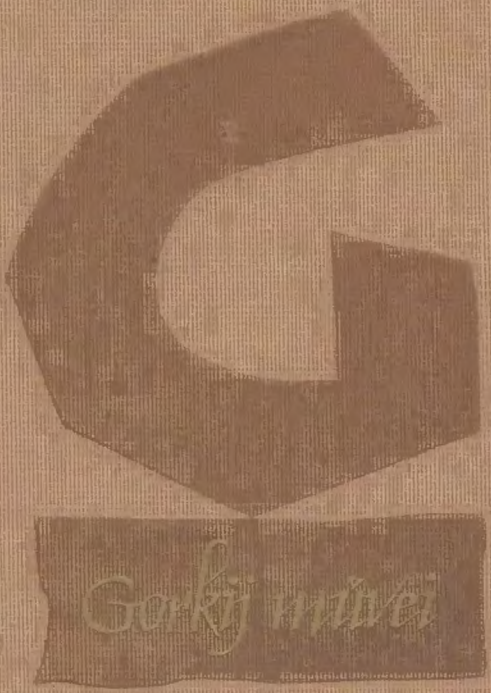
Gorkij muzeo

GORKIJ
m ű v e i

GORKIJ
művei

Tizenötödik kötet

Fordította

GELLÉRT GYÖRGY

GORKIJ
m ű v e i

Klim Szamgin élete
(Negyven év)

1925—1936

1. kötet

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1964

Marija Ignatyevna Zakrevszkajának ajánlom

Első rész

Ivan Akimovics Szamgin különc ember volt. Amikor feleségének második fia született, az ágya mellett ült, és így unszolta:

— Tudod mit, Vera: ritka nevet adunk neki, jó? Unom már ezt a rengeteg Ivant meg Vaszilijt... Nos?

A szülés kínjától elgyötört Vera Petrovna nem válaszolt. A férfi egy percre elgondolkodott, galambszemét az ablakra, az égre meresztette; a széltépte felhők jégzajlásra, zsombék buckáira emlékeztették. Azután kurta, vaskos ujjával a levegőt bökdösve gondterhesen sorolni kezdte a neveket:

— Hrisztofor? Kirik? Vukol? Nyikogyim?

Mindegyik nevet megsemmisítő kézmozdulattal elvetette. Miután sorra vett vagy tizenöt furcsa nevet, elégedetten kiáltott fel:

— Szamszon! Szamszon Szamgin... megvan! Nem rossz! Keresztneve a bibliai hős Sámsoné, vezetékneve pedig... nos, az én vezetéknevem sem mindennapi!

— Ne rázd az ágyat — kérte halkan a felesége.

Szamgin bocsánatot kért, megcsókolta az asszony elerőtlenedett és furcsán nehéz kezét. Mosolyogva hallgatta az őszi szél bősz süvöltését, a csecsemő panaszos sivalkodását.

— Igen, Szamszon! A népnek hősökre van szüksége. De... még gondolkodom rajta. Talán mégis Leonyid lesz.

— Kimeríti Verát ezekkel a haszontalanságokkal — jegyezte meg szigorúan Marija Romanovna, a bába, miközben pelenkába tette az újszülöttet.

Szamgin a felesége vértelen arcára pillantott, megigazította a párnán szétterülő, ritka szép aranyos-holdszínű haját, és nesztelenül kisompolygott a hálószobából.

Az anya lassan lábadozott, a gyermek gyönge volt. Vera Petrovna kövér, de mindig betegeskedő anyja attól félt, hogy a fiúcska nem marad életben, és sürgette a keresztelést. Meg is keresztelték, és Szamgin bűnbánó mosollyal mondta:

— Verocska, az utolsó percben elhatároztam, hogy mégis Klimnek nevezzük. Klim! Közönséges paraszti név, semmire sem kötelez. Mit szólsz hozzá?

Vera Petrovna látta férje zavarát és a háznép elégedetlenségét, s helyeslően kijelentette:

— Nekem tetszik.

Szava törvény volt a családban, Szamgin váratlan ötleteit pedig már mindenki megszokta. Fura cselekedeteivel gyakran csodálatba ejtette környezetét, de a családban és ismerősei körében szerencsés ember hírében állott, akinek minden sikerül.

A nem éppen hétköznapi név már élete első napjaiban tekintélyt szerzett a gyermeknek.

— Klim? — kérdezgették az ismerősök, és különös figyelemmel nézegették a fiúcskát, mintha találgatnák: miért éppen Klimnek hívják?

Szamgin megmagyarázta:

— Nyesztornak vagy Antyipának akartam nevezni, de hát, tudjátok, ez az ostoba keresztelési szertartás, a pópa, „megtagadod-e a sátánt", meg: „fújj rá", „köpj" . . .

A háziaknak is megvolt az okuk — kinek-kinek más —, hogy több figyelmet fordítsanak az újszülöttre, mint kétéves bátyjára, Dmitrijre. Klim betegeskedett, és anyja ezért még jobban szerette; apja bűnösnek érezte magát, hogy ilyen lehetetlen nevet adott neki; nagyanyja „parasztos"-nak tartotta a nevet, és úgy vélte, hogy megsértették vele a gyerme-

ket; a gyermekbolond nagyapa pedig, az árvagyermekek iparostanonc-iskolájának alapítója és pártfogója, rajongott a pedagógiáért és a higiéniáért, és minthogy a satnya Klimet szemlátomást jobban szerette az egészséges Dmitrijnél, szintén rá pazarolta terhes gondoskodását.

Klim életének első évei arra az időre estek, amikor a szabadságért és kultúráért elkeseredett harcot vívott egy maroknyi csoport; ezek az emberek bátran és védtelenül „a kalapács és az üllő közé" álltak, a tehetséges német hercegnő tehetségtelen utódának kormánya és a jobbágyság igájában elfásult, műveletlen nép közé. A becsületes emberek jogosan gyűlölték a cár uralmát, és őszintén megszerették a „népet", noha nem ismerték, és hozzáláttak, hogy feltámasszák, megmentsék. Hogy megszerethessék a parasztot, rendkívüli lelki szépségű lénynek képzelték, az ártatlan vértanú koszorújával, a szent dicsfényével ékesítették, és testi kínjait többre becsülték azoknál az erkölcsi kínoknál, amelyekkel a borzalmas orosz élet bőven elhalmozta az ország legjobbjait.

Az akkori idők szomorú himnusza volt a kor legérzékenyebb lelkű költőjének haragos jajszava. Különös aggodalom csendült ki a néphez intézett kérdéséből:

Fölébredsz még, te szunnyadó erő,
Vagy elvégzed, mit rád szabott a végzet?
A multból nem lépsz többé már elő,
Elhangzott rég a sóhaj és az ének,
S örökre alszol, sosem ébredő?[1]*

Mérhetetlenül sokat szenvedtek azok, akik a kultúra megteremtéséért harcoltak. Száz meg száz fiatal embert tartóztattak le, zártak börtönbe, száműztek Szibériába, de ez csak mindjobban szította és fokozta harcukat a hatalom óriási, lélektelen gépezete ellen.

Ezt a harcot a Szamgin család is megsínylette: Ivan bátyja, Jakov majdnem két évig ült börtönben, majd Szibériába

[1] *Az első részben a csillaggal jelölt verseket Raics István fordította.*

száműzték, menekülni próbált, de elfogták, és valahová Turkesztánba vitték; Ivan Szamgin sem kerülte el a letartóztatást és a börtönt, utána kizárták az egyetemről; Vera Petrovna unokafivére, Marija Romanovna férje pedig áton jalutorovszki száműzetésébe menet halt meg.

1879 tavaszán eldördült Szolovjov kétségbeesett lövése, s a kormány ázsiai vad megtorlással felelt rá.

Néhány tucat elszánt ember — férfi és nő — párviadalra kelt az egyeduralkodóval. Két évig vadásztak rá, mint valami fenevadra, s végül megölték, egyik társuk azonban tüstént elárulta őket; ez az ember meg akarta ölni II. Sándort, de valószínűleg mégis maga vágta el a cár vonatának felrobbantására szánt akna zsinórját. A meggyilkolt fia, III. Sándor, díszpolgári címmel tüntette ki az árulót, aki apja életére tört.

Amikor a hősök elpusztultak, azzal vádolták őket — mint ez mindig szokás -, hogy olyan reményeket ébresztgettek, amelyeket nem tudtak valóra váltani. Azokat, akik messziről rokonszenvvel kísérték az egyenlőtlen harcot, jobban lesújtotta a vereség, mint a harcosok életben maradt barátait.

Sokan azonnal, óvatosan bezárták házuk ajtaját a hősök csapatának töredékei előtt, a hősök előtt, akikért tegnap még lelkesedtek, ma azonban csak bajt hozhattak rájuk.

Mindinkább szkeptikusan bírálták „az egyén jelentőségét a történelem-formálás folyamatában". Ezt a kritikát néhány évtized múlva felváltotta a mértéktelen rajongás az új hős: Friedrich Nietzsche „szőke bestiája" iránt. Az embereknek gyorsan megjött az eszük, és mivel egyetértettek Spencerrel abban, hogy „alantas ösztönből nem formálódik kiváló magatartás", minden erejüket és tehetségüket az „önmegismerésre", az egyéni lét kérdéseire összpontosították. Rohamosan közeledtek a „korunk nem a nagy feladatok kora" jelszó elfogadása felé.

A zseniális művész, aki olyan bámulatos finoman érzékelte a gonoszság erejét, hogy valósággal a gonoszság alkotójának, az önmagát leleplező Ördögnek rémlett — ez a mű-

vész eszelősen kiáltozta abban az országban, amelynek urai jobbára ugyanolyan rabok voltak, mint szolgáik:

„Alázkodjál meg, büszke ember! Tűrj, büszke ember!"

De nyomában nem kevésbé harsányan dörögte, parancsolón és állhatatosan hirdette egy másik lángelme, hogy csak egyetlen út vezet a szabadsághoz: „ha nem állunk ellen erőszakkal a gonosznak".

Szamginék háza azok közé az akkortájt már ritka házak közé tartozott, ahol esténként a háziak nem siettek a lámpaoltással. Komor, barátságtalan emberek jártak hozzájuk, igaz, csak hébe-hóba, leültek valamelyik sötét sarokba, keveset beszéltek, és bosszantóan mosolyogtak. A különböző termetű, különböző öltözetű emberek furcsán hasonlítottak egymáshoz, mint az egy században szolgáló katonák. „Nem idevalósiak" voltak, átutazóban állítottak be Szamginhoz, néha ott is éjszakáztak. Valamennyien egyformán alázatosan hallgatták Marija Romanova mérges beszédét, és szemlátomást féltek tőle. Szamgin pedig tőlük félt; a kis Klim látta, hogy apja majdnem mindegyikük előtt bűnbánóan dörzsöli puha, lágy kezét, és lába is rángatózik. Egyikük, egy fekete szakállú és bizonyára igen fukar ember, mérgesen dohogott:

— A te házadban minden olyan ostoba, Ivan, mint az örmény anekdotában: mindenből tízszerte több van a kelleténél. Éjszakára, nem tudom, miért, két párnát és két gyertyát adtak nekem.

Szamgin városi ismerőseinek köre jócskán megcsappant, de azért esténként mégis összegyűltek nála néhányan megszokásból, csupa olyan ember, aki még nem vetkőzte le tegnapi hangulatát. Minden este az udvar végében álló szárnyépületből fenségesen előbukkant Marija Romanovna. Magas, csontos asszony volt, fekete szemüveget viselt, arcán sértődés tükröződött, ajkát beharapta. Őszbe csavarodó haját fekete csipkés főkötő takarta, amely alól szigorúan meredezett nagy szürke füle. Az emeletről lejött Varavka, a vörös szakállú, széles vállú lakó. Hirtelen meggazdagodott fuvaroshoz hasonlított, aki másról levetett ruhát vásárolt, és fe-

szélyezve érzi magát benne. Nehézkesen, óvatosan mozgott, de mégis igen zajosan csoszogott; lába feje ovális volt, mint a halastál. Ha a teázó asztalhoz ült, előbb gondosan próbálgatta a széket, vajon elég erős-e. Minden recsegett-ropogott, rázkódott rajta és körülötte, és a bútorok meg az edények szinte féltek tőle. Amikor pedig a zongora mellett ment el, a húrok megzendültek. Szomov doktor is megjelent; a fekete szakállas, komor ember megállt a küszöbön, és bajuszhoz hasonló szemöldöke alól kimeredő, dülledt, merev szemét végighordozta a társaságon, majd rekedten megkérdezte:

— Élnek? Egészségesek?

Aztán belépett a szobába. Széles, görnyedt háta mögül előtűnt a sárga arcú, óriási szemű, sovány doktorné. Szótlanul megcsókolta Vera Petrovnát, majd meghajolt a jelenlevők felé, mint a templomban az ikonok előtt. Majd kissé távolabb leült, és száját elfödte zsebkendőjével, akárcsak a fogorvos várószobájában. A szoba legsötétebb sarkába bámult, mintha várná, hogy valaki hívja a sötétből:

„Jöjj!"

Klim tudta, hogy a halált várja. Hallotta, amint Szomov doktor ismételgette:

— Még soha senkit nem láttam, aki olyan ostobán félne a haláltól, mint a feleségem.

Valamelyik félhomályos sarokban észrevétlenül és váratlanul felbukkant egy vörös hajú ember: Klim és Dmitrij házitanítója, Sztyepan Tomilin; beszaladt a mindig izgatott, sovány Tánya Kulikova kisasszony is — mulatságos orrát himlőhelyek lyuggatták össze — könyveket meg füzeteket hozott magával, amelyeket lila tintával írt szavak töltöttek meg, mindenkire rátámadt és mindenkit fojtott hangon, halkan unszolt:

— No, olvassa hát, olvassa!

Vera Petrovna nyugtatgatta:

— Megisszuk a teát, elengedjük a szolgálót, és azután...

— A szolgálóval óvatosan kell bánni! — figyelmeztette fejét csóválva Szomov doktor; feje búbján, csomós haja között, kerek, szürke, kopasz folt világított. A felnőttek a

szoba közepén álló kerek asztalnál teáztak; a fölötte lógó lámpa fehér ernyőjét Szamgin tervezte: az ernyő nem lefelé, az asztalra verte vissza fényét, hanem a mennyezetre, így aztán nyomasztó félhomály ömlött el a szobán. három sarkában majdnem olyan sötét volt, mint éjszaka. A negyedik sarokban, melyet fali lámpa világított meg, az óriási rododendron dézsája mellett gyermekasztal állt. A növény tenyér alakú fekete levelei szétkúsztak a falakon, szárait zsineggel szögekhez kötözték, s léggyökerei úgy lógtak a levegőben, mint megannyi szürke féreg.

A nyugodt, kövérkés Dmitrij mindig háttal ült a nagy asztalnak, a „parasztosan" körbenyírt, karcsú, sovány Klim pedig arccal a felnőttek felé helyezkedett el, figyelmesen hallgatta beszélgetésüket, és várta, hogy apja mikor kezd vele büszkélkedni.

Majdnem minden este magához szólította Klimet. Puha térde közé szorította a kisfiú csípőjét, és így kérdezgette:

— No, mondd meg hát, parasztocskám: mi a legjobb?

Klim így felelt:

— Ha tábornokot temetnek.

— Ugyan miért?

— Mert akkor zene szól.

— És mi a legrosszabb?

— Amikor anyának fáj a feje.

— Mit szóltok hozzá? — faggatta vendégeit Szamgin diadalmasan, és mulatságos, kerek arca nyájasan ragyogott. A vendégek nevettek, dicsérték Klimet, de a kisfiúnak már nem tetszett, hogy így fitogtatják az eszét, és maga is ostobának találta válaszait. Először két évvel ezelőtt válaszolgatott így. Most engedelmesen, sőt kegyesen vetette alá magát a mulatságnak, mert látta, hogy jólesik apjának, de már valami sértőt érzett benne, mintha játékszer volna: megnyomják — és ő sír.

Abból, amit apja, anyja, nagyanyja mesélt a vendégeknek, Klim sok csodálatos és fontos dolgot tudott meg önmagáról: kiderült, hogy már egészen kiskorában jelentősen különbözött a vele egykorúaktól.

— Az egyszerű, durva játékszereket sokkal jobban szerette a furfangos, drága játékoknál — magyarázta szaporán, elfúló hangon az apja. Nagyanyja fontoskodón csóválta dúsan feltornyozott, ősz hajkoronás fejét, és sóhajtozva erősítgette:

— Bizony, bizony, az egyszerűt szereti.

És érdekesen elmesélte, hogy Klim alig ötéves korában meghatóan ápolt egy csenevész virágot, amely véletlenül nőtt a gyom között a kert árnyékos zugában; a kisfiú buzgón öntözte, és ügyet sem vetett az ágyásokban pompázó virágokra, amikor pedig virágja mégis elpusztult, sokáig, keservesen siratta.

Az apja nem figyelt anyósára, és szavába vágott:

— Sokkal szívesebben játszik a dajka unokájával, mint a magához illő gyerekekkel...

Az apa szebben mesélt, mint a nagymama, és mindig olyat, amit a fiúcska nem vett észre önmagán, nem érzett magában. Sőt, néha Klimnek úgy tetszett, hogy apja csupán kieszelte azokat a szavakat és tetteket, amelyekről beszélt, csak hogy dicsekedjék fiával, mint ahogyan dicsekedett bámulatosan pontos órájával, kártyatudásával és sok egyébbel.

Apját hallgatva, Klim legtöbbnyire csodálkozott: hogyan felejthette el ő azt, amire apja emlékszik? Nem, ez nem apja kitalálása, hiszen anyja is mondja, hogy benne, Klimben, sok rendkívüli van, sőt, meg is magyarázza az okát.

— Zaklatott évben született: tűz volt, Jakovot letartóztatták, és még sok minden más is történt. Nehezen hordtam ki, valamivel idő előtt született... innen erednek a furcsaságai, én legalább azt hiszem.

Klim hallotta, hogy anyja szinte mentegetőzik, vagy mintha kérdezné: így van-e?

A vendégek egyetértettek vele:

— Igen, ez érthető!

Egyszer Klim felsült eszének fitogtatásával, s izgatottan megkérdezte apját:

— Miért vagyok én rendkívüli, Mitya pedig mindennapi?

Hiszen ő is akkor született, amikor annyi embert felakasztottak?

Apja igen bőbeszédű és hosszú magyarázatba fogott, Klim emlékezetében azonban csak egy maradt meg: vannak sárga virágok, és vannak piros virágok, ő pedig, Klim, piros virág; a sárga virágok unalmasak.

A nagyanya barátságtalanul vejére sandított, és makacsul hajtogatta, hogy unokája jellemére rossz hatással van mulatságos, parasztos neve: a gyerekek *klin*-nek[2] csúfolják, a kisfiút sérti ez, azért vonzódik a felnőttekhez.

— Nagyon ártalmas ez — mondta.

Mindezzel semmiképp sem értett egyet Akim nagyapó, az Igazi Öregember, aki ellensége volt unokájának és minden embernek. Magas, görnyedt és szomorú volt, mint az elszáradt fa. Hosszú arcát fülétől válláig dús szakáll keretezte, álla pedig csupasz volt, borotvált, akárcsak felső ajka. Orra vastag, kékes, szemét benőtte szürke szemöldöke. Hosszú lába nem hajlott, görbe ujjakban végződő hosszú karja kelletlenül, kényszeredetten mozgott, mindig hosszú, barna szárnyas kabátot és prémmel bélelt, puha talpú bársonycsizmát viselt. Bottal járt, mint az éjjeli őr, botja bőrgömbben végződött, hogy ne kopogjon a padlón, hanem csizmája talpának ütemére puffanjon és csosszanjon. Valóban „igazi öregember" volt, és még amikor ült, akkor is mind a két kezével botjára támaszkodott, mint az öregek a városi park padjain.

— Mindez a legártalmasabb botorság — dohogta. — Elrontjátok a gyereket, mindenfélét kitaláltok róla.

Nagyapa és apa között nyomban fellángolt a vita. Az apa azt bizonygatta, hogy minden, ami jó a földön — kitalálás, és a kitalálást már a majmok kezdték, akiktől az ember származott. A nagyapa mérgesen csoszogtatta botját, nullákat rajzolt vele a padlóra, és csikorgó hangon kiabált:

— Ez is badarság...

De az apát senki sem tudta túlharsogni. Szép metszésű

[2] *Ék.*

ajkáról olyan szaporán és bőven ömlött a szó, hogy Klim már tudta: nagyapó mindjárt meglóbálja botját, kihúzza nagy testét, mint a hátsó lábára ágaskodó cirkuszi ló, és szobájába vonul. Apa pedig utána kiált:

„Te embergyűlölő vagy, nagyapa!"

Így történt ez mindig.

Klim nagyon jól érezte, hogy nagyapja mindenféleképp igyekszik megalázni őt, a többi felnőtt pedig szeretettel dicséri. Az Igazi Öregember azt állította, hogy Klim csupán gyenge, satnya fiúcska, és semmi rendkívüli nincs benne. Csak azért játszik silány játékszerekkel, mert szép játékait elvették a szemfüles gyerekek, azért barátkozik a dajka unokájával, Ivan Dronovval, mert az ostobább Varavka gyerekeinél, s az elkényeztetett, hiú Klim különleges figyelmet követel, és ezt csak Ivantól kapja meg.

Ezt igen sértő volt hallani, és ellenszenvet, félelmet keltett nagyapja iránt. Klim elhitte apjának: minden, ami szép, csak kitalálás — játékok, édesség, képeskönyv, vers —, egyszóval minden. A nagymama, amikor megrendelte az ebédet a szakácsnőnél, gyakran ezt mondta:

— Ne zaklass! Találj ki valamit.

Mindig ki kell találni valamit, mert különben egyik felnőtt sem veszi észre, és úgy élhet, mintha nem is létezne vagy nem Klim, hanem Dmitrij volna.

Nem emlékezett rá, mikor vette észre, hogy őt csak kieszelik, és kezdett maga is kitalálni egyet-mást. De jól emlékezett legsikeresebb elmeszüleményeire. Egyszer régen ezt kérdezte Varavkától:

— Miért van neked olyan bogár-neved? Nem vagy orosz?

— Török vagyok — felelte Varavka. — Igazi nevem Bej: Nyepalkoj Akopejkoj Bej. Bej török szó: urat jelent.

— Ez nem név, hanem dadus mondása[3] — jelentette ki Klim.

Varavka megragadta, és néhányszor könnyen feldobta, mint valami labdát. Nem sokkal ezután belekötött a kelle-

[3] *Nye palkoj, a kopejkoj: nem bottal, hanem pénzzel*

metlen Szomov doktor is, akiből vodka és sóshal szaga áradt; Klim azzal az ötlettel állt elő, hogy Szomov neve kerek, mint a hordó. Azután azt állította, hogy nagyapa lila szavakkal beszél. De amikor kijelentette, hogy az emberek nyáriasan és téliesen haragszanak, Varavka talpraesett kislánya, Lida, mérgesen letorkolta:

— Ezt én mondtam először, nem ő!

Klim zavarba esett, elpirult.

A kitalálás nem volt könnyű, Klim azonban tudta, hogy a házban mindenki éppen ezért szereti — az Igazi Öregember kivételével — jobban Dmitrij bátyjánál. Még Szomov doktor is, amikor csónakázni mentek, és a két fiú megelőzte — még a mogorva doktor is így szólt Klim anyjához, akivel lustán lépkedett karonfogva:

— Lám, Vera, ketten vannak, de tízet számítanak: egyik nulla, másik egyes.

Klim nyomban kitalálta, hogy a nulla: pufók, lomha bátyókája, aki mulatságosan hasonlít apjukra. Attól a naptól kezdve Sárga Nullának hívta bátyját, noha Dmitrij pirospozsgás, kék szemű volt.

Klim észrevette, hogy a felnőttek mindig valami olyat várnak tőle, ami más gyerekből hiányzik. Ezért esti tea után igyekezett minél tovább a felnőttek között üldögélni, leste a szavak áradatát, és bölcsességet merített belőle. Figyelmesen hallgatta a véget nem érő vitákat, és jól megtanulta, hogy kiragadja azokat a szavakat, amelyek különösen izgatták fülét, azután pedig megkérdezte apjától a jelentésüket. Ivan Szamgin örömmel magyarázta meg, hogy mi a mizantróp, radikális, ateista, „a kultúra hordozója", utána pedig megcirógatva fiát, így dicsérte:

— Okos vagy. Csak kíváncsiskodjál, az hasznos.

Apja igen kellemes ember volt, de nem olyan érdekes, mint Varavka. Klim nehezen értette apja szavait: olyan sokat és olyan hadarva beszélt, hogy egyik szava elfojtotta a másikat, beszéde pedig a palack nyakából kifröccsenő sör vagy kvasz bugyborékoló habjához hasonlított. Varavka viszont keveset beszélt, és szavai hatásosak voltak, akár a

cégtáblák szövege. Piros arcán vidáman csillogott kicsiny, zöldes szeme, rőt szakálla olyan dús volt, mint a róka farka, szakállában széles, vörös mosoly bujkált; kimosolyogta magát, majd zsírosan ragyogó, hosszú nyelvével megnyalta ajkát.

Varavka kétségtelenül nagyon okos ember volt. Soha senkivel nem értett egyet, és mindenkit oktatott, még az Igazi Öregembert is, aki szintén hadilábon állt mindenkivel, és azt követelte, hogy minden ember egy úton haladjon.

— Oroszországnak egy útja van — mondogatta és kopogott botjával.

Varavka pedig ezt kiáltozta:

— Európa vagyunk-e vagy nem?

Mindig azt hangoztatta, hogy a paraszt nem sokat ér, és csak egyetlen ló tudja kihúzni a szekeret a kátyúból: az értelmiség.

Klim tudta, hogy az értelmiség: apja, nagyapja, anyja, valamennyi ismerősük és természetesen maga Varavka is, aki bármilyen nehéz szekeret el tud mozdítani. De különös volt, hogy a doktor — igen erős ember létére — nem értett egyet Varavkával; mérgesen kimeresztette fekete szemét, és így kiabált:

— Vegye tudomásul, ez zagyvaság!

Marija Romanovna kihúzta magát, mint a katona, és szigorúan így szólt:

— Szégyellje magát, Varavka!

Néha pedig a vita leghevesebb pillanatában ünnepélyesen kivonult, az ajtóban azonban megállt, és dühtől vörösen kiáltotta:

— Térjen észre, Varavka! Ez már-már árulás!

Varavka, aki a legszilárdabb széken ült, úgy hahotázott, hogy nyikorgott alatta a szék.

Apa húsos, meleg tenyerét dörzsölgette, és így beszélt:

— Már engedelmet kérek, Tyimofej! Egyfelől, persze, itt vannak az értelmiségi szakemberek, akik energiájukat az iparba fektetik, és behatolnak a hatóság apparátusába... másfelől pedig, a közelmúlt hagyatéka...

— Egyfelől is, másfelől is rosszul beszélsz — förmedt rá Varavka, és Klim igazat adott neki: igen, apja rosszul beszél, és mindig mentegetőzik, mint aki rossz fát tett a tűzre. Anyja is Varavkának adott igazat.

— Tyimofej Sztyepanovicsnak igaza van! — jelentette ki határozottan. — Az élet bonyolultabb, mint gondoltuk. Fölül kell vizsgálnunk sok mindent, amit elhittünk, és ezért elfogadtunk.

Keveset és higgadtan beszélt, nem használt szokatlan szavakat. Nagyon ritkán haragudott, de sohasem „nyáriasan", hangosan és fenyegetőn, mint Lida anyja, hanem „téliesen". Szép arca elsápadt, szemöldöke lekonyult; felvetette dús hajkoronás, nehéz fejét, nyugodtan átnézett a feje fölött annak, aki megharagította, s odavetett neki valami rövidet, egyszerűt. Amikor így pillantott az apára, Klimnek úgy tetszett, hogy kettőjük közt egyre nő a távolság, noha egyikük sem mozdul el helyéről. Egyszer anyja igazán „téliesen" megharagudott Tomilin házitanítóra, aki sokáig és unalmasan magyarázgatta a kétféle igazságot: a természeti igazságot és a jogos igazságot.

— Elég! — szólt az anya halkan, de úgy, hogy mindenki elhallgatott. — Elég a meddő áldozatokból. A nagylelkűség naiv dolog... Ideje, hogy megokosodjunk.

— De hát te megőrültél, Vera! — szörnyedt el Marija Romanovna, és gyorsan eltűnt; hangosan kopogott cipője sarka, amely olyan széles volt, mint a ló patája. Klim nem emlékezett rá, hogy anyja valaha is zavarba esett, mint ez apjával gyakran megtörtént. De egyszer mégis zavarba esett, teljesen érthetetlen okból; éppen zsebkendőket szegett, és Klim megkérdezte:

— Anya, mit jelent: „Ne kívánd a te felebarátodnak feleségét?"

— Kérdezd meg a házitanítótól — mondta az anya, de nyomban elpirult, és sietve hozzátette:

— Inkább apádtól kérdezd meg...

Amikor valami érdekes és érthető dologról beszéltek, Klim örült, hogy a felnőttek megfeledkeztek róla, de ha a

viták kifárasztották, nyomban életjelt adott magáról, és anyja vagy apja álmélkodva kérdezte:

— Hogyan, te még itt vagy?

A kétféle igazságról unalmasan vitáztak. Klim megkérdezte:

— Hogyan tudják meg, mi igaz, és mi nem igaz?

— Mi? — kiáltott az apa kérdőn és hunyorított: — Halljátok?

Varavka átölelte Klimet, és így felelt neki:

— Az igazságot a szagáról ismerik meg, öcskös: csípős a szaga.

— Milyen szaga van?

— Hagyma meg torma...

Mindenki nevetett. Tánya Kulikova szomorúan jegyezte meg:

— Ó, milyen igaz ez! Az igazság is könnyet fakaszt, ugye, Tomilin?

A házitanító némán, óvatosan elhúzódott tőle, Tányának pedig átizzott a füle, fejét lehorgasztotta, és sokáig bámult a földre, a lába elé.

Klim elég korán észrevette, hogy a felnőttek igazságában van valami hamis, kieszelt. Beszélgetéseikben különösen gyakran említették a cárt meg a népet. A „cár", ez a rövid, karcolóan hangzó szócska semmiféle elképzelést sem keltett Klimben, míg egyszer Marija Romanovna nem mondott rá egy másik szót:

— Vérszopó.

Olyan erősen megrázta a fejét, amikor kiejtette ezt a szót, hogy szemüvege a szemöldöke fölé csúszott. Klim nemsokára megtudta, és észrevétlenül hozzászokott a gondolathoz, hogy a cár igen gonosz és ravasz katona, aki nemrég „becsapta az egész népet".

A „nép" szó csodálatosan tág volt: a legkülönbözőbb érzéseket foglalta magába. Szánakozón és tisztelettel, örömmel és gondterhesen beszéltek a népről. Tánya Kulikova szemlátomást valamiért irigyelte a népet, apja mártírnak, Varavka pedig mulyának nevezte. Klim tudta, hogy a nép:

falun élő parasztok és parasztasszonyok, akik minden szerdán a városba jönnek, és tűzifát, gombát, krumplit és káposztát árulnak. Ezeket az embereket azonban nem tekintette annak az igazi népnek, amelyről olyan sokat és olyan gondoskodón beszélnek, verseket költenek, amelyet mindenki szeret, sajnál, és amelynek mindenki szívvel-lélekkel boldogságot kíván.

Az igazi népet Klim óriási termetű emberek mérhetetlen tömegének képzelte, akik szerencsétlenek és ijesztőek, akár Vavilov, a félelmetes külsejű koldus. Vavilov magas öregember volt, göndör haja olyan dús, mint a gyapjú, piszkos szürke szakálla szemétől nyakáig benőtte arcát, orrának kékes bütyke alig emelkedett ki arcából, szája egyáltalán nem látszott, szeme helyén pedig két homályos üvegdarab világított fakón. De amikor elordította az ablak előtt: „Uram Jézus Krisztus, isten fia, könyörülj rajtunk!" — irdatlan szakálla közt sötét lyuk tárult fel, amelyből három fekete fog meredezett elő fenyegetőn, nyelve nehezen forgott s olyan vastag és kerek volt, mint a mozsárütő.

A felnőttek sajnálkozva beszéltek róla, tisztelettudóan adtak neki alamizsnát. Klimnek úgy tetszett, hogy bűnösnek érzik magukat ezzel a koldussal szemben, sőt talán kissé félnek is tőle, mint ahogyan Klim is félt. Apja lelkendezett:

— A sértett Ilja Muromec,[4] a nép büszke ereje!

Jevgenyija, a dajka pedig, aki olyan kerek és gömbölyű volt, akár a hordó, így kiáltott, amikor a gyerekek rossz fát tettek a tűzre:

— Mindjárt hívom Vavilovot!

A dajka elbeszélése szerint ez a koldus nagy bűnös és gonosztevő volt. Az éhínség idején homokkal, mésszel kevert lisztet árult, amikor pedig bíróság elé került, minden pénzét a bírák megvesztegetésére költötte, s noha szűkösen megélhetne, inkább koldul.

— Gonoszságból teszi, hogy port hintsen az emberek sze-

[4] *Az orosz népmesék daliás hőse.*

mébe — mondogatta a dajka, és Klim inkább neki hitt, mint apja elbeszéléseinek.

Nem nagyon értette, mi a nép. Egy nyáron Klim, Dmitrij és nagyapa falusi vásárba ment. Klim nagyon csodálkozott az ünneplőbe öltözött parasztasszonyok és parasztemberek óriási tömegén, meg a rengeteg kapatos és igen vidám, jóindulatú emberen. Megkérdezte nagyapjától, mégpedig versel, melyet apja kívánságára tanult meg és szavalt el a vendégek előtt:

De hol az igazi nép,
mely mezőkön, utakon jajong,
börtönben, fegyházban senyved,
*és szekér alatt hál a sztyeppen?**

Az öreg nevetett, botjával az emberek felé legyintett, és így szólt:

— Hát ez az, te kis tökfilkó!

Klim nem hitte el. De amikor a város szélén égtek a házak, és Tomilin magával vitte, hogy nézze meg a tüzet, a kisfiú megismételte kérdését. A nézők sűrű tömegében senki sem volt hajlandó vizet szivattyúzni. A rendőrök gallérjuknál fogva ráncigáltak ki a tömegből néhány szegényesen öltözött embert, és ököllel taszigálták a szivattyúkhoz.

— Micsoda nép — dohogott a házitanító arcát ráncolva.

— Hát ez a nép? — kérdezte Klim.

— Hát ki más, szerinted?

— És a tűzoltók is a nép?

— Persze. Nem is angyalok.

— De miért csak a tűzoltók oltják a tüzet, a nép miért nem oltja?

Tomilin sokáig és unalmasan beszélt a nézőkről és a cselekvőkről. Klim egy szót sem értett belőle, és megkérdezte:

— És mikor jajong a nép?

— Később majd elmondom — ígérte a tanító, de aztán elfelejtkezett róla.

A legfontosabb és a legkellemetlenebb dolgot a népről az

apja közölte Klimmel. Egyszer, őszi alkonyatkor, félig meztelenül, kényelmesen hevert a díványon, s olyan puhának látszott, mint a kis csibe; apja általában csodálatos kényelmesen tudott feküdni. Klim fejét apja bozontos mellére hajtotta, tenyerével arcát simogatta, amely sima volt mint a kesztyűbőr, és feszes, akár az új gumilabda. Apja megkérdezte: ma miről beszélt nagymama a hittanórán?

— Ábrahám áldozatáról.

— Úgy. És te megértetted?

Klim elmesélte, hogy isten megparancsolta Ábrahámnak, ölje meg Izsákot. De amikor Ábrahám meg meg akarta ölni fiát, isten így szólt: nem kell, inkább egy bárányt ölj meg. Az apa nevetett, majd átölelte fiát, és megmagyarázta, hogyan kell érteni ezt a történetet:

— Kép-le-te-sen. Isten ez a nép, Ábrahám meg a nép vezére; fiát nem istennek áldozza, hanem a népnek. Látod, milyen egyszerű?

Igen, nagyon egyszerű volt, de a kisfiúnak nem tetszett. Egy kis ideig gondolkodott, majd megkérdezte:

— Te azt mondod, hogy a nép vértanú?

— Hát persze! Ezért követel áldozatokat. Minden vértanú áldozatokat követel, ez mindig így van.

— Miért?

— Te kis buta! Hogy ne kelljen tovább szenvednie. Vagyis, hogy őt, a népet megtanítsák szenvedés nélkül élni. Krisztus is Izsák: isten atyja feláldozta a népnek. Érted: ugyanaz a mese, mint az Ábrahám áldozatáról szóló.

Klim újra elgondolkodott, majd óvatosan megkérdezte:

— Te a nép vezére vagy?

Ezúttal apja merült gondolataiba, összehúzta szemét. De nem sokáig gondolkodott.

— Tudod, mi mindnyájan Izsákok vagyunk. Igen. Például: Jakov bácsi, akit száműztek, Marija Romanovna, meg az ismerőseink általában. No, nem mindenkinek, de az értelmiség jó részének az a kötelessége, hogy minden erejét a népnek áldozza ...

Az apa sokáig beszélt, fia azonban már nem figyelt rá.

Ettől az estétől kezdve a nép új megvilágításban állt előtte, amely éppolyan ködös volt, mint a régebbi, és még ijesztőbb.

És egyáltalán, az idő múlásával egyre nehezebben értette meg a felnőtteket, nehezebben hitt nekik. Az Igazi Öregember nagyon büszke volt az árvák tanonciskolájára, és érdekesen mesélt róla. Egyszer elvitte unokáit a sokat magasztalt intézmény karácsonyfa-ünnepélyére, és Klim néhány tucat vézna fiút pillantott meg, kék-fehér csíkos ruhában, amilyent a női rabok viselnek. Fejük kopaszra volt borotválva, soknak arcát görvélykóros fekélyek borították, és valamennyien megelevenedett kis ólomkatonához hasonlítottak. Három sorban, U alakban állták körül a satnya karácsonyfát, és mohón, ijedten és fásultan bámultak rá. Megjelent egy tar koponyájú, kövérkés emberke, sárga arcán nem volt sem bajusz, sem szakáll, torzul felpüffedt kisfiúhoz hasonlított; meglendítette karját, és a csíkos legénykék kétségbeesetten rázendítettek:

Ó, szabadság, szabadságom,
*Te vagy az én mindenem!**

A fiúcskák úgy tátogtak, mint a szárazra vetett halak; karban dicsérték a cárt.

Tudja már a mi Atyuskánk,
Teng-leng csak az árva itt;
Ismeri, mi fáj a népnek,
*Látja sűrű könnyeit.**

Fülsiketítően énekeltek. Amikor pedig befejezték, egyszerre nagyon fülledt lett a levegő. Az Igazi Öregember zsebkendőjével törölgette izzadt arcát. Klimnek úgy tetszett, hogy izzadságon kívül könny is csorog nagyapja arcán. Az ajándékok kiosztását nem várták meg, mert Klimnek megfájdult a feje. Útközben megkérdezte nagyapjától:

— Ezek szeretik a cárt?

— Természetesen — felelte nagyapa, de nyomban mérgesen hozzátette: — A mentás mézeskalácsot szeretik.

Rövid hallgatás után pedig még ezt fűzte hozzá:

— Az ennivalót szeretik.

Kényelmetlen volt az a gondolat, hogy nagyapa henceg, de Klim mégis ezt gondolta.

A barna kasmírpongyolás, kövér és fontoskodó nagymama aranylornyettjén keresztül nézegett mindent, és vontatott, szemrehányó hangon mondogatta:

— Bezzeg az én házamban...

Házában szerinte minden nagyszerű, mesés volt. Nagyapa azonban nem hitt neki. Száraz ujjaival ősz oldalszakállát borzolta, és gúnyosan dohogott:

— A maga házában, Szofja Kirillovna, úgy látszik, paradicsomi élet volt.

A nagymama vaskos orra sértődötten elvörösödött, és az öregasszony lassan tovasuhant, mint felhő naplementekor. Kezében mindig egy francia könyvecskét tartott, amelynek zöld selyem olvasójelére azt hímezték fekete cérnával:

„Isten tud, az ember csak találgat."

Nagymamát senki sem szerette. Klim látta ezt, és megsejtette, hogy helyesen cselekszik, ha úgy tesz, mintha csak ő szeretné a magányos öregasszonyt. Szívesen hallgatta a titokzatos házról szóló elbeszéléseit. Születése napján nagymama sétálni vitte Klimet, és a város egyik utcájában, nagy udvar mélyén álló ormótlan, rozzant, szürke épületre mutatott. A ház öt ablakát három oszlop választotta el, tornáca beomlott, és kétablakos félemelete is volt.

— Ez az én házam.

Az ablakok be voltak deszkázva, az udvart temérdek törött hordó és üvegeskosár torlaszolta el, üvegcserepek borították. Az udvar közepén egy kutya ült, és a bogáncsot cibálta a farkából. A tornác lépcsőjén pedig kis öregember gunnyasztott, és kenyeret meg zöldhagymát rágcsált; éppolyan bozontos volt, mint a kutya, és Klimet a „mese a halászról és a halról" rajzán látható öregemberre emlékeztette — már a könyökén jött ki ez a mese.

Figyelmeztetni akarta nagymamát, hogy nem ilyen házról mesélt neki. De rá pillantott, és ezt kérdezte:

— Miért sírsz?

Nagymama nem felelt. Szemét törülgette csipkés szegélyű kis zsebkendőjével.

Igen, minden más volt, mint a felnőttek mesélték. Klimnek úgy tetszett, hogy ezt a különbséget csak ketten értik meg: ő és Tomilin, az „ismeretlen rendeltetésű egyén", ahogyan Varavka csúfolta a házitanítót.

Klim valami titokzatosat sejtett tanítójában. A kis termetű, szögletes emberke rőt szakállát kétfelé fésülve viselte, bronzszínű haja válláig ért, és mindenre nagyon figyelmesen és mintegy távolról nézett. Szeme különös volt: homályos tejszínű fehérjén úgy dülledt ki aranyszínű szembogara, mintha ráragasztották volta. Tomilin durva kék anyagból varrt bő inget, ormótlan parasztcsizmát és fekete nadrágot viselt. Arca szentképre emlékeztetett. Legfurcsább a csúnyán vörös, félénk keze volt.

Ismeretségük első napjaiban Klim azt gondolta, hogy Tomilin félig vak, nem olyanoknak látja a tárgyakat, amilyenek valójában, hanem nagyobbaknak vagy kisebbeknek, ezért érinti meg őket olyan óvatosan, szinte mulatságosan. A házitanító azonban nem hordott szemüveget, mindig ő olvasott fel a lila füzetkékből, és olyan tétován lapozott, mintha azt várná, hogy a papír lángra lobban izzó ujjaitól. Már második éve lakott Szamginéknál, a padlásszobában; semmit sem változott, mint ahogyan a szamovár sem változott ez idő alatt.

Tea után, amikor Malasa, a szobalány leszedte az edényt, apa két sztearingyertyát állított Tomilin elé, és mindnyájan az asztal mellé telepedtek. Varavka homlokát ráncolta, mintha csukamájolajat kellene bevennie — homlokát ráncolta, és zsörtölődve kérdezte:

— Megint a főméltóságú gróf[5] bölcsességei következnek?

Majd a zongora mögé bújt, elhelyezkedett a bőr karos-

[5] *Lev Nyikolajevics Tolsztoj.*

székben, és szivarra gyújtott. A szivarfüstben tompán hangzottak szavai:

— Gyerekség. Huncutkodik a gróf úr.

— Bölcs — bődült el rosszallón a doktor, és sörét hörpintgette.

A doktor kellemetlen ember volt, mintha sokáig feküdt volna pincében, ahol átjárta a nedvesség, ellepte a fekete penész, és most dühös az egész világra. Bizonyára nem is volt okos, még valamirevaló feleséget sem kapott: a doktorné, egy kicsiny, csúnya és gonosz asszony, ritkán beszélt, akkor is keveset; két-három szót szólt, azután sokáig hallgatott, a sarokba bámulva. Nem vitatkoztak vele, általában megfeledkeztek róla, mintha nem is lett volna. Klimnek néha úgy tetszett, szándékosan feledkeznek meg róla, mert félnek tőle. Rekedt hangja azonban mindig idegesítette Klimet: azt várta, hogy ez a hegyes orrú asszony valami rendkívülit mond, mint ahogyan már elő is fordult.

Egyszer Varavka hirtelen dühbe gurult, súlyos tenyerével rácsapott a zongora tetejére, és paposan így szónokolt:

— Badarság! Az ember minden értelmes cselekedete elkerülhetetlen erőszak felebarátain vagy önmagán.

Klim azt várta, hogy Varavka még hozzáteszi:

„Ámen!" — de nem tudott semmit sem mondani, mert a doktor közbemordult:

— Naiv ez a gróf, nem olvasta Darwint.

— Darwin maga az ördög — jelentette ki hangosan a felesége; a doktor bólintott, mintha tarkójára csaptak volna, és halkan mormogta:

— Bálám szamara...

Marija Romanovna ráförmedt Varavkára, dühös rikácsolásán át is hallotta Klim a doktorné csökönyös hangját:

— Azt tanította, hogy az élet törvénye a gonoszság.

— Elég már, Anna — dörmögte a doktor. Az apa valamilyen hipotézisről, Malthusról kezdett vitatkozni a tanítóval; Varavka pedig felkelt és elment. Szivarjának füstje szalagként húzódott utána.

Varavka volt legérdekesebb és legérthetőbb Klim számára.

Nem titkolta, hogy sokkal szívesebben játszik preferánszot, mintsem felolvasást hallgasson. Klim érezte, hogy apját is jobban érdekli a kártya, mint a könyv, apja azonban sohasem vallotta be ezt. Varavka olyan szépen beszélt, hogy szavai megmaradtak a kisfiú emlékezetében, és egymáshoz simultak, mint az ezüst ötösök a takarékperselyben. Amikor Klim megkérdezte tőle: mi a hipotézis? — Varavka nyomban rávágta:

— Kiskutya, amellyel az igazságra vadásznak.

Ő volt a legvidámabb felnőtt, és mindenkinek gúnynevet adott.

Mielőtt hozzáfogtak a felolvasáshoz vagy a preferánszhoz, Klimet aludni küldték. Ő azonban mindig makacskodott, rimánkodott:

— Hadd maradjak még egy kicsit, egészen picurkát!

— Nem! — mondta apja, és csodálkozva hozzáfűzte: — Mennyire szereti ez a gyerek a felnőttek társaságát. — E szavak után Klim nyugodtan bevonult szobájába, mivel tudta, hogy célját elérte: ismét magára terelte a felnőttek figyelmét.

Néha azonban apja megkérte:

— No, mondd el az „elmélkedés"-t, onnan hogy:

Te, kit irigyelnek sorsodért . . .

Klim jobb kezét kinyújtotta, baljával övébe fogózott, és homlokát ráncolva szavalta:

És szédülsz már a talpnyaló meséktől,
S a bujaságról, bünről álmodol —
*Ébredj föl már!**

Varavka úgy kacagott, hogy még a könnye is kicsordult. Az anya kelletlenül mosolygott, Marija Romanovna pedig halkan jósolta neki:

— Becsületes ember lesz belőle.

Klim észrevette, hogy a felnőttek egyre inkább a többi

gyerek fölé helyezik; ez jólesett neki. Olykor azonban már kissé terhesnek érezte a felnőttek figyelmét. Néha ő is olyan önfeledten akart és tudott volna játszani, mint a csapzott üstökű, görbe orrú Borisz Varavka, mint Borisz húga, mint Dmitrij bátyja és Szomov doktor lenszőke leányai. Megmámorosodott az izgalomtól, és egészen belemerült a játékba, akárcsak a többi gyerek. De mihelyt észrevette, hogy valamelyik felnőtt látja, nyomban kijózanodott: attól félt, hogy az önfeledt játék a közönséges gyerekek sorába süllyeszti. Mindig úgy érezte, a felnőttek figyelik, különleges szavakat és tetteket várnak tőle.

Egyúttal azt is észrevette, hogy a gyerekek egyre nyíltabban gyűlölik. Kíváncsian bámulják, mint holmi idegent, és ők is valami bűvészmutatványt várnak tőle, akár a felnőttek. Furcsa szavai és mondatai azonban gúnyos ridegséget, bizalmatlanságot, sőt olykor ellenszenvet keltettek bennük. Klim sejtette, hogy a gyerekek irigylik kivételes képességeivel szerzett dicsőségét, de ez mégis sértette, és hol elszomorította, hol pedig bosszantotta. Szerette volna leküzdeni pajtásai ellenszenvét, de ebbeli törekvésében még buzgóbban játszotta azt a szerepet, amelyet a felnőttek kényszerítettek rá. Parancsolgatni, oktatni próbált, ám ez az igyekezete dühödt ellenállást keltett Borisz Varavkában. Ennek az ügyes, vakmerő fiúnak az uralkodni vágyó természete megrémítette, sőt elriasztotta Klimet. Ötleteiben mindig volt valami veszélyes, nehéz, Borisz azonban engedelmességre késztette a többieket, és minden játékban magának követelte a főszerepet. Megközelíthetetlen helyekre bújt, úgy mászott a háztetőkön, fákon, akár a macska; roppant fürge volt, és sohasem engedte, hogy megfogják, mindig kimerítette az ellenfél játékosait, és amikor azok feladták a játékot, gúnyolódott a legyőzötteken:

— Mi az: vesztettetek, megadjátok magatokat? Ej, ti...

Klimnek úgy tetszett, hogy Borisz soha semmiről sem gondolkodik, mert előre tudja, hogy mit és hogyan kell tennie. Csak egyszer szőtt ábrándokat, amikor feldühítette pajtásai lomhasága:

— Nyáron ügyes ellenfeleket szerzek az árvaházi fiúk vagy a szentképfestő műhely inasai közül. Majd velük mérkőzöm, titeket pedig faképnél hagylak...

Klim érezte, hogy a kis Varavka még állhatatosabban és nyíltabban utálja őt, mint a többi gyerek. Klimnek nagyon tetszett Lida Varavka: nagy szemű, barna bőrű, karcsú kislány volt, borzas, göndör, fekete hajkoszorú borította fejét. Bámulatos gyorsan futott, könnyedén szökellt, mintha nem is érintené a földet, bátyján kívül senki sem tudta megfogni, sem megelőzni. És ő is, akárcsak bátyja, mindig magának választotta a vezető szerepet. Amikor megütötte magát, felkarcolta a lábát vagy a kezét, betörte az orrát, sohasem sírt, nem nyafogott, mint a Szomov kislányok. De szinte betegesen érzékeny volt a hidegre, nem szerette az árnyékot, a sötétséget, és rossz időben tűrhetetlenül nyűgösködött. Télen valósággal álomba merült, mint a légy, a szobában rostokolt, jóformán ki sem ment sétálni, és mérgesen panaszkodott istenre, aki teljesen feleslegesen keseríti el azzal, hogy esőt, szelet, havat küld a földre.

Istenről úgy beszélt, mint egy jól ismert, jóságos öregemberről, aki valahol a közelben él, és mindent megtehet, amit csak akar, gyakran azonban nem úgy cselekszik, amint kell.

— Isten egyáltalán nincs is — jelentette ki Klim. — Csak az öregemberek meg a vénasszonyok gondolják azt, hogy van.

— Én nem vagyok öregasszony, és Pavlja is még fiatal — ellenkezett Lida nyugodtan. — Én meg Pavlja nagyon szeretjük istent, mama pedig haragszik rá, mert igazságtalanul megbüntette. Azt mondja, hogy isten úgy játszik az emberekkel, mint Borisz az ólomkatonáival.

Lida úgy beszélt anyjáról, mint valami vértanúról, akinek izzó vassal égetik a hátát, orvosságokat fecskendeznek a bőre alá, és mindenképpen kínozzák.

— Papa azt akarja, hogy mama külföldre utazzék, de ő nem akar, attól fél, hogy papa elpusztul nélküle. Persze papa nem pusztulhat el. Mégsem vitatkozik anyával, csak

azt mondja, hogy a betegek mindig valami ijesztő ostobaságot találnak ki, mert félnek a haláltól.

Derűs és kellemes volt e kislány társasága. Éppolyan kellemesen érezte magát, mint amikor Jevgenyija, a dajka meséit hallgatta. Tudta, hogy Lida nem tartja csodagyereknek, az ő szemében nem nő állandóan, hanem ugyanolyan marad, mint két évvel ezelőtt, amikor Varavkáék kivették a lakást. Zavarba esett, és bosszankodott, amikor látta, hogy a kislány visszahúzza a gyermekkor ostobaságaihoz, de nem tudta, nem győzhette meg saját fontosságáról; ez már azért sem sikerülhetett, mert Lida órák hosszat tudott egyfolytában csacsogni, és nem figyelt rá, nem válaszolt kérdéseire.

Megesett, hogy Lida estére belefáradt a játékba, és elcsendesedett. Tágra meresztette nyájas szemét, fel-alá sétált az udvarban, a kertben, óvatosan tapogatta a földet rugalmas lábával, mintha valami elvesztett tárgyat keresne.

— Gyere, üljünk le — ajánlotta Klimnek.

Az udvar sarkában, a lóistálló és a nemrég épült szomszéd ház kőfala között, nagy szilfa sorvadozott az árnyékban. Törzse körül ócska deszkák és gerendák halmaza tornyosult, rajta pedig, az istálló tetejével egy magasságban, nagyapa vesszőből font fedeles szánja állt. Klim és Lida bemásztak a szánba, és ott beszélgettek. A fázós kislány Klimhez simult, s a fiút furcsán bágyasztó, kellemes érzés fogta el, amikor maga mellett érezte Lida erős, forró testét, hallgatta tűnődő, elcsukló hangocskáját.

Színtelen, kéttónusú hangja volt. Klimnek úgy rémlett, csak az f és a g hang közt váltakozik. Anyjával együtt úgy vélte, hogy a kislány korához képest túl sokat tud.

— A gólyamesét csak kitalálták — magyarázta Lida. — Azért mondják ezt, mert szégyellik a gyerekszülést. Pedig az anyák épp úgy szülnek, mint a macskák. Én láttam, és Pavlja is mesélte. Amikor megnő a mellem, és akkora lesz, mint mamáé meg Pavljáé, akkor én is fogok szülni... kisfiút és kislányt, olyat, mint én meg te. Szülni kell, mert különben mindig csak ugyanazok az emberek volnának, amikor pedig meghalnak, nem maradna senki. Akkor a

macskák és a tyúkok is meghalnának; hiszen ki etetné őket? Pavlja azt mondja, hogy isten csak az apácáknak és a gimnazista lányoknak tiltja meg, hogy szüljenek.

Lida nagyon gyakran és sokat mesélt anyjáról meg Pavljáról, pirospozsgás, vidám, kövér szobalányukról. Mindig valami újat is közölt róluk.

— Pavlja mindent tud, még papánál is többet. Amikor papa Moszkvába utazik, Pavlja meg anya néha halkan énekel, és mindketten sírnak, Pavlja pedig anya kezét csókolja. Mama nagyon sokat sír, amikor madeirát iszik; beteg és ezért gonosz. Ezt szokta mondani: „Isten gonosznak teremtett." Nem tetszik neki, hogy apának hölgyismerősei vannak, és a te mamáddal is jóban van; anya nem szereti a hölgyeket, csak Pavlját, de ő nem hölgy, hanem egy katona felesége.

Beszéd közben Lida erősen ökölbe szorította ujjait, himbálózott és öklöcskéjével ütemesen veregette térdét. Egyre halkabban, egyre fásultabban, végül pedig szinte félálomban beszélt. Ez elszomorította Klimet.

— A betegség előtt mama cigány volt. Kép is van róla: piros ruhát visel, gitárt tart a kezében. Tanulok egy keveset a gimnáziumban, aztán én is énekelni és gitározni fogok, de fekete ruhában.

Klim néha szeretett volna ellentmondani a kislánynak, vitatkozni vele, de mégsem szánta rá magát sohasem, félt, hogy Lida megharagszik. Az ismerős kislányok közül őt találta legérdekesebbnek, és büszke volt, hogy Lida jobb barátja, mint a többi gyerek. És amikor Lida puszta szeszélyből hirtelen faképnél hagyta, és Ljubov Szomovát hívta a tarantászba, Klim nagyon sértődöttnek, elhagyatottnak érezte magát, és féltékenységében, dühében sírva fakadt.

A Szomov kislányokat ugyanolyan kellemetlennek és ostobának tartotta, mint apjukat. Egy év különbség volt köztük, és mindketten egyformán tömzsiek, kövérek voltak, arcuk pedig olyan kerek, mint a teáscsésze alja. Az idősebb, Varja, csak abban különbözött húgától, hogy állandóan betegeskedett, és nem lábatlankodott annyit Klim körül, mint

Ljubov. Varavka Fehér Egérnek nevezte el a fiatalabb Szomov kislányt, a gyerekek pedig Pojáca Ljubának csúfolták. Fehér arcát mintha liszttel hintették volna be, kékesszürke, fakó szeme elbújt duzzadt szemhéjának rózsaszínű párnája mögé, színtelen szemöldöke alig látszott túlságosan is domború homlokának bőrén, lenszőke haja úgy simult koponyájára, mintha ráragasztották volna; haját mulatságos kis varkocsba fonta, végére sárga szalagot kötött. Vidám volt, de Klim arra gyanakodott, hogy a csúnya és buta kislány csak tetteti a vidámságot. Ljuba sok mindent kieszelt, de mindig sikertelenül Kitalált egy „Kiből mi lesz?" elnevezésű játékot: egy papírt apró négyzetekre vágott, és mindegyikre különböző szavakat írt, a papírdarabokat erősen összesodorta, szoknyája aljába dobta, és a gyerekek hármat-hármat húztak...

— Gyűrű, harangszó, farkas — olvasta sorsát Lida a cédulákról. Ljuba pedig öreges orrhangon jósolta:

— Te, kedves kisasszony, pópához mész férjhez, és falun fogsz élni.

Lida megharagudott:

— Nem tudsz jósolni! Én sem tudok, de te még kevésbé.

Klim céduláin ez állt:

— Hold, álom, hagyma.

Pojáca Ljuba öklébe szorította a cédulákat, duzzadt ajkát harapdálva egy percig gondolkodott, majd felkiáltott:

— Álmodban megcsókolod a holdat, megégeted magad, és sírva fakadsz; persze, csak álmodban!

— Ostobaság, de ügyes! — mondta Borisz elismerően.

Andersen meséi közül különösen „A pásztorlány és a kéményseprő" tetszett a Szomov kislánynak. Csendes órákban megkérte Lidát, hogy olvassa fel ezt a mesét. Ljuba hallgatta, és közben halkan pityergett, nem szégyellte könnyeit. Borisz Varavka pedig homlokát ráncolta és ráförmedt:

— Hagyd abba. Még jó, hogy nem törtek össze.

Klim hamisnak tartotta Ljuba nevetséges bánkódását a porcelán-kéményseprő miatt, és általában az egész kislányt.

Homályosan gyanította, hogy Ljuba ugyanolyan különlegesnek próbál mutatkozni, mint amilyen ő, Klim Szamgin.

Egyszer késő este Ljuba izgatottan szaladt be az utcáról az udvarba, ahol a gyerekek zajosan játszottak, megállt, magasra emelte karját, az égre nézett és felkiáltott:

— Hallgassátok, hallgassátok...

Mindnyájan elcsendesedtek, és figyelmesen néztek a kékes égre, de senki sem hallott semmit.

Klim megörült, hogy Ljuba mókája nem sikerült, és topogva gúnyolta:

— Nem tudtál becsapni, senkit sem csaptál be!

A kislány azonban eltaszította, erőlködve összeráncolta lisztfehér acát, és sebesen hadarta:

Fehér gombához lett hasonló,
Hogy tegnap sapkát tett apám,
Nem ismertem rá én, a golyhó...

Elhallgatott, lehunyta szemét, majd mérgesen korholta Klimet:

— Te rontottad el az egészet...

— Klim mindenbe beleüti az orrát, úgy ront neki, mint a vak — jelentette ki Borisz szigorúan, és néhány rímmel próbált segíteni a kislánynak:

— Na lám? Hazám? Talán?

A neheztelés láttán Klim még jobban megutálta a Szomov kislányt. Ismét ráeszmélt, hogy a gyerekekkel nehezebben boldogul, mint a felnőttekkel.

Varja unalmasabb volt húgánál és éppolyan csúnya. Halántékát kék erecskék barázdálták, bagolyszeme csüggedten pillantott, erőtlen testének mozdulatai ügyetlenek voltak. Halkan, óvatosan, elnyújtva beszélt; nyakatekert szavait alig lehetett megérteni. Klim nagyon csodálkozott, hogy Borisz miért a két Szomov lánnyal foglalkozik olyan udvariasan, nem pedig a szép Alina Tyelepnyevával, húga barátnőjével. Esős időben Varavkáék lakásában gyűltek össze a gyerekek, egy teremnek is beillő nagy, rendetlen szobában.

Óriási pohárszék, harmónium, bőrrel bevont, igen széles dívány volt a szobában, közepén ovális asztal állt, körülötte magas támlájú, nehéz székek. Varavkáék már harmadik éve laktak itt, mégis úgy tetszett, mintha csak tegnap költöztek volna be a lakásba: egyetlen bútordarab sem állt a helyén, kevés volt a bútor, a szoba sivárnak, barátságtalannak hatott.

A gyerekek leggyakrabban cirkuszt játszottak. A cirkusz porondjául az asztal szolgált, az istállók pedig az asztal alatt húzódtak meg. Ez volt Borisz kedvenc játéka: ő alakította az igazgatót és a lóidomítót, új pajtásuk, Igor Turobojev, légtornász és oroszlán volt, Dmitrij Szamgin bohócot, a Szomov nővérek és Alina párducot, hiénát és nőstény oroszlánt, Lida Varavka pedig állatszelídítőnőt játszott. A vadállatok becsületesen és komolyan teljesítették kötelességüket, megragadták Lida szoknyáját, lábát, igyekeztek ledönteni és széttépni. Borisz bőszen ordított:

— Ne visítsatok úgy, mint a malacok! Lidka, erősebben üsd őket!

Klimre legtöbbnyire az istállófiú megalázó szerepét erőszakolták. Az volt a kötelessége, hogy kituszkolja a lovakat és a vadállatokat az asztal alól. Sejtette, hogy szándékosan osztják rá ezt a tisztséget, megalázásul. Egyébként is nem szerette a cirkuszjátékot, mint a többi lármás játékot sem: hamar megunta mindegyiket. Abbahagyta a játékot, és a „közönség"-hez csatlakozott: letelepedett a díványra, Pavlja és az ápolónővér mellé. Borisz pedig rámordult:

— Eh, te szeszélyeskedő! Pavlja, hívd ide Dronovot, hogy az ördög vinné az ilyet...

Klim a díványon ülve figyelte a játékot. De a gyerekeknél jobban érdekelte Varavka anyja. A nagy függőlámpa fényesen megvilágította a szobát, a széles ágyon temérdek párna közt, mintha hóbuckába süllyedt volna; félig ült, félig feküdt a fekete hajú, nagy orrú asszony, sötét arcából óriási szempár világított. Borzas feje görcsös, megszenesedett, de még el nem hamvadt gyökérhez hasonlított messziről. Glafira Iszajevna állandóan vastag, sárga cigarettát szí-

vott, szájából, orrából sűrű füst gomolygott elő, úgy tetszett, hogy még a szeme is füstöl.

— Klim! — hívta férfias hangján a fiút. Klim félt tőle; óvatosan odament, összeütötte bokáját, lehajtotta fejét, és két lépésnyire az ágytól megállt, hogy az asszony sötét keze ne érhesse el.

— No, mi újság nálatok? — kérdezte az asszony, és öklével párnáját igazgatta. — Mit csinál anyád? Színházba ment? Varavka is velük van? Ahá!

Ez az „ahá" fenyegetően csengett. A fekete szempár szinte beleszúrt a fiúba és elriasztotta.

— Ravasz vagy te — folytatta. — Nem ok nélkül dicsérnek, ravasz vagy. Nem, nem adom hozzád Lidát.

A nagy szobában Borisz toporzékolva ordított:

— Zenekar! Mama, hiszen te vagy a zenekar!

Glafira Iszajevna felragadta gitárját vagy egy másik hangszert, amely torzul megnyúlt, hosszú nyakú kacsához hasonlított; bőszen zengtek a húrok, és Klim gonosznak találta ezt a zenét, mint mindent, amit Glafira Varavka csinált. Az asszony olykor váratlanul énekelni kezdett, és öblös orrhangja is gonoszul csengett. Dalainak szövege furcsa, nyakatekert volt, a szavak közt nem lehetett érteni az összefüggést; jajgató éneklése még komorabbá, barátságtalanabbá tette a szobát. A gyerekek befészkelték magukat a díványra, és szótlanul, engedelmesen hallgatták. Lida azonban bűnbánóan suttogta:

— Szebben is tud énekelni, csak ma indiszponált.

És nagyon kedvesen megkérdezte:

— Indiszponált vagy ma, mama?

Az anya kuszán, mormogva válaszolt.

— No, látjátok — mondta Ligyija —, indiszponált.

Klim arra gondolt, hogy ha ez az asszony meggyógyul, valami borzalmasat művel, Szomov doktor azonban megnyugtatta. Klim megkérdezte tőle:

— Glafira Iszajevna hamarosan talpra áll?

— A többivel együtt, a végítélet napján — válaszolta Szomov hanyagul.

Amikor az orvos valami rosszat, komorat mondott, Klim hitt neki.

Ha a gyerekek túlságosan zajongtak és hancúroztak, Varavka apa feljött Szaginéktól, megállt az ajtóban és bekiáltott:

— Csendesebben, ördögfiókák! Kiűztök a házból. Vera Petrovna fél, hogy betöritek a mennyezetet.

— Mindenki a fedélzetre! — vezényelt Borisz, és valamennyien az apjára ugrottak, hátára, vállára, nyakára másztak.

— Megkapaszkodtatok? — kérdezte Varavka.

— Kész.

Varavka becsületszavukat vette, hogy nem csiklandozzák, majd nekiiramodott és körülügette az asztalt. Annyira dobogott, hogy a pohárszékben csörömpölt az edény, és a csillár kristályfüggői panaszosan csörögtek.

— Pusztítsd el! — rikoltotta Borisz. Most kezdődött a játék legérdekesebb része: csiklandozták Varavkát, ő pedig ordított, sivított, kacagott, apró, szúrós szeme ijedten kidülledt, egymás után tépte le magáról a gyerekeket, a díványra dobta őket, azok pedig újra rárontottak, bordáit, térdét bökdösték. Klim sohasem vett részt ebben a durva és veszélyes játékban, távolabb állt, nevetett, és hallotta Glafira öblös kiáltásait.

— Úgy kell neki!

— Megadom magam — üvöltötte Varavka a díványra zuhanva, s maga alá gyűrte ellenségeit. A gyerekek süteményés édesség-váltságdíjat fizettettek vele, Lida apja borzas haját, szakállát fésülgette megnyálazott ujjával, lesimította bozontos szemöldökét. Varavka pedig, aki halálra kacagta magát, mulatságosan fújtatott, zsebkendőjével törölgette verítékes arcát, és panaszosan korholta a gyermekhadat:

— Nem, nem ti vagytok becsületesek...

Azután átment felesége szobájába. Az asszony eltorzult ajakkal sziszegett feléje valamit, fekete szemét haragosan tágra meresztette, úgyhogy még mélyebb, ijesztőbb lett: Varavka pedig kelletlenül, halkan mondta:

— Mi az? Ugyan, puszta kitalálás. Hagyd abba. Jól van. Nem vagyok vénember.

A „kitalálás" szót nagyon jól értette Klim, és a beteg asszony még ellenszenvesebbé vált. Persze, valami gonoszat talál ki. Klim látta, hogy Glafira Iszajevna nem törődik a gyerekekkel, mogorván, sőt gyakran durván bánik velük. Azt lehetett gondolni, hogy Borisz és Ligyija csak akkor érdeklik, amikor valamilyen veszélyes tornagyakorlatot végeznek, amely közben esetleg eltörhetik karjukat vagy lábukat. Ilyenkor Glafira Iszajevna merőn figyelte gyerekeit; ráncba vonta sűrű szemöldökét, erősen összeszorította lila ajkát, összefonta karját, és ujjai csontos vállába kapaszkodtak. Klim biztos volt benne, hogy ha Glafira Iszajevna gyermekei lezuhannának, és összezúznák magukat, az asszony vidáman nevetne.

Borisz rongyos ingben, borzasan, mosdatlanul futkározott. Lida rosszabbul öltözött, mint a Szomov kislányok, noha apja gazdagabb volt a doktornál. Klim egyre jobban becsülte a kislány barátságát: szívesen hallgatta kedves fecsegését, és ilyenkor megfeledkezett arról a kötelességéről, hogy okosat, nem-gyermekit mondjon.

De amikor megjelent a divatlaphoz hasonlóan szépen öltözött piperkőc Igor Turobojev, aki kellemetlenül udvarias, de ugyanolyan ügyes és fürge volt, mint Borisz — Lida faképnél hagyta Klimet, és mint valami kiskutya, alázatosan követte új pajtásukat. Ez érthetetlen volt, annál is inkább, mert ismeretségük legelső napján Borisz összeveszett Turobojevval, néhány nap múlva pedig kegyetlenül eldöngették egymást: vér és könny folyt. Klim most először látta, milyen vad dühvel verekszenek a kisfiúk, figyelte haragtól eltorzult arcukat, látta, milyen nyíltan igyekeznek minél fájdalmasabb ütést mérni egymásra, hallotta sivalkodásukat, hörgésüket — és mindez annyira megdöbbentette, hogy a verekedés után néhány napig bátortalanul félrehúzódott, és még inkább különös kisfiúnak érezte magát, mivel nem értett a verekedéshez. Igor és Borisz hamarosan összebarátkoztak, noha állandóan vitatkoztak, veszekedtek, mindegyi-

kük makacsul, önmagát nem kímélve igyekezett bebizonyítani, hogy bátrabb, erősebb pajtásánál. Borisz mintha megégette volna magát: lázasan kapkodott, sietett végigjátszani minden játékot, attól félve, hogy nem győzi idővel.

Turobojev jelenlétében Klim úgy érezte, hogy még inkább háttérbe szorult, Dmitrij bátyjával egy sorba került. A jólelkű, esetlen Dmitrijt azonban szerették, mert hagyta, hogy parancsoljanak neki, sohasem vitatkozott, nem sértődött meg, türelmesen és ügyetlenül játszotta a legszürkébb, leghátrányosabb szerepeket. Azért is szerették, mert Dmitrij értett hozzá, hogy váratlanul — és Klim irigységére — magára vonja a gyerekek figyelmét: madárfészkekről, állatok odúiról, barlangjairól, méhek és darazsak életéről mesélt nekik. Fojtott hangon, titokzatosan mesélt, és széles arcán, megnyerő szürke szemeben örvendező mosoly fénylett.

— Ez a Wood jobb mint Mayne-Reid — magyarázta és felsóhajtott —: Aztán itt van még Brehm...

Turobojev és Borisz követelte, hogy Klim ugyanolyan alázatosan engedelmeskedjék kettőjük akaratának, mint bátyja; Klim engedett ugyan, de játék közben hirtelen kijelentette:

— Nem játszom tovább.

És odábbállt. Meg akarta mutatni, hogy engedelmessége csupán az okosabb kegye volt, hogy ő független akar és tud is lenni, és fölötte áll minden jámbor ostobaságnak. Ezt azonban senki sem értette meg, és Borisz harsányan kiáltotta:

— Eredj a fenébe, unlak!

Himlőhelyes, hegyes orrú arcán vörös foltok tarkállottak, szeme haragosan csillogott; Klim félt, hogy Borisz megüti.

Ligyija a szeme sarkából figyelte fivérét, és homlokát ráncolta, a Szomov kislányok és Alina pedig, Ligyija árulása láttán egymásra hunyorítottak, összesúgtak, és mindez maró bánattal töltötte meg Klim szívét. De azzal a feltevéssel vigasztalta magát, hogy azért nem szeretik, mert mindenkinél okosabb, e vigasz mögött pedig árnyékként a büszkesége rejlett, az a kívánság, hogy oktasson, bíráljon másokat.

Unalmasnak találta a játékokat, és minduntalan megkérdezte:

— Hát nem lehet valami szórakoztatóbbat kitalálni?

— Találj ki, de ne zavarj — mondta Lida mérgesen és elfordult.

„Milyen goromba lett" — gondolta Klim keserűen.

Eredeti járásmódot eszelt ki, amely — mint képzelte — növelte tekintélyét: járás közben nem hajlította lábát, kezét pedig háta mögé dugta, mint tanítója, Tomilin. Amikor pajtásaira nézett, kissé összehunyorította szemét.

— Minek pöffeszkedsz ennyire? — kérdezte Dmitrij. Klim megvetően elmosolyodott, és nem felelt. Nem szerette bátyját, és ostobának tartotta.

A hűvös, tiszta és udvarias Turobojev is összehúzta sötét, barátságtalan szemét, amikor Klimre nézett: tekintete kihívó volt. Túlságosan szép arcát haragosan ráncolta, amikor Klim Lidához közeledett; a kislány azonban hanyagul, sietve beszélt Klimmel, topogott, és Igor felé nézett. Mindjobban összemelegedett Turobojevval, kézen fogva jártak; Klimnek úgy tetszett, hogy még a játék hevében is csak egymásért játszanak, nem látnak, nem vesznek észre senki mást.

Amikor szembekötősdit játszottak, és Lida volt a fogó, Igor szándékosan a lány vakon keresgélő keze közé ugrott.

— Nem érvényes! — kiáltotta Klim, és valamennyien egyetértettek vele —, nem érvényes! — Turobojev pedig magasra felvonta szép szemöldökét, és meggyőzően mondta:

— De, uraim, hiszen gyenge lány.

— Nem! — csattant fel Lida. — Akkor sem!

— Én is gyenge vagyok — jelentette ki Pojáca Ljuba sértődötten. Turobojev azonban közben már bekötötte a szemét, és átvette a fogó szerepét.

Megesett, hogy Lida elől menekülve, Dmitrij Szamgin elébe döntött egy széket, s Lida térdével a szék lábának ütközött és feljajdult. Igor azonnal elsápadt, és torkon ragadta Dmitrijt:

— Ostoba! Nem játszol becsületesen.

Amikor észrevették, hogy Ivan Dronov figyelmesen kukucskál a kislányok szoknyája alá, Turobojev határozottan követelte: ne hívják többé játszani.

Ivan Dronov vezetéknevén nevezte magát, sőt még nagyanyjával is Dronovnak hívatta magát. Görbe lába, püffedt hasa, behorpadt lapos koponyája, széles homloka és nagy füle volt, de feltűnő csúnyasága mégis vonzón hatott. Széles arcából alig látszott ki orrának vöröses dudora, és keskeny metszésű, homályoskék, igen eleven és mohó szeme ugyancsak villogott. A mohóság volt Dronov legfeltűnőbb tulajdonsága; nedves orrán át szokatlan mohósággal szívta be a levegőt, mintha fulladoznék, levegőhiány miatt. Mohón és meglepő gyorsan evett, hangosan csámcsogott, és cuppogott élénkpiros, vastag ajkával. Ezt mondogatta Klimnek:

— Szegény ember vagyok, sokat kell ennem.

Akim nagyapa követelésére Dronov együtt készült Klimmel a gimnáziumi vizsgára. Tomilin óráin is lázas sietséget tanúsított, és Klim ezt is mohóságnak vélte. Amikor Dronov kérdezett valamit a házitanítótól, vagy felelt neki, mindig hadart és szinte magába szívta a szavakat, mintha forróak volnának, és égetnék ajkát s nyelvét. Klim több ízben kérdőre vonta tanulótársát, akit az Igazi Öregember erőszakolt rá:

— Miért vagy ilyen mohó?

Dronov szipogott, félrefordította nyughatatlan apró szemét és nem válaszolt.

Egyszer azonban jó kedvében így szólt titokzatosra halkítva éles hangját:

— Éhes féger van bennem.

— Féreg — javította ki Klim.

— Lehet, hogy féreg, de bennem féger van.[6]

És szapora suttogással elújságolta, hogy boszorkány nénikéje elvarázsolta: férget csempészett a hasába, hogy egész életében csillapíthatatlan éhség gyötörje. Azt is elmesélte,

[6] *Szójáték a cserv: féreg; csrevo: has, potroh szavakkal.*

hogy abban az évben született, amikor apja a törökökkel harcolt, s fogságba esett, apja felvette a török hitet, és most gazdag ember; amikor boszorkány nénikéje megtudta ezt, elkergette a házból anyját és nagyanyját; anyja nagyon szeretett volna Törökországba menni, de nagymama nem engedte.

Klim észrevette, hogy Dronov a férget mindig másképp nevezi, és nem hitt neki. De míg a titokzatos suttogást hallgatta, csodálkozva vette észre, hogy egészen más fiú áll előtte: a dajka unokájának lapos arca megszépült, szeme nem futkosott, pupillájában Klim előtt érthetetlen öröm kékes fénye gyúlt ki. Vacsoránál Klim elmondta apjának, amit Dronov mesélt. Apja is érthetetlenül megörült.

— Hallod, Vera, micsoda fantáziája van, mit szólsz hozzá? Mindig mondtam, nagyon tehetséges gyerek ez...

Anyja azonban rá sem hederített az apára — ez gyakran megesett —, és kurtán, szárazon kijelentette Klimnek, hogy Dronov csak kitalálta az egészet: sohasem volt boszorkany nénikéje, apja kútásás közben halt meg, rászakadt a föld, anyja gyufagyárban dolgozott, és amikor meghalt, Dronov csak négyéves volt, halála után pedig a nagymama dajkának állt be Klim bátyjához, Mityához; ennyi az egész.

— Igaz, Vera — szólt az apa —, de azért mégis figyelmet érdemel...

Dmitrij Szamgin széles mosolyra derült, és így szólt:

— Klim is szeret hazudni.

Apja feléje fordult:

— Durva kifejezést használtál, Mitya. Különbséget kell tenni hazugság és fantázia között...

Ekkor belépett Varavka, majd megjelent az Igazi Öregember. Vitatkozni kezdtek, és Klim ismét sok olyat hallott, ami megerősítette azt a jogát és annak szükségét, hogy sok mindent kitaláljon önmagáról, egyúttal pedig felkeltette érdeklődését Dronov iránt, s ez az érdeklődés féltékenységhez hasonlított. Mindjárt másnap megkérdezte Ivántól:

— Miért hazudtál a nénikédről? Hiszen nem is volt nénikéd.

Dronov dühösen pillantott rá, majd félrefordította szemét, és így felelt:

— Ne üsd az orrod abba, amihez nem értesz. Miattad megtépázta a fülemet a nagyanyám. Te szószátyár!

Minden reggel kilenc órakor Klim és Dronov felmentek a félemeletre, Tomilinhoz, és délig nála maradtak. A kamrához hasonló kicsiny szobában három szék, asztal, pléh mosdótál, csikorgó faágy állt, és rendetlenül szétszórva temérdek könyv hevert. Ebben a szobában mindig hőség volt, macskák és galambpiszok fojtogató szaga terjengett. A félkör alakú ablakból a kert fáinak dérrel vagy hóval ékesített koronája látszott, valamennyi vattacsomóhoz hasonlított, a fák mögött a szürke tűzfigyelő-torony magaslott, lassan, unottan járt körbe rajta egy szürke ködmönös ember, a tornyon túl pedig nem volt más, mint az üres ég.

A tanító szótlanul üdvözölte a két fiút, arcán rejtélyes mosoly bujkált. A nap bármely órájában úgy festett, mintha éppen az előbb ébredt volna fel. Nyomban hanyatt feküdt az ágyon, és az ágy panaszosan nyikorgott. Tomilin beletúrt kemény és egyenes szálú, borzas, vörös hajába, a mennyezet felé emelte kétágú, bronzszínű szakállát. Nem nézett tanítványaira, s halkan, de jól érthetően kérdezgette őket, és magyarázott nekik. Dronov mégis úgy találta, hogy a tanító „a pincéből" beszél.

Néha, leginkább történelemórán, Tomilin felkelt, és fel-alá rótta a szobát; hét lépést ment az asztaltól az ajtóig és vissza. Lehajtott fejjel, a padlóra bámulva járkált félretaposott cipőjében. Kezét háta mögé rejtette, és oly erősen összeszorította ujjait, hogy vérvörösek lettek.

Klim Szamgin látta, hogy Tomilin szívesebben és buzgóbban tanítja Dronovot, mint őt.

— Tehát, Ványa, mit csinált Alekszandr Nyevszkij? — kérdezte a tanító; megállt az ajtónál, és az ingét igazgatta. Dronov fürgén, szabatosan felelt:

— Az igazhitű, szent Alekszandr Nyevszkij herceg behívta a tatárokat, és az ő segítségükkel verte az oroszokat...

— Megállj! Mit beszélsz? Honnan veszed ezt? — csodálkozott a tanító. Bozontos szemöldökét rángatta, száját nevetségesen eltátotta.

— Maga mondta.

— Én? Mikor?

— Csütörtökön...

A tanító hallgatott, s a haját simogatta. Majd az asztalhoz lépett, és szigorúan így szólt:

— Ezt nem kell megjegyezni.

Szokása volt, hogy hangosan beszélgetett önmagával. Mesélés közben gyakran elgondolkozott egy-két percre, hallgatott egy sort, majd igen halkan és érthetetlenül folytatta. Ilyenkor Dronov megrúgta Klimet, a tanítóra hunyorított bal szemével, amely idegesebb volt a jobbnál, és kajánul, gúnyosan elmosolyodott. Dronov ajka olyan volt, mint a halé: tompa, kemény, akár a porc. Óra után Klim megkérdezte:

— Miért rugdostál?

— Hi-hi — kuncogott Dronov. — Hetet-havat összehordott Nyevszkijről: egy szent csak nem cimborál a tatárokkal! Lódított! Azért tiltotta meg, hogy megjegyezzük, mert hazudott. Ez aztán a tanító: megtiltja, hogy megjegyezzük, amit magyaráz.

Amikor Dronov Tomilinról beszélt, mindig lehalkította hangját, óvatosan körülnézett és kuncogott. Klim pedig hallgatta és érezte: Ivan szívesen utálja a tanítót, tetszik neki a gyűlölet.

— Mit gondolsz: kivel beszél magában? Az ördöggel.

— Ördög nincs — jelentette ki Klim szigorúan.

Dronov megvetően pillantott Klim szemébe, kiköpött bal válla fölött, de nem szállt vitába.

Szamgin féltékenyen figyelte Dronovot, és észrevette, hogy túl akarja szárnyalni a sikereit, és könnyűszerrel meg is teszi. Látta, hogy ez az eleven fiú általában utálja a felnőtteket, ugyanolyan kedvteléssel utálja őket, mint tanítóját. Jóságos, kövér nagymamáját, aki szinte bősz igyekezettel babusgatta, gyakran megríkatta: hamut vagy bor-

sot szórt burnótszelencéjébe, kioldotta harisnyáján a szemeket, elgörbítette kötőtűit, a gyapjúgombolyagát a cicáknak dobta, vagy olajjal, csirizzel kente be a gyapjút. Az öregasszony ilyenkor elverte, de a verés után keresztet vetett a sarokban álló ikon felé, és könnyes szemmel imádkozott:

— Istennek anyja, bocsáss meg, hogy megbántottam az árvát! Krisztusra kérlek!

Azután egy darab tésztát vagy édességet nyomott unokája kezébe, és sóhajtva mondta:

— Nesze, Dronov, egyél, te kis buta. Te vagy az én keresztem.

— Apád mulatságos ember — mondta Dronov Klimnek. — Igazi apa, félelmetes: juj!

Dronov úgy sürgölődött Vera Petrovna körül, mint egy hízelkedő kiskutya. Klim észrevette, hogy a dajka unokája éppúgy fél anyjától, mint Akim nagyapótól, de legjobban Varavkától retteg.

Ördögnek nevezte a mérnököt, és azt mesélte róla, hogy valaha kocsis volt, azután lótolvaj lett, és így gazdagodott meg. Klim elképedésében szinte megnémult, hiszen tudta, hogy Varavka földbirtokos fia, Kisinyovban született, Pétervárott és Bécsben tanult, azután városukba költözött, és már hetedik éve él itt. Amikor felháborodottan elmondta ezt Dronovnak, az megrázta a fejét, és így dünnyögött:

— Bécs... ilyen van, onnan valók a székek. De Kisinyov talán csak a térképen van.

Klim gyakran úgy érezte, hogy agya eltompul Dronov furcsa csínyjeitől, nyilvánvaló, durva hazugságaitól. Néha úgy rémlett neki: a fiú csak azért hazudik, hogy csúfot űzzön belőle. A vele egyívású pajtásait aligha szerette jobban, mint a felnőtteket, különösen amióta a gyerekek nem voltak hajlandók játszani vele. Játék közben Dronovnak sok ravasz ötlete támadt, de gyáva volt, és durváskodott a kislányokkal, főként Ligyijával. Megvetően cigánylánynak nevezte, csipkedte, igyekezett feldönteni, úgy, hogy a kislány szégyellje magát.

Amikor a gyerekek az udvaron játszottak, Ivan Dronov

a konyha lépcsőjén ült, mint a kitaszított. Könyökével térdére támaszkodott, arcát tenyerébe hajtotta, és ködös szemmel figyelte az úri csemeték játékát. Boldogan felsivított, ha valamelyik elesett, vagy megütötte magát, és fájdalmában arcát fintorgatta.

— Üsd-vágd! — buzdította a verekedőket, amikor Varavka és Turobojev egymást gyömöszölték. — Gáncsold el!

Amikor a gyerekek a kertben játszottak, Dronov a rácsos kerítésnél állt, hasával nekitámaszkodott, arcát bedugta a lécek közé, és így kurjongatott:

— Fogd meg! Nézd, a meggyfa mögé bújt. Balról kerülj oda...

Mindenképp igyekezett zavarni a játékot, szándékosan lassan ballagott az udvaron, s a földet bámulta.

— Elvesztettem egy kopejkát — panaszkodott. Dülöngélt görbe lábán, s iparkodott összeütközni a játszókkal. A gyerekek nekirohantak, ledöntötték a lábáról. Dronov a földön kuporgott, nyafogott és fenyegetőzött:

— Megmondalak...

Két-három hétig nagy barátságban volt Ljuba Szomovával. Együtt sétáltak, elbújtak egy sarokba, s élénken beszélgettek valamiről. Nemsokára azonban, egy este, Ljuba könnyes szemmel rohant Lidához, és haragosan kiáltotta:

— Bolond ez a Dronov!

A dívány sarkába vetette magát, eltakarta arcát és megismételte:

— Ó, micsoda bolond!

Lida senkinek sem mondta el, mi történt. Rákvörösen kiszaladt a konyhába. Visszatérve, diadalmasan, bősz haraggal közölte:

— Megkapta a magáét!

Ezután vagy három napig jókora daganat éktelenkedett Dronov halántékán, a bal szeme fölött.

Igen, Ivan Dronov kellemetlen, sőt, ellenszenves fiú volt. Mivel azonban képességeiről Klim apja, nagyapja, tanítója elragadtatással nyilatkozott, Klim vetélytársnak tekintette, féltékeny volt rá, irigyelte, neheztelt rá. De mégis vonzó-

dott hozzá, és az érdeklődés és a rokonszenv pillanatnyi fellobbanása olykor elfojtotta ellenséges érzéseit.

Voltak olyan percek, amikor Dronov váratlanul kivirult, és alig hasonlított önmagára. Eltűnődött, valósággal megnyúlt, kiegyenesedett. Szelíd hangon, halkan mesélte Klimnek csodálatos, álomszerű meséit. Azt mesélte, hogy az udvar sarkában álló kútból egy óriási ember mászott ki, aki könnyű volt és áttetsző, akár az árnyék. Kilépett a kapun, s elindult az utcán. Amikor elhaladt a harangtorony mellett, a torony elsötétült, és jobbra-balra hajladozott, mint vékony fa a szélben.

— A múltkoriban, mielőtt feljött a hold, hatalmas fekete madár szállt végig az égen. Odarepült az egyik csillaghoz, és lecsípett belőle egy darabot, aztán odarepült egy másikhoz és abból is lecsípett. Én nem aludtam, az ablakpárkányon ültem. Azután félni kezdtem, lefeküdtem az ágyba, és fejemre húztam a takarót. Úgy sajnáltam a csillagokat: hiszen, gondoltam, holnapra már üres lesz az ég...

— Mit ki nem találsz — mondta Klim irigyen.

Dronov nem tiltakozott. Klim jól tudta, mindez puszta kitalálás. De pajtása olyan meggyőző nyugalommal mesélt látomásairól, hogy Klim szívesen tekintette volna igaznak a hazugságait. Végeredményben Klim maga sem volt tisztában vele, tulajdonképpen hogyan vélekedik erről a fiúról: egyre erősebben vonzódott hozzá, de egyúttal ellenszenvesnek is tartotta.

A gimnáziumi felvételi vizsgán Dronov kitűnően felelt, Klim pedig megbukott. Ezt annyira a lelkére vette, hogy amikor hazaért, fejét anyja ölébe fúrta, és keservesen zokogott. Anyja gyengéd szeretettel nyugtatgatta, kedvesen beszélt hozzá, sőt megdicsérte:

— Becsvágyó vagy, ez helyes.

Este összeveszett az apával. Klim hallotta anyja dühös szavait:

— Ideje megértened: a gyerek nem játék...

Néhány nap múlva a fiú érezte, hogy anyja figyelmesebb, kedvesebb iránta, sőt meg is kérdezte:

— Szeretsz engem?
— Igen — mondta Klim.
— Nagyon?
— Igen — ismételte Klim meggyőződéssel. Anyja pedig lágy és illatos kebléhez szorította fejét, és szigorúan megjegyezte:
— Kell is, hogy nagyon szeress engem.

Klim nem emlékezett, hogy megkérdezte-e anyja valaha is ezt tőle. Önmagának sem tudott volna olyan biztosan felelni, mint most anyjának. Anya volt a legrejtélyesebb felnőtt. Klimnek jóformán semmi gondolata sem volt róla, akár arról az üres füzetlapról, amelyre még nem írtak semmit. A házban mindenki készségesen engedelmeskedett az anyjának, még az Igazi Öregember és a makacs Marija Romanovna is, akit a háta mögött „Zsarnok"-nak nevezett Varavka. Az anyja ritkán nevetett, és keveset beszélt, szigorú arca, tűnődő kék szeme, sűrű, sötét szemöldöke volt, orra hosszú és hegyes, füle pedig kicsiny, rózsaszínű. Holdszínű haját hosszú varkocsba fonta, amelyet háromszor körülcsavart a fején, emiatt nagyon magasnak látszott, jóval nagyobbnak, mint apa. Keze mindig forró volt. A férfiak közül kétségtelenül Varavka tetszett neki a legjobban, vele beszélt legszívesebben, és sokkal többször mosolygott rá, mint másokra. Az ismerősök mind azt mondták róla, hogy egyre szebb lesz.

Klim apja is szinte észrevétlenül, de jelentősen megváltozott. Még hebehurgyább lett, kis fekete bajuszát tépdeste; ezt azelőtt sohasem tette. Kék szeme vaksin hunyorgott, tekintete réveteg lett: mintha elfelejtett volna valamit, és nem tudna rá visszaemlékezni. Még többet és még harsogóbban, szinte fülsiketítően beszélt. Könyvekről, gőzhajókról, erdőkről és tűzvészekről szónokolt, az ostoba kormányzóról és a nép lelkéről, forradalmárokról, akik keserűen csalódtak, valamint egy csodálatos emberről: Gleb Uszpenszkijről, aki „mindenen keresztüllát". Mindig valami újról számolt be, mégpedig úgy, mintha attól félne, hogy holnap valaki eltiltja a beszédtől.

— Csodálatos! — lelkendezett. — Nagyszerű!

Varavka Ünneplő Ványának csúfolta.

— Mestere vagy a csodálkozásnak, Ivan! — mondogatta és dús szakállát babrálta.

Feleségét külföldre vitte, Boriszt pedig Moszkvába küldte, egy kitűnő intézetbe. Turobojev is ott tanult. Ligyijáért eljött egy nagy szemű, ősz bajuszkás öregasszony, és magával vitte a Krímbe, szőlőkúrára. Varavka megfiatalodva tért vissza külföldről, még gunyorosabb, vidámabb volt; valahogy könnyebb lett, de járás közben még erősebben dobogott, mint azelőtt, és gyakran megállt a tükör előtt, s gyönyörködött rövidre nyírt szakállában, amely most már inkább rókafarokhoz hasonlított. Sőt, verseket is szavalt, Klim hallotta, amint egyszer ezt szavalta anyjának:

Mikor a tévelygő sötétből
Keserű hang szólít az éjből
*és lassan-lassan ébredek . . .**

— persze, akkor hülye voltam . . .

— Ez aligha igaz, és igen durván hangzik, Tyimofej Sztyepanovics — mondta az anya. Varavka füttyentett, mint valami kölyök, majd határozottan kijelentette:

— Gyöngéd igazság nincs.

Majdnem minden este összeveszett Marija Romanovnával. Azután Vera Petrovna is pörlekedett az öregasszonnyal. A szülésznő felállt, kiegyenesedett, kihúzta magát, komoran összeráncolta homlokát, és így szólt:

— Térj észre, Vera!

Az apa riadtan odaszaladt hozzá, és így kiabált:

— Vajon Anglia példája nem azt bizonyítja, hogy a kompromisszum a civilizáció nélkülözhetetlen feltétele . . .

A szülésznő zordan letorkolta:

— Hagyja abba, Ivan!

Az apa akkor Varavkához robogott:

— Hidd el, Tyimofej, az evolúció bizonyos pillanatokban határozott kirobbanást követel . . .

Varavka rövid, erős kezével félretolta.

— Ugyan, Marja Romanovna! — kiáltotta gúnyos mosollyal.

Az apa az asztalhoz ment, és sört ivott Szomov doktorral. A kapatos doktor mosolygott:

— Nadszonnak igaza van: kihunyt a láng és... hogy is van tovább?

— Lehullt a virág — folytatta az apa, és részvevően bólintott; már kissé kopaszodott. Tűnődve hörpölgette sörét, hallgatott, és valósággal észrevétlenné vált.

Marija Romanovna is valahogy hirtelen megőszült, megsoványodott és meggörnyedt; hangja mélyebb lett, tompán, megtörten csengett, már nem olyan parancsolóan, mint régen. Fekete ruhás alakja csüggedést árasztott; amikor napsütéses időben az udvaron járkált, vagy könyvvel kezében a kertben sétált, árnyéka nehezebbnek és sűrűbbnek látszott, mint másoké: utána siklott, mint valami uszály, és megfakította a virágokat, a füvet.

A Marja Romanovnával való viták azzal végződtek, hogy egy reggel az öregasszony búcsú nélkül távozott. Szokásos, fenséges lépteivel haladt a holmiját vivő szekér után, egyik kezében utazótáskát tartott, amelyben műszerei voltak, másik kezével pedig zöld szemű, fekete kandúrját szorította lapos melléhez.

Klim megszokta, hogy figyelje a felnőtteket. Most is észrevette érthetetlen riadalmukat, mintha egyikük sem a megszokott széken ülne. Tanítója is egészen megváltozott. Most is olyan nevetségesen nézett mindenkire, mintha épp most ébredt volna, de tekintete már sértődött, mogorva volt, és úgy mozgatta ajkát, mintha kiáltani akarna, de nem merne. Klim anyjára pedig éppen úgy nézett, mint ahogyan Akim nagyapó a hamis tízrubelesre, amelyet valaki rásózott. Már tiszteletlenül is beszélt vele. Egy este, amikor Klim bement a szalonba, hogy meghallgassa anya zongorajátékát, Tomilin durva szavait hallotta:

— Nem igaz, hiszen láttam, hogy az az ember...

— Mi az, Klim? — kérdezte gyorsan Vera Petrovna. A ta-

nító háta mögé dugta a kezét és elment. Rá sem pillantott tanítványára.

Néhány nap múlva, amikor Klim éjszaka felkelt ágyából, hogy bezárja az ablakot, tanítóját és anyját vette észre a kerti ösvényen. Anya kék száljának végével hessegette el a szúnyogokat, a tanító pedig cigarettázott, s meg-megrázta bronzszínű haját. A hold fénye sűrű volt mint az olaj, még a cigarettafüstöt is aranyszínűre festette. Klim kiáltani akart:

„Mama, én még nem alszom" — de ekkor Tomilin, mintha megbotlott volna, hirtelen térdre rogyott, felemelte és fenyegetőzve rázta karját, majd zokogva átölelte Klim anyjának lábát. Az anya megtántorodott, eltaszította a bozontos fejet és elsietett; sálja elszakadt. A tanító nehézkesen feltápászkodott, beletúrt kemény szálú hajába, lesimította, majd hadonászva elindult az anya után. Klim ekkor ijedten felkiáltott:

— Mama!

Az anya megállt, felemelte fejét, és a ház felé vette út iát. Úgy kerülte ki a tanítót, mint valami lámpaoszlopot. Szokatlanul szigorú, szinte ismeretlen arccal állt meg Klim ágya előtt, és haragosan korholta:

— Nohát, nem alszol, pedig már éjfélre jár az idő. Reggel aztán alig lehet felébreszteni. Ezentúl korábban kell kelned: Sztyepan Andrejevics elköltözik tőlünk.

— Azért, mert átölelte a lábadat? — kérdezte Klim.

Az anya sáljával megtörölte az arcát, és tovább beszélt. Hangja már nem volt haragos, hanem magabiztos, nyugodt, mint amikor zeneórán a hangjegyek érthetetlen zűrzavarát magyarázta Klimnek. Azt mondta, hogy a tanító csak egy hernyót vett le a szoknyájáról, és nem ölelte át a lábát, hiszen ez illetlenség volna.

— Ó, fiacskám, fiacskám! Mi mindent ki nem találsz — mondta sóhajtva.

Klim behunyta a szemét, nehogy tekintetéből észrevegye az anyja, hogy nem hisz neki. A könyvekből, a felnőttek beszédéből már tudta, hogy a férfi csak akkor borul térdre

a nő előtt, ha szerelmes bele. Hiszen felesleges letérdelni ahhoz, hogy egy hernyót vegyen le a szoknyájáról.

Az anya forró kezével gyengéden simogatta Klim arcát. A kisfiú többé nem említette tanítóját, csak megjegyezte, hogy Varavka sem szereti a tanítót. Érezte, hogy anyja keze megremeg, s mélyen a párnába nyomja a fejét. Amikor pedig anyja elment, Klim félálomban azon tűnődött: milyen furcsa, a felnőttek éppen akkor vádolják kitalálással, amikor az igazat mondja.

Tomilin egy zsákutcába költözött, kicsiny, szűk sikátorba. A végén kék házacska állt, a kapubejárat fölött pedig cégtábla lógott:

Szakács és cukrász
Elfogad rendeléseket lakodalmakra, bálokra és halotti torokra

Tomilin a szakácsnál is a félemeleten lakott, csakhogy ez világosabb és tisztább volt. Néhány nap alatt azonban ezt is bemocskolta piszkos könyveivel; úgy rémlett, régi hajlékát is magával hozta: a porral, fülledtséggel, a halkan csikorgó padlódeszkákkal együtt, amelyek megvetemedtek a nyári hőségben. A tanító szeme alatt kékes daganat volt, szembogarában kihunyt az aranyos szikra; szánalmasan megtépázott embernek látszott. Az órák alatt fel sem kelt rendetlen ágyából.

— Fáj a lábam — mondta.

„Biztosan megütötte a térdét, akkor, a kertben" — ötlött az eszébe Klimnek.

Tomilin türelmetlen lett tanítványához. Halk hangja ingerülten csengett; olykor unottan lehunyta szemét, sokáig hallgatott, és hirtelen felocsúdva, megkérdezte:

— No, megértetted?

— Nem.

— Gondolkozzál.

Klim gondolkozott, de nem arról, hogy mi a határozói igenév, és mibe ömlik az Amu-Darja, hanem, hogy miért,

mi miatt nem szeretik ezt az embert. Miért beszél róla az okos Varavka mindig gúnyosan és sértőn? Apja, Akim nagyapó s minden ismerősük, Tánya kivételével, úgy kerülte Tomilint, mint a kéményseprőt. Csupán Tánya kérdezte meg néha:

— Hát maga, Tomilin, hogyan vélekedik erről?

Tomilin röviden, félvállról felelt. Mindenről más véleménye volt, mint a többi embernek. Különösen makacsul és ércesen csengtek szavai, amikor Varavkával vitázott.

— Lényegében — mondta.

— Lényegében, lényegében — utánozta Varavka. — Vigye el az ördög ezt a maga lényegét! Sokkal fontosabb az a tény, hogy Nagy Károly törvényt hozott a tyúktenyésztésről és a tojáskereskedésről.

A tanító szavaló hangon ellenkezett:

— A szabadságra sokkal kevésbé veszélyesek a zsarnok bűnei, mint erényei.

— Fanatizmus — ordított Varavka. Tánya pedig örvendezve mondta:

— Ó, nem, ez csodálatosan igaz! Felírom...

És felírta Klim füzetének fedelére, de elfelejtette lemásolni. Így hát Tomilin szavai nem jutottak el Tánya emlékezetének gödrébe, hanem elhamvadtak a kemencében. Varavkának volt a szavajárása:

— Nosza, Tánya, kutasson csak emlékezetének szemetesgödrében.

Klimnek sok mindenről kellett gondolkoznia, és ez a kötelessége mind nehezebbé vált. Körös-körül minden bővült, növekedett, és éppolyan makacsul s durván zsúfolódott összse lelkében, mint a zarándokok a Mennybemenetel-templomban, ahol az istenanya csodatevő ikonját őrizték. A szemének megszokott tárgyak nemrég még helyükön voltak, nem érdekelték, most azonban valamiért vonzották, más tárgyak pedig, amelyek azelőtt érdekesek és kedvesek voltak, elveszítették varázsukat. Még a ház is megnőtt. Klim bizonyosra vette, hogy a házban semmi sincs, amit ne ismerne, de hirtelen mégis valami új bukkant fel, amit az-

előtt nem vett észre. A félhomályos előszobában, a ruhásszekrény fölött lógó képről — amely azelőtt pusztán sötét négyszög volt számára — ősz öregasszony tűnődő szeme nézett rá a homályból. A padláson temérdek érdekes, ámbár törött holmira bukkant egy vén, vaspántos ládában: képkeretekre, porcelán figurákra, flótára, hatalmas méretű francia könyvre, kínaiakat ábrázoló képekkel, valamint egy vaskos albumra, s benne nevetséges, csúf hajviseletű emberek arcképeire; az egyik arcot kék ceruzával teljesen összefirkálták.

— Ezek a Nagy Francia Forradalom hősei, ez az úr pedig Mirabeau gróf — magyarázta a tanító. Majd gúnyos mosollyal megkérdezte: — Azt mondod, a lomtárban találtad?

Lapozott az albumban, és elgondolkozva ismételgette:

— Igen, igen: a múlt... Lomtár...

Klim egy szobát is felfedezett, amelyet majdnem a mennyezetig megtöltött temérdek törött bútor és egyéb holmi; egykori rendeltetésük már érthetetlen, sőt rejtélyes volt. Mintha ez a sok porlepte holmi hirtelen tódult volna be a szobába, talán tűz elől menekülve; rémületükben egymásra torlódtak, összetörtek, szétzúzódtak, halomra rontották egymást és elpusztultak. Szomorú és szánalmas látvány volt ez az összevisszaság, a sok törött holmi.

Egy augusztus végi napon, kora reggel mosdatlanul, borzasan állított be Pojáca Ljuba. Toporzékolt, zokogott, és lihegve mondta:

— Azonnal gyertek át hozzánk, de azonnal: anya megőrült.

Térdre rogyott a dívány előtt, és a párna alá rejtette fejét.

Klim anyja nyomban elindult, a kislány pedig ledobta fejéről a párnát, a padlón ülve, mesélni kezdett Klimnek, s közben panaszosan nézett rá kisírt szemével.

— Már tegnap láttam, hogy megőrült, amikor szitkozódott apával. De miért nem apa őrült meg? Hisz ő mindig részeg...

Talpra ugrott, és megragadta Klim kabátja ujját.

— Gyere velem...

Ljuba magával hurcolta, és Klim maga sem emlékezett rá, hogyan ért Szomovék lakásáig. A félhomályos hálószobában, amelynek ablakait zsaluk födték, a zilált, feldúlt ágyon görcsösen vonaglott Szofja Nyikolajevna; keze-lába törülközőkkel volt összekötve, hanyatt feküdt, rángatta vállát, térdét meghajlította, fejét a párnához csapdosta és üvöltött:

— Nem!

Szeme rémülten kidülledt: akkora volt, mint egy ötkopejkás, és vörös, akár az izzó parázs. A lámpa fényébe bámult. Egyik szeme alatt karcolás éktelenkedett, vér folyt belőle.

— Nem! — kiabált tompán.

Majd kissé magasabb hangon folytatta:

— Nem, nem!

Görcsös rángatózása erősbödött, hangja még gonoszabbul és élesebben csengett. Férje az ágy fejénél állt, a falhoz támaszkodott, és tüskés, fekete szakállát harapdálta és rágta; zilált volt, ruhája illetlenül kigombolva, nadrágtartójának csak egyik szára volt a helyén, a másikat bal kezefejére csavarta és felfelé rángatta, úgy hogy nadrágja is fel-felugrott; lába remegett, mint a részegé, zavaros szeme pedig úgy pislogott, hogy azt lehetett hinni: a szemhéja is kocog, akár feleségének a foga. Hallgatott, mintha száját örökre benőtte volna a szakáll.

Az asztalnál egy másik orvos ült, az öreg Viljamszon. Hunyorgott a gyertyafényben, és óvatosan írt valamit. Vera Petrovna zavaros folyadékot kevergetett egy pohárban, majd beszaladt a szobalány: jeget hozott tányéron és kalapácsot.

A beteg teste hirtelen ív alakúra görbült, meglendítette karját, lezuhant a padlóra, s beverte a fejét. Kúszni kezdett a földön, úgy mozgatta a testét, akár a gyík, és diadalmasan kiáltozott:

— Ahá? Nem...

— Fogja már meg, mire vár? — kiáltott Klim anyja. A doktor nehézkesen elrugaszkodott a faltól, felemelte feleségét, és lefektette az ágyra. Ráült a lábára, és odaszólt valakinek:

— Hozzatok még törülközőket.

Az asszony felugrott, és fejével férje arcába döfött. A doktor leugrott az ágyról. A beteg ismét a padlóra bukott, és megpróbálta kiszabadítani lábát kötelékeiből. Felhördült:

— Ahá, ahá . . .

Klim a sarokba bújt, az ajtó és a szekrény közé. A mögötte álló Varja Szomova állát Klim vállára hajtotta, és így suttogott:

— Hiszen elmúlik? Elmúlik, ugye?

Elszaladt mellettük Ljuba, a törülközőkkel. Sivalkodott:

— Istenem, istenem . . .

Hirtelen toppantott egyet, és megkérdezte nővérét:

— Mi van a teával, Varka?

Klim anyja megfordult a lármára, és szigorúan rájuk kiáltott:

— Kifelé, gyerekek!

Megparancsolta, hogy szaladjanak el Tánya Kulikováért. Erre a vénlányra valamennyi ismerőse azt a kötelességet rótta, hogy tevékenyen részt vegyen családi drámáiban.

A gyerekek gyorsan kiértek a város szélére. Klim leverten hallgatott, s a két kislány mögött lépdelt. Nagy ijedségében is meghallotta, amint az idősebb Szomov kislány korholta húgát:

— Mama megőrült, te meg a tea miatt kiabálsz.

— Hallgass, te pulyka.

— Mohó vagy és szemérmetlen . . .

— Te talán szent vagy?

Ljuba megállt, és így szólt Klimhez:

— Nem akarok vele menni. Gyerünk sétálni.

Klim gépiesen ment mellette, és néhány lépés után megkérdezte:

— Szereted a mamádat?

Ljuba lehajolt, s felvett egy sárga nyárfalevelet. Sóhajtva mondta:

— Magam sem tudom. Talán még senkit sem szeretek.

A poros levéllel duzzadt szeme héját törölgette, szinte vakon botorkált. Így folytatta:

— Apám panaszkodik, hogy nehéz szeretni. Rá is kiáltott mamára: „Értsd meg, te ostoba, hogy szeretlek." Látod?

— Mit? — kérdezte Klim. Ljuba azonban bizonyára nem hallotta a kérdést.

— Pedig tizennégy éve házasok...

Klim úgy találta, hogy Ljuba ostobaságokat mond, és ezért többé nem figyelt rá. A kislány pedig tovább beszélt, unalmasan, mint egy felnőtt, és egy nyírfagallyal hadonászott, amelyet a járdáról vett fel. Váratlanul kiértek a folyópartra. Leültek egy halom fatörzsre, de az nedves és piszkos volt. Ljuba bepiszkította szoknyáját, és dühös lett. Felkelt, a fatörzseken bement a hozzájuk kötött csónakba, és leült a végébe. Klim követte. Sokáig ültek szótlanul. Ljuba a vízben arcának torz képmását nézte, majd ráütött a gallyal. Megvárta, amíg arca újra felbukkant a zöldes hullámban, akkor újra rácsapott és elfordult.

— Milyen csúnya vagyok... Ugye, csúnya vagyok?

Mivel nem kapott választ, megkérdezte:

— Miért hallgatsz?

— Nincs kedvem beszélni.

— Arról, hogy csúnya vagyok?

— Nem. Semmiről sincs kedvem beszélni.

— Világos: szégyelled megmondani az igazat — állapította meg Ljuba. — De én tudom, hogy csúf vagyok, ráadásul a természetem is pocsék, ezt papa és mama is mondja. Apácának kell mennem... Nem akarok tovább itt ülni.

Felugrott, végigfutott a fatörzseken és eltűnt. Klim pedig még sokáig ült a csónak végében, s nézte a lomhán hömpölygő vizet. Soha nem tapasztalt unalom gyötörte. Unalmában arra gondolt, hogy nem volna jó, ha az ismerős emberekre hasonlítana.

Amikor hazaért, anyja ijedt kiáltással fogadta:

— Istenem, hogy megrémítettél!

Klimnek úgy tetszett, hogy ezek a szavak nem rá vonatkoznak, hanem az istenre.

— Megijedtél? — faggatta az anyja. — Kár volt odamenned. Miért tetted?

— Mi lett vele? — kérdezte Klim.

Anyja elmondta, hogy Szomovék összevesztek, a doktorné heves idegrohamot kapott, és kórházba szállították.

— Nem veszélyes. Mindketten betegek, sokat szenvedtek, és idő előtt megöregedtek . . .

Elbeszéléséből az derült ki, hogy a doktor és felesége sorsüldözött, meggyötört emberek. Klimnek hirtelen a lomtár jutott eszébe, a kimustrált bútorok.

— Nem veszélyes — ismételte anyja.

Klim azonban valamiért nem hitte el, és neki volt igaza: tizenkét nap múlva a doktorné meghalt. Dronov titokban közölte Klimmel, hogy az asszony kiugrott az ablakon, és halálra zúzta magát. A temetés napjának reggelén megjött Klim apja. Gyászbeszédet mondott a doktorné sírjánál és könnyezett. Az ismerősök is mind sírtak, kivéve Varavkát, aki távolabb állt, szivarozott, és a koldusokkal veszekedett.

Szomov doktor a temetőből Szamginékhoz ment. Hamarosan leitta magát.

— Szerettem őt, ő pedig gyűlölt engem, és csak azért élt, hogy megkeserítse az életemet — ordította részegen.

Klim apja bőbeszédűen vigasztalta a doktort, aki szőrös, fekete öklét a halántéka előtt rázta, csak úgy patakzottak részeg könnyei, s így beszélt:

— Tizenöt évig éltem egy emberrel, akivel egyetlen közös gondolatom sem volt. És szerettem, mennyire szerettem! Most is szeretem. Ő pedig mindent gyűlölt: olvasmányaimat, gondolataimat, szavaimat.

Klim hallotta, amint Varavka fojtott hangon odaszól anyjának:

— Hallja, miket talál ki.

— Van benne egy kevés igazság — válaszolta az anya épp olyan halkan.

A doktort felvitték a félemeletre, Tomilin egykori otthonába, és lefektették. Varavka a hóna alatt támogatta, fejével tolta hátulról, Klim apja pedig elöl világított gyertyával. Egy perc múlva azonban az üres gyertyatartóval hado-

nászva, beszaladt az ebédlőbe, és nem tudni, miért, fojtott hangon mondta:

— Eredj, Vera: nagymama rosszul van!

Kiderült, hogy a nagymama meghalt. A konyhatornác lépcsőjén ült, a csirkéket etette, és egyszerre jajszó nélkül holtan fordult le. Igen furcsa, de nem félelmetes látvány volt a föld felé görbülő, széles csípőjű teste, oldalra billent feje és arcához lapuló füle, amely mintha a földet hallgatná . . .

Klim nézte a halott kék arcát, nyitott, komoly fél szemét, és csodálkozott, hogy nem érez ijedséget. Arra gondolt: kezében mindig könyvet tartott, kövér, fontoskodó arcán lenéző mosoly bujkált, rajongott a tyúkhúslevesért; hogy időtlen időkig élhetett volna így, senkit sem zavarva.

Amikor az ócskaruha-batyuhoz hasonló, hatalmas, alaktalan holttestet becipelték a házba, Ivan Dronov így szólt:

— Ügyesen halt meg.

És nagyanyjához fordulva, nyomban hozzátette:

— Tanulhatsz tőle, dadus!

A dajka volt az egyetlen ember, aki könnyezett a halott sírjánál. A temetés után, a halotti toron, Ivan Akimovics Szamgin rövid, elismerő beszédet mondott azokról az emberekről, akik úgy tudnak élni, hogy nem zavarják hozzátartozóik életét. Akim Vasziljevics Szamgin elgondolkozott, majd így szólt:

— Azt hiszem, ideje, hogy én is megtérjek őseimhez.

— Nem hangzik valami meggyőzően — súgta Vera Petrovna rózsaszín fülébe Varavka. Az anya arca nem volt szomorú, hanem valahogy szokatlanul nyájas, és szigorú szeme szelíden csillogott. Klim az anyja másik oldalán ült, hallotta a suttogást, és látta, hogy a nagymama halála senkit sem szomorított el, őneki pedig még hasznára is vált: anyja ugyanis neki adta nagymama barátságos szobáját, amelynek ablaka a kertre nézett, a sarokban pedig tejfehér cserépkályha állt. Ez pompás volt, mert Klimet egyre jobban nyugtalanította és feszélyezte, hogy bátyjával egy szobában lakik. Dmitrij este sokáig tanult, nem hagyta aludni, egy idő

óta pedig sokat járt hozzá a modortalan Dronov, és gyakran majdnem éjfélig pusmogtak, sugdolóztak.

Dronov a nyakáig begombolt, térdén alul érő gimnazista egyenruhában soványabbnak látszott, mint azelőtt, a hasát is behúzta; simára nyírt hajával holmi törpe katonára emlékeztetett. Miközben Klimmel beszélgetett, szétlebbentette zubbonya szárnyát, zsebre dugta kezét, szétterpesztette lábát, és rózsaszínű gombocskához hasonló orrát felrántva, kérdezgette:

— Mi az, Szamgin, rosszul tanulsz? Én már a harmadik tanuló vagyok az osztályban ...

Kifeszítette vállát, könyökével hadonászott, és magabiztosan jelentette ki:

— Meglátod: Lomonoszovon is túlteszek.

Akim nagyapó közbenjárására Klimet mégis felvették a gimnáziumba. A fiú azonban úgy érezte, hogy a tanárok megsértették a vizsgán meg a pótvizsgán, és már eleve elfogult volt az iskolával szemben. Alig néhány napja viselte a gimnazista egyenruhát, amikor egyszer Varavka átlapozta, és megvetően odábblökte tankönyveit:

— Éppolyan ostobák, mint amelyekből mi tanultunk.

Azután sok mulatságos dolgot mesélt a tanárok ostobaságáról és rosszindulatáról. A gimnáziumot gyufagyárhoz hasonlította, és ez a hasonlata különösen erősen Klim emlékezetébe véső dött:

— A gyerekeket, akár a farudacskákat, bekenik valamilyen anyaggal, amely könnyen lángra gyúl, és hamar elég. Pocsék gyufákat készítenek, közülük igen sok nem gyullad meg, és igen sokkal semmit sem lehet meggyújtani.

Klimet az iskolában megelőzte a híre: kivételes képességű fiúnak tartották. Ezért aztán fokozott figyelmet, bizalmatlanságot ébresztett tanáraiban. Társai kíváncsian fürkészték: arra számítottak, hogy új pajtásuk kis bűvész. Klim nyomban belecsöppent abba a jól ismert, de most sokkal nyomasztóbb helyzetbe, amikor az ember kénytelen olyanná válni, mint amilyennek mások akarják látni. De hát már szinte hozzászokott ehhez a szerepéhez, amely nyilván épp-

olyan elkerülhetetlen volt, mint a reggeli hidegvizes ledörzsölés, a csukamájolaj, a leves az ebédnél, vagy az utálatos fogmosás lefekvés előtt.

Önvédelmi ösztöne sugallt néhány viselkedési szabályt. Emlékezett rá, Varavka mint magyarázta apjának:

— Ne feledd, Ivan: aki keveset beszél, okosabbnak látszik.

Klim elhatározta, hogy minél kevesebbet fog beszélni, és távol tartja magát a tolakodó kíváncsiságukban könyörtelen kis szörnyetegek féktelen csordájától. Az első napokban rab madárnak érezte magát, amelynek kitépdesik a tollát, mielőtt kitekerik a nyakát. Megsejtette a fenyegető veszélyt, hogy elveszíti önmagát az egyforma fiúk serege közepette; ezek az egymástól megkülönbözhetetlen fiúk magukba akarták szippantani, megpróbálták tömegük jelentéktelen részecskéjévé tenni.

Klim megijedt, és fásult közöny leple alatt keresett védelmet. Magára borította, mint valami felhőt. Méltóságosan hátratett kézzel járkált, akárcsak Tomilin; olyan arcot vágott, mint akinek igen komoly dolga van, s ügyet sem vet a többi fiú csínyjeire és vad játékaira. Időnként az élet segítségével őszintén elgondolkozhatott: szeptember közepén, egy esős éjszakán, Szomov doktor agyonlőtte magát a felesége sírján.

Mesterkélt töprenkedése kétszeresen használt Klimnek: társai hamarosan békében hagyták az unalmas fiút, tanárai pedig merengésével magyarázták az órákon tanúsított figyelmetlenségét. Ezzel magyarázta szórakozottságát majdnem minden tanára, kivéve egy kínai bajuszos, rosszmájú kis öregembert, aki oroszt és földrajzot tanított. A fiúk „Féligkész"-nek csúfolták az öreget, mivel bal füle kisebb volt a jobbnál; ez azonban alig látszott, úgyhogy Klim, noha felhívták rá a figyelmét, eleinte észre sem vette tanára e fogyatékosságát. A legelső óráktól kezdve érezte, hogy az öreg nem hisz neki, rajta akarja csípni valamin, csúfot akar űzni belőle. Valahányszor felhívta Klimet, megigazította bajuszát, és úgy csücsörítette lila ajkát, mintha fütyülni akarna; né-

hány másodpercig pápaszemén keresztül vizsgálgatta, végül pedig nyájasan megkérdezte:

— Nos hát, Szamgin, miben gazdag a Tóvidék?

— Halban.

— Igen? És talán erdő is van ott?

— Van.

— No és a halak a fákon ülnek?

Az egész osztály kacagott, a tanár pedig mosolygott. Kivillantak sötét fogai, aranykoronái.

— No, te kis lángész, ilyen rosszul készültél, mi?

Klim visszament a padjába, közben csak a rövidre nyírt hajú, vicsorgó fogú, gömb alakú fejek sorait látta. A különböző színű szemek csillogtak a nevetéstől. Olyan sértő volt ez a látvány, hogy Klimnek kicsordult a könnye.

A fiúk szerint Féligkész mulatságosan tanított. Klim pedig ostoba, gonosz embernek tartotta. Meggyőződött róla, hogy a gimnáziumban unalmasabb és nehezebb a tanulás, mint Tomilinnál.

— Te miért nem játszol? — támadt rá Klimre egy szünetben Ivan Dronov. Rákvörös volt, és ragyogott az örömtől. Valóban az osztály első tanulói és a gimnázium legnagyobb kópéi közé tartozott. Úgy tetszett, hogy sietve végig akar játszani minden játékot, amelyből Turobojev és Borisz Varavka kirekesztette. Miközben Klimmel és Dmitrijjel hazafelé bandukolt a gimnáziumból, öntelten fütyörészett, fesztelenül kigúnyolta a két fivér kudarcait, de gyakran megkérdezte Klimtől:

— Ma mégy Tomilinhoz? Én is veled tartok.

Valahányszor beállított a vörös hajú tanítóhoz, szinte beléfúrta tekintetét. Hittudományi kérdésekkel halmozta el; Klim ezt a tárgyat unta a legjobban. Tomilin mosolyogva hallgatta végig a kérdéseket, és óvatosan válaszolt. Amikor pedig Dronov elment, Tomilin egy-két percig hallgatott, majd Glafira Varavka szavaival kérdezte Klimtől:

— Nos, mi újság nálatok, otthon?

Úgy kérdezte, mintha valami rendkívüli választ várna. Valósággal eltemetkezett a könyvekbe; a sarokban, az ágy

lábánál majdnem a mennyezetig emelkedett a könyvhalmaz. Végignyújtózott ágyán, és így oktatta Klimet:

— Nemesfémeknek azokat a fémeket nevezik, amelyek egyáltalán nem, vagy csak alig rozsdásodnak. Figyeld meg, Klim. A nemes szívű, állhatatos lelkű emberek sem rozsdásodnak meg, vagyis nem roskadnak össze a sors csapásai, a szerencsétlenségek és más egyebek alatt...

A tudomány efféle kiegészítése jobban tetszett a fiúnak, és jobban emlékezetébe véső dött, mint maga a tudomány. Tomilin pedig szerfölött bőkezű volt az efféle kiegészítésekben. Úgy beszélt, mintha mondanivalóját a mennyezetről, a fehér, de már erősen megsárgult és sűrű repedésekkel tarkított, fénylő tapétáról olvasná.

— Az összetett anyag melegítéskor elveszíti súlyának egy részét, az egyszerű anyag pedig megtartja vagy növeli súlyát.

Hallgatott egy sort, majd hozzátette:

— Te például korodhoz képest már nem vagy elég egyszerű. Bátyád gyermekesebb, noha idősebb nálad.

— De Mitya ostoba — emlékeztette Klim.

A tanító szokása szerint most is gépies nyugalommal válaszolta:

— Igen, ostoba, de csak korához mérten. Minden életkorra meghatározott ostobaság- és ész-adag jellemző. Amit a kémiában vegyületnek neveznek, teljesen törvényszerű, az emberi jellemben azonban az összetettség gyakran csupán az illető kitalálása, játék... Például: a nők...

Megint hallgatott, mintha nyitott szemmel aludna. Klim oldalról figyelte Tomilin porcelánszerű, csillogó szeme fehérjét, amely Szomov doktor halott szemére emlékeztette. Tudta, hogy a kitalálásról érvelve, a tanító voltaképpen önmagával beszélget, s megfeledkezik róla, a tanítványáról. Klim gyakran szinte várta, hogy Tomilin mindjárt elmond valamit anyjáról, arról, hogy a kertben átölelte a lábát. A tanító azonban így beszélt:

— A hasznos kitalálást kérdés, vagy feltevés formájába öltöztetik: talán így van? Becsületes módon előre beletörőd-

nek, hogy esetleg nincs így. A káros kitalálások pedig mindig állító formájúak: ez így van és nem másként. Innen származnak a tévedések, hibák és... más egyebek. Igen. Ez így van.

Klim figyelmesen hallgatta a tanítót, és igyekezett jól emlékezetébe vésni szavait. Hálás volt tanítójának: ez a senkihez nem hasonló ember, akit senki sem szeretett, úgy beszélt vele, mint felnőttel, és egyenrangúval. Ez igen hasznosnak bizonyult: Klim megjegyezte tanítója szokatlan mondásait, és úgy alkalmazta őket, mintha maga találta volna ki. Ezzel megszilárdította okossága hírét.

Néha azonban megijedt vörös hajú tanítójától: időnként megfeledkezett tanítványa jelenlétéről, és olyan sokat, olyan sokáig és érthetetlenül beszélt, hogy Klim kénytelen volt köhinteni, cipője sarkát a padlóhoz koccintani, vagy egy könyvet elejteni: ezzel emlékeztette tanítóját jelenlétére. De olykor a zaj sem riasztotta fel: tovább beszélt, arca megdermedt, szeme feszült figyelemmel kidülledt, és Klim már azt várta, hogy mindjárt felkiált, mint a doktorné:

„Nem. Nem."

Különösen félelmetes volt, amikor beszéd közben jobb kezét arca elé emelte, és ujjaival valami láthatatlan dolgot tépázott a levegőben: Vlasz szakács kopasztotta így a császármadarat vagy más vadat.

Ilyenkor Klim hangosan így szólt:

— Későre jár.

Tomilin kipillantott a sűrűsödő alkonyatba és ráhagyta:

— Igen, mára elég.

Kezet nyújtott tanítványának: ujjai szőrösek voltak, körmei feketék. A fiú nyomasztó érzéssel távozott, de nem annyira új ismeretei, mint inkább gondolatai nyomasztották.

Téli estéken kellemes volt a csikorgó havon lépdelni, s közben azon tűnődni, hogy otthon, a teázó asztalnál, menynyire csodálkozik majd apja és anyja fiuk új gondolatain. A lámpagyújtogató, létrájával a vállán, már egyik lámpától a másikhoz sietett, és felaggatta a sárga fényeket a kék leve-

gőben... A téli csendben kellemesen csörrentek a lámpaüvegek. Konflislovak ügettek s bólogattak bozontos fejükkel. Az utcakereszteződésnél ősz rendőr állt, mozdulatlanul, akár a kőszobor. Tekintetével elkísérte a kicsiny, de méltóságos gimnazistát, aki kimérten kelt át egyik sarokról a másikra.

Most, amikor a nap nagy részét nem otthon töltötte, sok minden elkerülte figyeléshez szokott szemét. Azt mégis észrevette, hogy otthon egyre nyugtalanabb a hangulat. Mindenki másképp jár-kel, mint azelőtt, és még az ajtók is erősebben csapódnak.

Az Igazi Öregember vigyázva rakosgatja elnehezült lábát, túlságosan hevesen bökdösi botjával a padlót, úgy köhög, hogy a füle is beléremeg, arca és nyaka pedig érett szilvaszínűre változik. Botjával a padlót ütögeti, és mérges köhögés közepette mondja az anyának:

— Maga, asszonyom, visszaél az ő szelíd természetével... visszaél Ivan gyermekes hiszékenységével, asszonyom...

Az anya halkan figyelmeztette:

— Ne beszéljen olyan hangosan, az ebédlőben van valaki...

— Meg kell mondanom, Vera Petrovna...

— Kérem, hallgatom.

Az anya odament az ebédlőajtóhoz, és szorosan becsukta.

Apa mind gyakrabban járt az erdőbe, a gyárba vagy Moszkvába. Szórakozottan viselkedett, és már nem hozott ajándékot Klimnek. Erősen megkopaszodott, homloka megnőtt, és szinte nyomta a szemét; a szeme még jobban kidülledt, és unottan fakó lett, kialudt bennük a kékes, meleg fény. Mulatságosan, ugrándozva járt, kezét zsebre dugta, és keringőket fütyörészett. Anya egyre inkább úgy nézett rá, mint valami megunt, ottfelejtkezett vendégre. Anya egyre csinosabban, elegánsabban öltözött, még büszkébben, még sudárabban járt-kelt. Alakja megtelt, megerősödött. Szelídebben beszélt, noha éppolyan ritkán és fukarul mosolygott, mint azelőtt. Klim nagy csodálkozással, később pedig sértődéssel vette tudomásul, hogy apja átpártolt tőle Dmitrijhez,

és titkaik is vannak. Egy meleg nyári estén Klim apját meg bátyját a kerti lugasban találta. Apja Dmitrij mellett ült, erősen magához szorította, és furcsa, csukló nevetéssel nevetett; Dmitrij arcán sírás nyoma látszott, s nyomban felugrott és elment, az apa pedig zsebkendőjével néhány könnycseppet sepert le nadrágjáról, s így szólt Klimhez:

— Felizgattam magam.

— Ő miért sírt?

— Ő? Hát... a dekabristák miatt. Olvasta az „Orosz asszonyok"-at Nyekraszovtól. Igen. Én meg épp a dekabristákról beszéltem neki, hát elérzékenyült.

Kelletlenül mondott még egyet-mást a dekabristákról, majd felugrott, és fütyörészve elment. Féltékeny vágyat ébresztett Klimben, hogy ellenőrizze szavainak igazságát. Nyomban bement bátyja szobájába: Dmitrij az ablakpárkányon ült.

Átölelte lábát, állát térdére fektette, és hangtalanul mozgatta állkapcsát. Nem hallotta, amint öccse bejött. Amikor Klim a Nyekraszov-kötetről érdeklődött, kiderült, hogy Dmitrijnek nincs meg, de apjuk ajándékul ígérte.

— Az orosz asszonyok miatt sírtál? — faggatta Klim. Dmitrij nagyon elcsodálkozott.

— Mi-i?

— Miért sírtál?

— Ó, eredj a fenébe — mondta Dmitrij panaszosan, és az ablakpárkányról kiugrott a kertbe.

Dmitrij nagyon megnőtt, megsoványodott, kerek, kövér arcából kiütköztek szögletes arccsontjai. Töprengés közben kellemetlenül mozgatta állkapcsát, mint Akim nagyapó. Gyakran eltűnődött, a felnőttekre bizalmatlanul, komoran nézett. Változatlanul csúnya volt, de ügyesebb, könnyebb, s egyúttal kissé faragatlan lett. Nagyon összebarátkozott Ljuba Szomovával, megtanította korcsolyázni, szívesen engedelmeskedett szeszélyeinek. Amikor pedig egyszer Dronov megsértette Ljubát, Dmitrij irgalmatlanul megtépázta Dronov üstökét, de közben nyugodt maradt, és nem is haragudott. Klimet észre sem vette, mint ahogyan azelőtt Klim

nem törődött övele, anyjára pedig sértődötten nézett, mintha anyja ártatlanul büntetné.

A Szomov nővérek Varavkáéknál laktak, Tánya Kulikova felügyelete alatt. Maga Varavka Pétervárra utazott a vasútvonal ügyében; onnan külföldre készült, hogy eltemesse feleségét. Klim majdnem minden este felnézett Varavkáékhoz. Bátyját mindig ott találta: a két kislánnyal játszott. Amikor a kislányok belefáradtak a játékba, leültek a díványra, és azt követelték, hogy Dmitrij meséljen.

— Mulatságosat — kérlelte Ljuba.

Dmitrij leült a sarokba, a fal mellé, a dívány karfájára. Óvatos mosollyal mesélt a tanárokról, meg a gimnazistákról, s megnevettette a két kislányt. Klim néha közbevágott:

— Ez nem így volt!

— Jól van, nem így volt! — hagyta rá Dmitrij egykedvűen. Klimnek úgy tetszett, hogy bátyja akkor sem hisz abban, amit mond, ha igazat mesél. Temérdek ostoba és mulatságos anekdotát ismert, de nevetés nélkül, sőt szinte zavartan adta elő mindet. Egyáltalán újabban gondterhesnek látszott, és ezt Klim érthetetlennek találta. Az utcán is olyan fürkésző tekintettel vizsgálta a járókelőket, mintha szükségesnek tartaná, hogy a város hatvanezer lakosa közül mindenkit megértsen.

Volt egy fekete viaszosvászon fedelű, vastag füzete. Ebbe másolta vagy ragasztotta az újságokból kivágott mulatságos történetkéket, élceket, kurta versikéket, és ezeket is valahogy hitetlenkedve, bizonytalanul olvasta fel a két lánynak:

— „Az odojevi városi temetőben Polikarpova kereskedőné sírján a következő, figyelemre méltó felirat olvasható:

Im, hogy eljött már a vége:
Se fia, se gondos férje.
Krapivnában áll a lagzi,
Onnan senki nem marad ki.
Távirat megy . . . Haláleset . . .
A mulatság kutba esett.

Otthon Olgát elsiratják,
Hult tetemét koruállják,
Siratják a jámbor anyát·
*Lengje korul béke porát!"**

— Milyen ostoba! — méltatlankodott Ligyija.

— De mulatságos — kiáltotta Ljuba. — Legjobb az, ami mulatságos...

Nővére széles arcán nemtorődom mosoly omlott el.

Néha bekukkantott Vera Petrovna, és unottan megkérdezte:

— Játszotok?

Ligyija leugrott a díványról, és mesterkélt udvariassággal bókolt előtte A Szomov lányok lármásan hozzátorleszkedtek. Dmitrij pedig zavartan hallgatott, és ugyetlenul dugdosta füzetét, Vera Petrovna azonban megkérdezte·

— Feljegyeztél valami újat? Olvasd fel.

Dmitrij fuzetével eltakarta arcát, ugy olvasta·

Csendbiztos álldogál a kék tenger mellett,
A vihar a vizen hullámokat kerget,
Mérges a csendbiztos, mért ne mérgelodne,
*Hiszen a tengerre nem sujthat le okle!**

— Ezt húzd ki — parancsolta anyja, fenségesen átvonult a másik szobába, s közben valamit számolt, fontolgatott Klim látta, hogy Lida ellenséges tekintettel kíséri, ajkát harapdálja. Már tobb ízben meg akarta kérdezni a kislánytól:

„Miért nem szereted az anyámat?"

De nem merte megkérdezni. Ugyanis Turobojev elutazása után Lida visszafogadta barátságába

Egy ízben, amikor Klim hazaérkezett Tomilin órájáról, otthon már megvacsoráztak. Az ebédlőben sötét volt, és az egész ház olyan szokatlanul csendes, hogy a kisfiú levetette kabátját, majd megállt a kis falilámpától homályosan megvilágított előszobában, és félénken fülelt a gyanús csendességre.

— Hagyjál, azt hiszem, jött valaki — szűrődött ki anyja száraz suttogása. Lomha csoszogás hallatszott, ismerősen csörrent a cserépkályha rézajtaja, aztán ismét csend lett, s ez valósággal ingerelte Klimet, hogy figyeljen. Csodálkozott anyja suttogásán: anyja senkit sem tegezett, csak apát, ő pedig tegnap a fűrésztelepre ment. A fiú óvatosan az ebédlőajtóhoz osont. Halk, fáradt sóhajtás szállt feléje:

— Istenem, milyen telhetetlen vagy... milyen türelmetlen...

Bekukucskált: a vérpiros parázzsal teli kályha négyszögletes torka előtt, anyja kedvenc, alacsony karosszékében Varavka terpeszkedett, s átölelte az anya derekát, aki az ölében ült, és előre-hátra himbálta magát, mint egy kis gyerek. Varavka szakállas arca, amelyet megvilágított a parázs visszfénye, ijesztő volt, apró szeme is villogott, akár a zsarátnok. Az anya holdszínű haja pedig aranypatakokban, szépen omlott vállára.

— Ó, te — sóhajtott halkan az anya.

Ez a látvány megzavarta Klimet. Hátrahőkölt, és rálépett a sárcipőjére. A sárcipő felugrott, és a földhöz csattant.

— Ki az? — kiáltotta mérgesen az anya, és hihetetlen gyorsan az ajtóban termett. — Te vagy az? A konyhán át jöttél be? Miért jössz haza ilyen későn? Átfáztál? Akarsz teát...

Szaporán, nyájasan beszélt, miért, miért nem, csoszogott és nyitogatta-csukogatta a nyikorgó ajtót. Majd átölelte Klim vállát, és túlzott erőlködéssel betuszkolta az ebédlőbe, és gyertyát gyújtott. Klim körülnézett. Az ebédlőben senki sem volt, a szomszéd szoba ajtajában homály sűrűsödött.

— Mit nézel? — kérdezte anyja az arcába pillantva.

— Úgy rémlett, volt itt valaki...

Anyja csodálkozva felvonta szemöldökét, és ő is körülnézett a szobában.

— Ugyan ki lehetett volna? Apa nincs itthon. Ligyija Mityával és a Szomov lányokkal korcsolyázni ment, Tyimofej Sztyepanovics pedig a szobájában van: hallod?

Valóban, nehéz léptek dobogása hallatszott odaföntről.

Az anya leült az asztalhoz, a szamovár elé, megtapogatta oldalát, teát töltött, majd dús haját igazgatva, így folytatta:

— Itt ültem a kályha előtt, elgondolkoztam. Te csak az imént jöttél, ugye?

— Igen — füllentett Klim. Rádöbbent, hogy hazudnia kell.

Anyja hallgatott, és a cukorcsíptetővel játszott. Könnyű mosollyal nézte a gyertya félénk lángját, amely visszaverődött a szamovár réztestén. Azután ledobta a csíptetőt, megigazította pongyolája csipkegallérját, és szükségtelenül hangosan elmesélte, hogy Varavka megveszi tőle nagymama telkét, és nagy házat akar építtetni rajta.

— Nyilván épp most jött meg, de mégis felmegyek, beszélek vele erről.

Homlokon csókolta Klimet és eltávozott. A fiú felállt, a kályhához ment, és leült a korosszékbe, s a karfáról lesöpörte a hamut.

„Mama férjet akar cserélni, csak még szégyelli" — állapította meg, s csak nézte, mint lobbannak fel s hunynak ki az áttetsző, kékes lángocskák a vörös parázson. Hallotta, hogy az asszonyok elég gyakran cserélik férjüket, úgyszintén a férfiak is a feleségüket. Varavka már régóta jobban tetszett neki, mint az apja, de feszélyező és szomorú volt beismernie, hogy anyja, az ő komoly és méltóságos anyja, akit mindenki tisztel, és akitől mindenki fél, nem mond igazat, és ilyen ügyetlenül beszél. Szükségét érezte, hogy megvigasztalja magát, és ezért megismételte:

„Még szégyelli."

Ez volt az egyetlen lehetséges magyarázat. Emlékezete azonban rögtön eszébe juttatta anyja és Tomilin jelenetét. Eltűnődött, de agya nem forgott, s a jelenet idézése közben elnyomta az álom.

Az otthoni események elvonták figyelmét a tanulástól, de nem izgatták túlságosan, sokkal inkább aggasztotta a gimnázium, ahol nem lelt magának méltó helyet. Három csoportra osztotta társait: egy tucatnyi kitűnő előmenetelű és példás magaviseletű fiú volt az első csoport; aztán a szilaj, nyughatatlan kópék következtek, közöttük szintén akadt kitűnő ta-

nuló, mint például Dronov; a harmadik csoportba a szegény, nyápic, ijedt és félénk fiúk tartoztak, a szerencsétlen flótások, akiket az egész osztály kigúnyolt. Dronov így oktatta Klimet:

— Ezekkel ne barátkozz, ez mind gyáva, anyámasszony katonája, besúgó. Ez a kis vörös zsidókölyök, azt a sandát meg hamarosan kizárják, mert szegény, és nem tudja fizetni a tandíjat. Emennek a bátyja sárcipőket lopott, és most javítóintézetben csücsül, amaz a görényképű pedig törvénytelen gyerek.

Klim Szamgin szorgalmasan, de nem valami eredményesen tanult. A csintalankodást méltóságán alulinak tartotta, meg nem is értett hozzá. Hamarosan észrevette, hogy valamilyen megmagyarázhatatlan ösztön éppen e sorsüldözöttek csoportja felé sodorja. Köztük azonban még idegenebbnek érezte magát, mint Dronov vakmerő pajtásai társaságában. Magát tartotta legokosabbnak az osztályban, már jó néhány könyvet olvasott, amelyről iskolatársainak fogalma sem volt, érezte, hogy még az idősebb fiúk is gyerekesebbek nála. Amikor olvasmányairól beszélt, bizalmatlanul, unottan hallgatták, és sok mindent nem értettek meg. Néha maga sem értette: egyik-másik érdekes könyv miért veszíti el minden szépségét, amikor beszámol róla?

Egy ízben egy kiálló arccsontú, mogorva kamasz, aki törvénytelen születésű volt, és Inokovnak hívták, megkérdezte Klimtől:

— Olvastad az „Ivanhoe"-t?

— Ajvenho-nak kell ejteni — javította ki Klim. — Walter Scott írta.

— Hülye — förmedt rá megvetően Inokov. — Miért oktatsz mindenkit?

Majd kaján mosollyal figyelmeztette:

— Meglásd: amikor felnősz, tanár leszel.

A fiúk nevettek. Tisztelték Inokovot, mert két osztállyal feljebb járt, de mégis barátkozott velük, és a „Tüzes szem" indián névre hallgatott. Talán féltek is tőle, mogorva arcától, szúrós, átható tekintetétől.

Klimet elkényeztette az otthon szerető gondoskodása, és ezért fájt neki tanárai megvető rosszindulata. Néhány tanárától fizikailag is undorodott: a számtantanár például állandóan náthás volt, fülsiketítőn, fenyegetőn tüszkölt, nyállal fröcskölte le tanítványait, azután sípolva orrán át fújta ki a levegőt, s közben összehúzta bal szemét; a történelemtanár óvatosan lépett be az osztályba, mint aki vaksi, és mindig olyan arccal settenkedett a padokhoz, mintha meg akarná pofozni az első két padban ülő fiúkat, odalépett elébük, és vékonyka hangon cincogta:

— Ké-é-rém szépen...

Rémnek csúfolták.

Klim majdnem minden tanárban visszataszító, gyűlöletes vonásokat fedezett fel. Ezek a kopott zubbonyt viselő, lompos emberek mind úgy néztek rá, mintha valamit vétett volna ellenük. És bár Klim hamarosan meggyőződött róla, hogy tanárai nemcsak vele bánnak ilyen különösen, hanem majdnem minden fiúval, fintoraik mégis anyja undorodó arckifejezését juttatták eszébe, ahogyan a rákokat nézte a konyhában, amikor a részeg árus kiborította kosarát, és a sáros rákok száraz zizegéssel szanaszét kúsztak a padlón.

Már tavasszal észrevette, hogy osztályfőnöke, Kszaverij Rzsiga, az ókori nyelvek tanára, és néhány tanártársa is, szelídebben néz rá. Ez nem sokkal azután történt, hogy a nagy szünet alatt valaki két követ dobott az osztályfőnök szobájának ablakába, betörte az üveget, és az ablakpárkányon szétzúzott egy ritka virágot. A tettest buzgón keresték, de hiába.

A negyedik napon Klim megkérdezte a mindentudó Dronovtól, hogy ki törte be az üveget.

— Hát téged mért érdekel? — érdeklődött Dronov bizalmatlanul.

A folyosó fordulójában álltak, a sarok mögött. Klim hirtelen észrevette, hogy a fehér falon az osztályfőnök szarv alakú üstökének árnyéka kúszik feléje. Dronov háttal állt az árnyéknak.

— Nem tudod? — ingerelte Klim a pajtását. — Pedig hogy hencegsz: én mindent tudok. — Az árnyék megállt.

— Persze hogy tudom: Inokov — mondta Dronov halkan, amikor Klim már kellőképpen felbosszantotta.

— Becsületesen be kell vallania, mert különben mások szenvednek miatta — jelentette ki oktatón Klim.

Dronov ránézett, hunyorított, kiköpött, majd így szólt:

— Ha bevallja, kicsapják.

Türelmetlenül csörömpölt a csengő, órára hívta a diákokat.

Másnap pedig, hazafelé menet, Dronov közölte Klimmel:

— Valaki beárulta.

— Kit? — kérdezte Klim.

— Kit, kit, mit habogsz? Hát Inokovot.

— Ó, el is felejtettem.

— Tegnap, a szünet után nyomban nyakon csípték. Kicsapják. Jó lenne megtudni, ki súgta be. A csirkefogó!

Klim valóban elfelejtette Dronovval való beszélgetését. De most ráeszmélt, hogy ő árulta el Inokovot, és ijedten elgondolkozott: miért tette ezt? Rövid töprengés után megállapította: az osztályfőnök fejének karikatúraszerű árnyéka váratlanul heves vágyat ébresztett benne, hogy borsot törjön a hencegő Dronov orra alá.

— Te vagy a bűnös, te fecsegted ki — mondta mérgesen.

— Mikor fecsegtem én? — förmedt rá Dronov.

— Hát a szünetben, nekem.

— De hát csak nem te árultad el? Hiszen időd sem volt rá. Inokovot nyomban az osztályból hívatták.

Úgy álltak egymással szemben, mint két kakas, amely mindjárt egymásnak ront. Klim azonban érezte, hogy Dronovval nem ajánlatos hajba kapni.

— Talán kihallgattak minket — mondta békésen. Dronov ugyanilyen békésen felelte:

— Senki sem volt ott. Valamelyik osztálytársa árulta be...

Némán ballagtak tovább. Klim érezte, hogy bűnös. Azon tépelődött, hogyan tegye jóvá bűnét, és mivel semmi sem

jutott eszébe, még jobban megszilárdult benne a vágy, hogy kellemetlenséget szerezzen Dronovnak.

Tavasszal anyja végre nem kínozta többé zeneórákkal, hanem maga kezdett szorgalmasan zongorázni. Esténként megjelent hegedűjével a vörös arcú, kopasz Makov ügyvéd, egy sötét szemüveges, mogorva ember; zörgő konflison megérkezett csellójával az ösztövér, görbe lábú, bagolyszemű Kszaverij Rzsiga is, akinek csontos, borotvált arca volt, sárga homloka fölött pedig két ősz hajtincs ágaskodott, mint valami szarv. Játék közben, nem tudni, miért, kinyújtotta nyelvét, és fonnyadt, borotvált ajkára tapasztotta, elővillant felső két aranyfoga. Kappanhangon beszélt, mint valami sekrestyés, mindig különös nyomatékkal, és sohasem lehetett megérteni: komolyan beszél-e vagy tréfál.

— Amondó vagyok, a tanulók sokkal többre vinnék, ha szüleik nem élnének. Azért mondom ezt, mivel az árvák engedelmesek — jelentette ki, s mutatóujját kékes orra elé emelte. Majd aszott kezét Klim fejére tette, s Vera Petrovnához fordulva, így szólt:

— Az ön fiában becsülctes, lovagi szív dobog, ez bizonyos!

Klimet pedig így oktatta:

— A tudomány elsajátításához megfigyelés és összehasonlítás szükséges. Így ismerjük fel az igazság lényegét.

Klim jó megfigyelő volt. Szükségszerűen kutatta társaiban a hibákat; sőt aggódott, ha nem talált bennük egyet sem, de ez csak ritkán fordult elő. Pontos mérték alakult ki benne: mindaz rossz, ami nem tetszik neki, vagy felkelti irigységét. Már megtanulta, hogy ne csak éberen figyelje az emberek nevetségességét és ostobaságát, hanem ügyesen eltúlozza egyesek hibáit mások szemében. Amikor Borisz Varavka és Turobojev nyári szünetre hazaérkezett, Klim elsőnek derítette ki, hogy Borisz bizonyára rossz fát tett a tűzre, és most fél, nehogy kitudódjék. Borisz lefogyott, szeme alatt kékes árnyak húzódtak, tekintete szórakozott, nyugtalan lett. Fáradhatatlan volt a játékban, leleményes a huncutságokban, mint azelőtt, de roppant hamar méregbe gurult, és ilyenkor ragyás arcán kicsiny, piros foltok lobbantak fel, szeme kihívóan, go-

noszul csillogott, és mosoly közben kivicsorította fogait, mintha harapni készülne. Nyughatatlan, szilaj futkosásában veszélyt sejtett Klim, és kerülte a játékot vele. Arra is felfigyelt, hogy Igor és Ligyija ismeri Borisz titkát: ők hárman gyakran a sarokba bújtak, és gondterhesen sugdolóztak.

Egyik este a napi posta érkezése után csikorogva kicsapódott Varavka dolgozószobájának ablaka, és mérges kiáltás hallatszott:

— Borisz, gyere fel!

Borisz és Ligyija a konyha lépcsőjén ült, és kötélhálót font, Igor pedig háromágú szigonyt faragott egy falapátból: gladiátor-küzdelmet akartak rendezni. Borisz felállt, megigazította inge alját, meghúzta övszíját, és gyorsan keresztet vetett.

— Veled megyek — mondta Turobojev.

— Én is menjek? — kérdezte Ligyija. Fivére azonban könnyedén eltaszította, és így szólt:

— Eszedbe ne jusson.

A két fiú elment. Ligyija pedig ott maradt. Elhajította a köteleket, felemelte a fejét és hallgatózott. Bőséges eső öntözte az imént a kertet, a lenyugvó nap sugaraiban vidáman csillogtak a tarka csöppek a felfrissült lombon. Ligyija sírva fakadt. Letörölte a könnycseppeket arcáról, ajka remegett, arca fájdalmasan összeráncolódott. Klim szobája ablakának párkányán ült, és látta ezt. Ijedten összerezzent, amikor feje fölött Borisz apjának bősz kiáltása harsant:

— Hazudsz!

A fiú is átható kiáltással válaszolt:

— Nem. Ő a gazember...

Majd Igor mindig nyugodt hangja hallatszott:

— Tessék megengedni, hogy elmondjam.

Fönt bezárták az ablakot. Ligyija felkelt, és kiment a kertbe. Szándékosan nekiütközött a bokrok ágainak, hogy az esőcseppek fejére és arcába hulljanak.

— Mit csinált Borisz? — érdeklődött Klim. Már nem először kérdezte ezt Ligyijától, de a kislány most sem felelt. Úgy nézett rá, mint valami idegenre. Klimnek hirtelen ked-

ve támadt, hogy leugorjon a kertbe, és megcibálja Ligyija fülét. Mióta Igor visszatért, Ligyija ismét elhanyagolta.

E jelenet után Varavka és Klim anyja úgy babusgatta Boriszt, mintha veszélyes betegségből lábalt volna ki, vagy titokzatos, hősi tettet hajtott volna végre. Ez bosszantotta Klimet, ingerelte Dronovot, és feszült hangulatot teremtett a házban: mintha titkolnának valamit.

— A fenébe — dünnyögte az orrát vakarva Dronov —, adnék tíz kopejkát érte, ha megtudnám, miféle csínyt követett el? Eh, nem szeretem ezt a kölyköt...

Amikor Klim az anyjához törleszkedve, megkérdezte tőle, mi történt Borisszal, anyja így felelt:

— Nagyon megsértették.

— Mivel?

— Ezt nem kell tudnod.

Klim az anyja szigorú arcára pillantott, és csüggedten elhallgatott; most érezte, hogy Boriszt még csak jobban gyűlöli.

Egy ízben megleste Boriszt, amint a fészer mögött, egy sarokban hangtalanul sír. Eltakarta arcát, és úgy zokogott, hogy ide-oda dülöngélt, és válla remegett, akár a nyafka Varja Szomováé, aki mindig hallgatott, és szinte csak árnyéka volt eleven nővérének. Klim oda akart menni Boriszhoz, de mégsem szánta rá magát. Meg aztán jólesően látta, hogy Borisz sír. Hasznos volt megtudnia, hogy a sértett szerepe nem mindig olyan irigylésre méltó, mint gondolta.

Hirtelen üres lett a ház: Varavka Tánya Kulikova felügyelete alatt volgai hajókirándulásra küldte gyermekeit, meg Turobojevot és a Szomov lányokat. Természetesen Klimet is el akarták vinni, de ő megfontoltan ezt kérdezte:

— És akkor hogyan készüljek a pótvizsgára?

E kérdésével csupán arra akarta felhívni a figyelmet, hogy ő komolyan veszi az iskolát. Anyja és Varavka azonban miért, miért nem, nyomban beleegyezett, hogy ő nem mehet. Sőt, Varavka megfogta az állát és megdicsérte:

— Derék fiú vagy! De azért ne aggasszon, ha nem megy

a fejedbe a tudomány: a tehetséges emberek mind rosszul tanultak.

A gyerekek elutaztak, Klim pedig majdnem egész éjszaka sértődötten zokogott. Egy hónapig magányosan élt, mintha tükörbe nézne. Dronov kora reggel eltűnt a házból: az utcán teljhatalmúan irányította a magafajta süvölvényekből összeverődött csapatot, fürödni járt velük, gombázni vitte őket az erdőbe, portyákra küldte a gyümölcsösökbe és veteményeskertekbe. Néhány nagyszájú ember panaszkodott is rá a dajkának, de az már teljesen megsüketült, és ráérősen haldoklott a konyha mögötti, kicsiny, félhomályos kamrájában. Hallgatta a panaszosokat, és ide-oda csúsztatta fejét a zsíros párnán, jóindulatúan ígérve motyogta:

— Nono, isten mindent lát, isten mindenkit megbüntet.

A panaszosok akkor az úrnővel kívántak beszélni. A szigorú arcú, egyenes tartású Vera Petrovna kiment a lépcsőre. Némán végighallgatta az emberek félénk, kusza szavait, és ő is megígérte:

— Jól van, megbüntetem.

De nem büntette meg. Klim csak egyszer hallotta, amint anyja kikiáltott az ablakon az udvarba:

— Ivan, ha uborkát lopsz, kicsapnak a gimnáziumból.

Klim alig látta anyját és Varavkát, mintha bújócskát játszanának. Naponta többször is megkérdezték Klimtől, vagy Malasától, a szobalánytól:

— Nem tudod, hol van anya? A kertben?

— Tyimofej Sztyepanovics megjött?

Ha pedig találkoztak, egymásra mosolyogtak. Klim számára ismeretlen, sőt ellenszenves volt az anyja mosolya, jóllehet a szeme ilyenkor elsötétült, és még szebb lett. Varavka vastag, húsos ajka pedig mohón, torzul biggyedt ki szakállából. Szokatlan és kellemetlen volt az is, hogy anyja újabban túlságosan is illatosította magát, olyan erős parfümöket használt, hogy amikor Klim lefekvés előtt kezet csókolt, parfümjének szaga bizsergette az orrát, és kis híján könnyet csalt ki szeméből, akár a kegyetlen tormaszag. Esténként, ha nem muzsikáltak, Varavka néha karonfogva

sétált Klim anyjával az ebédlőben vagy a szalonban, és szakállába dünnyögött:

— Ó-ó-ó! Ó-ó-ó!

Az anya pedig mosolygott.

A zeneestéken pedig Varavka leült a helyére, a zongora mögött álló karosszékbe, szivarra gyújtott, és félig csukott szemhéja keskeny résén keresztül, a füst fátylán át nézegette Vera Petrovnát. Mozdulatlanul ült, mintha szundítana. Csak füstölt és hallgatott.

— Tetszik? — kérdezte néha Vera Petrovna mosolyogva.

— Igen — válaszolta Varavka halkan, mintha attól félne, hogy felébreszt valakit. — Igen.

Egyszer pedig így szólt:

— Ez a legszebb, mert csupa szerelem.

— Dehogy! — ellenkezett Rzsiga. — Nem egészen.

Magasra emelte vonót tartó kezét, és addig beszélt a zenéről, míg Makov ügyvéd félbe nem szakította:

— Az én megboldogult feleségem nem szerette a zenét.

Sóhajtott és halkan, zsörtölődve folytatta:

— Sehogyan sem tudom megérteni az olyan asszonyt, aki nem szereti a zenét, hiszen még a tyúkok, fürjek is... hm.

Klim anyja megkérdezte:

— Régóta özvegy?

— Kilenc éve. Tizenhét hónapig voltam házas. Igen.

Azzal tovább hegedült.

Klim fülelt, hogy a felnőttek mit beszélnek a férjekről, feleségekről, a családi életről. Észrevette, hogy e beszélgetések hangja valahogy nem őszinte, néha bűnbánó, gyakran pedig gúnyos, mintha szomorú hibákról volna szó, valami illetlen dologról. Az anyjára nézett, és megkérdezte magától: vajon ő is így beszél?

„Nem így" — válaszolta meggyőződéssel és mosolygott.

Egyszer, amikor az anyja jókedvű volt, megkérdezte tőle:

— Szerelmes vagy belé?

— Ó, istenem, korai neked ilyesmivel törődni! — mondta az anyja izgatottan, mérgesen. Majd zsebkendőjével megtörölte élénkpiros ajkát, és szelídebben folytatta:

— Látod: ő egyedül van, és én is. Unatkozunk. Te is unatkozol?

— Nem — vágta rá Klim.

Pedig majd beleőrült az unalomba. Anyja ügyet sem vetett rá, s így Klim reggeli, ebéd és vacsora előtt épp úgy elrejtőzött, mint anyja meg Varavka. Némi elégtétellel hallgatta, ahogy a szobalány az udvaron, a kertben futkosva keresi.

— Hol bujkálsz? — kérdezte anyja csodálkozva, néha pedig ijedten. Klim így felelt:

— Gondolkoztam.

— Miről?

— Mindenről. A tanulásról is.

Tomilin órái egyre unalmasabbak, egyre érthetetlenebbek lettek. A házitanító pedig valahogy természetellenesen szétterpeszkedett és meggörnyedt. Hímzett gallérú, fehér inget viselt, meztelen, bronzszínű lábán zöld szattyánbőr cipő csillogott.

Amikor Klim nem értett valamit, és ezt be is jelentette, Tomilin harag nélkül, de nyilvánvaló csodálkozással megállt a szoba közepén, és majdnem mindig ugyanazt mondta:

— Elsősorban ezt értsd meg: mindenféle tudománynak az a fő célja, hogy megállapítson egy sereg könnyen érthető és vigasztaló, egyszerű igazságot. Bizony.

Ujjaival dobolt az állán, szemét a mennyezetre szegezte, és egyhangúan folytatta:

— Egyik ilyen igazság Darwin elmélete a létért folyó küzdelemről. Beszéltem neked és Dronovnak Darwinról, emlékszel? Ez az elmélet megállapítja, hogy a gonoszság és a gyűlölködés elkerülhetetlen a földön. Ez, pajtás, az ember legsikeresebb kísérlete önmaga teljes igazolására. Igen... Emlékszel Szomov doktor feleségére? Őrülten gyűlölte Darwint. Feltehetően éppen ez az őrültségig fokozódó gyűlölet szüli a mindent átfogó igazságot...

Akkor volt legérthetetlenebb, legbőbeszédűbb, és legbosszantóbb, ha állva beszélt. Klim nem nagyon figyelt tanítójára, megvolt már a maga gondja: úgy akart pajtásai

elé állni, hogy nyomban észrevegyék — elválásuk óta menynyire megváltozott. Sokáig törte a fejét, mit is tegyen e célból. Végül is arra az elhatározásra jutott, hogy leginkább azzal lepheti meg társait, ha szemüveget tesz fel. Azt mondta anyjának, hogy hamar elfárad a szeme, és a gimnáziumban azt tanácsolták, viseljen védőszemüveget. Másnap aztán két füstszínű üveget akasztott hegyes orrára. Ezen az üvegen keresztül úgy tetszett, könnyű, szürkés porréteg borít mindent a világon. Még a levegő is megszürkült, de azért átlátszó maradt. Egy pillantás a tükörbe meggyőzte Klimet, hogy a szemüveg meggyőzőbbé és okosabbá teszi keskeny arcát.

Alighogy megjöttek a gyerekek, Borisz megfogta Klim kezét, erős ujjai közül ki sem eresztette, és gúnyosan így szólt:

— Nézzétek: micsoda vén majom.

Ljuba Szomova szánakozóan kiáltotta:

— Ó, milyen kis bagoly lettél!

Turobojev udvariasan mosolygott, de a mosolya is sértett, Ligyija közönye pedig még sértőbb volt. A lány Igor vállára tette a kezét, és úgy nézte Klimet, mintha nem akarná megismerni. Azután fáradt sóhajjal kérdezte:

— Fáj a szemed? Miért fáj neked mindig valamid?

— Nekem soha semmim sem fáj — mondta Klim felháborodva. Attól félt, hogy nyomban sírva fakad.

Ettől a naptól kezdve betegesen gyűlölte Boriszt. Az pedig csakhamar felfedezte Klimnek ezt az érzését, és makacsul szította is: majd minden lépését, majd minden szavát kigúnyolta. A hajókirándulás nyilván nem nyugtatta meg Boriszt: éppolyan ideges volt, mint amikor megérkezett Moszkvából, éppolyan gyanakvóan és dühösen csillogott sötét szeme, néha pedig furcsa zavar, fáradtság fogta el, ilyenkor abbahagyta a játékot és félrevonult.

„Sír" — állapította meg Klim jóleső haraggal.

Húga és Turobojev változatlan kímélettel, figyelemmel kezelte Boriszt, Vera Petrovna is babusgatta, az apja pedig igyekezett megnevettetni. Valamennyien türelmesen elviselték szeszélyeit és váratlan dühkitöréseit. Klim kínlódott,

hogy kiderítse Borisz titkát. Faggatott mindenkit, Ljuba Szomova azonban oktató hangon letorkolta:

— Az idegei miatt van, érted? Azok olyan fehér szálacskák az ember testében, és reszketnek.

Turobojev magyarázata sem volt értelmesebb:

— Kellemetlenség érte, de nem akarok erről beszélni.

Végül is homlokát ráncolva, ajkát fintorítva, Ligyija így szólt:

— Esküdj meg, hogy Borisz sosem tudja meg, amit most mondok neked!

Klim őszintén megesküdött, hogy megőrzi a titkot, és mohón habzsolta Ligyija izgatott, kusza elbeszélését:

— Boriszt kizárták a katonai iskolából, mert nem volt hajlandó elárulni társait, akik valamilyen csínyt követtek el. Nem, nem ezért — tette hozzá sietve és körülnézett. — Emiatt fogdába zárták, egyik tanára pedig mégis azt mondta, hogy Borja besúgó, és ő árulta el; amikor aztán kiengedték a fogdából, a fiúk éjszaka elpáholták, ő meg az órán a tanár hasába szúrta körzőjét, és ezért kicsapták.

Zokogva tette hozzá:

— Öngyilkos akart lenni. Egy bolond doktor is kezelte.

Fekete szeméből szokatlanul bőségesen patakzott a könny, és Klim még a könnyeit is feketének látta. Zavarba esett: Lida nagyon ritkán sírt, és most, hogy zokogott, egy csapásra hasonlóvá lett a többi kislányhoz; és mivel elveszítette rendkívüliségét, szánakozás-félét ébresztett Klimben. Az elbeszélés nem hatotta meg Klimet, nem is csodálkozott rajta: Borisztól mindig rendkívüli tetteket várt. Levette szemüvegét, forgatta a kezében, komoran nézte Ligyiját, s nem talált vigasztaló szavakat. Pedig szerette volna megvigasztalni, hiszen Turobojev már visszament az iskolába.

Ligyija egy karcsú nyírfának támasztotta a hátát. Vállával lökdöste a fa törzsét, a félig csupasz ágakról lassan peregtek a sárga levelek. A földbe taposta őket. Ujjaival leseperte arcáról a szokatlan könnyeket, napbarnította keze sebes mozdulataiban undor látszott. Arca is bronzszínűre sült, piros zsinórral díszített, kék ruhája szépen simult karcsú, for-

más alakjára. Volt benne valami szokatlan és csodálatos, mint a cirkuszi nőkben.

— Szégyelli magát Borisz? — kérdezte végül Klim. Ligyija megrázta a fejét, és halkan így szólt:

— Hát persze! Gondold csak el: beleszeret egy kislányba, és mindent el kell mondania magáról. Azt pedig hogyan vallja be, hogy megverték?

— Bizony, ezt nem lehet... — helyeselt Klim halkan.

— Már Ljubával sem barátkozik, mindig csak Varjával van, mert Varja hallgat, mint dinnye a fűben — mondta Ligyija elgondolkozva. — Én meg apa úgy félünk Borisz miatt. Apa még éjszaka is felkel, és megnézi, alszik-e. Tegnap a mamád is feljött, de már nagyon késő volt, mindenki aludt.

Tűnődve lehajtotta a fejét, és elment, sarkával a földbe tiporva a sárga leveleket. Alighogy eltűnt, Klim úgy érezte, elég erős fegyvert kapott Borisz ellen, és busásan megfizethet neki minden gúnyolódásáért; ez az érzés megörvendeztette.

Nem állta meg már másnap, hogy el ne árulja Borisznak örömét. Félvállról köszönt neki, odadugta kezét, és nyomban zsebébe rejtette; leereszkedően mosolygott ellensége arcába, és szótlanul odábbállt. Az ebédlő ajtajából azonban hátrapillantott, és észrevette, hogy Borisz az asztal szélére támaszkodik, felveti fejét, beharapja ajkát, s ijedten bámul rá. Klim megint elmosolyodott, s akkor a Varavka fiú két ugrással mellette termett, vállon ragadta, megrázta, és halkan, rekedten kérdezte:

— Miért nevetsz?

Himlőhelyes arca foltos lett, kivicsorította fogait. Keze remegett Klim vállán.

— Engedj el — vetette oda Klim, és már félt, hogy Borisz megüti. De az halkan, szinte könyörögve ismételte:

— Min nevetsz? Mondd meg!

— Nem rajtad.

Kiszabadította magát Borisz kezéből és elment. Fejét válla közé húzta, és vissza se nézett.

Ez a jelenet megijesztette, és óvatosabb magatartásra

késztette, de mégsem tudta türtőztetni magát, hogy néhanéha ne nézzen olyan pillantással Borisz szemébe, mint aki ismeri szégyenletes titkát. Jól látta, hogy gunyoros pillantásai izgatják a fiút, és ez kellemes volt, s bár Borisz ugyanolyan vakmerően kötekedett vele, egyre gyanakvóbban figyelte, és úgy kerülgette, mint a héja. Ez a veszélyes játék hamarosan odáig fajult, hogy Klim megfeledkezett az óvatosságról.

Egy meleg, de szomorkás őszi napon, amikor a nap az elárvult földtől búcsúzva szinte éltető nyári erejét akarná visszaidézni, a gyerekek a kertben játszottak. Klim a szokásosnál élénkebb volt, Borisz pedig szelídebb. Lida és Ljuba vidáman hancúrozott, az idősebb Szomov lány pedig csokrot szedett a színpompás juhar- és berkenyelevelekből. Klim egy kései, satnya bogarat fogott, két ujjával Borisz felé nyújtotta, és így szólt:

— No, ezt is jól szétverték.

Véletlenül ötlött eszébe a tréfa, és jót nevetett rajta. Borisz azonban furcsán felhorkant, széles lendülettel kétszer arcul ütötte Klimet, majd egy rúgással a földre döntötte. Azután pedig hanyatt-homlok elrohant, s futás közben bőszen ordított.

Klim is kiabált, sírt, fenyegetően rázta öklét. A Szomov lányok csitították, Ligyija pedig előtte ugrándozott, és lihegve mondta:

— Hogy merted ezt tenni? Hitvány vagy, hiszen megesküdtél. Ó, én is hitvány vagyok...

Elszaladt. A két Szomov kislány a konyhába vezette Klimet, hogy lemossák a vért felsebzett arcáról. Vera Petrovna mérgesen összevont szemöldökkel lépett a konyhába, de nyomban ijedten felkiáltott:

— Szentisten, mi történt veled? A szemed épen maradt?

Gyorsan lemosta fia arcát, és bevezette Klimet a szobába. Levetkőztette, ágyba fektette, borogatást tett dagadt fél szemére, majd leült ágya mellé, és nyomatékosan mondta:

— Csúfolni a megbántottat: ez nem méltó hozzád. Nagylelkűnek kell lenni.

Klim érezte, hogy mindenki ellene fordult, mindenki Borisz pártját fogja.

— Hiszen te mondtad — mormogta —, hogy felesleges, ostobaság.

— Mi ostobaság?

— A nagylelkűség. Mondtad. Emlékszem én.

Az anya föléje hajolt, és szigorúan nézett nyitott jobb szemébe:

— Ne gondold, hogy mindent értesz, amit a felnőttek beszélnek...

Klim sírva fakadt.

— Engem senki sem szeret — panaszkodott.

— Csacsi vagy, fiacskám. Csacsi vagy — ismételte az asszony és elgondolkozott. Könnyű, illatos kezével megsimogatta fia arcát. Klim elhallgatott, s várta, hogy anyja ezt mondja: „Én szeretlek téged." De nem került sor erre, mivel bejött Varavka. Szakállát markolva, leült az ágyra, és tréfásan mondta:

— Miért verekedtek, ti őrült spanyolok?

Tréfásan beszélt, de szeme szomorúan, nyugtalanul pislogott, s ápolt szakálla kusza volt. Nagyon igyekezett, hogy felvidítsa Klimet. Vékony hangon versikét szavalt neki:

Kecske, fecske, mekmekecske,
Ősz szakállú emberecske,
Vén, pedig csak gyermekecske,
*Semmiség ez, csacska fecske!**

Az anya rámosolygott Varavkára, de az ő szeme is bús volt. Varavka végül a takaró alá nyúlt, és csiklandozni kezdte Klim sarkát és talpát. A fiú felnevetett, Varavka pedig nyomban elment, az anyával együtt.

Másnap este díszes kibékülési ünnepséget rendeztek: tea volt süteménnyel és édességgel, zene meg tánc. Az ünnepség előtt arra kényszerítették Klimet és Boriszt, hogy csókolják meg egymást. Borisz azonban csók közben erősen összeszorította a fogát, s lehunyta a szemét, ő pedig legszíveseb-

ben belélharapott volna Boriszba. Azután megkérték Klimet, szavalja el Nyekraszov „Favágó" című versét, de Ligyija csinos kis barátnője, Alina Tyelepnyeva maga jelentkezett szavalni. Odament a zongorához, elragadtatva a mennyezetre emelte tekintetét, és fojtott hangon elkezdte:

Már minden alszik, jöjj velem a csendes
kertbe, kedvesem.
Már minden alszik, csillagok néznek csak
minket, csendesen.
A fák lombján nem hatol át a csillag fáradt
fénye sem,
S nem hallanak, a csalogány figyel csak ránk
*most, édesen.**

Majd huncut mosollyal, még halkabban szavalta a következő sorokat:

De ő se hallgat, dalba kezd, s az édes dallam
messze száll,
És felfülel a részeg szív, a drága dallam
rátalál.
A lelkünk titkon megremeg, örömtől ittasok
vagyunk,
És boldog lesz a föld, a fa, mitőlünk boldog,
*általunk . . .**

Bájos kislány volt, szakasztott olyan, mint a cukordobozok tetején levő képecske. Csokoládébarna fürtjei kerek arcocskájába lógtak; arca kipirult, kék szeme pajzánul, egyáltalán nem gyermekesen csillogott. A szavalás végeztével kecsesen bókolt, és suhanó léptekkel az asztalhoz ment. Csodálkozva, némán fogadták. Majd Varavka így szólt:

— Nagyszerű, mi? Mit szól hozzá, Vera Petrovna?

Tenyerével felemelte szakállát, eltakarta vele arcát, és a szőrzuhatag mögül mormogta:

— Lám, máris valóságos nő, ugye?

Vera Petrovna megfenyegette az ujjával.

— Pszt...

Még néhány szót suttogott neki, és Varavka bűnbánóan szétt árta karját. Majd Vera Petrovna megkérdezte a kislányt:

— Hol tanultál meg így szavalni?

A kislány a büszkeségtől pirulva mondta, hogy szülei házában egy öreg színésznő lakik, ő tanítja.

Ligyija nyomban kijelentette:

— Apa, én is tanulni akarok a színésznőtől.

Klim búsan üldögélt: őt elfelejtették megdicsérni szavalatáért. Alinát butának tartotta, és — noha szép lány volt — éppolyan feleslegesnek, unalmasnak, mint Varja Szomovát.

Minden simán ment. Vera Petrovna elzongorázta Borisz és Ligyija kedvenc darabjait: Ljadov „Zenélő doboz"-át, Csajkovszkij „Trojká"-ját és még néhány ugyanilyen egyszerű és kedves számot. Azután Tánya Kulikova ült a zongorához. Szilaj keringőt játszott, s közben lelkesen ugrált a széken. Varavka és Vera Petrovna az asztal körül táncolt. Klim most először látta, milyen könnyedén táncol ez a széles, lomha ember, milyen ügyesen forgatja anyát a levegőben. A gyerekek kórusban, lelkesen megtapsolták a táncosokat. Borisz pedig felkiáltott:

— Papa, te csodálatos vagy!

Klim megfigyelte, hogy a zene, a tánc és a vers menynyire meglágyítja ellenségét. Jómaga is szokatlan vidámságot és meghatottságot érzett: rá is átragadt a csendes, derűs öröm hangulata.

— Gyerekek: négyeshez! — vezényelte anya, és csipkés zsebkendőjével megtörölte halántékát.

Ligyija még most is haragudott Klimre, és rá sem nézett; valamiért felküldte bátyját az emeletre. Egy perc múlva Klim utána indult. Hirtelen kedve támadt, hogy valami szépet, barátit mondjon Borisznak, talán bocsánatot kérjen tőle előző napi kirohanásáért.

Amikor a lépcső közepére ért, Borisz megjelent fent cipővel a kezében. Megállt s előrehajolt, mintha Klimre akarna ugrani. De azután megindult, és lassan, fokról fokra

ereszkedett lefelé. Felhördülő suttogása hirtelen megütötte Klim fülét:

— Ne merészelj hozzám közeledni, te!

Klim megijedt az előrehajló és szinte rá rontó arc láttán: Borisz arccsontja élesen kiállt, álla előreugrott, akár a kutyáé. Klim megragadta a korlátot, és lassan ő is lefelé lépkedett, arra várva, hogy Borisz ráveti magát. De a fiú elment mellette, s hangosabban, a foga közt sziszegte:

— Ne merészelj.

Klim az ijedségtől elhűlve állt a lépcső alján. Bizsergett a torka, könny csorgott a szeméből, szeretett volna kiszaladni a kertbe, az udvarba, elbújni. Odament a külső ajtóhoz, amelyet a szél őszi esővel permetezett. Öklével zörgette, körmével karmolta; érezte, hogy valami kettétört, eltűnt benne, szíve üres lett. Amikor végre erőt vett magán, és bement az ebédlőbe, ott már a négyest táncolták. Klim nem akart táncolni, hanem széket tett a zongora elé, és négykezest játszott Tányával.

Nehéz, nyomasztó napok következtek. Félt Borisztól, de gyűlölte is. Kerülte a játékot, mogorván gubbasztott a sarokban, és feszült figyelemmel leste Boriszt. Mint valami nagy örömet, úgy várta, hogy nem esik-e el Borisz, nem üti-e meg magát? Borisz pedig játékosan ide-oda vetette hajlékony testét, görcsösen, akár a részeg, de mindig úgy, hogy minden mozdulatát, minden ugrását előre, hibátlanul kiszámította. Mindenkit elbűvölt ügyessége, fáradhatatlansága, az a képessége, hogy lelkesedést, élénkséget tudott önteni a játékba. Klim hallotta, amint anyja halkan odaszólt Borisz apjának:

— Milyen nagyszerű teste van ennek a fiúnak!

Abban az évben későn érkezett a tél. Csak november második felében kovácsolt a szilaj, száraz szél kékesszürke jégpáncélt a folyóra, és karmolt mély barázdákat a csupaszon maradt földbe. Az elsápadt, fagyos égen a fehér nap sebesen haladt rövid görbe pályáján, és úgy tetszett, hogy ez a megfakult nap árasztja a földre a könyörtelen hideget.

Egy vasárnap Borisz, Ligyija, Klim és a Szomov nővérek

korcsolyázni mentek a folyóra, a frissen elsepert pályára. Egy nagy, tojásdad alakú térséget megtisztítottak a hótól; a kékesszürke jeget fenyőfákkal rakták körül, törzsüket háncskötél kötötte össze. A téli nap vörösen hanyatlott a folyó mögé a fekete erdőbe, lila visszfény hullott a jégre. Sokan korcsolyáztak.

— Krumpliszsák ez, nem korcsolyapálya — szeszélyeskedett Borisz. — Ki jön velem a folyóra? Varja?

— Megyek — mondta a kövérkés, fakó Szomov kislány.

Átmásztak a kötél alatt, megfogták egymás kezét, és gyorsan siklottak át a folyó jegén, a rétek felé. Tüzes induló szállt nyomukban harsányan és kuszán a katonazenekar réztrombitáiból. Ljuba Szomovát kézen fogta, és magával ragadta lovagja, a gimnáziumból kicsapott Inokov, aki csúnyán s könnyen volt öltözve: posztóinget, övbe gyűrt, túlságosan is bő nadrágot és félrecsapott, bozontos bárányból kucsmát viselt. Ligyija a folyót nézte, ahol Szomova és Borisz villámsebesen, szinte a levegőben úszva, imbolyogva száguldott a felpuffadt, vörös nap felé. A lány odaszólt Klimnek, hogy iramodjanak utánuk. De amikor átmásztak a kötél alatt, és ráérősen nekiindultak, Ligyija felkiáltott:

— Ó, odanézz...

Klim azonban már észrevette, hogy Borisz és a Szomov kislány eltűnt.

— Elestek — mondta.

— Nem — suttogta Ligyija, és vállával úgy megtaszította Klimet, hogy a fiú térdre rogyott. — Odanézz: beszakadt alattuk a jég...

Gyorsan előresiklott, arrafelé, ahol — majdnem a túlsó parton — két kis fekete pont ugrándozott görcsösen a lenyugvó nap vörös korongja előtt.

— Hamar — kiáltotta Ligyija előrerohanva. — Szíjat! Dobd oda nekik az övedet! Kiálts...

Klim gyorsan megelőzte a leányt. Olyan sebesen száguldott, hogy tágra nyílt szeme megfájdult.

Érthetetlenül, furcsán kúszott feléje s egyre nőtt egy sötét gödör, amelyben víz kavargott, hallotta a hideg csobogást,

és két igen vörös kezet látott; a szétterpesztett ujjak a jég pereme felé kapdostak, de a jég recsegve-ropogva töredezett. A kezek úgy verdestek, mint valami különös madár megtépázott szárnyai, köztük pedig egy sima és csillogó fej ugrált, óriási szempár és véres arc látszott; a fej fel-felbukott, majd eltűnt, és megint a két kicsiny, vörös kéz csapkodott a víz fölött.

Klim rekedt hörgést hallott:

— Eressz el! Eressz el, te buta liba... Eressz már!

Már csak öt-hat lépésnyire volt a lék szélétől, amikor hirtelen elkanyarodott és elesett. Könyökét alaposan beverte a jégbe. Hason fekve bámulta, amint a különös színű, bizonyára igen nehéz és sűrű víz Borisz vállát, fejét csapkodja. A víz letépte a fiú kezét a jég pereméről, játékosan átbukott a feje fölött, arcát, szemét nyaldosta. Borisz egész arcából vad ordítás áradt, úgy tetszett, hogy még a szeme is ezt kiáltja: „A kezed... nyújtsd a kezed..."

— Mindjárt, mindjárt — dünnyögte Klim, és megpróbálta kinyitni övszíja perzselően hideg csatját. — Kapaszkodj, mindjárt...

Egy pillanatra az ötlött Klim agyába, hogy milyen jó volna, ha nem itt, hanem otthon látná Boriszt ilyen rémülten eltorzult arccal, ilyen gyámoltalannak és szerencsétlennek. És hogy mindenki látná, milyen most Borisz.

De miközben erre gondolt, az ijedség dermedt bénultsággal töltötte el. Sajgó kezével nagy nehezen kinyitotta a csatot, és a vízbe dobta a szíjat. Borisz elkapta a végét, megrántotta, s könnyedén közelebb rántotta Klimet a lék széléhez. Klim felsikoltott, lehunyta a szemét, és elereszteti a szíjat. Amikor pedig kinyitotta a szemét, látta, hogy a sötétlila, nehéz víz egyre szaporábban és erősebben csapdossa Borisz vállát, fedetlen fejét, a kicsiny, vizes kezek pedig vörösen csillogva, mind közelebb és közelebb tördelik a jeget. Testének egyetlen görcsös rándulásával odábbkúszott e veszélyes kezek elől, de alighogy félrehúzódott, Borisz keze és feje eltűnt. A felkavart vízen csak egy fekete perzsaprém kucsma táncolt, ólomszínű jégdarabok úszkáltak, és apró víz-

tarajok tornyozódtak, amelyeket vörösre festettek a lenyugvó nap sugarai.

Klim mélyen, megkönnyebbülten sóhajtott. Kínosan sokáig tartott ez a szörnyű élmény. Agya eltompult a rémülettől, és mégis csodálkozott, hogy Ligyija — aki csak ekkor ért oda — vállon ragadja, térdével megtaszítja a hátát, és metsző hangon kiáltja:

— Hol... hol vannak?

Klim nézte, amint a víz elcsendesedve folyik lefelé, s forgatja Borisz kucsmáját. Nézte és így dünnyögött:

— Varja fullasztotta bele... Borisz kiabált: eressz... szidta Varját. A szíjat kitépte...

Ligyija felsikoltott, és a jégre rogyott.

A jég csikorgott a korcsolyák alatt. Fekete alakok száguldottak a lék felé. Egy bekecses ember hosszú karót dugott a vízbe és ordítozott:

— Oszoljanak szét! Beszakadnak mind. Erre vékony a jég, urak, itt dolgozott a gép, hát nem tudják?!

Klim feltápászkodott, és Lidát is fel akarta emelni. De az ellökte, és ismét a hátára esett, és megütötte a tarkóját. Egy nagy bajuszos katona karon ragadta, és megindult vele a jégen.

— Zavarjátok szét őket! — kiáltotta.

A paraszt pedig, aki a karóval kavargatta a vizet, mást kiabált:

— Tanult urak, parancsolgatnak, de a törvényt bezzeg nem ismerik...

Különösen meglepte Klimet egy komolyan, bizalmatlanul csengő kérdés:

— Volt itt egy fiú is? Vagy talán nem volt semmilyen fiú?

„Volt!" — akarta kiáltani Klim, de nem futotta erejéből.

Otthon tért magához az ágyban. Kegyetlen láz perzselte. Anyja szétfolyó arca hajolt föléje, kicsiny, piros és idegen volt a szeme.

— Kihúzták őket? — kérdezte Klim kisvártatva, miután egy pillantást vetett a szoba közepén álló szemüveges, ősz emberre.

Anyja a homlokára tette kellemesen hűvös tenyerét, és nem felelt.

— Kihúzták? — ismételte Klim.

Anya így szólt:

— Suttog valamit.

— Félrebeszél — mondta fülsiketítően az ősz ember.

Klim hét hétig feküdt tüdőgyulladással. Eközben megtudta, hogy Varvara Szomovát eltemették, Boriszt azonban nem találták meg.

Életének tizenhetedik évére Klim Szamgin középtermetű, karcsú ifjúvá serdült. Lassú, megfontolt léptekkel járt-kelt, keveset beszélt, igyekezett pontosan és egyszerűen kifejezni gondolatait, szavainak kimért taglejtésekkel adott nyomatékot. Keze igen fehér volt, keze feje hosszú, ujjai pedig vékonyak, mint valami zenészé. Száraz, hegyes orrú arcát füstszínű szemüveg ékesítette, ez leplezte hideg, kékes szemének bizalmatlan csillogását. Ritka, de kemény szálú s előírás szerint rövidre nyírt haja, valamint takaros gimnazista zubbonya még komolyabbnak mutatta. A tanulásban nem ért el nagy sikereket, jólneveltségével és kifogástalan viselkedésével kenyerezte le tanárait. A hatodikba járt, osztálytársaival azonban nem volt jóban; hetedikesekkel és nyolcadikosokkal barátkozott.

Tyihon atya, ez az éles elméjéről nevezetes hittantanár, a tanári értekezleten köztudomásúan így jellemezte Klimet.

— Értelmének húrja kellemesen, nemesen cseng. Különösen becsülöm benne, hogy óvatos, sőt szkeptikus azokkal a hiábavalóságokkal szemben, amelyekkel a mai fiatalság oly szívesen áltatja magát, saját rovására.

A nem öregedő, de egyre aszottabb külsejű Kszaverij Rzsiga pedig Klim lelkére beszélt:

— Nem kételkedem megfontoltságodban, de meg kell

mondanom, hogy olyanokkal barátkozol, akik rossz hírbe hozhatnak. Ilyen például Ivan Dronov, ilyen Makarov. Én megmondtam.

Klim udvariasan, szótlanul meghajolt osztályfőnöke előtt. Természetesen jobban ismerte két osztálytársát, mint Rzsiga, és noha nem érzett különösebb rokonszenvet iránt uk, mégis bámulta őket. Dronov változatlan buzgalommal és mohón szívott magába mindent, amit csak lehetett. Kitűnően tanult, a gimnázium díszének tekintették, Klim azonban tudta, hogy a tanárok éppúgy gyűlölik Dronovot, mint ahogyan Dronov titokban gyűlölte őket. A fiú nemcsak tanárainak igyekezett kedvében járni, hanem egyes iskolatársainak is, akikek az apja befolyásos személyiség volt. Hízelgő beszédén, megnyerő mosolyán azonban minduntalan csípős, megvető szócskák törtek át, amelyek arról árulkodtak, hogy Dronov nagyon jól ismeri tulajdon értékét.

Tyihon atya így jellemezte:

— Az a bizonyos Dronov úgy viselkedik, mint aki ki akarja fürkészni Kánaán földjét.

Dronovot bizonyára lapos koponyája akadályozta a növésben, így hát egyre terjedelmesebb lett. Alacsony maradt, de vállban megerősödött, csontjai esetlenül meredeztek jobbra-balra, lábának görbesége is feltűnőbb lett, könyökével pedig úgy hadonászott, mintha mindig sűrű tömegen furakodnék át. Klim Szamgin szerint egy púp nemcsak hogy nem ártana Dronov furcsa alakjának, hanem méltóképp betetőzné.

Dronov a félemeleten lakott, ahol valamikor Tomilin tanyázott. Szobájában mindenütt dobozok, herbáriumlapok, ásványminták és könyvek hevertek, vörös hajú tanítójától hurcolta ide őket. Továbbra is szívesen szálldosott messzire képzelete szárnyán, de ez már nem illett hozzá. Sőt, Klim úgy vélte, hogy Dronov szinte erőlteti képzeletét. Dronov nem feledkezett meg arról a szándékáról, hogy „túltesz Lomonoszovon", és néha hencegve emlegette ezt. Klim szerint pajtásának feje ugyanolyan, mindent elnyelő szemetesgödör lett, mint Tánya Kulikova koponyája; és Klim elámult Dro-

novnak azon a képességén, hogy milyen mohón nyeli a „szellemi táplálékot"; ez Nyesztor Katyin író megállapítása volt, aki az épületszárnyban lakott. De néha Klimnek – nagy csodálkozására – furcsa érzése támadt: mintha Dronov állandóan meglopná. Dronov ugyanis olykor abbahagyta a szörcsögést, és gondterhesen, zavartan dörmögött:

– Brumm... Tudod, hogyan keletkezett a szem? – kérdezte. – Az első szem? Kúszott egy vak élőlény, mondjuk féreg... és hogyan kezdett látni? Mi?

– Nem tudom – válaszolta Klim, akit más gondolatok foglalkoztattak. Dronov pedig lázas igyekezettel találgatta:

– Biztosan a fájdalomtól. Elülső végével, a kobakjával akadályokba ütközött, az ütődés fájdalmat okozott, és ezen a helyen kifejlődött a látóérzék. Ugye?

– Lehet – mondta tétován Klim.

– A végére járok – ígérte Dronov.

Buckle, Darwin, Szecsenov műveit, az apokrifeket és az egyházatyákat olvasta, valamint Abdul-gazi-Bahadur kán munkáját: „A tatárok származástörténeté"-t. Olvasás közben ide-oda ingatta a fejét, mintha furcsa eseményeket és gondolatokat tépne ki az oldalakról. Szamgin úgy látta, hogy eközben Dronov orra megnyúlt, arca pedig még jobban szétlapult. A könyvekben híre-hamva sincs azoknak a furcsa kérdéseknek, amelyek Ivant izgatják: maga találja ki őket, hogy feltűnést keltsen eredeti elméjével.

– Ló – így nevezte Dronovot Makarov, de az „l" hangzót nem ejtette ki.

Makarov is a gimnázium dísze és hőse volt: két éven át szívós harcot vívott tanáraival, mégpedig gombjai miatt. Az volt a szokása ugyanis, hogy csavargatta zubbonya gombjait, felelés közben álla alatt tartotta kezét, és a gombját csavargatta, amely mindig lógott; gyakran a tanár szeme láttára szakította le a gombját, és dugta a zsebébe. Ezért tanárai megbüntették, s azt tanácsolták neki, hogy ha a zubbony gallérja szorít, ki kell tágítani. De ez sem segített. Makarovnak általában sok hibája volt; nem engedte, hogy előírásszerűen levágják a haját, és dudoros koponyáján min-

denfelé tarka fürtök ágaskodtak: sötétszőkék és világosabbak; mintha a tizennyolc éves ifjú már őszülne. Tudták róla, hogy iszik, dohányzik, sőt szennyes csapszékekben biliárdozik.

Makarov egy másik városból jött az ötödik osztályba. Előmenetelével már harmadik éve bámulatba ejtette tanárait, viselkedésével azonban zavarba hozta és bosszantotta őket. A középtermetű, karcsú, izmos fiú könnyű, surranó léptekkel járt, akár a cirkuszi artisták. Arca nem volt oroszos: orra hajlott, vonásai élesek. De nőiesen szelíd, barna szeme és élénkpiros szájának szomorú mosolya meglágyította arcát; felső ajkát már sötét pihe borította.

Klim nem értette, hogyan barátkozhat két ennyire különböző ember, mint Dronov és Makarov. Dronov még csúfabbnak látszott barátja mellett, és ezt szemlátomást érezte is. Hetykén sivítozva beszélt Makarovval, mint aki fél valamitől, és felkészült a védelemre: gőgösen kidüllesztette mellét, hátravetette fejét, ide-oda futkározó, apró szeme feszülten, bizalmatlanul meg-megállt, mintha valami rendkívülit várna. Klim észrevette, hogy Dronov mohó kíváncsiságot táplál Makarov iránt, ehhez pedig sértő fölény járul: a tapasztaltabb, látó ember bánik így a félig vakkal. Klim nem tűrt volna ilyen bánásmódot.

Dronov Makarov elé dugta Draper „A vallás és a tudomány ellentétének története" című könyvet, és indulatosan sivítozott:

— Ez azt bizonygatja, hogy a szerzetesek a tudomány ellenségei voltak, pedig Giordano Bruno, Campanella, Morus . . .

— Hagyd a fenébe — tanácsolta Makarov, és cigarettára gyújtott.

— Tudni akarom az igazságot — jelentette ki Dronov, és gyanakodva, barátságtalanul nézett Makarovra.

— Tomilintől vagy Katyintól érdeklődd meg, ők majd megmondják — mondta Makarov, s egykedvűen eregette a füstöt.

Klim egyszer megkérdezte:

— Tetszik neked Dronov?

— Tetszik? Nem — válaszolta Makarov határozottan. — De van benne valami izgatóan érthetetlen, amit meg akarok érteni.

Majd rövid gondolkozás után, lenézőn így folytatta:

— Olyan pofával, mint az övé, nehéz az élet.

— Miért?

— H-hát... Jól kell öltözködnie, különleges kalapot kell hordania. Meg sétapálcát. Különben nem veszik észre a lányok. A lányok, testvér, ez a legfontosabb. Ők pedig szeretik a sétabotot, a kardot, a verseket.

És halkan fütyörészni kezdett a foga között.

Klim Szamgin könnyen elsajátította mások gondolatait, ha azok egyszerűbbé tették az embert. Az egyszerűsítő gondolatok révén sokkal könnyebben lehetett saját véleménye mindenről, s ez szükséges volt. Megtanulta véleményét ügyesen az „igen" és a „nem" közé iktatni; ez megerősítette azt a hírét, hogy független gondolkodású ember, és mindenben saját eszét követi. Makarov véleménye alapján végleg megállapította, hogy Dronov igazságkeresése ugyanolyan, mint amikor a varjú pávatollakkal igyekszik ékesíteni magát. Maga is e törekvés izgató légkörében élt, és ezért jól ismerte ennek erejét és szükségességét.

Két pajtását butábbnak tartotta önmagánál, de azt is látta, hogy azok tehetségesebbek, érdekesebbek. Tudta, hogy a bölcs Tyihon pópa így vélekedik Makarovról:

— Nagyszerű ifjú. Mindazonáltal nem szabad megfeledkeznünk a híres Hans Christian Andersen elmés mondásáról:

Az arany: az letörlődik,
S a disznóbőr előtűnik.

Klim nagyon szerette volna letörölni Makarovról az aranyozást, mert vakította. De észrevette, hogy társát gyakran érthetetlen, nyomasztó riadtság fogja el. Ivan Dronovot pedig olyan hazárdjátékosnak tartotta, aki mindenkit igyekszik megkopasztani, hamis kártyák segítségével. Klim néha őszin-

tén csodálkozott annak láttán, hogy társai jobban, bizalmasabban bánnak vele, mint ő velük. Ezzel bizonyára azt ismerték el, hogy ő okosabb és tapasztaltabb. Ez a becsületes álmélkodás azonban rövid ideig tartott, és csak azokban a ritka percekben jelentkezett, amikor Klim belefáradt önmaga állandó figyelésébe, és érezte, hogy nehéz és veszedelmes úton jár.

Makarov maga törölte le magáról az aranyozást. Éppen a Mennybemenetel-templom kertjében ültek, és a naplementében gyönyörködtek.

Egyike volt azoknak a mesebeli estéknek, amikor az orosz tél lenyűgöző, nagyúri bőkezűséggel tárja fel hideg szépségét. A fákon rózsás kristályként csillogott a zúzmara, a hó drágakövek szivárványszínű poraként szikrázott, a folyócska jegének széltépte, lilás lékein túl elterülő rétekre dús brokáttakaró borult, fölébük pedig kék csendesség, amelyet — úgy tetszett — soha semmi nem bonthat meg. Ez az éber csend minden láthatót átölelt, mintha várná, sőt követelné, hogy valami különösen fontos hangozzék el.

Makarov kék füstcsíkot fújt cigarettájából a fagyos levegőbe, majd váratlanul megkérdezte:

— Írsz verseket?

— Én? — csodálkozott Klim. — Nem. Hát te?

— Megpróbáltam. De pocsékul sikerülnek.

És hirtelen sértődötten, durván és szemérmetlenül mesélni kezdte:

— Én bizony már majd két éve másra se gondolok, csak a lányokra. Utcai nőkhöz nem járok, idáig még nem jutottam. Úgy kívánom az önfertőzést, hogy legszívesebben levágnám a kezemet. Van valami sértő ebben a szenvedélyben, pajtás, ami könnyekre fakaszt, megutáltatja az emberrel önmagát. Lányok közt hülyének érzem magam. A lány könyvekről, versekről beszél, nekem meg azon jár az eszem, milyen a melle, és ha most megcsókolom, azután meg is halhatok.

Eldobta félig szívott cigarettáját, és az, mint valami gyertya, parazsával fölfelé belefúródott a hóba, s göndör, kék

füstcsíkkal ékesítette a hideg, áttetsző levegőt. Makarov nézte, és fojtott hangon így folytatta:

— Ostoba ez, akár két tanár. Főként pedig sértő, mivel leküzdhetetlen. Te még nem próbáltad? Majd megpróbálod te is.

Felkelt, eltaposta a cigarettát. Összehúzta szemét, s a templom vörösen csillogó keresztjét nézegetve tovább beszélt:

— Dronov olvasta valahol, hogy ez „a faj szellemének" hatása, „Venus akarja így". Vigye az ördög a fajt meg Venust, mi közöm hozzájuk? Én nem akarok kan lenni, ez csak elszomorít, néha már az öngyilkosságra is gondolok. Bizony!

Klim feszült érdeklődéssel hallgatta. Jólesően látta, milyen tehetetlennek és szemérmetlennek rajzolja magát Makarov. Még nem ismerte Makarov izgalmát, pedig éjszakánként néha már érezte teste lázongó követelőzését, és azon töprengett, miként játszódik le első szerelme, s tudta, hogy regényének hősnője Ligyija.

Makarov füttyentett, télikabátja zsebébe dugta kezét, és fázósan összehúzta magát.

— Ljuba Szomova pisze liba, nem szeretem, vagyis nem tetszik nekem, de mégis hozzá láncol valami. Tudod, a lányok nagyon kedvelnek, de...

„Nem mind" — fejezte be gondolatban Klim. Eszébe jutott, milyen ellenségesen bánt Makarovval Ligyija Varavka.

— Menjünk, hideg van — mondta Makarov, és mogorván megérdeklődte: — Miért hallgatsz?

— Mit mondhatok? — Klim vállat vont. — Csak közhelyet: lesz, ami lesz.

Néhány percig szótlanul baktattak, lábuk alatt csikorgott a hó.

— Miért kezdődik ez ilyen korán? Csúfság ez, pajtás... — bökte ki Makarov halkan, tűnődve. Klim nem felelt mindjárt:

— Schopenhauernak bizonyára igaza van.

— Vagy talán Tolsztojnak: fordulj el mindentől, és vonulj félre! És ha elfordulsz önmagad legjavától, akkor mi lesz?

Klim Szamgin nem felelt. Egyre szívesebben hallgatta pajtása siránkozásait. Még sajnálta is, amikor Makarov hirtelen elbúcsúzott, és körülpillantgatva, befordult egy kocsma udvarára.

— Megyek biliárdozni — mondta és dühösen becsapta a kisajtót.

A múló évek nem hoztak Klim életébe különösebben izgalmas eseményeket. Igen egyszerűen telt az élete. Magától értetődően és lassanként elkallódtak az emberek, egyik a másik után. Apja mind gyakrabban utazott el valahová, szinte összezsugorodott, egyre fogyott, és végül teljesen eltűnt. De addig is egyre szófukarabb, s egyre bizonytalanabb lett, sőt mintha nehezére esnék a szavak kiválogatása. Szakállt, bajuszt eresztett, de arcán vízszintesen nőtt a rőt szőr, és amikor felső ajka már fogkeféhez hasonlított, az apa elszégyenkezett és leborotválta szőrzetét, s Klim észrevette, hogy arca szánalmasan petyhüdt, öreges. Varavka állandóan ingerkedett vele:

— Nos hát, Ivan Akimics, hogy ityeg a fityeg? Eladták a fűrésztelepet?

Apa füle bíborvörös lett. Amikor pedig felelt neki, a vállára bámult, és úgy rángatta a lábát, mint a köszörűs. Gyakran részegen jött haza, bebotorkált az anya hálószobájába, és sokáig hallatszott üvöltözése. Végleges elutazásának reggelén szintén kapatosan állított be Klim szobájába. Az anya halkan utána szólt:

— Kérlek, hagyd a drámai monológokat.

— Nos, kedves Klim — kezdte az apa hangosan és bátran, noha ajka remegett, duzzadt, vörös szeme pedig vaksin pislogott. — Ügyeim hosszabb időre máshová szólítanak. Finnországba, Viborgba költözöm. Ezt akartam mondani. Mitya is velem jön. No, isten veled.

Átölelte Klimet, homlokon és arcon csókolta, megveregette a vállát s hozzátette:

— Nagyapa is velünk jön. Igen. Isten veled. Tisz... tiszteld anyádat, megérdemli, hogy...

Nem fejezte be, hogy mit érdemel meg, csak legyintett,

és az állát vakargatta. Mintha dagadt száját akarná eltakarni tenyerével.

Nagyapa, apa és a durván, gyűlölködve búcsúzkodó Dmitrij távozása után a ház nem néptelenedett el. Néhány nap múlva azonban Klimnek azok a hitetlenkedő szavak jutottak eszébe, amelyeket a folyónál hallott, amikor Borisz Varavka a vízbe fulladt:

„Volt itt egy fiú is? Vagy talán nem volt semmilyen fiú?"

Már teljesen elfelejtette rémületét, amelyet akkor érzett, amikor Borisz görcsösen markolászó, vörös keze kinyúlt a vízből, és feléje kapkodott; Borisz haláltusája egyre ritkábban jutott eszébe, és akkor is pusztán kellemetlen álomképként.

A kétkedő ember szavai azonban szinte előtolakodtak, mintha mulatságos, cinkos szólássá akarnának izmosodni:

„Vagy talán nem volt semmilyen fiú?"

Klim szerette az ilyen szólásokat. Homályosan sejtette sikamlós kétértelműségüket, és megfigyelte, hogy éppen ezeket tekintik szívesen bölcsességnek. Éjjelente, ágyában fekve, elalvás előtt emlékezetébe idézte a napközben hallottakat, kirostálta az érthetetlen és szürke dolgokat, mint a héjat, s gondosan kuporgatta emlékezetében a különféle bölcsességek legértékesebb magvait, hogy alkalomadtán felhasználja őket, és ismételten öregbítse megfontoltságának jó hírét. A mástól hallott szavakat olyan óvatosan, mellékesen és egyúttal hanyagul tudta elismételni, mintha azok elméje kincsesházának csupán jelentéktelen részecskéi volnának. És voltak sikeres, szerencsés percei, amelyekre emlékezve, ugyanolyan csodálattal gyönyörködött önmagában, mint az emberek őbenne.

De utána majdnem mindig értetlenül, bosszúsan, szinte dühös keserűséggel gondolt Ligyijára, aki nem tudja vagy nem akarja olyannak látni őt, mint a többiek. A kislány napokon, heteken át szinte keresztülnézett rajta, mintha Klim testetlen, nem létező lény volna. Ligyija nőtt, és egyre furcsább és érthetetlenebb lett. Varavka mosolyra húzta nagy, vörös száját, és így dünnyögött róka-szakállába:

— Anyjára üt. Az is mester volt a kitalálásban. Kitalál valamit és elhiszi.

A kitalálni igét és a kitalálás főnevet Ligyija apja gyakrabban ejtette ki, mint valamennyi ismerősük együttvéve, és ez a szó mindig megnyugtatta, megerősítette Klimet. Mindig, kivéve ha Ligyijáról volt szó, aki igen bonyolult érzést keltett benne.

A Borisz halálára következő nyáron, amikor Ligyija betöltötte tizenkettedik évét, Igor Turobojev nem volt hajlandó tovább járni a katonaiskolába, és Pétervárra kellett utaznia, egy másik intézetbe. Néhány nappal Igor indulása előtt Ligyija a reggelinél egyszerre csak határozottan kijelentette apjának, hogy szereti Igort, nem élhet nélküle, és nem akarja, hogy a fiú más városban tanuljon.

— Igornak itt kell élnie, és itt kell tanulnia — mondta és az asztalra csapott apró, de erős öklöcskéjével. — Amikor pedig tizenöt és fél éves leszek, összeházasodunk.

— Badarság ez, Lidka — förmedt rá szigorúan az apja. — Megtiltom, hogy...

Ligyija nem kívánta megtudni, mit tilt meg apja, felkelt az asztaltól, és kiment, mielőtt Varavka visszatarthatta volna. Az ajtóban azonban megállt, s az ajtófélfába fogózva visszaszólt:

— Ez isten akarata...

— Milyen egzaltált ez a kislány — jegyezte meg Klim anyja, és helyeslőn nézett fiára, aki nevetett. Varavka is felnevetett.

De még be sem fejezték a reggelit, amikor megjelent Igor Turobojev; sápadt volt, szeme alatt kék karika. Udvariasan összecsapta bokáját Klim anyja előtt, kezet csókolt, majd Varavka elé állt, és rendkívül csengő hangon kijelentette: szereti Lidát, nem akar Pétervárra menni, és arra kéri Varavkát...

Varavka nem hallgatta végig a fiú szónoklatát és felkacagott. Himbálta hatalmas testét, recsegett alatta a szék. Vera Petrovna elnézően mosolygott, Klim kelletlen csodálkozással bámulta Igort, de az mozdulatlanul állt, és mintha egyre

nyúlt, nőtt volna az alakja. Megvárta, amíg Varavka kikacagja magát, majd változatlanul csengő hangon folytatta:

— Kérem önt, mondja meg apámnak, hogy ha nem így lesz, megölöm magam. Kérem, higgyen nekem. Apám nem hisz.

A férfi és az asszony néhány pillanatig hallgatott, s egymásra nézett. Majd szeme villanásával az anya kiparancsolta Klimet a szobából. Zavartan oldalgott ki, nem tudta, mire vélje ezt a jelenetet. Szobája ablakából látta, amint Varavka bőszen rázva szakállát, kézen fogja Igort, és kivezeti az utcára, azután pedig visszatér Igor apjával, egy ösztövér, kopasz emberkével, aki szürke zubbonyt és vörös lampaszos, szürke nadrágot viselt. Sokáig jártak fel s alá a kerti ösvényen, Turobojev ősz bajusza szüntelenül remegett, rekedten, akadozva beszélt, Varavka pedig tompán el-elbődült, zsebkendőjével gyakran törölgette vörös arcát és bólogatott. Belépett az anya, és szigorúan rászólt Klimre:

— Ideje, hogy órára menj, Tomilinhez. Erről az ostobaságról természetesen nem beszélsz neki.

Amikor visszatért az óráról, és be akart menni Ligyijához, azt mondták neki, hogy nem szabad, mert Ligyija be van zárva a szobájába. Szokatlanul unalmas volt a ház, feszült csend ülte meg, de Klimnek úgy rémlett, szörnyű robajjal mindjárt lezuhan valami. Semmi sem zuhant le. Anya és Varavka elment valahová, Klim pedig kiment a kertbe, és Ligyija ablakát nézegette. A kislány azonban nem jelent meg az ablakban, csak Tánya Kulikova borzas feje tűnt fel olykor. Klim leült egy padra, és sokáig ott üldögélt. Semmire sem gondolt, csak Igor és Varavka arcát látta maga előtt, s azt kívánta, bárcsak alaposan elnáspángolnák Igort, Ligyiját meg... Sokáig törte a fejét, hogyan kellene megbüntetni, de nem talált olyan büntetést a kislány számára, amely ne sértette volna őt is.

Anya és Varavka későn tért haza, Klim már aludt. De olyan nevetést és lármát csaptak az ebédlőben, hogy felébredt. A két ember úgy nevetett, mint a részeg. Varavka egyre énekelni próbált, az anya pedig kiabált:

— De nem jó! Nem jó!...

Azután átmentek a szalonba. Az anya valami vidámat kezdett játszani a zongorán, de a zene hirtelen elhallgatott. Klim újra elszunnyadt. Hirtelen súlyos lábdobogás riasztotta fel odaföntről, majd kiáltozás hallatszott:

— Micsoda pokoli komédia! Ligyija eltűnt. Tatyána fújja a kását, Ligyija meg sehol! Vera, érted ezt?

Klim felugrott ágyából, gyorsan felöltözött, és az ebédlőbe szaladt. Sötét volt, csak anya hálószobájában égett a lámpa. Varavka az aitófélfába fogózott, mint akit keresztre feszítettek, köntös volt rajta, meztelen lábán papucs. Az anya sietve vette fel pongyoláját.

Klimnek meghagyták, keltse fel Dronovot, és keressék Lidát a kertben, az udvaron, ahonnan már hallatszott Tánya Kulikova bűnbánó, halk kiáltozása:

— Lida, hol vagy? Micsoda ostobaság ez! Lidocska...

Klimet kimondhatatlanul furcsa érzés lepte meg. Úgy rémlett, olyan kitalálás részese, amely összehasonlíthatatlanul érdekesebb mindannál, amit tudott, érdekesebb és félelmesebb. Az éjszaka is furcsa volt, forró szél nyargalt, rázta a fákat, száraz, meleg porral fojtott el minden szagot. Az égen felhők kúsztak, percenként eltakarták a holdat, minden ingott, ijesztő bizonytalanságot árasztott, aggodalmat keltett. A görbe lábú Dronov álmosan és mérgesen botorkált, ásítozott, köpdösött; csíkos zsávoly-alsónadrág és sötét ing volt rajta, alakja el-eltűnt a bokrok között, feje pedig úgy úszott a levegőben, mint egy hólyag.

— Bizonyára Turobojevék kertjébe szökött — vélte Dronov.

Ligyija valóban ott volt. A bokrok ernyője alatt egy vas kerti pad támláján ült. A sötétség összegyűrte vékony alakja idétlenül összecsuklott, és valahogy egy nagy fehér madárra emlékeztetett.

— Lida! — kiáltotta Klim.

— Mit ordítasz, mint valami rendőr — vetette oda halkan Dronov. Vállával durván ellökte Klimet, és így szólt Lidához:

— Minek ül itt, jöjjön haza.

Klimet felháborította Dronov durvasága, de elképesztette nyájas hangja, és az, hogy magázza Lidát, mint valami felnőtt hölgyet.

— Megverték Igort, ugye? — kérdezte a kislány, és nem mozdult, nem fogta meg Dronov kinyújtott kezét. Hangja megtört volt, így beszélnek a kislányok, ha kisírták magukat.

— Leestem, mint a vak, amikor átmásztam a kerítésen — mondta szipogva. — Milyen ostoba vagyok. Nem tudok lábra állni...

Klim és Dronov leemelték Lidát a padról, és a földre állították. A kislány azonban feljajdult, és összecsuklott, mint a bábu. A két fiú alig tudta elkapni. Hazavitték, s közben Lida elmesélte, hogy nem a kerítésről zuhant le, hanem az ereszcsatornáról, amikor be akart mászni Igor szobájába.

— Meg akartam tudni, mit csinál...

— Alszik — mondta Dronov.

Ligyija szájához emelte kezét, kiszívta a vért letöredezett körmei alól és elhallgatott.

Az udvarban a hálóköpenyes, tatár sipkás Varavka ráordított lányára:

— Mit művelsz te?

De hirtelen ijedten karjába kapta és felemelte:

— Mi történt?

A kislány olyan hangon felelt, amelynek csengését Klim sokáig nem tudta elfelejteni.

— Ó, apa, te semmit sem értesz! Nem is értheted... hiszen te nem szeretted a mamát!

— Pszt! Megőrültél — pisszegett Varavka, és berohant lányával a házba. Útközben elhagyta egyik szattyánbőr papucsát.

— Tombol a kecskegida — mondta Dronov halkan, és gúnyosan mosolygott. — No, akkor lefekszem...

De nem ment el, hanem lekuporodott a konyha lépcsőjére, állát vakargatta, s így dünnyögött:

— Micsoda játékot eszelt ki...

Klim az udvart rótta, s elmélyülten töprengett: vajon

mindez puszta játék és kitalálás? Az első emeleti nyitott ablakból Varavka és anya zsörtölődő hangja hallatszott; a lépcsőn Tánya Kulikova gurult lefelé.

— Ne zárjátok be a kaput, orvosért megyek — mondta s kiszaladt az utcára.

Dronov mérgesen, gúnyosan dohogott:

— Rzsiga elolvastatta velem az „Iliász"-t meg az „Odüsszeiá"-t. Ez aztán a badarság! Az Akhilleuszok, Patrokloszok mind. tökfilkók. Unalmas! Az „Odüsszeia" jobb, abban Odüsszeusz mindenkit lóvá tesz, és nem is verekszik. Nagy szélhámos volt, ma is megélne.

— Klim, eredj aludni! — kiáltott ki szigorúan Vera Petrovna az ablakon. — Dronov, keltsd fel a házmestert, és menj te is aludni.

Néhány nap múlva az egész város ismerte ezt a szerelmi históriát. A gimnazisták faggatták Klimet:

— Milyen a lány?

Tartózkodva válaszolt, nem volt kedve mesélni. Dronov azonban buzgón fecsegett:

— Csúnya, ezért lett szerelmes. Szép lány nem lesz szerelmes, nem ám!

Klim bosszankodva hallgatta Dronov fecsegését, de azt várta, hogy talán kibök olyasmit, ami megoldja zavaró kétségeit.

— Mondom neki: te még kislány vagy — mesélte Dronov a fiúknak. — És a fiúnak is mondtam ... De hát annak persze tetszik; mindenkinek tetszik, ha valaki szerelmes belé.

Bosszantotta Dronov hazudozása, de mivel látta, hogy diáktársai szemében ez a hazugság hősnővé avatja Ligyiját, nem zavarta Ivant. A fiúk komolyan hallgatták, és némelyikük tekintetéből olyan furcsa szomorúság áradt, amelyet Klim már jól ismert Tomilin porcelánszínű szeméből.

Ligyija kificamította a lábát, és tizenegy napig feküdt. Bal karját is bepólyálták. Az ijesztően dülledt szemű, fuldadozó, kövér Turobojeva elhozta Igort elutazása előtt, hogy elbúcsúzzék Ligyijától. A szerelmesek átölelték egymást és sírtak. Igor anyja is sírva fakadt.

— Nevetséges, de szép — mondogatta és zsebkendőjével óvatosan megtörölte dülledt szemét. — Azért szép, mert ma nem szokás az ilyesmi.

Varavka mogorván dünnyögött valamilyen súlyos és ismeretlen szót.

A gyerekeket megnyugtatták. Azt mondták nekik: igen, vőlegény és menyasszony vagytok, ez elhatározott dolog, amikor megnőttök, összeházasodtok; addig levelezhettek. Klim hamarosan meggyőződhetett róla, hogy becsapták őket. Ligyija mindennap írt Igornak, leveleit odaadta Igor anyjának, és türelmetlenül várta a választ. Klim azonban észrevette, hogy a levelek Varavka kezébe kerülnek, aki aztán felolvassa anyjának, és mindketten nevetnek. Ligyija tombolt, amikor közölték vele, hogy Igort olyan szigorú iskolába adták, ahol az igazgatóság tilalma miatt a növendékek még rokonaikkal sem levelezhetnek.

— Mint valami kolostor — hazudta Varavka. Klim pedig legszívesebben odakiáltotta volna Ligyijának:

„A zsebében vannak a leveleid!"

Ám észrevette, hogy Lida beharapja ajkát, úgy hallgatja apja elbeszélését, s nem hisz neki; közben kendőjét vagy gimnazista köténykéjének alját tépdesi, a földre vagy félre bámul, mintha szégyellne apja vérerek-hálózta szakállas, széles arcába nézni. Klim mégis megmondta:

— Tudod, hogy becsapnak?

— Hallgass! — kiáltotta Ligyija és toppantott. — Nem a te dolgod, nem téged csapnak be. Papa nem csap be, mert fél...

Elpirult és dühösen elszaladt.

Lida a gimnázium egyik legpajkosabb növendéke volt, és rosszul tanult. Bátyjához hasonlóan ő is féktelenül játszott, sokat szeszélyeskedett, szívesen gyötört másokat, sőt gonoszkodott is; Klim pajtásai panaszkodásából tudta ezt. A kislány most még ájtatosabb lett, buzgón járt az istentiszteletekre, amikor pedig eltűnődött, fekete szemével olyan áthatóan pillantott rá, hogy Klim egészen meghunyászkodott.

Klimmel majdnem ugyanolyan megvetően és gúnyosan

bánt, mint a többi fiúval. És már nem ő ajánlotta Klimnek, hanem a fiú őneki:

— Nincs kedved sétálni? Elbeszélgetünk.

Lida ritkán és kelletlenül egyezett bele, és nem mesélt Klimnek az istenről, a macskákról, barátnőiről, hanem elgondolkozva hallgatta a fiú történeteit a gimnáziumról, véleményét tanárairól és társairól, olvasmányairól. Amikor Klim elújságolta neki, hogy nem hisz istenben, Lida fölényesen jegyezte meg:

— Ostobaság. A mi osztályunkban is van egy kislány, aki azt mondja, hogy nem hisz, de ez csak azért van, mert púpos.

Három évig Igor Turobojev egyszer sem jött haza vakációzni. Ligyija pedig nem beszélt róla. Ha meg Klim terelte a szót a hűtlen szerelmesre, Lida hidegen vetette oda:

— Szerelemről csak egy emberrel lehet beszélgetni...

Tizenöt éves korára Ligyija megnyúlt, de ugyanolyan karcsú, könnyű és ringó járású maradt. Szögletes lett, vállán és csípőjén kimeredt a csont, és noha melle már erősen domborodott, az is hegyes volt, akár a könyöke, és bántóan szúrta Klim szemét. Az orra is hegyes lett Lidának, sűrű, szigorú szemöldöke megsötétült, duzzadt ajka pedig izgatóan piros lett. Arcát Klim jól ismerte, és annál nyugtalanítóbb csodálkozás fogta el, amikor a megszokott vonásokon keresztül egy másik, idegen arc bukkant elő titokzatosan. Ez az arc néha olyan tisztán látszott, hogy Klim legszívesebben megkérdezte volna a lánytól:

„Maga az?"

Néha kérdőre vonta:

— Mi van veled?

— Semmi — felelte Lida kissé csodálkozva. — Mi volna?

— Megváltozott az arca.

— Igen? Hogyan?

Erre a kérdésre Klim nem tudott felelni. Néha akaratlanul magázta Ligyiját, és a lány sem vette észre.

Különösen zavarba ejtette a lány szeme, ez tette idegenné zárkózott arcát. A szúrós és éber tekintet várt, keresett, sőt követelt valamit, majd egy csapásra lenéző, hidegen taszító

lett. Az is furcsa volt, hogy a lány elkergette valamennyi macskáját, és általában betegesen undorodott az állatoktól. Amikor nyerítést hallott, megremegett, összeráncolta arcát, és kendőjével szorosan elfedte mellét; a kutyákat utálta; még a kakasokat, galambokat sem állhatta.

Gondolatai is éppen olyan élesek, szögletesek lettek, mint a teste.

— A tanulás unalmas — mondta. — És miért tudjak olyat, amit magam nem tehetek, vagy sohasem láthatok?

Egyszer ezt mondta Klimnek:

— Te sokat tudsz. Nagyon kellemetlen lehet.

Tánya Kulikova, Varavka házvezetőnője, aki a világon mindenre jóindulatúan és alázatosan mosolygott, úgy beszélt Ligyijáról, mint Klim anyja saját, dús hajáról:

— Ez az én kínzóm.

De harag nélkül, nyájasan és szeretettel mondta. Halántéka már deresedett, megviselt arcán pedig az olyan ember mosolya fénylett, aki tudja, hogy rossz helyen, rossz időben született, senkit sem érdekel, és mindenről ő tehet.

A szárnyépületbe egy Nyesztor Nyikolajevics Katyin nevű víg kedélyű író költözött, feleségével, annak nővérével és lógó fülű kutyájával, amelyet Ábrándnak nevezett. Az író valódi neve Pimov volt. Tréfásan így magyarázta meg, hogy miért választotta ezt az álnevet:

— Hisz nálunk a Nyesztort Nyeszternek mondják, és akkor akár Nyesztyerpimovot[7] írhatnék elbeszéléseim alá... Szörnyűség. Azonkívül manapság az a divat, hogy a feleség keresztnevéből képzik az álneveket: Verin, Valin, Szasin, Masin...

Bozontos volt, szakálla göndör, nyakán sötét hajfürtök gyűrűztek, még a keze fején, ujjain is szőrpamatok sötétlettek. Ez az eleven, igen mozgékony, sőt kissé izgága ember fáradhatatlanul beszélt, s Klimet az apjára emlékeztette. Szőrös arcán élénken csillogott apró szeme, de Klim valamiért mégis azt gyanította, hogy az író vidámabbnak akar látszani,

[7] *Tűrhetetlen.*

mint amilyen. Beszéd közben bal vállára hajtotta a fejét, mintha saját szavait hallgatná, és fülkagylója kissé remegett.

Katyin szívesen használt régies kifejezéseket: habár, mivelhogy, kiváltképp, mígnem, miszerint, újólag; nyilván arra törekedett, hogy megnevettesse az embereket, de ez nemigen sikerült neki. Lelkesen áradozott az erdők és mezők szépségeiről, a patriarkális falusi életről, a parasztasszonyok szívósságáról és a parasztok eszéről, a nép egyszerű és bölcs lelkéről, s arról, hogy a város megmérgezi ezt a lelket. Gyakran kellett ritka szavakat megmagyaráznia hallgatóinak, mint például: csatak, kergeség, előte. Büszkén jelentette ki:

— Jobban ismerem a nép nyelvét Gleb Uszpenszkijnál. Ő összekeveri a falusi beszédet a nyárspolgáréval. Én nem esem ebbe a hibába, nem bizony!

Nyesztor Katyin oldalgombos orosz inget viselt, amelyet keskeny övvel szorított le, nadrágját csizmájába gyűrte, haját körbe vágatta, „à la muzsik"; mesterlegényhez hasonlított, aki jól keres, és szeret vidáman élni. Majdnem minden este komoly, megfontolt emberek keresték fel. Klimnek úgy tetszett, valamennyien igen büszkék és valamiért sértődöttek is. Teát meg vodkát ittak, uborkát, kolbászt és ecetes gombát ettek hozzá. Az író furcsán összegombolyodott, majd nekilendült, s fel-alá futkosott a szobában:

— Igen, igen, Sztyopa: az irodalom elszakadt az élettől, elárulja a népet; manapság csinos ostobaságokat írogatnak a jóllakottak mulattatására, kiveszett az igazságérzék...

A széles vállú, szürke szakállú, kék szemű Sztyopa mindig félrehúzódott a társaságtól, mélabúsan kevergette teáját, és helyeslő bólogatás közepette egy-két óráig is hallgatott. Azután egyszerre csak megszólalt, és fakó hangon, kimérten beszélt a néplélek igényeiről, az értelmiség kötelességeiről, főként pedig arról, hogy a gyermekek elpártoltak az apák szent hagyatékától. Klim megfigyelte, hogy az értelmiség kötelességeinek e szakértője sohasem eszik kenyérbelet, hanem csak a héját, nem szereti a dohányfüstöt, a vodkát pedig leplezetlen undorral, szinte csak kötelességszerűen issza.

— Igazad van, Nyesztor: elfelejtik, hogy a nép a szubsztancia, vagyis az ősok. Manapság az osztályokról szóló tanokat helyezik előtérbe, a német tanokat, hm . . .

Makarov szerint ez az ember holmi dajkára emlékeztet, és olyan gyakran elismételte ezt, hogy már Klimnek is úgy rémlett: Sztyopa szakálla ellenére valóban dús keblű parasztasszonyhoz hasonlít, aki idegen gyermekeket kénytelen táplálni tejével.

Vasárnaponként fiatalok sereglettek össze Katyinnál. Ilyenkor a népről szóló komoly beszélgetést ének és tánc váltotta fel. Szaburov, egy ragyás képű papnövendék, lassan széttárta karját, szinte állva lebegett a cigarettafüsttel teli levegőben, és kellemes bariton hangján, meggyőzően tanácsolta:

— „Eredj ki a Vo-ol-gá-ra . . ."

— „Zúg-nyög a folyó . . ." — folytatta a kórus kissé összevissza. A felnőttek ünnepélyesen, bűnbánóan énekeltek, az író éles tenor hangja metszően csengett, a lassú ének templomi gyászzsolozsmához hasonlított. Ének után majdnem mindig négyest táncoltak nagy zajjal; az író lármázott legjobban, ő volt egy személyben zenekar és karmester. Ügyesen játszott kicsiny, olcsó harmonikáján, topogott kurta, kövér lábával, és szilajul vezényelt:

— Lovagok: keresztül a dámák között! Hagyd el a tiédet, fogd meg a másét!

Ezen valamennyien nevettek. Az író pedig még jobban nekitüzesedett, és harmonikaszóra, a négyes ritmusára énekelte:

Fut a gyermeknép zihálón,
Szólogatja az apát:
„Hulla fekszik lenn a hálón,
Jöjj, apánk, a partra hát!"[8]

Varavka dühösen haltáncnak[9] nevezte ezt a vigasságot.

Klimnek úgy tetszett, hogy az író vidámsága erőltetett, sőt elkeseredett. Katyin ugrándozott, reszketett és verejtékezett.

[8] *Puskin „A vízbefúlt" című verséből, Gáspár Endre fordítása.*
[9] *Utalás Krilov meséjére.*

Megjátszotta a virtuskodó embert, furcsa szavakat kurjongatott, és buzgón igyekezett megnevettetni a táncolókat. Amikor pedig ez sikerült, megkönnyebbülten sóhajtott fel:

— Phü!

Azután tovább mulattatta vendégeit képtelen szavaival, nevetséges ugrándozásával. Minduntalan feleségére kacsintott, aki önfeledten járta a négyes figuráit, s babaarcán bágyadt mosoly fénylett.

— Hé, te gömböc! — kiáltott rá a férje.

A rózsás bőrű, gömbölyded, állapotos asszony roppant kedves volt mindenkihez. Jelentéktelen, de kedves hangján ukrán dalokat énekelt, nővérével együtt. Nővére — hallgatag, hosszú orrú nő — állandóan lesütötte a szemét, mintha attól félne, hogy valami ijesztőt lát. Szótlanul, kimért mozdulatokkal kitöltötte a teát, hideg ételekkel kínálgatta a vendégeket. Klim csak nagy ritkán hallotta öblös hangját:

— Ez már igen! — mondta, vagy: — Ez nehezen hihető.

E két mondaton kívül ritkán mondott mást.

Klim elég jól érezte magát e mulatságos és ismeretlen emberek között, a vidám, világos tapétás szobában. Olyan rendetlenség uralkodott itt, mint Varavkánál, de mégis barátságos volt. Néha Tomilin is megjelent: lassú, ünnepélyes léptekkel végigvonult az udvaron, nem nézett Szamginék ablakaira; az író szobájába lépve, némán kezet szorított mindenkivel, majd leült a sarokba, a kályha mellé, s lehajtott fejjel hallgatta a vitát, az éneket. Besietett Tánya Kulikova, nehezen megjegyezhető, jelentéktelen arca Tomilin láttára elsötétült, mint ahogyan a fajansztányérok sötétülnek meg az időtől.

— Hogy van? — kérdezte.

— Megvagyok — felelte Tomilin halkan és kissé bosszúsan.

Kétszer-háromszor Varavka is eljött. Nézelődött, figyelt egy ideig; odahaza pedig legyintve mondta Klimnek és lányának:

— A szokásos orosz boszorkánykonyha. Vásári bódé, ahol divatjamúlt bűvészmutatványokat mutogatnak.

Klim találónak tartotta ezt a megállapítást, és ettől kezdve úgy vélte, hogy a házból a szárnyépületbe söpörték ki mindazt, ami tíz évvel azelőtt foglalkoztatta a ház lakóit. Mégis tisztában volt azzal, hogy az író társasága hasznos, ha olykor unalmas is. Kissé a gimnáziumhoz hasonlított, azzal a különbséggel, hogy itt a tanárok nem haragudtak, nem kiabáltak a tanulókra, az igazságot viszont kétségtelen és lelkes hittel hirdették. Ez a hit majdnem minden szavukból kicsendült, és bár Klim nem rajongott érte, mégis nemcsak gondolatokat és találó szócskákat vitt magával a szárnyépületből, hanem még valami mást is, ami nem volt teljesen világos, de szükségesnek találta: úgy gondolta, ez emberismeret.

Makarov figyelmesen itta a vodkát, harapdálta a ropogós kovászos uborkát, és olykor bosszúsan Klim fülébe súgta:

— Az apák hagyatéka! Az én apám ezt kötötte a lelkemre: tanulj jól, mihaszna, mert különben elkergetlek, mezítlábas leszel. De tanulok is ám. Persze, nem hiszem, hogy itt tanulni lehet valamit.

A fiataloknak igyekeztek a kedvükben járni, de ez csak feszélyezte őket. Makarov, Ljuba Szomova, sőt Klim is szótlanul, nyomott hangulatban üldögélt, Ljuba pedig egyszer sóhajtva megjegyezte:

— Olyan ez a beszéd, mint a zuhogó eső: megyek az ernyő alatt, és nem hallom, amit gondolok.

Csak Ivan Dronov kérdezgetett követelőzőn és felesleges rikácsolással az értelmiségről meg az egyén történelmi jelentőségéről. E kérdések szakértője a dajkához hasonló vendég volt; az író valamennyi barátja közül ő látszott a legsértődöttebbnek, legalábbis Klim szemében.

Mielőtt válaszolt a kérdésre, világos szemével végigpillantott a vendégeken, óvatosan megköszörülte a torkát, majd előrehajolt, s kinyújtotta a nyakát, úgyhogy a bal füle mögül előbukkant egy kopasz, csontos dudor: akkora, mint egy kisebbfajta krumpliszem.

— Ez az egész emberiséget érdeklő, nagy jelentőségű kérdés — kezdte magas, de kissé fáradt és bágyadt hangján. Katyin, az író figyelmeztetően felemelte kezét, felvonta szem-

öldökét és szintén olyan tekintettel nézett végig a jelenlevőkön, mintha ezt vezényelné:

„Vigyázz! Figyelem!"

— Ám ez a kérdés sehol a világon nem vetődik fel olyan élesen, mint nálunk, Oroszországban, mert nálunk él egy olyan embercsoport, amelyet még a magas kultúrájú Nyugat sem teremthetett meg... az orosz értelmiségről beszélek, azokról az emberekről, akiknek börtön, száműzetés, kényszermunka, kínzás, akasztófa az osztályrészük — magyarázta kényelmes lassúsággal a vendég, és hangnemében Klim mindig valami különös árnyalatot érzett, mintha a szónok nem meggyőzni próbálná hallgatóit, hanem reménytelenül rábeszélné őket. A kényszermunka, kínzás, akasztófa szavakat gyakran használta, és olyan egyszerűen ejtette ki, mintha közönséges, mindennapi szócskák volnának; Klim megszokta őket, nem érezte borzalmas tartalmukat. Makarov pedig egyre kétkedőbben fürkészte az embereket, és így suttogott:

— Úgy beszél, mintha mindez háromszáz évvel ezelőtt történt volna. Megsavanyodott ennek a Dajkának a teje.

A fehérlő szemű Tomilin a sarokból figyelmesen vizsgálta a Dajkát, és csak néha kérdezett valamit halkan:

— Ön azzal vádolja Marxot, hogy kitörölte az egyént a történelemből. De hát nem ugyanezt tette a „Háború és Béke"-ben Lev Tolsztoj is, akit anarchistának tartanak?

Tomilint itt sem szerették. Szűkszavúan, félvállról válaszoltak neki. Klim úgy vélte, hogy ez tetszik a vörös hajú házitanítónak, és szándékosan bosszant mindenkit. Katyin egyszer alaposan lehordta valamelyik folyóirat cikkét, majd az ablakpárkányra hajította a folyóiratot, de leesett a földre; Tomilin így szólt:

— Szentképet mégsem dobott volna el így, noha ön hitetlen, pedig a könyvben több a lélek, mint a szentképben.

— Lélek? — kérdezte az író zavartan és mérgesen, majd sután és még mérgesebben hozzátette: — Hol itt a lélek? Ez publicisztikai cikk, statisztikai adatokon alapul. Lélek!

Az író szenvedélyes vadász volt, és rajongott a természetért. Lehunyt szemmel, mosolyogva mesélt szűz nyírekről,

erdei völgyzugok tűnődő csendjéről, a mezők szerény virágairól és a madarak csengő énekéről, sok apró taglejtéssel adott nyomatékot szavainak. Úgy mesélt, mintha mindezt először látná és hallaná. Tenyerét mozgatta, akár a hal az uszonyát, és elérzékenyülten mondta:

— És mindenütt ott van a legyőzhetetlen élet, minden fölfelé tör, az ég felé, legyőzve a nehézségi erő törvényét.

Tomilin kezét dörzsölve kérdezte:

— És éppen ön, aki ilyen ékesszólóan beszél az élőlények iránti szeretetéről, pusztán a gyilkolás örömeért öldösi a nyulakat és a madarakat? Hogyan fér ez össze?

Az író oldalt fordult feléje, és zsörtölődve mondta:

— Turgenyev és Nyekraszov is vadászott. Lev Tolsztoj is fiatalkorában, meg általában még sokan. Ön talán tolsztojánus?

Tomilin gúnyosan nevetett, Klim is helyeslően mosolygott; egyre tanulságosabb volt számára ez a független ember, aki halkan és makacsul, mindenkivel ellenkezve találó kijelentéseket tett emlékezetébe mélyen bevésődött dolgokról. Az író görcsösen hadonászva, fülig vörösen magyarázta az orosz történelmet: szerinte mulatságos, aljas és ostoba anekdoták nyomasztó, végtelen füzére volt az egész. A mulatságos és ostoba dolgokon maga nevetett elsőnek, amikor pedig a hatalom aljas kegyetlenségeiről beszélt, öklét melléhez szorította, és a szíve előtt forgatta. Kellemetlen látvány volt, hogy lelkes szónoklata után mindig felhajtott egy pohárka vodkát, és mustárral vastagon megkent kenyérhajat evett utána.

— Olvassák el Glupov város történetét:[10] ez Oroszország őszinte és becsületes története — magyarázta.

Makarov hallgatta az írót, de rá sem nézett, s erősen összeszorította a fogát. Azután így szólt társaihoz:

— Minek henceg azzal, hogy rendőri felügyelet alatt áll? Mintha ez példás osztályzatot jelentene magaviseletből.

Egy más alkalommal, miközben az író tekerőzését és vonaglását figyelte, így szólt Ligyijához:

[10] *Glupij: ostoba. Szaltikov-Scsedrin „Egy város története" című regényéről van szó.*

— Látja, milyen nehezen születik az igazság?

Ligyija összeráncolta homlokát, és elhúzódott tőle.

A lány ritkán járt a szárnyépületbe. Első látogatása után — amikor egész este az író nyájas, de szótlan felesége mellett üldögélt — értetlenül kérdezte:

— Miért kiabálnak ennyit? Azt lehetne hinni, hogy mindjárt egymásnak esnek, de aztán leülnek az asztalhoz, teáznak, vodkát isznak, gombát falatoznak... Az író felesége pedig állandóan a hátamat simogatta, mintha macska volnék.

Ligyija megrezzent, összeráncolta homlokát, és szinte undorral tette hozzá:

— Aztán a hasa... nem állhatom a viselős asszonyokat!

— Gonoszok vagytok! — kiáltott fel Ljuba Szomova. — Tetszenek ezek az emberek: úgy viselkednek, mint a szakácsok a konyhában, nagy ünnep, húsvét vagy karácsony előtt.

Klim rosszallón pillantott a csúnya lányra. Észrevette, hogy Ljuba okoskodik, és ez valamiért kellemetlen volt számára. Nagyon örült viszont annak a megfigyelésének, hogy Dronov egyre kevésbé öntelt, és gyakran csüggedés tükröződik gondterhes, lefogyott arcán. Rikácsoló kérdéseit már ingerültség fátyolozta, és túlságosan sokáig és hangosan hahotázott, amikor Makarov magyarázat közben tréfára fordította a szót:

— Nos, Ivan, érzed-e, hogyan gyötri az ifjakat a tudomány?

— De mégis, barátaim, mi az az értelmiség? — faggatta társait.

Klim tanárosan, Tomilin szavaival felelt:

— Az értelmiség: az ország legkülönb emberei, olyanok, akik felelősek az országban uralkodó minden rosszért...

Makarov nyomban folytatta:

— Tehát azok az igazéletűek, akiknek kedvéért az isten hajlandó volt megkímélni Szodomát és Gomorrát vagy valami efféle erkölcstelen várost! Ez a szerep nem nekem való... Nem.

„Jól beszél" — gondolta Klim. És hogy övé legyen az utolsó szó, idézte Varavka megállapítását:

— Egy másik nézet szerint az értelmiségi kiválóan képzett munkás, és semmi több.

Ekkor aztán Makarov is ráhibázott:

— Ez Varavka stílusára vall.

Klim titkon egyre jobban megutálta Makarovot. Makarov hangosan és kihívóan fütyörészve mindent úgy mustrált, mint aki nemrég jött nagyvárosból kisvárosba, és semmi sem tetszik neki. Gyakran és könnyedén tett olyan kijelentéseket, és használt olyan szavakat, amelyek Varavkának és Tomilinnak is becsületére váltak volna. Klim buzgón igyekezett kifejleszteni magában azt a képességet, hogy saját szavakat alkosson; de majdnem mindig érezte, hogy az ő szavai csupán mások szavainak távoli visszhangjai. Ugyanaz ismétlődött, mint a könyvek esetében: olvasmányairól részletesen, pontosan számolt be, de a lényeg elsikkadt. Makarov pedig még a más szavait is kellő időben és ügyesen tudta alkalmazni.

Egyszer Klim Makarovval és Ligyijával zongorahangversenyre ment. Útközben látták, amint a kormányzói palota kapuján két ficsúr ünnepélyesen, karon fogva kivezeti a borzalmasan kövér, öreg kormányzónét, és nem valami ügyesen, nagy üggyel-bajjal betuszkolja a hintóba.

Makarov felsóhajtott, és így szólt Ligyijához:

— Igaza van Puskinnak: „A nők édes figyelme: erőfeszítéseinknek jóformán egyetlen célja."

Ligyija óvatosan vagy kelletlenül elmosolyodott, Klimbe pedig újra belemart az irigység fullánkja.

Bosszantotta Ligyija és Makarov érthetetlen kapcsolata, amelyben volt valami gyanús: ugyanis a gimnazista lányok figyelmétől elkényeztetett Makarov szokatlanul komolyan közeledett Ligyijához, noha ugyanolyan gúnyosan beszélt vele, mint kislány hódolóival; Ligyija pedig leplezetlenül és néha igen nyersen hangoztatta, hogy Makarov ellenszenves neki. Klim Szamgin mégis észrevette, hogy kettőjük véletlen találkozásai egyre gyakoribbá válnak. Sőt, már az a gondolat is megfordult a fejében, hogy ezek ketten az íróhoz is csak egymás kedvéért járnak.

Különösen megerősítette ezt a feltevését a városi parkban lejátszódott különös jelenet. Az öreg hársfasor egyik padján ült Ligyijával; a bozontos szélű nap aláhanyatlott a kékes felhők tömkelegébe, és bíbor tüzével lángra lobbantotta lomha, dús tömegüket. A folyón rézvörös visszfények táncoltak, a túlsó parton gyár füstje piroslott, élénk aranyszínűre gyúltak a fagylaltos pavilon ablakai. Szomorú, őszi hideg simogatta Szamgin arcát.

Rosszul érezte magát, zavarban volt. A vörösre festett folyó Borisz halálát juttatta eszébe, emlékezetében tolakodóan csengett a kérdés:

„Volt itt egy fiú is? Vagy talán nem volt semmilyen fiú?"

Nagyon szeretett volna valami fontosat és kellemeset mondani Ligyijának. Már többször is nekigyürkőzött, de sosem sikerült felráznia a lányt mély tűnődéséből. Ligyija fekete szeme állandóan a folyón, a bíborszínű felhőkön csüggött. Klimnek önkéntelenül egy legenda jutott eszébe, amelyet Makarov mesélt neki.

— Tudod — kérdezte —, Alexandriai Kelemen azt állította, hogy az égből leszállt angyalok szerelmeskedtek a földi lányokkal.

Ligyija továbbra is a messzeségbe révedezett, s közömbösen, halkan válaszolta:

— Azt hiszem, egy szent bókja édeskeveset ér...

A lány közönye zavarba ejtette Klimet. Elhallgatott és azon töprengett, miért hozza zavarba ilyen gyakran ez a csúnyácska, szeszélyes lány? Mert csak Ligyija hozta zavarba.

Ekkor váratlanul megjelent Makarov. Elnyűtt köpeny, tarkójára csúszott sapka, letaposott csizma volt rajta. Úgy festett, mint aki az imént menekült el valahonnan, nagyon elfáradt, és most minden mindegy neki.

„Arcátlanságában bizakodik" — gondolta Klim.

Makarov szótlanul pajtása markába nyomta a kezét, majd meglóbálta a levegőben és váratlanul — de cseppet sem nevetségesen — katonásan tisztelgett Ligyijának: ujjait sapkája széléhez szorította. Majd cigarettára gyújtott, fejével az alkonypírban égő égre bökött, s megkérdezte Ligyijától:

— Szép?

— Megszokott látvány — felelte a lány, majd felkelt és elindult. — Alinához megyek... — mondta.

Amikor rugalmas járásával mintegy húsz lépésre ért, Makarov halkan megszólalt:

— Milyen vékony. Mint a tű. Furcsa a neve: Varavka...

Ligyija hirtelen sarkon fordult, visszajött, és újra leült a padra, Klim mellé.

— Meggondoltam magam.

Makarov megigazította sapkáját, gúnyosan elmosolyodott és előregörnyedt.

Ekkor olyasvalami kezdődött, ami keserű álmélkodást keltett Klimben: Makarov és Ligyija úgy társalogtak, mint akik alaposan összeveszteztek, és most örülnek, hogy újra veszekedhetnek. Dühösen méregették egymást, és leplezetlen sértési szándékkal beszéltek.

— A szép az, ami tetszik nekem — mondta Lida fölényesen. Makarov pedig gúnyosan ellenkezett:

— Ugyan mit mond? Nem kevés ez?

— Tökéletesen elég ahhoz, hogy valami szép legyen.

Klim, aki kettőjük közt ült, így szólt:

— Spencer úgy határozza meg a szépséget...

Rá se hederítettek. Egymás szavába vágtak, és lökdösték Klimet. Makarov levette sapkáját, és ellenzőjével kétszer is fájón Klim térdére csapott. Felemás színű, csapzott üstöke felborzolódott, és eltorzította, szinte ragadozóvá, ismeretlenné tette sasorrú arcát. Lida Klim köpenyének ujját rángatta, és csúfondáros mosolyra villantotta fogait. Arcán piros foltok lobbantak fel, füle élénkvörösen izzott, keze remegett. Klim még sohasem látta ennyire dühösnek.

Megalázó helyzetben érezte magát, mivel nem törődtek vele. Néhányszor már távozni készült, de maradt és csodálkozva hallgatta Ligyiját. A lány nem szeretett olvasni — akkor hát honnan tudja mindazt, amiről beszél? Általában kevés beszédű volt, kerülte a vitát, és csak Alina Tyelepnyevával, ezzel a buja szépséggel, meg Ljuba Szamovával beszélgetett órák hosszat: halkan, megvető fintorral mesélt nekik

minden bizonnyal valami titokzatos dologról. A gimnazistákat is lenézte, és ezt nem is titkolta. Klim szerint Lida vagy tíz évvel idősebbnek tartotta magát a vele egykorúaknál Most pedig Makarovval, aki — Klim úgy vélte — arcátlanul viselkedik, ingerülten, szinte dühödten vitatkozik, mint ahogyan olyan emberrel vitatkoznak, akit le kell győzni, és meg kell alázni.

— Ideje, hogy hazamenjünk, Lida — mondta Klim dühösen, hogy felhívja a figyelmet önmagára.

Ligyija nyomban felkelt, harciasan kihúzta magát.

— Maga eredeti akar lenni, Makarov, de sikertelenül — mondta sietve, de kissé lágyabban.

Makarov is felállt, meghajolt, és meglendítette karját a sapkával együtt, mint a francia márkikat alakító ripacsok.

Válaszul a lány megrandította szemöldökét, karon fogta Klimet, és gyorsan elindult.

— Miért haragudtál meg ennyire? — kérdezte Klim. Ligyija megigazította fülére csüngő haját, és felháborodva mondta:

— Nem bírom az ilyen... hogy is hívják... nihilistákat. Pózol, dohányzik... A haja tarka, az orra meg görbe... Azt mondják, nagyon piszkos kölyök, igaz?

De nem is várt választ, hanem nyomban megállapította az elmarasztalt erényeit is:

— Pompásan korcsolyázik.

E jelenet után Klim már-már tisztelte a lányt, az eszét, amely váratlanul tárult fel előtte. Ezt az érzését csak erősítette Ligyija megvető bizalmatlansága, amellyel őt hallgatta. Néha Klim félénken gondolt arra, hogy Ligyija esetleg rajtakaphatja valamin, leleplezi. Már rég észrevette, hogy a vele egykorúak veszélyesebbek a felnőtteknél: ravaszabbak, bizalmatlanabbak, a felnőttek önhittsége pedig megmagyarázhatatlan módon együgyűséggel párosul.

Félt ugyan Ligyijától, de nem gyűlölte. Ellenkezően: a lány felébresztette benne a tetszeni vágyást, szerette volna leküzdeni Ligyija bizalmatlanságát. Tudta, hogy nem szerelmes a lányba, és nem is képzelt semmi ilyet. Még nem

emésztette az udvarlás vágya, és a nemi ösztön sem nagyon zaklatta. A gimnazisták és gimnazista lányok szokásos, mindennapi szerelmi regényeit lenézően megmosolyogta; önmagával kapcsolatban el sem tudta képzelni az ilyesmit, mivel bizonyosra vette, hogy egy olyan fiatalember, aki szemüveget hord, és komoly könyveket olvas, feltétlenül nevetséges a szerelmes szerepében. Még a táncolást is abbahagyta, mivel méltóságán alulinak tartotta. Lányismerőseivel kimérten, hideg udvariassággal viselkedett, amelyet Igor Turobojevtól tanult; és amikor Alina Tyelepnyeva lelkendezve mesélte, hogy Ljuba Szomova a jégpályán csókolózott Inokov távírásszal, Klim dölyfösen hallgatott, nehogy azzal gyanúsítsák, hogy érdeklik az efféle szerelmi badarságok. Annál kegyetlenebb meglepetésként érte, amikor ráeszmélt, hogy szerelmes.

Egy hóviharos, sötét, februári napon kezdődött, amikor órára sietett, mert már késő volt, és egyszerre csak, a gimnázium sárga épülete közelében, Dronovba ütközött: Ivan a járdán állt, egyik kezével hátára vetett iskolatáskája szíját fogta, a másik pedig sapkájával együtt lecsüngött.

— Kicsaptak — mormogta. Fején, arcán, olvadt a hó, és úgy tetszett, egész arcbőre, homlokától az álláig, könnyeket izzad.

— Miért? — kérdezte Klim.

— Gazemberek.

— Tedd fel a sapkádat — tanácsolta Klim.

Ivan lassan felemelte a kezét, mintha sapkája vasból volna; a sapka tele volt hóval, és Ivan így, havastul tette fel a fejére. Egy perc múlva azonban megint levette, megrázta és elindult.

— Rzsiga műve — kezdte szaggatottan. — Meg a pópáé. Állítólag káros hatással voltam a többiekre. Meg aztán, mondták, te, Dronov, véletlen és nemkívánatos jelenség vagy a gimnáziumban. Hat évig tanítottunk, de most... Tomilin azt állítja, hogy minden ember a földön véletlen jelenség.

Klim is hazafelé indult, szorosan Dronov mellett haladt, és figyelmesen hallgatta. De nem csodálkozott, nem is saj-

nálta. Dronov pedig egyre csak dünnyögött, nehezen találta meg a kellő szavakat, úgy szakadtak ki belőle egyenként:

— Tönkretettek a gazemberek! Káros hatás! Pedig csak azért, mert Rzsiga rajtakapott, amikor csókolóztam Margaritával.

— Margaritával? — válaszolt Klim kérdéssel, és meglassította lépteit.

— Hát persze... Hiszen Rzsiga is...

Klim azonban már nem figyelt rá. Kellemetlen, ellenséges csodálkozást érzett.

Emlékezetébe idézte Margarität, a kerek, fehér arcú varrónőt, akinek mélyen ülő szeme gödrében sűrű árnyak sötétlenek. Szeme bizonytalan, sárgás színű, tekintete álmos, fáradt, bizonyára már közel jár a harminchoz. Ő varrja és javítja anya, Varavka és Klim fehérneműjét, általában „házaknál" dolgozik.

Klimet sértette az a tudat, hogy nők tekintetében is megelőzte Dronov.

— És milyen? — kérdezte Klim s megállt. Nem tudta, mit mondjon még.

— Csak ne megbízhatatlansági bizonyítvánnyal csapjanak ki — dörmögte Dronov.

— Megengedi neked?

— Kicsoda?

— Margarita.

Dronov megrándította a vállát, mintha ellökne valamit, és így szólt:

— Ugyan melyik nő nem engedi meg?

— És már régóta? — faggatta Klim.

— Eh, hagyj békén — mondta Dronov. Hirtelen befordult a sarkon, és nyomban eltűnt a fehér hóförgetegben.

Klim hazament. Nem akarta elhinni, hogy ez a szelíd varrónő szívesen csókolja Dronovot, a fiú minden bizonnyal erőszakoskodik vele. És persze mohó is. Klim összerezzent, amikor elképzelte, hogy Dronov miként csámcsog, cuppog csókolózás közben.

Hazaérve, amikor levette kabátját, meghallotta, hogy anyja

a szalonban valamilyen ismeretlen zongoradarabot gyakorol.

— Miért jössz ilyen korán? — kérdezte az anya. Klim elmesélte Dronovval való találkozását és hozzátette:

— Nem mentem órára, biztosan nagy most az izgalom. Ivan kitűnően tanult, sok fiúnak segített, jó néhány barátja van.

— Helyesen tetted — mondta az anyja. Új, kék pongyolájában ma különösen fiatal és igézően szép volt. Ajkát harapdálta, majd a tükörbe pillantott, és így szólt fiához: — Maradj itt egy keveset.

Fel-alá járkált könnyű, sikló járásával, és igen szelíden beszélni kezdett:

— Rzsiga figyelmeztetett, hogy Ivannal szigorúan kell bánni. Tiltott könyveket és illetlen fényképeket hordott az osztályba. Mondtam Rzsigának, hogy a könyvek bizonyára nem veszélyesek, Dronov egyszerűen csak henceg.

Klim megfontoltan jelentette ki:

— Igen, hencegésből, vagy a gyerekeknél és kamaszoknál szokásos kalandvágyból . . .

— Nagyon találó megállapítás — dicsérte meg mosolyogva anyja. — A káros könyvek és az illetlen képek azonban együttvéve romlott természetre vallanak. Rzsiga igen helyesen mondja: az iskola az az intézmény, amely kiválogatja azokat az embereket, akik valamivel szépíteni, gazdagítani tudják az életet. Ugyan mivel szépítené Dronov az életet?

Klim gúnyosan elmosolyodott.

— Kissé furcsa, hogy te Dronovval és a csapzott, féleszű Makarovval barátkozol. Te annyira más vagy, mint ők. Tudod jól, én bízom józan eszedben, és nem féltelek. Azt hiszem, látszólagos tehetségük vonz hozzájuk. De bizonyos vagyok benne, hogy ez a tehetség csupán talpraesettség és ügyesség.

Klim helyeslően bólintott, anyja szavai nagyon tetszettek. Elismerte, hogy Makarov, Dronov és még néhány gimnazista okosabban beszél nála. De bizonyos volt benne, hogy ő mégis okosabb: nem szavakban, hanem valahogy másképp, komolyabban, mélyebben.

— Persze az ügyesség is erény, de kétes: ugyanis gyakran, enyhén szólva, lelkiismeretlenséggé fajul — folytatta az anya, és szavai egyre jobban tetszettek Klimnek. A fiú felállt, erősen átölelte anyja derekát, de nyomban elvonta a karját, mivel váratlanul, most először, megérezte anyjában az asszonyt. Ez annyira zavarba hozta, hogy megfeledkezett a kedves szavakról is, amelyeket mondani akart, sőt már-már elhúzódott tőle, de anyja a vállára tette a kezét, magához vonta, és apjáról meg Varavkáról beszélt, továbbá arról, hogy miért szakított Klim apjával.

— Már rég el kellett volna mondanom neked mindezt — hallotta Klim. — De ismétlem, feleslegesnek tartottam, mivel tudom, milyen éles szemű és okos fiú vagy.

Klim megcsókolta anyja kezét.

— Igen, anya: erről felesleges beszélni. Tudod, én nagyon tisztelem Tyimofej Sztyepanovicsot.

Ismeretlen izgalmat érzett. Odakint nesztelenül kavargott a sűrű, fehér förgeteg, a szoba lágy, színtelen félhomályában a tárgyak szinte elmerengtek, megfakultak. Varavka szerette a képeket, a porcelánt, és az apa távozása után a ház felismerhetetlenül megváltozott, lakályosabb, szebb, melegebb lett. A kissé rideg, büszke arcú sudár asszony pedig olyan közel került az ifjúhoz, mint még soha. Mint egyenrangúval beszélt vele, megnyerően, barátságosan, hangja pedig szokatlanul lágyan és érthetően csengett.

— Ligyija aggaszt — mondta az anya; fel-alá járt-kélt, lépést tartott fiával. — Nem normális ez a lány, súlyos anyai örökség terheli. Emlékszel, micsoda históriája volt Turobojevval. Persze, gyerekség, de... Én sem vagyok vele olyan jó barátságban, mint szeretném.

Fia szemébe pillantott, és mosolyogva kérdezte:

— Mondd, nem vagy szerelmes belé? Egy kicsit sem?

— Nem — felelte Klim határozottan.

Az anya még mondott egyet-mást Ligyijáról, rosszalló hangon, majd megállt a tükör előtt és megkérdezte:

— Biztosan kevés a zsebpénzed, ugye?

— Teljesen elég...

— Kedvesem — mondta az anya, s átölelte, homlokon csókolta Klimet. — A te korodban már nem kell szégyellni bizonyos kívánságokat.

Klim ekkor értette meg, miért érdeklődött anyja a pénzről. Mélyen elpirult, és nem tudta, mit mondjon.

Ebéd után felment Dronovhoz, a padlásszobába. Makarov már ott volt. A kályhához támaszkodott, füstcsíkokat eregetett a mennyezet felé, és a felső ajkát árnyékoló sötét pihét simogatta. Dronov törökülésben ült ágyán, mint valami szabó, és sivítozva fenyegetett valakit:

— Hazudtok! Mégis bejutok az egyetemre.

Klim nyomában az ajtó ismét kinyílt. Ligyija állt a küszöbön, hunyorgott, és ezt kérdezte:

— Itt halat füstölnek?

Dronov durván rákiáltott:

— Csukja be az ajtót, nincs nyár!

Makarov azonban szótlanul meghajolt a leány előtt, és a szájában lógó cigarettavégről új cigarettára gyújtott.

— Micsoda pocsék dohányt szív — mondta Ligyija. A behavazott ablakhoz ment, félig hátat fordított a társaságnak, és faggatni kezdte Dronovot, hogy miért csapták ki. Dronov kelletlenül, mérgesen válaszolt. Makarov szemöldökét rángatta, hunyorgott, és a füstfátyolon keresztül figyelmesen vizsgálta a leány sötétbarna alakját.

— Mondd, Ivan, miért adsz kölcsön ostoba könyveket? — szólalt meg Ligyija. — Ljuba Szomovának például odaadtad a „Mit tegyünk?"-et. Micsoda ostoba regény! Belekezdtem, de nem tudtam végigolvasni. Az egész nem ér annyit, mint Turgenyev „Első szerelmé"-nek két oldala.

— A lányok szeretik a savanykás-édeset — vetette közbe Makarov. Nyilván maga is zavarba esett szerencsétlen megjegyzése miatt, és buzgón fújni kezdte cigarettája hamuját. Ligyija nem felelt, Klim megérezte a lány szavaiból, hogy meg akar sérteni valakit. És váratlanul Klim sértődött meg, amikor Ligyija kihívóan így szólt:

— Az a férfi, aki egy másiknak átengedi a nőt, természetesen rongyember.

Klim megigazította szemüvegét, és oktatóan megjegyezte:
— Viszont ha figyelembe vesszük Herzen kapcsolatait...
— „A túlsó part" szószátyárjat? — kérdezte Ligyija. Makarov felnevetett, cigarettája végét elnyomta a kályhacsempén, majd nagy lendülettel az ajtó felé hajította.
— Mulatságos? — kérdezte a lány kihívón. És néhány perc múlva megismétlődött a városi parkban látott jelenet. Makarov és Ligyija most még élesebb hangot ütött meg.
Klim feszülten figyelt vitájukra. Bár a szokásos, ismerős szavakat kiáltozták, a szavak összefüggése mégis elsikkadt, értelmüket pedig mindegyik vitatkozó a maga módján forgatta ki. Úgy látszott, lényegében nincs is miről vitázniuk, de azért ingerülten, kipirultan, hadonászva pöröltek. Klim már azt várta, hogy mindjárt sértegetni kezdik egymást. Makarov gyors, éles taglejtései a fulladozó Borisz Varavka görcsösen kapkodó kezének kellemetlen emlékét idézték fel. Ligyija arca — nagy szempár csillogott elő belőle — új és ismeretlen lett, s homályos aggodalmat keltett Klimben.
„Nem, nem szerelmesek — fontolgatta Szamgin. — Nem szerelmesek, ez világos!"
Dronov az ágyán ült, futó pillantást vetett hol egyik, hol másik vitatkozóra, és közben lassan himbálózott; lapos ábrázatát olykor leereszkedő, gunyoros mosoly torzította el.
Ligyija egyszerre csak felugrott, és elsietett, bevágta maga mögött az ajtót. Makarov pedig tenyerével megtörölte verejtékes homlokát, és unottan mondta:
— Dühöng.
Cigarettára gyújtott s hozzátette:
— Okos lány. No, viszontlátásra...
Dronov gúnyos mosollyal nézett utána, és oldalával az ágyra dőlt.
— Tettetik magukat, színészkednek — mondta halkan és lehunyta a szemét. Azután nyersen ezt kérdezte az asztalnál ülő Klimtől:
— Hallottad Ligyiját? Milyen hetykén mondta: a szerelemben nincs irgalom. Úgy? Hű, de sok férfinak elcsavarja majd a fejét.

Dronov durva hangja most már nem dühitette Klimet, mivel Makarov egy ízben már kijelentette:

— Vanyka lényegében jámbor lélek, csak azért gorombáskodik, mert nem mer másképp beszélni: fél, hogy ostobaságot mond. Durvasága mesterségének ismertetőjele, akár a tűzoltó bolond-sisakja.

Dronov hallgatta, hogyan süvölt a hóvihar a kályha kürtőjében, majd ugyanolyan unottan folytatta:

— Ismerek egy távírászt, sakkozni tanít. Nagyszerűen játszik. Nem öreg, negyvenéves ha lehet, de olyan csupasz a feje, mint ez a kályha. Ő mondta nekem a nőkről: „Csak udvariasságból mondják, hogy nő, tulajdonképpeni neve: rabnő.[11] A természet törvénye folytán a nőnek szülnie kell, pedig szívesebben paráználkodik."

Hirtelen felugrott, mintha belészúrtak volna, öklével a falat verte és kijelentette:

— Hazudtok, ördögök! Bejutok az egyetemre, Tomilin megígérte, hogy segít...

Klim türelmesen végighallgatta Dronovot, mint szidja Rzsigát és tanárait, majd hanyagul megkérdezte:

— No és Margaritával mi lett?

— Hogyhogy mi lett? — felelte Dronov rövid szünet után.

— Hát a szerelemmel?

— A szerelem... — ismételte Dronov tűnődve és lehorgasztotta a fejét. — Hát ez lett: előbb csókolóztunk, aztán jött a többi. Badarság ez, pajtás...

És megint a gimnáziumra terelte a szót. Klim egy ideig hallgatta, azután elment, és nem tudta meg, ami érdekelte.

Szinte rátapadtak, ráragadtak a Ligyijához és Makarovhoz, Varavkához és anyjához, meg Dronovhoz és a varrónőhöz fűződő gondolatok. Úgy tetszett, hogy ezek a tolakodó gondolatok nem benne, hanem rajta kívül élnek, csak a kíváncsiság ébresztgeti őket, semmi más. Megbocsáthatatlanul sértőnek tartotta, hogy olyan kapcsolatok és hangulatok is léteznek, amelyeket ő nem ért. A nőkről való töprengést tartotta a legfontosabbnak, ebben összpontosult minden igazán

[11] *Szójáték: nő = baba, rabnő = raba.*

valóságos és fontos dolog, minden egyéb háttérbe szorult, a félig-álom, félig-ébrenlét furcsa állapotát öltötte fel.

Félig-álomnak tetszett a szárnyépület lakóinak zajos élete is. Megjelent ott egy hosszú hajú, finoman sápadt-merev arcú ember, aki semmiképp sem hasonlított parasztra, mégis szürke, háziszőttes parasztkaftánt, térdig érő, nehéz nemezcsizmát, kék kendervászon-inget és ugyanolyan nadrágot viselt. Hadonászott vékony karjával, beesett mellére szorította kezét, s olyan furcsán tartotta a fejét, mintha valamikor erősen állon vágták volna, és akkor önkéntelenül felvetette a fejét, s azóta már nem tudja lehajtani, örökké fölfelé kell néznie. Arra unszolta hallgatóit, hogy hagyjanak fel a bűnös városi élettel, menjenek falura, és szántsanak-vessenek.

— Régi nóta! — mondta a dajkához hasonló vendég és legyintett. Az író pedig csak tódította:

— Megpróbáltuk. De rajtavesztettünk.

A parasztnak öltözött ember pedig úgy beszélt, mint a pap a szószékről:

— Vakok! Ti önző szívvel mentetek oda, a rosszat s az erőszakot hirdettétek, én pedig a jóság és a szeretet ügyére szólítalak benneteket. Tanítómesterem szent szavaival mondom néktek: legyetek parasztok, a föld gyermekei, vessétek el kieszelt, csillogó hazugságaitokat, melyek elvakítanak benneteket.

A sarokból, a kályha mellől, Tomilin hangja hallatszott:

— Azt akarja, hogy az ékszerészek ekevasat kovácsoljanak? Nem gondolja, hogy az ilyen elparasztosodás elvadulást jelent?

Klim észrevette, hogy a tanító hangosabban beszél, szavai magabiztosabban, élesebben csengenek. Tomilin arcát mindinkább benőtte a sűrű szőrzet, és szemlátomást egyre szegényebb lett: kabátjának könyöke majdnem lyukasra kopott, nadrágján hátul sötétszürke háromszög alakú folt éktelenkedett, orra kihegyesedett, arcáról lerítt az éhség. Kajánul mosolygott, gyakran megrázta a fejét, és arcába hulló vörös haja összekuszálódott szakállával, s mindkét kezével türelmesen hátrasimította fürtjeit. Ő vitatkozott a legnyugodtab-

ban a parasztnak öltözött emberrel, és egy másik, kopasz, vörös arcú vendéggel, aki azt állította, hogy a népet csak az mentheti meg, ha sajtkészítéssel és méhészettel foglalkozik.

Klimet nyomasztotta a temérdek ellentmondás és az a makacsság, ahogyan mindenki a maga igazát védelmezte. A parasztnak öltözött ember szigorúan és apostoli meggyőződéssel szónokolt Tolsztojról, Krisztus két arcáról, egyházi és népi alakjáról, Európáról, amely elpusztul az érzékiség túltengése és a szellem nyomorúsága miatt, valamint a tudomány tévelygéseiről — a tudományt különösen megvetette.

— Ebben rejlik tévelygéseink minden oka, ez a méreg, amely a lelkeket rombolja.

A díványról, amelynek szakadt huzatából kicsüngött a csapzott háncs, felugrott egy csíptetős, kócos kicsiny ember, és mindenkit túlharsogott basszus hangjával:

— Barbárság!

— Úgy van — helyeselt az író. Tomilin pedig kíváncsian érdeklődött:

— Csak nem tartja azt lehetségesnek és üdvözítőnek, ha visszatérünk a kaldeai pásztorok világnézetéhez?

— A háziipar! Svájc, az ám! — magyarázta rekedt hangján a kopasz vendég az író feleségének. — Az állattenyésztés! Sajt, vaj, bőr, méz, fa. Vesszen a gyár!

A kiáltozás és beszéd kusza lármáját mindig túlharsogta a csíptetős vendég erőteljes basszusa. Ő is író volt, népszerű tudományos brosúrákat írt. Igen alacsony termete miatt hatalmas fürtös feje szinte idegenül hatott keskeny vállán, a haj keretébe szorult arca pedig elmosódott: ez az ember s egész alakja általában valahogy befejezetlennek látszott. Öblös basszusa azonban hihetetlen erővel harsogott, és könnyedén elfojtott minden kiáltást, akár a víz a parázsló tüzet. A szoba közepére rontott, dülöngélt, akár a részeg, köröket és ellipsziseket rajzolt a levegőbe, és a majomról, a történelem előtti emberről, a világmindenség szerkezetéről beszélt. Olyan magabiztosan magyarázott, mintha ő maga teremtette volna a világmindenséget, ő hintette volna az égre a Tejutat, ő helyezte volna el a csillagképeket, ő gyújtotta

volna lángra a napot, és ő hozta volna mozgásba a bolygókat. Mindenki figyelmesen hallgatta. Dronov pedig mohón eltátotta a száját, és meg sem rebbenő szemmel, feszült érdeklődéssel bámult a szónok homályos arcába, mintha azt várná, hogy nyomban valami olyat mond, ami örökre megold minden problémát.

A parasztnak öltözött ember arca továbbra is mozdulatlan maradt, sőt, még dermedtebb lett. A beszéd végeztével pedig nyomban rákezdett, emelt hangon, mintha szószékről prédikálna:

— Jóllehet a csillagászok ősidők óta híresek arról, hogy különböző feltevéseket kovácsolnak az ég titkairól, mégis csupán rémületet keltenek, nem beszélve arról, hogy tagadják a szellemnek, minden élő teremtőjének a létezését...

— Nem mindegyik tagadja — szólt közbe Tomilin. — Nézze például Flammariont.

A tolsztojánus azonban nem hederített az ellenvetésekre, vagy nem is hallotta. Ügyesen — Klim legalább így vélte — ijesztő képet festett a világűrről: a végtelen, néma sötétben mint megannyi aranyló féreg reszketnek, kígyóznak a tejutak, világok keletkeznek és tűnnek el.

— És a legyőzhetetlen sötét űrben elhintett csillagok végtelen serege közepette szinte elvész a mi jelentéktelen földünk, a bánat és szenvedés hona; nos, képzeljék csak el a földet, és hogy milyen borzalmasan egyedül élnek rajta, milyen borzalmasan kicsinyek a fekete űrben, a kihunyásra ítélt, bőszen lángoló napok seregében.

Klim meglehetősen nyugodtan hallgatta végig ezeket a rémségeket, csak néha futott végig a hátán kellemetlen, hideg borzongás. A beszéd módja jobban érdekelte, mint borzalma. Látta, hogy a nagy fejű, befejezetlen író elragadtatással beszél a világmindenség szerkezetéről, de a parasztnak öltözött vendég is gyönyörűséggel ecseteli a föld borzalmas magánosságát a világmindenségben.

Ezek a beszédek igen nagy hatással voltak Dronovra. Összehúzta magát, szinte összébb zsugorodott, és körültekingetve, suttogó hangon kérdezte Klimtől vagy Makarovtól:

— Mit gondolsz, melyiknek van igaza?

Körmével görcsösen vakarta bal szemöldökét, és így dünnyögött:

— Hát igen, ez a feneség... Tanulni kell. A gimnázium garasaiból nem lehet megélni.

Makarovot sem elégítették ki a Katyinnál zajló parázs viták.

— Sokat tudnak, ügyesen el is mondják, mindez fontos is. De csak világít, nem melegít. És nem ez a lényeg...

Dronov fürgén megkérdezte:

— Hát mi a lényeg?

— Ostoba kérdés, Ivan! — dohogott bosszúsan Makarov. — Ha tudnám, én volnék a bölcsek bölcse...

Késő éjjel, a hosszú szócsata után hármasban kísérték haza Tomilint, s Dronov neki is feltette kérdését:

— Kinek van igaza?

Tomilin lassan lépdelt, porcelánszerű szemével a csillagokat vizsgálgatta, s kelletlenül belefogott a magyarázatba:

— Ez a kérdés helytelen, Ivan. Itt két világszemlélet összeütközéséről van szó. E két felfogás ősidők óta bennünk él, és teljesen összeegyeztethetetlen: mindig idealistákra és materialistákra fogja osztani az embereket. Kinek van igaza? A materializmus egyszerűbb, gyakorlatibb és optimistább, az idealizmus szép, de meddő. Arisztokratikus, többet kíván az embertől. Minden világszemléleti rendszerben, többé-kevésbé ügyesen, ott rejtőznek a pesszimizmus elemei; az idealizmusban több, mint a vele szemben álló rendszerben.

Hallgatott egy sort, még lassúbbra fogta lomha lépteit, majd így szólt:

— Én nem vagyok materialista. De idealista sem. Ezek az emberek pedig...

Legyintett hátrafelé, s így folytatta:

— Félműveltek. Ezért hisznek. Durván, ügyetlenül ismételgetik a régi gondolatokat. Természetesen minden gondolat kétségtelenül értékes. Ha komolyan vesszük, még helytelen megfogalmazás esetén is, végtelenül sok, más gondolatot kelthet, minden irányban szerteszórja sugarait, akár a csil-

lag. De a gondolat abszolút, tiszta értéke nyomban elvész, amikor megkezdődik gyakorlati felhasználása. Kalapok, ernyők, hálósapkák, szemüvegek és irrigátorok készülnek a tiszta gondolatból, mivel mi nyugalomra, rendre és egyensúlyra vágyunk.

Megállt és hátrafelé mutatott.

— Byron verseket írt, mégis sok mély gondolat akad írásaiban. Ilyen például: „A gondolkodó kevésbé reális, mint a gondolata." De ezek, ahol voltunk, nem tudják ezt.

Zsémbesen, dühösen így fejezte be:

— Az ember a természet gondolkodó szerve, más jelentősége nincs. Az anyag az ember útján igyekszik megismerni önmagát. Ez az egész.

Odaértek Tomilin lakásához, elbúcsúztak, majd Dronov így szólt:

— Úgy fontoskodik, mintha püspökké szentelték volna. A nadrágja meg foltos.

Mindezek a gondolatok, szavak, élmények csak mintegy megszűrve jutottak el Klim tudatáig. Emlékezete tolakodóan újra meg újra felidézte őket, mintha le akarná rázni az egyhangú képek felesleges terhét. Mintha titokzatos erő folytán emlékezete virágzó bokorrá terebélyesedett volna, amelynek virágait kissé szégyellni való, de igen érdekes és kellemes nézegetni. Csodálkozott, hogy milyen sokszor lát olyasmit, amit illetlennek, szemérmetlennek tartanak. Ha csak egy pillanatra lehunyta a szemét, máris feltűnt előtte Alina Tyelepnyeva karcsú lába, amint ügyetlenül elesik a jégpályán, az álmos szobalány dinnyéhez hasonló, csupasz melle, vagy anyja Varavka ölében, meg Katyin író, amint az asztalon ülő, félmeztelen felesége kövérkés térdét csókolja.

Az író felesége esténként szüntelenül töltögette a teát; szótlan volt és puha, akár a macska. Minden évben állapotos lett, és ez eleinte visszataszítóan hatott Klimre, undorodott; egyetértett Ligyijával, aki élesen kijelentette, hogy a terhes asszonyok valahogy tisztátalanok. De most, hogy látta az asszony meztelen térdét és örömmámorban úszó arcát, ez a mindenkire egyforma kedvességgel rámosolygó nő felébresz-

tette kíváncsiságát, amelyben már nyoma sem volt az undornak.

Az asszony nagy orrú nővére buzgón kínálta a vendégeket, mint a szobalány, aki valami rosszat tett, és most gazdái kedvében akar járni. De még ez a lány is — aki olyan szürke volt, akár Tánya Kulikova — felkeltette Klim figyelmét mellével, amelyen tarka kartonblúz feszült. Klim hallotta, amint az író egyszer rákiáltott:

— Nem tehetek róla, hogy a természet olyan lányokat teremt, akik semmihez sem értenek, még gombát sem tudnak eltenni ecetben...

Nevetségesnek tartotta ezt a harcias kiáltást. Most pedig úgy vélte, hogy ez a pörsenéses arcú, nagy orrú lány igazságtalanul szenved, és nemcsak azért rokonszenves, mert a csendes, jelentéktelen emberek általában kellemesek: semmit sem kérdeznek, semmit sem követelnek.

Egyik este Klim az egyik folyóirat új számát vitte át az íróhoz. Katyin gyűrött levelet lengetett meg előtte, és örömmel kiáltotta:

— Tudja-e, fiatalember, hogy két-három hét múlva ideérkezik száműzetéséből a nagybátyja? Végre lassan összesereglenek az öreg sasok!

A falban megreccsent a tapéta, s az ajtó nyílásában az író sógornőjének ijedt arca jelent meg:

— Megkezdődött — mondta és nyomban eltűnt.

— Feleségem szül, várjon, nem tart sokáig — dünnyögte szaporán Katyin; felkapta az asztalról a silány bronzlámpát, és eltűnt a keskeny tapétaajtóban. Klim ott maradt a féltucat fonott szék társaságában, a könyvekkel és újságokkal zsúfolt asztalnál; a szoba közepén egy másik asztal terpeszkedett, rajta kihűlt szamovár tornyosult, piszkos edény hevert, szétszedett kétcsövű puska feküdt. A falhoz fekete dívány támaszkodott, amelyből kilógtak a hánccsomók, fölötte pedig Csernisevszkij, Nyekraszov arcképe, arany keretben ült a köpcös Herzen, keresztbe tett lábbal, mellette pedig Szaltikov zord, szakállas arca sötétlett. Mindebből szomorú szegénység áradt Klimre, de nem olyan, amely miatt az író

nem tudta idejében fizetni a lakbért, hanem valamilyen más, gyógyíthatatlan, ijesztő, de megható szegénység.

Mintegy tíz perc múlva az író kirontott a tapétaajtón, leült az asztal sarkára és eldicsekedett:

— Pompásan-könnyen szül, de a gyerekek nem maradnak életben!

Előredőlt, az asztalra támaszkodott, és halkan, sietve közölte:

— Jakov Szamgin is az orosz történelem hajójának azon matrózai közé tartozik, akik saját energiájukkal duzzasztják a vitorlákat, hogy a hajó gyorsabban haladjon a szabadság és igazság partjai felé.

A továbbiakban kormányosnak, kovácsnak, apostolnak nevezte Jakov Szamgint. Lelkesen ismételte: „Gyülekeznek, gyülekeznek a sasok!" — majd felugrott, és eltűnt az ajtó mögött, ahonnan egyre hangosabb nyöszörgés hallatszott Klim elsietett, mivel attól tartott, hogy az író megkérdi, mi a véleménye a folyóiratban megjelent elbeszélésről; az elbeszélés nem volt jobb Katyin egyéb műveinél: gyerekesen együgyű parasztokról szólt, akik, szokás szerint, az isteni igazság eljövetelére vártak, ezt ígérte nekik a becsületes gondolkozású falusi tanító, akit üldözött két ellensége: a könyörtelen kulák és a ravasz pópa.

Otthon Klim közölte anyjával, hogy nagybátyja visszatér. Anyja némán, kérdőn pillantott Varavkára, az pedig tányérja fölé hajtva fejét közömbösen mondta:

— Igen, igen, ezek az emberek, akiket a történelem nyugdíjba parancsolt, most lassanként visszatérnek távoli bolyongásukból. Az irodámban is dolgozik három efféle fickó. El kell ismernem: jól dolgoznak...

— De? — kérdezte az anya.

— Majd később — felelte Varavka.

Klim megértette, hogy Varavka nem akar előtte beszélni. Ezt tapintatlanságnak tartotta, s kérdőn pillantott anyjára aki azonban nem nézett rá. hanem a fáradt és borzas Varavkára figyelt, aki mérgesen tömte magába a sonkát. Megjött Rzsiga, utána az ügyvéd, majdnem éjfélig gyönyörűen mu-

zsikáltak Klim anyjával. A zene megrészegítette, sosem tapasztalt meghatottsággal töltötte el Klimet, és olyan lírai hangulatba ringatta, hogy amikor búcsúzáskor kezet csókolt anyjának, valamilyen új érzés erejének engedelmeskedve, így suttogott:

— Drága, kedves anyám.

Anyja pedig erősen magához ölelte, némán megsimogatta az arcát, és forró ajkával homlokon csókolta.

Amikor Klim lefeküdt, nyomban hatalmába kerítette az a legyőzhetetlen érzés, ami éltette. Eszébe jutott Makarovval való beszélgetése; amikor néhány nappal ezelőtt elújságolta neki Dronov és a varrónő szerelmi regényét, Makarov így dünnyögött:

— Úgy? Marha . . .

Harag és irigység nélkül ejtette ki e két szót, nem undorral s nem is csodálkozva, úgyhogy a második szó feleslegesen hangzott. Majd gúnyosan elmosolyodott és elmesélte:

— Házigazdám, postás, hegedülni tanul. Ugyanis szereti az anyját, és nem akar keserűséget okozni neki azzal, hogy megnősül. „A feleség mégiscsak idegen, mondta. Természetesen majd megnősülök, de csak édesanyám halála után." Minden szombaton elmegy a nyilvánosházba, utána meg a fürdőbe. Már ötödik éve hegedül, de csak ujjgyakorlatokat játszik. Az a meggyőződése, hogy amíg át nem veszi valamennyit, más szerzemények ártanának a hallásának meg a kezének.

Makarov elhallgatott, és összeráncolta homlokát.

— Mire jó ez? — kérdezte Klim.

— Nem tudom — felelte Makarov, s figyelmesen vizsgálgatta cigarettája füstjét. — Valahogy hasonlít Vanyka Dronov esetére. Vanyka ugyan hazudik: bizonyára nincs is szeretője. De trágár fényképeket árult, ez igaz.

Megrázta a fejét, és halkan, dühödten folytatta:

— Pocsék hangulatom van. Semmi sem fontos, csak egy. Mintha nem is ember volnék, hanem csak az ember egyik szerve. Sérelmes és undorító ez. Mintha valamilyen osztályfőnök egyre biztatna: kakas vagy, eredj hát a neked szánt

tyúkokhoz. Én pedig kívánom a tyúkot meg nem is. Nem akarok gyakorlatokat játszani. Hát te, világ-okosa, érzel valami effélét?

— Nem — hazudta Klim határozottan.

Hallgattak. Makarov összegörnyedve ült, egyik lábát a másikra fektette. Klim áthatóan nézte, majd megkérdezte:

— És te mit érzel a nő iránt?

— Isteni félelmet — mondta Makarov mogorván. Felkelt és felkapta sapkáját.

— Elmegyek.

Klim emlékezetébe idézte ezt a jelenetet, majd dühösen gondolt Tomilinra. Ennek az embernek tudnia és mondania kellett volna valami megnyugtatót, ami megoldja kételyeit, elhessegeti szégyenét és félelmét. Klim néhányszor megpróbálta óvatosan — Makarov pedig hevesen és élesen — a nőre terelni a szót, Tomilin azonban furcsa módon elengedte füle mellett ezeket a kérdéseket. Makarov végül is dühösen jegyezte meg:

— Tetteti magát a vörös ördög!

— Bizonyára megégette magát — jegyezte meg gúnyos mosollyal Dronov, és ez a mosoly Klimnek eszébe juttatta a kerti jelenet, felébresztette gyanúját:

„Csak nem látott engem akkor?"

A tanító csak egyszer engedett Makarov makacs követelőzésének, s mellékesen, nem nézve a fiúkra kijelentette:

— A nőről versben kell beszélni: fűszer nélkül ez a táplálék élvezhetetlen. Én azonban nem szeretem a verseket.

A mennyezetre emelte tekintetét, és ezt tanácsolta:

— Olvassátok el „A szerelem metafizikájá"-t Schopenhauertól, ebben mindent megtaláltok, amit tudnotok kell. Ügyes illusztráció hozzá Tolsztoj „Kreutzer-szonátá"-ja.

A három fiú egyre ritkábban látogatta meg Tomilint. Rendszerint könyv mellett találták: az asztalra könyökölve olvasott, és tenyerét fülére tapasztotta. Néha az ágyán hevert, felhúzott lábbal, ölében könyv, foga közt pedig ceruza meredezett. A kopogásra sohasem válaszolt, pedig háromszor-négyszer is kopogtak.

— Nem vagyok nő — magyarázta, majd hozzátette: — És nem vagyok meztelen.

Rövid gondolkodás után pedig még hozzáfűzte:

— Nem is vagyok házas.

A szobát rótta, s így oktatta a három fiút:

— Az eszmék világában különbséget kell tenni a kereső és az elrejtőző egyének között. Az előbbieknek meg kell találniuk az igazsághoz vivő helyes utat, bárhová vezessen is, akár a szakadékba, a kereső pusztulására. Az utóbbiak pedig csak arra vágyódnak, hogy elrejtsék önmagukat, az élettől való félelmüket, titkainak megnemértését, és egy kényelmes eszmébe bújjanak. A tolsztojánus komikus alak, de fölöttébb tökéletes képe az elrejtőző embertípusnak.

Klim észrevette, hogy a görnyedten ülő Makarov úgy figyeli a tanító lábát, mintha azt várná, hogy Tomilin mikor botlik meg. Makarov türelmetlenül várt. Követelőn és hangosan kérdezett, mintha fel akarná ébreszteni az alvót, de választ nem kapott.

Klim hallgatta a mester nyugodt, tűnődő hangját, fürkészte az arcát és azt találgatta, vajon milyen nő szeretheti Tomilint? Valószínűleg egy csúnya és jelentéktelen teremtés, mint Tánya Kulikova vagy Katyin sógornője, aki már nem remélhet szerelmet. Ez a töprengése azonban nem akadályozta Klimet abban, hogy meghallja Tomilin elcsépelt paradoxonjait és aforizmáit.

— Az igazi hithez a hitetlenség pusztaságán át vezet az út — hallotta. — A hit, mint kényelmes megszokás, összehasonlíthatatlanul károsabb a kétségnél. A hit legfényesebb megnyilvánulásaiban feltehetően nem normális érzés, sőt talán lelkibetegség: a hívők sokan eszelősek, fanatikusak, mint Savonarola vagy Avvakum esperes, legjobb esetben pedig gyengeelméjűek, mint például Assisi Ferenc.

Dronov néha társadalmi jellegű kérdéseket tett fel, a tanító azonban vagy nem felelt, vagy pedig kelletlenül és érthetetlenül válaszolgatott. Klim csupán egy megállapítást jegyzett meg magyarázataiból:

— Tévedés azt gondolni, hogy a szervezetbe, pártba tömö-

rült emberek energiája fokozódik. Ellenkezőleg: mivel kívánságaikat, reményeiket, felelősségüket a vezérekre hárítják, egyéni energiájuk hevét és növekedését is fékezik. Az energia eszményi megtestesítője: Robinson Crusoe.

Elsőnek Makarov unt rá az efféle kinyilatkoztatásokra.

— No, ideje, hogy menjünk — mondta kissé gorombán. Tomilin meleg és nedves kezével megszorította a fiúk kezét, bágyadtan mosolygott, és sosem hívta őket vendégségbe.

Makarov egyre tiszteletlenebbül viselkedett Tomilinnal Egyszer, a lépcsőn lefelé jövet szinte szándékosan hangosan mondta:

— Ez a vörös tarantula-pókra emlékeztet. Nem láttam ilyen rovart, de Gorizontov régi „Természetrajz"-a azt írja róla: „A tarantula-pók azért hasznos, mert olajban eltéve a legjobb szer az általa okozott csípésekre."

Makarov dühös tréfája kellemetlen, csukló nevetésre ingerelte Dronovot.

Klim most mindezt emlékezetébe idézte, s hirtelen furcsa, sebes neszt, húrok halk pengését hallotta a szalonból. Mintha Rzsiga csellójának, miután kipihente magát, eszébe ötlött volna, milyen szépen zengett ma este, és most meg akarná ismételni játékát, önmaga számára. Ez a szokatlan gondolat csakhamar elröppent, és Klimet megrémítette ez az érthetetlen jelenség.

Hallgatózott: a hang nyilvánvalóan a szalonból eredt, nem pedig föntről, ahol Ligyija néha még késő éjszaka is nyaggatta a zongorát.

Klim gyertyát gyújtott, jobb kezébe fogta a tornasúlyzót, és elindult a szalonba. Érezte, hogy lába remeg. A cselló egyre hangosabban zengett, a nesz is erősödött. Nyomban kitalálta, hogy egér bújt a hangszerbe. Fogólapjával óvatosan a földre fektette és észrevette, amint kiperdült alóla egy egérke, apró, mint valami fekete svábbogár.

Anyja dolgozószobájának sötétjébe a hálószobából keskeny, függőleges fénycsík hasított bele.

„Nem alszik. Elmondom neki, hogy egeret láttam."

De amikor a hálószoba ajtajához ért, hátrahőkölt: az éjjeli

lámpa fénye anyja arcára és meztelen karjára esett, amellyel Varavka szőrös nyakát ölelte át; a férfi borzas feje az asszony vállához simult. Az anya hanyatt feküdt, száját eltátotta, bizonyára mélyen aludt; Varavka pedig nyálasan horkolt, és valamiért kisebbnek látszott, mint nappal. Szégyenletes, zavaró látvány volt, de egyúttal megható is.

Klim visszament szobájába és lefeküdt. Mélységes izgalom emésztette. A sötétben elsuhant előtte a kövérkés Ljuba Szomova, majd a gyönyörű Alina alakja: Alina szeszélyesen elbiggyesztette ajkát, kék szeme merészen csillogott; lustán mozgott, hangja pedig mély és parancsoló volt. Ligyija leginkább ismerős alakja azonban elhomályosította barátnőit; amikor Klim rá gondolt, igen bonyolult és érthetetlen érzésbe gabalyodott bele. Azt tudta, hogy Ligyija csúnya, sőt gyakran kellemetlen, és mégis leküzdhetetlenül vonzódott hozzá. Éjszakai ábrándozásai a lányokról érzékelhetően jelentkeztek, és izgató, szinte fájó feszültséget keltettek testében. Ez eszébe juttatta Tarnovszkij professzornak az onánia káros hatásáról szóló, elrettentő könyvét, amelyet anyja már régen, körültekintően a keze ügyébe csempészett. Klim felugrott ágyából, meggyújtotta a lámpát, és elővette Menysikovnak „A szerelem" című könyvét. De a könyv unalmas volt, és nem arról a szerelemről szólt, amely Szamgint izgatta. Odakint szél rázta a fákat, zúgásuk óriási madárcsapat röptére emlékeztette Klimet, vagy a szoknyák zizegésére, a Rzsiga rendezte gimnáziumi táncestéken.

Csak hajnaltájt aludt el, és későn, fáradtan, betegen ébredt. Vasárnap volt, a déli mise véget ért, szóltak a harangok, áprilisi eső verte az ablakot, egyhangúan zenélt az ereszcsatorna bádogja.

Klim pedig sértődötten gondolta:

„Hát vajon nekem ugyanazt kell éreznem, amit Makarovnak?"

Makarovra már csak úgy gondolhatott, ha Ligyijára is gondol. Ligyija jelenlétében Makarov izgatott lett, hangosan, merészebben és gúnyosabban beszélt, mint máskor. De éles vonású arca meglágyult, szeme vidámabban csillogott.

– Igaz, hogy Makarovot részegeskedés miatt ki akarják csapni a gimnáziumból? – tudakolta Ligyija egykedvűen. Klim azonban látta, hogy közönye hamis.

Az ajtó óvatosan kinyílt, és belépett az új szobalány. Kövér, ostoba lány volt, orra pisze, szeme fakó.

– Édesanyja kérdezteti: iszik-e kávét? Mert nemsokára reggeliznek.

A fehér kötény feszesen simult a keblére. Klim arra gondolt, hogy a melle is bizonyára ugyanolyan kemény és ruganyos, mint a lábikrája.

– Nem kell – mondta dühösen.

Váratlanul ráeszmélt, hogy Ligyija és Makarov regénye ostobább a gimnazisták és gimnazista lányok szerelménél, és megkérdezte önmagától:

„Hátha egyáltalán nem is vagyok szerelmes, hanem csak – önmagam számára észrevétlenül – engem is elfogott az általános szerelemvágy, és csak kieszeltem mindazt, amit érzek?"

Ez az elképzelés azonban nem nyugtatta meg, csak a mámoros Makarov féleszű fecsegését juttatta eszébe: Makarov dülöngélt a széken, megpróbálta lesimítani felemás színű engedetlen fürtjeit, és ólmosan, részegen forgó nyelvvel magyarázta:

– A fiziológia tanítása szerint csupán kilenc szervünk van a progresszív fejlődés állapotában, és vannak elhaló, csökevényes szerveink is... érted? Lehet, hogy a fiziológia hazudik, de az is lehet, hogy valóban vannak elhaló érzékeink. Képzeld el, hogy vonzódásunk a nő iránt már agonizál, ezért ilyen beteges és makacs érzés, ugye? Képzeld el, hogy az ember Tomilin elmélete szerint akar élni, nemde? Agya, a kutató, teremtő szellem hajléka, vinné el az ördög, mindinkább előítéletnek tekinti a szerelmet, nemde? És talán az onánia, a homoszexualitás voltaképpen nem más, mint törekvés a nőtől való megszabadulásra? Nos? Mit szólsz hozzá?

Akkor kérdezte azt, amikor Klimet még nem izgatták ezek a kérdések. Pajtása részeg beszédétől így csak megundorodott. Most azonban a „nőtől való megszabadulás" kifejezést

nem is tartotta olyan ostobának. És szinte kellemesen gondolt arra, hogy Makarov egyre többet iszik, bár mintha nyugodtabb volna, de néha olyan mélyen eltöpreng, mintha váratlanul vakság és süketség lepné meg. Klim megfigyelte, hogy amikor Makarov cigarettára gyújt, nem oltja el a gyufát, hanem csonkig égeti a hamutartóban, vagy pedig óvatosan ujjai közé fogja a leégett fejét, és megvárja, amíg elhamvad. Két ujjának égés perzselte bőre egészen megsötétült, és olyan kemény lett, mint a lakatosoké.

Klim nem firtatta, miért teszi ezt. Általában szívesebben figyelt, mint faggatott másokat. Ugyanis emlékezett Dronov sikertelen próbálkozásaira és Varavka találó szavaira:

„Az ostobák gyakrabban kérdeznek, mint a tudásvágyó emberek."

Makarov jelenleg egy ismeretlen szerző könyvén lelkendezett, amelynek „Nők diadalai" volt a címe. Olyan hevesen és ékesszólóan magasztalta a művet, hogy Klim kölcsönkérte a vaskos kötetet, figyelmesen elolvasta, de semmi rajongásra méltót nem talált benne. A szerző unalmasan értekezett Ovidius és Corinna, Petrarca és Laura, Dante és Beatrice, Boccaccio és Fiammetta szerelméről, a könyvet elégiák és szonettek prózai fordítása tarkította. Klim sokáig és gyanakvóan töprengett: ugyan mi bűvölte el pajtását? De mivel semmit sem talált, megkérdezte Makarovtól.

— Nem értetted meg? — csodálkozott az. Felnyitotta a könyvet, és elolvasta a szerzői előszó egyik bevezető mondatát:

— „Az idealizmuson aratott győzelem egyúttal a nő legyőzése volt." Ez az igazság! A kultúra színvonalának fokmérője a nőhöz való viszony; érted?

Klim helyeslőn bólintott, majd Makarov éles metszésű arcába, szép, merész szemébe pillantott, s nyomban megállapította, hogy „A nők diadalai"-ban Ovidius és Boccaccio cinikus szabadossága érdekli barátját, nem pedig Dante és Petrarca. Ez a könyv késégtelenül csak arra kellett neki, hogy megfelelő hangulatba ringassa Ligyiját.

„Lényegében milyen egyszerű minden" — gondolta Klim,

és Makarovra sandított, aki lelkesen szavalt a trubadúrokról, lovagi tornákról, párbajokról.

Klim átment az ebédlőbe, és meglátta anyját, aki sikertelenül próbálta kinyitni az ablakot. A szoba közepén egy szegényesen öltözött, térdig érő, sáros csizmát viselő ember állt. A vendég hátravetette fejét, kinyitotta száját, és hártyapapirosból fehér port szórt csónak formára hajlított kinyújtott nyelvére.

— Ez Jakov bácsi — mondta anyja sietve. — Kérlek, nyisd ki az ablakot!

Klim odalépett nagybátyja elé, meghajolt, nyújtotta a kezét, de nyomban le is eresztette: Jakov Szamgin egyik kezében vízzel teli poharat tartott, a másiknak ujjaival pedig golyóbissá gyúrta a papírt, megnyalta szája szélét, és unokaöccse arcába nézett: szürke szeme természetellenesen csillogott, szemhéja duzzadt volt. Ivott egy korty vizet, majd az asztalra tette a poharat, a földre dobta a papírgolyót, sötét, csontos markával megszorította unokaöccse kezét, s tompa hangon kérdezte:

— Ez a második? Klim? Hát Dmitrij? Ahá. Egyetemi hallgató? Természettudományokat tanul, persze?

— Hangosabban beszélj, süket vagyok a kinintől — figyelmeztette Klimet. Leült az asztalhoz, könyökével félretolta az evőeszközt, s ujjával kört rajzolt az abroszra.

— Tehát nincs titkos találkozóhely? És körök sincsenek? Furcsa. Hát mit csinálnak manapság?

Az anya vállat vont, s felrándította szemöldökét. Szamgin nem várta meg válaszát, hanem így szólt Klimhez:

— Csodálkozol? Nem láttál ilyeneket? Én, öcsém, húsz esztendőt töltöttem Taskentben, és a szemipalatyinszki tartományban, olyan emberek között, akiket talán vadembereknek lehet nevezni. Bizony. Amikor olyan idős voltam, mint te, „l'homme qui rit"-nek[12] neveztek.

Klim felfülelt arra, hogy nagybátyja az első szóban az l-t lágyan ejtette.

[12] *A nevető ember. Victor Hugo regénye.*

— Árkokat ástam. Öntözőcsatornákat. Arrafelé láz tombol, pajtás.

A nagybácsi körülnézett az ebédlőben, és erősen megdörzsölte az arcát.

— Hm, meggazdagodott Ivan. Mivel szerezte? Kereskedik?

Még egyszer körülhordozta tapogatózó pillantását a szobán, és egy csapásra elszíntelenítette Klim szemében.

— Akár egy resti — állapította meg.

Jakov bácsi áporodott bőrszagot és még valamilyen más, nehéz szagot hozott magával az ebédlőbe. Csontos vállán bő, vasszínű kabát lógott, mellén ki volt gombolva, és szürkés színű, durva vászoning kukkant elő alóla; ráncos nyakán, kiálló ádámcsutkája alatt ócska vörös selyemkendő gubancolódott, amely kifeslett a ráncok mentén. A nagybácsinak földszínű arca volt, kurtára nyírt, tüskés ősz bajusza gyéren meredezett, megfekedett koponyáján itt-ott göndör hajfürtök maradványai ágaskodtak, főként tarkóján meg sötét, bőrszerű füle mögött — mindez kiszolgált katonához vagy kicsapott szerzeteshez tette hasonlóvá. Foga azonban fehéren és fiatalosan csillogott, és szürke szeme derűsen pillogott. Sűrű szemöldöke és mélyen barázdált homloka alól elővillanó, kissé szórakozott, de elmélyedőn visszaemlékező tekintetét Klim eszelősnek látta. Nagybátyja általában valahogy ijesztően kirívó s idegen volt, jelenlétében még az ebédlő bútora is elveszítette megszokott, tekintélyes külsejét, a képek megfakultak, sok minden elnehezült, és felesleges, feszélyező lett. A nagybácsi kérdései úgy csengtek, mint a vizsgáztató tanáré, az anya pedig izgatott volt, kurtán, szárazon és szinte bűnbánóan felelgetett.

— Nos hát, miféle körök vannak nálatok a gimnáziumban? — hallotta Klim a kérdést. Mivel nem sokat hallott erről, bizonytalanul, de tisztelettudóan — mintha Rzsiga előtt állna — így felelt:

— Tolsztojánusok. Azután ökonomisták is... kevesen.

— Mondd el! — parancsolta a nagybácsi. — A tolsztojánusok: szekta, ugye? Hallottam: kolóniákat létesítenek falun.

Fejét csóválta.

— Nem új ez. Mi is csináltuk. Hiszen ismerem a szektásokat: a molokánok propagandistája voltam, a szaratovi kormányzóságban. Azt mondják, Sztyepnyak-Kravcsinszkij meg is írt engem, hallottad a nevét? Guszev: ez vagyok én.

Szerencsére a bácsi nem várt választ. A tolsztojánusokról azonban makacsul érdeklődött:

— Nos és mit csinálnak? Kolóniákat szerveznek, és aztán?

Klim lopva anyjára pillantott, aki az ablak előtt ült. Meg akarta kérdezni: miért nem hozzák a reggelit? Anyja azonban kinézett az ablakon. Klim ekkor — mivel félt, hogy belezavarodik — közölte nagybátyjával, hogy a szárnyépületben lakik egy író, aki többet tud a tolsztojánusokról meg más egyébről, mint ő, hiszen őt leköti a tanulás, és így ...

— Minket nem akadályozott a tudomány — jegyezte meg szemrehányón a nagybácsi, s felrántotta ősz sörtével borított felső ajkát.

Majd az íróról kérdezősködött.

— Katyin? Nem ismerem.

Nagyon tetszett neki, hogy az író rendőri felügyelet alatt áll. Mosolyogva mondta:

— Úgy látszik, a becsületes emberek közé tartozik. Az én időmben becsületesen írt Omulevszkij, Nyefedov, Bazsin, Sztanyukovics, Zaszogyimszkij. Levitov csak fecsegett. Szlepcov is megjárta ... Uszpenszkij szintén. Két Uszpenszkij volt: az egyiknek jobban vágott az esze, a másik se kutya ... Ügyesen csipkelődött.

Elgondolkozott, majd hirtelen az anyához fordult:

— El is felejtettem: Ivan megírta, hogy elváltatok. Kivel élsz, Vera, mi? Gazdag emberrel, ugye? Ügyvéd? Ahá, mérnök. Liberális? Hm ... És Ivan ... Németországban van, azt mondod? Miért nem Svájcban? Kezelteti magát? Csak azért utazott oda? Hiszen egészséges volt. De nem valami elvhű. Ezt mindenki tudta róla.

Hangosan beszélt, mint a süketek, rekedtes hangja parancsolón csengett. Anyja kurta válaszai is egyre hangosabbak lettek, úgy látszott, hogy néhány perc múlva ő is kiabálni kezd.

— Hány éves vagy: harmincöt, harminchét? Nagyon fiatalos vagy — állapította meg Jakov Szamgin. Majd hirtelen elhallgatott, megint gyógyszert vett elő kabátja zsebéből, bevette a port, vizet ivott rá, keményen az asztalra koppantotta a poharat, s meghagyta Klimnek:

— Nos, vezess az íróhoz. Az én időmben az írók jelentettek valamit...

Az udvaron Jakov bácsi baktatott, s minduntalanul körülpillantott, mint aki eltévedt, s valami rég elfeledett dologra próbál visszaemlékezni.

— A ház Ivané, sajátja?

— Nagyapáé. De Varavka megvette...

— Kicsoda?

Klim nem tudta, mit feleljen. Nagybátyja az arcába pillantott, s maga válaszolt:

— Értem: anyád élettársa. Miért estél zavarba? Ez megszokott dolog. A nők szeretik az ilyesmit: a bőséget és más egyebet. Milyen elegáns vagy te, pajtás — fejezte be váratlan fordulattal.

Katyin atyának járó tisztelettel és fiatalos rajongással fogadta Szamgint. Mosolygott, hajlongott, mindkét kezével rázta Szamgin sötét kezét, és sietve elújságolta:

— Az ablakból láttam önt, és nyomban megéreztem: ez ő! Szarahanov megírta nekem Szaratovból...

Jakov bácsi gúnyos mosollyal nézett körül a szerény hajlékban. Klim nyomban észrevette, hogy nagybátyja sötét, ráncos arca mintha világosabb, fiatalosabb volna.

— Hát igen — mondta és letelepedett a rozzant díványra. — No lám. Igen. Szaratovban vannak egynéhányan. Szamarában milyenek... ezt nem tudom. Szimbirszk meg olyan, mint a lakatlan ház.

Elsorolt még néhány Volga menti várost, és végül megkérdezte:

— No és itt mi a helyzet? Hangosabban beszéljen és lassabban: rosszul hallok, megsüketít a kinin — figyelmeztette Katyint, és mintha nem remélné, hogy megértik, felemelte kezét, és megcibálta fülcimpáját. Klim arra gondolt, hogy a

bácsi napbarnította, sötét füle bizonyára megreccsen, ha hozzáérnek.

Az író az értelmiség életére terelte a szót. Olyan hangon beszélt, mint aki attól fél, hogy valamivel vádolhatják. Zavartan mosolygott, széttárta karját, megemlítette néhány barátját, akit Klim hallomásból ismert, majd csüggedten hozzátette:

— Szintén a zemsztvónál szolgál, statisztikus.

— A zemsztvónál, ez jó! — helyeselt Jakov bácsi, de nyomban hozzáfűzte: — De kevés.

Ádámcsutkáját előremeresztette, és sóhajtva mondta:

— Elvadultak maguk.

— Manapság ezt nevezik okosságnak — magyarázta Katyin bűnbánóan. — Van egy elbeszélés is erről, a múlt elárulásáról, ez a címe: „Akinek megjött az esze." Boborikin írta.

— Boborikin üres fecsegő! — jelentette ki határozottan a nagybácsi, és felemelte a kezét. — Ne utánozza őt, maga fiatal. Nem szabad Boborikint követni.

Csendesen kinyílt az ajtó, félénken beóvatoskodott az író felesége. Az író felugrott, és megragadta az asszony karját.

— A feleségem, Jekatyerina, Katya.

Jakov Szamgin barátságosan szemügyre vette az asszonyt, és mosolyogva kérdezte:

— Paplány, ugye?

— Igen!

— A külső nem csal. Vannak gyermekei?

— Mind meghalnak.

— Hm... Hát az ifjúság mit olvas manapság?

Katyin halkabbra fogta a hangját, már nem beszélt olyan élénken. Klimnek úgy tetszett, hogy bár az író örömmel fogadta nagybátyját, mégis fél tőle, akár tanítvány a mesterétől. Jakov bácsi rekedtes hangja pedig megerősödött, szinte recsegve ejtette a szavakat.

Klim távozni készült, de úgy vélte, illetlenség otthagyni nagybátyját. A sarokban ült, a kályhánál, és figyelte, amint az író felesége körbejárja az asztalt, zajtalanul rakosgatja

szét a teáscsészéket, s közben ijedt pillantásokat vet a vendégre. Az asszony meg is rezzent, amikor Jakov bácsi kijelentette:

— A forradalmat nem szünetekkel csinálják.

Klim megörült, amikor belépett a szobalány, és reggelizni hívta.

Jakov bácsi elhárította a meghívást:

— Én csak főtt rizsen, teán, meg kenyéren élek. És ki reggelizik két óra tájban? — kérdezte, a faliórára pillantva.

Otthon, az ebédlőben mogorván járt-kelt Varavka, fekete fésűjével a szakállát fésülgette. Nyomban nekiszegezte Klimnek a kérdést:

— Hát a bácsi?

— Ő csak főtt rizst eszik.

Szótlanul ültek az asztalhoz. Az anya felsóhajtott s megkérdezte:

— Hogy tetszik neked?

Klim eltalálta anyja hangulatát, s így felelt:

— Furcsa ember...

Az anya hátradőlt a székben, összehúzta szemét.

— Akár a kísértet — mondta.

— Éhező indus — helyeselt a fia.

— Pedig nincs több ötvennél — fontolgatta az anya fennhangon. — Vidám, tréfás ember volt, jó táncos. És váratlanul elment a nép közé, a szektásokhoz. Azt hiszem, egy szerencsétlen szerelem miatt.

Varavka megtörölte szakállát, és mindenkinek színültig töltötte a poharát borral.

— Ezeknek mindnek szerencsétlenül végződik a szerelmük a történelemmel. A történelem, Klim: Messalina, szívesen kezd viszonyt fiatal emberekkel, de hamar szakít velük. A fiatal nemzedék még játszani, enyelegni sem tud vele kedvére, máris új szeretők váltják fel.

Erősen megtörölte szakállát az asztalkendővel, és indulatosan magyarázni kezdte, hogy a történelmet nem a Herzenek és Csernisevszkijek csinálják, hanem a Stevensonok és Arkwrightek, és egy olyan országban, ahol nép hisz a kí-

sértetben, varázslókban, a földet pedig faekével túrja — versikékkel semmit sem lehet elérni.

— Elsősorban jó eke kell, csak azután jöhet a parlament. A merész szavak édeskeveset érnek. Olyan szavakat kell mondani, amelyek lecsillapítják az ösztönt, és felébresztik az értelmet — rikoltotta Varavka: valamiért egyre ingerültebb és vörösebb lett. Az anya gondterhesen hallgatott, és hallgatását Klim önkéntelenül az író feleségének ijedségéhez hasonlította. Varavka váratlan ingerültsége is emlékeztetett Katyin izgatott hangjára.

— A félemeleten szándékozom elhelyezni — jelentette be halkan az anya.

— És Dronov? — kérdezte Varavka.

— Igen... Nem is tudom...

Varavka vállat vont.

— Ahogy akarod.

Jakov bácsi azonban nem volt hajlandó a félemeletre költözni.

— Árt nekem a lépcsőn mászkálás: fáj a lábam — mondta és behurcolkodott az író kicsiny szobájába, ahol feleségének a nővére lakott. A sógornőt a kamrában helyezték el. Klim anyja tapintatlanságnak minősítette, hogy Jakov bácsi nem nála száll meg. Varavka helyeselt:

— Tüntet vele...

Jakov bácsi valóban különc módjára viselkedett. Nem ment be a házba, Klimet szórakozottan üdvözölte, mint holmi ismeretlent; úgy lépkedett az udvarban, mint az utcán, fejét magasra emelte, ősz sörtével ékesített ádámcsutkáját kidüllesztette, s idegenül bámult az ablakokra. Majdnem mindig délben, a legnagyobb forróság idején hagyta el a szárnyépületet, és csak estefelé tért vissza; fejét tűnődve lehajtotta, s kezét vastag, teveszőrszínű nadrágja zsebébe dugta.

— Vén csataló — mondta róla Varavka. Nem titkolta, hogy bosszantotta Jakov Szamgin jelenléte a szárnyépületben. Mindennap, meglehetősen durván, megeresztett valami gúnyos megjegyzést. Ez szemlátomást leverően hatott az anyá-

ra, sőt Fenya szobalányra is olyan félve és ellenségesen méregette a szárnyépület lakóit és vendégeit, mintha fel akarnák gyújtani a házat.

Klimet a nő utáni sóvárgás emésztette. Érezte, hogy valósággal eltompul, megfakul, és ugyanolyan megszállott lesz, mint Makarov. Irigyelte és gyűlölte Dronovot, aki — bár megbízhatatlansági bizonyítvánnyal eltanácsolták az iskolából — valami okból megnyugodott, és miután Varavka irodájába belépett, tovább is kitartóan készült Tomilinnál az érettségire.

Üres óráiban Klim néha átment a szárnyépületbe, az íróhoz. Új emberek bukkantak fel: a nagy orrú Izakszon felcsernő, azután egy kis öregember, akinek szemét sötét szemüveg takarta: ez az öregember minduntalan dörzsölgette pufók kezét, és így kiáltott fel:

— Ezt aláírom!

Egy iparos is járt oda, kezéről ítélve lakatos. Ő is legtöbbnyire ugyanazokat a szavakat ismételgette:

— Úgy kell ez nekünk, mint hátamra a púp.

A zsalukat leeresztették, az ablakokat függöny borította, az író felesége néha mégis odalépett az ablakhoz, kissé felvonta a függönyt, és kipillantott az ablakkeret fekete kockájába. Nővére pedig kiszaladt az udvarra, kilesett a kapun, az utcára. Klim hallotta, amint halkan, megnyugtatóan mondja az asszonynak:

— Senki, sehol egy lélek.

Klim jóformán nem is figyelt a jól ismert beszédre és vitákra: ezek nem foglalkoztatták, nem érdekelték. Nagybátyja sem mondott semmi újat, talán kevesebbet beszélt a többieknél, gondolatai pedig egyszerűek voltak, és ez volt a lényegük:

— Fel kell rázni a népet.

Klim csak akkor ment át a szárnyépületbe, amikor tudta, vagy látta, hogy Ligyija is ott van. Ez azt jelentette, hogy Makarov is ott lesz. De míg figyelte a lányt, ráébredt, hogy nemcsak Makarov vonzza ide Ligyiját. A lány valamelyik sarokban üldögélt, és narancssárga száljába burkolózott, bár

a szobában fülledt, füstös volt a levegő. Erősen összeszorította ajkát, és sötét szemével szigorúan nézte az embereket. Klimnek úgy tetszett, hogy Ligyija tekintetében és egész viselkedésében új, szinte nevetséges vonás jelent meg: mesterkélt, özvegyi komolyság és bánat.

— Mit szólsz a nagybácsihoz? — kérdezte Klim, és nagyon csodálkozott a lány különös válaszán:

— Keresztelő Jánoshoz hasonlít.

Egy tavaszi éjszaka, a szárnyépületből jövet, Ligyija Klimmel sétált a kertben, s így beszélt:

— Különös, hogy egyes emberek nemcsak önmagukkal törődnek. Szerintem ebben van valami őrültség. Vagy mesterkéltség.

Klim majdnem mérgesen nézett rá: a lány éppen azt mondta ki, amit ő érzett, de még nem tudta szavakba önteni.

— És aztán — folytatta a lány —, ezeknél valahogy minden fordítva van. Úgy látom, a nép iránt érzett szeretetről gyűlölettel beszélnek, a hatóságok iránti gyűlöletről pedig szeretettel. Én legalább így hallom.

— Hát ez persze nincs így — mondta Klim, azt remélve, hogy Ligyija megkérdi: „Hát hogyan?", és akkor ő megcsillogtathatja eszét, s már azt is tudta, mivel és hogyan büszkélkedjék. A lány azonban hallgatott, elgondolkozva lépkedett, szorosan mellére szorította saját; Klim pedig nem merte megmondani neki azt, amit akart.

Úgy találta, hogy Ligyija korához képest túlságosan komolyan és okosan beszél. Ez kellemetlenül érintette, de a lány egyre gyakrabban ejtette csodálatba ezzel.

Néhány nap múlva Klim megint úgy érezte, hogy Ligyija meglopta. Az ebédlőben történt, vacsora után. Klim anyja, miért, miért nem, igen makacsul faggatta Ligyiját arról, hogy mit beszélnek a szárnyépületben. A lány a kertre néző, nyitott ablaknál ült, félig háttal Vera Petrovnának, és kelletlenül, nem valami udvariasan válaszolgatott. Egyszerre azonban hirtelen mozdulattal megfordult a székén, és már kissé ingerülten folytatta:

— Apám is fél, hogy ezek az emberek megfertőznek engem valamivel. Hát nem. Véleményem szerint minden beszédük és vitájuk csupán bújócska. Az emberek elrejtőznek szenvedélyeik elől, az unalom elől, talán bűneik elől...

— Bravó, kislányom! — kiáltott fel Varavka, és elterpeszkedett karosszékében, szivart dugott szakálla közé. Ligyija halkabban és nyugodtabban folytatta:

— Meg kell feledkeznünk önmagunkról. Azt hiszem, sokan kívánják ezt. Persze nem olyanok, mint Jakov Akimovics. Ő... nem is tudom, hogy mondjam... egyszer s mindenkorra áldozatul dobta magát az eszmének.

— Mint a vak, úgy esett a verembe — szólt közbe Varavka. Klim pedig érezte, hogy bosszúságában elsápadt, és így töprengett: ugyan miért előzi meg őt mindenki? Tomilinnak az a kijelentése, hogy az emberek eszmékbe rejtőznek egymás elől, különösen tetszett neki, igaznak vélte.

— Ezt Tomilin szokta mondani — jegyezte meg mérgesen.

— Nem mondtam, hogy én találtam ki — válaszolt Ligyija.

— Makarovtól hallottad — kardoskodott Klim.

— És aztán?

— Jakov bácsi a történelem áldozata — mondta Klim sietve. — Nem Jákob, hanem Izsák.

Ligyija felvonta a szemöldökét.

— Nem értem.

Klim pedig haragudott önmagára, amiért olyasmit mondott, amire senki sem hederít, és dühösen mormogta:

— Amikor Makarov részeg, hetet-havat összehord. Még a szerelmet is csökevényes érzésnek nevezi.

Varavka vadul felkacagott, hadonászott szivarjával. Vera Petrovna pedig elnéző mosollyal jegyezte meg:

— Nem tudja, mit jelent a „csökevényes" fogalom.

Ligyija rájuk pillantott, és lassan az ajtóhoz indult. Klimnek úgy tetszett, hogy a lány megsértődött apja nevetésén. Varavka pedig a könnyeit törölgetve hahotázott:

— Haha... ó, ti gyerekek, gyerekek!

Klim legszívesebben Ligyija után indult volna, hogy vitatkozzék vele.

Varavka azonban elunta a kacagást, Klimhez fordult, és jóllakott hangján az iskoláról kezdett beszélni:

— Nem arra tanítanak benneteket, amit tudnotok kell. A honismeret: ezt a tudományt kell a legelső osztályoktól kezdve tanítani, ha nemzetté akarunk válni. Oroszország még most sem nemzet, és attól félek, újra fel kell ráznia magát, mint ahogyan a tizenhetedik század elején tette. Akkor aztán minden bizonnyal nemzet leszünk.

Varavka egyre jobban nekitüzesedett. Kifejtette, hogy a különböző társadalmi rendek gúnyosan és ellenségesen állnak szemben, akár a különböző kultúrájú törzsek, és mindegyikük szentül hiszi, hogy a többi nem érti meg őt, és békésen beletörődik ebbe; valamennyien együttvéve pedig úgy vélik, hogy a három szomszédos kormányzóság lakói szokásaik, életmódjuk, sőt még beszédük tekintetében is különböznek tőlük, és rosszabbak náluk, e város lakóinál.

Klim unta magát. Nem tudott Oroszországról, a népről, az emberiségről, az értelmiségről gondolkozni, mindez távol állt tőle. A város hatvanezer lakójából csupán hatvanat vagy százat ismert, és mégis bizonyosra vette, hogy jól ismeri a háromnegyedrészt faházakból álló csendes, poros várost. A város előtt lomhán folyt a zavaros folyó, a nap felkelt a kolostor temetője mögül, szép lassan bejárta útját, majd lenyugodott a vágóhidakon túl, a veteményeskertek között. A nemesek, kereskedők, kispolgárok, iparosok tempósan, békésen éltek a papok és a hivatalnokok őrizete alatt.

Minél jobban figyelte Klim a viták és nézeteltérések kedvelőit, annál gyanakvóbb lett. Homályos kétsége támadt, hogy vajon ezeknek az embereknek joguk van-e megoldani az élet feladatait, és őrá kényszeríteni döntéseiket, és egyáltalán megpróbálkozhatnak-e ilyesmivel. Ezt más embereknek kell elvégezniük, akik megfontoltabbak, kevésbé vakmerőek és semmiesetre sem félőrültek, mint az elgyötört Jakov bácsi.

Tomilin lett Klim szemében az egyetlen ember, aki minden kétségen felül állt, és a legemberebb volt. Tomilin ar-

ra kárhoztatta magát, hogy mindennel törődjön, de semmit sem tudott vagy nem akart tenni. Nem próbálta hallgatójára erőszakolni a maga felfogását, hanem csak elmesélte gondolatait, és szemlátomást nemigen érdekelte, hallgatják-e. Úgy élt, hogy senkit sem zavart, nem kívánta, hogy meglátogassák, mint a bizalmaskodó, szívélyes és örökké mosolygó Katyin író. Aki akart, elment hozzá, aki nem akart, nem ment; Tomilin nem keltett sem rokonszenvet, sem ellenszenvet, a szárnyépület lakói azonban izgatott érdeklődést és homályos viszolygást ébresztettek. Végeredményben el kellett ismerni, hogy Makarovnak igaza volt, amikor ezt mondta ezekről az emberekről:

— Itt mindenki idomítani akar engem, akár kutyát a vadászatra.

Klim is tapasztalta ezt a törekvést, és mivel kapzsinak tartotta, s úgy érezte, hogy személyes szabadságát is fenyegeti, megszokta az udvarias hallgatást, és ímmel-ámmal helyeselt, valahányszor egyik-másik igehirdető ostromolta.

Nemi gerjedelmei, amelyek Dronov elégedett mosolya láttán csak fokozódtak, egyre jobban nyomasztották. Ezt Varavka is észrevette. Egyszer, amikor Klim végigment az előszobán, hallotta, hogy Varavka így szól az anyjához:

— Az ő korában én a saját nagynénémbe voltam szerelmes. Ne aggódj: Klim nem romantikus lélek, és nem is ostoba. Kár, hogy a szobalányunk olyan idétlen...

A szobalány cinikus említése rosszul esett Klimnek. Az is kellemetlen volt, hogy észrevették sóvárgását. Varavka nyugodt szavai azonban mégis megoldást hoztak. Két nap múlva anyja és Varavka színházba mentek. Ligyija és Ljuba Szomova átlátogatott Alinához. Klim a szobájában feküdt, fájt a feje. Csend volt a házban, azután hirtelen halk nevetés hallatszott az ebédlőből, valami csattant, mint a pofon, széket tologattak, és két női hang énekbe kezdett. Klim nesztelenül felkelt, és óvatosan kinyitotta az ajtót. Észrevette, hogy a szobalány és Rita, a fehérneművarrónő az asztal körül táncol, amelyen úgy csillogott a szamovár, mint valami rézbálvány.

— Egy, kettő, három — tanította Rita fojtott hangon a szobalányt. — Ne lökdöss a térdeddel. Egy, kettő... — A szobalány lehajtotta a fejét, és gondterhesen figyelte a lábát. Válla fölött Rita észrevette az ajtóban álló Klimet, és ellökte a szobalányt. Köszönt Klimnek, két kezével zilált haját igazgatta, és sebesen, fülsiketítő hangosan mentegetőzött:

— Ó, bocsánat...

— Kérem, kérem — mondta Klim sietve, és zsebre dugta a kezét. — Zongorázhatok is maguknak, akarják?

A szobalány zavarában felkapta a szamovárt és kiszaladt. A varrónő pedig nekilátott, hogy leszedje az edényeket.

— Ugyan, minek... — mondta.

Ami ezután történt, erre Klim csak homályosan emlékezett. Félelem és hirtelen mámor irányította cselekedeteit. Megragadta Rita karját, a szobája felé vonszolta, és suttogva könyörgött:

— Kérem... kérem...

A varrónő halkan kacarászott, kitépte forró kezét Klim kezéből. De vele ment, és szintén suttogva kérdezte:

— Mit akar? Hát szabad?

Utána pedig leugrott az ágyról, Klim fölé hajolt, két tenyere közé szorította az arcát, háromszor szájon csókolta, és lihegve suttogta:

— Ó, maga, maga, maga!

Amikor Klim magához tért, elámult: milyen egyszerű az egész. Ágyán feküdt, és kissé szédült: úgy érezte, teste könnyebb és erősebb, noha kellemes fáradtság töltötte el. Úgy vélte, hogy Rita forró suttogásában, utolsó három csókjában dicséret és hála volt.

„Pedig semmit sem ígértem" — gondolta és nyomban megkérdezte önmagától:

„Ugyan mivel fizeti ki Dronov?"

A Dronovra emlékezés kissé lehűtötte Klimet. Helyzetében valami homályos, kétértelmű és kétszeresen nevetséges volt. Klim Szamgin mintegy mentegetőzve, majdnem fennhangon mondta magának:

„Persze többé nem engedek meg magamnak ilyesmit ve-

le." – Egy perc múlva azonban másként döntött: „Megmondom neki, hogy Dronovval többé ne merjen..."

Meg akarta gyújtani a lámpát, s felállni, hogy megnézze magát a tükörben. De Dronovról való gondolatai szinte megbilincselték, valamiféle kellemetlenséggel fenyegették. Mégis különösebb erőfeszítés nélkül elfojtotta ezeket a gondolatait: eszébe idézte Makarovot, komor aggodalmait, „A nők diadalai" című silány könyvecskét, a „csökevényes érzés" meg a többi nevetséges badarságot, ami ennek az embernek az életét betöltötte. Makarov kétségtelenül önmaga ékítésére eszelte ki mindezt, és bizonyára titokban még züllöttebb másoknál. Mert aki iszik, az paráználkodik is – ez világos.

Ez a töprengés arra vezetett, hogy Klim megvető mosollyal gondolt Makarovra. Hamarosan elnyomta az álom, amikor pedig felébredt, más embernek érezte magát, mintha éjszaka megnőtt volna, fokozódott önnön fontosságának tudata, a tisztelet és a bizalom önmaga iránt. Vidámság pezsgett benne, szeretett volna énekelni. Még a tavaszi nap is szinte derűsebben nézett be a szobája ablakán, mint tegnap. Klim mégis inkább eltitkolta mindenki előtt ezt az új hangulatát, tartózkodón viselkedett, mint mindig, és már szeretettel, hálásan gondolt a fehérneművarrónőre.

Vagy öt nap telt el az oly egyszerűen megtett, komoly lépés jóleső tudatában, amikor Fenya szobalány óvatosan egy kis, gyűrött borítékot nyomott Klim kezébe. A boríték sarkába kék nefelejcs volt préselve, atlaszbélésén szintén nefelejcs. Klim némi büszkeséggel olvasta:

„Ha nem felejtett el, jöjjön el holnap, amikor esti misére harangoznak. A Zsákutcában lakom, Veszjolij házában, Mar. Vaganovát keresse."

Margarita úgy fogadta, mintha nem először, hanem már tizedszer látogatná meg. Amikor Klim egy doboz cukorkát, egy kosárka süteményt és egy üveg portóit tett az asztalra, a lány hamiskás mosollyal kérdezte:

– Tehát uzsonnázni akar?

Klim átölelte, és így felelt:

— En azt akarom, hogy szeress engem.

— De hát ehhez nem értek! — válaszolta a nő nyájas nevetéssel.

Csodálatos közvetlenség áradt belőle, és csodálatosan egyszerű volt körülötte minden a kicsiny, tiszta szobában, amelyet furcsán részegítő illat töltött meg. A sarokban, a falnál, fehér pikétakaróval borított ágy állt, fejével az alacsony tetőre néző ablak felé, az ablakot fehér függöny takarta; a tető mögött virágzó alma- és cseresznyefák halványrózsaszín ágai emelkedtek. Az üvegen darázs vergődött. A kötött terítővel födött komódon keret nélküli tükör állt, dobozok, üvegek sorakoztak rajta szép rendben; a sarokban az ikon ezüstkerete csillogott, az ajtó mellett levő sarkot pedig világosszürke kalikóvászon takarta el. Minden rendkívül nyugodt és csendes volt itt, a darázs zúgása is szükségesnek tetszett, és Klimnek úgy rémlett, hogy minden végtelen távol van a valóságtól és a megszokottól.

Margarita fojtott hangon beszélt, lustán elnyújtotta semmitmondó szavait, nem kérdezett semmit. Klim sem tudta, miről beszélhet vele. Ostobának érezte magát, és emiatt enyhe zavarában mosolygott. Margarita egy széken ült, szorosan vendége mellett, és mohó pillantással minduntalan arcába nézett, mintha visszaemlékeznék valamire. Ez nagyon felizgatta Klimet. Óvatosan simogatta a lány vállát, mellét, de többre nem szánta rá magát. Megittak két pohárka portóit, azután Margarita megkérdezte:

— No, az ágyacskába?

Nyomban felállt, és vetkőzni kezdett. Gondoskodón tanácsolta:

— Te is vetkőzzél le egészen, úgy jobb . . .

Egy óra múlva pedig meztelenül ült az ágyon, lelógatta a lábát, Klim zokniját nézegette, és fáradt ásítással mondta:

— Meg kell stoppolni.

Klim szunyókált.

Öt-hat találka után már inkább otthon érezte magát Margaritánál, mint saját szobájában. Itt nem kellett figyelnie ön-

magát, a lány nem követelt tőle sem elmésséget, sem tartózkodást, általában semmit sem. Viszont észrevétlenül sok mindennel gazdagította, amit Klim becses ajándékként fogadott.

Klim ezentúl más szemmel nézett lányismerőseire. Észrevette, hogy Ljuba Szomovának meredek a csípője, a szoknya laposan csüng rajta, hátul pedig túlságosan kiduzzad, és Ljuba ugrándozva jár, akár a veréb. Az esetlen kövérkés lány gyakran hozta szóba a szerelmet, szerelmi regényekről beszélt, arcocskája ilyenkor megszépült, lelkesen kipirult, jóságos, szürke szemében pedig csendes meghatottság csillogott, mint amikor egy öregasszony mesél a csodákról, szentek, mártírok életéről. Naivan, sőt néha megindítóan beszélt, és Klim szükségesnek tartotta, hogy mindenesetre nyájas mosollyal biztassa. De közben ezt gondolta:

„Együgyű. Buta liba."

Ljuba történetei majdnem mindig bosszantották Ligyiját, olykor azonban nevetésre ingerelték. Óvatosan, bizonytalanul és élesen nevetett, de csakhamar összeráncolta homlokát, és körülnézett, mintha helytelenül cselekedett volna. Szomova regényeket hozott és kölcsönadta Ligyijának. A lány elolvasta a „Bovaryné"-t és dühösen kijelentette:

— Minden, ami igaz benne, ocsmány, ami pedig szép, az hazugság.

Az „Anna Kareniná"-ról még rosszabb véleménye volt:

— Mindenki olyan, mint a ló: ez az Anna, meg Vronszkij is, meg a többi.

Szomova felháborodott:

— Istenem, milyen tudatlan, milyen szörnyeteg! Te nem vagy normális!

Klim is talált Ligyijában abnormális tulajdonságokat. Sőt, kissé félt is a lány túlságosan átható, fürkésző tekintetétől, noha Ligyija nemcsak rá, hanem Makarovra is így nézett. Viszont Klim látta, hogy Ligyija egyre barátságosabban bánik Makarovval, az pedig már nem beszél vele olyan gúnyosan és hetykén, mint eddig.

Klim nagyon csodálkozott, hogy Ligyija barátkozik Alina

Tyelepnyevával, aki ragyogóan szép lánnyá fejlődött, de szemlátomást egyre ostobább lett. Klim legalábbis így vélekedett, főként miután anyja megállapította:

— Ez a lány jobb és okosabb lenne, ha nem volna ilyen szép.

Klim nyomban elismerte, hogy ez igaz. Szépsége a szüntelen aggodalom kiapadhatatlan forrása volt Alina számára. Úgy bánt önmagával, mint valami kinccsel, amelyet rövid időre bíztak rá, azzal a fenyegető kikötéssel, hogy mihelyt bármi kárt tesz igéző külsején, nyomban elveszik. A náthát komoly betegségnek tartotta, és ijedten kérdezgette:

— Nagyon vörös az orrom? Fátyolos a szemem, ugye?

Ha parányi pörsenés volt az arcán, máris kétségbeesett, úgyszintén a körömszálka vagy a szúnyogcsípés miatt. Félt a hízástól, a lefogyástól, félt a mennydörgéstől.

— A villámlást nem bánom — mondta. — Még szép is. De nem bírom, amikor zeng az ég a fejem fölött.

Óvatos, suhanó járást sajátított el, és olyan egyenesen lépkedett, mintha vízzel teli edényt vinne a fején. A jégpályán félrevonulva, egyedül, lassan korcsolyázott, nehogy elessék, vagy pedig a legtapasztaltabb korcsolyázók társaságában, akiknek ügyességében és erejében megbízott. Egyetlen tulajdonsága tetszett Klimnek, mégpedig az, hogy körültekintően és kényelmesen tudott elhelyezkedni: mindig a legelőnyösebb helyet választotta, különösen szerette a cirógató napsugarat. Kissé nevetséges volt túlzott tisztasága, szinte betegesen undorodott a portól, szeméttől, utcai piszoktól; mielőtt leült, figyelmesen megvizsgálta a széket, karosszéket, és észrevétlenül letörülte zsebkendőjével; amikor valamilyen tárgyat tartott a kezében, utána nyomban megtörülte az ujjait. Olyan körülményesen és elmélyedten evett, hogy Makarov egyszer megjegyezte:

— Maga szertartásosan eszik, Alinocska! Sőt, nem is eszik, mint mi, halandók, hanem szinte szentáldozáshoz járul.

Alina rá sem nézett, és nyugodtan így felelt:

— Az orvos azt tanácsolta, hogy alaposan rágjam meg az ételt.

Szépsége miatt érzett aggodalma olykor ingerült rohamokat okozott: néha valósággal dühöngött, mint valami szobalány a túlságosan igényes úrnőjére. És bizonyára az örökös aggodalom miatt ellenállhatatlanul kedves, kék szeme néha kérdőn pillantott, hosszú pillái pedig minduntalan megremegtek, és könyörgővé tették tekintetét.

Alina unalmas volt, csak a ruhákról, bálokról és a hódolóiról beszélt, de erről is minden lelkesedés nélkül, mintha valami unalmas kötelesség volna. Már udvarlói is voltak: egy ősz hajú tüzértábornok, sudár termetű, szép, okos szemű özvegyember, valamint Ippolitov ügyészhelyettes, alacsony, vidám és ügyes emberke, akinek barna arca és fekete bajusza volt.

— Nem, nem megyek férjhez — mondta mély, fátyolos hangján Alina. — Színésznő leszek.

Elég jól, de túlságosan émelygősen, éneklő hangon szavalta Fet és Fofanov verseit, ábrándosan énekelte a cigányrománcokat, de a románcokat valahogy lélektelenül, a verseket pedig élettelenül, kuszán adta elő, bársonyos hangja elfojtotta őket. Klim bizonyos volt benne, hogy Alina nem érti a szavakat, amelyeket lassan, énekelve ejt ki.

— Bábu, amellyel az ember sajnál játszani — állapította meg róla Makarov félvállról, ahogyan a lányokról általában beszélt.

Klim rásandított, és egyre fájóbban szúrta az irigység fullánkja, amikor hallotta, milyen találó megállapításokat tesznek az emberek egymásról. Makarov pedig bosszantóan gyakran mondott találó szavakat

Mint mindenkiben, Klim Alinában is szeretett volna mesterkéltséget, színlelést felfedezni. A lány néha megkérdezte:

— Sápadt vagyok ma, ugye?

Klim tudta: Alina csak azért kérdezi ezt, hogy ismét magára vonja a figyelmet. Ezt azonban Klim természetesnek, jogosnak találta, sőt együttérzést keltett benne. Ez az érzése csak fokozódott, amikor anyja értésére adta, hogy Alina szépsége mintegy büntetésnek tekinthető, amely zavarja a lány életét, minden öt percben a tükör elé űzi, és arra kény-

szeríti, hogy úgy nézzen mindenkire, mint a tükörbe. Klim néha homályosan sejtette, hogy benne és Alinában van valami közös vonás, de nem is próbált komolyan gondolkozni erről a sejtéséről, mivel megalázónak tartotta.

Észrevette, hogy Makarov és Ligyija teljesen különbözőképp vélekedik Alináról. Ligyija gondoskodón, sőt gyengéden bánt vele, ezt az érzést Klim eddig nem tapasztalta Ligyijánál. Makarov pedig nem túlságosan gonoszul, de makacsul gúnyolta Alinát. Ligyija veszekedett is ezért vele. Szomova, aki állandóan órákra rohant, békítgette őket: felolvasta barátja, Inokov, hosszú, érdekes leveleit. Inokov otthagyta a távíróhivatalt, és a szergacsi halászok artyeljével a Kaspi-tengerre ment.

Otthon általában terhesen és unalmasan telt az élet, de egyúttal nyugtalanítón. Anya esténként gondterhesen és mérgesen számolgatott valamit Varavkával. Szárazon zizegtek a papírok. Varavka az asztalt csapkodta és panaszkodott:

— Hülyék, még a lopáshoz sem értenek!

Klimnek jobban tetszett az az unalom, amelyet Margaritánál érzett. Ez nem nyomasztotta, hanem megnyugtatta, eltompította gondolatait, feleslegessé tett mindenféle kitalálást. A varrónőnél kipihente magát: itt nem kellett úgy viselkednie, mint katonának a díszszemlén. Margarita egyszerű érzései és gondolatai felkeltették érdeklődését. Néha, amikor bizonyára azt gyanította, hogy Klim unatkozik, nyávogó kis hangján egy ismeretlen dalt énekelt:

Álmatlanul heverészem,
El nem alszom hajnalig,
Mennék én bizony Ritához,
De nem tudom, hol lakik.

Megkérném a pajtásomat,
Mutassa meg, melyik út
Vezet hozzá. Ámde félek,
*Rita végül neki jut.**

— Milyen ostoba dalocska — jegyezte meg ásítva Klim. A lány pedig oktatóan magyarázta:

— Azért szép, barátocskám. Minden dal ostoba, mind a szerelemről szól, és éppen azért szép.

Általában szívesen oktatta Klimet, és a fiú mulatott ezen. Észrevette, hogy a lány anyai gondoskodást tanúsít iránta, és ez is mulattatta, de kissé meg is hatotta. Csodálkozott Margarita önzetlenségén. Ugyanis, miért, miért nem, az ilyen foglalkozású lányokat mind mohóknak tartotta.

De valahányszor édességet és ajándékot vitt Ritának, a lány megdorgálta:

— Furcsa fiú vagy! Hiszen azért a pénzért, amelyet rám költesz, nálam szebb és fiatalabb lányt is kaphatnál!

Olyan egyszerűen és meggyőzően bizonygatta ezt, hogy Klim nem merte hazugsággal gyanúsítani.

De amikor a nála szebb lányról beszélt, tenyerével végigsimított mellén és csípőjén, úgy dicsekedett:

— Látod, milyen szép a bőröm? Kevés kisasszonynak van ilyen bőre.

A komód fölött keret nélküli, kettéhasadt kicsiny fénykép lógott a falon, két szöggel odaerősítve. Simára fésült, sűrű szemöldökű, nagy bajuszos fiatalembert ábrázolt, dús csokornyakkendővel. Mindkét szeme ki volt szúrva.

— Ki ez? — kérdezte Klim.

Margarita pár pillanatig figyelmesen, hunyorogva nézte a képet, mintha elmerengene, aztán így szólt:

— Egy szentképfestő.

— És miért van kiszúrva a szeme?

— Megvakult az ostoba — válaszolta Rita, és felsóhajtott. Nem óhajtott válaszolni Klim további kérdéseire, hanem ezt javasolta:

— No, az ágyacskába?

Egy gyöngéd percben Klim végre rászánta magát, és Dronovról kérdezősködött. Tudta, ez kötelessége, pedig érezte, hogy idővel ez a kérdés mindinkább elveszíti szükségességét és jelentőségét. Ez kissé zavaró, tisztátalan volt.

Amikor megkérdezte Ritát, az csodálkozva vonta föl a szemöldökét:

— Ki az?

— Ne tettesd magad. — Klim hiába akarta szigorúan mondani ezt, még el is mosolyodott.

Rita felemelkedett a párnáról, felült. Felvette ingét s közben eltakarta arcát.

— Ó, hát Ványa, aki nálatok lakik a padlásszobában! — mondta együttérzőn. — Hát azt gondolod, összeállok ilyen ágrólszakadttal? Rosszul gondolod.

Felhúzta harisnyáját kék eres, fehér lábára, és sietve, kuszán folytatta, s valamiért sűrűn sóhajtozott:

— Azért sajnálom. Hiszen a szemem láttára kergette el a pópa, azon a napon éppen nála dolgoztam. Ványa a pópa lányát tanította, és valamit elkövetett, azt hiszem, megcsípkedte a szobalányt. Velem is ki akart kezdeni. De én megfenyegettem, hogy szólok a pópánénak, így hát abbahagyta. Mégiscsak mulatságos fiú, ha rossz is.

Más hangon, kissé halkabban hozzátette:

— Kicsapták a gimnáziumból. Pedig elég lett volna, ha megcibálják a fülét!

Klim hinni akart a lánynak, és hitt is neki. És Dronov árnyéka, amely kissé mégis zavarta, eltűnt.

Klim már régen rádöbbent, hogy Rita számára a fal mellett álló, tiszta ágyacska valóságos áldozati oltár, amelyen fáradhatatlanul és szinte áhítattal végzi a szent kötelességét.

A Dronovról folytatott megnyugtató beszélgetés után Klimnek kedve támadt, hogy minél gyakrabban szerezzen örömöt valamivel a lánynak. Rita azonban csak a malátás és a mézeskalácsot, meg az ölelést szerette, amely néha kifárasztotta Klimet. És volt olyan nap is, amikor a lány unszolása: „No, az ágyacskába" — váratlanul homályos bosszúságot, érthetetlen sérelmet keltett benne. Klim szinte dühösen kezdte faggatni, miért nem olvas könyveket, miért nem jár színházba, miért nem ismer jobbat az ágynál, Rita azonban szemlátomást nem értette

meg, mire céloz Klim, és miközben kibontotta haját, nyugodtan kérdezte:

— Hát mi mással üssem el az időmet? Gondolkozz csak. Semmi sincs.

Azután elmesélte, hogyan jár ő a színházba:

— Ha vígjátékot, bohózatot játszanak. A drámákat nem szeretem. Templomba is járok, a Mennybemenetel-templomba. Ott szebben énekel a kórus, mint a székesegyházban.

Amikor Klim fáradt volt és elégedetlen önmagával, néha óvatosan így töprengett:

„Hát ez a szerelem?"

Valahogy nem tudott beletörődni abba, hogy Ligyija Varavka is ilyen szerelemre született. És nehéz volt elképzelni, hogy csak ez a szerelem az alapja az általa olvasott regényeknek, verseknek, ez a gyökere Makarov kínlódásának. Makarov egyre szomorúbb lett, kevesebbet ivott, még kevesebbszer helyeselt, és halkabban fütyörészett.

Klimnek olyan napjai következtek, amikor a Margaritával való találkozás után annyira üresnek, fásultnak érezte magát, hogy szinte megijedt; ilyenkor arra kényszerítette magát, hogy felkeresse a bölcsesség kútfőit: Tomilint vagy a szárnyépület lakóit.

Tomilinnal történt valami; különleges szabású ingeket hordott, nyakkendő helyett bojtos zsinórt kötött, szürke kabátot és igen bő, orgonaszínű nadrágot viselt. Mindez idegenül hatott a testén, és még feltűnőbbé tette rövidre nyírt, lángvörös haját, amely a füle fölött vízszintesen meredezett, fehér homloka fölött pedig felborzolódott. Különösen feltűnőek voltak nagy, nehéz kézelőgombjai; holdsarlóhoz hasonlítottak. Tomilin hangosabban beszélt, de valahogy kevésbé biztosan, gyakran szünetet tartott, kabátja ujját nézegette, és kézelőgombjait forgatta. És mintha az új ruhával együtt új gondolatai is támadtak volna. Klimet valósággal megijesztette ezeknek a gondolatoknak a durva meztelensége, amelyet vakmerőségnek és szemérmetlenségnek is lehetett tekinteni. Néha csípős

füstgomolynak, felhőfoszlánynak képzelte e csupasz gondolatokat: szertekúsznak a zsúfolt szoba meleg levegőjében, és szürke, piszkos porral borítják el a könyveket, a falakat, az ablaküvegeket és magát a szerzőjüket is.

Tomilin tenyerén emelgette Moritz Carriere „A művészet és a kultúra általános fejlődése" című ötkötetes művének egyik hatalmas kötetét, s így beszélt:

— Egy olasz azt állítja, hogy a lángelme az őrültség egyik formája. A rendkívüli képességű emberek általában nehezen tekinthetők normálisnak. Nézzük például a nagyétkűeket, a kéjenceket és... a bölcselőket. Igen, a bölcselőket. Nagyon is lehetséges, hogy a túlzottan fejlett agy ugyanolyan torz elváltozás, mint a gyomortágulás vagy az aránytalanul nagy hímvessző. Ekként közös vonást fedezhetünk fel Gargantuában, Don Juanban és Kant Immanuel filozófusban.

Ez a párhuzam, mint minden egyszerűsítő gondolat, tetszett Klimnek. Észrevette, hogy Tomilin is csodálkozik nyilván véletlen felfedezésén. A nehéz könyvet az ágyra dobta, kezét nyakára kulcsolta, lapos tarkója alá, és szemöldökét rángatva kinézett az ablakon.

— Igen — mondta hunyorítva. — Le kell mennem, teázni. Hm...

Tomilin egyre gyakrabban és valahogy komoran beszélt a nőkről, női dolgokról, és ennek olykor botrány lett a vége. Egyszer például, amikor Katyin író azt erősítgette, hogy a szépség igazság, a vörös hajú tanító nyugodt hangján, mint aki pontosan ismeri az igazság valódi arculatát, így szólt:

— Nem, a szépség éppen hogy hazugság, mivel teljesen az ember eszeli ki önmaga vigasztalására, akárcsak a könyörületességet és más egyebet...

— Hát a természet? A természet szép formái? Nézze például Haeckelt — kiáltotta diadalmasan az író. Válaszul közömbös szavak szálltak feléje:

— A természet különféle rút és torz dolgok zűrzavaros halmaza.

— A virágok! — kardoskodott az író.

— A természetben nincsenek olyan rózsák és tulipánok, mint amilyeneket az angolok, franciák, hollandok tenyésztenek.

A vita egyre ingerültebb, dühösebb lett, és minél emeltebb, élesebb hangon folyt, Tomilin annál makacsabbul, mogorvábban hajtogatta a magáét. Végül kijelentette:

— A szépség akkor a legszükségesebb, amikor úgy közeledünk a nőhöz, mint állat az állathoz. Az effajta kapcsolatok terén a szépség a szeméremérzésből fakad, mivel az ember nem kíván a kecskebakhoz, vagy a házinyúlhoz hasonlítani.

Még néhány, sokkal durvább szót mondott, amelyek általános zavart, kaján mosolyt, gúnyos suttogást keltettek, és elfojtották a vitát. A beteg Jakov bácsi a díványon ült, egy halom párnára dőlve, és halkan, álmélkodva kérdezte:

— Őrült ez az ember?

Az író gúnyos mosollyal súgott neki valamit, a bácsi azonban megrázta tar fejét, és így szólt:

— Elkésett. A nihilisták okosabban bölcselkedtek.

A nagybácsi szemlátomást őrült valaminek. Napégette arca felderült, csontosabbnak látszott, de tekintete megszelídült, gyakran mosolygott. Klim tudta, hogy a bácsi Szaratovba készül, ott akar letelepedni.

A szárnyépületben Klim egyre kevésbé lelte a helyét. Mindazt, amit ott a népről, a nép iránti szeretetről elmondtak, gyermekkora óta ismerte: a szavak üresen csengtek, nem keltettek benne visszhangot. Csak terhére voltak, untatták, és Klim hozzászoktatta magát, hogy ne hallja meg őket.

Igen érdekelte Dronov leleplezetlenül rosszindulatú véleménye a tanítóról. Dronov is egy csapásra megváltozott. Bár Klim jól meg tudta figyelni az embereket, mégis mindig úgy vélte, hogy az emberek váratlanul, lökésszerűen változnak, akár a Varavka által nemrégiben vásárolt furfangos óra percmutatója: a percmutató nem folyamatosan mozgott, hanem egyik vonásról a másikra ugrott. Az em-

ber is így változik: tegnap még ugyanolyan volt, mint féléve, de ma hirtelen új vonás jelenik meg benne.

Sötétkék kabátjában, fekete nadrágjában és tompa orrú cipőjében Dronov mulatságosan méltóságos volt. Arca azonban beesett, szeme szinte fennakadt, pupillája elhomályosodott, szeme fehérjét pedig vöröses erecskék barázdálták, mint az álmatlanságban szenvedőkét. Már nem kérdezett olyan mohón és olyan sokat, mint azelőtt, kevesebbet is beszélt, szórakozottan hallgatott másokat; könyökét oldalához szorította, ujjait összekulcsolta, és hüvelykujjaival malmozott, akár az öregek. Mindenre valahogy oldalról nézett, gyakran fáradtan lihegett, és úgy tetszett, nem arról beszél, amire gondol.

Valahányszor Klim találkozott Ritával, utána mindig kedve támadt, hogy rápirítson Dronovra. De akkor fel kellett volna fednie a varrónőhöz fűződő kapcsolatát, és tudta, hogy nem büszkélkedhet első szerelmével. Azonfelül történt valami, ami mélységesen meglepte. Egy este Dronov minden teketória nélkül beállított a szobájába, fáradtan leült, és mogorván így szólt:

— Ide hallgass: Varavka Rjazanyba akar áthelyezni. Ez pedig sehogy sincs ínyemre, pajtás. Ki készít elő majd Rjazanyban az egyetemre? Ráadásul ingyen, mint Tomilin?

Felvette az asztalról a rombusz alakú, üveg papírnehezéket, a ferdén tűző napsugár elé tartotta, s a falon megjelenő szivárványszínű foltokat figyelve, így folytatta:

— Meg aztán Margarita. Nehezemre esnék megválni tőle, hiszen... mint mondják... minden jóval tart. Meg aztán ragaszkodom is hozzá. Bár tudom, hogy nem vagyok nagy kincs számára.

Összeráncolta arcát, és a szivárványszínű foltot Klim anyjának fényképére, az arcára irányította; Klim ebben sértést látott.

Az asztalnál ült, de Rita neve hallatára fürgén, elővigyázatlanul talpra ugrott.

— Ne tréfálj — vetette oda szárazon, és lehunyta a sze-

mét, mintha a szemébe tűzne a napsugár; Dronov hanyagul ledobta a papírnehezéket az asztalra. Klim tettetett közömbösséggel megkérdezte:

— Még most is vele élsz?

— Miért ne?

Klim leült az asztal szélére, és Dronovot fürkészte; nyugodt hangját, ahogyan Ritáról beszélt, kissé gyanúsnak tartotta. Mesterkélt naivsággal, igen barátságosan, részletesen kikérdezte a lányról. Dronovnak pedig visszatért a dicsekvő kedve, és egy perc múlva Klim legszíveseben odakiáltotta volna neki:

„Takarodjál!"

— Derék lány — mondta Dronov.

Klim hátat fordított neki. Dronov pedig hirtelen ráncba vonta homlokát, és más témába csapott át:

— Tomilint hamarosan meggyűlölöm. Néha már most is szívesen nyakon vágnám. Nekem tudás kell, ő pedig hitetlenségre tanít, azt bizonygatja, hogy az algebra önkényes, ördög tudja, mit akar! Azt hajtogatja, hogy az embernek szét kell tépnie az értelem szőtte fogalmak pókhálóját, ki kell törnie valahová, a szabadság végtelen térségébe. Vagyis: sétálj pucéran! Miféle ördögi logika ez?

Klim a foga közt szűrte a szavakat:

— Nagyon okos ember.

— Okos? — tamáskodott Dronov. Mérgesen az órára pillantott, és felkelt: — Hát beszélj Varavkával.

Dronov eltávozása után Klim mindjárt jobban érezte magát a szobában. Az ablak előtt állt, a begónia leveleit tépdeste, és homlokát ráncolta: harag, megaláztatás fojtogatta. Amikor Varavka hangját hallotta az előszobából, nyomban kisietett. Varavka a tükör előtt állt, vörhenyes szakállát fésülgette, és fintorokat vágott.

— Rjazanyba, Rjazanyba! — felelte dühösen Klim kérdésére. — Vagy pedig a szélrózsa mind a négy irányába. Ne is kérj!

— Nem szándékoztam a pártját fogni — mondta Klim méltósággal.

Varavka átkarolta a fiú derekát, és dolgozószobájába vezette.

— Torkig vagyok ezzel a kölyökkel. Pocsékul dolgozik, szórakozott, szemtelen. És nagyon szívesen fecseg a rendőri felügyelet alatt álló embereimmel.

— Igen — mondta Klim megfontoltan —, vonzódik hozzájuk. Hiszen gyakran jár a szárnyépületbe.

Varavka a hatalmas munkaasztala előtt álló karosszékbe ültette Klimet, és így folytatta:

— Nem értem, mi vonz téged olyan alakokhoz, mint Dronov meg Makarov. Talán tanulmányozod őket?

Az általában gunyoros, gyakran epés Varavka behízelgő nyájassággal, baráti meggyőzéssel is tudott beszélni. Klim már nemegyszer tapasztalta, milyen könnyen tudja ez az ember rávenni arra, hogy olyasmit is elmondjon, amit nem kellene, és ezért kitérően, óvatosan próbált beszélgetni mostohaapjával. De mint mindig, Varavka ez alkalommal is észrevétlenül oda terelte a beszélgetést, hogy kikényszerítette Klimből a vallomást. Ligyija túlságosan gyakran találkozik Makarovval, és kapcsolatuk nagyon hasonlít a szerelemre. De önként mondta el ezt, igen egyszerűen: két szellemileg egyenrangú, komoly ember beszélgetett megértően a kiegyensúlyozatlan fiatalokról, mivel aggódott jövőjük miatt. Sőt, Klim valósággal kényelmetlenül érezte volna magát, ha elhallgatja Ligyija és Makarov különös kapcsolatát.

Varavka néhány másodpercre lehunyta apró medveszemét, kezét szakálla alá dugta, és hirtelen mozdulattal szétborzolta, mintha legyezőt tárna szét. Azután mosolyra húzta vastag ajkát, és így szólt:

— Romantika. Az életkor betegsége. Téged elkerül, ebben bizonyos vagyok. Ligyija a Krímben van, ősszel pedig színiiskolába megy.

— De hiszen Makarov is a moszkvai egyetemen lesz — emlékeztette Klim.

Varavka nem felelt. A körmét vágta, s a körömdarabkák a papírokkal zsúfolt asztalra hullottak. Majd elővette note-

szát, ceruzával néhány jelet tett, fütyörészni is próbált – de nem sikerült.

— Te jársz a szárnyépületbe? — kérdezte, de tüstént barátságosan Klim térdére csapott, és így folytatta: — Azt tanácsolom, ne járj oda! Persze, ártatlan, ártalmatlan emberek azok, és fecsegésük puszta köpönyegforgatás... De vannak, akik másképp vélekednek róluk. Ha az államnak van politikai rendőrsége, akkor politikai bűnösöknek is kell lenniük. Bár manapság a politika nem divatos, akárcsak a turnűr, de mégis van bizonyos természetszerű vonzódás, és óhitűek is akadnak. Oroszországban a forradalom csak parasztlázadás formájában lehetséges, vagyis mint kulturálisan terméketlen, romboló jelenség...

Azután sokáig beszélt a dekabristák felkeléséről és „sajátos, tragikus bohózat"-nak nevezte, a Petrasevszkij-kört „hivatásos fecsegők összeesküvésének". De még mielőtt rátérhetett volna a narodnyikokra, belépett az anya: fenséges látvány volt csipkével díszített lila ruhájában, mellén hosszú gyöngysor pompázott.

— Indulnunk kell! — mondta szigorúan. — És te még át sem öltöztél.

— Bocsáss meg! — kiáltotta Varavka bűnbánóan. Felugrott és elsietett. — Olyan érdekesen beszélgettünk.

Klimnek mindig jólesett látnia, hogy anyja úgy kormányozza ezt az embert, mint holmi alacsonyabbrendű lényt, mint valami lovat. Az anya Varavka után nézett és felsóhajtott. Majd illatos ujjával lesimította fia szemöldökét és megérdeklődte:

— Miről beszéltetek?

— Azt hiszem, tapintatlanságot követtem el — ismerte be Klim, s Dronovra gondolt, de Ligyijáról és Makarovról beszélt.

— Mi mást tehettél volna? — kérdezte az anya kissé csodálkozva. — Hiszen kötelességed figyelmeztetni Ligyija apját.

— Kész vagyok — mondta a belépő Varavka; fecskeszárnyú kabátjában még izmosabb termetűnek látszott.

Elmentek. Klim pedig ott maradt, s olyan hangulatban, mint aki nem érti: meg kell-e oldani vagy sem egy hirtelen elébe tornyosuló feladatot? Kinyitotta az ablakot, a szobába beözönlött a sűrű esti levegő. Kicsiny, kékesszürke felhő borította a hold sarlóját. Klim elhatározta:

„Elmegyek Margaritához."

Elhatározta, de meggondolta magát. Hirtelen vágyát kényelmetlen érzés, aggodalom feszélyezte: attól tartott, nem állja meg, hogy ne kérdezősködjék Dronovról, és egyszerre csak kiderül: Dronov igazat mondott. Ezt az igazságot pedig nem kívánta.

A szárnyépületből sötét emberi alakok léptek ki, egymás után. Batyut, bőröndöt vittek. Az író karon fogva vezette Jakov bácsit. Klim ki akart szaladni az udvarra, hogy elbúcsúzzék tőle. De az ablaknál maradt, mivel eszébe jutott, hogy nagybátyja már régóta észre sem veszi őt. Az író felültette a bácsit egy fekete hajú bérkocsis járművére. Jakov bácsi felkiáltott:

— Hol a csomag?

— Nálam — felelte az író hangosan.

A kocsi nehézkesen megindult az alkonyba boruló utcán.

A nagybácsi fejébe húzta kalapját, és nem nézett vissza a kapu felé, ahol az író felesége, nővére és még ketten kendőt, kalapot lengetve, örömmel kiáltották:

— Isten vele!

Mindez — még az alkony is — egy unalmas regény jelenetére emlékeztette Klimet: egy fiatal lány búcsúztatása, aki elhatározta, hogy elszegényedett családja támogatására elszegődik nevelőnőnek.

Felsóhajtott s kis ideig hallgatta, mint nyeli el a csend a kocsi robaját. Nagybátyjára akart gondolni, hogy valamilyen különösen jelentős szavak keretébe foglalja, de fejében a sérelmes kérdés zümmögött, akár a szúnyog:

„Hátha Dronov igazat mondott?"

Ez a kérdés nem engedte Margaritához, de megakadályozta, hogy kívüle bármi másra is gondoljon. Egy órán át a

sötétben üldögélt és unatkozott, majd a szobájába ment. Meggyújtotta a lámpát. és a tükörbe pillantott: szinte ismeretlen, sértődött arc nézett rá, amelyet tanácstalanság felhőzött. Tüstént eloltotta a lámpát, a sötétben levetkőzött, lefeküdt, és a fejére húzta a takarót. Néhány perc múlva azonban meggyőzte magát, hogy még ma, azonnal rá kell bizonyítania Margaritára hazugságát. Meg sem gyújtva a lámpát, felöltözött, és harcias hangulatban, kemény léptekkel elindult hozzá. Margarita, mint mindig, szokásos kiáltásával fogadta:

— Á, hát eljöttél!

Klimet már régen bosszantották ezek a szavak, sosem érzett bennük sem örömöt, sem elégedettséget. És egyre jobban szégyellte a lány egyhangú öleléseit, amelyeket Margarita bizonyára egyszer s mindenkorra így tanult meg. Ezek a kényszerű ölelések néha már kissé nyomasztották Klimet, sőt, önbecsülését is megingatták.

Ez alkalommal azonban az ismerős szavak másként, fakón csengtek. Margarita éppen fürdőből jött, a fiókosszekrény előtt, a tükörrel szemben ült, és megsötétült, nedves haját fésülte. Vörös arca haragosnak látszott.

Klim gúnyosan mosolyogva, de haragtól reszkető kézzel, erőteljesen paskolta a lány kihevült, forró vállát. Margarita félrehajolt és mérgesen mondta:

— Fáj. Mit csinálsz?

De nyomban gyakorlatias hangon így folytatta:

— Nagy újság van: remek állást kaptam, a zárda iskolájában. Varrásra tanítom a kislányokat. Lakást is adnak az iskolában. Így hát isten veled! Oda nem járhatnak férfiak.

Leeresztette ingét a térdéig, és nyakát, mellét törülgette. És nem is kérőn, hanem parancsolón szólt Klimnek:

— Töröld meg a hátamat.

Margarita meztelen teste láttán a fiatalember érezte, hogy harcias kedve eltűnt. A lány parancsa azonban, hogy törölje meg a hátát — ámulattal és felháborodással töltötte el. Margarita sohasem kért tőle ilyen szívességet, s Klim nem emlékezett rá, hogy az udvariasság valaha is ilyen szolgálatra

késztette volna Rita iránt, mint amilyet a lány most követelt. Klim csak ült és hallgatott. A lány megkérdezte:

— Lusta vagy?

Ekkor a fiatalember, hirtelen fellobbanó haragjának engedelmeskedve, halkan és megvetően így szólt:

— Hazudtál nekem, Dronov a szeretőd...

Nyomban megértette, hogy nem így kellett volna mondania, nem a kellő szavakat használta. Margarita előregörnyedve, háttal feléje ült, s új cipőjét húzta fel. Nem mindjárt, de nyugodtan felelte:

— Lám, éppen kapóra jött.

Majd megkérdezte:

— Fenyka mondta neked?

Klim érezte, hogy a kérdés mellbe taszítja. Ujjaival görcsösen dobolt övszíja rézcsatján, és várta, mit mond még a lány. Margarita azonban cipőjét gombolta, és semmit sem szólt.

— Dronov maga mondta nekem — közölte durván Klim.

Margarita felállt, kissé felvonta szoknyája alját, és vizsgáló szemmel nézte a lábát. Majd visszaült a székre, és megkönnyebbült sóhajtással ismételte:

— Lám, éppen kapóra jött. Én meg egy hete töprengek: hogyan mondjam meg, hogy többé nem élhetek veled.

Klim úgy érezte, hogy a lány megőrjíti. Szinte zavartan kérdezte:

— Miért hazudtál?

Margarita kinézett az ablakon, és nyugodt hangon, mintha másra gondolna, így felelt:

— Nekem nem azért fizetett a mamád, hogy igazat mondjak neked, hanem hogy ne állj össze utcalányokkal, akik megfertőzhetnek.

Mintha tűz perzselte volna Klimet. Felkiáltott:

— Hazudsz! Anyám nem tehetett ilyet...

— Szorít — mondta Rita halkan, és kinyújtotta a lábát. „Gazember", szidott valakit, majd oktatóan, egykedvűen folytatta:

— A mamádra ne haragudj, ő törődik veled. Az egész vá-

rosban csak három anyát ismerek, aki így gondoskodik a fiáról.

Klimnek zúgott a feje Margarita képtelen szavaitól, reszketett a lába. És ha a lány nem olyan közömbösen beszél, azt gondolta volna, hogy gúnyt űz belőle.

„Tehát anyám fogadta fel — állapította meg. — Fizetett neki, ezért volt önzetlen ez a szemét."

— Büszke asszony, és meg is sértett engem, mégis azt mondom: ritka az ilyen anya. De elutasította a kérésemet, hogy Ványát ne küldjék Rjazanyba... így hát többé ne járj hozzám. Én sem megyek dolgozni hozzátok.

Az utolsó mondatot fenyegetőn ejtette ki, mintha azt gondolná, hogy munkája nélkül Szamginék és Varavkáék a legszerencsétlenebb emberek lesznek a földön.

Klimnek kedve támadt, hogy lecsatolja övszíját, és végigvágjon a lány arcán, amely még most is vörös és izzadt volt. De érezte, ez az ostoba jelenet minden erejét elvette, fülig elvörösödött a sérelemtől, a szégyentől. Rá sem nézett Margaritára, egyetlen szót sem szólt, hanem felkelt és elment. A lány pedig szemrehányón kiáltotta utána:

— Pfuj, milyen utálatos vagy, pedig udvarias voltál...

Klim sokáig rótta az utcákat, majd a városi parkban üldögélt, és azon tűnődött, hogy mitévő legyen. Kedve támadt, hogy jól eldöngesse Dronovot, vagy megmondja neki: Margaritát megfizetik, mint valami prostituáltat. Anyjának is szerette volna keményen odamondani a véleményét, hogy zavarba ejtse. Ezeket a vágyait azonban háttérbe szorította a Margaritáról való makacs, csökönyös töprengés. Megszokta, hogy lenézően, gúnyosan bánjék a lánnyal, és most először gondolt rá a tőle telhető legnagyobb komolysággal. Margarita alakja érthetetlen módon megkettőződött. Eszébe ötlöttek kétségtelenül becsületes ölelései, együgyű és gyakran nevetséges, de őszinte szavai, azok az ostoba, gyengéd, szerelmes szavak, amelyek Maupassant egyik hősét is arra kényszerítették, hogy szakítson szerelmesével. Ugyan milyen ölelésekkel jutalmazta Margarita Dronovot, milyen szavakat suttogott neki? Klim fásultan, tanácstalanul emléke-

zett vissza, mennyire buzgólkodott a lány, hogy örömet szerezzen az ő testének. Majd megkérdezte önmagát: hogyan hazudhatott Margarita ilyen észrevétlenül és ügyesen? Amikor pedig eszébe jutott a három gondos anya, arra gondolt, hogy rajta kívül talán még két hozzá hasonló fiút bíztak Margarita gondjaira. Furcsa, idegen gondolat suhant át agyán:

„Prostituált, vagy irgalmas nővér?"

Ez a gondolata azonban nyomban eltűnt, mihelyt ráeszmélt, hogy Rita nyilván csak a negyediket szereti: a csúnya, kellemetlen Dronovot.

Ezek a töprengések mindinkább undort, sértődést ébresztettek benne, elviselhetetlenül terhére lettek, de Klimnek nem maradt ereje, hogy elűzze őket. Egy vaspadon ült, arccal a sötét, zord folyó felé. A víz fakón csillogott, mint valami óriási bádog fedéllemez, lomhán, zajtalanul folyt, és távolinak tetszett. Az éjszaka is sötét volt, holdtalan, a vízben mint sárga zsírcseppek tükröződtek a csillagok. Klim lépéseket, nevetést és beszédet hallott a háta mögött. Egy huncut tenor hang „Az asszony ingatag" dallamára énekelte:

Hallom a hangodat,
Mely gyengéd és oly lágy,
Ezért az énekesnek
*Pénzt végy elő hát . . .**

A dalocskából diadalmasan áradt a bosszantó ízetlenség. Klim hirtelen megijedt, felugrott és hazasietett.

Anya és Varavka egy város környéki nyaralóhelyre utazott. Alina is nyaralt, Ligyija és Ljuba Szomova a Krímben volt. Klim otthon maradt, felügyelt a ház tatarozására, és latint tanult Rzsigától. Amikor egyedül volt önmagával, nem kellett szokásos szerepét játszania, és lassan-lassan kiheverte a csapást. Folyton Margarita járt az eszében, de gondolatai fokozatosan megenyhültek, és már nem sértették annyira, de egyre érthetetlenebbek lettek. Valahogy más fényt vetettek a lánvra, mint eddig. Klim már nem gondolta, hogy

Margarita ostoba. Emlékezete felidézte a lány oktató szavait, és úgy rémlett, hogy leginkább harag fűtötte őket a nőkkel szemben. Egyszer például, amikor Margarita kiugrott az ágyból, és szivaccsal törölgette le verejtékes testét, helyeslően így szólt:

— Nagy szerencséd, hogy nem vagy forróvérű. A magunkfajta lányok szívesen tüzelik fel a forróvérű férfiakat, és azután teljesen elemésztik őket. Sokan pusztulnak el miattunk.

Máskor pedig nyájasan bizonygatta:

— Ne higgy a nők szerelmében. Ne feledd, hogy a nő nem a lelkével, hanem a testével szeret. A nők ravaszok, hű! Gonoszak. Még egymást sem szeretik. Figyeld csak meg az utcán, hogy milyen dühösen, irigyen nézegetik egymást. Ennek a mohóságuk az oka: mindegyik azért fortyog, mert kívüle más nők is élnek a földön.

Belekezdett valamilyen szerelmi históriába, de Klim elszunnyadt.

A történetből csak néhány szót jegyzett meg:

— Hát mit akart tőlem? Csak azt, hogy elüsse a kezemről. Tehát, hogy bebizonyítsa: íme én ügyesebb vagyok!

Margarita intelmei most eszébe ötlöttek, s elcsodálkozott bőségükön, egyhangúságukon. Hajlandó volt azt gondolni, hogy Ritát talán saját lelkiismerete késztette ezekre a szavakra: célzásaival figyelmeztetni akarta, hogy megcsalja.

„Mentegetni akarom?" — kérdezte Klim önmagát. Ám nyomban megjelent előtte Dronov lapos arca, kérkedő mosolya, szinte hallotta szemérmetlen szavait, ahogyan Margaritáról beszélt.

„Ha vízbe estem volna Margaritával, éppúgy megfojtott volna, mint Varja Szomova Boriszt" – gondolta Klim dühösen.

Haraggal gondolt Ritára, de érezte, hogy nőttön-nő megalázó vágyakozása a lány után. Ez pedig még jobban dühítette. Haragját a munkásokon töltötte ki.

Túloldalt, majdnem Szamginék házával szemközt, a kőművesek egy régi, kaszárnyaszerű, emeletes épületet bon-

tottak le. A valamikor sárgára mázolt háznak kicsiny, zord ablakai voltak. Varavka a kereskedők klubja számára szerezte meg az épületet. A ház lebontásán vagy húsz, porlepte ember dolgozott, kettő azonban különösképp kivált közülük: egy göndör hajú, vastag ajkú, kerek szemű legény, akinek pelyhes arcát szürkén fedte a por, és egy kicsiny öregember, aki kék inget és hosszú kötényt viselt. A vasmarkú legény a bontórúddal oktalanul szétzúzta a régi fal erősen összetapadt téglái; nagyon erős legény volt, szinte játszott, kérkedett erejével. Az öregember pedig sivító hangon biztatgatta:

— Vágd, Motya! Aprítsd, Motya . . . hamar vége!

A munkavezető — vörös szakállú, tagbaszakadt parasztember — csitította:

— Ne bomolj, Nyikolajics! Mire való porrá zúzni a téglát?

Az öreg tréfával ütötte el:

— Hát én csinálom? Hisz a Motya! Hej, Motya, ördög szánkázzék a hátadon, de erős vagy!

De maga is azon igyekezett, hogy bontórúdjával ne a téglák közé, a kötő-habarcsba vágjon, hanem a téglákba. A munkavezető ismét rákiáltott, szokásos módján, egykedvűen, hogy a régi tégla még felhasználható, és nagyobb, erősebb is az újnál — az öreg pedig egyetértőn sivította:

— Helye-es! Apáink, nagyapáink különbül dolgoztak, mint mi! Ej, Motya-a!

A munkások mind lelkesedéssel bontották a falat, a kis öregember azonban — Klim legalább úgy látta — elvetette a sulykot, és tombolása ellenszenves volt. Motya pedig vakon, gépiesen dolgozott. Amikor sikerült egyszerre több téglát letörnie, fülsiketítő hangon biztatta társait. A munkások nevettek, fütyültek, az öregember pedig bőszen, ijesztően sikongott:

— Rajta-a!

„Hülyék!" — gondolta Klim. Eszébe jutottak nagyanyja néma könnyei, melyeket házának romjai előtt ontott. Utcai jelenetek ötlöttek eszébe: mesterlegények verekedése, ré-

szeg parasztok duhajkodása a főtéren, a gimnáziummal szemközt levő csapszék ajtaja előtt. Majd ismét a nagymama könnyeire emlékezett, és Varavka mérges, gunyoros szavaira a részeges, ravasz és lusta népről. Sőt, a Margaritával való história után Klimnek úgy rémlett, hogy mindenki rosszabb lett: Sztyepan, az istenfélő, tisztes külsejű, öreg házmester, és a szótlan, kövér Fenya szobalány is, aki fáradhatatlanul habzsolta az édességet.

„A nép" — gondolta Klim, s gúnyosan elmosolyodott. Szinte hallotta, amint emlékezete lelkes beszédeket sugall a nép iránti szeretetről, meg arról, hogy fel kell világosítani a népet.

Elment Tomilinhoz, hogy a népről beszélgessen vele. Az a titkos remény vezérelte, hogy a néppel szemben táplált ellenszenve igazolást nyer. Tomilin azonban megrázta rézvörös fejét, és kijelentette:

— Őszintén a nép iránt a nagyiparosok, a becsvágyók és a szocialisták érdeklődhetnek. A nép azonban olyan téma, amely engem nem érdekel.

Tomilin kétségtelenül gazdagodott: nemcsak rendesebben öltözött, hanem a szobájának falait szegélyező polcok is gyorsan megteltek új könyvekkel: német, francia és angol kötetekkel.

— Oroszul nincs mit olvasni — magyarázta. — Az oroszoknak érdekes érzéseik vannak, de gondolataik sikertelenek, nem függetlenek, nem eredetiek. Az orosz gondolkodás mélyen érzéki és ezért durva. A gondolat csak akkor termékeny, ha a kételkedés irányítja. Az orosz értelemtől távol áll a szkepticizmus, akárcsak az indus és a kínai értelmétől. Nálunk mindenki arra törekszik, hogy higgyen. Mindegy, hogy miben: akár a hitetlenség üdvözítő erejében. Krisztusban. A kémiában. A népben. A hitre való törekvés pedig nyugalomra való törekvés. Nálunk nincsenek olyan emberek, akik az izgalmakkal járó független gondolkodásra kárhoztatják önmagukat.

Ezek a kinyilatkoztatások nem mindig tetszettek Klimnek. Sokat közülük teljesen elfogadhatatlannak tartott. Még-

is becsületesen igyekezett eszébe vésni mindazt, amit Tomilin magyarázott, nemezpapucsa vagy olykor meztelen talpa ütemes csoszogása közben.

— Nincsenek olyan emberek, akiknek az igazság önmagáért kellene, csak azért, hogy gyönyörködjenek benne. Ismétlem: az ember azért akarja az igazságot, mivel nyugalomra szomjazik. Ezt a szükségletet teljesen kielégítik az úgynevezett tudományos igazságok, amelyeknek gyakorlati jelentőségét nem tagadom.

Egyszer Klim éppen a tanítóhoz igyekezett, amikor útját állta a házigazda özvegye — a szakács meghalt tüdőgyulladásban. Az asszony a tornácon ült, és egy akácággal hessegette a legyeket olajosan csillogó kerek arcáról. Már negyven felé járt, kövér volt, keble akár egy dajkáé. Klim elé állt, széles hátával eltakarta az ajtót, és birkaszemével mosolyogva, így szólt:

— Bocsásson meg: ír és megtiltotta, hogy bárkit is beengedjek. Még Innokentyij atyát is elküldte. Hiszen mostanában papok járnak hozzá: a papnevelde papja meg a Mennybemenetel-templomé.

Fojtott hangon beszélt, elharapta a szavak végét, birkaszeme örömtől csillogott. Klim látta, hogy szeretne sokáig mesélni Tomilinről. Udvariasságból hallgatta vagy három percig, majd elköszönt, akkor az asszony sóhajtva mondta:

— Eleinte sajnáltam, most pedig már félek tőle.

Gyakran beállított Makarov, de valahogy mindig rosszkor. Poros volt, széles övvel leszorított, vitorlavászon inget, meztelen lábán pedig sarut viselt. Felemás színű haja megnőtt, csapzottan csüngött, és ez szerzetesjelölthöz tette hasonlóvá. Arca széltől cserzett, napbarnította volt, fülén, orrán hámlott a bőr, akár a halpikkely, szemében pedig szomorúság sűrűsödött. Olykor azonban láng gyúlt benne, melyet Klim nem ismert, és ilyenkor homályos aggodalmat érzett.

Óvatosan viselkedett Makarovval, titkolta felháborodását pajtása rendetlen, csavargó gúnyája miatt, és a lenéző gúnyt, amellyel unalmas mondókáit hallgatta. Makarov gya-

logszerrel járta a falvakat, kolostorokat, és úgy mesélt erről, mint valami külföldi utazásról.

De bármiről beszélt is, Klim érezte, hogy a nőkre és a szerelemre gondol, erről beszél.

— Mit csinálsz, a népet tanulmányozod?

— Magamat, természetesen. Magamat, a régi bölcsek tanítása szerint — felelte Makarov. — Mit jelent: a népet tanulmányozni? Dalokat gyűjteni? Hiszen a lányok szemérmetlen badarságot énekelnek. Az öregek emlékeznek egynémely gyászzsolozsmára... Nem, pajtás: dal nélkül sem vidám az élet — összegezte. Megnyomkodta gyúrött cigarettáját, amely olyan volt, mintha porral volna tele, és így folytatta: — Néha úgy rémlik, talán a tolsztojánusoknak van igazuk: a legokosabb, amit tehetünk, mint Varavka is mondta, ha visszasüllyedünk az ostobák közé. Az igazi bölcsesség talán oly egyszerű, mint a kétszer kettő négy, és mi hiába áltatjuk magunkat?

Klim tudta, hogy ezekre a kérdésekre csupán Tomilin szavaival felelhetne, amelyeket Makarov ismer. Hallgatott s arra gondolt, hogy ha Makarov össze merné szűrni a levet egy Rita-fajta lánnyal, mindezek az aggodalmai eltűnnének. Még jobb lenne, ha ez a csapzott szépfiú elhódítaná a varrónőt Dronovtól, és nem forgolódnék többé Ligyija körül. Makarov sosem kérdezősködött a lányról, de Klim látta, hogy beszéd közben néha vállára hajtja a fejét, a mennyezet egyik sarkában bámul és hallgatózik.

„Azt hiszi: megjött" — állapította meg Klim gúnyosan, de bosszúságot is érzett.

Makarov pedig tűnődve dünnyögte:

— Néha úgy rémlik, hogy a megértés ostobaság. Néhányszor kint háltam a mezőn. Hátamon feküdtem, nem tudtam aludni, a csillagokat néztem, és olvasmányaimon járt az eszem. Egyszerre csak mintha belém döfött volna valami: hátha a hatalmas, mérhetetlen világmindenség csupán ostobaság, mert valaki nem tudta értelmesebben, egyszerűbben berendezni a világot?

— Azt hiszem, ez Tomilin mondása — emlékeztette Klim.

Makarov gondolkozott, és fújta a füstöt.

— Mindegy, hogy kié. De úgy fest, hogy az ember megfoghatatlan önnön értelme számára.

Klimet bosszantotta Makarov elégedetlensége a világgal. Ügyetlen bölcselkedésnek, Tomilin esetlen utánzásának tartotta. Nem nézett pajtására, és bosszúsan mondta:

— Két-három év múlva már nem gondolunk ezekre...

Azt akarta mondani: ezekre az ostobaságokra vagy semmiségekre. De türtőztette magát, s így fejezte be:

— Ilyen naivul...

Makarov eloltotta szandálja talpán a cigarettát és megkérdezte:

— Ostobává süllyedünk?

Majd három rubelt kért Klimtől és eltűnt. Klim az ablakon át nézte, milyen könnyedén és fürgén halad az udvaron át, és legszívesebben az öklét rázta volna utána.

Szombaton kiment a nyaralóba. Már messziről a kocsiról észrevette anyját, a teraszon ült egy karosszékben, a terasz oszlopa mellett pedig Ligyija állt, fehér ruhában, nyakán piros kendővel. Klim önkéntelenül megremegett, kihúzta magát, és bár a ló lassan poroszkált, odaszólt a kocsisnak:

— Lassabban.

Kissé megszeppent, amikor Ligyija nagy komolyan kezet szorított vele, és gyors, barátságtalan pillantást vetett arcára. Az elmúlt két hónap alatt a lány erősen megváltozott, barna arca még sötétebb lett, kissé éles, magas hangja ízesebben csengett.

— A tenger egyáltalán nem olyan, amilyennek gondoltam — mondta Ligyija Klim anyjának. — Nem más, mint nagy, folyékony unalom. A hegyek: kőbe dermedt unalom, körülötte mindenütt az ég... Éjszaka azt képzeli az ember, hogy a hegyek a házakra csúsznak, és a vízbe akarják taszítani őket, a tenger pedig el akarja nyelni a házakat...

Vera Petrovna az erdő felé vezető útra pillantott, s figyelmeztette Ligyiját:

— Éjszaka nem gondolkozni kell, hanem aludni.

— Ott nehéz aludni, zavar a hullámverés. A kövek úgy

csikorognak, akár a fogak. A tenger meg csámcsog, mint sok-sok millió disznó...

— Te még most is ugyanolyan... ideges vagy — mondta Vera Petrovna. Egy pillanatra megakadt, és Klim ebből arra következtetett, hogy anyja valami mást akart mondani. Látta, hogy Ligyija már egészen felnőtt, tekintete merev, mintha feszülten várna valamit. Hadart, pedig ez nem volt szokása: mintha mielőbb el akarna mondani minden fontosat.

— Nem értem, mindenki összebeszélt, és azt mondja, hogy a Krím szép.

Makacssága szemlátomást bosszantotta Vera Petrovnát. Klim észrevette, hogy anyja beharapja ajkát, orra hegye pedig elvörösödik és remeg.

— Az emberek többsége csak keresi a szépséget, és csupán kevesek teremtik — kezdte a fiú. — Lehetséges, hogy a természetből teljesen hiányzik a szépség, akár az életből az igazság; az igazságot és a szépséget maga az ember teremti...

Ligyija nem hallgatta végig, hanem közbeszólt:

— Megöregedtél. Azaz megférfiasodtál.

Vera Petrovna felállt, és bement a szobába, de útközben felesleges hangosan így szólt:

— Nagyon találó a megjegyzésed a szépségről, Klim...

Amikor Klim egyedül maradt Ligyijával, csodálkozva eszmélt rá, hogy nem tudja, miről beszéljen vele. A lány végigsétált a teraszon, majd az erdő felé nézett és megkérdezte:

— Apám elment vadászni?

— Igen.

— Egyedül?

— Egy paraszttal. Hat társával együtt őt is megvesszőztette a kormányzó tavasszal.

— Igen? — kérdezte Ligyija. — Valahol arrafelé is lázongtak a parasztok. Sőt, lőttek is rájuk... No, én megyek, elfáradtam.

Lement a teraszról, s a karcsú törzsű nyírfákból álló, ki-

csiny liget felé indult. Nem nézett Klimre, s visszaszólt neki:

— Ljuba pedig egy tüdőbeteg lány társalkodónője lett.

A nyírfák sűrűjébe vette útját, és magára hagyta Klimet, akit felháborított a lány közönye. Letelepedett a karosszékbe, amelyben anyja ült, és felvette az ott heverő sárga színű francia könyvet. Maupassant „Erős, mint a halál" című regénye volt. Klim térdére csapta a kötetet, és belemerült kusza gondolatai szövevényébe. Persze, ez a lány nem olyan szerelemre született, mint ahogyan Rita szeret. Nem tudta elképzelni Ligyija törékeny, karcsú testét meztelenül, a szerelem viharában. Majd eszébe jutott anyja kivörösödött orra és erről az a beszélgetése, amelyet Varavka és az anyja folytatott ugyanitt, a teraszon, amikor utoljára itt járt.

Klim akkor a szobájában ült, és hallotta, amint anyja szinte örömmel mondja:

— Istenem, kezdesz kopaszodni.

Varavka így felelt:

— Én viszont nem veszem észre az ősz hajszálakat a halántékodon. Az én szemem udvariasabb.

— Haragszol? — kérdezte az anya csodálkozva.

— Nem, dehogy. De vannak olyan szavak, amelyek nem esnek jól egy nő szájából. Még kevésbé olyan nőtől, aki igen jártas a gáláns francia modorban.

— Miért nem mondtad: akit szeretek?

— Hát akkor: akit szeretek — tette hozzá Varavka.

Klimnek eszébe jutott, mit mondott anyjáról Margarita. A földre dobta a könyvet, és kinézett a ligetbe. Ligyija karcsú, fehér alakja eltűnt a nyírfák között.

„Kíváncsi vagyok, hogyan fogadja majd Makarovot? Felfedezi-e, hogy én már ismerem a férfi és a nő kapcsolatának titkát? Ha pedig kitalálja — vajon többre becsül-e ezért? Dronov szerint a lányok és az asszonyok valamilyen külső jelről észreveszik, ha egy fiú már nem ártatlan. Anya mondta Makarovról: a szemén látni, hogy kicsapongó. Anya egyre gyakrabban kezdi isten nevével rideg mondatait, pedig csak illendőségből vallásos."

Klim himbálózott a karosszékben. Izgatott volt, és úgy érezte, képtelen bármit is kitalálni, ami megmagyarázná riadtságát, melyet Ligyija érkezése okozott. Ezután hirtelen ráeszmélt: attól félt, hogy Fenya szobalánytól Ligyija esetleg tudomást szerez Margarita és az ő kapcsolatáról.

„Ha anyám nem béreli fel ezt a némbert, ő bizony eltaszít — gondolta és úgy összeszorította az ujjait, hogy megroppantak. — Ritka az ilyen anya . . .''

Ligyija észrevétlenül tért vissza sétájáról. Amikor vacsorához ültek, kiderült, hogy a lány már alszik. Másnap is reggeltől estig nyugtalanul futkározott, Vera Petrovna kérdéseire pedig nem valami udvariasan, és úgy válaszolt, mintha vitatkozni szeretne.

— Olvastad ezt? — kérdezte Vera Petrovna, és a Maupassant kötetre mutatott.

— Igen. Unalmas.

— Valóban? Nekem más a véleményem.

— Furcsa szokás az olvasás — mondta Ligyija. — Mintha valaki másból élne. Mindenki faggatja a másikat: olvastad, olvasta, olvastak?

— Isten tudja, miket beszélsz — jegyezte meg Vera Petrovna kissé sértődötten, de Ligyija gunyoros mosollyal folytatta:

— Mintha verebek csivitelnének. Pedig nem is igaz, hogy a szerelem „erős, mint a halál".

Erre Vera Petrovna is elnevette magát:

— Vagy úgy? Hát tudod?

— Látom. Az emberek ötször is szeretnek, és még élnek.

Klim gondterhesen hallgatott. Azt várta, hogy összeveszsznek, és érezte: fél Ligyijától.

Késő este visszautazott a városba. Az üdülő vonat ütöttkopott vén kocsija úgy dobálózott és ugrált, mint valami parasztszekér. Odakint lassan siklott a fekete erdőtömeg, az égen szárazvillámok lobogtak. Klimet kellemetlenségek előérzete izgatta. Önmagáról való töprengésébe betört ez a furcsa lány, és erőnek erejével arra kényszerítette, hogy rá gon-

doljon, s ez nehéz volt. Ligyija nem hódolt meg Klim ama törekvésének, hogy megértse a lány érzelmeit és csapongó gondolatait. Márpedig Klim szükségesnek tartotta, hogy megértse Ligyiját és minden embert, akár a számokat. Szilárd határokhoz kell eljutnia, és közéjük helyeznie önmagát, s útközben leleplezni és elvetni minden kitalálást, amely akadályozza a könnyű és egyszerű életben — ez a teendő.

Másnap Ligyija is megjött apjával. Klim szemétben és forgácsban gázolva végigment velük az állványok övezte ház körül.

Az állványokon vakolómunkások dolgoztak. Csörömpöltek a bádoglemezek a tetőfedők kalapácsütései alatt. Varavka dühösen rázta szakállát, szitkozódott, s furcsa szavait megint csak Klim emlékezetébe véste:

— Úgy dolgoznak, mint a koporsókészítők: sebtében, úgyahogy.

Ligyija karonfogva ment apjával, hozzá törleszkedett, ami pedig szokatlan volt nála, s így szólt:

— Te, apa, akár egy egész várost felépítenél.

— Úgy-úgy — helyeselt Varavka. — Tíz várost is felépítenék. A város, kedvesem, méhkas, benne gyűlik a kultúra méze. Feltétlenül a városokba kell szívnunk a falusi Oroszország fele részét, akkor kezdünk csak élni.

Egy ideig lányával és Klimmel csevegett, megszidta munkásait, de dús borravalót adott nekik, és azután elhajtatott. Ligyija pedig felment a szobájába, és ott gunnyasztott vacsoráig. Akkor pedig Tánya Kulikovát gyötörte kérdéseivel:

— Hát ez meg miért érdekes?

Tánya Kulikova őszült, fonnyadt, fakult, mintha arra törekednék, hogy teljesen láthatatlanná váljék.

— Milyen keveset olvastok, milyen keveset tudtok ti, fiatalok! — bánkódott. — A mi nemzedékünk ...

— A nemzedék főnév vajon a „nemtelen" szóból ered? — kérdezte Ligyija.

Nyersesége, amelyet Klim gyermekkora óta ismert, most annyira fokozódott, hogy már őt is zavarba ejtette. Szinte

lehetetlen volt beszélgetni Ligyijával. Klimnek is ugyanazt a kérdést tette fel:

— Hát ez meg miért érdekeljen? Miért kell ezt tudnom?

Teázás közben, ebédnél hirtelen elgondolkozott, és percekig úgy ült, mint a süketnéma. Azután felrezzent, természetellenes élénkség fogta el, és tovább ingerkedett Tányával. Azt állította, hogy amikor Katyin a paraszti életről ír elbeszélést, bocskort húz a lábára.

— Ez elengedhetetlen az ihlethez.

Klim éberen figyelte a lányt, látta összevont szemöldökét, sötét szemének figyelmes, kereső pillantását, hallgatta, amint túlzott hévvel játszotta Chopin és Csajkovszkij lírai zenéjét, és megállapította, hogy Ligyija valami nagyon izgató dologra bukkant, s valóságban beléakadt, akár a vadrózsabokorba.

„Szerelmes? — tűnődött Klim, és nem akarta elhinni. — Nem, ha szerelmes volna, bizonyára másképp viselkedne."

Egy borús augusztusi estén, amikor Klim hazatért a nyaralóból, szobájában találta Makarovot. Barátja a szoba közepén ült egy széken, előregörnyedt, könyökével térdére támaszkodott, és csapzott hajába mélyesztette ujjait. Lába előtt feküdt gyűrött, napszítta sapkája. Klim halkan nyitotta ki az ajtót, Makarov meg sem moccant.

„Részeg" — gondolta Klim, és szemrehányón mondta:

— No, te híres!

Makarov nehézkesen felemelte a fejét, de nem húzta ki ujjait a hajából. Arca sovány volt, arccsontja kissé duzzadt, szeme fehérje pedig vörös, de tekintete józanul csillogott.

— Másnapos vagy? — kérdezte Klim.

Makarov felemelte sapkáját, a térdére fektette, és rákönyökölt. Majd ismét lehorgasztotta a fejét, s tovább töprengett.

Klim megkérdezte, mikor jött meg Moszkvából, és beiratkozott-e az egyetemre. Makarov megtapogatta nadrágzsebét, és halkan így felelt:

— Tegnapelőtt. Beiratkoztam.

— Az orvosi fakultásra?

— Hagyj békén.

Még egy percig üldögélt, majd felkelt, és furcsa járással, lomhán csoszogva az ajtó felé indult.

— Hozzá mész? — kérdezte Szamgin, és szemével fölfelé mutatott. Makarov is felfelé nézett, megkapaszkodott az ajtófélfában, és így felelt:

— Nem. Isten veled.

Lassú, botorkáló léptei láttán Klim az ijedség, szánalom és kárörröm vegyes érzésével gondolta:

„Csak nem fertőzték meg?"

Beszaladt Fenya, a szobalány, és ijedten közölte:

— A kisasszony kéri, vigyázzon rá, ne engedje sehová.

Ostobán kimeresztette a szemét, és éneklő hangon mondta:

— Micsoda jelenet vo-olt!

Klim elindult felfelé. De szembetalálkozott Ligyijával, aki lerohant a lépcsőn, és fülsértő suttogással kérdezte:

— Miért engedted el? Miért?

A falilámpa fénye gyengén világította meg a lány fejét Klim látta, hogy Ligyija álla remeg, görcsösen mellére húzza kendőjét, és annyira előrehajol, hogy kis híján elesik.

— Érd utol, hozd vissza! — kiabált toporzékolva.

Klim megijedt, s kábultan futásnak eredt, kirohant a kapun és hallgatózott: már sötét volt, néma csend, de léptek nesze nem hallatszott. Elindult az utca felé, ahol Makarov lakott. A félhomályban nemsokára megpillantotta Makarovot a templomkerítésnél, a hársak alatt: egyik kezével a kerítés faoszlopába fogózott, másik kezét pedig feje elé emelte. Klim ugyan nem látta a revolvert a kezében, mégis rádöbbent, hogy mire készül és rákiáltott:

— Ne lőj!

Már csak két lépésre volt, amikor Makarov részeg hangon felhördült:

— Alleluja! Ördög vigye el a világot...

Klim meglökte, de hátrahőkölt, mivel megijedt a revolver rideg csattanásától. Makarov pedig leeresztette a revolvert, és halkan feljajdult.

Később, amikor Klim maga elé képzelte ezt a jelenetet, eszébe jutott, hogy Makarov úgy dülöngélt, mintha azt fontolgatná, merre essék, majd lassan kinyitotta a száját, ijedten meresztette furcsán kerek szemét, és így dünnyögött:

— Most... hát...

Klim átkarolta a derekát, hogy el ne essék, és úgy vezette. Furcsa volt: Makarov akadályozta a járásban, lökdöste, de szaporán lépkedett, szinte futott, és mégis gyötrően sokáig tartott az út haláig. Makarov fogát csikorgatta, fütyörészett, és így suttogott:

— Hagyj, hagyj békén.

Az udvaron, a lépcső előtt, amelyen három női alak állt, érthetetlenül mormogni kezdett:

— Tudom: ostobaság...

Tánya Kulikova szemrehányón csóválta a fejét, és sírósan feljajdult:

— Nem szégyelled magad...

— Hallgass! — parancsolta Ligyija. — Fjokla: szaladj az orvosért!

Karon ragadta Makarovot, és halkan megkérdezte:

— Hová lőttél... te gimnazista?...

Klim hallotta, hogy ezt haragosan, sőt megvetőn kérdezi.

Szobájába érve, a lámpa fényénél észrevette, hogy Makarov ingének bal oldala nedvesen csillog, és a székről fekete cseppek hullanak a padlóra. Ligyija némán állt Makarov előtt, és mellére csukló fejét tartotta. Tánya pedig gyorsan megvetette Klim ágyát és szipogott.

— Vetkőztesd le — parancsolta Ligyija. Klim odament. Feje kóválygott az édes, sűrű szagtól.

— Nem, előbb fektessük az ágyra — rendelkezett Ligyija. Klim megrázta a fejét, szinte ájultan kiment a szalonba, és egy karosszékbe zuhant.

Amikor felocsúdott, és visszament a szobájába, Makarov övig meztelenül feküdt az ágyán, és egy ismeretlen, ősz hajú orvos hajolt fölébe. Ingének ujja fel volt gyűrve, hosszú, fényes tűvel kotorászott Makarov mellében s ezt kérdezte:

— Ajaj, ti fiatalok folyton csak mókáztok, pufogtattok?

Makarov halántékán, domború homlokán izzadság fénylett, orra kihegyesedett, akár a halotté. Beharapta ajkát, és erősen lehunyta a szemét.

Az ágy lábánál Fenya állt, a kezében réztál, Kulikova pedig a pólyát és a gézt tartotta.

— A Puskinok, Lermontovok másképp intézték el az ilyesmit — dünnyögte az orvos.

Klim kiment az ebédlőbe. Az asztalnál Ligyija ült; karját összefonta a mellén, lábát kinyújtotta, és a gyertya fényét bámulta.

— Veszélyes? — kérdezte a foga közt, és nem nézett Klimre.

— Nem tudom.

— A doktor eléggé goromba, ugye?

Klim nem felelt, vizet töltött magának. Megitta és így szólt:

— No lám. Már öngyilkosságot is elkövetnek miattad.

Ligyija halkan, de szigorúan kérte:

— Hagyd abba.

Elhallgattak és figyeltek. Klim a pohárszék előtt állt, és zsebkendőjével erősen törölte a kezét, Ligyija pedig mozdulatlanul ült, és makacsul bámulta a gyertya aranylángocskáját. Klim fejében apró gondolatok nyüzsögtek. „A doktor olyan tisztelettudóan beszélt Ligyijával, mint valami hölggyel. Persze azért, mert Varavka egyre fontosabb szerepet játszik a város életében. A városban majd ismét Ligyijáról beszél mindenki, mint régen, Turobojevhoz fűződő diákszerelméről. Kellemetlen, hogy Makarovot az én ágyamba fektették. Inkább a padlásra kellene vinni. Ő is nyugodtabb volna ott."

Ezek a gondolatok most teljesen szükségtelenek voltak. Klim tudta ezt, de mégsem tudott semmi másra gondolni.

Bejött a doktor, és kezét dörzsölve közölte:

— Nos, kérem, a lehető legszerencsésebben történt. Hitvány kis revolver volt; a golyó az egyik bordába ütközött, kissé megsértette, majd átfúrta a bal tüdőt, és a hát

bőrében akadt meg. Kivágtam és odaajándékoztam a hősnek.

Beszéd közben áthatóan és mosolyogva fürkészte Ligyiját. A lány azonban nem vette észre: a gyertya faggyúdudorait kapargatta egy kávéskanál nyelével. Az orvos néhány tanácsot adott, majd elköszönt. Ligyija még erre sem figyelt fel. A doktor távozása után pedig a sarokba bámulva kijelentette:

— Éjszaka én meg Tánya virrasztunk a beteg mellett. Te menj, Klim, feküdjél le.

Klim örült: nem tudta, hogyan viselkedjék, mit kell mondania. Érezte, hogy bánatos arckifejezése ideges, fáradt fintorrá torzul.

Makarov négy nap és négy éjszaka feküdt Klim szobájában. Az ötödik napon kérte, hogy vigyék haza. Ezek a súlyos és izgalmas napok mély nyomot hagytak Klimben. Az első reggel, amikor bement a beteghez, ott találta Ligyiját: a lány szeme vörös volt, és baljós fényben csillogott, miközben Makarov elgyötört szürke arcát, beesett szemét nézte; a fiatalember ajka elsötétült szárazon suttogott, olykor pedig felkiáltott, és csikorgatta kivicsorított fogait.

— Félrebeszél — mondta Ligyija suttogva, és legyintett Klimnek. — Eredj!

Klim azonban egy percre megállt az ajtóban, s meghallotta Makarov lihegő, rekedt hangját:

— Nem tehetek róla... Nem bírom.

Ligyija parancsoló hangon ismételte:

— Eredj!

Estére Makarov jobban lett. Harmadnap pedig bágyadt mosollyal mondta Klimnek:

— Bocsáss meg, pajtás! Összepiszkoltam a szobádat...

Zavarban volt, és sötét gödrébe húzódó szeme bántó élességgel meredt Klimre; mintha hitetlenkedve emlékezne vissza valamire. Ligyija szemlátomást kényszeredetten viselkedett, és ezt nyilván maga is tudta. Semmiségekről beszélt, ok nélkül nevetgélt, szokatlan fesztelensége csodálatba ejtette Klimet. Majd ingerülten csúfolni kezdte:

— Olyan az ízlésed, mint egy öregemberé: csak az öregemberek és a vénasszonyok aggatnak fel ennyi fényképet.

Makarov hallgatott, s a mennyezetre bámult. Újnak, idegennek látszott. Még az inge is idegen volt: Klimé.

Vera Petrovna és Varavka megjött a nyaralóból; végighallgatták Klim részletes beszámolóját, s nyomban halkan vitatkozni kezdtek. Varavka az ablaknál állt, félig háttal Klim anyjának, öklében szorongatta szakállát, és úgy ráncolta az arcát, mintha a foga fájna. Az anya pedig a falitükör előtt ült, dús haját fésülte, és meg-megrázta a fejét.

— Ligyija túlságosan kacér — mondta.

— No, ezt csak te találtad ki! Nyoma sincs benne a kacérságnak.

— A kacérság módszerei különbözőek.

— Tudom, de...

— Makarov pedig romlott fiatalember, Klim tudja

— Igazságtalan vagy Lidához...

Klim hallgatta, és egyetlen szót sem szólt. Anyja egyre fennhéjázóbban beszélt, Varavka végül is megharagudott, cuppogott, hümmögött és kiment. Az anya akkor így szólt Klimhez:

— Ligyija ravasz. Van benne valami ragadozó vonás. Az ilyen hidegszívű teremtésekből lesznek a kalandornők. Óvakodjál tőle.

Klim régóta tudta, hogy anyja nem szereti Ligyiját. De most először beszélt róla ilyen határozottan.

— Természetesen megértem baráti érzelmeidet, de okosabb lett volna kórházba szállítani ezt a fiút. Botrány, a mi társadalmi helyzetünkben... persze, megérted... Ó, istenem!

Odafönt Varavka dobogott mint egy elefánt, és tompán kiáltozott:

— Megtiltom. Bolondság.

Azután a belső lépcsőn leszaladt Ligyija. Klim látta az ablakból, hogy a kertbe rohan. Türelmesen végighallgatta anyja néhány megjegyzését, majd ő is kisietett a kertbe.

Bizonyosra vette, hogy Ligyija megsértődött; talán sír is, és neki kell megvigasztalnia.

A lány azonban a lugas előtt ült egy padon, keresztbe tett lábbal, és mindjárt kérdést szegezett Klimnek:

— Te nem emelsz kezet magadra szerelem miatt... ugye nem?

Olyan nyugodtan és durván kérdezte, hogy Klimnek eszébe jutott:

„Hátha igaza van anyámnak?"

— Majd elválik — felelte és vállat vont.

— Nem, te nem teszel ilyet — mondta a lány meggyőződéssel, majd, akárcsak gyermekkorában, odahívta Klimet: — Ülj le mellém.

Oldalról a fiúra sandított, és tűnődve mondta:

— Te bizonyára kicsapongó leszel. Talán már most is az vagy? Igen?

A meghökkent Klim válaszolni sem tudott; Ligyija arca megremegett, eltorzult, megrázta a fejét, két keze közé fogta, és kétségbeesetten suttogta:

— Milyen szörnyű ez! És miért? Ugyan miért születtem én, miért születtél te? Mit gondolsz erről?

Klim kissé kihúzta magát, sokat és okosat akart mondani. De Ligyija felugrott és elsietett.

— Nem fontos. Hallgass — mondta.

Alighogy eltűnt, Klimet elfogta a vágyakozás, s már nem azért, hogy okosat mondjon neki, hanem csupán vele akart lenni. Olyan erős volt ez a vágya, hogy felugrott és elindult. Az udvaron azonban Alina halk, de öblös kiáltása harsant:

— Csak nem? Mondtam én...

Klim álldogált egy ideig, azután megint leült. Arra gondolt, hogy Ligyija és talán Makarov is valószínűleg egy másfajta szerelmet ismer, és ez a szerelem nyilván heves féltékenységet meg irigységet kelt anyjában és Varavkában. Még csak meg sem látogatták a beteget. Varavka kihívatta a „Vöröskereszt" mentőkocsiját, és amikor a szakácshoz hasonló ápolók átvitték Makarovot az udvaron, Varavka

az ablaknál állt, és a szakállát fogta. Nem engedte meg Ligyijának, hogy elkísérje a beteget. Klim anyja pedig — úgy látszik, szándékosan — elment hazulról.

Odakint Makarov nyomban felderült, megélénkült. Az áttetsző, hideg égre nézett, és halkan így szólt:

— Csodálatos.

A kocsiban fekve, az erős rázás miatt összeráncolta arcát, és jobb kezével megsimogatta Klim térdét.

— Köszönöm, pajtás. Ez a vérveszteség talán még hasznos is, megnyugtat.

Bágyadtan elmosolyodott és hozzátette:

— Csak nehogy megpróbáld: fájdalmas is, meg kissé szégyenletes is.

Lehunyta a szemét. Szeme sötét gödrébe merült, s még ijesztőbbé tette arcát, olyanná, mint amilyen a születésük óta vakoké. Az apró, játékszerű ház három ablaka kacéran elrejtőzött a kiskert mögött, a fűvel benőtt kis udvaron egy bohócképű, esetlenül magas, ösztövér ember fogadta Makarovot. Eldobta a kezében levő seprűt, és a hordágyhoz szaladt, föléje hajolt, ellökte az ápolókat meg Klimet, és mulatságos hangon hadarta:

— Ej, Kosztya, aj-jaj-jaj! Amikor Ligyija Tyimofejevna közölte velünk, hát elképedtünk! De aztán jó hírrel örvendeztetett meg: nem veszélyes, mondta. No, hála istennek! Nyomban felsúroltuk, kitakarítottuk a házat. Anyácskám! — kiáltotta, hosszú ujjaival megragadta Klim könyökét és bemutatkozott:

— Zlobin, Pjotr, a posta- és távíróhivatalból, rendkívül örvendek.

A kis fészer ajtaján hatalmas termetű, vörös arcú öregasszony bújt ki, papi talárhoz hasonló szürke ruhában. Nehézkesen lehajolt, homlokon csókolta Makarovot, és könnyes szemmel, zsörtölődve mondta:

— Ej, te kis buta!

Klim elérzékenyült. Mulatságos volt, hogy ez a hórihorgas férfi és ez az óriási öregasszony egy ilyen játékszerű házikóban él, ezekben a tiszta szobákban, ahol sok a vi-

rág, a falnál álló kicsiny, ovális asztalkán pedig ünnepélyesen fekszik tokjában a hegedű. Makarovot lefektették barátságos, napfényes szobájában. Zlobin esetlenül leült a székre, és így szólt:

— Én meg, tudod, ebből az alkalomból engedélyeztem magamnak a „Vilnai emlék" megtanulását: igen kedves darab! Három estén át nyaggattam a hegedűt.

A pisze orrú, kék szemű, sörtehajú s már erősen őszülő férfi mindinkább bohócnak tetszett Klim szemében. Roppant termetű mamája pedig dülöngélve, mint valami tehén ballagott egyik szobából a másikba, kancsókat, poharakat hordott a Makarov ágya előtt álló asztalra. Járt-kelt és dohogott:

— No és, mi a jó ebben? Csúfot űztök magatokból, ti fiatalok, aztán meg szomorkodtok.

Teával kínálta Klimet, ő azonban udvariasan visszautasította, és megszorította Makarov kezét, aki szótlanul, mosolyogva nézte Zlobinékat.

— Jöjj el máskor is, szívesen látunk — hívta Makarov Klimet. Zlobinék pedig egyszerre ismételték:

— Szívesen látjuk.

Klim kilépett az utcára és elszomorodott. Makarovot bizonyára nagyon szeretik ezek a mulatságos barátai, és kellemes, egyszerű az élete köztük. A háziak egyszerűsége Margarität juttatta Klim eszébe: őnála bizony jól kipihenné az elmúlt napok ostoba izgalmait. És amint elgondolkozott róla, hirtelen ráeszmélt, hogy ez a lány észrevétlenül megnőtt a szemében, de valahogy Ligyijától függetlenül és nem is árnyékolva be őt.

Amióta Ligyija betört gondolatai seregébe, Klim már csak őrá tudott gondolni. Voltaképpen nem is gondolkozott, hanem szinte csak állt a lány előtt, és nézte minden gondolat nélkül, mint ahogyan a felhők vonulását, a folyó hömpölygését szemlélte néha. A felhők és a hullámok eltöröltek, elmostak mindenféle gondolatot, és ugyanolyan gondolat nélküli, néma kábulatba ejtették, mint ez a lány. De amikor nem emlékezetében látta maga előtt, hanem

valóságban, szinte ellenséges érdeklődés ébredt benne: szerette volna nyomon követni minden lépését, tudni, mit gondol, miről beszél Alinával, apjával, rajta akarta kapni valamin.

Néhány nap múlva Ligyija futólag megkérdezte:

— Miért nem nézel be Makarovhoz?

Klim úgy érezte, a lány hangja kihívóan cseng.

Azt felelte, hogy nagyon idegesíti a tanári kar álláspontja: egyes tanárai ugyanis nem hajlandók kiadni érettségi bizonyítványát, hanem pótvizsgára akarják utasítani.

— No, Rzsiga elintézi — mondta Ligyija félvállról. Majd összehúzta szemét, halkan felnevetett és hozzátette: — Ne akard, hogy azt higgyem, sajnálkozol, mert megakadályoztad barátod öngyilkosságát.

Elment, mielőtt Klim válaszolhatott volna. Persze tréfált: ezt Klim látta az arcán. De tréfából elhangzott szavai is felizgatták. Honnan, miféle megfigyelésekből születhetett ilyen sértő gondolata?

Klim sokáig, feszült figyelemmel fürkészte önmagát: vajon sajnálkozott-e, ahogyan Ligyija állítja? Nem jutott eredményre, és elhatározta, hogy tisztázza a dolgot a lánnyal. De két napon át nem talált alkalmat erre, harmadnap pedig elment Makarovhoz: homályos szándék nyomta a szívét.

A parányi ház egyik szobácskájának küszöbén megtorpant, és önkéntelenül elmosolyodott: a fal mellett, a díványon Makarov feküdt, melléig betakarva, kigombolt inggallérja alól kilátszott bepólyált nyaka; a kicsiny, kerek asztalkánál Ligyija ült; az asztalon almával teli tál állt; a ferdén tűző napsugár behatolt a felső ablaküvegeken, és megvilágította a pirospozsgás gyümölcsöt, Ligyija tarkóját és Makarov sasorrú arcának féloldalát. A szobában illatos és igen fullasztó volt a levegő, Klim legalább így érezte. A beteg és a lány almát evett.

— Paradicsomi foglalkozás — dünnyögte Klim.

— A paradicsomban az ördög volt a harmadik — vágta rá Ligyija nyomban, és székestül kissé odább húzódott a dí-

ványtól. Makarov pedig kezet szorított Klimmel, és tovább fűzte a lány tréfáját:

— Szamgin inkább Faustra hasonlít, mint Mefisztóra.

Egyik tréfa sem tetszett Klimnek, s arra késztette, hogy résen legyen. Makarov és Ligyija könnyedén tréfálkoztak, és egyre gyakrabban piszkálták. Ő pedig ügyetlenül, zavartan vágott vissza; úgy rémlett, szavaikból bosszúság és ingerültség csendül ki, mintha megzavarta volna őket. Egyre erősbödött sértődöttsége és még valamilyen más, csüggeteg érzés. Akinek öngyilkosságát megakadályozta, túlságosan vidám volt, sőt, még szebb lett. Sápadt arca előnyösen fokozta szemének izzó csillogását, felső ajkán sűrűbb, észrevehetőbb lett az árnyék. Makarov általában természetellenesen megférfiasodott e néhány nap alatt. Még a hangja is mélyebb lett, noha bágyadt volt. Ligyija kellemetlen közvetlenséggel bánt vele, szokásos gőgje és felfuvalkodottsága is eltűnt. És bár Klim észrevette, hogy ma hozzá is kedvesebb, mint máskor, ez szintén sértette.

— Milyen kedves itt, ugye? — fordult a lány Szamginhoz, és körbemutatott.

Klim így felelt:

— A szokásos nyárspolgári otthon.

— No nézd csak, micsoda arisztokrata! — mondta Makarov, és elfordította arcát a nap elől. Ligyija is elmosolyodott, Klim pedig gyorsan elképzelte a lány jövőjét: férjhez megy Makarovhoz, aki gimnáziumi tanár, és persze részeges; Ligyija már a harmadik gyermekével viselős, papucsban járkál, blúza ujja könyökig feltűrve, kezében piros rongy, amellyel a port törli, mint valami szobalány, a földön pedig vörös fenekű porontyok csúszkálnak és visítanak. Ez a felvillanó kép kissé enyhítette nyomott hangulatát. Az ajtón bedugta a fejét a vén Zlobina, és hívta vendégeit:

— Kérem, igyanak velünk egy pohár teát! Ma a maga kedvenc lepényeit készítettem, Ligyija Tyimofejevna!

Ligyija elébe perdült, és beszélni kezdett. Vékony ujjaival megsimogatta az öregasszony bíborvörös arcába csüngő

ősz hajtincsét. Zlobina pedig basszus hangján nevetgélt, még a teste is rázódott. Klim nem figyelte, mit beszél Ligyija, és csupán vállat vont, amikor Makarov megkérdezte:

— Mit bámulsz olyan dühösen?

„Hát így vagyunk? — gondolta Klim. — Tehát Ligyija régóta, gyakran jár ide, szinte családtag? De akkor Makarov miért lett öngyilkos?"

Ellenállhatatlan erővel tolakodott fejébe az a gondolat, hogy Makarov ugyanúgy él Ligyijával, mint ő élt Margaritával. Lopva figyelte kettőjüket, és gondolatban ezt kiáltotta:

„Hazugok! Csalók!"

Mellette Zlobin ült, csontos vállával lökdöste, és arról beszélt, hogy csak a zenét, meg a mamáját szereti.

— Ezért nem nősültem meg. Tudja, harmadik személy a házban már akadály! És nem minden feleség tűri el a hegedűgyakorlatokat. Én pedig mindennap gyakorolok. Édesanyám azonban annyira megszokta, hogy már nem is hallja . . .

Klim olyan nyomott hangulatban távozott ezektől az emberektől, hogy nem is ajánlkozott kísérőül Ligyijának A lány azonban, amint kiszaladt a kapun, megállította és kedvesen kérte:

— Otthon ne mondd el, hogy itt voltam, jó?

Szemében ravasz mosoly csillogott.

Klim bólintott. Nem volt kedve hazamenni. Kisétált a folyópartra, lassan lépkedett, s közben töprengett:

„Rá kellene szoknom a dohányzásra; azt mondják, megnyugtat."

A folyón túl rózsaszín üresség félgömbje borult a simára tarolt földre, és miért, miért nem, a játékszerű, tiszta házra és lakóira emlékeztette Klimet.

„Milyen ostoba minden!"

Otthon az ebédlőben találta Varavkát és anyját. Az óriási asztalon temérdek irat hevert, Varavka a számvető csontgolyóit csattogtatta, és szakállába dörmögött:

— Cs-csirkefogók.

Anya számokat másolt fürgén a papírok egyhangú kockáiról egy nagy, tiszta lapra. Előtte tál állt, rajta hatalmas görögdinnye, Varavka előtt pedig egy üveg fehér bor.

— No, hogy van a mesterlövészed? — kérdezte Varavka. Meghallgatta Klim válaszát, majd bizalmatlanul végigmérte, teletöltötte poharát borral, áhítatosan kiitta a felét, és megnyalta húsos ajkát. Majd hátradőlt a székben, és ujjával az asztal szélén kopogva rákezdte: — A világ nálam okosabb és nálam butább emberekre oszlik: az előbbieket nem szeretem, az utóbbiakat megvetem.

Az anya fürkészve pillantott rá és megkérdezte:

— Miért mondod ezt... Ilyen hirtelen?

— Kényszerűségből — felelte Varavka, és villájára tűzött egy kocka alakú dinnyedarabot, s a szájába küldte. — De van még egy kategóriája az embereknek, amelytől félek — folytatta csengő hangon, indulatosan. — Mégpedig azok a jámbor orosz emberek, akik azt hiszik, hogy a szavak logikájával befolyásolni lehet a történelem logikáját. Barátian tanácsolom neked, Klim: óvakodjál attól, hogy higgy a jámbor orosz embernek. Igen kedves ember, igen! A jövőről csevegni vele... gyönyörűség! De a jelent egyáltalán nem érti. És nem látja, milyen szomorú a sorsa: ábrándos gyermekként lépked az utca közepén, és majd eltapossák a történelem nehéz szekerének lovai, amelyeket tapasztalt, de kegyetlen kocsisok vezetnek. A mi jámbor embereinknek semmi közük ehhez. Legjobb esetben gipszfigurák lesznek a létesítendő épület homlokán, de mivel ez az épület még csak épülőfélben van...

Az anya kötekedően közbevágott:

— Viszont ne feledd, hogy Krisztus...

— Szintén korai és ezért káros jelenség — folytatta Varavka, és vastag ujjával kikopogta beszéde ütemeit. — Az úgynevezett keresztény kultúra olyasmi, mint szivárványszínű olajfolt egy széles, zavaros folyón. A kultúra egyelőre csupán könyvek, képek, egy kevés zene és igen kevés tudomány. Van egy kicsiny csoport, amelynek tagjai „a

föld sava-borsának", „a szellem lovagjainak" nevezik magukat, de kulturáltságuk csupán abban nyilvánul meg, hogy nem káromkodnak fennhangon és gúnyosan említik a vízöblítéses árnyékszéket. Mindazok, akik „Krisztusban" élnek, mélységesen kultúraellenesek, legalább ahogyan én értelmezem a kultúra fogalmát. A kultúra, drágám, a munka szeretete, de éppolyan csillapíthatatlanul mohó, akár a szerelem...

Varavka sietve cigarettára gyújtott. Kék füstöt eregetett, és közben egyre csak beszélt, beszélt. Homlokának szatytyánszerű bőre vörösen fénylett, szúrós kis szeme izgatottan csillogott, rőt szakállából füst áradt, és a szavai is szinte füstölögtek.

Klim régóta és jól ismerte Varavka ékesszólási rohamait, amelyek akkor lobbantak fel különös erővel, ha belefáradt az üzleti életbe. Klim látta: az utcán az emberek egyre nagyobb tisztelettel üdvözlik Varavkát, s tudta: társaságban egyre rosszindulatúbban, haragosabban emlegetik. Egy különös párhuzamot is megállapított: minél többet és minél rosszindulatúbban beszéltek Varavkáról a városban, ő annál hevesebben és bőségesebben filozofál odahaza.

Mai rohama tűrhetetlenül sokáig tartott. Még ki is gombolta mellénye alsó gombjait, mint ebédnél tette néha. Szakálla közt vörös mosoly csillogott, a szék recsegett alatta. Az anya az asztalra támaszkodva hallgatta, s olyan ügyetlenül dőlt előre, hogy lányos mellei az asztal szélén feküdtek. Ez kellemetlen látvány volt Klim számára.

— Már megbocsáss — kiáltotta Varavka Vera Petrovnának —, de hiszen ez a szeretet az emberek iránt, amely mellékesen a mi képzeletünk szüleménye, és ellenkezik természetünkkel, mivel ez nem szeretetre, hanem harcra szomjazik felebarátunk ellen, ez a szerencsétlen szeretet semmit sem jelent, és semmit sem ér a gyűlölet és undor nélkül, amelyet felebarátunk életének szennye iránt táplálunk! És végül nem szabad elfelednünk, hogy a szellemi élet csupán az anyagi jólét talaján fejlődik kedvezően.

Klim figyelte önmagát, és mellében, fejében halk, sajgó

unalmat, szinte fájdalmat érzett; ez új érzés volt. Anyja mellett ült, lustán ette a dinnyét, és nem értette, miért bölcselkedik mindenki? Úgy rémlett, hogy a legutóbbi időben többet és mohóbban bölcselkednek az emberek. Klim örült a tavasznak, amikor a szárnyépület tatarozása ürügyén felmondták Katyin író lakását. Most, mikor átment az udvaron, elégedetten nézte a szárnyépület ablakainak csukott zsaluit.

Klim gyakran úgy érezte: az idegen szavak ellepik, s már nem látja önmagát. Mintha mindenki félne valamitől, és szövetségest keresne benne, és iparkodna a fülébe kiáltani a mondanivalóját; valamennyien a maguk véleménye letéteményesének tekintik őt, és valósággal eltemetik szavaik homokjával. Ez nyomasztotta, bosszantotta Klimet. Ma éppen ilyen hangulatban volt.

Belépett Fenya, és jelentette, hogy megjött a vállalkozó.

— Ahá! — kiáltott Varavka bosszúsan. Talpra ugrott, és nehéz, de gyors medvelépteivel kisietett. Klim is felkelt, de anyja karon fogta, és szobájába vezette.

— Bizonyára nagyon felidegesített ez a história Ligyijával, ugye? — kérdezte.

Halkan, unalmasan elismételte a jól ismert véleményét Ligyijáról, Makarovról, nyilvánvalóan rettegett, nehogy valami felesleges dolgot mondjon. Fel-alá járt a szalon szőnyegén, Klim pedig szótlanul hallgatta. Anyja olyan embernek látszott, aki bizonyos benne, hogy mindig a legokosabbat és a legfontosabbat mondja. Hirtelen ez jutott eszébe: ugyan miben különbözik anyja és Varavka szerelme attól a szerelemtől, amelyet ő ismer, amelyre Margarita tanít?

Nyomban ráeszmélt ennek az összehasonlításnak a súlyára, cinikusságára. Mintha vétkezett volna anyja ellen. Megcsókolta a kezét, és nem nézve a szemébe, kérlelte:

— Ne aggódj, anya! Bocsáss meg: fáradt vagyok.

Anyja erősen homlokon csókolta, és így szólt:

— Tudom, hogy milyen nehézzé teszi életedet rendkívüli értelmed.

Szobájába érve, Klim ledobta kabátját, s arra gondolt, hogy jó volna úgyanígy levetni magáról értelmét, zűrzavaros érzelmeit és gondolatait, és egyszerűen élni, mint mások, fesztelenül kimondani minden ostobaságot, amely a nyelvére tolul, elfelejteni Tomilin és Varavka minden bölcsességét... És elfelejteni Dronovot.

Rosszul aludt, és korán, szinte betegen ébredt. Átment az ebédlőbe, hogy megigya kávéját. Ott találta Varavkát, aki a napi ütközetre készülve, pirított kenyeret harapdált, és portóival öblítette le.

— Ide hallgass — mondta halkan. Összevonta szemöldökét, és nem eresztette el Klim kezét, s ezzel kellemetlenség előérzetét keltette az ifjúban. — Fontos hírem van Dronovról: tegnap nem akartam közölni, nehogy felizgassam Verát, meg aztán idő sem volt rá. Kozmin békebíró, mivel nem tudta, hogy ez az egyén már nem dolgozik nálam, figyelmeztetett, hogy Dronov megkaparintotta egy lány takarékkönyvét, és ezért feljelentették. Sötét história. Jóllehet a békebíró a „megkaparintotta" kifejezést használta, nyilvánvalóan lopásról van szó, és az ügyben nem is a békebíró illetékes, mivel az összeg meghaladja a háromszáz rubelt. Tehát a kerületi bírósághoz tartozik. Te milyen viszonyban vagy ezzel a fiúval? Ahá, már nem barátkozol vele? Ennek nagyon örülök.

Klim is örült, és hogy eltitkolja ezt, lehajtotta a fejét. Szinte hallotta, hogy benne is egy diadalmas „Ahá!" kiáltás csendül. Tarka kis gondolatok csíkja lobbant fel elméjében, mint a színkép, és köztük felvillant a Margarita iránti együttérzés vonala... Örömét Varavka bizonyára ijedségnek vélte, és néhány vigasztaló közhellyel érvelt:

— Bizony senkiért sem tehetjük tűzbe a kezünket. Hanyagabbul válogatjuk meg a barátainkat, mint a cipőinket. Jegyezd meg, hogy az az ember, akinek nincsenek barátai: inkább ember, mint a többi.

Önelégülten állapította meg:

— Nekem nincsenek barátaim.

Az örvendetes hír miatt érzett hála ekkor arra ösztö-

nézte Klimet, hogy elárulja: Ligyija gyakran jár Makarovhoz. Nagy csodálkozására azonban Varavka nem haragudott meg. Csupán aggódva pillantott az anya szobái felé, és halkan így szólt:

— Igen, igen. Tudom. Romantika, az ördög vinné! Noha a romantika hidd el, mégis jobb, mint...

Jobb kezével bizonytalan mozdulatot tett, hóna alá dugta tömött aktatáskáját, és halkan megkérdezte:

— Anyádnak nem szóltál erről? Nem? Ne is említsd, kérlek. Különben sem kedvelik egymást. No, akkor én megyek.

Ám alighogy eltávozott, eltűnt Klim öröme is. Az a felismerés oltotta ki, hogy helytelenül cselekedett, amikor elmondta Varavkának, hová jár a lánya. Két lépcsőfokot ugorva, felrohant a lépcsőn, pedig általában képtelen volt gyors döntésre.

Ligyija fésületlenül, narancssárga pongyolában ült a dívány sarkán. Meztelen lábán papucs volt, kezében kottafüzet. A pongyola szárnyával lassan elfedte meztelen lábát, barátságtalanul pillantott Klimre és megkérdezte:

— Mi történt? Miért olyan furcsa az arcod?

A fiú leült a dívány szélére, és mintha félne, hogy nem azt mondja, amit akar, nyomban kibökte:

— Bocsáss meg: véletlenül kicsúszott a számon...

Ligyija térdére dobta kottáit és félbeszakította:

— Tudom. Gondoltam, hogy elmondod apámnak. Talán azért is kértem a titoktartásodat, hogy próbára tegyelek: elmondod-e? De tegnap magam mondtam el neki. Elkéstél.

Hangja és pillantása mélységesen sértő volt. Klim hallgatott, s érezte, hogy gyűl benne a harag. A lány pedig tanácstalanul, szomorúan mondta:

— Nem értelek. Tisztességesnek látszol, de... valahogy mindig rosszra törekszel... Mit jelent ez?

Szavaiban Klim utálatot érzett. Felugrott a díványról, és hihetetlen gyorsasággal kirobbant a veszekedés. Klim az öregebb hangján, oktatóan mondta:

— Azt jelenti, hogy semmi jót se látok a viselkedésedben...

— Nevetséges vagy — felelte a lány; a dívány sarkára ült, s maga alá húzta a lábát.

— A te regényed Makarovval...

Ligyija álmélkodva tágra nyitotta a szemét, és haragosan, fojtott hangon kérdezte:

— Az én viselkedésem? Az én regényem? Hogy mersz ilyet mondani, te kölyök? Azt képzeled...

Megakadt, szemlátomást nem volt ereje ahhoz, hogy kimondjon egy bizonyos szót. Barna arca elvörösödött, sőt felpuffadt, szemébe könny tolult. Könnyű teste térdre bukott. Így suttogott:

— Azt gondolod...

Klim hirtelen megijedt Ligyija haragjától. Nemigen értette, mit mond a lány, és csak egyet akart: feltartóztatni egyre élesebb és kuszább szavainak áradatát. Ligyija ujját Klim homlokának feszítette, felemelte a fejét, és a szemébe nézve, ezt kérdezte:

— Csak nem gondolod komolyan, hogy én... hogy mi Makarovval olyan viszonyban vagyunk? Azt sem érted, hogy én nem akarom... és ő emiatt lett öngyilkos? Nem érted?

Klim érezte a lány ujjának heves lökését homlokának bőrén, és úgy rémlett, hogy amióta él, most először éri ilyen sértés. Ligyija ostobán és gyerekesen beszélt, de felnőtt hölgyként viselkedett. Klim nézte a lány komoly arcát, szomorú szemét, és igen gonosz szavakat akart mondani neki, de ezek torkán akadtak. Szótlanul visszament szobájába. Ott pedig az ablak elé állt, és elnézte, mint tépdesi a szél a leveleket a fákról, és közben keserű szárazságot érzett a szájában, és fejében kuszán zúgtak a gonosz szavak. Az ablaküvegen visszatükröződött az arca, és bár vonásai szétfolytak, anyja rideg és méltóságos arcára emlékeztette.

A lehető legteljesebb határozottsággal feltette a kérdést önmagának: Ligyija iránt táplált érzelmeiben mi az igazi,

ami nem kitalálás? Némi fáradságába és idejébe került, amíg kibogozta érzelmeinek szoros gombolyagát: fájdalom kínozta, mert elvesztett valami igen fontosat, heves elégedetlenség fűtötte önmagával szemben, bosszút akart állni Ligyiján a sérelemért, nemi kíváncsiság vonzotta hozzá, s ráadásul csillapíthatatlan vágyat érzett, hogy meggyőzze a lányt a saját jelentőségéről. Mindezek nyomában pedig az a meggyőződése támadt, hogy végeredményben igazi szerelemmel szereti Ligyiját, éppen olyan szerelemmel, amilyenről versben és prózában írnak, és amelyben nincs semmi gyerekes, nevetséges, semmi kitalálás.

Megkönnyebbülten felsóhajtott, és tovább érvelt: ha Ligyija szeretné Makarovot, akkor hálából most nem bánna olyan gőgösen azzal az emberrel, aki megmentette szerelmese életét. Klim azonban egyetlen hálás szót sem hallott Ligyijától. Ezt furcsállotta. Ma pedig valami érthetetlent mondott a lány: Makarov azért lett öngyilkos, mert félt a szerelemtől; legalábbis Ligyija szavainak ez volt az értelme. Ám ez a félelem valójában Ligyijában él. Klim tüstént eszébe idézett néhány körülményt, amely azt bizonyította, Ligyija fél a szerelemtől, félelmét beleoltotta Makarovba, és ezért bűnös abban, hogy öngyilkosságra kényszerített egy embert. Ez a felismerés jólesett Klimnek; még egyszer végigtekintett gondolatai füzérén, majd felemelte fejét, és még el is mosolyodott: ráeszmélt, hogy erős ember, és gyorsan le tudja küzdeni a kellemetlenséget.

Elhatározta, hogy nagylelkűen bánik Ligyijával, mint az igen ritka, nemes lelkű regényhősök, akik szerelmükben mindent megbocsátanak. Már másodszor kellett erre az álláspontra helyezkednie. De most hamar rádöbbent, hogy ez a szerep még jelentéktelenebbnek mutatja Ligyija szemében. A tükörben vizsgálgatva önmagát, észrevette, hogy a lírai, bánatos arckifejezés jelentéktelenné változtatja arcát. Általában elégedetlenkedett az arcával: vonásai jelentéktelenek, nem tükrözik bonyolult lelkivilágát. Rövidlátó volt, emiatt összehúzta a szemét, és pupillája a szemüvegen keresztül kellemetlenül tágra meredtnek látszott. Egyenes,

rideg orra sem tetszett: nem eléggé nagy, ajka vékony, álla túl hegyes, bajusza pedig két világos pamatban nő, csak a szája szögletében. Amikor homlokát ráncolta, összevonta gyér szemöldökét — arca érdekesebb és okosabb lett. A lírai arckifejezésről le kellett mondania.

Lermontovot kezdte olvasni. Keserű verseit hasznosnak találta, és egyre gyakrabban idézte a komor költő legepésebb sorait.

Megpróbált úgy beszélni Ligyijával, mint akinek a tévelygéseit érti, noha kissé nevetségesnek tartja. Anyja és Varavka jelenlétében sikerült megőriznie azt a hangnemet, de nyomban elveszítette, mihelyt egyedül maradt a lánynyal.

Ligyija Moszkvába készült, de sietség nélkül, kelletlenül csomagolt az útra. Hallgatta apja és Klim anyja beszélgetését, és fürkésző tekintettel nézegette őket, mint két ismeretlent. Nyilván nem értett egyet a hallottakkal, s hevesen meg-megrázta göndör fürtös fejét.

Makarov felépült, és már elutazott az egyetemre, mégpedig kissé gyanús sietséggel. Búcsúzáskor erősen megszorította Klim kezét, de csupán két szót szólt:

— Köszönöm, pajtás.

Makarov elutazása után Szamginnak úgy rémlett: Ligyija még feltűnőbben kerüli a négyszemközti találkozásokat. Tekintetében apácaszerű csüggetegség és düh dermedt meg, s most inkább gyermeknek látszott, mint néhány héttel ezelőtt. Klim megfigyelte, hogy anyjával sem beszél már annyira ridegen és idegenül, mint azelőtt, de anyja is szelídebb hozzá. Kissé aggasztotta, hogy a lány néha betelepedett Vera Petrovna szobájába, és halkan elbeszélgetett vele. Éjféltájban, amikor véget ért az unalmas preferánszjáték Varavkával és anyjával, Klim a szobájába ment. Néhány perc múlva belépett anyja: már lila pongyola és papucs volt rajta. Leült a pamlagra, és övének bojtjaival játszva, gondterhesen így szólt:

— Ezen a nyáron valahogy megsápadtál, bágyadt lettél, alig lehet rád ismerni.

Klim hallgatott, és pelyhedző bajuszkáját tépdeste. Sejtette: ez komoly beszélgetés bevezetője, és nem tévedett. Anyja ráemelte mindig nyugodt tekintetét, és egyszerűen, szinte durván kijelentette: látja, hogy ő szerelmes Ligyijába. Klim érezte, hogy mélyen elpirul, és gunyoros mosollyal megkérdezte:

— Nem tévedsz?

Az anya, mintha nem hallotta volna kérdését, oktató hangon folytatta:

— A szerelem a te korodban még nem az a szerelem, amely... Ez még nem szerelem, nem!

Néhány másodpercig hallgatott, majd felsóhajtott.

— Tizennyolc éves koromban mentem férjhez apádhoz, és már két év múlva ráébredtem, hogy tévedtem.

Megint hallgatásba merült: nyilván nem azt mondta, amit akart. Klim pedig zavartan kapkodott anyja egyes mondatai után, és igyekezett megérezni, miért háborodik fel szavain?

— Az én kapcsolatom Ligyija apjával... — hallotta Klim, és azt fontolgatta, milyen szavakkal emlékeztesse anyját arra, hogy ő már felnőtt ember. Hirtelen összevonta a szemöldökét, és így szólt:

— Jó barátja vagyok Lidának, és érthetően kissé aggaszt ez a históriája Makarovval, aki természetesen nem méltó hozzá. Talán kissé hevesen, meggondolatlanul beszéltem vele Makarovról. Azt hiszem, ennyi az egész, a többi csak képzelődés.

Miközben beszélt, meg volt győződve róla, hogy nem hazudik, és úgy vélte, helyesen beszél. Azt gondolta, még valami fontosat kell hozzátennie és kijelentette:

— Tudod: csak az ember létezik, minden egyéb a képzeletének a műve. Azt hiszem, már Protagorasz...

Anyja kissé összehúzta a szemét, és így felelt:

— Ez nem egészen így van, de nagyon okos megállapítás. Pompás az emlékezőtehetséged. És persze igazad van: a lányok mindig kissé előreszaladnak, előre elképzelik azt, ami elkerülhetetlenül bekövetkezik. Megnyugtattál.

Én és Tyimofej annyira vigyázunk a kettőnk kapcsolatára, amely egyre szilárdabb lesz...

Klim lehajtotta a fejét, zavarba ejtette anyja leplezetlen önzése. Megértette, hogy ebben a pillanatban anyja csak nő, aki boldogságáért aggódik.

Megkérdezte:

— Úgy látom, kedvesebb vagy Lidához, igaz?

— Az én nézetemet ismered, ez nem változhat — felelte anyja; felkelt és megcsókolta Klimet.

Elment. Erős parfüm izgató illata maradt utána, és gunyoros mosoly a fia ajkán.

Az anyjával való beszélgetés mindig visszaadta Klim önbizalmát: nem annyira anyja szavai, mint inkább rendületlenül magabiztos hangja hatott rá így. Ha végighallgatta anyját, úgy találta, lényegében minden igen egyszerű, és könnyen, kényelmesen lehet élni. Anyja csak önmagával törődik, és egészen jól él: bizony nem talál ki semmit.

Egyet-mást természetesen ki kell találni, hogy megfűszerezzük az életet, ha túlságosan émelygős, és megédesítsük, ha keserű. De meg kell találni a pontos mértéket. És vannak olyan érzések, amelyeket veszélyes felszítani. Ilyen, természetesen, a szerelem — amelyet egyesek addig szítanak, míg egy hitvány revolvert ügyetlenül maguk ellen nem fordítanak... Köztudomásúlag a szerelem éppolyan ösztön, akár az éhség, de ugyan ki öli meg magát éhségből, szomjúságból, vagy mert nincs nadrágja?

Az ilyen magányos töprengések perceiben Klim minden ismerősénél okosabbnak, erősebbnek és egyénibbnek érezte magát. Mindinkább lenézte őket, és ez az érzése mosolygós gúnyhoz hasonlított, s titkon gyönyörködött benne. Néha már Varavka is felkeltette ezt az új érzését: gyakorlati ember volt ugyan, de mégis különc fecsegő.

Klim végre megkapta érettségi bizonyítványát, és Pétervárra készülődött, amikor Margarita megint az útjába került. Egy ködös estén éppen Tomilinhoz ment elbúcsúzkodni, amikor egy barátságtalan kereskedőház lépcsőjéről hirtelen egy nő lépett a járdára: Margarita volt, Klim

nyomban ráismert. Nem csodálkozott ezen a találkozáson, mivel tudta, hogy találkoznia kell a varrónővel; várta ezt a véletlen találkozást, de örömét persze eltitkolta.

Óvatosan beszélgettek, semmitmondó témákról. Margarita emlékeztette Klimet, hogy udvariatlanul bánt vele. Lassan sétáltak, a nő ajkát biggyesztette, homlokát ráncolta, és a szeme sarkából figyelte Klimet; a fiatalember igyekezett nyájasan beszélni vele, kedvesen a szemébe pillantott, és azon tűnődött, miként vegye rá Margaritát, hogy hívja meg a lakására?

Felébredt a vágya, hogy még egyszer megízlelje a nő ölelését, ezenkívül egy váratlanul felvillanó, fontos gondolat is vonzotta hozzá. Amikor együttérzőn Dronovról érdeklődött, Margarita kereken kijelentette:

— Szó sincs róla: nem lopta el a takarékkönyvemet.

Nyugodtan, röviden elmondta a történteket:

— Jómaga szégyellt pénzt gyűjteni, és ezért az én könyvemre rakta be a takarékba. Amikor pedig összeveszt tünk...

— Min?

— Hát min vesznek össze a férfiak a nőkkel? Férfiakon meg nőkön, persze. Egyszóval kérni kezdte a pénzét, én meg tréfából megtagadtam. Akkor elemelte a betétkönyvet, és kénytelen voltam bejelenteni a bekebírónak. Aztán Vanyka visszaadta a könyvet... ennyi az egész.

Egy ködlepte, sötét mellékutca sarkára érve, Margarita így szólt:

— Feljössz? Új lakásom van. Iszunk egy pohár teát — hívta a fiút.

Klim négy órát töltött Margaritánál a szűk kis szobában, amely semmiben sem különbözött előbbi lakásától. A lány mintha forróbban, mohóbban ölelte volna, mint régen, ölelései azonban nem részegítették meg annyira, hogy elfelejtse, amit meg akart tudni. Felhasználva a lány bágyadtságát, nagy kerülővel fogott neki, s olyat kérdezett, ami voltaképpen sohasem érdekelte:

— Hogyan éltél eddig?

A lány csodálkozott a kérdésen.

— Úgy éltem, mint mindenki.

Amikor azonban Klim makacsul faggatni kezdte, Margarita kissé elhúzódott, ásított, keresztet vetett a szájára, és azt mondta:

— Úgy éltem, mint minden lány. Előbb semmit sem értettem, azután felfedeztem, hogy a magatokfajtát szeretni kell. Hát beleszerettem valakibe, el is akart venni feleségül, de aztán meggondolta magát.

Nyugodtan, harag nélkül beszélt, majd lehunyta szemét. Klim pedig, miközben arcát, nyakát és vállát simogatta, igen nyájasan feltette legfontosabb kérdését:

— És hogyan lettél asszony?...

— Ugyanúgy, mint más — felelte Margarita; megrándította vállát, és nem nyitotta ki a szemét.

— Féltél?

— Mitől?

— Hát először... az első éjszakán?

Margarita töprengőn, mintha visszaemlékeznék, megnyalta a szája szélét.

— Nappal történt és nem éjszaka, Mindenszentek napján, a temetőben.

Felnyitotta szemét, és egymás után hátrasimította a fülébe, arcába lógó hajfürtjeit. Mozdulataiban Klim esetlen sietséget látott. Margarita dühös volt, nem kívánta vagy nem tudta megmagyarázni ezt a gyakorlati kérdést, pedig Klim nem szégyellte magát, s fesztelenül kérdezősködött.

— Mindennapi dolog, megszédül a lány, aztán istenveled, lányság.

Többet nem mondott a nőcsábítás technikájáról, és jóindulatúan magyarázni kezdte a dolog elméleti részét. Felült az ágyban, hogy kényelmesebben beszélhessen.

— Hallottam, hogy egy barátod pisztolyból magára lőtt. Sokan lesznek öngyilkosok lányok, asszonyok miatt. Az asszonyok aljasak, szeszélyesek. Szörnyen önfejűek... nem is tudom, mennyire. És a férfi hiába szép, és tetszik is, de

mégsem az igazi. Nem azért nem az, mert szegény vagy csúnya, hiszen szép; de hát mégsem az!

Befonta a haját, és egyre jobban tűnődve folytatta:

— Ha megnősülsz: jellemes lányt válassz. A jellemes lányok ostobák ugyan, de nyíltabbak: hamar elárulják magukat. A csendes, szerény lányoktól óvakodj: az ilyenek óránként kétszer is megcsalnak.

Arca hirtelen elváltozott, pupillája összeszűkült, akár a macskáé, sárgás szeme fehérjére ráborult pillái árnyéka. Szinte idegen szemmel nézett, mintha bosszúvágyón emlékezne valamire... Klimnek úgy rémlett, hogy Margarita azelőtt nem beszélt ilyen haraggal a nőkről, hanem mintegy távoli rokonainak tekintette őket, akiktől nem várt semmit, sem jót, sem rosszat: nem érdekelték őt, félig el is felejtette őket. És amint hallgatta a lányt, ismét félve eszmélt rá, hogy minden ismerőse valósággal összebeszélt: mind arra törekszenek, hogy túltegyenek rajta, valamennyien okosabbak akarnak lenni, még érthetetlenebbek, csűrnek-csavarnak, a szavak mögé bújnak. Talán éppen azért akarnak még érthetetlenebbek lenni, mert attól félnek, hogy Klim Szamgin gyorsan átlát rajtuk.

Margarita pedig így beszélt:

— Nem is hiszem, hogy voltak szent asszonyok. Ezek a szentek bizonyára vénlányok lehettek, vagy talán szüzek.

Klim hallgatta a gondolatai fátylán átszűrődő fecsegést, és egyre várta, hogy Margarita megmondja neki, mi győzte le szűzi félelmét, amelyet első szeretője iránt érzett?

Különös gondolata támadt, szinte tudattalanul villant fel: a lány szavaiban valami hasonlít Varavka eleven beszédéhez, sőt Tomilin bölcs igéihez is.

Végül is belefáradt a lány szavaiba, és unottan megjegyezte:

— Ma filozofikus hangulatban vagy.

Margarita gyorsan végigtekintett magán és megkérdezte:

— Miben?

Amikor pedig Klim megmagyarázta szavai értelmét, a lány így szólt:

— Ó, én meg azt hittem, hogy vért láttál; ideje, hogy megjöjjön a vérzésem...

Klim undorodva megborzongott, és leugrott az ágyról. A lány együgyűségét már azelőtt is néha szemérmetlenségnek, tisztátalanságnak tartotta, de beletörődött. Most azonban heves ellenszenvvel távozott Margaritától, és korholta magát ezért a haszontalan látogatásáért. Örült, hogy másnap Pétervárra utazik. Varavka rábeszélte, hogy a mérnöki főiskolára iratkozzék be, és mindent elintézett, ami a felvételhez kellett.

Az éjszaka hideg, nyirkos és fekete volt. Az utcalámpák lustán és szomorúan égtek, mintha elveszítették volna reményüket, hogy leküzdhetik a sűrű, tapadós sötétséget. Klimnek elnehezült a szíve, és semmire sem gondolt. De egyszerre újra eszébe ötlött, és valósággal felvillanyozta az a gondolat, hogy Varavkában, Tomilinben és Margaritában valamilyen rokon vonás van: mind a hárman oktatják, óva intik, ijesztgetik őt, bátor szavaik mögött azonban mintha félelem rejtőzne. De mitől, kitől félnek? Nem tőle-e, attól az embertől, aki magányosan, félelem nélkül halad az éjszaka sötétjében?

Klim Szamginban észrevétlenül a vidékiekre rendkívül jellemző, ellenszenves, sőt kissé ellenséges elképzelés alakult ki Pétervárról: ez a város nem hasonlít az orosz városokhoz, és rideg, bizalmatlan, igen éles eszű emberek lakják; Oroszország óriási testének ezt a fejét hideg és gonosz agyvelő tölti meg. Éjszaka, a vasúti kocsiban, Klim Gogolra és Dosztojevszkijre emlékezett.

Azzal az elhatározással érkezett a fővárosba, hogy óvatosan forgolódik majd az emberek között. Bizonyos volt benne, hogy nyomban próbára teszik, tanulmányozzák, igyekeznek megfertőzni saját hitükkel.

A város sűrű ködbe burkolózott, és bár csak délután három óra lehetett, a Nyevszkij-proszpektet utcalámpák szivárványszínű buborékjai igyekeztek megvilágítani: olyanok voltak, mint megannyi óriási pitypang. A tapadós nyirkosság megnedvesítette Klim arcbőrét, a kesernyés füstszag csiklandozta az orrát. Klim meghajlította nyakát, kissé felhúzta vállát, és jobbra-balra nézelődött: bepillantott az üzletek nedves kirakatüvegein, amelyek belülről olyan fényárban úsztak, mintha odabent a nyár napsugarait árulnák. Szokatlan volt a város fojtott zúgása, túlságosan puhán és tompán kongtak a lovak patái a fapallós úttesten, a kocsikerekek gumi- és vasabroncsainak zaja alig különbözött

egymástól, az emberek hangja is tompán, egyformán csengett. Furcsa volt, hogy nem hallatszott patkók kopogása a macskaköves kocsiúton, a konflisok sem recsegtek, csörömpöltek, árusok harsány kiáltozása sem szállt. Harangok sem zúgtak.

A latyakos sárral borított járdán módfelett siettek a járókelők, és valamennyien furcsán egyforma színűek voltak. A kőből épült és szintén egyszínű, szürke házakat nem választotta el kerítés, szorosan egymáshoz simultak, és egyetlen, végtelen hosszú épületnek látszottak. A fényesen kivilágított földszint a földhöz lapult és belemélyedt, a sötét emeletek pedig a szürke homályba fúródtak, amelyen túl nem kéklett az ég.

E házak között az emberek, lovak, rendőrök apróbbak és jelentéktelenebbek voltak, mint vidéken, csendesebbnek és alázatosabbnak látszottak. Klimnek úgy tetszett, hogy szinte bukdácsolnak, akár a halak: valamennyien lázasan igyekeztek mielőbb a felszínre bukni ebből a vízpermettel és rothadó fa szagával teli, mély csatornából. Néhány másodpercre kicsiny csoportok verődtek össze a lámpák alatt, és a fekete kalapok, ernyők alól elővillantak az arcok sárga foltjai.

Az emberek sietsége csüggeteg gondolatot keltett Klimben: mindez a sok száz és sok ezer apró akarat összetalálkozik és szétválik, fut a maga célja után, amely bizonyára jelentéktelen, de mindegyikük számára világos. Azt lehetett képzelni, hogy a kesernyés köd voltaképpen az emberek forró lehelete, és ebben a városban minden az ő sürgés-forgásuktól izzad. Klim megrettent, hogy elveszíti önmagát a kisemberek tömegében. Eszébe jutott Varavka számtalan aforizmája közül az egyik fenyegető aforizma:

„Az emberek többsége köteles alázatosan engedelmeskedni rendeltetésének, hogy a történelem nyersanyaga legyen. Ezeknek, akár a kendernek, nem kell arra gondolniuk, milyen vastag és milyen erős kötelet fonnak belőlük, és milyen célra használják."

„Kár volt engednem anyám és Varavka unszolásának,

kár volt ide jönnöm, ebbe a fuldokló városba — korholta önmagát Klim. — Anyám tanácsai talán azt a kívánságát leplezik, hogy ne legyek egy városban Ligyijával? Ha így van, ez ostobaság; Ligyiját Makarov karjaiba dobták."

Gondolkozásában akadályozták az utcai lámpák opálszínű fénybuborékjai, amelyek szaporán reszkettek, mintha mindjárt szétrobbannának. Parányi ködszemcsékből keletkeztek, amelyek szüntelenül benyomultak a lámpák körébe, és szüntelenül kiáramlottak belőle, így nem növelték és nem is csökkentették a fénykör terjedelmét.

A szivárványszínű por e különös játéka valósággal elviselhetetlenül bántotta a szemét, és arra ösztönözte, hogy valamihez hasonlítsa, szavakkal oltsa el, és ne vegye észre többé.

Levette izzadó szemüvegét. Ekkor az óriási, folyékony opálgömbök kissé elszíntelenedtek, megsűrűsödtek, de már kellemetlenebbek lettek, fényük pedig megfakult, és még jobban visszahúzódott közepük felé. Varavka elcsépelt hasonlata: „a város olyan, mint a méhkas" — nem volt találó. Ezeket a kísérteties fényeket sokkal sikeresebben oltogatták a népszerű-tudományos könyvecskék írójának szavai: ez a nagyfejű ember ugyanis egy ízben lelkesen bizonygatta Katyinéknál, a szárnyépületben, hogy az ember elméje és akarata elektrokémiai jelenség, és az akaratok összpontosulása az eszme köré csodákat teremthet, éppen ilyen összpontosulással magyarázhatók a legdinamikusabb korszakok: a keresztes hadjáratok, a reneszánsz, a nagy francia forradalom és az akarati energia más, hasonló kirobbanásai.

A Szenátus téren ugyanilyen opálszínű buborékok világították meg a szilaj cár olajosan csillogó, sötét szobrát: bronzkarjával utat mutatott Nyugat felé, a széles folyón túlra; a folyó fölött a köd még sűrűbb és hidegebb volt. Klim kötelességének érezte, hogy emlékezetébe idézze „A bronzlovas" sorait, de a „Poltava" jutott eszébe:

A cár ekkor zordonan int,
A svédek ellen kél megint.[13]

Azután miért, miért nem, Goethe „Rémkirály" című balladája villant fel emlékezetében:

Ki vágtat az éjben, a szélben.

A ló patkói megkoppantak a hullámzó, fekete folyó fölött ívelő híd fakockáin. A bérkocsis megállította felhevült lovát a Vasziljevszkij-sziget házsorainak egyik épülete előtt, amely semmiben sem különbözött a többitől, és zord hangon kérte Klimet:

— Borravaló dukál, úrfi!

„Miért úrfi?" — gondolta Klim, és nem adott borravalót.

A kínai bajuszos, öreg portás, akinek beesett mellét érdemérmek borították, kopasz fején pedig fekete sapka volt, gyakorlatiasan közölte:

— Premirova lakás: első emelet négy.

Megrándította vörös fülét, és ujjával a sarokba bökött. A barnásvörösre mázolt kőlépcsőn, amelyet piros szegélyű, szürke futószőnyeg borított, légiesen suhant le egy fehér kötényes, kis szobalány. A lépcső a gimnáziumra emlékeztette Klimet, a szobalány pedig porcelán pásztorlány-figurára.

A szobalány könnyed hangon mondta Klimnek:

— A szobája jobbra van, az első ajtó a folyosón. Bátyja szobája pedig jobbra a sarokban.

— Bátyámé? — kérdezte Klim álmélkodva.

— Dmitrij Ivanovicsé — mondta a szobalány szinte mentegetőzve; felkapta a két bőröndöt, és kihúzta magát. — Hiszen ön Szamgin úr, ugye?

— Igen — felelte Klim mogorván, s közben azon törte a fejét, miért nem mondta meg anyja, hogy bátyjával egy lakásban fog lakni.

[13] *Klim Szamgin pontatlanul idézi Puskint*

Be sem ment a szobájába, hanem dühösen, kihívóan bekopogott Dmitrijhez. Az ajtó mögül vidám kiáltás harsant:

— Tessék!

Dmitrij az ágyon hevert, bal lába feje be volt kötve. Kék nadrágjában és hímzett ingében ukrán vándorszínészhez hasonlított. Felemelte a fejét, felkönyökölt, és homlokát ráncolva mormogta:

— Te... te vagy az, Klim? Te?

Mindkét kezét öccse felé nyújtotta, és vidáman felkiáltott:

— No hát! Ez aztán valóban meglepetés!

Szamgin egy ismeretlent látott maga előtt. Dmitrijnek csak a szeme emlékeztetett arra a fiatalemberre, aki négy évvel ezelőtt volt: ugyanúgy mosolygott, mint régen; Klim női mosolynak nevezte ezt. Dmitrij kerek és puha arcát szőke szakáll borította, haját hosszúra növesztette, hajszálainak vége pedig göndörödött. Vidáman, gyorsan elmesélte, hogy öt napja költözött ide, ugyanis felsértette a lábát, és Marina idehozta.

— Már régóta ijesztget: meglepetés vár magára! Hogy Marina kicsoda? Premirova unokahúga. A néni is kedves, liberális felfogású, Varavka távoli rokona.

Dmitrij élénksége eltűnt, amikor anyjáról, Varavkáról, Ligyijáról kezdett kérdezősködni. Klim szájában keserűséget, fejében pedig ólomsúlyt érzett. Fárasztó és unalmas volt válaszolgatni bátyja tisztelettudó, közömbös kérdéseire. Kint sárgás köd gomolygott, amelyet szabályos vonalakkal barázdáltak a távíródrótok, és a kép régi kottalapra emlékeztetett. A ködön keresztül homályosan emelkedett egy kétemeletes ház barna fala, amelyet cégtáblák sűrű foltjai takartak.

— Nos, és Jakov bácsi hogy van? Beteg? Hm... Nemrég egy táncmulatságon az egyik narodnyik író nagyon szép dolgokat mesélt róla. Olyan az élete, mint valami szenté. Azt persze tudod, hogy Szaratovban újra letartóztatták?

Klim nem tudta, de azért bólintott.

— Megint mozgolódnak a narodnyikok — mondta Dmit-

rij olyan helyeslően, hogy Klim legszívesebben elmosolyodott volna. Egykedvűen nézegette bátyját, mint valami idegent, bátyja pedig szintén úgy beszélt apjáról, mint egy idegen, de mulatságos emberről.

— Rá sem ismernél: lehiggadt, sőt bariton hangon próbál beszélni. Tölgyfa dongát árul a franciáknak, a spanyoloknak, bekóborolja egész Európát, és szörnyen sokat eszik. Tavasszal itt járt, most Dijonban van.

Féllábon ugrált a szobában, a székek támlájába fogózott, meg-megrázta a haját, és puha, vastag ajka barátságosan mosolygott. Mankót dugott a hóna alá, és így szólt:

— Gyere teázni. Át akarsz öltözni? Felesleges, így is pompásan festesz.

Klim mégis átment a szobájába. Bátyja, mankójával kopogva, elkísérte. Közben állandóan beszélt, olyan örömmel, amely teljesen érthetetlen volt Klim számára, és zavarta is.

— No, elég, elbűvölő vagy. Menjünk!

Kis szobába léptek, amelyre meleg, kellemes félhomály borult. Az asztalnál, a szamovár előtt simára fésült, kicsiny öregasszony ült, rózsaszínű, hegyes orrocskáján aranykeretes szemüveg villogott. Klim felé nyújtotta szürke majomkezecskéjét, amely vörös gyapjúszállal volt átkötve a csuklóján, és raccsolva mondta, mint a kislányok:

— Nagyon öhvendek.

Amikor Klim megszorította a kezét, feljajdult, és megmagyarázta, hogy reuma kínozza. Sietős, kurta szavakkal kérdezősködött Varavkáról. Ekkor azonban belépett egy telt idomú lány, s mint valami legyezővel, vastag aranyszőke hajfonata végével az arcát legyezgette, öblös alt hangján bemutatkozott:

— Marina Premirova.

Leült Dmitrij mellé és kijelentette:

— Az utcán kíméletlen és feneketlen latyak van.

Klimnek úgy rémlett, hogy a szoba egyszerre összeszűkült. Marina hirtelen mozdulattal, szinte Klim orra elől, kivett a tányérból egy kétszersültet, bőségesen megkente vajjal, lekvárral, majd majszolni kezdte; száját tágra nyitotta, hogy

be ne piszkítsa duzzadt, piros ajkát; szájában fenyegetően csillogtak nagy, sűrű fogai. Olyan felhevült, vörös volt, mintha nem az utcáról, hanem forró fürdőből jönne, termete pedig aránytalanul, szinte torzul hatalmas. Klim úgy érezte, lehengerli ez az óriási testtömeg, amelyen sárga jerseyruha feszült, s ez Tolsztoj „Kreutzer-szonátá"-ját juttatta eszébe. Klim öt perc alatt megtudta, hogy Marina egy évig szülésznői tanfolyamra járt, jelenleg énekelni tanul, apja pedig botanikus volt, a Kanári-szigetekre küldték, és ott meghalt; továbbá van egy igen mulatságon operett: „A Kanári-szigetek titkai", de sajnos, nem adják elő.

— Olyan mulatságos tábornokok szerepelnek benne: Pataches, Bombardos...

S a mondat közepén hirtelen Dmitrijhez fordult:

— Ma eljön Kutuzov is, és vele ez a...

A mennyezetre pillantott; szeme nagy volt, dülledt és borostyánszínű, tekintete pedig kellemetlenül nyílt, taszító.

— Ismerőssel találkozol — figyelmeztette Dmitrij Klimet és kacsintott.

— Kivel?

— Nem mondom meg.

Az asztal fölött az öregasszony majomkezecskéje repdesett, pontosan és ügyesen rakosgatta az edényeket, töltötte a teát, és közben szüntelenül zümmögtek raccsoló szavai; de senki sem figyelt rá. Egérszürke szövetruhája még inkább majomhoz tette hasonlóvá. Sötét arca ráncain minduntalan gyors, könnyű mosoly suhant végig. Klim ezt a mosolyt ravasznak találta, az öregasszonyt pedig mesterkéltnek. Beszédét elfojtotta Dmitrij kissé nyers és ostoba hangja:

— A faji tulajdonságokat a nők vére határozza meg, ezt bebizonyították. A chilei és bolíviai autochtonok[14] például...

A Premirov lány hirtelen megharagudott:

— Mit jelent, hogy autochtonok? Miért használ érthetetlen szavakat?

[14] *Bennszülöttek*

A hatalmas Marina mellett Dmitrij kicsinynek, tökéletlennek látszott: esetlen volt, széles csontjain sután tapadtak az izmok. Szemlátomást sugárzott a gyönyörűségtől, hogy Marina oldalán ülhet, a lány pedig egyre csak Klimet fürkészte: tekintete taszító volt, szembogara mélyén vörös szikrák villogtak.

„Elkényeztetett és szeszélyes" — állapította meg Klim.

— A néninek igaza van — mondta Marina harsány, ízes hangon, falusias hanghordozással —, a város rothadt, lakói pedig ridegek. És fösvények: a citromot tizenkét szeletre vágják a teához.

Klim kiválasztotta az alkalmas pillanatot és fáradtságára hivatkozva elment. Bátyja elkísérte, és tolakodón faggatta:

— Ugye, milyen kedves emberek?

— Igen.

— No, pihend ki magad.

Klim mérgesen ledobta zubbonyát és cipőjét, és leheveredett az ágyra. Elhatározta: nem lakik itt. Udvariasságból itt marad egy-két hétig, és azután más lakásba költözik. Hamarosan elnyomta az álom.

Mintegy három óra múlva bátyja felköltötte. Mosakodni küldte, majd újra Premirovékhoz vezette. Klim fásultan ment, és csak azzal törődött, hogy leplezze ingerültségét. Az ebédlőben sokan voltak, zongoraakkordok csengtek. Marina pedig harsány hangon énekelt s lábával verte az ütemet:

*Szegény ló a földre bukott . . .**

A szoba közepén egy dús parasztszakállas, szürke szemű egyetemi hallgató állt, hosszú, kaftánszerű kabátban, vele szemben pedig egy karcsú, sápadt arcú, fekete ruhás piperkőc; egy szék támlájába fogózott, és erőltetett nyájassággal beszélt, amely mögött Klim nyomban megérezte a gúnyt.

— Nem tudom elképzelni a szabad embert ama jog és vágy híján, hogy hatalma legyen környezete fölött.

— De mi az ördögnek a hatalom, ha a személyi tulajdon megszűnt? — kiáltotta szép bariton hangján a szakállas

diák. Majd futó pillantást vetett Klimre, odadugta széles tenyerét, és leplezetlen bosszúsággal bemutatkozott:

— Kutuzov.

A fekete ruhás ember pedig mosolyogva kérdezte:

— Nem ismer meg, Szamgin?

Dmitrij ostoba kacajjal közölte:

— Hisz ez Turobojev! Csodálkozol?

Klimnek ideje sem volt csodálkozásra: Marina ide-oda-rángatta a szobában, úgy lökdöste, mint egy kisfiút.

— Még egy Szamgin, de szörnyen komoly — mutatta be Klimet egy macskaarcú, szikár hölgynek. — Jelizaveta Lvovna, ő pedig a férje.

Egy erősen hajlott hátú, kicsiny emberre mutatott, aki a zongoránál ült, és a kottákat lapozgatta. Dús, göndör, fekete haja kékesen csillogott, arca szürke volt, orcáin rózsaszínű foltok tarkállottak.

— Szpivak vagyok — mondta tompán. — Énekel?

Elcsodálkozott a tagadó válaszon, levette bús orráról füstüveges csíptetőjét, és köhécselve, duzzadt szemével pislogva arcába nézett, mintha ezt kérdezné:

„Hát akkor mit akar?"

— Menjünk, a hangjegyeken kívül nem ért ő az égvilágon semmihez.

A díványon egy vézna leányzó ült, félig fekve, modern szabású, sötét ruhája apácaköntöshöz hasonlított. Dmitrij föléje hajolt, és búgó hangon magyarázta:

— Ercilla, Cervantes barátja, az „Araucana" című költemény szerzője . . .

— Elég a spanyolokból — kiáltotta Marina. — Szamgin, Szerafima Nyehajeva. Végeztünk!

Faképnél hagyta Klimet, és a zongorához szaladt. Nyehajeva pedig hanyagul biccentett, maga alá húzta vékony lábát, és eltakarta szoknyája aljával. Klim hívásnak tekintette ezt, hogy üljön melléje.

Dühös volt. Bosszantotta Marina zajos élénksége, annak sem örült, hogy találkozott Turobojevval. Nehezen hitte el, hogy ez vértelen arcú, beszédes szemű ember azonos azzal

a kisfiúval, aki Varavka elé állt, és csengő hangon beszélt Ligyija iránt érzett szerelméről. A szakállas diák is ellenszenves volt.

A diák és Jelizaveta Szpivak egy Klim számára ismeretlen kettősbe fogtak, a kis zenész pedig nagyszerűen kísérte őket. A zene mindig megnyugtatta Szamgint, helyesebben: üressé tette szívét, minden gondolatot és érzést kiűzött belőle. Amikor zenét hallgatott, csupán szelíd bánatot érzett. A hölgy lelkesen énekelt, jelentéktelen, de iskolázott szoprán hangja volt. Arca sem hasonlított már macskáéra, a bánattól valósággal megnemesedett, karcsú alakja még magasabbnak, vékonyabbnak látszott. Kutuzov könnyedén és ügyesen énekelt igen szép bariton hangján. Különösen meghatóan zengett a finálé:

Ó, éjszaka! Takarj be lenge,
Áttetsző könnyű fátyladdal.
Itass meg bűvös balzsamoddal,
Csillapítsd sajgó lelkemet,
*Mint jó anya a gyermeket...**

Klimnek úgy rémlett, már régóta ismeri azt a bánatot, amelyről énekelnek, de csak most érzi, hogy ez a bánat szinte fojtogatja, könnyet csal szemébe.

Az éneklés után az asszony az asztalhoz ment, és kivett egy almát a tálból. Tűnődve megsimogatta kicsiny kezével, majd visszatette:

— Észrevette? — suttogta Klim fülébe a szomszédnője.

— Mit? — kérdezte a fiatalember, és a lány sima hollófejére és madárarcába pillantott, amely olyan kicsi volt, mint egy növendék lányé.

— Észrevette, hogyan vette ki az almát?

— Igen, láttam.

— Mennyi báj van benne, ugye?

Klim helyeslőn lehajtotta a fejét.

„Bizonyára intézeti növendék" — gondolta.

A lány bizonytalan, zöldesszürke színű, keskeny metszésű

szeme, különös, valósággal könyörgő tekintete Klim emlékezetébe vésődött.

Dmitrij mankójára támaszkodva, nehézkesen feltápászkodott, és kötekedő hangon mondta:

— Ez a maga Verlaine-je mégiscsak rosszabb Fofanovnál.

A zongoránál Kutuzov kellemes hangja csengett:

— Már Galenus tudta, hogy a lélek székhelye az agyvelő...

— Maga az agyvelejével énekel ilyen szívbe markolón? — kérdezte Turobojev.

„Mint mindenütt... — gondolta Klim. — Mindenen vitatkoznak."

Marina megragadta Kutuzov kabátja ujját, a zongorához vonszolta, és rázendítettek a „Ne kísérts" című dalra. Klimnek úgy rémlett, ez a szakállas túlságosan érzelgősen énekel, és ez nem illik zömök alakjához, parasztos arcához, sőt kissé nevetséges is. Marina erős és árnyalatokban gazdag hangja fülsiketítően zengett: a lány nem tudott bánni vele, magas hangjai élesen, rikácsolón harsogtak. Klim nagyon örült, amikor a kettős végeztével Kutuzov minden teketória nélkül így szólt Marinához:

— Nem, kislány, ez a dal nem magának való.

Marina és Dmitrij a mankójával foglalta el a legtöbb helyet a szobában. Dmitrij úgy követte a lányt, mint dereglye a hajót, Marina nyugtalan jövés-menésében pedig volt valami izgató: túláradó, állati energia feszült benne, és ez zavarba ejtette Klimet, szerénytelen és egyáltalán nem hízelgő gondolatokat ébresztett benne. Marina már messziről azt a látszatot keltette, mintha meglökné feszes, magas mellével, vagy beléütközne csípőjével. Klim úgy látta, hogy Marina testének nemcsak a ruha, hanem még a szoba is szűk. Ellenszenvesen figyelte a lányt, azt gondolta, hogy bizonyára izzadság-, konyha- vagy fürdőszaga van. Marina most mellét Kutuzovnak feszítette, és kiabálva, sértődötten magyarázta:

— Hát igen, jersey-t viselek, mert ki nem állhatom Lev Tolsztoj prédikációit.

— Hű! — kiáltott fel Kutuzov, és olyan erősen lehunyta a szemét, hogy arcát ráncok barázdálták, mint valami öregemberét.

A zongorista felesége is tétován bolyongott a szobában, mint egy macska, amely először és véletlenül vetődik idegen lakásba. Ringó járása, kékes szemének szórakozott pillantása, az a mód, ahogyan megérintette a tárgyakat, mindez felkeltette Klim figyelmét. Szép metszésű, duzzadt ajkán mosoly bujkált, s ez kényszeredettnek látszott, hallgatása pedig gyanúsnak.

„Ravasz" — gondolta Klim.

Nyehajeva ellenszenves volt. Kényeskedőn, összegörnyedve ült, és bódító parfümszagot árasztott. Azt lehetett gondolni, hogy a szeme gödrét ellepő árnyék is mesterséges, akárcsak arcának pírja és ajkának rikító színe. Haját a fülére fésülte, és ez keskennyé, hegyessé tette arcát, Szamgin azonban már nem találta ezt a lányt olyan torznak, mint első látásra. Nyehajeva szomorúan nézte az embereket, és mintha komolyabbnak érezte volna magát a szobában levőknél.

Klimnek hirtelen eszébe jutott, hogy amikor Moszkvába utazott, milyen felháborító módon búcsúzott tőle Ligyija.

— Remélem, pajzzsal és nem pajzson fekve térsz vissza — mondta és kajánul mosolygott.

Odalépett a bátyja, ledőlt Nyehajeva mellé. Egy perc múlva Klim hallotta, amint a lány szinte imádkozva rebegi:

— Mallarmé, Rollinat, René Ghil, Péladan...

— Max Nordau pompásan ízekre szedte őket — jegyezte meg Dmitrij kötekedve.

Kutuzov rápisszegett és megfenyegette, mivel Szpivak egy Mozart-darabba fogott. Óvatosan odajött Turobojev, leült a divány karfájára, és rámosolygott Klimre. Közelről idősebbnek látszott a koránál, furcsán fehér arcbőrét mintha púder borította volna, szeme alatt kékes árnyak sűrűsödtek, szája szöglete fáradtan lebiggyedt. Amikor Szpivak befejezte a játékot, Turobojev így szólt:

— Maga nagyon megváltozott, Szamgin. Még emlékszem, milyen kis pedáns volt, szívesen oktatott mindenkit.

Klim erősen összeszorította a fogát, és azt fontolgatta, mit válaszoljon ennek az embernek, akinek átható tekintete feszélyezte. Dmitrij fölöslegesen és túlságosan hangosan beszélt a vidék konzervativizmusáról, Turobojev pedig hunyorogva nézett rá, és hanyagul mondta:

— Nekem pedig tetszenek azok, akik csökönyösen ragaszkodnak ízlésükhöz és véleményükhöz.

— A falu még csökönyösebb — jegyezte meg Klim.

— Szerintem ez nem rossz — mondta Turobojev, és cigarettára gyújtott. — Itt viszont a jelenségek és maguk az emberek is múlandóbbnak, sőt úgyszólván halandóbbnak látszanak, mint bárhol.

— Nagyon igaz! — helyeselt Nyehajeva.

Turobojev gúnyosan elmosolyodott. Ajka felemás volt: az alsó jóval vastagabb, sötét szeme szép metszésű, tekintete azonban kellemetlenül ellentmondó, megfoghatatlan. Szamgin megállapította, hogy ez a beszédes szem beteg emberre vall, aki mindenáron igyekszik leplezni fájdalmát, és Turobojev idő előtt elnyűtt ember. Dmitrij a szimbolizmusról vitázott Nyehajevával, a lány pedig kissé ingerülten bizonygatta:

— Téved: a szimbolizmushoz Platón eszméiből vezet az út.

— Emlékszik Ligyija Varavkára? — kérdezte Klim. Turobojev nem mindjárt felelt, és cigarettája füstjét nézte.

— Természetesen. Eleven kis cigánylány... No és... mi van vele? Még most is színésznő akar lenni? Igazi női óhaj — állapította meg, és gunyoros mosollyal nézett Klim arcába, majd Szpivak felesége felé pillantott, az asszony áthajolt férje vállán, a zongora billentyűi fölé, s Marinát kérdezte:

— Hallod? E, b-moll...

„Ez az egész?" — Klim Ligyijára gondolt. Szeretett volna kárörömöt érezni, de csak szomorú gondolatai támadtak.

Megint énekelni kezdtek, és Szamgin megint nem akarta elhinni, hogy ez a durva arcú, vörös öklű, szakállas ember ilyen ügyesen és szépen tud dalolni. Marina bőszen, de

hamisan énekelt, tágra nyitotta a száját, összevonta aranyszínű szemöldökét, keblének halmai illetlenül megfeszültek.

Éjféltájban Klim észrevétlenül visszavonult szobájába, nyomban levetkőzött és lefeküdt. Kábult fáradtságot érzett. Elfelejtette bezárni az ajtót, és néhány perc múlva megjelent Dmitrij, leült az ágyra, és boldog mosollyal közölte:

— Így van ez minden szombaton. Figyeld csak meg Kutuzovot: rendkívül okos ember! Turobojev is eredeti elme, de másfajta. Otthagyta a jogakadémiát, és átment az egyetemre, de nem jár az előadásokra, egyetemista-egyenruhát sem visel.

— Iszik?

— Iszik is. Itt általában sokan aggodalmaskodunk: a lélek válságának kora ez! — folytatta Dmitrij változatlan örömmel. — Én meg, azt hiszem, Dronovhoz hasonlítok: mindent tudni akarok, és semmire sem jutok. Természettudományokkal foglalkozom, nyelvészettel is...

Klim Nyehajeváról kérdezett, noha Szpivak felesége érdekelte.

— Nyehajeva? Nevetséges lány, egyébként szintén érdekes. Belezavarodott a francia dekadens írókba. Szpivak felesége viszont, öregem, különös asszony! Nehéz megérteni. Turobojev csapja neki a szelet, és azt hiszem, nem reménytelenül. Különben, nem is tudom...

— Álmos vagyok — mondta barátságtalanul Klim, amikor pedig bátyja elment, újra figyelmeztette önmagát:

„Holnap lakás után nézek." Ez azonban nem sikerült. Reggel nyomban Marina erős kezébe került.

— Nos, jöjjön, megnézzük a várost — mondta a lány inkább parancsoló, mint hívó hangon. Klim udvariatlanságnak tartotta, hogy kosarat adjon, és jó három órán át bolyongott a lánnyal a ködben, a síkos járdákon, amelyeket különösen utálatos sár borított: egyáltalán nem hasonlított a vastag vidéki sárhoz. Marina fürgén és keményen, katonásan lépkedett, járása éppolyan féktelen volt, mint beszéde. Közvetlensége azonban valamennyire megnyerte Klim tetszését.

— Pétervár sokarcú város. Látja: ma titokzatos és ijesztő az arca. Fehér éjszakákon elbűvölően légies. Mélyen érző, eleven város.

Klim így szólt:

— Tegnap azt hittem, hogy nem szereti.

— Tegnap összevesztem vele, de ez még nem jelenti azt, hogy nem szeretem.

Szamgin úgy találta, hogy a lány válasza nem is ostoba.

A ködön keresztül látta az ólmosan csillogó vizet, a rakpart vaskorlátját, az ormótlan bárkákat, amelyek úgy merültek a fekete vízbe, mint disznók a sárba. Ezek a bárkák bántóan kiríttak a nagyszerű épületek közül. A számtalan, fakó ablaküveg furcsán festett: mintha a házakat telizsúfolták volna piszkos jéggel. A nedves fák különösen torzak, szánalmasan csupaszak voltak, a verebek is komorak, szinte némák; hallgatagon emelkedett néhány templom tornya, úgy tetszett, szinte feleslegesen ebben a városban. A Néva fölött lomhán fúródott a ködbe a hajók fekete füstje; a gyárkémények úgy szúrták át a ködöt, mint megannyi kőujj. Szomorú volt a különös város fojtott moraja, s az óriási házak tömkelegében nyüzsgő szürke emberek megalázóan aprónak látszottak, mindez együttvéve pedig ijesztően jelentéktelenre zsugorította az ő létezését. Klim akarat nélkül, önfeledten lépdelt, nem gondolt semmire, csak hallgatta Marina öblös alt hangját:

— Az őrült Pál különb szobrot akart állíttatni magának, mint Falconet alkotása, persze nem sikerült. Pocsék.

A lány úgy sietett, mintha mindenáron ki akarna fáradni. Klim pedig arra vágyódott, hogy bebújjon egy száraz, világos zugba, és ott elmélkedjék a szeme előtt elvonuló, ólomszürkén és aranylón, vörösrézben és bronzosan csillogó városról.

— Miért hallgat? — kérdezte szigorúan Marina. És amikor Szamgin azt felelte, hogy ámulatba ejtette a város, a lány diadalmasan kiáltotta:

— Ugye!

Néhány napig egyik múzeumból a másikba cipelte Klimet,

mégpedig olyan örömmel, mint amikor a háziasszony diskurzik a háztartásával.

Este Szamgin a bátyja szobájában találta Kutuzovot és Turobojevot. Az asztalnál ültek, szemközt egymással, mintha dámáznának. Turobojev éppen cigarettára gyújtott, és így beszélt:

— Hátha kiderül, hogy a véletlen az ördög fedőneve?

— Én nem hiszek az ördögökben — mondta komolyan Kutuzov, miközben kezet szorított Klimmel.

Végre meggyulladt Turobojev cigarettája — az előzőről gyújtott rá — s a csonkot hat másik, már kialudt cigarettavég mellé tette. Kapatos volt, hullámos, ritka haja csapzott, halántéka izzadt, sápadt arca elbarnult, a füstölgő cigarettavéget figyelő szeme azonban áthatóan csillogott. Kutuzov rosszalló tekintettel nézte. Dmitrij az ágyán hevert, s oktató hangon magyarázta:

— Az a gondolat, hogy a tudomány káros hatással van az erkölcsre: elavult és ósdi nézet. Utoljára Rousseau fejtette ki ezerhétszázötvenben, rendkívül ügyesen, a dijoni akadémiához intézett válaszában. A maguk Tolsztoja bizonyára Jean-Jacques „Discours"-jából vette. De hát miféle tolsztojánus maga, Turobojev? Hisz maga csak a szeszélyeinek hódol.

Turobojev nem felelt, és gúnyosan elmosolyodott. Kutuzov pedig megkérdezte Klimet:

— Hát magának mi a véleménye a tolsztojánusságról?

— Kísérlet, hogy visszasüllyedjünk az ostobák közé — válaszolta bátran Szamgin, és Turobojev arcán meg szemében hirtelen olyan kifejezést vett észre, amelyet Makarovon figyelt meg öngyilkossági kísérlete előtt.

Kutuzov a kezét dörzsölte, és hahotázott, tágra nyitott szájából kilátszottak nagy fogai. Turobojev pedig fakó hangján elgondolkozva és makacsul ismételte:

— Visszasüllyedni az ostobák közé, nem is rossz megállapítás. Azt hiszem, ezt nem kerülhetjük el, akár Lev Tolsztojból, akár Nyikolaj Mihajlovszkijból indulunk ki.

— És ha Marxból? — kérdezte vidáman Kutuzov.

— Nem hiszem, hogy a gyár kohója megmenti Oroszországot.

Klim értetlenül pillantott Kutuzovra: talán csak nem marxista ez a diáknak öltözött paraszt? Kutuzov szép hangja nem volt összhangban beszédmodorával: mintha könyvből olvasná az unalmas szavakat és számokat. Dmitrij megzavarta Klimet a figyelésben:

— Van egy felesleges jegyem az operába, kell? Magamnak vettem, de én most nem mehetek. Marina és Kutuzov is megy.

Azután felháborodva újságolta, hogy a cenzúra végképp megtiltotta a „Kalasnyikov kalmár" című opera előadását.

Turobojev felkelt, az ablaküveghez szorította homlokát és kinézett. Majd hirtelen eltávozott, el sem búcsúzott senkitől.

— Okos legény — mondta szinte sajnálkozva Kutuzov, és sóhajtva tette hozzá: — Epés.

Körmével lefricskázta a földre az asztalon sorakozó cigarettavégeket. Majd részletesen kifaggatta Klimet, milyen az élet a városukban, de állát vakarva és homlokát ráncolva csakhamar kijelentette:

— Ugyanaz, mint nálunk Vologdában.

Szamgin megfigyelte, hogy minél tartózkodóbban válaszol, Kutuzov annál nyájasabban és figyelmesebben nézi. Elhatározta, hogy egy kevéssé feltárja magát a szakállas marxista előtt, és ezért szerényen így szólt:

— Voltaképpen alig van jogunk ahhoz, hogy ilyen határozott következtetéseket formáljunk az emberek életéről. Sok tízezer ember közül legfeljebb száznak az életét ismerjük, és mégis úgy beszélünk, mintha mindegyik életét áttanulmányoztuk volna.

Bátyja helyeselt:

— Igazad van.

Kutuzov azonban megkérdezte:

— Valóban?

És megint az osztályrétegeződés folyamatára, a gazdasági tényező döntő szerepére terelte a szót. Már nem olyan

unottan beszélt, mint Turobojevval, hanem lebilincselő finomsággal, amin Klim nagyon csodálkozott. Figyelmesen hallgatta, olykor okos, óvatos megjegyzéseket szúrt közbe, amelyek alátámasztották Kutuzov érveit; tetszett önmagának, s úgy érezte felébred rokonszenve a marxista iránt.

Azzal a meggyőződéssel tért vissza szobájába, hogy lerakta az alapkövét annak a talapzatnak, amelyen ő, Szamgin, idővel szoborként magaslik majd. Szobájában nehéz olajszag terjengett: reggel az üveges betapasztotta az ablakokat télire. Klim szippantott egyet, majd kinyitotta a szellőztetőt, és leereszkedőn, halkan mondta:

— Talán itt is lehet élni.

Két hét múlva pedig végképp meggyőződött róla, hogy Premirovéknál érdekes az élet. Úgy látta, érdeme szerint becsülik, sőt kissé zavarba is ejtette, hogy milyen könnyedén kivívta a megbecsülést. Azokból a szellemességekből, amelyeket Varavka aforizmáiból és Tomilin bölcselkedéseiből szűrt le, kerek mondatokat formált, és mosolyogva mondta el őket, mint aki nemigen hisz a tulajdon szavaiban. Már észrevette, hogy a kissé nyers Marina tiszteli, Jelizaveta Szpivak hízelgő kíváncsisággal néz rá, Nyehajeva pedig szívesebben és bizalmasabban beszél vele, mint bárki mással. Világos volt, hogy még a folyton vaskos könyvekbe mélyedő Dmitrij is büszke okos öccsére. Klim is hajlandó volt büszkélkedni Dmitrij rendkívüli olvasottságával, és dicsekedett volna is vele, ha nem látja, hogy a bátyja elhomályosítja, mivel valóságos lexikona a legkülönfélébb ismereteknek. Dmitrij megtanította az öreg Premirovát, hogyan kell „Björnborg módra" elkészíteni a tojást, megmagyarázta Szpivak feleségének, mi a különbség az igazi népdal és a Ciganov, Weltman vagy mások szerezte édeskés utánzatok közt. Még Kutuzov is gyakran kérdezősködött:

— Szamgin, ki leplezte le Jakov Tolsztoj gróf kémkedését?

És Dmitrij részletesen elmondta Ivan Golovin 1846-ban megjelent könyve alapján, amelyet senki sem ismert. Szeretett igen aprólékosan és tanárosan magyarázni, de mindig olyan hangon, mintha önmagának mesélne.

Premirovéknál Kutuzov örvendett a legnagyobb tekintélynek. Természetesen nem azért, mert sokat és hevesen politizált, hanem mert művészien énekelt. Szinte kimeríthetetlen volt nyers jólelkűsége, sosem jött ki a sodrából Turobojevval való vég nélküli vitái során. Klim gyakran észrevette, hogy ennek az esetlen külsejű, de erős jellemű embernek a világosszürke szeme különösen tűnődve és szinte sajnálkozón tekint mindenkire. Klim csodálkozva látta, hogy Kutuzov milyen lenézően, sőt néha kurtán-furcsán bánik Marinával, mintha alacsonyabb rendű lénynek tartaná. Egy este, teánál, Marina dühösen megjegyezte:

— Amikor maga énekel, Kutuzov, az ember azt hinné, hogy érezni is tud, pedig...

Kutuzov közbevágott:

— Ha éneklek, nem kell hamisnak lennem. Amikor azonban kisasszonyokkal beszélek, attól félek, hogy tapintatlanságra ragadtatom magam, és ezért félelmemben hamis hangot ütök meg. Így akarta mondani?

Marina némán elfordult.

Kutuzov ritkán és keveset beszélt Jelizaveta Szpivakkal, de baráti hangon, sőt tegezte is, néha pedig kedvesen Liza néninek szólította, pedig az asszony valószínűleg csak két-három évvel volt idősebb nála. Nyehajevát észre sem vette, de figyelmesen — noha mindig távolról — hallgatta, amikor a lány Dmitrijjel vitatkozott, aki fáradhatatlanul kötekedett a furcsa lánnyal.

Kutuzov nyerseségét Klim egy kevéssé kulturált ember közvetlenségének tekintette és megbocsátotta, mivel nem látott benne semmi „kitalálást". Szívesen nézte a szakállas diák elgondolkozó arckifejezését, amikor az a zenét hallgatta, kellemesnek találta sajnálkozó mosolyát, szomorú tekintetét. Kutuzov szeme egy pontra meredt, mintha keresztüllátna az embereken, sőt a falon is. Dmitrij elmesélte, hogy Kutuzov egy szegény, tönkrement falusi molnár fia. Két évig falusi tanító volt, és ezalatt a kazanyi egyetem felvételi vizsgájára készült. Egy év múlva azonban eltávolították az egyetemről, mert részt vett a diáklázongásokban.

Jelizaveta Szpivak apjának, a kerületi nemesi marsallnak támogatásával azonban egy év múlva sikerült ismét beiratkoznia.

Turobojevval furcsán bántak: néha valósággal kényeztették, mintha beteg volna, máskor pedig neheztelőn kerülték. Klim nem értette, miért jár Turobojev Premirovékhoz? Marina leplezetlen ellenszenvvel nézett rá, Nyehajeva kurtán, de kelletlenül helyeselt neki, Szpivak felesége pedig ritkán és majdnem mindig halkan beszélgetett vele. Általában mindez igen érdekes volt, és Klim szerette volna megtudni, mi fűzi össze ezeket az annyira különböző embereket. Miért barátkozik a nyers és hús-vér Marina a jóformán testetlen Nyehajevával, miért babusgatja olyan őszintén és olyan nevetségesen?

— Egyél, többet egyél! — biztatta a lányt. — Ha nincs étvágyad, akkor is egyél. Azért vannak olyan sötét gondolataid, mert rosszul táplálkozol. Hogy is mondják ezt latinul, idősb Szamgin? Hallod? Ép testben ép lélek...

Nyehajeva zavartan mosolygott, meghatotta Marina gondoskodása. Klim látta, hogy a sovány, szánalmas lány szemében hála csillan. Áttetsző kezével Nyehajeva megsimogatta barátnője pirospozsgás arcát, és keze fejének sápadt bőre alatt eltűntek a vértől duzzadó erek.

Klim arra gondolt, hogy Nyehajeva és Turobojev szinte idegen emberek, akik véletlenül kerültek ide. Sőt, valószínűleg mindenütt, bármely társaságban úgy festenének, mint akik tévedésből vetődtek oda. Érezte, hogy egyre kevésbé szenvedheti Turobojevot. Gyanús hidegséget látott ebben az emberben, beszédes szemének átható tekintete olyan volt, akár egy besúgóé, aki titkot akar leleplezni. Szeme néha kajánul csillogott; Klim gyakran észrevette, hogy rá szegeződik Turobojev ingerlő, sőt arcátlan pillantása. Szavai pedig még csak megerősítették Klim gyanúját: ez az ember kétségtelenül dühös valamiért, haragját gunyoros, fölényes hangjával leplezi, s csak azért beszél, hogy kötekedjék a másikkal. Klim olykor végképp kiállhatatlannak tartotta Turobojevot, legtöbbnyire akkor, amikor Kutuzovval és Dmitrij-

jel beszélgetett. Nem értette, hogyan tudja nyájas mosollyal hallgatni Kutuzov ennek a piperkőcnek a szkeptikus kijelentéseit:

— Maga úgy jövendöl, Kutuzov, mint a próféták. Nézetem szerint a próféták csak azért beszélnek a jövőről, hogy tagadják a jelent.

Kutuzov öblösen kacagott. Dmitrij pedig néhány esetet említett Turobojevnak, amikor a társadalmi jóslat igazolódott.

Turobojev gúnyolódva beszélt Marinával.

— Nem igaz! — kiáltott fel a lány és megharagudott. Turobojev pedig komolyan felelte:

— Lehetséges. De én nem vagyok súgó, márpedig csak a súgók kötelesek igazat mondani.

— Miért éppen a súgók? — kérdezte Marina, és tágra meresztette amúgy is nagy szemét.

— Micsoda kérdés! Ha a súgó hazudik, elrontja a játékot.

— Badarság! — mondta mérgesen a lány és otthagyta.

Igen, mindez érdekes volt, és Klim érezte: nőttön-nő benne a vágy, hogy megértse az embereket.

Az egyetem nem ejtette csodálatba, és nem is vonzotta. A történelemprofesszor bevezető előadása első gimnáziumi napját juttatta eszébe. A nagy csődület nyomasztotta, a tömegben szinte összezsugorodott a benseje, és nem hallotta saját gondolatait; úgy érezte, egyénisége elsikkad az egyformán öltözött és szinte egy arcú diákok között.

Odalent, a katedránál, az ösztövér professzor unalmasan hadonászó törzse magaslott, tar, szakállas feje ide-oda dülöngélt, pápaszemének üvege és aranykerete csillogott. Hangosan, lelkesen magyarázott, sokatmondó szavakkal.

— Haza. Nép. Kultúra, dicsőség — hallotta Klim. — A tudomány meghódítása. A munkások serege, akik a természettel vívott harcuk során egyre könnyebb életkörülményeket teremtenek. A humanizmus diadala.

Klim szomszédja, egy nagy orrú, himlőhelyes arcú, cingár diák dadogva dünnyögte:

— N-nem sok.

Majd igen dülledt és homályos szemével sokáig, figyelmesen nézte a falióra számlapját. Amikor a professzor fejével a levegőt öklelve eltávozott, az egyetemista felemelte hosszú karját, háromszor kimérten összeverte a tenyerét, de azért megismételte:

— N-nem, n-nem sok. Pedig azt mondták róla: r-radikális. Maga nem novgorodi, kollégám? Nem? Nos, nem tesz semmit, ismerkedjünk meg: Nyikolaj Popov vagyok.

Megrázta Szamgin kezét és elsietett.

A tudományok nemigen érdekelték Klimet, az embereket akarta megismerni. Úgy vélte, hogy egy regényből jobban megismerheti őket, mint tudományos műből vagy előadásból. Meg is mondta Marinának, hogy a művészet többet tud az emberről, mint a tudomány.

— Hát persze — helyeselt Marina. — Manapság lassan ráébrednek erre. Hallgassa csak, mit mond Nyehajeva.

Dmitrij késő este, ázottan, fáradtan jött meg. Torkát dörzsölgette, és rekedten kérdezte:

— Nos, mi újság? Hogy tetszik?

Amikor pedig Klim beismerte, hogy a tudomány szentélyében nem érzett áhítatos remegést, bátyja köhécselve mondta:

— Én igen izgatott voltam az első előadáson.

És — mivel nyilván másra gondolt — közvetlenül így folytatta:

— Most pedig látom, hogy Kutuzovnak van igaza: a diáklázongás valóban hasztalan erőpazarlás.

Klim gúnyosan elmosolyodott, de hallgatott. Már észrevette, hogy azok a diákok, akiket bátyja és Kutuzov ismer, majdnem ugyanolyan ellenségesen beszélnek az egyetemről, mint a gimnazisták tanáraikról és iskolájukról. Amikor e magatartás okait kutatta, megállapította, hogy az egyetemen egymástól merőben különböző emberek a hangadók: például Turobojev és Kutuzov. Az előbbi a szokásos gúnyos hangján, lustán magyarázta:

— Az egyetemen csak a németek, lengyelek, zsidók tanulnak, az oroszok közül meg csupán a papfiúk. A többi orosz

nem tanul, hanem a felelőtlen cselekedetek poézisáért rajong. És olykor a spanyol büszkeség rohama vesz erőt rajtuk. A legényke, akinek atyja tegnap még az üstökét tépázta, ma már párbajra hívja ki professzorát, ha az félvállról válaszol neki, vagy ferde szemmel néz rá. Az efféle kihívó viselkedés természetesen az öntudat megmagyarázhatatlanul gyors növekedésének tulajdonítható, én azonban hajlandó vagyok másként vélekedni.

— Igen — mondta Kutuzov, és bólogatott nehéz fejével. — Nem férnek a bőrükbe. De azt is meg kell mondani: nagyon ügyetlenül szedik rá a fiatalságot, amikor igyekeznek kiűzni belőle a szabadgondolkodás csíráit...

— A szabadszájúságét — igazította helyre Turobojev.

Klim buzgón töprengett: ugyan mi fűzi össze ezeket az embereket? Egyszer, Premirovék szokásos hangversenye előtt, Kutuzov a piperkőc Turobojev mellett ült a díványon, és így korholta:

— Szétforgácsolja magát a gúnyolódásban: olcsó babér!

— Nem előnyös — ismerte el Turobojev. — Tudom, hogy előnyösebb, ha bal felől kapcsolódom be az életbe, de... sajnos! képtelen vagyok rá.

Kutuzov fergeteges kacagásra fakadt.

— De hiszen maga már éppen bal felől kapcsolódott be az életbe! — kiáltotta.

Ugyanazon az estén Klim megkérdezte tőle:

— Mi tetszik magának Turobojevban?

A szakállas egyetemista atyai hangon felelte:

— Bizonyos adagban a savak éppoly fontosak a szervezet számára, akár a só. Az efféle csaadajevi[15] beállítottságot pedig többre becsülöm egyes írófejedelmek édeskés bölcsességénél.

Dmitrij is jelen volt, és sietve magyarázattal szolgált:

— Turobojev azért érdekes, mert egy elkorcsosuló osztályt képvisel.

[15] *Piotr Jakovlevics Csaadajev, az orosz nemesi felvilágosodás dekabrista képviselője, katolikus gondolkodó (1794–1856).*

Kutuzov gunyoros mosollyal nézett rá, és helyeslőn mondta:

— Bravó, Mitya!

Szamgin úgy vélte, ez a gunyoros mosoly egyáltalán nem hízelgő bátyjára. Ilyen lenéző és kissé ravasz mosolyt gyakran láthatott Kutuzov szakállas arcán, de nem keltett benne bizalmatlanságot a diákkal szemben, hanem csak fokozta érdeklődését. Nyehajeva is egyre jobban érdekelte, de zavarta az a nyílt és sietős törekvése, hogy elvbarátra leljen Klimben. Ismeretlen francia költőket sorolt el, olyan hangon, mintha titkot közölne, amelynek ismeretére csak ő, Klim Szamgin méltó.

— Olvasta Jean Lahor „Illúzió" című könyvét? — kérdezte. A mindentudó Dmitrij pedig megmagyarázta:

— Ez Cazalis doktor álneve.

— Lahor buddhista, de epés, keserű.

Dmitrij a mennyezetre bámult, és mintegy önmagát emlékeztetve, közölte:

— Aztán itt van Cazotte, „Az ördög szerelme" című ostoba regény szerzője...

— Milyen kár, hogy maga sok olyasmit tud, amire semmi szüksége — mondta Nyehajeva bosszúsan. Újra az ifjabb Szamginhoz fordult, és Rostand „Napkeleti királykisasszony"-át magasztalta.

— Az új romantika mesterműve. Rostand lángelméjét hamarosan mindenki elismeri.

Klim látta, hogy a temérdek név és könyv, amelyet Dmitrij kivételével senki sem ismert, zavarba ejt mindenkit, Nyehajeva irodalmi magyarázatait pedig bizalmatlanul, komolytalanul fogadják, és ez sérti a lányt. Klim kissé sajnálta is. Turobojev, a próféták ellensége viszont szándékos kegyetlenséggel igyekezett lehűteni a lány lelkesedését.

— Ez annak a jele, hogy a nyárspolgárok megcsömörlöttek az olcsó racionalizmustól — mondta. — Egy igen tehetségtelen korszak végéhez értünk.

Klim mindinkább úgy nézett Nyehajevára, mint valami fantasztikus lényre. A lány messze előreszaladt vagy félre-

kalandozott a valóságtól, és a maga gondolatai között élt: Dmitrij temetői gondolatoknak nevezte őket. Volt benne valami kétségbeesett feszültség, néha úgy látszott, hogy mármár kiugrik az ablakon. Klim különösen azon csodálkozott, hogy Nyehajeva szinte nőietlen, fiziológiailag érzékelhetetlen: a lány egyáltalán nem keltett benne férfivágyat.

Nyehajeva szinte undorral evett és ivott, mintha kényszerítené önmagát. Világos volt, hogy ez nem játék, nem kacérkodás. Vékony ujjai még a kést és a villát is ügyetlenül fogták, utálkozva csipegette az apró kenyérdarabkákat, madárszeme pedig kérdőn nézte a kenyérbelet, mintha ezt gondolná: nem keserű, nem mérges ez az anyag?

Klim egyre gyakrabban gondolt arra, hogy a társaságban Nyehajeva a legműveltebb és a legokosabb. Ez azonban nem hozta közelebb hozzá, hanem csak aggodalmat ébresztett benne: hátha a lány meglátja őbenne azt, amit nem kellene meglátnia, és ugyanolyan lenézően, félvállról vagy bosszúsan beszél majd vele, mint Dmitrijjel.

Éjszakánként, ágyában fekve, Szamgin mosolyogva gondolt arra, milyen gyorsan és egyszerűen nyerte meg mások rokonszenvét. Bizonyos volt benne, hogy ez teljesen sikerült neki. Noha észrevette környezete bizalmát, mégsem veszítette el óvatosságát; tudta, hogy veszélyes játékot játszik, és érezte, mennyire nehéz a szerepe. Voltak percei, amikor belefáradt szerepébe, s homályosan ráeszmélt, hogy egy ellenséges erőtől függ — ezekben a percekben egy ismeretlen úr szolgájának érezte magát.

Eszébe jutott Tomilin számtalan kijelentése közül az egyik:

„Az élmények bősége romboló hatással van a legtöbb emberre, beszennyezi erkölcsi érzékét. Az élmények gazdagsága azonban egyúttal olykor rendkívül érdekes embereket teremt. Nézzük csak meg a híres bűnözők, kalandorok, költők életét. Általában a túlságosan tapasztalt ember amorális."

Klim ijesztőnek, de egyúttal csábítónak találta a vörös hajú tanító szavait. Úgy vélte, ő már túlságosan tapasztalt.

Néha azonban érezte, hogy minden felhalmozott élménye, gondolata felesleges. Semmi sem forrott össze vele erősen, semmit sem nevezhetett magáénak, saját ötletének, hitvallásának. Mindez szinte akarata ellenére élt benne, és nem mélyen, valahol a bőre alatt, mélyebben pedig csak üresség volt, amely arra várt, hogy más tartalommal teljék meg. Klim egyre gyakrabban és riadtabban eszmélt rá, hogy micsoda viszály és ellentét van közte és a bensejében rejlő tartalom között. Irigyelte Kutuzovot, aki megtanult hinni, és nyugodtan hirdeti hitét, de Turobojevot is irigyelte. Ez az ember, aki nyilván semmiben sem hitt, bátran gúnyolni merte mások hitét. Amikor Turobojev Kutuzovval és Dmitrijjel beszélgetett, Klimnek az öreg kőműves jutott az eszébe, aki ravaszul és kárörvendezve arra bujtogatta az ostoba vasgyúrót, hogy oktalanul törje össze a felhasználható téglákat.

Szamgin meg volt győződve róla, hogy minden ember becsvágyó, mindenki csak azért akar elszakadni a másiktól, hogy feltűnőbb legyen. Innen ered minden nézeteltérés, vita. De felébredt benne a gyanú, hogy ezenkívül még van valami az emberekben, amit ő nem ért. És makacsul vágyódott arra, hogy leleplezze az embereket, megértse, mi az a rugó, amely arra kényszeríti őket, hogy éppen így beszéljenek és cselekedjenek, nem pedig másként. Első kísérleti alanyául Szerafima Nyehajevát szemelte ki. Azért látszott a legalkalmasabbnak erre, mivel nem volt női vonzóereje; Klim tanulmányozhatta, feltárhatta, leleplezhette, s nem kellett attól félnie, hogy Bourget „Tanítvány" című, híressé vált regénye hősének, Grelout-nak ostoba helyzetébe kerülhet. Marina állati energiája visszataszító volt, semmi rejtélyes nem akadt ebben a lányban. Valahányszor Klim véletlenül kettesben maradt vele a szobában, szinte veszélyben érezte magát: félt Marina dülledt szemétől, tekintetétől, amelyet kihívónak, szemérmetlennek tartott. Nyehajeva iránt táplált kíváncsisága különösen fokozódott, amikor a lány egyszer szinte eszelősen kiáltotta Dmitrij arcába:

— Értse meg: én nem bírom a maguk normális embereit,

a vidámakat sem. A vidám emberek borzalmasan ostobák és laposak.

Máskor pedig dühösen mondta:

— Nietzsche öntelt fráter volt, de erőnek erejével játszotta tragikus szerepeit, és ebbe bele is őrült.

Amikor haragudott, a vörös foltok eltűntek orcáiról, arca hamuszínűre vált, mint a halotté, szemében pedig zöld szikrák villogtak.

Egy derűs téli napon Szamgin a Néva-parton sétált, és az aznapi előadás leghangzatosabb frázisait igyekezett elraktározni elméjében. Már messziről észrevette Nyehajevát: a lány kilépett a Művészeti Akadémia kapuján, átment az úton, megállt a szfinx előtt, és a vakítón csillogó hóval borított folyót nézte; a havat néhol elhordta a szél, és kilátszott a csupasz, kékes jég. Nyehajeva nyájas mosollyal üdvözölte Klimet.

— A kiállításról jövök — mondta bágyadt hangján. — Csupa megelevenedett színes anekdota. Gyilkosan tehetségtelen. A városba tart? Én is.

Feltűnő jelenség volt szürke bundájában, amelynek színe az őszi éghez hasonlított, és különös kékmókus sapkájában; kezét az ugyanolyan prémből készült muffjába rejtette. Imbolyogva lépdelt, kényelmetlen volt lépést tartani vele. A tündöklő, kék levegő égetőn csiklandozta orrcimpáit, Nyehajeva muffjába fúrta az orrát.

— Mi volna, ha az élet megállna, mint ez a folyó, és időt adna az embereknek arra, hogy nyugodtan, mélyen elgondolkozzanak önmagukról — mormogta kuszán, a muffjába.

„A jég alatt mégis folyik a víz" — akarta mondani Klim. De a lány madárarcába pillantott, és így szólt:

— Leontyev, az ismert konzervatív író azt állította, hogy Oroszországot meg kell fagyasztani.

— Miért csak Oroszországot? Egy időre az egész világnak meg kellene dermednie, hogy kipihenje magát.

Hunyorgott, pislogott: a szikrázó hó annyira csillogott, hogy valósággal szúrt. Halkan, szárazon köhécselt, és olyan mohón beszélt, mint aki sokáig hallgatott, mintha épp az

iment eresztették volna ki a magánzárkából. Klim pedig olyan hangon válaszolgatott, mint aki bizonyos benne, hogy semmi eredetit sem hall, de mégis igen figyelmesen hallgatta Nyehajevát. A lány egyik témáról a másikra siklott.

— Hogy tetszik magának Turobojev? — kérdezte.

És maga felelt rá:

— Én nem értem. Nihilistaféle, aki későn született, és közömbös minden és önmaga iránt. Furcsa, hogy Szpivak hideg, zárkózott felesége rajong érte.

— Valóban?

— Ó, igen!

Egy percnyi hallgatás után újabb kérdést tett fel: mit gondol Klim Marináról? Megint nem várta meg a választ, hanem beszélni kezdett:

— Nagyon boldog lesz, a boldogság fogalmának egy bizonyos, női értelmében. Sokszor lesz szerelmes, azután, amikor ráun, kutyákat, macskákat babusgat majd, ahogyan most engem. Elégedett, igazi orosz lány. Én meg nem érzem magam orosznak: pétervári vagyok. Moszkva engem valahogy megfoszt az egyéniségemtől. Tulajdonképpen kevéssé ismerem és nem értem Oroszországot. Úgy hiszem, olyan emberek országa, akik senkinek sem kellenek, önmaguknak sem. A franciák, angolok pedig az egész világnak kellenek. És a németek is, bár nem szeretem őket.

Fáradhatatlanul beszélt, és szokatlan véleményével zavarba ejtette Szamgint. A lány váratlan őszintesége mögött azonban nem érzett együgyűséget, ezért még óvatosabban beszélt vele. A Nyevszkij-proszpektre érve, Nyehajeva azt ajánlotta, igyanak meg egy csésze kávét. A vendéglőben lány létére túlságosan fesztelenül viselkedett, Klim legalábbis így vélte.

— Az én vendégem — mondta a lány, és kávét, likőrt, kétszersültet rendelt. Kigombolta bundáját, és ismeretlen parfüm szaga csapta meg Klimet. Az ablaknál ültek; a zúzmarás üvegek előtt sötét emberáradat hömpölygött. Nyehajeva a kétszersültet rágcsálta egérfogaival, és így folytatta:

— Oroszországban nem arról beszélnek, ami fontos, nem

azokat a könyveket olvassák, amelyeket kell, nem azt csinálják, ami helyes, és nem önmagukért csinálják, hanem a látszat kedvéért.

— Ez igaz — mondta Klim. — Sok minden puszta kitalálás. És mindenki vizsgáztatja a másikat.

— Kutuzov jóformán kész operaénekes, és mégis politikai gazdaságtant tanul. A maga bátyja pedig hihetetlenül sokat tud, de mégis... nem haragszik meg érte?... műveletlen.

— Ez is igaz! — helyeselt Klim, de arra gondolt, hogy ideje már ellentmondania. Nyehajeva azonban hirtelen elfáradt, fagycsípte arcán már csak a rózsaszín foltok virítottak, tekintete elhomályosult. Tűnődve arról kezdett beszélni, hogy szívvel-lélekkel csak Párizsban lehet élni; ezt a telet Svájcban kellene töltenie, de egy kis örökséghez jutott, és ez az unalmas ügy Pétervárra hozta. Megette valamennyi kétszersültet, felhajtott két pohárka likőrt, kiitta kávéját, majd gyorsan, szinte észrevétlen mozdulattal, keresztet vetett keskeny mellére.

— Két-három hét múlva valószínűleg elutazom innen.

Beharapta ajkát, és kesztyűjét húzva, felsóhajtott:

— Talán örökre.

Kint az utcán pedig megkérdezte:

— Ismeri Maeterlincket? Ó, okvetlenül olvassa el a „Tintagiles halálá"-t és „A vakok"-at. Lángész! Még fiatal, de bámulatosan mély...

Hirtelen megtorpant a járdán, mintha fal állná útját, és kezét nyújtotta:

— Isten vele. Nézzen el hozzám...

Megmondta a címét, majd szánkóba ült. Amikor az elgémberedett ló nekirugaszkodott, a lány hátraesett, és kis híján átbukott a szán támláján. Klim is bérkocsit fogadott, és miközben az ülésen himbálózott, elgondolkozott erről a lányról, aki nem hasonlított egyetlen ismerőséhez sem. Egy percre úgy rémlett, mintha Ligyijára emlékeztetne, de nyomban elvetette ezt a gondolatot, mivel cseppet sem volt hízelgő önmagára nézve. Varavka zsörtölődő megjegyzése jutott eszébe:

„Amikor az ember nem ért valamit, képzelődik és téved." Varavka ezt a lányának mondta.

Ez a találkozás nem tette kellemesebbé Nyehajevát, Klim mégis úgy érezte, a lány különösen felcsigázta érdeklődését, mert olyan fesztelenül viselkedett a vendéglőben, mintha gyakran járna ilyen helyre.

Azon a napon, amikor Klim Szamgin elment hozzá, nyomasztó, sűrű hó hullott a komor városra. Szaporán, függőlegesen, szokatlanul nagy pelyhekben esett, és a hópelyhek úgy zizegtek, mint a nedves papírdarabkák.

Nyehajeva bútorozott szobában lakott. Ajtaja az utolsó volt a hosszú folyosón, amelyet halványan világított meg egy szekrénnyel félig eltakart ablak. Az ablak sima barna falra nézett, és az üveg s a fal közt lomhán hullott a hamuszürke hó.

„Milyen piszkos odúban lakik" — állapította meg Klim. De amint levetette télikabátját a gyéren világított, kicsiny előszobában, és belépett a szobába, egyszerre úgy érezte, varázslatosan messzire röpült a hóval barázdált, láthatatlan ég alól, a hóba fulladó városból. A szobát narancssárga ernyővel takart, erős lámpa meleg fénye ragyogta be, keleti szőnyegek díszítették, amelyeket halvány színekre festett a kihunyó alkonyat. Az asztalon, a pamlagon sárga francia kötetek hevertek szanaszét, mint egy furcsa növény levelei. Nyehajeva aranyszínű köntöst, széles zöld övet viselt; ijedten üdvözölte Klimet:

— Bocsásson meg: itthoniasan vagyok öltözve.

— Kellemes itt magánál — mondta Klim.

— Tetszik?

Nyehajeva sietve meggyújtotta a spirituszégőt, és rátett egy különös alakú, réz teáskannát.

— Utálom a szamovárt.

A földre esett könyveket zöld szattyánbőr papucsba bújtatott lábával kíméletlenül az asztal alá rugdosta, az asztalon heverő tárgyakat egy sarokba tolta, a sötét kárpittal borított ablak felé; mindezt igen gyorsan csinálta. Klim leült a pamlagra és körülnézelődött. A szoba sarkait drapériák tompí-

tották, harmadát kínai ellenző választotta el, mögötte az ágy vége látszott; lábával szemközt, az ablak alját vastag, halványpiros szőnyeg takarta, hasonló szőnyeg borította a padlót is. A szoba meleg levegőjét sűrű parfümillat töltötte meg.

— Nem szeretem az élénk színeket, a hangos zenét, az egyenes vonalakat. Mindez túlságosan reális és ezért hamis — hallotta Klim.

A lány minden szögletes mozdulatára meglebbent köntösének ujja, akár a szárny. Tétova keze valahogy Tomilin vakon tapogató kezére emlékeztette Klimet, beszéde pedig Ligyija szeszélyes hangjához hasonlított, ahogyan tizenhárom-tizennégy éves korában beszélt. Klimnek úgy rémlett, a lány zavarban van, és úgy viselkedik, mint akit rajtakaptak valamin. Elfelejtett átöltözni, köntöse le-lecsúszott válláról, és elővillant kulcscsontja és melle, amelyet a lámpa fénye természetellenes színűre festett.

A teánál Klim megtudta a lánytól, hogy az örök igazság a lélek mélyén rejlik, és minden csak külsőség, az egész világ csupán a kudarcok, tévedések, torz fonákságok kusza láncolata, valamint a szánalmas kísérleteké, hogy kifejezzék a választottak lelkében rejlő világ eszményi szépségét.

— Ó, el is felejtettem! — kiáltott a lány, és váratlanul felugrott a pamlagról. A kis szekrényből egy üveg bort, likőrt, egy doboz csokoládét és kétszersültet vett elő, mindezt elhelyezte az asztalon, majd rákönyökölt, kivillantva vékony karját és megkérdezte:

— Szokott a létezés céltalanságáról gondolkozni?

Klim legszívesebben gúnyosan elmosolyodott volna. De türtőztette magát, és megfontoltan így felelt:

— Ez néha nagyon izgat.

Amikor észrevette, hogy Nyehajeva szeme kigyúl, hozzátette:

— Reggel, amikor felébredek, olykor az jut eszembe, hogy kár volt felébrednem.

Nyehajeva bólintott:

— Igen, magának természetesen ugyanígy kell éreznie. Tartózkodó viselkedéséből, mindig komoly mosolyából ta-

láltam ki, meg abból, hogy olyan szépen tud hallgatni, amikor mindenki kiabál. És ugyan miről kiabálnak?

Összefonta karját a mellén, tenyerét hegyes vállára tette, és felháborodva folytatta:

— A nép, a munkásosztály, a szocializmus, Bebel... olvastam „A nő" című könyvét, istenem, milyen unalmas! Párizsban és Genfben találkoztam szocialistákkal: ezek az emberek tudatosan korlátok közé szorítják magukat... Van bennük valami közös vonás a szerzetesekkel, ugyanolyan képmutatók. Valamennyien többé-kevésbé Kutuzovhoz hasonlítanak, de hiányzik belőlük az ő mulatságos, paraszti leereszkedő bánásmódja az emberekkel, akiket nem tud vagy nem akar megérteni. Pedig Kutuzov nem ostoba, és azt hiszem, őszintén hiszi mindazt, amit mond. A kutuzovizmus azonban, meg az efféle ködös fogalmak, mint nép, tömeg, vezérek... milyen siralmas dolgok ezek!

Még meg is remegett, és keze élettelenül lehanyatlott válláról. A lámpa elé emelte a hosszú szárú virághoz hasonló, kicsiny poharat, gyönyörködött a méregzöld színű likőrben, majd megitta, és hirtelen köhögés fogta el, egész testében rázkódott, zsebkendőjét szájára szorította.

— Magának árt ez — mondta Klim, és körmével megkocogtatta poharát. Nyehajeva köhécselve rázta a fejét, azután zihálva, szaggatottan Verlaine-ről kezdett beszélni, akit tönkretett az abszint, a „zöld tündér".

— Szerelem és halál — hallotta néhány perc múlva Klim —, e két titokban rejlik létezésünk szörnyű értelme, minden egyéb pedig, a kutuzovizmus is, csupán gyáva kísérlet, hogy badarságokkal áltassuk önmagunkat.

— Hát a humanizmus is badarság? — kérdezte Klim, és feszülten figyelt, mivel azt várta, hogy a lány a szerelemről fog beszélni. Mulatságos lett volna hallgatni, mit mond a szerelemről ez a testetlen lány. Nyehajeva azonban „az általános elégedettség kispolgári ábrándjának" nevezte a humanizmust, „amelynek megvalósíthatatlanságát Malthus bebizonyította" — a halálra terelte a szót. Hangja eleinte kissé templomi volt, sőt, a gyászzsolozsma néhány sorát is

idézte, de a komor vers fakón csengett. Klim buzgón törölgette szemüvegét a szarvasbőrrel, és közben arra gondolt, hogy Nyehajeva úgy beszél, mint egy öregasszony. Lehajtotta fejét, és nem nézett a lányra: attól félt, Nyehajeva felfedezi, hogy ő mennyire unatkozik. Talán már rá is eszmélt, vagy elfáradt, mivel szavai egyre halkabban csengtek. Klim felemelte a fejét, és fel akarta tenni szemüvegét, de nem tudta: keze lassan az asztal szélére hanyatlott.

— Nem, gondolkozzék csak — mondta Nyehajeva félig suttogva; Klimhez hajolt, és vékony, csontos ujjú keze a levegőben reszketett. Szeme furcsán tágra meredt, és arca még hegyesebbnek látszott, mint máskor. Klim hátradőlt a székben, és a lány behízelgő, félig suttogó hangját hallgatta.

— Valamilyen titokzatos erő erre a világra veti az embert, gyámoltalanul, értelem és beszéd híján, majd ifjúkorában elszakítja lelkét testétől, és gyötrő testi szenvedély tehetetlen rabjává teszi. Azután ez az ördög fájdalmas fogyatékosságokkal fertőzi meg az embert, miután pedig agyonkínozta, sokáig tartja az öregség szégyenletes igájában, de csak nem oltja ki benne a szerelem szomját, nem irtja ki emlékéből a múltat, a boldogság szikráit, melyek olykor csalókán megmegcsillannak előtte, nem hagyja, hogy elfeledje a múlt gyötrelmeket, hanem kínzó irigységgel tölti el az ifjúság örömei iránt. Végül ez a könyörtelen erő megöli az embert, mintha bosszút állna azért, hogy élni merészelt. Mi értelme van ennek? Hová tűnik az a különös lényeg, amelyet léleknek nevezünk?

Már nem suttogott, hangja elég erősen csengett, és haragos pátosz hatotta át. Arca kegyetlenül eltorzult, és az Andersen-mesék képeiről ismert boszorkányra emlékeztette Klimet. Szárazon csillogó tekintete forrón csiklandozta arcát, és úgy rémlett, hogy ebben a tekintetben gonosz, bosszúvágyó érzés ég. Lehajtotta fejét, s azt várta, hogy a következő pillanatban ez a különös lény az őrült Szomov doktorné kétségbeesett hangján kiáltja:

„Nem, nem, nem!"

Amikor Klim Szamgin a szerelemről és a halálról szóló

könyveket és verseket olvasta, nem érzett izgalmat. De most, mikor a halál és a szerelem gondolata e kicsiny, szinte torz lány haragos szavaiba öltözött, hirtelen ráeszmélt, hogy e gondolatok kegyetlenül szíven döfik és fejbe kólintják. Minden összegabalyodott benne, és úgy gomolygott, akár a füst. Már nem hallgatta Nyehajeva izgatott beszédét, hanem csak nézte a lányt, és ezt gondolta: miért éppen ezt a súlyosan beteg, lapos mellű, csúnya teremtést kárhoztatja valaki arra, hogy ilyen ijesztő gondolatokat hordozzon magában? Ez példátlan igazságtalanság. Megsajnálta ezt a testben-lélekben beteg embert. Először érezte ilyen élesen a szánalmat, ezt az érzést általában nemigen ismerte.

Felvette az asztalról poharát, amely színét vesztett virághoz hasonlított, ujjai közé szorította karcsú szárát, és sóhajtva mondta:

— Nehéz lehet élnie ilyen gondolatokkal...

— De hiszen magának is nehéz? Ugye?

Olyan furcsán ejtette ki ezeket a szavakat, mintha nem kérdezne, hanem kérne. Kihevült arca elsápadt, ellágyult; valósággal megszépült.

Klim szeretett volna valami kedveset mondani a lánynak, de hirtelen eltörte a pohár talpát.

— Megvágta magát? — kiáltott a lány, felugrott és hozzá sietett.

— Egy kicsit — válaszolta Klim bűnbánóan, és zsebkendőjébe bugyolálta ujját. Nyehajeva pedig megsimogatta kezét furcsán forró tenyerével, és hálásan, halkan mondta:

— Milyen mélyen érez maga!

Sürgött-forgott a szobában, széttépett egy zsebkendőt, valamilyen csípős folyadékot öntött a sebbe, majd erősen átkötötte Klim ujját.

— Igyék bort — kínálta.

Likőrt töltött magának, és újra leült az asztalhoz.

Egy-két percig hallgattak, és nem néztek egymásra. Klim úgy találta, hogy a további hallgatás már kényelmetlen, szerette is volna, ha Nyehajeva még beszél; így hát megkérdezte:

— Szereti Schopenhauert?

— Olvastam tőle egyet-mást — válaszolta a lány kis szünet után. — De, tudja: a túlságosan meztelen szavak nem jutnak el a lelkemig. Emlékezzék Tyutcsevra: „A kimondott gondolat hazugság." Maeterlincket inkább tartom filozófusnak, mint ezt a durva és gonosz nemetet. Az ének szava mélyebb, jelentősebb, mint a beszédé. Higgye el, csak a legnagyobb művészet, a zene képes a lélek mélyére hatolni.

Felsóhajtott és lejjebb csavarta a lámpát. A szoba egyszerre szűkebb lett, minden tárgy és maga Nyehajeva is közelebb került Szamginhoz. A fiatalember bólintott:

— Maeterlinck sem mentes a részvét etikájától, talán Schopenhauerből merítette... de mire kell a részvét a halálraítélteknek?

A lány feje fölött sűrűsödő narancsszínű félhomályt fürkészte, és ezt kérdezte önmagától:

„Ugyan miért tompította le a lámpa fényét?"

Nyehajeva lehajolt, és lábával kilökdösött az asztal alól néhány sárga kötetet. Az asztal alá hajolva mondta:

— A kegyetlenség légkörében élünk... ez arra jogosít, hogy mindenben kegyetlenek legyünk... gyűlöletben, szerelemben...

Mielőtt Szamginnak eszébe jutott volna, hogy segítsen neki, a lány felemelt egy könyvet a padlóról, kinyitotta, és szigorúan így szólt:

— Nos, hallgasson ide...

Fojtott hangon, a magánhangzókat elnyújtva, belefogott egy versbe. Feszült erőlködéssel szavalt, váratlanul megmegállt, és könyökig meztelen karjával ütemesen hadonászott. A vers igen zenei volt, de értelme megfoghatatlan; szüzekről szólt, akik aranykötést viseltek szemükön, három vak nővérről... Klim csak két sorát értette homályosan:

Szánj meg érte, hogyha tétovázom
Vágyaimnak csak határain...

Ez úgy csengett, mint valami kihívás vagy célzás. Klim kérdőn pillantott a lányra, de az a könyvbe nézett. Jobb keze a levegőben imbolygott, a félhomályban kékes színűnek és szinte légiesnek látszott. Nyehajeva sorra megérintette az arcát, mellét, vállát, mintha keresztet vetne vagy meg akarna győződni tulajdon létezéséről.

Klim érezte, hogy a bor, a parfümillat és a versek szokatlan mámorral töltik el. Mindjobban leteperte az ismeretlen bánat, amely mindent kifakított, és felébresztette a vágyat, hogy ne mozduljon, ne halljon semmit, ne gondoljon semmire. Nem is gondolkozott, csak figyelte, mint tűnik el benne a lány beszédének nyomasztó élménye.

Amikor Nyehajeva a felolvasás végeztével a pamlagra dobta a könyvet, és reszkető kezével megint likőrt töltött magának, Szamgin megtörölte homlokát, és úgy tekintett körül, mint aki az imént ébredt álmából. Csodálkozva eszmélt rá, hogy még sokáig tudná hallgatni ezeket a csengő, de kevéssé érthető, idegen nyelvű verseket.

— Verlaine, Verlaine — sóhajtotta Nyehajeva kétszer. — Olyan ő, mint valami bukott angyal...

A pamlagra dőlt: szokatlan könnyedséggel vetette rá testét a székről.

— Elfáradt? — kérdezte Klim.

Felállt és a lány arcába nézett. Arca szürke volt, halántékán vörös foltok virítottak.

— Köszönöm ezt az estét — mondta sietve. — Nagyszerű volt. Ne keljen fel, kérem...

— Jöjjön el mielőbb — kérte a lány, és forró ujjpercei közé szorította Klim kezét. — Hiszen én nemsokára eltűnök.

Másik kezével egy könyvet nyújtott feléje:

— Ezt meg olvassa el...

A hó továbbra is olyan sűrűn hullott, hogy alig lehetett lélegzeni az utcán. A város teljes némaságba borult, eltűnt a fehér pelyhek között. A vastag hósapkával födött utcalámpák gúla alakú fénykévében álltak. Klim feltűrte télikabátja gallérját, zsebre dugta kezét, és kimérten lépdelt a puha havon, s az est élményeit latolgatta. Hamuként

hullott az arcába a fehér hó, és gyorsan elolvadt, felfrissítette bőrét. Klim mérgesen fújta le a vízcseppeket felső ajkáról és orráról, s érezte, hogy nyomasztó súlyt, ijesztő látomást hordoz magában, amelyet sosem felejt el. Vén boszorkány arca remegett előtte a hóban, s amikor Klim lehunyta a szemét, hogy ne lássa, az arc még világosabban ötlött elébe, a sötét tekintet pedig makacsul követelt valamit. A hó és kitűnően kifejlődött önfenntartási ösztöne azonban hamarosan tiltakozó gondolatokat ébresztettek benne. Ráeszmélt: gyanús ellentét van a lány külseje, nagy szavai és a felolvasott, szép versek közt, mintha ebben a szánalmas testben idegen lélek rejlene. Szamginnak azután az jutott eszébe, hogy Nyehajeva túl sok likőrt iszik, és túl sok rumos cukorkát eszik...

„Beteg ember. Természetesen a halálra gondol és róla beszél. Az efféle gondolatok — hogy mi a létezés célja és másegyéb — nem az ő számára valók, hanem az egészségeseknek. Kutuzovnak, például... Tomilinnak."

Felidézte Kutuzov kissé unalmas elmefuttatásait és elmosolyodott:

„Kutuzovizmus — ez nem rossz."

Mire hazaért, már meg tudta győzni magát arról, hogy kísérlete Nyehajevával véget ért, a leány lényének rugója: a betegsége. És nincs értelme, hogy hallgassa halálfélelemből fakadó, eszelős beszédét.

„Lényegében az egész igen egyszerű..."

Éjszaka elolvasta „A vakok"-at. E cselekmény nélküli dráma egyhangú nyelve valósággal megigézte, homályos bánattal töltötte el, a darab értelmét azonban nem fogta fel. Bosszúsan a földre dobta a könyvet, és igyekezett elaludni, de nem sikerült. Gondolatai visszatértek Nyehajevához, de már szelídebben gondolt rá. Eszébe jutott az a kijelentése, hogy az emberek kegyetlenek lehetnek a szerelemben.

„Ugyan mit akart mondani ezzel?" — kérdezte önmagától.

Majd együttérzően sóhajtott:

„Aligha akad ember, aki belészeret."

Fáradt szeme kísérteties szürke árnyak seregét látta a szoba sötétjében, és köztük a madárarcú kicsiny lányt, akinek simára fésült haja teljesen eltakarta a fülét.

„Elvakítja a rémület..."

Az árnyak úgy imbolyogtak, akár az őszi felhők alig észrevehető tükörképe a folyó sötét víztükrén. A sötétség hullámzó mozgása a szobában képzelődésből valósággá vált, és csak fokozta Klim szomorúságát. Képzelőereje, amely akadályozta az alvásban meg a gondolkozásban, és monoton hangokkal, távoli csengés visszhangjával, szordinóval tompított hegedű zengésével töltötte meg a sötétséget. A fekete ablaküvegek lassan fakultak, és ónszínűre váltak.

Dél is elmúlt, amikor felébredt, mégpedig olyan hangulatban, mint akinek előző nap fontos élményben volt része, és nem tudja megérteni: nyert-e rajta vagy veszített? Bár önmagáról általában könnyen gondolkozott, agya most el-elakadt, megnehezült. Rosszul hallotta saját gondolatait, és ez a süketsége bosszantotta. Emlékezetét furcsa szavak, versek zűrzavaros tömkelege szennyezte be, „A vakok" panaszai, Nyehajeva behízelgő suttogása, haragos kiáltásai csengtek fülében. Öltözködés közben dühösen emelte fel a földről a könyvet, állva elolvasott egy oldalt, azután ágyára hajította, és vállat vont.

Odakint egyre havazott, de már szárazabb és apróbb szemű volt a hó.

Elhatározta, hogy ma nem megy el hazulról. A szobalány azonban, amikor behozta a kávét, közölte, hogy nagytakarítás lesz. Így hát Klim fogta a könyvet, és átment bátyja szobájába. Dmitrij nem volt otthon, az ablaknál Turobojev állt, diákkabátban. Ujjaival az üvegen dobolt, és nézte, amint lustán kúszik az égre egy bozontos füstfelhő.

— Tűz van — mondta és szokása szerint bágyadtan, hanyagul megszorította Klim kezét.

A meleg hótakaróba öltözött, zegzugos háztetők egyikéből vékony, szürke füst szállt a magasba; a vastag hórété-

gen rézsisakos emberek kúsztak lomhán, szintén szürkék voltak, akár a füst.

Megdöbbentően fásult unalom áradt az egész képből.

— Nem akar égni — mondta Turobojev, és ellépett az ablaktól. Majd halkan felkiáltott Klim háta mögül:

— A, Maeterlinck...

Klimet hirtelen elfogta a vágy, hogy megsértse ezt a kellemetlen embert. Éles, bántó szót keresett emlékezetében, de semmi sem jutott eszébe.

— Badarság — dünnyögte.

Turobojev nem sértődött meg. Megint Klim mellé állt, és mintha félelt volna valamire, halkan, egykedvűen megszólalt:

— Nem, ugyan miért volna badarság? Igen ügyes írás: allegória az idősebb korosztályhoz tartozó gyermekek épülésére. A vakok: a modern emberiség, vezetőik pedig az értelem vagy a hit, kinek hogyan tetszik. Különben nem olvastam végig.

Klim bosszúsan hátrább lépett az ablaktól. Hogyan lehet, hogy ő nem fogta fel a darab értelmét? Turobojev leült egy székre, cigarettára gyújtott, de nyomban idegesen a hamutartóba nyomta.

— Nyehajeva világosítja fel magát? Engem is megpróbált kiművelni — mondta és elgondolkozva lapozgatta a könyvet. — Szereti a szellemes, szúrós szavakat. Agyát bizonyára holmi tűpárnának tekinti... afféle ronggyal kitömött párnácskának tudja.

— Igen művelt lány — szólalt meg Klim, hogy mondjon valamit. Turobojev pedig halkan folytatta a maga mondókáját:

— Őszi légy...

Ekkor három koppanás hallatszott föntről: valamilyen súlyos tárgytól, bizonyára széklábtól eredhetett. Turobojev felkelt, keresztülnézett Klimen, mintha ott sem volna, s ezzel a tekintetével szinte az ablakhoz szegezte — és elment.

„Szpivak feleségéhez megy, ő kopogott" — állapította

meg Klim, és a tetőt nézte, ahol a tűzoltók a havat tiporták, arra kényszerítve, hogy még sűrűbben ontsa a szürke füstöt.

„Ő maga olyan, mint az őszi légy: Turobojev" — gondolta Klim.

Marina lépett be, nem is kopogott, mintha a saját szobájába jönne.

— Akar teát?

— Kérek.

A lány dühösen Klim arcába nézett és megkérdezte:

— Hol van a bátyja?

— Nem tudom.

Marina az ajtóhoz indult, kinyitotta, de megint odalépett Szamginhoz.

— A bátyja nem aludt itthon az éjjel — mondta szigorúan.

Klim gúnyosan elmosolyodott.

— Ilyesmi megesik fiatalemberekkel.

Marina mélyen elpirult.

— Íztelenség, amit mond, nem érzi? Hiszen tudja, hogy Dmitrij munkásokkal foglalkozik, és ezért...

Nem fejezte be és kiment, mielőtt a lány hangján felháborodott Szamgin megmondhatta volna, hogy ő nem nevelője' Dmitrijnek.

— Ostoba — szitkozódott, és fel-alá járkált a szobában. — Faragatlan, buta nember.

Eszébe jutott, hogy egyszer az ebédlőbe lépve, látta, amint Marina ott áll a szobájában Kutuzov előtt, jobb öklével bal tenyerét csapkodja, és a szakállas diák arcába kiáltja:

— Én nő vagyok! Nő!

Klim eleinte azt hitte, hogy a lány csodálkozásában vagy sértettségében kiabál. Marina háttal állt, így nem látta az arcát, de csakhamar rádöbbent: a lány dühös, és noha halkan, fojtott hangon beszél, bármely pillanatban várható, hogy fülsiketítő ordításban tör ki és toporzékol.

— Nem érti? — kérdezte a lány, és minden szavára bele-

csapott öklével puha tenyerébe. — Ő a maga útján jár. Tudós lesz! Professzor.

— Ne ordítson — szólt Kutuzov.

Fél fejjel magasabb volt Marinánál. Szürke szeme kíváncsian fürkészte a lányt. Egyik kezével szakállát simogatta, a másik, lecsüngő kezében cigaretta füstölgött. Marina dühe egyre fokozódott, egyre feltűnőbb lett.

— Jólelkű, becsületes ember, de nincs akarata...

— Ó, azt hiszem, kiégettem a szoknyáját — kiáltott fel Kutuzov, és elhúzódott a lánytól. Marina megfordult, észrevette Klimet, és bíborvörösen távozott az ebédlőből. Most is ugyanilyen volt az arca.

Bátyja élete nem érdekelte Klimet, de e jelenet után jobban szemmel tartotta Dmitrijt. Hamarosan meggyőződött róla, hogy bátyja Kutuzov befolyása alatt áll, és szinte megalázó szerepet tölt be mellette: az ő érdekeit és céljait szolgálja. Klim egy ízben meg is mondta ezt Dmitrijnek, testvéri szeretettel és a lehető legkomolyabban. Bátyja azonban álmélkodva kidüllesztette birkaszemét és elnevette magát.

— De hiszen te megőrültél!

Majd tenyerével Klim térdére csapott, és így szólt:

– Mégiscsak köszönöm! Jól megmondtad, te csodabogár!

Klim hallgatott. Bátyja csodálkozását, nevetését és mozdulatát ostobának tartotta. Kétszer is illegális brosúrákat látott Dmitrij asztalán. Az egyiknek ez volt a címe: „Mit kell a munkásnak tudnia és megjegyeznie", a másik pedig „A bírságokról" szólt. Mindkét füzet piszkos, gyűrött volt, a betűket néhol fekete foltok tarkították, amelyek ujjlenyomathoz hasonlítottak.

„Világos, hogy munkásokkal vesződik. És ha letartóztatják, nekem is meggyűlhet a bajom: hiszen fivérek vagyunk, egy fedél alatt élünk..."

Izgalmában egyre gyorsabban rótta a szobát, úgyhogy az ablak jobbra-balra ringott szeme előtt.

Ismerősei közül csak a molnár fiát tartotta teljesen kiforrott egyéniségnek. Semmi fölöslegeset, mesterkéltséget

nem látott benne, semmi olyat, ami arra vallott volna, hogy ez az ember nem olyan, amilyennek látszik. Kissé nyers beszéde, lomha taglejtései, szakállába fojtott, elnéző, jóindulatú mosolya, szép hangja — mindez szilárdan összeforrt benne és nélkülözhetetlen volt, akár a gépnek az alkatrészei. Klimnek egy fiatal, de már igen híres költő egyik verssora jutott eszébe:

Van szépség a mozdonyban is.

Kutuzov szónoklatai azonban egyre erőszakosabbá és nyersebbé váltak. Klim úgy érezte, hogy Kutuzov nemcsak a gerinctelen Dmitrijt tudja szellemileg maga alá rendelni, hanem őt is. Nehéz volt ellentmondani neki: nyíltan belenéz az ember szemébe, tekintete hideg, szája szélén sértő, gunyoros mosoly bujkál. És így beszél:

— Maga naivan okoskodik, Szamgin. Zűrzavar van a fejében. Lehetetlen megállapítani, kicsoda maga voltaképpen? Idealista? Nem. Szkeptikus? Nem valószínű. Meg aztán honnét is erednének a kételyei, fiatalember? Lám, Turobojev szkepticizmusa törvényes jelenség: egy olyan ember világnézete, aki világosan érzi, hogy osztálya már eljátszotta a maga szerepét, és gyorsan csúszik a meredek lejtőn a pusztulás felé.

Majd unalmas magyarázatba fogott az agrárpolitikáról, a nemesi bankról, az iparfejlődésről.

Klim keserűen eszmélt rá, hogy Kutuzov túlságosan könnyen ingatja meg önbizalmát; ez az ember erőszakosan befolyásolja, s arra kényszeríti, hogy helyeseljen olyan következtetéseket, amelyekkel ő, Klim Szamgin, csak ezeket a szavakat szegezhetné szembe:

„Nem akarom."

De nem volt bátorsága kimondani ezeket a szavakat.

Megtorpant a szoba közepén, összefonta karját a mellén, és feszülten figyelte, mint érlelődik benne egy vigasztaló sejtés: azt, amit Nyehajeva mond, alkalmas önvédelmi fegyverként használhatja. Hiszen mindez élesen szemben

áll a „kutuzovizmussal"! A társadalmi kérdések eltörpülnek az egyéni lét tragédiája mellett.

„Éppen ez a magyarázata annak, hogy Kutuzov tanai nem érdekelnek — állapította meg Klim, s megint fel-alá járkált a szobában. — Ezt senki sem hitette el velem: magam is tudom régóta.."

Átment az ebédlőbe, megitta teáját, és kis ideig egymagában üldögélt, abban gyönyörködött, hogy milyen könnyedén bontakoznak ki új gondolatai. Azután sétálni indult, és nemsokára — maga sem vette észre, hogyan — Nyehajeva házának kapuja előtt állt.

„Hasznomra válik, ha elbeszélgetek vele" — gondolta Klim, mintha mentegetőznék valaki előtt.

A lány örömmel fogadta. Ugyanolyan ügyetlenül sürgött-forgott, szaladgált egyik sarokból a másikba, mint legutóbb, s közben panaszosan újságolta, hogy éjszaka nem tudott aludni: rendőrség járt a házban, letartóztattak valakit, egy részeg asszony ordítozott, éktelen dobogás, futkosás volt a folyosón.

— Csendőrök? — kérdezte Klim komoran.

— Nem, rendőrség. Tolvajt fogtak...

Klim a teánál Maeterlinckre terelte a szót. Tartózkodón beszélt, mint akinek megvan a maga véleménye, ám nem akarja ráerőszakolni másra. De annyit mégis mondott, hogy „A vakok" allegóriája túlságosan átlátszó, Maeterlincknek az értelemről való felfogása pedig Lev Tolsztojéhoz áll közel. Jólesett, hogy Nyehajeva egyetértett vele.

— Igen — mondta a lány —, de Tolsztoj durvább. Mégis sokat merít az értelemből, ebből a zavaros forrásból. Úgy hiszem, esküdt ellensége a lelki szabadságnak. Tolsztoj anarchizmusa legenda, hódolói csak bőkezűségből sorolták erényei közé.

Ezen az estén a lány testi fogyatékossága különösen szemet szúrt Klimnek. Bizonytalan színű, nehéz gyapjúruhája öregebbé, esetlenebbé tette, mozdulatai meglassultak, kényszeredetté váltak. Frissen mosott haját hanyagul kontyba csavarta, s ez csúnyán megnagyobbította a fejét.

Klim ma is enyhén szánakozott a lányon, aki piszkos bútorozott szobák sötét odújába bújt, ahol mégis meleg fészket tudott teremteni magának.

Nyehajeva ugyanarról beszélt, mint előző nap: az élet és a halál titkáról, csak más szavakkal, nyugodtabban. Figyelt valamire, és mintha ellenvetést várt volna. Halk szavai könnyű rétegként rakódtak Klim emlékezetére, mint porszemek a lakkfelületre.

„A szerelemről nem szándékozik beszélni, bizonyára szeretne, de nem mer" – gondolta Klim.

Maga nem vágyakozott erre a témára. A mélyen ernyőzött lámpa narancsszínű köddel töltötte meg a szobát. A repedésektől tarkálló sötét mennyezet, a szövetdarabokkal takart fal, a padlót borító szőnyeg – mindez furcsa érzést keltett Klimben: mintha zsákban ülne. Nagyon meleg volt és különös csend. Csupán nagy ritkán hallatszott tompa moraj, ilyenkor az egész szoba megremegett, és szinte lesüllyedt: bizonyára súlyosan megrakott szekér haladt az utcán.

Klim szórakozottan hallgatta Nyehajeva halk hangját, és így gondolkozott:

„Nem azért adatott nekem az élet, hogy eldöntsem, kinek van igaza: a narodnyikoknak, vagy a marxistáknak."

Észre sem vette, mikor és miért kezdett Nyehajeva önmagáról beszélni.

– Apám egyetemi tanár volt, fiziológus. Negyvenéves is elmúlt, amikor megnősült, én voltam az első gyermeke. Úgy érzem, szinte két apám volt: az egyik hétéves koromig, ennek nyájas, simára borotvált arca volt, vidám, derűs szeme és nagy bajuszt viselt. Nagyon szépen gordonkázott. Azután szürke szakállt növesztett, rendetlen és zsörtölődő lett, szemét füstszínű szemüveg mögé rejtette, és gyakran lerészegedett. Mindez pedig azért történt, mert anyám holt gyermeket hozott a világra, és belehalt a szülésbe. Emlékszem anyámra: mindig fehér vagy világoskék ruhát viselt, vastag barna hajfonata mellére, hátára hullott. Nem is hasonlított hölgyhöz: haláláig olyan volt, mint

egy lány, kicsiny, telt és igen eleven. Nyáron halt meg, amikor én falun nyaraltam, hetedik évemben jártam akkor. Emlékszem, milyen különös volt: hazamegyek, anyám nincs, apám pedig egészen más, mint azelőtt.

Nyehajeva lassan, halkan mesélt, de szomorúság nélkül, és ez furcsán hatott. Klim pedig nézte: a lány gyakran összehúzta a szemét, festett szemöldöke meg-megremegett. Ajkát nyaldosta, mondatai közt fölösleges szüneteket tartott, és még fölöslegesebb volt az ajkán bujkáló mosoly. Klim most először vette észre, hogy a lánynak szép szája van, és kisfiús kíváncsisággal gondolta:

„Vajon milyen lehet meztelenül? Bizonyára nevetséges."

A következő pillanatban már bosszúsan korholta magát ezért a kíváncsiságáért, és homlokát ráncolva, figyelmesebben hallgatta Nyehajevát.

— Gyerekes kérdéseimre, hogy miből van az ég, miért élnek, miért halnak meg az emberek, apám így felelt: „Ezt még senki sem tudja. Lám, Fima, te azért születtél, hogy megtudd." Térdére ültetett, sörszagú lehelete megcsapta arcomat, kemény szálú szakálla kellemetlenül szúrta a nyakamat, fülemet. Szörnyen sok sört ivott, egészen felpuffadt tőle, arca megduzzadt, elkékült, szemét valamilyen híg, zsírszerű folyadék lepte el. Irtóztam tőle. A kellemetlen érzést azzal keltette bennem, hogy nem tudott (akkor azt hittem: nem akar) válaszolni egyetlen kérdésemre sem. Úgy rémlett, szándékosan rejti el előlem azokat a meseszerű titkokat, amelyeket ő már kitalált, és arra kényszerít, hogy magam fejtsem meg, akárcsak a számtankönyv példáit. Sohasem segített a leckéimben, és másoknak is megtiltotta, hogy segítsenek. Mindent egyedül kellett megcsinálnom. Különösen visszataszító volt, amikor ezt ismételgette: „Ez ismeretlen. Magad próbáld megoldani." Gyakran mondogatta ezt.

— Az én apám válaszolt minden kérdésre — szólt közbe Klim hirtelen, önmagának is váratlanul.

— Valóban válaszolt? — kérdezte Nyehajeva. — De hiszen...

Megakadt, hallgatott néhány pillanatig, majd hangja újra felzümmögött. Klim tűnődve hallgatta, s érezte, hogy ma más szemmel néz a lányra: egyáltalán nem hasonlít Ligyijára, de mégis van bennük valami közös vonás. Nem tudta eldönteni, jólesik-e ez neki, vagy nem.

— Éjjelente apám részeg fejjel gordonkázott. A jajgató hangok felriasztottak. Úgy rémlett, apám csak a basszus húrokon játszik, és már nem olyan szépen, mint azelőtt. Sötét volt, csend, és az elnyújtott hangok még feketébbek voltak, mint a sötétség... Nem féltem ettől a fekete jajongástól, de bánatomban sírva fakadtam. Apám alig négy napi betegeskedés után halt meg. Milyen utálatosak a számjegyek, a számok! Négy napig feküdt zihálva, kéken, felpuffadva, apró, nedves szemével a mennyezetre bámult és hallgatott. Halála napján, először és utoljára! mondani próbált nekem valamit, de csak ennyit mondott: „Bizony, Fima, te magad is..." Nem tudta befejezni; én azonban természetesen megértettem, hogy mit akart mondani. Nem sajnáltam különösebben, bár sokat sírtam, bizonyára ijedségemben. Ijesztő volt a koporsóban: óriási és vak.

Nyehajeva lehajtotta fejét és elhallgatott. Tenyerével elsimította szoknyáját a térdén. Elbeszélése lírai hangulatba ringatta Klimet.

— Hát igen... apáink... — sóhajtotta.

— Atyáink savanyú szőlőt ettek, és a gyermekeknek vásik tőle a foguk"... melyik próféta mondta is ezt? Elfelejtettem.

— Én sem emlékszem — mondta Klim, pedig nem is olvasta a prófétákat.

Nyehajeva lassan, bizonytalan mozdulattal felemelte a kezét, és zilált haját rendezgette. De haja hirtelen vállára omlott, és Klim csodálkozva látta, milyen sok és milyen dús. A lány mosolygott.

— Bocsásson meg.

Klim meghajolt és figyelte, mint próbálkozik a lány rendbe szedni a haját. Hallgatott. Emlékezete nem sugallt jelentős szavakat, az egyszerű, mindennapi szavakat pedig

ez a lány nem fogta fel. Klimet valamiféle sutaság vagy veszedelem feszélyezte.

— Mennem kell.

— Miért?

— Késő van.

— Valóban?

A lány leeresztette kezét, és haja újra vállára, orcáira hullott, arca még kisebbnek látszott.

— Jöjjön el mielőbb — mondta furcsa hangon, mintha parancsolná.

Éjfélre járt az idő, amikor Klim hazaért. Dmitrij ajtaja előtt ott állt a cipő, bátyja pedig már bizonyára aludt: nem válaszolt a kopogásra, noha szobájában még égett a lámpa, a kulcslyukon keresztül sárgás fénycsík hasított a folyosó félhomályába. Klim éhes volt. Óvatosan benézett az ebédlőbe: Marina és Kutuzov fel-alá járkált, váll váll mellett; Marina összefonta karját a mellén, és lehajtotta a fejét, Kutuzov pedig cigarettájával hadonászott az arca előtt, és halkan mondta:

— Csupán egy olyan erővel rendelkezünk, amely valóban át tud alakítani bennünket, és ez a tudományos ismeret ereje...

Marina öblös hangon, de szinte panaszosan mormogta:

— Hát a művészet?

— Vigasztal, de nem nevel...

Klim gúnyosan összeráncolta a homlokát, bosszúsan a szobájába ment és lefeküdt. Arra gondolt, hogy Nyehajeva mennyivel érdekesebb ennél az embernél!

Harmadnap este megint a lány szobájában ült. Korán jött, és sétálni hívta: Nyehajeva azonban unottan hallgatott az utcán, félóra múlva pedig panaszkodott, hogy fázik.

— Fogadjunk kocsit, és menjünk el hozzám.

— A kocsiban majd még jobban fázik.

— Nem. Így hamarább hazaérünk — mondta a lány határozottan.

Odahaza ideges sietséggel, ingerülten beszélt, tett-vett. Meghajlította a nyakát, akár a madár, amikor szárnya alá

rejti a fejét, és nem is Szamginra, hanem valahová a hóna alá nézve, így beszélt:

— Utálom az ünnepi utcákat és az embereket, akik a hét hetedik napján felveszik legszebb ruhájukat, mintha a boldogság álarcát öltenék magukra.

Klim gúnyosan elismételte Kutuzov megállapítását a tudomány erejéről. Nyehajeva megrándította a vállát, és szinte mérgesen jegyezte meg:

— A vele egyívásúak aligha lesznek jobbak attól, hogy mindenütt fellobban az elektromosság bágyadt fénye.

Klim kissé többet ivott a kelleténél, ezért fesztelenebbül viselkedett. Nekibátorodva folytatta:

— Megértem, hogy az élet rendkívül bonyolult, Kutuzov azonban nem szándékozik egyszerűbbé tenni, hanem el akarja torzítani.

Papírvágó kést forgatott a kezében: a szeszélyesen hajlított bronzlemez nyele egy aranyozott, szakállas szatírfej volt. A kés kicsúszott a kezéből, és a lány lába elé esett; Klim lehajolt érte, de ügyetlenül előrebillent székestül. Meg akart kapaszkodni Nyehajeva karjában, de a lány kitépte a kezét, és Klim támaszát vesztve, térdére bukott. Később nemigen tudott visszaemlékezni, mi történt ezután, csak arra emlékezett, hogy két forró tenyér simult arcára, száraz, gyors csók csattant ajkán, és sebes suttogást hallott:

— Igen, igen... Ó, istenem...

Utána Klim inkább csodálkozott, mint örült; a lány mellette feküdt, fojtottan zokogott, s közben lázasan suttogta:

— Szeretni, szeretni... Olyan borzalmas az élet. Szörnyű, ha nem szeretünk...

Klim kissé felemelte a lány fejét, a mellére vonta, és erősen magához ölelte. Nem akarta látni a szemét, kényelmetlenül érezte magát, feszélyezte a tudat, hogy vétkezett e furcsán forró test ellen. Nyehajeva az oldalán feküdt, két kicsiny, satnya melle csúnyán egy oldalra fittyedve csüngött.

— Kedvesem — suttogta a lány, és Klim mellét langyos könnycseppek csiklandozták. — Olyan kedves, egyszerű vagy, mint a nappal. Félelmetes és egyúttal oly közeli.

A fiatalember hallgatott, és a lány fejét simogatta. Az ezüstmadarakkal kihímzett selyemellenzőn keresztül a lámpa narancssárga foltját nézte, s közben riadtan töprengett: mi lesz most? Hátha a lány Pétervárott marad, és nem utazik el orvosi kezelésre? Hiszen ő nem akarta, nem kereste az ölelését. Csak megsajnálta.

De míg ezt gondolta, egyúttal büszke volt önmagára: a lány éppen őt választotta valamennyi férfiismerőse közül. Ezt a büszkeségét még fokozta Nyehajeva kíváncsiskodó becézése és szinte szemérmetlenül naiv, szenvedélyes beszéde:

— Ó, tudom, hogy csúnya vagyok, de annyira akarok szeretni. Úgy készültem erre, mint hivő az áldozásra. Én is tudok szeretni, ugye? Tudok?

— Igen — mondta Klim nagyon őszintén. — Csodálatos vagy. De mégis árt neked, és el kell utaznod...

A lány nem figyelt rá. Zihálva, köhécselve, Klim arca fölé hajolt, és zavart szemébe nézett kisírt szemével, amelyből egyre hullottak a kicsiny, meleg könnycseppek, és így suttogott:

— Te kedves! Te vagy a végzetem.

Könnyeit Klim furcsának találta. Ugyan miért sír? Hiszen ő nem sértette meg, nem utasította vissza szerelmét. Megijedt attól az érthetetlen érzéstől, amely megkönnyeztette a lányt. Az ajkát csókolta, hogy hallgasson, és önkéntelenül összehasonlította Margaritával: az szebb volt, és csak a testét fárasztotta ki. Nyehajeva pedig így suttog:

— Gondold csak el: a földkerekség asszonyainak és férfiainak fele ezekben a percekben ugyanígy szereti egymást, mint mi ketten, százezrek születnek szerelemre, százezrek halnak meg, akik már nem szerethetnek. Te kedves, te váratlan...

A lány szavai is feleslegesek voltak, sőt szinte igazságtalanok.

„Váratlan? Valóban?"

A spanyolfalra eső narancssárga folt nyúló naphoz hasonlított, amely sehogy sem akar a felhők közé bújni. Az idő szinte tanácstalanul megállt, és ez a bizonytalanság bánatot sejtetett.

— Alázatosan és szenvedéllyel áldozatul dobjuk magunkat a szörnyű titoknak, mely bennünket teremtett.

Klim átölelte, és erős csókkal zárta le forró száját. Azután a lány hirtelen elaludt, szemöldöke fájdalmasan felkúszott, szája nyitva maradt, sovány arca pedig olyan kifejezést öltött, mintha megnémult volna, de kiáltani szeretne — és nem tud. Klim óvatosan felkelt és felöltözött.

Igen későn távozott a lánytól. A hold azzal a ragyogó fényességgel sütött, amely sok minden felesleges dolgot leleplez a földön. Klim lába alatt ropogott a hó, akár az üvegcserép. Az óriási házak zúzmarás ablakai úgy bámultak egymásra, mint megannyi hályogos szem; a kapuk előtt a portás lomha alakja feketéllett; az üres égen néhány halvány csillag tévelygett. Derűs volt az idő.

Klim fáradt volt. Lassan ballagott, s érezte, hogy az éjszaka fényes hidege megdermeszti, kiirtja homályos gondolatait és érzéseit. Sőt, egy operett dallamára, gondolatban dúdolni kezdett:

„Volt itt egy fiú is? Vagy talán nem volt semmilyen fiú?"

Megdörzsölte elgémberedett kezét, és megkönnyebbülten sóhajtott fel. Egyszóval Nyehajeva csak azért játszotta a pesszimizmussal fertőzött ember szerepét, hogy különös fénybe burkolózzék, és felkeltse a férfi figyelmét. Bizonyos rovarok nősténye is így tesznek. Klim Szamgin úgy érezte, hogy a felfedezés örömébe harag vegyül. De nem tudta, kire haragszik: Nyehajevára-e vagy önmagára? Vagy arra a megfoghatatlan valamire, ami nem engedi, hogy szilárd alapra leljen?

Azután eszébe jutott, hogy a zsebében lapul anyja levele, amelyet aznap kapott. A számtani pontossággal írt, szűkszavú levélben anyja közölte, hogy mivel a kultúremberekne dolgozniuk kell, zeneiskolát akar nyitni a városban,

Varavka pedig újságot szándékozik kiadni, és a polgármesterségre pályázik. Ligyija tehát polgármester lánya lesz... Idővel talán elmeséli a lánynak Nyehajevával való regényét: leghelyesebb, ha komikus hangon számol majd be róla.

Megint Nyehajevára terelte gondolatait, de azok már jóindulatúak voltak. Hiszen a leány tettében tulajdonképpen nem volt semmi különös: minden lány asszony akar lenni. A lábán azonban rosszul van levágva a körme, és elég erősen megkarcolta Klim bokáját. A fiatalember egyre keményebben és gyorsabban lépkedett. Pirkadt: az ég keleten zöldre vált, és még hidegebb lett. Klim Szamgin homlokát ráncolta: kellemetlen reggel hazamenni. A szobalány persze elhíreszteli, hogy nem aludt itthon.

Derűs hangulatban ébredt. Váratlan szerelmi regénye felvillanyozta és megerősítette azt a gyanúját, hogy bármiről beszéljenek is az emberek, mindegyikük szava mögött valami egyszerű dolog rejlik, mint ez Nyehajevánál is kiderült. Este nem volt kedve elmenni hozzá. De arra gondolt, hogy ha nem látogatja meg, a lány maga jön el, és esetleg kellemetlen helyzetbe hozza bátyja, a kosztos diákok és Marina előtt. Miért, miért nem, mindenáron el akarta kerülni, hogy Marina értesüljön Nyehajevához fűződő kapcsolatáról. De azellen nem volt ellenvetése, hogy Szpivak felesége megtudja.

Ágyában fekve nyugtalanul emlékezett Nyehajeva mohó, lázas ölelésére. Volt benne valami beteges vonás, szinte a kétségbeesés határát súrolta. A lány olyan erősen simult hozzá, mintha fel akarna oldódni benne. De egyúttal gyermekien gyengéd is volt, és néha Klimben is gyengédséget ébresztett.

„El kell mennem" — határozta el, és este el is indult a lányhoz. Bátyjának azt mondta, hogy cirkuszba megy.

Nyehajeva szobájában az asztal előtt egy gyapjúruhás, kis gömbölyű öregasszony állt. Nesztelenül vette kezébe egymás után az asztalon fekvő tárgyakat, könyveket, és letörölgette ronggyal. Mielőtt felvette valamelyiket, udvariasan biccentett, majd olyan óvatosan törölte meg, mintha a tál vagy a

könyv élő s törékeny jószág volna, akár egy kiscsibe. Amikor Klim belépett, az öregasszony rápisszegett.

— Pszt: alszik!

Ez az öregasszony ugyanolyan képzeletszerű volt, akár az egész szoba és lakója.

— Mondja meg, hogy Szamgin van itt.

Bágyadt hang hallatszott a spanyolfal mögül:

— Maga az? Ó, tessék...

Klim belépett a spanyolfal mögött terjengő sárgás félhomályba. Csak az aggasztotta, miként titkolja el Nyehajeva előtt, hogy átlát rajta. De nyomban hideg borzongás futott át halántékán és homlokán. A takaró olyan simán feszült az ágyon, mintha nem is volna test alatta, és csak egy fej feküdne a párnán, és a homlok szürke csíkja alatt természetellenesen csillogott egy égő szempár.

„Színlel" — mondta Klim magában. De ez a szó sem jutott mindjárt eszébe.

— Harmincnyolc fok hat tized a lázam — hallatszott a lány halk, bűnbánó hangja. — Üljön le. Úgy örülök. Taszja néni, csináljon teát, jó?

— Jó-jó — válaszolta egy csipogó játékhang.

Nyehajeva kihúzta meztelen karját a plüsspaplan alól, majd karjával újra álláig betakarózott; keze nyirkosan forró és kellemetlenül könnyű volt. Klim összerezzent, amikor megszorította. A lány sötétrózsaszín arca azonban, melyet beárnyékolt kibontott haja, és öröm mosolya ragyogott be, hirtelen ismeretlenül kedvesnek tetszett, égő szeme pedig büszkeséget és szomorúságot keltett Klimben. A spanyolfal mögött sötét felhő zizegett, kúszott, s eltakarta a lámpa narancsszínű foltját; a lány arca sűrűn változott, fel-fellobbant és kihunyt.

Ezen az estén Nyehajeva nem idézett verseket, nem sorolta költők nevét, nem beszélt arról, hogy mennyire fél az élettől és a haláltól. Csak a szerelemről beszélt, mégpedig olyan szavakkal, amelyeket Klim sohasem hallott, sohasem olvasott. Mosolygott, játszott a fiatalember ujjaival, mohón nyelte a levegőt, s közben szokatlan szavait suttog-

ta. Klim pedig nem kételkedett őszinteségükben, s ezt gondolta: nem mindenki dicsekedhet azzal, hogy ilyen szerelmet gyújtott egy lányban! Nyehajeva egyúttal olyan gyermekien szánalmas volt, hogy Klimet is őszinte beszédre hangolta. A lány szavaiban olyan mámoros boldogságot érzett, hogy ő is szinte megittasodott tőlük, s ölelni-csókolni kívánta a lány láthatatlan testét. Furcsa gondolat villant át agyán: ezt a lányt akár csíphetné, haraphatná, kínozhatná — azt is simogatásnak tartaná. Nyehajeva suttogva kérdezte:

— Ugye, tetszem neked? Szeretsz egy kicsit?

— Igen — felelte Klim, és hitte, hogy nem hazudik. — Igen!

A lány eszelős szemébe, tágra nyílt pupillájába nézett. E szempár mélyén olyan fény csillogott, hogy Klim akaratlanul erre gondolt:

„Hát ez a szerelem?"

És nyomban eszébe jutott Ligyija szeme, majd Szpivak feleségének néma tekintete. Homályosan tudta, hogy most igazi szerelemből vesz leckét, és azt is tudta, hogy ez mennyire fontos. Ezen estén észrevétlenül ráeszmélt, hogy milyen hasznos a lány: amikor vele van, különböző, ismeretlen érzések váltakoznak benne, és érdekesebbé válik önmaga előtt. Klim nem alakoskodott, nem ékesítette magát idegen szavakkal, Nyehajeva pedig így beszélt hozzá:

— Mennyivel arisztokratikusabb vagy a tartózkodó viselkedéseddel, mint mások! Olyan jólesik látnom, hogy te nem vesztegeted céltalanul és fölöslegesen gondolataidat, ismereteidet, mint mindenki más, puszta tetszelgésből! Te tiszteled lelked titkait, és ez ritkaság. Nem bírom azokat, akik úgy ordítoznak, mint az erdőben eltévedt vakok. „Én, én, én", kiabálják.

Klim egyetértett vele:

— Igen, bármiről óbégatnak is, végeredményben csak a saját énjükről szavalnak.

— Énjük színtelen, azért nem látják — fűzte tovább a lány.

Különösen becses volt Nyehajevának az a tulajdonsága, hogy távolból és felülről tudott nézni az emberekre. Még akikről általában tisztelettel beszéltek, dicsérően írtak, az ő elbeszélésében még azok is kicsinnyé és jelentéktelenné váltak azzal a titokzatos valamivel szemben, amelyet ő érzett. Ez a titokzatosság nem nagyon izgatta Szamgint, de jólesett neki, hogy a lány kisebbíti a nagy embereket, s azt sugallja neki, hogy azok sem különbek nála.

Ezután minden este elment Nyehajevához, és miközben magába szívta a lány szavait, úgy érezte, hogy szinte növekszik. Szerelmüket természetesen észrevették, és Klim látta, hogy ez a kapcsolat előnyös fényt vet rá. Jelizaveta Szpivak kíváncsian és szinte biztatóan nézett rá, Marina még barátságosabban beszélt vele, bátyja pedig mintha irigyelte volna. Dmitrij egyébként komorabb, hallgatagabb lett, és Marinára csak sértődötten pislogott.

Klimben vidám, elnéző hangulat támadt mindenki iránt, nem hagyta nyugton a vágy, hogy megveregesse Kutuzov vállát, aki változatlan makacssággal bizonygatta, milyen szükséges Marx tanulmányozása, és milyen lángelme Muszorgszkij.

Kutuzov hevesen magyarázta a szótlan, csendes Szpivaknak, aki mindig a zongoránál ült:

— Rimszkij-Korszakov leggyengébb operája különb Verdi legjobb operájánál...

— Ne kiabáljon a fülembe — kérte Szpivak.

Otthon meglehetősen unalmasan telt az élet. Ugyanazokat a románcokat, kettősöket és hármasokat énekelték, mint azelőtt, Kutuzov éppúgy haragudott Marinára hamis éneke miatt, és Dmitrijjel együtt ugyancsak vitázott Turobojevval: Klimnek is kedve kerekedett, hogy hetykén odakiáltson nekik valami gúnyos megjegyzést.

Nyehajeva felkelt betegágyából. Arcán még élénkebben virítottak a vörös foltok, szeme alatt árnyék sötétlett, emiatt arccsontjai hegyesebbnek látszottak, s tekintete szinte kibírhatatlanul csillogott. Marina haragos kiáltással fogadta:

— Őrült vagy! Hát az orvosod engedi? Hisz ez öngyilkosság!

Nyehajeva rá mosolygott, megnyalta száraz ajkát. Leült a dívány sarkába, és csakhamar tolakodón csengett bágyadt hangja; tanárosan magyarázta Dmitrij Szamginnak:

— A tudós abbeli törekvése, hogy a természet jelenségeit elemezze, annyit ér, mint a gyermek játéka, aki azért töri össze játékait, hogy megnézze, mi van a belsejükben...

— Nem banális ez, kisasszony? — kérdezte Kutuzov messziről, és szakállát tépdeste, szemöldökét ráncolta. A lány nem felelt, Turobojev vállalkozott erre.

— Belsejükben rendszerint ismeretlen dolog rejlik — mondta lustán —, vagy valami ócskaság, mint például a létért való harc...

Nyehajeva elüldögélt egy-másfél órát, majd hazaindult. Klim elkísérte, de nem mindig készségesen.

A lány szívesen adott neki könyveket, divatos képek reprodukcióit; megajándékozta egy írómappával — bőrfedelébe egy faun volt belevésve —, valamint egy valószínűtlenül cifra tintatartóval. Sok mulatságos szokása, apró babonája volt, amelyet szégyellt; nyilván azt is restellte, hogy hisz istenben. Amikor Klimmel húsvéti istentiszteleten volt a Kazanyi székesegyházban és a kórus rázendített a „Krisztus feltámadt" kezdetű énekre — összerezzent, megtántorodott, és halkan felzokogott.

Utána pedig, amikor az utcán lépkedett Klimmel, a fekete égbolt alatt, a hideg szélben, amely mérgesen szórta a száraz havat, és szétszaggatta, szétdobálta a városban a bágyadt harangzúgást, a lány köhécselve, bűnbánóan kérdezte:

— Nevetséges, hogy sírva fakadtam? Engem minden zseniális megrendít, márpedig az orosz egyházi zene zseniális...

Mindenfelé sötét emberalakok siettek, akik kitépték magukat a székesegyház kőbörtönéből. A meglehetősen gyér világítás miatt sötétebbnek látszottak, mint máskor, csak a nők felsőruhája alól villantak elő világos kelmecsíkok.

Klim hallgatta a lányt, és arra gondolt, hogy a vidék ünnepibb és vidámabb, mint ez a hideg város, amelyet két szabályos, egyhangú vonal szel keresztül: a gránitpartok közé szorult folyó és a végtelen Néva-csatorna, amely szintén olyan volt, mintha kőbe vájták volna... És mint a megelevenedett kövek, úgy haladtak a sugárúton az emberek, gördültek a hintók, amelyeket gépiesen mozgó lovak vontak. A kőfalak közt a harangok réz-csengése sem volt olyan kellemes, mint a vidéki faházak között.

Nyehajeva Klim karján csüngött, és a gyászszertartás zord poézisáról elmélkedett, kísérőjét bosszankodva emlékeztetve az ostoba emberről szóló mesére, aki lakodalmon temetési éneket énekelt. Széllel szemben mentek, a lánynak nehezére esett a beszéd, fuldokolt. Klim szigorúan, gyámkodón szólt rá:

— Hallgass, csukd be a szád, és az orrodon át lélegezzél.

Kocsit fogadtak, és Premirovékhoz indultak. A lány eltakarta száját a muffjával, és újra beszélni kezdett.

— Te persze mindezt előítéletnek tartod, én azonban szeretem az előítéletek poézisét. „Az előítéletek a régi igazságok töredékei", mondta valaki. Igen okos megállapítás. Hiszem, hogy a régi igazságok még fényesebben támadnak fel.

Klim némán hallgatta. Érezte, a lányban nőttön-nő a vágy, hogy vitára ingerelje őt, ellentmondjon neki. Nem először észlelte ezt, és csak nagy nehezen tudta eltitkolni Nyehajeva előtt, hogy már unja. A lány eszelős ölelései megszokottá, egyhangúvá váltak, szavai folyton ismétlődtek. És egyre gyakrabban ejtette zavarba Nyehajeva különös hallgatási rohama, amikor kérdőn meredt rá... Klim kényelmetlenül érezte magát ezzel a lánnyal, aki némán fürkészte, mintha sejtene valamit. Nyehajeva száraz köhögése pedig arra figyelmeztette, hogy a tüdőbaj ragályos.

Premirovék ebédlője fényárban úszott. A felvirágzott asztalon különböző színű palackok, pálinkás- és borospoharak csillogtak, kések acélpengéi villogtak; a fajansztál széles kék szegélyén kellemesen verődött vissza a lámpa

fénye, amely beragyogta a tarkára festett tojások halmazát. Az asztal közepén keresztben fekvő tálon vidáman mosolygott a tejfel és reszelt torma habja közepette az ünnepi malac; aranyszínűre sült liba, pulyka és egy jókora sonka vette körül háromfelől.

— Fáhadjanak az asztalhoz! — szólt az öreg Premirova; selyemruha volt rajta, szürke haján csipkés főkötő. Elsőnek ült asztalhoz és szerényen dicsekedett: — Nálam minden régimódi.

Melléje Marina ült, bő ujjú, pompás lila ruhát viselt, temérdek berakással és fodorral, amelyek még szélesebbnek mutatták hatalmas testét; szívére kicsiny zománcfedeles óra volt tűzve, mint valami rendjel. Az öregasszony másik oldalára Dmitrij Szamgin telepedett, aki fehér zubbonyában és simára fésült hajával egy lisztesbolt segédjére hasonlított. A piperkőc Turobojev messze került Klimtől, az asztal túlsó végére, Kutuzov pedig Marina és Szpivak felesége közé. Görnyedten gunnyasztott kopott és szűk hosszú kabátjában, és ez sehogy sem illett tagbaszakadt alakjához. Nyomban megjegyezte Marinának:

— Maga faltörő koshoz hasonlít.

— Hát ez meg mi? — kérdezte a lány mérgesen.

Kutuzov előzékenyen megmagyarázta:

— Olyan alkotmány, amelyet régente városok ostrománál használtak.

Marina kis ideig gondolkozott, sűrű szemöldökét rángatta. Aztán ráeszmélt, és elvörösödve felelte:

— Nagyon otromba.

Dmitrij Szamgin az asztal széléhez koccantotta kanalát, és kinyitotta a száját, de nem szólt, csak cuppantott. Kutuzov pedig gunyoros mosollyal suttogott Jelizaveta Szpivak fülébe. Az asszony világoskék ruhát viselt, vállán nem volt semmilyen ostoba buggy; sima, díszítés nélküli ruhája, simára fésült barna haja még komolyabbá tette arcát, nyugodt szeme még barátságtalanabbul csillogott. Klim észrevette, hogy Turobojev fanyarul elmosolyodik, amikor az asszony helyeslőn bólint Kutuzov felé.

Nyehajeván szinte gyerekes, fehér ruha volt, amilyent senki sem hordott. Orrát ráncolva nézte a temérdek ételt, és óvatosan köhécselt zsebkendőjébe. Valamiért szegény rokonhoz hasonlított, akit kegyelemből hívtak meg az asztalhoz. Ez bosszantotta Klimet: az ő szeretőjének színesebbnek, feltűnőbbnek kell lennie. A lány még nagyobb undorral evett, mint máskor, azt lehetett hinni, hogy csak a látszat kedvéért, dacból teszi.

Buzgón nekiláttak, és hamar jóllaktak, majd kusza társalgás indult, amelyet Klim már gyermekkora óta jól ismert. Valaki a hidegre panaszkodott, és Klim nagy csodálkozására a hallgatag Jelizaveta Szpivak nyomban lelkesen magasztalni kezdte a kaukázusi természetet. Turobojev egy-két percig hallgatta, majd ásított, és feltűnően unottan megjegyezte:

— Legérdekesebb a Kaukázusban a szamarak tragikus üvöltözése. Nyilván csak ők tudják, micsoda badarság az a temérdek kőhalmaz, szakadék, gleccser, meg az egész agyonmagasztalt, fenséges hegyi táj.

Beszéd közben idegesen szívta cigarettáját, fújta a füstöt, és cigarettája végét bámulta. Jelizaveta Szpivak nem felelt, az öreg Premirova pedig sóhajtva mondta:

— A Kaukázusban esett el az apám...

Neki sem válaszolt senki, s ő gyorsan hozzátette:

— Lermontovhoz hasonlított.

De ezeket a szavakat sem hallották meg. A mindenbe beletörődő öregasszony asztalkendőjével megtörülte ezüst borospoharát, majd keresztet vetett, és szótlanul eltávozott.

Klim csodálkozott ezen a jeleneten. Tudta ugyanis, hogy Turobojev szerelmes Jelizaveta Szpivakba, és viszonzásra talál — legalábbis erre vallott a három koppanás bátyja szobájának mennyezetén. De Turobojev újabban gúnyosan, ingerkedve beszélt az asszonnyal. Kigúnyolta minden szavát, és mintha nem akarta volna, hogy jelenlétében az asszony másokkal is beszéljen.

„Bizonyára összevesztek" — állapította meg Szamgin, és érezte, hogy örül ennek.

Kissé zúgott a feje, és kedve támadt, hogy magára vonja a figyelmet. A szobát rótta, figyelt az emberek szavára, vizsgálgatta őket, és majdnem mindegyikben talált valami mulatságosat. Marina például majdnem a falhoz szorított egy nagy orrú, szőke fiatalembert, és úgy magyarázta neki:

— Inkább prózát írjon, prózával több pénzt keres, és gyorsabban szerez hírnevet.

— De ha én költő vagyok? — kérdezte az ifjú csodálkozva, és homlokát dörzsölte.

— Ne dörzsölje a homlokát, azért vörös a szeme — intette Marina.

Turobojev egy zsidós arcú, magas embert oktatott:

— Nem, engem nem fertőzött meg a törekvés, hogy történelmet csináljak. Én teljesen elégedett vagyok Kljucsevszkij professzorral, ő remekül csinálja a történelmet. Úgy hallottam, külsőre Vaszilij Sujszkij cárhoz hasonlít: a történelmet is úgy írta meg, mintha ez a ravasz cár írná...

Szavait elfojtotta Dmitrij mérges hangja:

— Nem újság. Már régen megállapították, hogy Dionüszosz és Krisztus hasonlít egymáshoz.

Nyehajeva hangocskája kihívóan csengett, mint mindig.

— Oroszországban csak a rombolás líráját és pátoszát ismerik.

— Maga, kisasszony, elég rosszul ismeri Oroszországot.

— Fagyos szerelem, jeges könyörületesség.

— Ó, ó! Micsoda nagy szavak!

— Kiagyalt lelkek...

Nyehajeva túlságosan hangosan kiabált. Klim azt gondolta, hogy a lány bizonyára többet ivott a kelleténél, és ezért igyekezett távol tartani magát tőle. Jelizaveta Szpivak a díványon ült, és megkérdezte Klimtől:

— Vannak még Szamginok a maguk városában?

— Igen, az anyám.

— Akkor bizonyára ő hívja a férjemet, hogy szervezzen zeneiskolát.

A rákvörös Dmitrij, akinek fejébe szállt a szesz, nevetve mondta:

— De hiszen tőlem már megkérdezte ezt!

— Valóban? — kiáltott fel az asszony csodálkozva. — Rossz az emlékezőtehetségem.

Könnyedén felkelt a díványról, és kissé dülöngélve Marina szobájába ment, ahonnét Nyehajeva kiáltozása hallatszott. Klim mosolyogva nézett utána. Úgy rémlett neki, hogy az asszony válla, csípője szinte le akarja vetni magáról a kelmét, amely takarja. Igen erős illatszert használt; Klimnek hirtelen eszébe jutott, hogy először két héttel ezelőtt érezte ezt, amikor az asszony elment mellette, és a „Derengő éj fedi Grúzia halmait" kezdetű románc izgató sorát dúdolta:

Te, csak Te!...

Mi volna, ha ez az asszony őneki énekelné: „...Te, csak Te?"

Klim átsietett Marina szobájába. Kutuzov kabátjának szárnyait széttárva, zsebre dugott kézzel, szoborként állt a szoba közepén, és magasra felvont szemöldökkel hallgatta Turobojev szavait; Klim most először látta, hogy Turobojev szokásos fintorgása és szép arcát eltorzító gunyoros mosolya nélkül beszél.

— Teljesen érthető, hogy a kultúra haldoklik, hiszen az emberek megszokták, hogy mások erejéből éljenek, és ez a megszokás keresztül-kasul áthatott minden osztályt, az emberek minden kapcsolatát és cselekedetét. Én megértem: ez a szokás az embernek abból a vágyából ered, hogy megkönnyítse a munkát, de ez második természetévé vált, és már nemcsak hogy visszataszító formákat öltött, hanem gyökerében ássa alá a munka mély értelmét, költészetét.

Kutuzov nyájasan mosolygott.

— Idealista maga, Turobojev. És romantikus, pedig ez egyáltalán nem időszerű.

Marina dühösen rángatta a szellőztető zsinórját. Jelizaveta Szpivak odalépett, hogy segítsen, de Marina leszakította a zsinórt, és a földre dobta.

— Férfiak: indulás haza! — vezényelte. — Szerafima, te nálam alszol; mindenki részeg, nincs, aki hazakísérjen.

— Én nem vagyok részeg! — jelentette ki Klim.

Szpivak felesége egy széken állt, és makacsul igyekezett kinyitni a szellőztetőablakot. Kutuzov odalépett, leemelte a székről, mint egy gyermeket és a földre állította. Majd kinyitotta a szellőztetőt, és így szólt:

— Menjünk át Szamginhoz... az idősebbhez. Jön, Liza néni?

Elindultak. Az ebédlőben Turobojev szemfényvesztő mozdulattal elemelt egy üveg bort az asztalról, Jelizaveta Szpivak azonban kivette a kezéből, és letette a földre. Klimbe váratlanul beledöbbent egy haragos kérdés: ugyan miért dobja őt az élet olyan nők lába elé, mint a megvásárolható Margarita vagy Nyehajeva?

Utolsónak lépett bátyja szobájába. Néhány perc múlva félbeszakította Kutuzov és Turobojev nyugodt beszélgetését, és sebesen hadarta azt, amit már rég meg akart mondani:

— Gyermekkorom óta hallom: az emberek a népről, a forradalom szükségéről beszélnek, meg más egyébről, amit csak azért hajtogatnak, hogy okosabbnak mutassák magukat mások előtt, mint amilyenek valóban. De ki... ki beszél ilyeneket? Az értelmiség.

Homályosan ráeszmélt, hogy túlságosan kihívó hangon togott belé, és régóta kiszemelt szavai nemigen jutnak eszébe, akadozva csúsznak ki a száján. Egy percre elgondolkozott, és szemügyre vette a társaságot. Jelizaveta Szpivak alakja az ablaknál szinte elmosódott a fakó üvegeken, mint valami kék folt. Bátyja az asztalnál állt, újságot tartott a szeme előtt, és zavaros tekintettel nézett fölötte Kutuzovra, aki gúnyos mosollyal magyarázott valamit.

„Nem is hallgatnak rám" — állapította meg Klim, és haragra gerjedt.

Turobojev a sarokban ült. Előrehajolt és cigarettázott, füstkarikákat eregetett a szoba közepére. Halkan megszólalt:

— A maga nagybátyja, mint hallottam...

Klim kiabálni kezdett:

— Mit akar mondani ezzel? Az én nagybátyám éppúgy a felső társadalmi rétegek bomlási terméke, akárcsak maga... Mint az egész értelmiség. Az értelmiség nem leli helyét az életben, és ezért...

Turobojev így válaszolt a sarokból:

— Úgy látom, Szamgin, maga marxista lett, de valószínűleg csak azért, mert az asztalnál óvatlanul vörös borral keverte a fehéret...

Dmitrij hangosan felnevetett. Kutuzov rászólt:

— Ne zavard.

Klim szerette volna, ha vitatkoznak vele. Egyre kihívóbban ismételgette Varavka szavait:

— Maga a nép sohasem csinál forradalmat, a vezérek noszogatják. Ideig-óráig engedelmeskedik nekik, aztán hamarosan szembeszáll a kívülről ráerőszakolt eszmékkel. A nép tudja és érzi, hogy egyetlen törvény számára az evolúció. A vezérek pedig minden eszközzel igyekeznek megszegni ezt a törvényt. Erre tanít a történelem...

— Érdekes történelem — mondta Turobojev.

— Elavult — fűzte hozzá Kutuzov és felkelt. — Nos, kérem: nekem mennem kell.

Klim gondolatai egy csapásra megszakadtak, szavai elapadtak. Úgy rémlett, hogy Jelizaveta Szpivak, Kutuzov, Turobojev hirtelen megnőttek, megterebélyesedtek, csupán bátyja maradt a régi: Dmitrij a szoba közepén állt, a fülét fogta és dülöngélt.

— Magának van egy kellemetlen szokása, Kutuzov: amikor áll, a bal lábával mindig előrelép. Ez arra vall, hogy már vezérnek tekinti magát, és a szobrára gondol...

— Amely dacol hóval és faggyal — dünnyögte Dmitrij Szamgin, és átölelte öccse derekát. Klim egy vállrándítással ellökte, és rikoltozva folytatta:

— Maga, Kutuzov, hitvallása alapján nem pályázhat a vezér szerepére. Marx nem tűri ezt: vezérek nincsenek, a történelmet a tömegek csinálják. Marxnál érthetőbben és

egyszerűbben fejtette ki ezt a téves elméletet Lev Tolsztoj, olvassa csak el a „Háború és béke"-t.

Klim Szamgin megint ellökte bátyját.

— Olvassa el! Erről jut eszembe: maga névrokona annak a hadvezérnek, aki... akit a sereg vezetett.

Meg volt győződve róla, hogy valami éleset, szellemeset mondott, lehunyta a szemét és felkacagott. Amikor pedig kinyitotta a szemét, a szobában nem volt senki, csak a bátyja. Dmitrij vizet töltött a kancsóból egy pohárba.

Klim egyébre nem emlékezett.

Nehéz fejjel ébredt. Homályosan tudta, hogy tegnap hibát követett el, meggondolatlanul viselkedett. A szobát kellemetlenül szétszóródó, fehéres fény töltötte meg: a nap elbújt a színtelen, üres égen.

Belépett Dmitrij. Simára fésült, nedves haja olyan volt, mintha bőven bekente volna olajjal, és teljesen szabadon hagyta csúnya, vöröses szemét, kissé duzzadt, nőies arcát. Csüggedt tekintetéből Klim nyomban tudta: mindjárt valami rosszat hall.

— Mi ütött beléd tegnap? — kérdezte bátyja lesütött szemmel, miközben feljebb húzta nadrágtartóját. — Hallgatsz, hallgatsz, és egyszerre... Komolyan gondolkozó embernek tartottak, és most hirtelen ilyen gyerekes jelenetet rendezel. Nem tudom, mit gondoljak rólad. Persze, ittál is, de hát azt tartják: „Borban az igazság."

Dmitrij elgondolkozva, nehézkesen beszélt. Megigazította nadrágtartóját, és leült a nyikorgó székre.

— Olyan volt, tudod, mint amikor a zenekarba beugrik egy idegen zenész, és huncutságból egészen mást fúj, mint a többi.

„Milyen színtelen, tehetségtelen ember — gondolta Klim. — Szakasztott olyan, mint Tánya Kulikova."

Hirtelen megszólalt:

— No, elég már! Nem vagy a nevelőm. Inkább türtőztetnéd magadat, és ne gyártanál ostoba szóvicceket. Nem szégyelled, hogy na tessék helyett Natasát mondasz, sajtóhiba helyett meg sajgó libát. Még kevésbé szellemes, hogy a Bot-

teni-öblöt Botanikus öbölnek nevezed, az Adriát pedig idiótának...

Dühbe gurult, és olyasmit is elmondott bátyjának, amiről nem akart beszélni. Egy éjszaka ugyanis, amikor színházból hazajövet csendesen felment a lépcsőn, hirtelen Kutuzov és Marina fojtott hangja ütötte meg a fülét: egy emelettel feljebb, a lépcsőházban beszélgettek.

— Mikor mondod meg hát Szamginnak?

— Nincs bátorságom hozzá... Meg sajnálom is, hisz olyan...

— Én is így vagyok vele...

Csók cuppant. Majd Marina elég hangosan így szólt:

— Ne merd!

Kutuzov dünnyögött valamit, Klim pedig nesztelenül lement, majd újra megindult fölfelé a lépcsőn. Már nem sietett, határozottan lépdelt. Amikor azonban a fordulóhoz ért — már senki sem volt ott. Nagy kedve támadt, hogy nyomban beszámoljon bátyjának erről a párbeszédről, de rövid gondolkodás után úgy döntött: még korai; ez a regény érdekesnek ígérkezik, hősei mindketten erős, hús-vér emberek. Testiségük különösen felkeltette Klim kíváncsiságát. Kutuzov és a bátyja valószínűleg összevesznek, és ez hasznára válik Dmitrijnek, ugyanis túlságosan alárendelt szerepet játszik Kutuzov mellett.

Most elmondta Dmitrijnek a kihallgatott beszélgetést, és ingerkedve hozzátette:

— Persze, Marina őt jobban kedveli...

Beszéd közben Klim a mennyezetet nézte, és nem látta, mit csinál Dmitrij. Hirtelen azonban két súlyos puffanást hallott, összerezzent és felugrott ágyából. Bátyja a szoba közepén állt Kutuzov határozott pózában, és egy könyvvel a tenyerébe csapott. Idegen hangon, dadogva mondta:

— I-ilyesmit sz-szobalányok szoktak mesélni. Csak b-borközi állapotod mentség rá.

Az asztalra dobta a könyvet és eltűnt. Klimnek annyira inába szállt a bátorsága, hogy csupán két perc múlva jutott eszébe:

„Azelőtt Dmitrij sosem mert ilyen hangon beszélni velem. Ennek végére kell járni."

Elhatározta, átmegy bátyjához, és meggyőzi őt: csak azért mesélt Marináról, mert természetesen bántja, hogy őt becsapják. De kiderült, hogy amíg megmosakodott és felöltözött, bátyja és Kutuzov Kronstadtba utazott.

Jelizaveta Szpivak meghűlt és az ágyat őrizte, Marina túlzott aggodalommal futkosott föl-alá a lépcsőn, gyakran kinézett az ablakon, és esetlenül hadonászott, mintha egy molyt akarna megfogni, amelyet csak ő lát. Amikor Klim közölte, hogy szeretné meglátogatni a beteget, Marina szárazon így szólt:

— Megkérdem tőle.

Klim azonban bizonyos volt benne, hogy Marina nem kérdezte meg, ugyanis nem hívták föl. Unatkozott. Reggeli után a kis Szpivak szokása szerint lejött az ebédlőbe:

— Nem zavarok? — kérdezte és a zongorához ült. Ha a szobában történetesen nincs senki, bizonyára akkor is megkérdezte volna ezt.

És ha azt a választ kapja: „De igen, zavar" — akkor is odalopózik a zongorához.

Klim másként el sem tudta képzelni Szpivakot, mint a zongora mellett. Valósággal hozzá volt láncolva, akár a fegyenc a talicskához, hogy ne tudjon megszökni. Ujjaival a fekete-fehér csontbillentyűket bökdöste, és halk hangokat, szokatlan akkordokat csalt elő a fekete alkotmányból: nyakát behúzta, fejét oldalra hajtotta, elfordította tekintetét, és szinte itta a hangokat. Keveset beszélt és csupán két témáról: titokzatos arccal és halk elragadtatással a kínai skáláról, és panaszosan, keserűen az európai fül tökéletlenségéről.

— A mi fülünket eldugítja a kőrengetegek zaja, a kocsik zörgése! Igen, igen! Igazi, tiszta zene csak tökéletes csendből fakadhat. Beethoven süket volt, de Wagner füle mégis összehasonlíthatatlanul rosszabb Beethovenénál, zenéje ezért csupán zűrzavaros, szedett-vedett anyag a zene számára. Muszorgszkij kénytelen volt borral elkábítani magát,

hogy meghallja önnön lángelméjének hangját a lelke mélyén. Érti?

Klim Szamgin félkegyelműnek tartotta ezt az embert. A zenésznek a zongora fekete tömegéhez tapadó, kicsiny alakja azonban gyakorta megijesztette: egy nagy fekete síremlék lábánál csendesen szomorkodik egy ember.

Nehéz idők következtek Klimre. Élesen megváltozott irányában a hangulat, és senki sem titkolta ezt. Kutuzov már nem figyelt alaposan átgondolt, szűkszavú mondataira, közömbösen, mosoly nélkül üdvözölte. Bátyja minden reggel elment valahová, későn, fáradtan jött meg: lefogyott, egyre fukarabban bánt a szavakkal, és valahányszor találkozott Klimmel, zavartan elmosolyodott. Amikor pedig Klim magyarázkodni próbált, Dmitrij halkan, de határozottan letorkolta:

— Hagyd ezt.

Turobojev még többet fintorgott, mint azelőtt. Észre sem vette Klimet, és a mennyezetre bámult.

— Miért néz maga mindig fölfelé? — kérdezte az öreg Premirova.

A fiatalember a foga közt felelte:

— Várom, mikor élednek fel a legyek.

Nyehajeva nem utazott el. Klim úgy látta, hogy a lány egészségi állapota javul: kevesebbet köhög, sőt mintha hízna. Ez nagyon nyugtalanította. Hallotta ugyanis, hogy a terhesség nemcsak megállítja a tüdőbetegség fejlődését, hanem néha meg is gyógyítja a beteget. Az a gondolata pedig, hogy neki gyermeke lehet ettől a lánytól, megrémítette.

Nyehajeva hallgatagabb lett, és már nem beszélt olyan lelkesen, színesen, mint azelőtt. Gyengédsége émelygőssé vált, imádó tekintete kissé együgyűvé. E szempár láttán Klimnek kedve támadt, hogy gúnyos szóval oltsa ki féleszű csillogását. De nem tudott élni ez alkalmas pillanattal: valahányszor barátságtalan vagy éles szót akart mondani a lánynak, Nyehajeva tekintete nyomban elváltozott, és kérdőn, fürkészőn szegeződött rá.

— Min nevetsz? — kérdezte a lány.

— Nem nevetek — tagadta Klim megszeppenve.

— Hiszen látom — kardoskodott a lány. — Szikrák villóznak a szemedben.

Klim még jobban megszeppent, mivel azt várta, hogy a lány mindjárt megkérdi: hogyan képzeli további kapcsolatukat?

Pétervár még ellenszenvesebb lett, mert Nyehajeva itt lakott.

A tavasz lassan közeledett. Majdnem minden nap bús eső szemerkélt a lomha felhőkből, a napkorong csak rövid időre bukkant elő közülük, és kelletlenül, szenvtelenül leleplezte az utcák sarát, a házfalak kormát. A tenger felől hideg szél fújt, a folyó kékes tükre megduzzadt, nehéz hullámai mohón nyaldosták a gránitpartokat. Klim szobája ablakából látta a gyárak kéményeit, megannyi fenyegető ujjként emelkedtek a háztetők mögött az ég felé; Kutuzov történelmi jóslatai és jövendölései jutottak eszébe, valamint az a hegyes arcú munkás, aki ünnepnapokon a hátsó lépcsőn lopózott be bátyjához, és az a szintén titokzatos tatár arcú kisasszony, aki olykor meglátogatta Dmitrijt. A kisasszony néma volt, mint a sír, és vaksin hunyorgott kátrányfekete szemével.

Néha úgy tetszett, hogy a gyárkémények nehéz füstje különös módon a magasba emelkedik, szétárad, és szinte elnyeli a várost. A háztetők összezsugorodtak, el-eltűntek, felemelkedtek, majd újra alásüllyedtek a füst homályában. A kísérteties város hullámzott, ijesztően imbolygott, és ez furcsa, nyomasztó érzéssel töltötte el Szamgint; a szlavofileket juttatta eszébe, akik nem szerették Pétervárt, azonkívül „A bronzlovas"-t, és Gogol beteges elbeszéléseit.

Nem tetszett a Péter-Pál-erőd hegyes tornya és a rajta ülő angyal sem: azért nem tetszett, mert erről az erődről tisztelettudó gyűlölettel beszéltek, de a gyűlöletben olyankor irigységféle is csengett. Popov diák például valósággal rajongott érte.

— P'-anteon — így nevezte.

A „p" hang úgy csattant szájában, mintha játékpisztolyt sütött volna el, a többi hangot pedig halkan ejtette ki.

— B'-akunyin — mondta és behajlította az ujját. — Nyecscsajev. Krop-potkin h-herceg...

Esetlenül hatott az Izsák-templom gránittömbje és a hozzá tapadó, szürke állványrengeteg, amelyen Klim sosem látott egyetlen munkást sem. Az utcákon szokatlanul hórihorgas katonák masíroztak gépiesen; az egyik, aki elöl lépdelt, élesen belefújt kicsiny sípjába, egy másik pedig bőszen verte a dobot. A síp gunyoros, vészjósló harsogásában, a gyárak szirénáinak kusza vijjogásában, amely reggelente felriasztotta álmából, Klim olyasvalamit hallott, ami előzte ebből a városból.

Észrevette, hogy furcsa gondolatok, képek, hasonlatok támadnak benne. Amikor a Palota téren vagy a közelében járt, látta, hogy csupán néhány járókelő siet a csupasz macskaköveken, ő pedig azt szerette volna, ha örvendőn zsivajgó, tarka tömeg tölti meg a teret. A Sándor-oszlop csúf gyárkéményre emlékeztette, amelyből kiröpült a bronzangyal, és esetlenül megdermedt a levegőben, mintha fontolgatná, hová dobja a keresztet. A mindig néma, üres ablakú cári palota lakatlan háznak rémlett. Csüggedt érzést ébresztett Klimben a kihalt teret félkörben körülvevő, rozsdásvas-színű, fakó épületekkel együtt. A fiatalember úgy vélte, jobb volna, ha Oroszország urának házát az Ermitázs félelmetes kariatidái támogatnák.

E tér láttán a zajos egyetemre gondolt és fakultásának hallgatóira, akik azt tanulták, hogyan kell vádolni és védelmezni a bűnösöket. Már most is vádolták a professzorokat, a minisztereket, a cárt. A cár önkényuralmát pedig jelentéktelen emberek védelmezték, tehetségtelenül és félénken; kevesen voltak, s elvesztek a vádolók tömegében.

Klim megunta a narodnyikok és a marxisták véget nem érő vitáit. Bosszantotta, hogy nem érti: ki téved a legdurvábban. Szilárd, alkati meggyőződése volt, hogy ezek is, azok is tévednek, nem tudott mást gondolni, de nem értette,

melyik csoportra érvényes leginkább az élet fokozatos és békés fejlődésének törvénye. Olykor úgy látta, hogy a marxisták mélyebben átérzik az evolúció törvényének megingathatatlanságát, mint a narodnyikok, de mégis úgy tekintett mindkét csoportra, mint a már szinte gyűlöletes „kutuzovizmus" képviselőire. Kibírhatatlan volt látni ezeket a szószátyár emberkéket, akikbe ifjonti ostobaságuk azt a merész vágyat oltotta, hogy serkentsék, meggyorsítsák az élet évszázadok óta megszokott, egyenletes folyamatát.

Különösen azok a viták érdekelték, amelyek arról folytak: a vezérek irányítják-e a tömegek akaratát, vagy pedig a tömeg, miután megteremtette vezérét, a maga eszközévé, áldozatává teszi őt? Az a gondolat, hogy ő, Szamgin, idegen akarat eszköze lehet, ijedséggel és felháborodással töltötte el. Eszébe jutott, hogyan magyarázta apja az Ábrahám áldozatáról szóló bibliai legendát, és átvillantak agyán Nyehajeva ingerült szavai:

— A nép az ember ellensége! Ezt tanúsítja majdnem minden nagy ember életének története.

Klim úgy vélte, ez igaz: mintha valamilyen szörnyeteg nyelné el egymás után a föld legkülönb embereit, hogy a kultúra ellenségeit vesse ki gyomrából, olyanokat, mint Bolotnyikov, Razin, Pugacsov.

Popov, az egyetemista, untatta Klimet. Ez az örökké éhes ember fáradhatatlanul futkosott a folyosókon, az előadótermekben, karja vállban görcsösen rángatózott, mintha kificamodott volna; rárontott kollégáira, leveleket, cigarettapapíron sokszorosított röpcédulákat huzigált elő kopott zubbonya zsebeiből, és dünnyögve dadogta:

— Ide hallgasson, Sz'amgin — az *sz* hangot Popov elnyelte — Od-desz'szából írják... A diákság: élcsapat... Az egyetem: a k-kulturális erők szervező központja... A zemljacseszt vók[16]: az országos szövetség csírái... K-kazanyból k-közlik...

Akadt még néhány ilyen sürgő-forgó, hebehurgya diák,

[16] *Ugyanarról a vidékről származó egyetemi hallgatók segélyegylete*

mint Popov. Klim különösképp nem szívelte őket, sőt félt tőlük. Látta, hogy nemcsak őt ijesztik el, hanem majdnem minden egyetemistát, aki komolyan vette tanulmányait.

Állandóan jegyekkel házaltak, amelyek a zemljacsesztvo javára rendezett estekre szóltak vagy valamilyen rejtélyes célú hangversenyre.

Az előadások, a viták, az örökös sugdolózás, az élet- és cselekvésszomjtól ittas ifjú sereg zűrzavaros lármája — mindez annyira megsüketítette Szamgint, hogy már a saját gondolatait sem hallotta. Úgy rémlett, mindenki szinte megszállottja egy őrült játéknak, amely annál vonzóbb, minél veszélyesebb.

Klim váratlanul arra a szilárd elhatározásra jutott, hogy valamelyik vidéki egyetemen folytatja tanulmányait. Ott valószínűleg csendesebb és egyszerűbb az élet. Meg kellett szabadulnia Nyehajevától. Ha vele volt, gazdagnak érezte magát, aki dús alamizsnát ad a megvetett koldusnak. Váratlan elutazására anyja levele volt ürügy: anyja ugyanis arról értesítette, hogy gyengélkedik.

Komor hangulatban ment búcsúzni Nyehajevához: könnyeket és panaszkodást várt. De majdnem maga fakadt könnyekre, annyira meghatódott, amikor a lány átkulcsolta vékony karjaival, és így suttogott:

— Tudom, te nem nagyon... nem valami erősen szerettél engem, igen! Tudom. De én végtelenül, szívemből hálás vagyok neked ezekért az órákért, amelyeket kettesben töltöttünk...

Szegény, vézna testének teljes erejével hozzá simult, és forrón lihegte:

— Isten ne adja, hogy te is olyan végtelenül magányos légy, mint én.

Egymásra illesztette vékony, hegyes ujjait, és keresztet vetett Klim homlokára, vállára, mellére. Reszketett, alig állt a lábán, tenyerével sebesen törölgette könnyét arcáról.

— Azt hiszem, nem elég erősen hiszek az istenben, de érted imádkozni fogok valakihez, bizony! Azt akarom, hogy a te életed szép, és gondtalan legyen...

Sírása nem fájdalmas, hanem szinte kellemes látvány volt, noha kissé szomorú; Nyehajeva hevesen zokogott, de nem tovább, mint illett.

Klim azzal a meggyőződéssel utazott el, hogy tisztességesen, örökre elbúcsúzott Nyehajevától, és ez a szerelem sokat adott neki.

Éjszaka, a vasúti kocsiban, ezt gondolta:

„Nos, Ligyija Tyimofejevna: pajzzsal térek vissza."

Két napot Moszkvában szándékozott tölteni, hogy megmutassa magát Ligyijának. Gondolatban így tréfálkozott:

„Az egyetemi vizsgákat el lehet halasztani, ezt a vizsgát azonban nyomban leteszem."

Félálomban eszébe jutott, hogy gondosan megfogalmazott, humoros hangú leveleire Ligyija csak kétszer válaszolt, mégpedig igen kurtán és unalmasan; egyik levelében ezt írta:

„Nem tetszik nekem, hogy lányismerősödet Halálocskának nevezed. Ez nem is nevetséges."

„Tehetségtelen teremtés. Gimnáziumi feladatait is mindig Szomova javította ki" — emlékeztette Klim önmagát, és megvigasztalódva, mély álomba merült.

Moszkva fölött kérkedve ragyogott a tavaszi reggel. A hepehupás macsakakövön csattogtak a lovak patkói, szekerek csörömpöltek; a meleg, világoskék levegőben ünnepien szállt a harangzúgás. A szűk, górbe utcák kitaposott járdáin fürgén, könnyedén lépdeltek az emberek; járásuk lendületes volt, lábuk dobogása tisztán kivehető, nem csoszogtak, mint a pétervári ak. Általában nagyobb volt a zaj, mint Péterváron, és a hangja is más: nem olyan nyirkos és óvatos, mint ott.

„A moszkvai zajban jobban hallatszik az ember" — gondolta Klim, és örült, hogy szavai szinte közmondásként hangzanak. Himbálózott a bozontos fiákeres recsegő járművén, s úgy nézelődött körül, mint aki idegen országból tér vissza szülővárosába.

„Ne iratkozzam-e be az itteni egyetemre?" — kérdezte önmagától.

A szállodában igazi moszkvai szolgálatkészséggel és szívé-

lyességgel fogadták. Ez a valósággal művészi vendéglátás ismeretlen volt Klim számára, s fokozta az egyszerűség és derű élményét. Délben elindult Ligyijához.

„Vasárnap van. Biztosan otthon lesz."

A huncutul zegzugos homályos sikátorokat rótta, és azt fontolgatta, mit mondjon Ligyijának, hogyan viselkedjék, ha vele beszélget. Közben nézegette a barátságos, tarka házacskákat, hívogató ablakaikat, amelyeknek párkányán virágok sorakoztak. A kerítések fölött fák ágai emelkedtek a nap felé, a levegőben feslő rügyek finom, édeskés illata terjengett.

Az egyik sarok mögül két egyetemista bukkant elő. Karonfogva jöttek, indulót fütyürésztek. Egyikük hirtelen megállt a járdán, és beszédbe elegyedett egy fehércseléddel, aki ablakot mosott. A másik pedig előrerángatta és unszolta:

— Hagyd már, Vologyka! Gyerünk!

Klim Szamgin letért a járdáról, hogy elkerülje a két egyetemistát, de hirtelen izmos kéz markolta meg a vállát. Gyorsan, dühösen megfordult — és Makarovot látta maga előtt.

— Klimusa?! — kiáltotta örömmel az arcába Makarov. — Honnét kerülsz ide? Bemutatlak: Szamgin — Ljutov...

— Kereskedőfi, a humorisztikai fakultás harmadéves hallgatója — mutatkozott be bolondosan a kapatos, kancsal egyetemista, s fejét oldalra hajtotta.

— Vologyka! Ő akadályozott meg abban, hogy agyonlőjem magam.

— Aranyérmet érdemel, kollégám! Mivelhogy, megmentvén eme ifjú életét, nagyban hozzájárult az ős-orosz butaság elmélyítéséhez...

Olyan zajosan viselkedtek, mintha egyedül volnának az utcán. Makarov öröme gyanúsnak látszott: józan létére olyan izgatottan beszélt, mintha titkolni akarná, hogy valójában milyen érzést kelt benne ez a találkozás, s ezért túlharsogja önmagát. Társa pedig nyughatatlanul forgatta a nyakát, és kancsal szemét igyekezett Klim arcára függeszteni. Lassan, szorosan egymás mellett haladtak, s nem enged-

tek utat a szembejövőknek. Klim tartózkodón válaszolt Makarov gyors kérdéseire, és Ligyijáról érdeklődött.

— De hát nem írta meg neked, hogy nem akar színiiskolába járni, hanem tanfolyamra iratkozik be? Vagy két hete hazautazott...

Beszéd közben csodálkozva pillantott Klim arcába.

— Ligyija ráébredt, hogy nem tud színlelni.

— Ez igaz: nem tud! — erősítette meg Ljutov, és oly hevesen megrázta a fejét, hogy sapkája a homlokára csúszott.

— Tyelepnyeva is otthagyta az iskolát, férjhez megy. Íme: a vőlegénye!

Ljutov mutatóujjával a mellére bökött, szíve tájára, majd megforgatta az ujját, mint valami dugóhúzót. Fakó szeme élénken csillogott, és kellemetlenül fürkészte Klim arcát; egyik szeme szinte elbújt orra tövében, a másik pedig a halántéka felé kalandozott. De mindkét szeme gúnyosan megrebbent, amikor Klim így szólt:

— Gratulálok. Alina csodaszép lány.

— Észbontó — helyesbített Ljutov, és sapkáját tarkójára tolta.

Makarov azt ajánlotta, reggelizzenek meg.

— Természetesen — mondta Ljutov, és fesztelenül karon fogta Klimet. — Hiszen Moszkva azért él, hogy egyék.

Néhány perc múlva egy kis vendéglő félhomályos, de barátságos sarkában ültek. Ljutov tréfás imádságos hangon rendelte meg a reggelit az öreg pincértől:

— Adj minékünk, atyám, pálinkát s hozzá jóféle vesztfáliai sonkát, spanyol hagymával, vastagra vágva...

— Tudom, kérem.

— Nem kétlem, csupán megemlítem...

— Örülök, hogy látlak! — mondta Makarov cigarettára gyújtva, és mosolyogva fújta a füstöt. — Különös, hogy mi nem is levelezünk, ugye, pajtás? No és mondd: marxista lettél?

Sietve kérdezősködött, és ez fokozott óvatosságra intette Szamgint.

— Marxista? — kiáltotta Ljutov. — Az ilyeneket tisztelem!

Az asztalra könyökölt és rekedtesen beszélni kezdett; az éles hangokat néha szinte visítva ejtette ki, és ez Dronovot juttatta Klim eszébe.

— Tisztelem őket, nemcsak mint annak az osztálynak a tagja, amelynek Marx Károly kimerítően elmagyarázta a tőke dinamikáját, kulturális erejét, hanem mint orosz, aki őszintén kívánja: legyen már vége mindenféle hercehurcának! Marx személyében ugyanis végre igazi kilencvenfokos igehirdetővel van dolgunk. Más, mint a mi híg orosz sörünk, amely lírai viszketegséget kelt a lélekben, nem Kropotkin herceg, Tolsztoj gróf, Lavrov ezredes kotyvaléka, sem a szocialistává átvedlett papnövendékeké, akikkel szívesen elcseveg az ember, nem! Marxszal nem lehet csevegni! Hiszen nálunk ez a szokás: megízlelik Mihail Jevgrafovics Szaltikov őkegyelmessége epéjét, majd a keserű ízt a Jasznaja Poljana-i földesúr őexcellenciája által gyártott lámpaolajjal öblítik le... és rendkívül meg vannak elégedve önmagukkal! Nálunk az a fő, hogy legyen miről fecsegni, élni pedig mindenféleképp lehet, az ember kibírja, még ha karóba húzzák is!

Ljutov könnyedén, megállás nélkül hadarta el mondókáját. Szavaiból ítélve, gúnyosan vagy haragosan kellett beszélnie, de Klim nem érzett se gúnyt, se haragot. Csodálkozott ezen. De még inkább csodálkozott azon, hogy Ljutov teljesen józan. Szemügyre vette, és ezt gondolta:

„De hiszen nem tévedtem: öt perce még részeg volt."

Képmutatást érzett Ljutovban. Kancsal szeme piszkos színű volt, nem zavaros, hanem valósággal piszkos: szeme fehérje mintha sötét porral lett volna belülről megszórva. Pupillájában azonban olykor ravasz szikrák gyúltak, és ez aggodalmat keltett Klimben.

Egy mondás jutott Klim eszébe:

„A szem az agy tükre."

Ljutov sárga haját à la Capoule fésülte, és ez nem illett hosszú arcához: mintha szándékosan akarná elcsúfítani. Arca széles körszakállt kívánt volna, Ljutov azonban borotválkozott, és csak kis kecskeszakállt viselt. Fölötte szivacsszerű

ajka biggyedt, amely olyan vastag volt, mint valami négeré, a felsőt pedig gyér bajusz takarta. Keze vörös, eres volt, akárcsak a nyaka, halántékán pedig már kékes vénák duzzadtak. Öltözködése is szándékos hanyagságra vallott: drága szövetből varrott, kopott kabátja alól selyeming villant elő. Ljutov huszonhét, sőt talán harmincéves lehetett, és egyáltalán nem hasonlított egyetemi hallgatóra. Makarov, aki szintén kihívóan megszépült, talán szándékosan választotta barátjául ezt az embert, hogy még jobban felhívja a figyelmet önmagára. De a gyönyörű Alina miért választotta őt?

Ljutov szaporán nyakalta a fogsajdítón hideg pálinkát, harapdálta a vékony sonkaszeletekre rakott vastag hagymacikkelyeket, és közben így kérdezősködött:

— A tiltott irodalmat vagyis az apokrifeket tiszteli?

— Főeretnek — mondta jámbor mosollyal Makarov, és nyájasan nézett Ljutovra.

— Olvasta „Ádám kinyilatkoztatását"-t?

És a kezében tartott késsel hadonászva, szavalni kezdett:

— „És mondá az ördög Ádámnak: enyém a föld, istené pedig az ég: ha enyém akarsz lenni — teremts földet! És szóla Ádám: akié a föld, azé vagyok én és ivadékaim." Úgy bizony! Lám, ez a mi paraszti, belső materializmusunk!

Klim mindig az érthetetlen dolgok egyszerűsítésére törekedett. Így alig egy óra alatt meggyőződött, hogy Ljutov valóban szélhámos, és sikertelenül tetteti magát bohócnak. Minden mesterkélt volt benne, minden természetellenes, különösen elárulta ezt cikornyás beszéde, amelyben csak úgy hemzsegtek a szlávizmusok, latin idézetek, haragos Heine-sorok, és olyan nyers humorral ékeskedett, amellyel a vidéki színészek hivalkodnak, amikor a „tarkaesteken" anekdotákat mesélnek.

Ljutov ismét részegnek látszott. Egy pohár pezsgőt nyújtott Klim felé, és rákvörösen kiáltotta:

— Ne kívánjon szerencsét, hanem igyunk Alina Markovna, a jeles szépségű leányzó egészségére!

Hangjából elragadtatás csengett. Makarov koccintott Ljutovval, és szigorúan rászólt:

— Eleget ittál.

Ljutov egyszerre felhajtotta a pezsgőt, és rákacsintott Klimre:

— Nevel engem. Rászolgálok, mivel gyakorta részeg vagyok, és ilyenkor ocsmányságokat szól a szám, a hús vágyának csillapítására... Félek a pokoltól, a földitől — félkört vont a levegőbe — és a túlvilágitól is. Bibliai rettegésem miatt barátkozom a papokkal. Hej, kollégám! Bemutatok magának egy diakónust...

Lehunyta szemét és a fejét ingatta. Azután előhúzott a nadrágzsebéből egy kulcstartó acélláncot: a végén nehéz aranyóra himbálózott.

— Hű, mennem kell! Kosztya, szólj, hogy írják a számlámra. — Kezét nyújtotta Szamginnak:

— Örülök az ismeretségnek. Sok jót hallottam magáról. Ne feledkezzék meg rólam: Ljutov vagyok, pehely- és tollkereskedő...

— Ne hencegj — tanácsolta Makarov. A kancsal diák azonban erősen gyömöszölte Szamgin kezét, és így beszélt:

— Tudja — s gunyoros mosoly bujkált szuzdali metszésű arcán —, akadnak lányok, akiknek apró fogyatékosságaik vannak. Senki sem venné észre, de maga a lány figyelmeztet rá: nézze, az orrom nem valami szép, de a többi...

Gyengéden ellökte Klimet és elindult. Lábával beleakadt a szék lábába, megfenyegette öklével s eltűnt.

— Micsoda... csodabogár — mondta Klim. Makarov elgondolkozva helyeselt:

— Igen, kissé furcsa...

— Nem értem Alinát: mi kényszerítette rá?

Makarov megrántotta a vállát, és sietve, szinte mentegetőzve magyarázta:

— Ugyan miért? Az ő szépsége méltó keretet követel. Vologyka pedig gazdag. Érdekes. Olyan jószívű, hogy szinte nevetséges. Jogot végzett, jelenleg pedig a történelem- és nyelvtudományi kar hallgatója. Különben nem is tanul, mert szerelmes, állandó izgalomban él, és egyáltalán egészen kótyagos.

Makarov rágyújtott, a gyufát tövig égette, majd a cigarettát a tányérba dobta. Szemlátomást fejébe szállt az ital, homlokán izzadság gyöngyözött. Klim azt mondta, hogy szeretné megnézni Moszkvát.

Makarov megélénkült.

— Menjünk fel a Veréb-hegyre — javasolta.

Kiléptek a vendéglőből, és kocsit fogadtak. Makarov a kocsis görnyedt hátát nézte, amelyen kék parasztkaftán feszült, és beszélt:

— Moszkva kissé megzavarja az ember agyát. Megigézett, megbűvölt engem, de úgy érzem, elbutultam itt... Nem gondolod? Te túl udvarias vagy.

Levette sapkáját, s egy hajtincse a halántékához tapadt. Csak ez volt mozdulatlan rajta, fürtjei mind mozogtak, borzolódtak. Klim sóhajtott: túl szép volt Makarov. Neki kellene elvennie Tyelepnyevát. Milyen ostoba minden! Az utca fülsiketítő zaján keresztül fülébe szűrődött Makarov beszéde:

— Fantasztikusan tehetségesek itt az emberek. Valószínűleg ilyenek éltek a reneszánsz korában. Nem értem: melyik szent, és melyik csaló? Ez a két tulajdonság majdnem mindegyikben összekeveredik. És temérdek a vallási rajongó, s ugyan miért? Ördög tudja... Neked értened kell ezt...

Klim gyanakvón, oldalról társa arcába pillantott.

— Miért épp nekem?

— Te filozófus vagy, mindent nyugodtan szemlélsz...

„Milyen együgyű" — gondolta Klim.

— Megnyerő az arcod — mondta; Makarovot Turobojevval hasonlította össze, aki olyan szemmel nézett az emberekre, mint egy minden civilt megvető főhadnagy. — És derék fiú vagy, de azt hiszem, túl sokat iszol.

— Lehet — hagyta rá nyugodtan Makarov, mintha nem róla volna szó. De elhallgatott, és gondolataiba merült.

A Veréb-hegyen betértek egy üres vendéglőbe. A kövér pincér a teraszra kísérte őket, ahol egy mázoló az ablakkereteket festette fehérre. A pincér teát hozott, majd sebesen hadarva rászólt az üvegesre:

— Ne darálj, és ne állld el a fényt az urak elől: hadd gyönyörködjenek a szép kilátásban!

— Kosztromai — állapította meg Makarov a pincér kiejtéséből. A homályos messzeséget, a bíborszínbe boruló várost fürkészte: dúsan tarkálltak a templomtetők aranyszínű foltjai.

— Igen, a szépség — mondta halkan. Szamgin bólintott, de nyomban megjegyezte:

— Relatív fogalom.

Makarov nem válaszolt. Eltolta poharát, s benne a citromszelettel takart, vörösesbarna folyadékban visszatükröződő napsugarat. Majd az asztalra könyökölt, és ujjait felemás színű, sűrű fürtjeibe fúrta.

Moszkva nem keltett elragadtatást Klim Szamginban. Az ő szemében a város tarkára pingált, opálszínű porral meghintett, óriási porhanyós mézeskalácsra hasonlított. Amikor a szépségről beszéltek, Klim inkább óvatosan hallgatott, pedig rég észrevette, hogy egyre többet beszélnek erről, és ez a téma ugyanolyan megszokottá vált, akár az időjárás vagy a közérzet. Közömbösen fogadta az általánosan elismert természeti szépségeket, s véleménye szerint a naplementék éppolyan egyhangúak voltak, mint a foltos égbolt fagyos éjszakákon. Érezte, hogy a szépség megfoghatatlan számára, de egyúttal tudta: ez fogyatékosság benne. A legutóbbi időben a természeti szépség magasztalása valósággal bosszantotta, és aggasztotta: nem Ligyija oltotta-e belé ezt a közönyt, a természet iránt érzett gyűlöletével?

Rendkívül zavarta Turobojev. A fiatalember egyszer, amikor Jelizaveta Szpivakkal és Kutuzovval kötekedett, gunyoros mosollyal kérdezte:

— Hátha ez a mi egész szépségünk csupán az értelem pávafarka, márpedig a páva elég ostoba madár?

Klimet megdöbbentették ezek a merész szavak. Még mélyebben emlékezetébe vésődtek, amikor Turobojev a vitát folytatva, kijelentette:

— Minél ragyogóbb, szebb a madár, annál ostobább, viszont a kutya minél rútabb, annál okosabb. Ugyanez áll az

emberekre is: Puskin majomhoz hasonlított, Tolsztoj és Dosztojevszkij sem szépség, akárcsak az okos emberek általában.

Makarov lírai hallgatása mérgesítette Klimet. Megkérdezte tőle:

— Emlékszel Puskin versére:

Moszkva! Mily szörnyű csüggeteg arcod az orosznak.

Makarov józan szemmel pillantott rá, és nem felelt. Ez nem tetszett Klimnek, udvariatlanságnak tartotta. Hörpintgetett teájából, és figyelmet keltő hangon kijelentette:

— Amikor a szépségről beszélnek, úgy rémlik, hogy kissé becsapnak.

Makarov kirántotta ujjait a hajából, levette könyökét az asztalról, és csodálkozva kérdezte:

— Hogy mondtad?

Klim megismételte a mondatot, és így folytatta:

— Mi szép abban a víztömegben, amely meddőn folyik hatvan versztát, a tóból a tengerbe? Pedig általános nézet szerint a Néva szép, én azonban unalmasnak találom. Ez arra a véleményre jogosít fel, hogy éppen az unalom leplezésére nevezik szépnek ezt a folyót.

Makarov gyorsan felhajtotta kihűlt teáját, és hunyorogva Klim arcába nézett.

— Ugyanezt a törekvést látom Levitan tájképeiben, Nyesztyerov lírai nyírfácskáiban, a hóra boruló mélykék árnyakban: titkolni akarják önmaguk elől a természet szegénységét. A hó úgy ragyog, mint a kislányok koporsóinak huzata, szinte szúrja az ember szemét, vakít, kék árnyék pedig nincs is a természetben. Mindezt csak öncsalás végett eszelik ki, hogy kellemesebb legyen az életünk.

Klim látta, hogy Makarov figyelmesen hallgatja, és ezért jó tíz percig beszélt. Eszébe jutottak Nyehajeva komor sirámai, és nem feledkezett meg Turobojev kijelentéséről sem, aki a szépséget az értelem pávafarkának nevezte. Mondhatott volna még sokat, Makarov azonban így dünnyögött:

— Csodálatos, mennyire egyezik mindez Ligyija nézeteivel.

Homlokát dörzsölve megkérdezte:

— Mit akarsz ezzel?...

Majd gúnyosan elmosolyodott:

— Azt sem tudom, mit kérdezzek... Furcsa...

Hirtelen fellobbant, még a fülét is elöntötte a vér. Haragosan csillogó szemmel, fojtott hangon mondta:

— Engem nem érdekelnek ezek a kérdések. Más oldaláról nézem a dolgot, és látom, hogy a természet értelmetlen, gonosz disznó! Nemrég preparáltam egy szülésbe belehalt nő holttestét. Ha láttad volna, barátocskám, milyen volt: összeszaggatott, megnyomorított! Gondold csak meg: a hal fájdalom nélkül rakja az ikráit, a tyúk is fájdalom nélkül tojja a tojásait, a nő viszont pokoli kínok között szül. Miért?

Latin szakkifejezéseket sorolt fel, ujjával a levegőbe rajzolta a szervek körvonalait; gyorsan, haragosan oly undorító képet festett Klim elé, hogy az megkérte:

— Hagyd abba.

Makarov azonban mindjobban heveskedett. Az asztalon kopogtatva hajtogatta:

— Gondold csak meg: miért van ez, mi?

Klim naivnak, fárasztónak találta barátja háborgását. Szeretett volna bosszút állni rajta, amiért Ligyiját említette. Gúnyos mosollyal mondta:

— Nos, foglalkozzál nőgyógyászattal, légy nőorvos. A külsőd igen alkalmas rá.

Makarovnak nyomban elakadt a szava. Értetlenül pillantott Klimre, és rövid hallgatás után, sóhajtva mondta:

— Különös tréfáid vannak.

— Te meg, úgy látom, még most is csak filozofálsz a nőkről, nemhogy csókolóznál velük.

— Ez a mondat valami katonanótába illik — jegyezte meg Makarov bizonytalanul; tenyerével erősen végigsimított az arcán, és megrázta a fejét. Arcán tanácstalanság, zavar tükröződött, mint aki egy percre elszunnyadt, majd hirtelen lökésre felriad, s most nagyon restelli, hogy elbóbiskolt.

„Józanodik" — állapította meg Klim Szamgin. Kedve támadt, hogy megfizessen pajtásának a katonanóta emlegetéséért is.

Ebben két légy volt segítségére: leszálltak a teáskanál hátára, sietve örültek egymásnak, majd az egyik nyomban eltűnt a levegőben, a másik pedig két-három másodperc múlva.

— Láttad? Ennyi az egész! — mondta Klim.

— Nem! — felelte Makarov majdnem élesen. — Nem hiszek neked — folytatta tiltakozó hangon, és összeráncolt szemöldöke alól nézte Klimet. — Nem gondolkozhatsz így. Szerintem, a pesszimizmus egyenlő a cinizmussal.

Megitta kihűlt teáját, és halkabban folytatta:

— Én bizonyára egy kissé költő vagyok, vagy talán csak ostoba, de képtelen vagyok... Tisztelem a nőket, és néha tudod, valósággal félek tőlük. Ne mosolyogj, várj! Elsősorban tisztelem őket, még azokat is, akik eladják magukat. Nem mintha a fertőzéstől félnék, vagy undorodnék... nem! Sokat gondolkoztam erről...

— De rosszul fejezed ki magad — jegyezte meg Klim.

— Valóban?

— Nem világosan.

— Te megérted!

Makarov újra megrázta a fejét, s a tarka égre nézett. Azután erősen összekulcsolta mind a tíz ujját, és a térdére sújtott.

— Ezt az érzést Ligyija oltotta belém, tudod-e?

— Úgy? — mondta Klim bizonytalanul és felfigyelt.

— Jó barátok vagyunk — folytatta Makarov, és szemében hálás mosoly csillant. — Nem vagyunk szerelmesek, de igen közel állunk egymáshoz. Valamikor szerettem őt, de ez az érzés már kiégett belőlem. Szörnyen jó, hogy éppen őbelé lettem szerelmes, és jó, hogy elmúlt.

Felnevetett, arca örömtől ragyogott.

— Zavaros? — kérdezte nevetve. — Csak a szavakat zavarom össze, lelkemben minden világos. Értsd meg: ő tartott engem vissza, megállított valahol a legszélén... De termé-

szetesen nem az a fontos, hogy visszatartott, hanem az, hogy ő van!

Szamgin büszkén gondolta:

„Én sohasem engedném meg magamnak, hogy így beszéljek egy idegen emberrel. És mitől »tartotta vissza«?"

— Őt nem lehet úgy szeretni, mint ahogyan általában szeretik egymást az emberek — mondta szigorúan Makarov.

Klim gúnyosan elmosolyodott:

— Miért nem?

— Ne nevess. Érzem: nem lehet. Ő csodálatos ember, pajtás!

Lehunyta a szemét és elgondolkozott.

— Olvasta a bibliában: „És ellenségeskedést szerzek közötted és az asszony között." Ő hisz ebben, és fél a gyűlölettől, a hazugságtól. Én legalább úgy vélem, hogy fél. Tudod, Ljutov azt mondta neki: miért akar maga színésznő lenni, hisz a maga útja, a természeténél fogva, a kolostorba vezet?! Ligyija ővele is jóban van, akárcsak velem.

Klim feszült figyelemmel hallgatta, de nem értette, és nem is hitt Makarovnak: Nyehajeva is bölcselkedett, míg csak meg nem kapta, amit akart. Bizonyára Ligyija is így tesz. Azt sem hitte el Klim, amit Makarov a nőkhöz való viszonyáról, Ligyijához fűződő barátságáról mondott.

„Ez is olyasmi, mint a pávafarok. Világos, hogy szereti Ligyiját."

És most már kevésbé figyelmesen hallgatta Makarov kusza, homályos beszédét. A város egyre fényesebb, pompásabb lett: a Nagy Iván-templom tornya úgy emelkedett az égnek, mint egy rózsaszín körömmel díszített ujj. A levegőben lágy zúgás szállt, csengtek-bongtak az esti istentiszteletre hívogató harangok. Klim elővette óráját, rápillantott.

— Ideje, hogy a pályaudvarra induljak. Elkísérsz?

— Természetesen.

— Beszélgetésünk elején nagyon helyesen jegyezted meg, hogy az emberek kitalálják önmagukat. Talán ennek így is kell lennie, mivel ezzel édesítik meg az élet céltalanságának keserű gondolatát . . .

Makarov csodálkozva pillantott rá és felállt:

— Milyen különös, hogy te, éppen te mondod ezt! Én még akkor sem gondoltam semmi ilyet, amikor elhatároztam, hogy öngyilkos leszek...

— Azokban a napokban nem voltál normális — emlékeztette nyugodtan Klim. — A lét céltalanságának gondolata egyre makacsabbul izgatja az embereket.

— Nehéz az életed? — kérdezte halkan, barátságosan Makarov. Klim megállapította, hogy méltóságosabb, ha nem mond sem igent, sem nemet; hát erősen összeszorította az ajkát és hallgatott. Gyalog indultak el, nem siettek. Klim érezte, hogy Makarov oldalról szomorú szemmel fürkészi. Sapkája alá igazította engedetlen hajfürtjeit, és halkan mesélte:

— A vizsgák után én is hazamegyek. Órákat adok, Ragyejev hajótulajdonos fogadott fiának házitanítója leszek... tudod? Ljutov is eljön.

— Úgy. És hol van Szomova?

— Tanítónő egy falusi iskolában.

A szivárványszínű porfelhőből kocsi tűnt elő, szakállas kocsis ült a bakon. A két barát beszállt, és a kocsi néhány perc múlva már a város egyik utcáján zörgött, a járda mellett. Klim a járókelőket nézegette; itt több volt a kövér ember, mint Pétervárott, és a kövérek szakálluk ellenére nőkhöz hasonlítottak.

„Bizonyára egyiküket sem aggasztja a lét célja" — gondolta Klim kissé megvetően, és Nyehajeva jutott eszébe.

„Nem, mégis kedves lány. Sőt: nem mindennapi. Vajon Ligyija hogyan viselkedne vele?"

Makarov hallgatott. Amikor a pályaudvarra értek, hirtelen eszébe jutott valami, gyorsan megölelte Klimet és elsietett.

— A közeli viszontlátásig!

Klim utána nézett, aztán bement az étterembe, és letelepedett egy sarokasztalhoz. Még több mint egy órája volt a vonat indulásáig. Makarovról gondolkozni nem volt kedve: barátja végeredményben megfakult embernek látszott, okos

pedig sosem volt. Klim megfakultnak, színtelennek látta valamennyi ismerősét, és ezt saját szellemi fejlődése jelének tekintette. Ezt az élményét az a sietség keltette és fokozta mindjobban, ahogyan mindenki igyekezett idegen pávatollakkal ékeskedni, amelyek Nietzschétől vagy Marxtól származtak. Klim bosszúsan gondolt vissza arra, hogy Turobojev is látja ezt a sietséget és ki is tudja gúnyolni. Igen, ez az ember sehová sem siet, és nem fakult meg. Felvonta ívelt szemöldökét, és csillogó szemmel jelentette ki:

— Teljesen jogosnak ismerem el minden legényembernek azt a törekvését, hogy hitveséül válassza ezt vagy amazt az eszmét, s életének végéig jó egyetértésben éljen vele, én azonban inkább agglegény maradok.

Klim annyira irigyelte Turobojev beszédmodorát, hogy valósággal meggyűlölte emiatt. Turobojev az eszméket „apácaszüzeknek" nevezte, azt állította, hogy „az emberbaráti eszmék jóval erősebb hitet követelnek, mint az egyházíak, mivel a humanizmus voltaképpen elrontott vallás". Szamgin elkeseredetten gondolta: miért nem tudja ő ilyen könnyedén magyarázni olvasmányait?

Úgy vélte, Turobojev túlságosan figyelmesen fürkészi, szótlanul tanulmányozza őt, ellentmondásokra vadászik szavaiban. Egy ízben szemtelenül Klim arcába nézett, és fölényesen megjegyezte:

— Minden kérdésre csak két válasz van, Szamgin: igen és nem. Maga, úgy látom, harmadikat akar kitalálni? Legtöbb ember erre vágyik, de mindmáig még senkinek sem sikerült.

Sértő volt hallgatni ezeket a szavakat, és kellemetlen az a tudat, hogy Turobojev egyáltalán nem ostoba.

A beszállást jelző harang és a portás kiabálása felrázta Klimet e kellemetlen emberről való töprengéséből. Körültekintett: a teremben utasok sürögtek, tolakodtak, a peron ajtaja felé igyekeztek.

Klim felállt és vállat vonva kérdezte önmagától:

„Ugyan mi közöm nekem Turobojevhoz, Kutuzovhoz?"

A muszlinfüggönyön lágyan átszűrődő napfény a tavaszi dél illatos melegével töltötte meg a szalont. Az ablakok tárva-nyitva, de a függöny meg sem rebbent, az ablakpárkányon sorakozó virágok levelei sem rezdültek. Klim Szamgin érezte, hogy elszokott az efféle csendtől, amely arra készteti, hogy új módon figyeljen anyja szavaira.

— Nagyon, nagyon megférfiasodtál — mondta Vera Petrovna, immár harmadszor. — Még a szemed is sötétebb lett.

Olyan örömmel fogadta fiát, hogy Klim meglepődött. Gyermekkora óta megszokta anyja kissé rideg, tartózkodó viselkedését, és mindig is tisztelettudó közömbösséggel viszonozta. Most azonban új hangot kellett találnia.

— Nos, és Dmitrij mit csinál? — kérdezte az anya. — A munkáskérdést tanulmányozza? Ó, istenem! Különben gondoltam is, hogy valami effélére adja a fejét. Tyimofej Sztyepanovicsnak az a meggyőződése, hogy ezt a kérdést mesterségesen felfújják. Egyesek véleménye szerint a németek terjesztik nálunk a munkásszocializmust, mivel félnek iparunk fejlődésétől. Apáról mit beszél Dmitrij? Nyolc hónapja . . . nem, több! . . . Ivan Akimovics nem írt nekem . . .

Ünnepi díszben volt, mintha vendégeket várna, vagy maga menne vendégségbe. Lila ruhája feszesen simult mellére, derekára, s ez feszülővé, kihívóvá tette alakját. Cigarettázott

– ez is új volt. Amikor azt mondta: „Istenem, milyen gyorsan repül az idő!" – hangjában Klim panaszos csengést hallott, és ez sem illett anyjához.

– Tudod, húsvét előtt Szaratovba kellett utaznom, Jakov bácsi ügyében: igen fárasztó utazás volt! Senkit sem ismerek ott, és így a... helyi radikálisok fogságába estem: sokat ártottak nekem. Semmit sem sikerült elérnem: még találkozni sem engedtek Jakov Akimoviccsal. Elismerem, nem is nagyon erőszakoltam. Mit is mondhattam volna neki?

Klim helyeslően lehajtotta a fejét:

– Igen, ő nehéz ember.

Anyja bőbeszédűsége kissé zavarba ejtette Klimet. De élt az alkalommal, és megkérdezte, hol van Ligyija.

– Kolostorba ment Alina Tyelepnyevával, az ő nagynénje ott főnökasszony. Tudod: rádöbbent, hogy nincs tehetsége a színpadhoz. Ez jó. De meg kell értenie, hogy általában semmihez sincs tehetsége. Akkor majd nem tekinti magát kivételes lénynek, és talán megtanulja... tisztelni az embereket.

Vera Petrovna órájára pillantott és felsóhajtott. Mintha fülelt volna valamire.

– Hallottad, hogy Tyelepnyevának gazdag kérője akadt?

– Moszkvában találkoztam vele.

– Igen? Miféle ember?

– Bohócféle – mondta Klim, és vállat vont.

– Azt hiszem, Tyimofej Sztyepanovics jött meg...

Az anya felkelt, és kifelé indult. De az ajtó már szélesre tárult, Varavka erős kezének mozdulatára.

– Á, megjött a mi jogászunk! Isten hozott! No, mutasd magad!

Nyomban megtöltötte a szobát új cipőjének csikorgásával, és a széktologatás recsegő zajával. Az utcán ló horkantott, gyerkőcök kiáltoztak, s magasra csapott egy csengő tenor hang:

– Hagy-mát, hagy-mát vegyene-ek!

– Vera, kérem a teát! Fél nyolckor ülésem van. A város megadja a segélyt az iskoládhoz, hallod?

Az asszony azonban már nem volt a szobában. Varavka az ajtóra pillantott, kezével megrázta szakállát, és nehézkesen belehuppant a karosszékbe.

— Nos, mi újság, jogász? Arcodról ítélve, nem ártott meg a tudomány. Mesélj!

De apró medveszemével Klim szemébe pillantott, térdére csapott, és maga kezdett mesélni:

— Újságot akarok kiadni, érted? Újságot, pajtás. Megpróbáljuk szervezett közvéleménnyel helyettesíteni a cselédpletykákat.

Néhány perc múlva begurította kerek potrohát az ebédlőbe, és miközben sebesen kavargatta teáját, így harsogott:

— Mi is a szociális evolúció nálunk, oroszoknál? Az a folyamat, amikor a posztónadrágot tisztességes pantallóval cserélik fel...

Klimnek úgy rémlett, anyja tüntető alázatossággal, de egyúttal sértődötten udvarol Varavkának, és ezt nem tudja vagy nem akarja leplezni. Varavka vagy félóráig szónokolt, megivott három pohár teát, azután eltűnt, mint egy epizódszereplő a színpadról, miután megélénkítette a darabot.

— Bámulatosan sokat dolgozik — mondta az anya sóhajtva. — Alig látom. Mint minden kulturális munkást, őt sem szeretik.

Vera Petrovna hosszasan fejtegette a kereskedőtársadalom tudatlanságát és ostoba rosszindulatát, az értelmiség rövidlátó felfogását. Unalmas volt hallgatni, szinte önmaga elkábítására törekedett. Varavka távozása után újra csend lett a házban, és odakint csak az anya száraz hangja sercegett monotonan, s hol felerősödött, hol elhalkult. Klim örült, amikor anyja bágyadtan így szólt:

— Fáradt vagy, ugye?

— Szeretnék sétálni egy keveset. Velem tartasz?

— Ó, nem — mondta Vera Petrovna, és lesimította, vagy talán takargatta a halántékán csillogó ősz hajszálakat.

Már besötétedett, amikor Klim kilépett az utcára. A faházak falai és kerítései még meleget leheltek, de valahol messze balra már felkelt a hold, és az úttest szürke macskakövére

ráborult a fák hűvös árnya. Az ablaküvegeket sárga zsírral kente meg a lámpafény, a gyér csillagok is olyanok voltak, mint megannyi zsíros izzadságcsepp. A földhöz lapuló házak szinte észrevétlenül olvadoztak, árnyakká foszladoztak; a házakat sötét patakként kötötték össze a kerítések. A városi parkban, a tó körül, az ösvényen lassan sétált néhány ember, a fekete víz üvegtükre fölött halk hangok szálltak lomhán. Klimnek Rodenbach írásai jutottak eszébe, Nyehajevára gondolt: a lány jól illene ide, ebbe a csendbe, a lassú mozgású emberek közé.

Leült a padra, a bokrok sűrű ernyője alá. A sétány élesen jobbra fordult, s a kanyarulatnál két ember üldögélt: az egyik tompa hangon mormogott, a másik pedig botját húzogatta, és csizmája talpával csoszogott a sima, csikorgó kavicson. Klim figyelni kezdett az egyhangú mormogásra, és régóta ismerős eszmékre ismert:

— Éppen úgy, mint Tolsztoj, ő is a hitet keresi, nem az igazságot. Az igazságról csak akkor lehet szabadon gondolkozni, ha a világ üres: távolíts el belőle mindent, minden tárgyat, jelenséget, valamennyi kívánságodat, és csak egyre törekedjél, hogy megismerd az eszme lényegét. Mind a ketten az emberről, az istenről, a jóról és a rosszról bölcselkednek, ez pedig csupán kiindulópont az örök, mindent eldöntő igazság kereséséhez...

— Van egy ezüstrubele? — csendült Dronov fanyar hangja.

Klim Szamgin felállt, és észrevétlenül el akart távozni. De a két árnyék mozgásából észrevette, hogy Dronov és Tomilin is felkelt, s feléje tart. Így hát Klim leült, összehúzta magát, és eltakarta az arcát.

— Nincs — mondta Tomilin ugyanolyan hangon, ahogyan az örök igazságról beszélt.

Klim utánuk nézett, de nem emelte fel a fejét. Dronov lábán elnyűtt, ferde sarkú csizma volt, fején téli sapka, Tomilin pedig sarkáig érő fekete télikabátot és széles karimájú kalapot viselt. Klim gúnyosan elmosolyodott: véleménye szerint ez az öltözék igen jellegzetes volt, és jól illett a vidéki bölcs furcsa alakjához. Úgy érezte, elege van

már Tomilin filozófiájából, és nem kívánta meglátogatni. Egyúttal bosszúsan gondolt arra, hogy Dronovval elkerülhetetlenül találkoznia kell.

A fák között csendesebb, világosabb lett, a két ember eltűnt, szertefoszlott. A holdfény zöldes csíkja visszatükröződött a tó fekete vizében, és álmodozó, de nem terhes unalommal töltötte meg a parkot. Egy sárga ruhás ember érkezett sietve, leült Klim mellé; mély sóhajtással levette szalmakalapját, megtörölte homlokát, majd a tenyerébe nézett, és mérgesen kérdezte:

— Tud biliárdozni, diák?

Klim kurta nem-je hallatán felkelt, és ugyanolyan fürgén, kalapját lengetve eltávozott. Vagy tizenöt lépésre érve, hangosan felkiáltott:

— Ingyenélő, zöldfülű!

Ördögi kacajra fakadt és eltűnt. Klim is gúnyosan elmosolyodott. Üldögélt még néhány percig, nem gondolt semmire, aztán hazament.

A negyedik napon megérkezett Ligyija.

— Ó, megjöttél! — mondta és csodálkozva felvonta a szemöldökét. Csodálkozása, tétován feléje nyújtott keze és Klim arcán sebesen végigsikló pillantása — mindez arra késztette a fiatalembert, hogy homlokát ráncolva elhúzódjék tőle. Ligyija meghízott, karikás szeme azonban beesett, és arca betegesnek látszott. Övvel leszorított, szürke ruha volt rajta, szalmakalapjáról fehér fátyol lógott: az Egyiptomban utazgató angol hölgyek öltöznek így. Vera Petrovnát szintén hanyagul üdvözölte; öt percig nyűgösen panaszkodott a kolostor unalmas légkörére, az út porára és sarára, majd elvonult átöltözni. Viselkedése csak fokozta Klim kedvezőtlen véleményét.

— Mit szólsz hozzá? — kérdezte az anya a tükörbe nézve, s a haját igazgatta. Nyomban válaszolt is: — Már egy kissé játszik, ez az iskola hatása.

Vacsorára Alina is eljött. Mint a hízelgő szavak mindenféle változatát jól ismerő dáma, hallgatta Klim bókjait, és álmos szeme enyhén gúnyos mosollyal függött Klim arcán.

— No hát! Magáz engem! — kiáltotta. — Ez már jelent valamit. Persze, te találkoztál a vőlegényemmel? Mókás fiú, ugye? — pattintott ujjával, és ízesen folytatta: — Okos! Kancsal és szörnyen féltékeny. Mulatságos: halálra neveti magát az ember rajta.

— És gazdag...

— Ez természetesen a legfontosabb!

Alina lenyalta futó mosolyát duzzadt ajkáról, és megkérdezte:

— Elítélsz érte?

Énekelve beszélt, mozdulatai lendületesek, de lágyak és magabiztosak voltak: az ilyen fesztelen mozgást „rátartiságnak" nevezte a kereskedőtársadalom. Testének minden mozdulata ügyesen és büszkén hangsúlyozta szépségének lenyűgöző erejét. Klim látta, hogy anyja szomorú tekintettel gyönyörködött Alinában.

— Barátnőim szememre vetik, hogy állítólag a pénz szédített meg — mondta Tyelepnyeva, és a csíptetővel cukorkát vett ki a dobozból. — Különösen Ligyija ostoroz: az ő törvényei szerint az embernek a szíve választottjával kell élnie, akár kunyhóban is! Én azonban mindennapi és vígjátékfigura vagyok, és szép ház meg fogat kell nekem! Így vélekednek rólam: „Magának, Tyelepnyeva, egyáltalán nincs érzéke a drámaisághoz." Ezt nem akárki mondta, hanem ő maga, aki drámákat ír... A szíve választottjával pedig az ember nem élhet dráma nélkül, mint ezt a versek és a próza egyaránt bizonyítják...

„Ezt még jobban elrontotta az iskola, mint Ligyiját" — gondolta Klim. Anyja megitta teáját, és észrevétlenül eltávozott. Ligyija pedig mosolyogva hallgatta barátnője élénk hangját: finom mosolyra húzta vékony ajkát, amely bizonyára igen forró volt. Alina mulatságosan mesélte el egy gimnazista lány tragikus szerelmét, aki beleszeretett egy művelt könyvkötőbe.

— Valóságos értelmiségi: szemüveget, szakállt, buggyos nadrágot hord, Nadszon fanyar versikéit magasztalja, bizony! Hát nem szörnyű, Lidocska, mikor egy kultúrember meg-

elégszik a kunyhóval?! Bezzeg az én Ljutovom óhitű, kereskedő csemete, Puskin imádó: ez is óhitű szokás, Puskint olvasni. Hiszen manapság ez a... hogyishívják? Vityebszkij vagy Vilenszkij a divatos költő.

Rózsás ujjaival — körme úgy csillogott, mint a gyöngyház — kivett egy cukorkát, és apró darabkákat harapdált le belőle: dicsekvően villogtatta hófehér fogát. Hangja nyájasan csengett, sóvár szeme kedvesen csillogott.

— Én meg Ljutov nem szeretjük az efféle fenyegető verseket:

Hidd el: feltámad még Baál
És felfalja az ideált...

Hát egye meg, váljék egészségére.

Hirtelen lángra lobbant, még kissé fel is ugrott a székről.

— Ó, Lidusa, micsoda verset kaptam ma Moszkvából! Egy új költő írta: Bruszov, vagy Broszov...[17] csodálatos! Kissé szerénytelen, de a zenéje! micsoda zene!

Sietve kutatott szoknyája redői közt, végre kikutatva zsebét, megtalált és meglóbált egy gyűrött borítékot.

— Megvan...

Ekkor a gömbölyű Szomova rontott be nagy zajjal, mögötte pedig egy magas fiatalember lépdelt óvatosan, mintha síkos köveken gázolna; kék nadrág, nyersvászoning volt rajta, meztelen lábán szandál.

— Kedves barátnőim, ez aztán disznóság! — kiáltotta Szomova. — Megérkeztetek és nekem nem is szóltok, pedig tudjátok, hogy nem élhetek nélkületek.

— És nélkülem — mondta basszus hangján a vad képű ifjú.

— És nélküled sem, te istenverése, nélküled sem! Bemutatom nektek, lányok: Inokov, lelkem gyermeke, csavargó s leendő író.

Szomova megcsókolta barátnőit, és leült Klim mellé. Fej-

[17] *Brjuszov.*

kendője csücskével izzadt arcát törölgette, vidám tekintetével pedig Szamgint fürkészte.

— Olyan lettél, mint egy kis játékszer!

De nyomban Ligyijához gurult, és így szólt:

— Nos, kidobtak az iskolából, mit szólsz hozzá?

Helyére Inokov telepedett; nehézkesen lehuppant a székbe, amelyet kissé eltolt Klimtől, majd ujjaival megfésülte hosszú, vöröses haját, és kék szemét szótlanul Alinára függesztette.

Klim több mint három éve nem látta Szomovát. Ezalatt a vérszegény, esetlen süldő lányból tenyeres-talpas falusi leányzó lett. Haját, melyet a halántékán kiszívott a nap, fehér kendővel szorította le, arca ruganyosan kikerekedett, szeme élénken csillogott. Hangosan beszélt, beszédét bőven fűszerezte paraszti szavakkal, orcáin mosoly piroslott. Volt benne valami közönséges, amitől Klim viszolygott. Inokov pedig bárgyú falusi pásztorhoz hasonlított. Belőle sem maradt semmi abból a gimnazistából, amely Klim emlékezetében élt. Szeplőkkel meghintett, csontos arcából csúnyán kiállt tompa orra, széles orrlyukai idegesen szimatoltak, felső ajkán gyér tatár bajusz meredezett. Kék szemének tekintete gyakran, szinte ellentmondóan változott: hol túlságosan, nőiesen lágy volt, hol pedig ok nélkül szigorú. Dülledt homlokát már ráncok barázdálták.

— Szabad mahorkát szívnom? — kérdezte halkan Klimtől. Szamgin azt ajánlotta, hogy menjen a kertre nyíló ablakhoz, és maga is vele tartott. Inokov dohányzacskót, papírt vett elő zsebéből, kecskelábat sodort és rágyújtott. A levegőben lóbálva eloltotta a gyufát, azután sóhajtva mondta:

— Micsoda ördög!...

— Ki?

Inokov szemével Alinára mutatott.

— Ez a lány. Mint az álom.

Klim elfojtotta mosolyát.

— Maga mivel foglalkozik?

Inokov megrándította a vállát.

— Csak úgy általában... dolgozom. Ősszel halat fogtam

a Kaspi-tengeren. Érdekes volt. Meg tudósításokat írok. Néha.

— És közlik?

— Ritkán. Talán túl élesen írok.

Inokov állva szinte ék alakúnak látszott: válla széles volt, medencéje keskeny, lába vékony.

— Az a szándékom, hogy komolyan foglalkozom a halismerettel... az ichtiológiával.

A lányok meglehetősen zajongtak az asztalnál, Szomova azonban mégis meghallotta Inokov szavait.

— Írni fogsz — kiáltotta.

Inokov kidobta az ablakon félig szívott cigarettáját, erősen kifújta a csípős füstöt, és az asztalhoz ment.

— Írni úgy kell, mint Flaubert, vagy egyáltalán nem kell írni. Nálunk meg nem is írnak, hanem csak locsognak.

Mindkét kezével belekapaszkodott a nehéz szék támlájába, és nagy hévvel beszélni kezdett.

— Halbőség tekintetében első ország vagyunk Európában — magyarázta öblös volgai tájszólással —, a haltenyésztés pedig barbár módszerekkel folyik, kegyetlenül pusztítják a halállományt. Nemrég Asztrahanyba érkezett Grimm professzor, ichtiológus. Én kísértem végig a halásztelepeken, de ő vak, szándékosan vak...

— Hát kell a hering a népnek? — kiáltotta Szomova, és kellemetlenül sárga zsebkendőjével megtörölte feszes orcáit.

Alina felszabadultan kacagott, és Szomovát nézte, olykor pedig Inokovra sandított. Ligyija összehúzott szemmel figyelte a fiatalembert, mint valami igen távoli és érthetetlen jelenséget. Az pedig a padlóhoz döngette a nehéz széket, és önfeledten szajkózta:

— Az Aral-tenger, a Kaspi-tenger, az Azovi-, a Feketetenger, aztán az északi tengerek meg a folyók...

— Bár száradnának ki! — heveskedett Szomova. — Hallani sem akarok róluk!

Ligyija felállt, és emeleti szobájába hívta a társaságot. Klim egy percre hátramaradt a tükör előtt, és az ajkán éktelenkedő pattanást nézegette. A szalonból kilépett anyja:

Inokovot és Szomovát igen találóan működvelő drámai színészekhez hasonlította, akik csapnivaló bohózatot játszanak, majd Klim vállára tette a kezét és megkérdezte:

— Mit szólsz Alinához?

— Káprázatos.

— És nem ostoba, pedig a tréfái... kissé durvák.

Fia vállát simogatta, s halkan megjegyezte:

— Ilyen menyasszony illene hozzád, mi?

— Ugyan, anya, hiszen valóságos bálvány! — felelte a fiú gúnyos mosollyal. — Tízezrek kellenek évente méltó ékesítésére.

— Helyes! — mondta az anya komolyan és felsóhajtott. — Igazad van.

Klim felment Ligyija szobájába. A lányok a díványon ültek, mint gyermekkorukban; a dívány alaposan megfakult, rugói öregesen csikorogtak, de ugyanolyan széles és puha volt, mint régen. A kis Szomova még a lábát is maga alá húzta, s amikor Klim odament, helyet csinált neki maga mellett. Klim azonban egy székre ült.

— Most is ugyanolyan idegen, mint azelőtt — mondta Szomova barátnőinek, és esetlen cipőbe bújtatott lábával meglökte a széket. Alina azt ajánlotta Klimnek, hogy meséljen Pétervárról.

— Igen, miféle emberek élnek ott? — dünnyögte Inokov, aki a dívány fejtámláján ült, Varavka vastag szivarjával a foga közt.

Klim kimérten beszélni kezdett, óvatosan megválogatta szavait. Múzeumokról, színházakról, irodalmi estekről és színészekről mesélt, de nemsokára bosszúsan állapította meg, hogy unalmasan beszél, és nem figyelnek rá.

— Ott sem jobbak, nem is okosabbak az emberek, mint másutt — folytatta. — Alig akad olyan, aki számára a lét legfőbb kérdése a szerelem és a halál...

Ligyija megigazította a fülébe és az arcába lógó hajtincsét, Inokov kivette a szivart a szájából, a hamut bal markába rázta, majd ökölbe szorította a kezét, és szemrehányóan megjegyezte:

— Lev Tolsztoj tanítja ezt...
— Kevésbé, mint mások.
— Vannak mások is?
— Maga helyteleníti az efféle természetű kérdéseket?
Inokov bal kezét a zsebébe dugta, és megtörölte benne.
— Magam sem tudom.
Klim érezte, hogy ez a legény bosszantja: eltereli róla a lányok figyelmét.
„Valószínűleg propagandista és bizonyára ostoba is."
Egyre élesebb szavakat használt, de azon igyekezett, hogy szavai szelíden és meggyőzően csengjenek. Beszámolt Maeterlinckről, „A vakok"-ról, Rodenbach „Ködök rokkája" című könyvéről, majd a politikára terelte a szót. Szigorúan beszélt, s közben minduntalan Inokovra pillantott:
— Atyáink túlontúl buzgólkodtak az anyagi természetű kérdések megoldásán, de semmibe vették a szellemi élet rejtélyeit. A politika a puszta önbizalom színtere, és ez eltompítja az emberek legmélyebb érzéseit. A politikus korlátolt ember, aki a lélek aggodalmait holmi bőrbetegségnek tekinti. A narodnyikok, marxisták mind közönséges iparosok, az élet pedig művészeket, alkotókat követel...
Inokov úgy tartotta szivarját, mint valami gyertyát, és bal keze egyik ujjával a kék füstkígyókat hasogatta.
— Más gondolkodású emberek jelentek meg, akik feltárják előttünk belső életünk titokzatos, végtelen birodalmát, gazdagítják az érzelem, a képzelet világát. Az embert a torz valóság fölé emelik, s ezáltal a valóságot jelentéktelenebbnek, kevésbé félelmesnek mutatják, mint amilyennek akkor látszik, ha az ember vele egy szinten áll.
— A levegőben mégsem lehet élni — jegyezte meg halkan Inokov, és a virágcserépbe nyomta szivarját.
Klim hallgatott. Úgy rémlett, valami olyasmit mondott, ami nem volt igaz, sőt ő maga sem ismerte. Nem bízott véletlenül felötlő gondolataiban, amelyek nagy ritkán, valahonnan kívülről villantak fel benne, és nem fűződtek meghatározott személyhez vagy könyvhöz. Ami másoktól eredt, s megegyezett alapvető felfogásával, és könnyen emlékeze-

tébe vésődött, azt megbízhatóbbnak tartotta, mint ezeket a kósza, hirtelen fellobbanó gondolatokat: ezekben volt valami veszélyes, szinte azzal fenyegették, hogy elszakítják, elvonják a már szilárdan elsajátított vélemények tárházától. Homályosan sejtette, hogy a váratlan gondolatoktól való félelme ellentétben áll valamilyen érzésével; de ez az ellentét sem volt világos, s elfojtotta a felismerés, hogy védekeznie kell az ösztönösen gyűlölt nézetek áradatával szemben.

Kissé izgatottan nézett hallgatóira, figyelmük megnyugtatta, Ligyija átható tekintete pedig valósággal hízelgett.

Szomova töprengve csavargatta hajfonata végét.

— Dronov is filozofál, a szerencsétlen.

— Igen, szánalomra méltó — erősítette meg Inokov, és helyeslően bólogatott göndör fejével. — Pedig a gimnáziumban eleven eszű kölyök volt. Biztatom eleget: eredj falura, tanítónak.

Szomova felháborodva ellenkezett.

— Miféle tanító lenne belőle! Hiszen rosszindulatú!...

Inokov dülöngélve odébbment, s megállt az ablak előtt.

— Nem ismerem eléggé. Nem is szeretem. Amikor kicsaptak a gimnáziumból, azt gondoltam, hogy neki köszönhetem: ő árulkodott rám. Nemrég meg is kérdeztem: „Te árulkodtál rám?" „Nem", felelte. „No, jól van. Ha nem te, akkor más. Csak kíváncsiságból kérdeztem."

Beszéd közben Inokov mosolygott, jóllehet szavaihoz nem illett a mosoly. Ilyenkor lágy, sugaras ráncok barázdálták csontos arcának bőrét, szeplői is közelebb húzódtak egymáshoz, arca elsötétült.

„Persze hogy ostoba" — állapította meg Klim.

— Igen, Dronov rosszindulatú — mondta Ligyija elgondolkozva. — De fásultan berzenkedik, mintha a rosszindulat volna a mestersége, amelyre már ráunt...

— Okos lány vagy, Lidusa — sóhajtott Tyelepnyeva.

— Jól vág az eszed — helyeselt Szomova és megölelte.

— Kérem — fordult hozzá Inokov. — Ennek a szivarnak kirgiz szaga van. Szívhatok mahorkát? Az ablakon fújom ki a füstöt.

Klim hirtelen felállt, odalépett hozzá és megkérdezte:

— Nem emlékszik rám?

— Nem — felelte Inokov, rá sem nézve, és cigarettára gyújtott.

— Egy iskolába jártunk — erősködött Klim.

Inokov hosszú füstcsíkot fújt ki a száján, és megrázta a fejét.

— Nem emlékszem. Más osztályba jártunk, ugye?

— Igen — mondta Klim és otthagyta. „Miért kérdeztem, minek?" — tűnődött.

Ligyija eltűnt a szobából. Szomova és Alina zajosan vitázott a díványon.

— Nem igaz, hogy minden nő csak gyerekszülésre való — kiáltotta Alina sértődötten. — A legrútabbak és a legszebbek nem kötelesek ezt tenni.

Szomova nevetve ellenkezett:

— Szamár! Eszerint hát én kolostorba vagy fegyházba való vagyok, téged pedig csak imádni lehet?

Klim a szobát rótta, s azon elmélkedett, hogy milyen gyorsan és felismerhetetlenül megváltozik minden. Ő pedig „még most is ugyanolyan idegen", mint Szomova megállapította.

„Erre büszke lehetek" — emlékeztette önmagát. De mégis szomorú volt.

Tánya Kulikova lépett be, égő lámpát tartott a kezében: csendes és lapos volt, mint valami árnyék.

— Csukják be az ablakot, mert beszáll a por — mondta. Kis ideig a díványon ülő lányok vitatkozására figyelt, összehúzott szemmel Inokov széles hátára pillantott, majd felsóhajtott:

— Inkább kimennének a kertbe.

Senki sem válaszolt. Tánya Kulikova körmével megfricskázta a tejfehér lámpaernyőt, oldalra hajtott fejjel hallgatta az üveg csengését, azután nesztelenül eltűnt. Alakja csak fokozta Klim szomorúságát.

Kiment a kertbe. Itt már kékes homály terjengett; a fehér orgona fürtjei világoskéknek látszottak. A hold még nem

jött fel, az égen fakón világított a temérdek csillag. Virágok illata szállt a földről. A bársonyos levelek hűvösen simogatták Klim nyakát és arcát. Az ösvény csikorgó homokján ballagott; az ablakon kiáradó beszédmoraj zavarta gondolatait, meg aztán nem is volt kedve semmiről sem gondolkozni. A sűrű virágillat valósággal megrészegítette, és Klimnek úgy rémlett, hogy a kerti ösvényen bolyongva, mintegy eltávolodik önmagától. Hirtelen megjelent Ligyija, és melléje szegődött; sálját szorosan maga köré csavarta.

— Jól beszéltél. Mintha nem is te lettél volna.

— Köszönöm — mondta gúnyosan Klim.

— Ma levelet kaptam Makarovtól. Azt írja, hogy nagyon megváltoztál és tetszettél neki.

— Valóban? Rendkívül hízelgő.

— Hagyd ezt a hangot. Miért ne örülnél, hogy tetszel valakinek? Hiszen te szeretsz tetszeni, tudom ..

— Még nem vettem észre.

— Rossz kedved van? Miért hagytad ott őket?

— Hát te?

— Unom őket. De mégis kínos így, menjünk vissza.

Ligyija karon fogta, és tűnődve mondta:

— Bizonyos voltam benne, hogy ismerlek, ma pedig mintha ismeretlen lennél.

Klim Szamgin óvatosan és hálásan megszorította a lány kezét: érezte, hogy Ligyija magához térítette.

A szobában izgatottan kiabáltak. Alina a zongoránál állt, és Szomovát hessegette, aki úgy rontott rá, mint egy berzenkedő tyúk, és így kiabált:

— Szégyen! Cinizmus!

Inokov pedig kissé zavartan mosolygott, és volgai tájszólással magyarázta:

— Én voltaképpen mindig többre becsültem a cinizmust a képmutatásnál, maga azonban a családi fürdő poézisét védi ...

— Alina, nem szabad ...

— De szabad! — kiáltott Tyelepnyeva és toppantott. — Bebizonyítom. Ide hallgass, Lida: elmondok egy verset.

Maga is hallgassa meg, Klim . . Kulonben, maga . . Nos, mindegy . . .

Arca lángolt, álmos szeme haragosan csillogott, orrcimpái remegtek. Felháborodását azonban Klim kissé mesterkéltnek és nevetségesnek találta. Amikor Alina egy papírlapot rántott ki zsebéből, és harciasan meglóbálta, Szamgin önkéntelenül elmosolyodott: Alina mozdulata szintén gyermekes és nevetséges volt.

— Fejből is tudom — jelentette ki a lány megnyugodva, és gondosan eltette a papirost. — Hallgassátok!

Lehunyta a szemét, és néhány pillanatig szótlanul, sudáran állt, majd sűrű pillái lassan felemelkedtek; Klim úgy vélte, hogy a lány egy csapásra egy fejjel nagyobb lett. Alina fojtott hangon, egy szuszra szavalta:

Korulvesznek kéjes árnyak, fekete ágyamon hálnak,
majd eltűnnek, csábítanak . .

Alina emelt fővel, felvont szemoldokkel állt, és csodálkozva nézte az odakint sűrűsodő kékes homályt Karja lecsüngött, nyitott rózsaszín tenyerét kissé elvonta csípőjétől

Nézem szoborszép térdek villogását, agyékok márványos havát, szivárványos hajfurtoket

— hallotta Klim

Nyehajeva gyakran suttogott ilyen betegesen érzéki verseket, és ezek mindig teljesen egyforma gerjedelmet keltettek Klimben. Alina azonban nem ébresztett ilyesmit: ő csupán csodálkozva és egyszerűen elmondta valakinek a látomását, más szavait tolmácsolta, Klim emlékezetében megelevenedett annak a lánynak az alakja, aki — valamikor régen — huncutul szavalta Fet kedvenc versét. Most azonban huncutság sem csengett a kéjes sorokból, csak csodálkozás. Ezt az érzést hallotta Klim a szép hang oblos csengésében, ezt látta Alina talán szégyentől vagy ijedségtől sápadt arcán, tágra nyílt szemében. A lázas szavak súlya alatt a lány hang-

ja egyre halkult. Egyre lassabban és erőtlenebbül szavalt, mintha nagy fáradsággal böngészne egy kusza szöveget. Majd váratlanul megkönnyebbülten felsóhajtott, és hangosan szavalta:

Ó, messzi reggel a habzó tengeren, s a szende hajnal
biborló szinei . . .

Úgy látszott, mintha Alina nagy fáradsággal ismételné a költő sorait, aki láthatatlanul mellette áll, és fülébe suttogja csípős szavait, de mások nem hallják.

Klim a falhoz támaszkodott, s már nem értette a szavakat, csak Alina hangjának ütemes lejtését figyelte, és Ligyijára szegezte tekintetét; a lány himbálózott a székén, és ugyanarra nézett, amerre Alina.

. . . káosz.

— ejtette ki Alina a költemény utolsó szavát, majd leroskadt a zongoraszékre, és kezébe temette arcát.

— Felháborítóan szép — dünnyögte Inokov.

Szomova lassan odament barátnőjéhez, megsimogatta a fejét, és sóhajtva mondta:

— Neked nem szabad férjhez menned, te színésznő vagy.

— Nem, Ljuba, nem . . .

— Ljuba, mennünk kell — siettette mogorván Inokov.

— Nekem is — mondta Alina és felállt.

Ligyijához lépett, és szótlanul, erősen megcsókolta. Aztán megkérdezte Inokovtól:

— Nos, hogy tetszik?

— Győzött, felháborítóan szép! — válaszolta Inokov, és erősen megrázta a lány kezét.

Elmentek. A hold besütött a nyitott ablakon. Ligyija az ablakhoz tolt egy széket, leült és a párkányra könyökölt. Klim odalépett hozzá. A kékes félhomályban tisztán kirajzolódott a lány arcéle, csillogott a sötét szeme.

— Utolérhetetlenül szaval a szerelemről — szólalt meg

Ligyija. — De azt hiszem, csak ábrándozik, és nem érez. Makarov is ünnepélyesen szónokol a szerelemről, és szintén... mellébeszél. Ljutov viszont érez. Csodálatosan érdekes ember, de fél valamitől, mintha megégette volna magát... néha sajnálom.

Halkan beszélt, nem nézett Klimre, és szinte csak saját gondolatait ellenőrizte. Majd tarkójára kulcsolta kezét és felegyenesedett; hegyes melle magasra emelte a könnyű blúzt.

Klim várakozóan hallgatott.

— Milyen furcsa az egész... Tudod: az iskolában többen és kitartóbban udvaroltak nekem, mint Alinának, pedig én hozzá képest majdnem rút vagyok. És egyszer nagyon megsértődtem; nem magam miatt, hanem Alina szépsége miatt. Egy... furcsa ember, Gyiomidov a neve (nem egyszerűen Gyemidov, hanem Gyiomidov), azt mondta, hogy Alina szépsége taszító. Igen, így mondta. De... ő nem mindennapi ember, hallgatni kellemes, hinni neki azonban nehéz.

Mielőtt Szamgin megmondhatta volna, hogy nem érti a szavait, Ligyija a szemüvege mögé pillantott s megkérdezte:

— Észrevetted, hogy szavalás közben Alina halhoz hasonlít? Úgy tartja a tenyerét, mint valami uszonyt.

— Igen, merev a testtartása — helyeselt Klim.

— Erről nem tudták leszoktatni az iskolában. Azt hiszed, meg akarom szólni? Vagy irigylem? Nem, Klim, szó sincs róla! — folytatta sóhajtva. — Tudom, hogy van olyan szépség, amely nem kelt... durva gondolatokat, van ilyen, ugye?

— Természetesen — mondta Klim. — Furcsán beszélsz. Miért kell a szépségnek éppen durva gondolatokat keltenie?...

— Így van, ne ellenkezz! Ha én szép volnék, bizony durva érzéseket ébresztenék... — mondta határozottan, sietve, majd nyomban megkérdezte: — Mi is a neve annak az írónak, aki a vakokról írt? Maeterlinck? Szerezd meg nekem a könyvét. Milyen csodálatos, hogy épp ma beszéltél arról, ami a legfontosabb!

Hangja nyájasan, szelíden csengett; Klimnek azok a félig

elfeledett napok jutottak eszébe, amikor a kis Lida belefáradt a játékba, és így kérte:

„Gyere, üljünk le."

— Engem izgatnak ezek a kérdések — mondta Ligyija, és az eget kémlelte. — Karácsony előtt Dronov néhányszor elvitt Tomilinhoz; őt most nagyon felkapták. Értelmiségi családokhoz hívják prédikálni. Szerintem ő a világon mindent szavakká változtat... Egyszer egyedül is voltam nála; mint egy kismacskát a folyóba, úgy dobott be szavainak hideg áradatába, ennyi az egész.

Bár Ligyija panasz nélkül, gúnyosan mondta ezt, Klim mégis meghatódott. Szeretett volna közvetlenül beszélni a lánnyal, meg akarta simogatni a kezét.

— Mesélj valamit — kérte Ligyija.

Klim Turobojevról kezdett beszélni, de közben ezt gondolta:

„És ha Nyehajeváról beszélnék neki?"

A lány alig egy percig hallgatta a gúnyos beszédet, majd megjegyezte:

— Ez nem érdekes.

De mindjárt megkérdezte félvállról:

— Turobojev nagyon beteg?

— Nem tudom — felelte Klim csodálkozva. — Miért kérded? Illetve miért gondolod, hogy beteg?

— Azt hallottam, tüdőbeteg.

— Nem látszik rajta.

Ligyija elhallgatott, zsebkendőjével erősen megtörölte száját, arcát, aztán sóhajtva mondta:

— Az iskolába velünk járt Turobojev egyik barátja. Kibírhatatlanul szemtelen volt, de rendkívül tehetséges. És egyszerre csak...

Idegesen összerezzent, talpra ugrott, a díványhoz sietett, és beburkolózott száljába. Ott állt a dívány előtt, és felháborodott suttogással folytatta:

— Képzeld, micsoda szörnyűség: húszéves korban betegséget szerezni egy nőtől! Undorító! Hisz ez aljasság! A szerelem és ez...

Elhúzódott Klimtől, és valósággal leroskadt a dívány sarkára.

— Ugyan, miféle szerelem az? — dünnyögte Szamgin.

Ligyija haragosan letorkolta:

— Ó, hagyd már! Te nem érted ezt. A szerelemben nincs helye betegségnek, fájdalomnak, semmi szennynek...

Előregörnyedt, dülöngélt.

— És mindenütt ugyanilyen borzalom! — mondta a foga közt. — Te nem is tudod: télen apa beleszeretett egy operettszínésznőbe; a nő kövér volt, vörös és olyan közönséges, mint egy kofa. Én nem vagyok valami jóban Vera Petrovnával, nem szeretjük egymást, de istenem! mennyire fájt neki! Olyan volt a tekintete, mint az őrülté. Láttad, hogy megőszült? Milyen durva és szörnyű ez! Az emberek eltiporják egymást. Én élni akarok, Klim, de nem tudom: hogyan?

Az utolsó szavakat olyan élesen mondta, hogy Klim megszeppent. Ligyija pedig követelőn megismételte:

— Mondd meg hát: hogyan éljek?

— Szeress belé valakibe — felelte halkan Klim. — Ha szeretsz, minden érthető lesz.

— Te tudod ezt? Érezted? Nem. És nem is lesz érthető. Nem lesz. Tudom, hogy szeretni kell, de bizonyos vagyok benne: nekem nem sikerül.

— Miért?

Ligyija beharapta az ajkát és hallgatott; térdére könyökölt. Cigányos arcát elsötétítette a vérhullám, vaksin lehunyta a szemét.

Klim nagyon szeretett volna valami vigasztalót mondani, de nem jutott szóhoz.

— A színiiskolába is azért jártam — mondta Ligyija elgondolkozva, halkan —, hogy ne legyek otthon, és mert nem szeretem a szülésznői tudományt, a mikroszkópot és más effélét. Van egy barátnőm, aki úgy hisz a mikroszkópjában, mint valami vénasszony a szentáldozásban. A mikroszkóppal azonban nem látni sem istent, sem ördögöt.

— Hiszen azokat teleszkóppal sem látni — tréfált bátortalanul Klim, és szemrehányást tett magának félénkségéért.

Ligyija maga alá húzva a lábát a dívány sarkába kuporodott.

— Úgy vélem — kezdte bátortalanul Klim —, sőt bizonyos vagyok benne, hogy azoknak, akik szabad teret engednek képzelőerejüknek, könnyebb az életük. Már Arisztotelész megmondta, hogy a kitalálás valószerűbb, mint maga a valóság.

— Nem — ellenkezett keményen Ligyija. — Ez nincs így.

— Hát a költészet nem kitalálás?

— Nem — mondta még élesebben a lány. — Nem értek a vitatkozáshoz, de tudom, hogy ez nem igaz. Én nem vagyok kitalálás.

Megérintette Klim könyökét.

— Ne beszélj idézetekben, mint Tomilin . . . — kérte.

Ez annyira meghökkentette Klimet, hogy elhúzódott a lánytól, és zavartan morogta:

— Ahogy akarod . . .

Egy-két percig mind a ketten hallgattak. Aztán Ligyija halkan figyelmeztette:

— Későre jár.

Otthon a szobájában, vetkőzés közben, Klim erős elégedetlenséget érzett. Miért szállt inába a bátorsága? Már nem először tapasztalja, hogy amikor kettesben marad Ligyijával, feszélyezve érzi magát, és minden találkozásuk csak fokozza ezt az érzését.

„Nem vagyok gimnazista, aki szerelmes belé, és nem vagyok Makarov — fontolgatta. — Jól látom a hibáit, az erényei pedig valójában homályosak előttem — próbálta meggyőzni önmagát. — A szépségről ostobán beszélt. És általában mesterkélten beszél . . . nem természetes a korához képest."

Klim igyekezett felfedezni, mi vonzza ehhez a lányhoz. Nemcsak hogy szerelmes nem volt belé, hanem még fiziológiai kíváncsiságot sem érzett iránta, bár Margarita ügybuzgó ölelése és Nyehajeva telhetetlensége felcsigázta érdeklődését. Mégis, egyre leküzdhetetlenebbül vonzódott Ligyijához, és ebben a vonzalomban veszélyt sejtett. Olykor

úgy rémlett neki, hogy a lány ugyanolyan öntelten bánik vele, mint gyermekkorában, amikor Ligyija kivételével Klim minden kislányt alacsonyabb rendű lénynek tekintett. Eszébe jutott, hogy hajlékony termetű, vézna kis barátnőjében mindig élt a parancsolás vágya, és most annál a feltevésnél kötött ki, hogy ez a törekvés torzul kifejlődött, elhatalmasodott Ligyijában, és éppen ez az az erő, amellyel a lány el akarja nyomni őt. Ez az erő nem Ligyija szavaiban rejlik, hanem szavai mögött, és parancsolón követeli, hogy Klim Szamgin más emberré váljék, másképp gondolkozzék, beszéljen — valamilyen rendkívüli őszinteséget követel tőle. Így oktatja:

„Te túlságosan tanárosan beszélsz, és úgy bánsz az emberekkel, mint valami különös megbízatású hivatalnok. Miért mosolyogsz olyan kényszeredetten?"

Mindez tiltakozást keltett Klimben, ráébresztette az önvédelem szükségének tudatára. Ez pedig Makarovot juttatta eszébe és ezt sugallta:

„Nem törődöm ezzel a lánnyal, ez az egész. Hiszen semmit sem akarok tőle."

Nemtörődömséget erőltetett magára, igyekezett meggyőzni Ligyiját, hogy közömbös iránta, sokat forgolódott előtte, és nagyon szerette volna, ha nemtörődömségét a lány észreveszi.

Ligyija észre is vette, és fölényesen megkérdezte:

— Kire duzzogsz?

Majd erőnek erejével faggatni kezdte:

— Miért tetszik neked „A szív"?[18] Ez természetellenes: nem szabad, hogy ilyen könyv férfinak tessék.

Kérdéseire nem mindig volt könnyű válaszolni. Klim érezte, az a vágy rejlik mögöttük, hogy rajtakapja őt valamilyen ellentmondáson; a lány sötét szembogara mélyén, kemény, fürkésző tekintetében pedig még valami más is bujkált.

Egyszer már nem állta meg, és kifakadt:

[18] *De Amicis, olasz író műve (1846–1908)*

— Úgy vizsgáztatsz, mint egy kölyköt.

Ligyija csodálkozva kérdezte:

— Valóban?

Érthetetlen mosollyal Klim szemébe nézett, s eléggé szelíden mondta:

— Nem, téged még fiatalembernek sem lehet nevezni, te olyan...

Kereste a megfelelő kifejezést, de csak ez a semmitmondó szó jutott eszébe:

— ... különleges vagy.

És szokása szerint tovább faggatta:

— Mi érdekel Rodenbachban? Szerintem olyan, mint a rossz szappan habja.

Egy este, amikor szilaj tavaszi zápor verdeste az ablakot, kékes villámfény hasított Klim szobájába, és a mennydörgéstől megremegő ablaküvegek jajongtak, csengtek — a fiatalember lírai hangulatában megcsókolta a lány kezét. Ligyija nyugodtan fogadta, mintha nem is érezné. Amikor azonban Klim még egyszer meg akarta csókolni a kezét, Ligyija szelíden elvonta.

— Te nem hiszel nekem, pedig én... — kezdte Klim, de a lány letorkolta.

— Cseppet sem hasonlítasz Des Grieux lovaghoz. És én sem vagyok Manon.

Egy perc múlva pedig megborzongva mondta:

— Azt hiszem, a színészek szeretnek a legutálatosabban.

— Miért éppen a színészek? — kérdezte nyugtalanul Klim.

A lány nem felelt.

Az efféle gondolatok váratlanul villantak föl benne, nem kapcsolódtak az előzőhöz, és Klim mindig valami gyanús célzást érzett bennük. Csak nem tartja Ligyija őt is színésznek? Klim már sejtette, hogy Ligyija bármiről beszél is, mindig a szerelemre gondol, mint ahogyan Makarov a nők sorsára, Kutuzov a szocializmusra, Nyehajeva pedig állítólag a halálra, míg csak nem sikerült szerelmet kierőszakolnia. Klim Szamgin egyre kevésbé szerette azokat, akik egyetlen eszme megszállottjai voltak, s mindinkább félt tőlük: ezek

az emberek mind erőszakosak, valamennyiüket megfertőzte az a törekvés, hogy leigázzanak másokat.

Gyakran úgy rémlett neki, hogy Ligyija játszik vele. Ez fokozta a lány iránt érzett ellenszenvét, de félénkségét is növelte. Mégis csodálkozva állapította meg, hogy még ez sem taszítja el a lánytól.

Legrosszabbul akkor érezte magát, amikor beszélgetés közben Ligyija hirtelen furcsa mozdulatlanságba dermedt: erősen összeszorította ajkát, tágra nyitott szemmel maga elé bámult, és mintha keresztülnézett volna rajta; barna arcát ismeretlen gondolatok felhőzték. Ilyenkor egy csapásra megöregedett, éles eszűnek és veszélyesen bölcsnek látszott. Klim lehajtotta a fejét, nem bírta el a lány tekintetét; azt várta: Ligyija mindjárt valami szokatlan, nem épeszű dolgot eszel ki, és azt követeli, hogy ő váltsa valóra az ötletét. Félt, hogy nem tudja megtagadni ezt a lánytól. Csak egyetlenegyszer volt elég bátorsága, hogy megkérdezze:

— Mi lelt?

— Semmi — felelte a lány, hétköznapi, semmitmondó szóval.

De azután kényszeredetten elmosolyodott, lassú mosolya megvilágította arcát.

— Csend igézett meg. Pavla — emlékszel a szobalányunkra, aki meglopott, és aztán nyomtalanul eltűnt? — egyszóval ő mesélte nekem, hogy van egy „Csend" nevű lény. Én megértem őt, sőt szinte látom is: felhő- vagy ködféle. Átöleli az embert, beléje hatol, és mindent kiszív belőle. Olyan, mint a hideg borzongás. Minden felolvad benne, gondolat, szó, emlékezet, értelem... minden elvész! Csak egy marad az emberben: a félelem önmagától. Érted?

— Igen — felelte Klim. Nézte, mint huny ki az erőltetett mosoly a lány arcán, és ezt gondolta: „Játék. Persze hogy játék!"

— Én meg nem értem — folytatta új hangon, maró gúnynyal Ligyija. — Sem magamat, sem az embereket nem értem. Nem tudok gondolkozni... azt hiszem. Vagy csak a saját gondolataimmal foglalkozom. Moszkvában bemutattak egy

szektást: együgyű, kutyapofájú legény volt... Dülöngélt s ezt mormogta:

Lábam danolja: hová sietsz?
Kezem danolja: minek kapálsz?
*Vérem kérdi: minek élsz hát?**

Furcsa, nem igaz? Egyszerű, vézna legény... Az ilyesmire szerintem semmi szükség.

— Semmi szükség — helyeselt Klim.

Ligyija azonban váratlanul igen szigorúan kérdezte:

— De hátha szükség van rá? Honnan tudod: igen vagy nem?

Ligyija mindig így tett: kikényszerítette a helyeslést, de nyomban kétségbe vonta saját állítását. Klim könnyűszerrel igent mondott, vitatkozni azonban nem akart, mivel céltalannak találta: látta, hogy a lány nem is figyel az ellenvetésekre.

Klim azt is észrevette, hogy Ligyijával folytatott magányos beszélgetései nem tetszenek anyjának. Varavka is a homlokát ráncolta, szakállát rágcsálta vörös ajkával, és kijelentette, hogy a madarak csak akkor raknak fészket, ha már megtanultak repülni. Poros unalom, fáradtság, elkeseredés áradt belőle. Mindig olyan gyűrötten állított haza, mintha verekedett volna; súlyos testét belepréselte a bőrkarosszékbe, majd szódavizet ivott konyakkal, szakálla nedves lett tőle. Panaszkodott a városi elöljáróságra, a zemsztvóra, a kormányzóra.

— Oroszországban kétfajta ember él — magyarázta —: az egyik csak a múltról tud gondolkozni és beszélni, a másik pedig csupán a jövőről, mégpedig okvetlenül az igen távoli jövőről. A jelen, a holnap jóformán senkit sem érdekel.

Anya úgy ült Varavkával szemben, mintha arcképfestőnek ülne modellt. Ligyija azelőtt sem volt nagyon kedves apjához, most pedig valósággal félvállról válaszolgatott neki, közömbösen nézett rá, mint akire nincs szüksége. A nyomasztó unalom az utcára űzte Klimet. Ott szemtanúja volt, amint

egy részeg kispolgár tojást vásárolt egy kövér, félszemű parasztasszonytól: kivette a tojásokat a kosárból, világosság felé tartotta, átnézett rajtuk, majd a zsebébe dugta, s tatárul hajtogatta:

— Jaksi. Csoh jaksi.

Az egyik tojást a zsebe mellé ejtette és eltiporta, piszkos csizmájának talpa alatt cuppogott az eltörött tojás. A Moszkva szálló félig letört cégtábláján galambok üldögéltek, s bekandikáltak az ablakon, ahol egy fekete bajuszos ember állt, kabát nélkül, és fütyörészve, homlokát ráncolva vizsgálta, nyújtogatta világoskék nadrágtartóját. Egy nyájas arcú öregasszony gyermekkocsit tolt, amelyből két apró, rózsás kacsó kapdosott a levegőbe; a kocsi kereke meglökte Klimet, és az öregasszony mérgesen kiáltotta:

— Nem tud vigyázni? Pedig szemüveget visel!

Megtorpant, szippantott burnótjából, és sokáig hangosan szapulta az istentelen diákokat. Klim pedig továbbállt, és a szektásra gondolt, aki ezt mormogta: „Lábam danolja: hová sietsz?" Eszébe jutott a részeg kispolgár, a szigorú öregasszony és a nadrágtartójával bíbelődő fekete bajuszos ember is. Miért élnek ezek az emberek?

Egy korhadt kerítésekkel szegélyezett, szűk zsákutcában vagy húsz fiú nagy zajjal gorodkit[19] játszott. Odább Inokov hasalt a földön, mezítláb, hajadonfőtt; csapzott haja úgy csillogott a napon, mint a selyem, tarka arcát boldog mosoly ráncai barázdálták, még a szeplői is remegtek. Könyörgő hangon, lelkendezve kiáltotta:

— Petya: ne siess! Nyugalom! Üsd a bábut!... A bábut... eh, mellé!

Inokov gyakran került Klim szeme elé. Hol széles léptekkel, a földre bámulva haladt, s ökölbe szorított kezét a háta mögé rejtegette, mintha valami láthatatlan terhet cipelne a vállán, máskor a városi park padján ült, lebiggyesztett ajakkal, és elbűvölve figyelte a gyerekek szeszélyes játékait. A Szinyov kereskedőház pincéjéből ezer meg ezer féreg bújt

[19] *Orosz népi játék bottal és fabábukkal*

elő, nyüzsögtek, felmásztak a szürke kőalapzatra, és valósággal elborították, mint valami élő, fekete csipke... A járdán kúsztak, a temérdek ember lába között, a járókelők hátrahőköltek, ki félve, ki undorral, és vészjóslón vagy kárörömmel dohogtak:

— Rosszat jelent. Ez rosszat jelent.

— Badarság — rikoltotta hahotázva Inokov, s kivillant szabálytalan, csúf fogsora. — Valami rothad... — magyarázta.

Hórihorgas, ösztövér alakjától éppúgy elhúzódtak az emberek, akár a férgektől.

Klim egyszer szembetalálkozott vele. Köszönni akart, de Inokov elment mellette: szemét kimeresztette, mint a vak, ajkát pedig beharapta.

Inokov, Ljuba Szomovával együtt néhányszor ellátogatott Ligyijához. Klim látta, hogy az ék formájú legény hívatlan vendégnek érzi magát. Céltalanul sodródott ide-oda, mint az álmos sügér a vizes dézsában, meg-megrázta hosszú sörényét, összeráncolta tarka arcát, és kérdőn nézegette a bútorokat. Világos volt, hogy nem rokonszenvez Ligyijával, és róla gondolkozik. Hirtelen odalépett hozzá, és felvont szemöldökkel, tágra nyílt szemmel kérdezte:

— Szereti Turgenyevet?

— Olvasom.

— Hogyhogy olvassa? Olvasott tőle?

— Jól van, olvastam — állott rá Ligyija és mosolygott. Inokov pedig oktatón magyarázta:

— Olvasni a bibliát, Puskint, Shakespeare-t szokták, Turgenyevet pedig olvasgatják, az orosz irodalom iránt tanúsított udvariasságból.

Azután ostobaságokat mondott, arcátlan lett:

— Turgenyev cukrász. Amit ő csinál, nem művészet, hanem sütemény. Az igazi irodalom nem édes, hanem mindig keserű egy kissé.

Elmondta a magáét, majd félrevonult. Más alkalommal Ligyija mögé került, a válla fölé hajolt, és szintén váratlanul ezt kérdezte:

— Olvasta Csehov „Unalmas történet"-ét? Szórakoztató, ugye? A professzor egész életében tanított, életének vége felé pedig rádöbben: „Nincs általános érvényű, közös eszme." Akkor hát mit követett egész életében? Közös eszme híján mire tanította az embereket?

— És a közös eszme nem közhely? — kérdezte Ligyija.

Inokov csodálkozva pillantott rá.

— Micsoda? N-nos... erre nem gondoltam. Nem tudom — dünnyögte.

És makacsul folytatta:

— Csehovnál sincs közös eszme. Ő bizalmatlan az emberrel, a néppel szemben. Leszkov bezzeg hitt az emberben, de a népben ő se nagyon. Ezt mondta: „Szláv szemét, hazai trágya." De ő, Leszkov, töviről hegyire ismeri Oroszországot. Csehov rendkívül sokat köszönhet neki.

— Nem látom ezt — mondta Ligyija, s kíváncsian vizsgálta Inokovot.

— Olvassa el előbb az egyiket, azután a másikat, és meglátja.

Megérintette a lány vállát, Ligyija hátrahőkölt.

— Ide hallgasson: hol van az a gyönyörű lány, a barátnője?

— Bizonyára otthon. Szüksége van rá?

Ligyija mosolygott. Inokov arcán is remegtek a szeplők, szája gyerekesen széthúzódott, szemében lágy nevetés csillogott.

— Nevetséges a kérdésem? No, sebaj! Természetesen nincs szükségem rá, de érdekel, vajon hogyan fog élni? Ilyen szép teremtésnek nehéz az élete. Azután egyre az jár az eszemben, hogy nálunk is holmi Lola Monteznek[20] kell feltűnnie az új cár mellett.

— Belészeretett, úgy bizony — mondta Szomova, és nyájasan nézett barátjára. — Grisa nagyon szereti a ragyogást...

— Hogy belészerettem, ez badarság. Nem is tudok sze-

[20] *Lola Montez (Marie Dolores Eliza Rosenna Gilbert) angol táncosnő és kalandornő (1818?–1861).*

relmes lenni. Csupán arról van szó, hogy ez a kisasszony komolyan gondolkodóba ejt. Nagyon is elütő jelenség. És ezért szomorú vagyok, ha rá gondolok.

— Próbáljon nem gondolkozni — tanácsolta Ligyija.

Inokov csodálkozva rántotta föl a szemöldökét:

— Hát lehetséges ilyesmi: látni és nem gondolkozni?

Amikor Inokov és Szomova elment, Klim megkérdezte Ligyijától:

— Miért beszélsz vele mindig úgy, mint valami öreg hölgy?

Ligyija halkan nevetett. Karját összefonta a mellén, vállat vont.

— Én is érzem, hogy ez ostobaság, de nem találok más hangot vele szemben — magyarázta. — Úgy rémlik, ha másképp beszélnék vele, nyomban a térdére ültetne, átölelne és faggatni kezdene: hát maga miféle?

Klim elgondolkozott.

— Bizony, tőle akármilyen arcátlanság kitelik.

Egy este Szomova egyedül állított be. Nagyon fáradt volt, és izgatottnak látszott.

— Ma nálad alszom, Lidusa! — közölte. — Az én drágalátos Grisukom vidékre ment. Látnia kell, hogyan lázonganak a parasztok. Adj valamit innom, csak ne tejet. Talán bort, jó?

Klim lement, és hozott egy üveg fehér bort. Hármasban letelepedtek a díványra, és Ligyija kifaggatta barátnőjét: miféle ember Inokov.

— Én bizony nem tudom, barátaim! — kezdte Szomova, és tanácstalanul széttárta a karját; viselkedését Klim őszintének hitte.

— Hat éve ismerem, és második éve vele élek, de alig látom, mert állandóan ide-oda futkos. Beröpül, mint a méh, kering, zümmög, azután hirtelen kijelenti: „Ljuba, holnap Herszonba utazom." Merci, monsieur. Mais pourqoi?[21] Kedveseim: szörnyen ostoba, sőt szomorú dolog franciául be-

[21] *Köszönöm, uram. De miért?*

szélni a mi falunkban, de nekem mégis így tartja kedvem! Talán azért, hogy még ostobább legyen... de talán azért, hogy valami másra gondoljak, egy más életre.

Tréfás hangnembe csapott át, mulatságos hanglejtéssel beszélt, majd tűnődve folytatta, de bús humorral.

— Ismerni kell Oroszországot, azt mondja. Mindent ismerni kell... ez az ő törvénye. Még verse is van róla:

Szétszakítom a láncokat,
Miért ne tenném? — Van erőm,
Felkeltette alvó lelkem
*A sátán, a nevelőm.**

És hol itt van, hol nincs. Levél nem érkezik tőle, mintha én nem is léteznék... Aztán hirtelen bebújik az ajtón: kedvesen, bűnbánóan. Mondd: hol voltál, mit láttál? Akkor mesél valamit, ami ugyan nem nagyon csodálatos, de mégis...

Könny tolult Szomova szemébe. Elővette zsebkendőjét, zavartan megtörölte a szemét, és gúnyosan elmosolyodott:

— Az idegeim. Például ezt mesélte: Mariupolban egy özvegy kereskedőné férjhez ment egy néger matrózhoz, a néger pravoszláv hitre tért, és most tenort énekel a templomi kórusban.

Hangosan felzokogott, és újra szemére szorította a zsebkendőjét.

— A négert nem hiszem, ezt csak kitalálta. Képtelenségeket kitalálni: ez is a vesszőparipája. Úgy pöröl az élettel, mint valami szeszélyes feleséggel: ó, hát ilyen vagy? No, én még rajtad is túlteszek... Ó, gyerekek, mennyire megijeszt az ilyesmivel? Volt nálunk a faluban egy Mikeska Bobil[22] nevezetű garázda kópé: mindenkinek megkeserítette az életét a huncutságaival. Hát Grisa, akkor ott lakott a faluban, jól szemügyre vette, és valahányszor találkoztak, kézen állt előtte. Mindenki nevetett: hát ez meg mi? Mi-

[22] *Bobil: agglegény, családtalan.*

keska is nevetett. De a lányok meg a legények kötődtek vele: „Te bizony nem tudsz ilyet, Bobil!" Erre az dühbe gurult, és ölre ment Grisával. Grisa azonban erősebb volt, a földre teperte, és a fülét tépázta, mint valami kölyöknek, pedig Bobil közel jár a negyvenhez... Tépázta a fülét, és így oktatta: „Ne bomolj, ne bomolj! Ehhez mindenki ért, még különbül is!"

Szomova homlokát ráncolta és sóhajtott.

— Az igazat megvallva — folytatta halkan —, csúnya látvány volt, amikor Bobil hátán lovagolt. Ha Grigorij dühös, ijesztő az arca! Azután Mikesa sírt. Ha egyszerűen megverik, azt nem veszi ennyire zokon... de Grisa a fülét tépázta! Így hát kigúnyolták, és Mikesa elszegődött béresnek Zsadovszkijék majorjába. Én voltaképpen örültem, hogy elment, mert mindenféle ocsmányságot dobált az ablakon a szobámba: döglött egeret, vakondot, élő sündisznót... én meg szörnyen félek a sündisznótól!

Szomova összerezzent, felhajtotta borát. Majd megnyalta ajkát, s úgy beszélt tovább, mintha valami igen távoli dologra emlékezne vissza:

— A parasztok szerették Grigorijt. Mindent elmondott nekik, amit csak tudott. És mindig szívesen segített a munkájukban. Ügyes ács, szekereket javított. Mindenféle munkához ért.

Csüggedten hallgatott, és sóhajtva tette hozzá:

— Vidáman dolgozik.

Klim a lány elbeszéléséből megállapította, hogy Inokov valóban nem épeszű és veszélyes ember. Másnap közölte következtetését Ligyijával, a lány azonban igen határozottan kijelentette:

— Az ilyenek tetszenek nekem.

— Pedig, azt hiszem, ő nem nagyon kedvel téged.

Ligyija rásandított, és nem felelt.

Két nap múlva Szomova roppant izgatottan rontott be.

— A kormányzó elrendelte, hogy toloncolják ki a városból Inokovot. A tudósítása miatt neheztelt meg rá, amelyet a tűzkárosultak javára tartott jótékony célú sorsjátékról írt:

ezt ugyanis a kormányzó felesége rendezte. Keresik Grisát, rendőrök jártak nálam, követelték, hogy mondjam meg, hol van. De hiszen én sem tudom! Nem hitték el.

A lány a fejét fogta, s a széken himbálózva, így folytatta:

— Hiszen nem mondhatom meg: odament, ahol a parasztok lázonganak! De még azt sem tudom, hol lázonganak.

Ligyija meg akarta nyugtatni. Szomova azonban elcsukló hangon mondta:

— Te nem érted ezt. Hisz ő vak, önmagát sem látja. Vezető kell neki, dajka, ez vagyok én neki... Lida, kérd meg apádat... különben nem, nem kell!

Felugrott, sietve megcsókolta barátnőjét, és az ajtóhoz indult. De megállt, és így szólt:

— Azt hiszem, Dronovnak eljárt a szája a tudósításról, kívüle senki sem tudott róla. Meg túlságosan hamar is értesültek róla. Bizonyára Dronov tette... Isten veletek!

Elment, és már két hete nem látni a városban.

Klim a városi parkban ült, a tó partján, eltorzult képmását nézegette a zöldes víztükörben, és emlékezetébe idézte mindezt. Sétabotját a vízbe dugta, fröcskölt a víz a tükörköp fehér foltjára, széthasogatta... Azután Klim figyelte, amint újra láthatóvá válik a feje, a válla, megcsillan a szemüvege.

„Miért kellenek ilyen emberek, mint Szomova, Inokov? Bámulatosan zavaros, mocskos az élet" — gondolta s azt bizonygatta magának, hogy az élet könnyebb, egyszerűbb lenne Ligyija nélkül, aki bizonyára csak azért látszik rejtélyesnek, mert gyáva, gyávább Nyehajevánál, de ugyanolyan feszülten várja az alkalmat, hogy átengedje magát ösztönének... Nyugodtabb lenne az élet Tomilin, Kutuzov, sőt Varavka nélkül is, egyáltalán e sok bölcs meg szemfényvesztő nélkül... Túl sok olyan ember él, aki igyekszik rákényszeríteni másokra a maga ötleteit, feltevéseit, s azt hiszi, ez élete célja. Találóan jegyezte meg Turobojev:

„Mindegyikünk kolomppal a nyakán jár a földön, mint holmi svájci tehén."

Valahányszor Szamginnak ilyen természetű gondolatai tá-

madtak, világosan érezte, ezek az ő eredeti gondolatai, és éppen ezek különböztetik meg őt a másfajta emberektől. De azt is érezte, hogy ezekben a gondolatokban valami bizonytalanság, tétovaság és félénkség van. Nem is akarta hangosan kimondani őket. Még Lida előtt is sikerült eltitkolnia.

A tó vizén, zubbonya fehérsége mellett, hirtelen fekete folt tűnt fel, s ugyanakkor egy sértődött, nőies hang kérdezte:

— Mi az, Szamgin, ilyen fenn hordod az orrod?

Klim összerezzent, meglendítette botját és felkelt. Dronov állt előtte. Homlokába csúszott gyűrött sapkája alól füle még jobban elállt, s a sapka ernyője alatt nyugtalanul ragyogott apró szeme.

— Arra kértelek, hogy találkozzunk. Szomova megmondta neked?

— Nem értem rá — mondta Szamgin, s megszorította Dronov érdes, kemény kezét.

— És ennél a poshadt víznél üldögélni, erre ráérsz?

Orrát fújva és köhögve, Dronov a tóba köpdösött. Klim észrevette, hogy köpései szabályosan egy pontra, vagy annak közelébe esnek, s ez a pont az ő fehér sapkájának a tükörképe. Elhúzódott, és figyelmesen Ivan Dronov arcába nézett. Arca erősen megfogyott, dagadt, vörös kis orra mérgesen mozgott; szeme izgatottan csillogott, világosabb, hidegebb és komorabb lett, s már nem futkosott olyan sebesen, mint régen, ahogyan Klim emlékezett rá. Dronov ismeretlen orrhangon, összefüggéstelenül és gyorsan beszélt; elmondta, hogy rosszul él, munkája nincs; két hétig a sörraktár pincéjében üvegeket mosott, és ott meghűlt.

— Nincsen cigarettád?

— Nem dohányzom.

— Igaz, elfelejtettem. És nem is fogsz dohányozni?

— Nem tudom — válaszolta Klim, és vállat vont.

— Persze hogy nem fogsz.

Dronov hosszan, sípolva sóhajtott; köhögésben tört ki, aztán újra elkezdte:

— Tehát... tanulsz? Engem meg... felpiszkáltak, és aztán kidobtak. Ha nem dugnak be a gimnáziumba, akkor cégtáblákat vagy ikonokat festenék, vagy órát javítanék. Vagy valamilyen könnyebb munkát végeznék. Most meg úgy élek, mint egy félbemaradt ember.

Klim Dronov kajla fülére pillantott, s ezt gondolta:

„Ne hurcoltál volna a gimnáziumba tiltott könyveket."

Már majdnem meg is mondta neki, de az, mintha csak kitalálta volna a gondolatait, így szólt:

— Amikor ezek a hülyék kicsaptak a gimnáziumból, akkor még csak három hetedikes olvasott tolsztojánus brosúrákat, de most... — legyintett. — Egyre jobban mozgolódnak az elmék. Valami új Ézsaiás próféta jelentkezett, olyasféle, mint a te nagybácsid, s arra beszél rá mindenkit: Kedves gyermekeim, legyetek hősök, kergessétek el a cárt!

— És te? Te is el akarod űzni? — kérdezte Szamgin.

— Én nem veszek részt ebben a játékban. Én, testvér, nem hiszek sem a bácsikáknak, sem a nénikéknek.

Ferde száján könnyed mosoly bujkált, simogatta a sötét pihét az állán, s nyájasabban folytatta:

— Tomilinnak hiszek. Ő semmit sem követel tőlem, és sehová sem lökdös. A padláson berendezett magának egy világ-ítélőszéket, és... elégedetten él. Könyvekben és eszmékben vájkál, s igen naivan azt bizonygatja, hogy a világon mindenből kilóg a lóláb. Ő, testvér, egyet tanít: a hitetlenséget. Ez aztán az önzetlenség? Mi? — s Klim szemébe nézve, megismételte: — Ugye, ez önzetlenség?

— Igen...

Dronov levette sapkáját, a térdére csapott, s még nyugodtabban folytatta:

— Nagyszerű ember. Él és fel sem jajdul. A napokban temettek valakit, és a gyásznép egyik tagja mulatságosan megjegyezte: „Harminckilenc évig élt és jajgatott, tovább nem bírta — és meghalt." Tomilin azonban sokat kibír.

Szívós a tatár, nem pusztul el!
*Él, mint a vert eb, nem lustul el...**

Szürke felhők emelkedtek a fák mögül, a víz már nem csillogott, mint az olaj. Hűvös szél kerekedett, apró fodrokkal borította a tavat, lágyan megzizegtette a fák lombját, majd elcsitult.

„Sokáig beszél-e még?" — tűnődött Klim, és lopva figyelte Dronovot.

— Értekezést írt „A harmadik ösztön"-ről. Nem tudom, mi van benne, de a mottóját láttam: „Nem vigaszt keresek, csak igazságot." Elküldte a kéziratot valamilyen moszkvai professzornak; az pedig zöld tintával ráírta az első oldalra: „Eretnekség, közölhetetlen."

Leplezetlen örömmel, de halkan és szinte ügyetlenül nevetett, s közben sapkájával játszott.

— Persze éhen veszett volna, de a szakácsnő megmentette. Szentnek tartja Tomilint. Férje ruháiba öltöztette, eteti-itatja. Sőt vele is hál. Miért ne?

Ingyen semmit sem kaphatsz. A végzet
Engesztelő áldozatot követel.

A szakácsnő a végzete ennek a filozófusnak.

Dronov szaggatottan, szaporán beszélt, azon igyekezett, hogy két köhögési roham között minél többet mondjon el. Nyomasztó, unalmas volt hallgatni. Klim gondolataiba merült, és közben figyelte, amint Dronov a sapkáját gyömöszöli.

— Piszemszkijnek, az írónak, szintén a szakácsnője volt a végzete, az utcára sem ment ki nélküle. Az én végzetem azonban még nem találkozott velem.

Szamginnak hirtelen kedve támadt, hogy Margaritáról kérdezősködjön, de elfojtotta ezt a kívánságát; attól tartott, hogy akkor Dronov tovább fecseg, és még jobban bizalmaskodik. Eszébe jutott, hogy egy ízben ez a kellemetlen fickó lenézően és cinikusan így gúnyolódott Makarov kínlódásán:

„Ökör. Ugyan mitől fél? Az első alkalommal hunyja le a szemét, mintha ricinust venne be, és kész."

— Nagybátyád a szeretetről szaval . . .

— Letartóztatták.

— Tudom. De az ő szeretete csak veszekedést szít...

„Ez talán igaz" — gondolta Klim.

— Tomilin pedig a maga műveleteiből kikapcsolja a szeretetet és minden egyebet is. Ez nem rossz, pajtás. Nincs csalás. Miért nem mégy el hozzá? Tudja, hogy itt vagy. Dicsér téged: független elméjű embernek tart.

— Persze hogy felkeresem — mondta Klim. — De ki kell mennem a nyaralóba, hogy elintézzek valamit; holnap indulok...

Nem maradt semmi elintéznivalója, nem is készült a nyaralóba, egyszerűen nem volt kedve meglátogatni Tomilint, és egyre jobban feszélyezte Dronov bizalmaskodása. Klim könnyebben érezte magát, amikor Dronov haragos szemrehányásokat tett neki; most pedig aggodalmat keltett benne pajtása bőbeszédűsége; hogy Dronov esetleg gyakran akar találkozni vele, és hogy egyáltalán megzavarja az életét.

— Pénz nem kell, Ivan?

Nyomban ráeszmélt, hogy előbb-utóbb úgyis meg kellett kérdeznie ezt.

Dronov felállt, körülnézett, lassan felhúzta sapkáját lapos koponyájára, majd ismét leült.

— De kell.

Miután megkapta a pénzt, hirtelen mozdulattal kinyújtotta a lábát, a pénzt gyűrött nadrágja zsebébe dugta, azután begombolta kopott könyökű, szürke kabátja egyetlen gombját.

— Megjavíttatom a csizmámat.

Beleköpött a tó sötét vizébe, és miért, miért nem, mesélni kezdett:

— Tavaly nyáron itt, a sétáló közönség szeme láttára, Muszin-Puskin zemsztvofőnök anyaszült meztelenre vetkőzött és megfürdött. Néhány nap múlva pedig, odahaza a falujában, az ablakából nagyszemű söréttel lövöldözött a legelőről visszatérő nyájra. A parasztok megkötözték, és a városba vitték. Ott az orvosok megállapították, hogy a főnök

már régen, két-három hónapja megháborodott. És ebben az állapotban intézte az ügyeket, ítélkezett az emberek fölött. Bronszkij, egy másik zemsztvofőnök pedig fél rubelre bünteti a parasztokat, ha nem veszik le sapkájukat a lova előtt, amikor a lovász úsztatni viszi.

Klim még néhány percig elüldögélt, azután elbúcsúzott és hazaindult. Az ösvény fordulójánál visszanézett: Dronov még akkor is ott ült a padon, és annyira előrehajolt, mintha bele akarna ugrani a tó sötét vizébe. Klim Szamgin boszszúsan a földbe döfte a botját, és megszaporázta lépteit.

Nagyon bosszantotta ez a találkozás, elégedetlen volt önmagával, amiért ilyen színtelenül és fásultan viselkedett, miközben Dronovval beszélgetett. Gépiesen figyelt Dronov szavaira, s azon tűnődött, miért sugdolózik már három napja oly titokzatosan Ligyija meg Alina, és ma miért mentek ki váratlanul a nyaralóba? Tyelepnyeva izgatott volt, nyilván sírt, a szeme fáradtnak látszott; Ligyija gondterhesen forgolódott körülötte, és dühösen harapdálta az ajkát.

Klim széllel szemközt haladt a város főutcáján, amelyet már lámpák és kirakatok fényei ékesítettek. Papírfoszlányok kerültek a lába elé, s ez eszébe juttatta, hogy Ligyija és Alina tegnap a kertben levelet olvasott, és Alina így kiáltott fel:

— No hát?! Gazember!

„Csak nem Ljutovról mondja? — tűnődött Klim. — Valószínűleg mások is legyeskednek körülötte."

A szél esőcseppeket permetezett az arcába, meleg volt az eső, akár Nyehajeva könnye. Klim konflist fogadott, és a kocsiernyő alá rejtőzve, felháborodottan gondolt arra, hogy számára Ligyija valóságos kárhozat és betegség, amely zavarja az életét.

Hazaérve, alighogy levetette kabátját, máris megjelent Ljutov és Makarov. Makarov gyűrött volt, kabátja kigombolva, de arcán mosoly ragyogott, s úgy nézegette a szalont, mint valami kedvenc kocsmát, ahol rég nem járt. Ljutov flanellruhájában és élénksárga cipőjében hihetetlenül ízléstelen látvány volt. Kecskeszakállát leborotváltatta, csak gyér

macskabajuszát hagyta meg; arca kellemetlenül csupasz lett, és mongol arcra emlékeztette Klimet. Ljutov vastag ajka, szája túlságosan nagy volt, és gorcsös, kaján mosolya közben elővillantak apró halfogai.

Klim álmélkodva látta, hogy Ljutov milyen sietve s folényesen csókol kezet anyjának, és forgatja a nyakát, mikozben kancsal tekintetével szinte magához öleli az asszonyt.

„Szégyenlős vagy arcátlan?" — kérdezte Klim önmagától, és közben ellenségesen figyelte, amint Ljutov szembogara gyorsan végigsiklik Varavka bíborvoros arcán. Még jobban elámult, amikor látta, hogy Varavka örömmel, sőt tisztelettel üdvözli a moszkvai vendéget.

— Nagybátyám, Ragyejev, kozolte önnel . . .

— Hogyne, hogyne — kiáltotta Varavka, és karosszéket tolt a vendég elé.

— Ön meg akarja vásárolni egy bizonyos Turobojev birtokát . . .

— Úgy van.

— A birtoknak azonban van egy vitás területe, melynek tulajdonjogát Turobojevval szemben magának követeli menyasszonyomnak, Alina Markovna Tyelepnyevának, az ón leánya barátnőjének nagynénje . . .

Klim hallotta, hogy Ljutov szinte a „Kasira múltja" írnokának beszédét utánozza, úgy tárgyal, mint egy megrögzött pörlekedő, szándékosan az orrán át beszél.

„Persze hogy Alina őt nevezte gazembernek . . "

— . . . kedves leánya, remélem, jo egészségnek örvend?

— Kitűnően érzi magát. Ma kiutazott a nyaralóba az ön menyasszonyával együtt . . .

— Éppen ma, kérem? — kérdezte sivítva Ljutov és a karosszék karfájára támaszkodva, kissé felemelkedett, de nyomban visszaült. A rossz idő ellenére?

Klim furcsállotta Ljutovnak ezt a mozdulatát, és figyelmesebben szemügyre vette. De Ljutov már megváltoztatta a hangját, s üzletszerűen, nyugodtan tárgyalt Varavkával a földről, már nem komédiázott.

Gyanús volt Vera Petrovna ügyesen tettetett élénksége

is, ahogyan Makarovot fogadta; csak azokkal az emberekkel bánt így, akik kellemetlenek, de valamiért szükségesek voltak számára. Amikor Varavka a dolgozószobájába vezette Ljutovot, Klim anyját kezdte figyelni. Vera Petrovna a pamlagon ült, lornyonjával játszott, és kedvesen mosolygott, Makarov pedig szemközt, egy alacsony, párnázott széken foglalt helyet.

— Klim elmondta, hogy a professzorok szeretik magát...

Makarov nevetett:

— Könnyebb tanítani a tudományt, mint elsajátítani...

„Miért talál ki anya ilyesmit? — tűnődött Klim. — Én sosem mondtam neki effélét."

Belépett a szobalány, és így szólt Vera Petrovnához:

— Az úr kéreti...

Amikor az anya kisietett, Makarov csodálkozva kérdezte:

— Alina épp ma ment el? Különös.

— Miért?

— Hát... csak!

Klim gúnyosan elmosolyodott.

— Titok?

— Ugyan, ostobaság... Rosszul érzed magad, vagy haragszol valamiért?

— Fáradt vagyok.

Klim kinézett az ablakon. Szürke felhőfoszlányok váltak le az égről, és a háztetők, a fák mögé hanyatlottak.

„Udvariatlanság hátat fordítani neki" — gondolta Klim bágyadtan, de nem fordult meg.

— Összevesztek? — kérdezte.

Makarov válasza helyett azonban anyja szigorú kérdése csendült:

— Nem gondolja, hogy az egyszerűsítés a normális elme biztos ismertetőjele?

Ljutov éppen rágyújtott — cigarettája ferdén meredezett a borostyán szipkából — cuppogott, és így mormogott:

— A naiv elméé, kérem... a naivé!

Ljutov, Vera Petrovna és Varavka az ajtóban szorongott,

mintha nem merne belépni a szobába. Makarov odament, kirántotta a cigarettát Ljutov szipkájából, a maga szája szögletébe dugta, és vidáman harsogta:

— Ha valami képtelenséget mondott, hát ne higgyenek neki! Csak feltűnést akar kelteni.

Ljutov pedig elővette óráját, s a szipkájával megkopogtatta az üvegét.

— Megyünk, Konsztantyin?

És Varavkához fordult:

— Tehát sürgeti Turobojevot, nemde?

A hatalmas Varavkához képest Ljutov szinte kamasznak tetszett, összehúzta magát, válla lecsüngött, valósággal szánalmas látvány volt.

Amikor a váratlan vendégek eltávoztak, Klim megjegyezte:

— Furcsa látogatás.

— Üzleti látogatás — igazította helyre Varavka. Pocakjával a falhoz szorította Klimet, és szakállát babrálva, nyomban kiadta a parancsot:

— Holnap reggel menj ki a nyaralóba, rendezz be a földszinten egy szobát ezeknek, az emeleten pedig Turobojevnak. Érted? Nos, akkor rendben van ...

Felment a szobájába, úgy ugrándozott a lépcsőn, mint egy kamasz. Az anya utána nézett, sóhajtott és a homlokát ráncolta.

— Istenem! Milyen ellenszenves ez a Ljutov! Ugyan mit talál benne Alina?

— Pénzt — válaszolta kelletlenül Klim, és leült az asztalhoz.

— Milyen jó, hogy te nem vagy vaskalapos — mondta rövid hallgatás után az anya. Klim is hallgatott, mert nem tudta, miről beszéljen az anyjával.

— Makarovnak különös az arca — folytatta halkan Vera Petrovna, és nyilván másra gondolt. — Profilból valósággal bosszantó. Szemből pedig egészen más ember arca. Nem rossz értelemben mondom, hogy kétarcú ... Nem ... inkább szerencsétlen kettősség van benne ...

— Hogy értsem ezt? — kérdezte puszta udvariasságból Klim. Anyja vállat vont, s így felelt:

— Ez az én véleményem.

Mondott még valamit, Turobojevról. Klim nem figyelt rá. „Öregszik. Fecsegő lett" — gondolta.

Amikor anyja elment, Klim úgy érezte, hogy ismeretlen, fájdalmas érzés csapja meg, mint a kereszthuzat: mintha keserű füst kábította volna el, elemésztette gondolatait és vágyait, s valóságos fizikai émelygést keltett benne. A fejében és a mellében hirtelen fellobbant a gondolkodás, a beszéd és az emlékezés emberi képessége, de nem égett, csak lassan pislákolt... Azután nyomasztó, fájdalmas undor ébredt benne az egész környezet iránt, valósággal megutálta a képek tarka négyszögeibe zsúfolt falakat, a homályba vágott fekete ablaküvegeket, az asztalt, amelyről gőzölgő tea és faszén mérgező szaga szállt.

Klim merőn bámulta üres poharát, hallotta a kialvó szamovár bágyadt sivítását, és gépiesen ezt az egy szót ismételgette magában:

„Bánat."

Tunya értelme semmilyen más szót nem követelt, nem idézett fel. Szinte félálomban ment át a szobájába, kinyitotta az ablakot és leült. Kibámult a kert nyirkos sötétjébe, és figyelte, mint kopog, süvít ez a kéttagú szócska. Felködlött benne, hogy valószínűleg ilyen nyomott, kilátástalan hangulatban őrülnek meg a zemsztvofőnökök. Ugyan mi célból mesélt Dronov róluk? De Klim nem keresett választ ezekre a kérdésekre.

Fázni kezdett, s ez felrázta önfeledt, üres töprengéséből. Úgy rémlett, hogy már több órája ül így. De amikor lustán vetkőzéshez látott, hogy lefeküdjék, távoli harangkongás ütötte meg a fülét: csak tizenegyet számolt.

„Ilyen korán van? Furcsa..."

Elcsigázva, törődötten feküdt le. A szobalány kopogására ébredt: a vonathoz kellett sietnie. Klim fürgén kiugrott ágyából, és néhány másodpercig lehunyt szemmel állt: elvakította a csodálatosan éles reggeli napfény. Kint, a nyitott

ablakon túl, a nedves falevelek szintén vakítóan csillogtak, a kristályszerű esőcseppekben különböző színű, rövid és éles fénysugarak tükröződtek. Nedves föld és virágok üdítő illata töltötte meg a szobát, a friss reggeli levegő csiklandozta Klim bőrét. Összerezzent, amikor eszébe jutott:

„Milyen ostoba hangulatom volt tegnap."

De amint megvizsgálta önmagát, úgy találta, hogy ez a hangulata könnyű nyomot hagyott benne.

„A lélek fejlődésének betegsége" — állapította meg, miközben sietve öltözködött.

Este a homokdomb tetején üldögélt, a nyírfákkal tarkított fenyőliget szélén; száz lépésnyire előtte a nap fényében tarkán csillogó folyócska csörgedezett nyájasan, a girbegurba füzek közt malom rejtőzött, teteje bíborszínben lángolt, a folyón túl elterülő földeken pedig vidáman ágaskodott a vetés. Klim úgy találta, hogy a táj a gyermekkönyvek színes képecskéihez hasonlít; ámbár tudta, hogy ez a vidék szépségéről híres.

A dombtetőn — amelynek alakja a békebíró ünnepi fövegéhez hasonlított — Varavka nagy, emeletes villát épített, a lejtőn pedig még hat, orosz stílusú faragásokkal díszített, tarka házikó ereszkedett a folyó felé... A jobbszélső házban Alina gyámja lakott, egy mogorva öregember, a kerületi törvényszék bírája; a többi házat is városiak bérelték, de még nem költöztek be.

Nagy csend volt, csak a bogarak zúgtak-búgtak a nyírfák apró levelei közt, meg az esti szél meleg fuvallata zizegtette a fenyőtűket. A csendben Alina ízes hangja, lágy nevetése többször is Klim fülébe szállt, de ő makacsul távol tartotta magát a lányoktól. Varavka villájának kéményeiből füst kígyózott, az ablakok nyitva voltak, a személyzet sürgött-forgott — így hát Ligyija és Alina bizonyára tudta, hogy jött valaki. Klim néhányszor kiment az erkélyre, és sokáig álldogált ott: remélte, hogy a lányok észreveszik, és odasietnek hozzá. Látta Ligyija sárga blúzos, kék szoknyás vékony alakját, Alinát is megpillantotta, rajta piros ruha volt. Nehezen hihette, hogy a lányok nem vették észre.

Klim arra gondolt, hogy jó volna váratlanul elébük toppanni, és valami rendkívüli, megdöbbentő dolgot mondani vagy csinálni: például felszállni a levegőbe, vagy száraz lábbal átkelni a keskeny, de mély folyón.

„Micsoda ostobaság" — korholta magát Klim. Eszébe jutott, hogy a legutóbbi időben gyakran villannak át agyán ilyen gyermekes gondolatok, akár a suhanó fecskék... E gondolatai majdnem mindig Ligyijához fűződtek, és nyomukban mindig csendes aggodalom, a veszély homályos előérzete következett.

Gyorsan sötétedett. A kék égen, a folyó fölött, három csillag csüngött vékony fényszálakon és megannyi olajcsöppként tükröződött a sötét vízben. Alináék villájának két ablakában fény gyúlt, s a ház képmása felbukkant a folyóból; olyan volt, mint egy szétfolyó sárga szemű, hegyes sipkás torzul nagy, négyszögletes arc... Néhány perc múlva a két lány a tornácról lement a partra, és Alina panaszosan felkiáltott:

— Istenem, hogy unatkozom! Nem bírom...

— Menj már — mondta Ligyija leplezetlen bosszúsággal.

Klim felkelt, és gyorsan feléjük indult.

— Te itt vagy? — csodálkozott Ligyija. — Mire való ez a titokzatosság? Mikor érkeztél? Ötkor?

Csodálkozáson kívül Klim örömet is hallott hangjában. Alina szintén megörült.

— Pompás! Csónakázni megyünk. Te majd evezel. De arra kérlek, Klim, hagyd a bölcs beszédeket. Én már minden bölcsességet tudok, az ichtioszaurusztól kezdve egészen Flammarionig: jegyesem mindent elmesélt nekem.

Klim vagy félóráig evezett fölfelé, a két lány pedig hallgatott, és figyelte, amint a sötét víz finoman meg-megcsobban az evezőcsapásokra. Az eget egyre több csillag ékesítette. A partokról a tavasz bódító melege áradt. Alina sóhajtva mondta:

— Mi ketten, Lida, igazéletűek vagyunk, és Szamgin, ez a fehér angyal most elevenen a paradicsomba röpít minket.

— Charon — mondta halkan Klim.

— Mi? Charon ősz és nagy szakálla van, te pedig még messze vagy attól, hogy olyan szakállad legyen. Megzavartál — folytatta nyűgösen. — Valami mulatságos jutott eszembe, és el is akartam mondani, te meg... Bámulatos, hogy mindenki milyen szívesen javít ki és irányít másokat! Az egész világ: egyetlen javítóintézet Alina Tyelepnyeva számára. Ligyija naphosszat holmi Metyolkin vagy Metalkin vértelen verseivel kínoz... A gyámom egészen komolyan azt bizonygatja, hogy a „Gerolsteini nagyhercegnő" nem történelmi alak, hanem csak Offenbach találta ki az operettjéhez. Átkozott vőlegényem pedig szinte notesznak tekint, amelybe feljegyzi a gondolatait, megőrzés végett...

Ligyija halkan nevetett, Klim is elmosolyodott.

— Nem, én komolyan beszélek — folytatta a lány. Átölelte barátnőjét, és vele együtt ringatózott a csónakban. — Nemsokára megtelik a notesz! Amikor pedig lírai hangulatban van, úgy beszél, mint valami diakónus.

Alina Ljutov hangját utánozva, orrán át zengte:

— „Ó, te gyönyörűséges leányzó! Oldozd meg némaságom bilincseit, hogy lélekbe markoló szavakat merészeljek szólani néked." Tudjátok, ő szentül hiszi, hogy ez nevetséges: „merészelek" meg „néked"...

Ligyija tűnődve mondta:

— Könnyelműen viselkedsz vele. Ő szégyenlős, a tekinteted is zavarba ejti...

— Valóban? Könnyelműen? — kérdezte kihívóan Alina. — Hát te hogyan viselkednél egy olyan vőlegénnyel, aki folyton csak a materializmusról, idealizmusról meg az élet egyéb szörnyűségeiről regél? Klim, neked van menyasszonyod?

— Még nincs.

— Képzeld, hogy már van. Miről beszélnél vele?

— Természetesen mindenről — mondta Szamgin. Ráébredt, hogy felelős perc előtt áll. Óvatosan arra terelte a szót (és minden evezőcsapásnál meg-megállt), hogy a nővel való boldogság feltétele a tökéletesen őszinte lelki egyesülés. Alina azonban legyintett, és gúnyosan félbeszakította:

— Ezt már hallottam. Valószínűleg a békák is ezt brekegik...

Klim nem esett zavarba.

— De minden nő havonta egyszer kötelességének érzi, hogy hazudjék, elrejtőzzék...

— Miért csak egyszer? — kérdezte Alina változatlanul gúnyos hangon. Ligyija azonban tompán kijelentette:

— Megdöbbentően igaz ez.

— Mi igaz? — kérdezte Alina türelmetlenül. Aztán felháborodva kérdezte: — Nem szégyelli magát, Szamgin?

— Nem, inkább szomorú vagyok — felelte Klim, és nem nézett egyikükre sem. — Azt hiszem, vannak olyan... — „Leányok", akarta mondani, de elfojtotta a szót. — ... nők, akik hamis szeméremérzetükben lenézik önmagukat, mert a természet tökéletlennek teremtette őket. És vannak olyan lányok, akik csak azért félnek szeretni, mert azt hiszik, hogy a szerelem valahogy megalázza, nyomban állattá alacsonyítja őket.

Óvatosan beszélt, mivel attól tartott, hogy szavaiban Ligyija a Makarov gondolatait hallja meg; ezeket a gondolatokat bizonyára jól ismeri.

— Olyan nők is akadnak, akik talán éppen azért... élnek kicsapongó életet, mert sietnek szeretni, minél hamarább el akarják emészteni magukban mindazt, ami női, szerintük állati, hogy megszabaduljanak az ösztön béklyóitól...

— Ez csodálatosan igaz, Klim — mondta Ligyija halkan, de érthetően.

Klim érezte, hogy szavai meggyőzően csengenek a néma csendben, a nesztelenül sikló, sötét hullámok fölött.

— Ti ismertek ilyen nőket? Akár egyet is? — kérdezte halkan és bosszúsan Alina.

„Igen vagy nem?" — tanakodott Klim magában.

— Nem, nem ismerek. De bizonyos vagyok benne, hogy kell ilyen nőknek lenniük.

— Természetesen — mondta Ligyija.

Klim elhallgatott. A lányok is elcsendesedtek; kendőbe

burkolóztak, és szorosan egymáshoz simultak. Néhány perc múlva Alina megszólalt:

— Ne forduljunk vissza?

A csónak megbillent, és nesztelenül lefelé siklott. Klim nem evezett, csak az evezőkkel kormányozta a csónakot. Elégedett volt. Milyen könnyen rávette Ligyiját, hogy feltárja a lelkét! Most már teljesen világos, hogy a lány fél a szerelemtől, s csupán ez a félelme látszik benne rejtélyesnek, semmi más ... Saját félénkségét pedig azzal magyarázta Klim, hogy Ligyija kissé megfertőzi a félelmével. Csodálatosan egyszerű minden, amikor az embernek felnyílik a szeme. Miközben Klim így gondolkodott, Alina mérges panasza ütötte meg a fülét:

— Hát mégsem maradt el a bölcs elmefuttatás! Ó, engem az effajta beszélgetések kiűznek a világból, oda, „hol nincs se bú, se bánat, az élet viszont" ... gyors lefolyású.

Alina felkacagott, dülöngélt, a térdét csapkodta tenyerével, s úgy ismételgette:

— Ó, istenem! Gyors lefolyású ...

Nevetését és mozdulatait Klim durvának tartotta.

Ligyija hirtelen bedugta a kezét a vízbe, s olyan erősen megbillentette a csónakot, hogy barátnője megijedt.

— Megőrültél!

Ligyija vizet fröcskölt Alina arcába, nedves tenyerével végigsimított két orcáján.

— Gyáva.

A víz fekete csíkjának egyik oldalán vörösesbarna homokbuckák magaslottak, a másik oldalt pedig bokrok mozdulatlan taraja meredezett. Alina a partra mutatott:

— Odanézz, Lida: a föld feje a vízre hajol inni, a haja meg felágaskodik.

— Olyan mint egy disznófej — jegyezte meg Ligyija.

Búcsúzáskor Klim érezte, hogy a lány nagyon erősen megszorítja a kezét.

— Egész nyáron itt maradsz? — kérdezte Ligyija.

Alina a csillagokat nézte.

— Tehát holnap megérkezik a jegyesem — fontolgatta.

Átölelte Ligyiját, és lassan elindult vele a nyaraló felé. Klim pedig a fiatal fenyők ágaiba kapaszkodva, felmászott a meredek domboldalon. A fenyőtűk zizegtek, a homok csikorgott, de Klim mégis meghallotta Tyelepnyeva nevetését, majd néhány szavát is:

— ... Turobojev. De hát, lelkecském, hogyan élsz majd két tűz között?

„Igen — gondolta Klim. — Hogyan?"

Megállt és fülelt, de már egyetlen szót sem értett. Azután sokáig nézte a sötétben teljesen mozdulatlannak látszó folyót, a csillagok halovány tükörképét, míg csak meg nem fájdult a szeme.

Másnap reggel megjött az állomásról Ljutov és Makarov. Mögöttük bőröndökkel, ládákkal, csomagokkal és zacskókkal jócskán megrakott szekér döcögött. Klim még teával sem tudta megkínálni őket, máris megjelent Varavka egyik ismerőse, Ljubomudrov doktor; hórihorgas, ösztövér ember volt, kopasz, borotvált arcú, apró, aranyos fényű szeme valósággal elbújt összevont, fekete szemöldöke alatt. Klim majdnem egész napját vele töltötte, megmutogatta a villákat. A doktor csüggedten nézelődött, mint aki ismerkedik a hellyel, ahol akarata ellenére laknia kell. Ajkát harapdálta, füle táján kis dudorok mozogtak; sorra járta a házakat, és így dünnyögött:

— Úgy. Nos hát? Nagy-gyon szép.

Végül határozottan, basszus hangon közölte Klimmel:

— Akkor ezt választom.

Megigazította szürke, gyűrött kalapját s hozzátette:

— Vagy ezt.

Klimet kifárasztotta a doktor, de saját kíváncsisága is, amely egész nap kínozta. Tudni akarta: mit szóltak egymáshoz Ligyija és Makarov, mit csinálnak, miről beszélnek? Nyomban elhatározta, hogy odamegy Ligyijához. Amikor azonban elhaladt a saját nyaralójuk mellett, Ljutov hangjára lett figyelmes:

— Várj, Kosztya, maradjunk még ...

Ljutov hangja közelről hallatszott, egy sűrű nyírfacsoport

mögül; a kis liget valamivel az ösvény alatt terült el, amelyen Klim haladt. Ljutovot azonban nem látta: bizonyára feküdt. Csak Makarov sapkáját vette észre, amely fölött kék füstcsík kígyózott.

— Most legszívesebben szitkozódnék, veszekednék valakivel — csengett tisztán Ljutov klarinétszerű hangja. — Veled, Kosztya, nem lehet. Hogyan vesszek össze egy lírikussal?

— Próbáld meg.

— Nem, el sem kezdem.

— Azt mondják, Fet dühös természetű... Pedig lírikus.

Klim megállt. Nem akart találkozni sem Ljutovval, sem Makarovval. Az ösvény azonban lejtett, és lefelé menet okvetlenül észrevennék. A dombra felmászni pedig nem akart, mert fáradt volt, meg aztán úgyis meghallanák léptei zaját. Akkor aztán azt gondolhatnák, hogy ő a beszélgetésükre fülelt.

Egy helyben állt, és homlokát ráncolva figyelt.

— Miért iszol előtte? — kérdezte egykedvűen Makarov.

— Hogy lássa. Én becsületes fickó vagyok.

— Hisztériás vagy. És képzelődsz. Ha szeretsz valakit, akkor szeress,

ne tétovázgass,
Tedd félre bánatod, s baljós gyötrelmeidet.

— Ehhez ki kell ráznom az agyamat a koponyámból.

— Akkor hagyd ott Alinát.

— Ehhez meg akarat kell.

Makarov vagy két percig fojtott hangon s olyan pergően beszélt, hogy Klim csupán egyes mondatfoszlányokat hallott:

— Nemi önzés... színlelés...

Azután megint Ljutov kezdte el; szintén halkan beszélt, de szavai élesen belehasítottak a csendbe:

— Teljesen érett és nagyon érdekes érzés ez... De elfelejted, hogy én kereskedő családból származom. Ez arra kötelez, hogy mindent a lehető legpontosabban mérlegeljek

és fontolóra vegyek. Alina Markovnából sem hiányzik a gyakorlati ész. Látja, hogy élete első lépéseinek leendő társa igen kevéssé hasonlít Adoniszra, sőt össze sem lehet mérni őket. De azt tudja és figyelembe veszi, hogy a „Ljutov Testvérek, Pehely és Toll" cég egyetlen örököse vagyok.

Most néhány másodpercre Makarov dünnyögése szakította félbe Ljutov beszédét.

— Barátom, te olyan ostoba vagy, mint a tök — folytatta Ljutov. — Hiszen én nem képet vásárlok, hanem leborulok egy nő előtt, akivel nem csupán gyarló testem, hanem éhes lelkem is egyesülni vágyik. És amikor e nő gyönyörű kezét simogatom, ezt mondom neki: „Eszközök eszköze." „Hát ez meg mi", kérdi ő. Így felelek: „Egy ókori görög nevezte ily bölcsen az emberi kezet." „Inkább a saját szavaival beszélne, akkor talán mulatságosabb volna." Képzeld, Kosztya: mulatságosabb! Csak ennyi. Nem értem: vajon én mulattatásra születtem?

— No elég, Vlagyimir. Menj aludni! — mondta hangosan és dühösen Makarov. — Már mondtam neked, hogy nem értem ezt a... csűrés-csavarást. Én csak egyet tudok: a nő a férfit egy másik nő számára szüli.

— Merő zagyvaság...

— Matriarchátus...

Ljutov éleset füttyentett, és a két barát beszéde megint érthetetlen lett.

Klim megkönnyebbülten felsóhajtott. Bogár bújt az inge alá, a hátán mászkált, és tűrhetetlen viszketést keltett. Néhányszor megpróbálta óvatosan a nyírfa törzséhez dörzsölni a hátát, a fa azonban csikorgott, hajladozott, levelei megzizzentek. Klim izgalmában egészen megizzadt: hátha Makarov felkel, körülnéz, és észreveszi, hogy ő hallgatózik.

Ljutov sirámait Klim elégedetten hallgatta, sőt, egyszer-kétszer gúnyosan elmosolyodott. Úgy vélte, Makarov helyében ő okosabban beszélt volna, Ljutovnak erre a kérdésére: „Hát én mulattatásra születtem?" pedig kérdéssel felelt volna:

„Hát mire?"

Ott, ahol Makarov ült, továbbra is kék füstcsík szállt; Klim leereszkedett oda. Kis homokgödörben aranyszínű és kékes tűzkígyók tekerőztek, gyorsan emésztették a vörösbarna fenyőtűket, és az apró, sima kéregdarabkákat.

„Gyerekesség" — gondolta Klim Szamgin. Homokkal szórta be a tüzet, és gondosan letiporta. Amikor Varavka villája elé ért, az ablakból Makarov szólította meg halkan:

— Hová mégy?

Szájában az elmaradhatatlan cigaretta, kezében füzet, festői pózban állt.

— A lányok nagyon izgatottak — újságolta. — Alina fél, hogy meghűlt és nyűgösködik. Ligyija pedig zord kedvében van: ráripakodott Ljutovra, mert az rosszallóan nyilatkozott Marija Baskirceva „Naplójáról".[23]

Klim attól tartott, hogy Makarov is átmegy a lányokhoz, ezért későbbre halasztotta látogatását és befordult a szobába. Makarov leült egy székre, kigombolta inge gallérját s megrázta a fejét. Finom papírú füzetét az ablakpárkányra tette és hamutálcát rakott rá.

— Mindenki valahogy izgatottan unatkozik, pajtás — mondta homlokát ráncolva, és a haját borzolta. — Az irodalomban nem olvasható, hogy azelőtt ilyen különös unalmat éreztek volna az emberek. Talán nem is unalom ez?

— Nem tudom — felelte Klim, aki valóban unatkozott. Azután lustán hozzátette: — Azt mondják, élénkség tapasztalható . . .

— Csak a könyvekben.

Klim nem felelt. Azt figyelte, amint a vöröses napsugáron át-átsuhannak és furcsán színtelenné válnak a legyek; némelyik mintha szilárd pontot látott volna a levegőben, sokáig remegett fölötte, nem merve rátelepedni, azután majdnem a földig zuhant alá, majd ismét felröppent a láthatatlan pontra. Klim tekintetével a füzetre mutatott:

— Mi ez?

— A „Szocialisták Szövetsége" programtervezete. Azt ál-

[23] *Marija Konsztantyinovna Baskirceva (1860—1884) orosz festőnő és írónő, egy ideig Nyugat-Európában élt. Naplója hosszú ideig divatos olvasmány volt.*

lítja, hogy az obscsina[24] következtében az orosz muzsik fogékonyabb a szocializmus iránt, mint a nyugati paraszt. Régi história. Ljutov érdeklődik iránta.

— Unalmában?

Makarov vállat vont.

— N-nem, őneki sajátos felfogása van a politikáról. Én nem értem ebben a tekintetben.

— Egyébként pedig, más tekintetben, miféle ember?

Makarov felvonta szemöldökét, és cigarettára gyújtott. Az égő gyufát a hamutartóba akarta dobni, de a tejespohárba dugta.

— Ó, a fene vinné el!

Kiloccsantotta a tejet az ablakon, a fehér folyadékcsík után nézett, és bosszúsan közölte:

— A virágokra fröccsent. Van itt pianínó?

Nyilván megfeledkezett Klim kérdéséről, vagy nem akart válaszolni.

— Minek neked pianínó? Talán tudsz játszani rajta? — kérdezte Szamgin ridegen.

— Képzeld: tudok! — mondta Makarov, és megropogtatta összeszorított ujjait. — Hallás után kezdtem, azután órákat vettem... Még gimnazista koromban. Moszkvában pedig a tanárom arra biztatott, hogy iratkozzam be a zeneakadémiára. Igen. Tehetséges vagyok, mondta. De én nem hiszek neki. Bennem nincs semmilyen tehetség. Zene nélkül azonban nehéz az élet, hidd el pajtás...

— Bent van a pianínó, anyám szobájában — mondta Klim.

Makarov felállt, hanyagul zsebébe dugta a füzetet, és kezét dörzsölve kiment.

Alighogy felcsendültek az első akkordok, Klim kiment a teraszra, s ott álldogált egy percig. A folyón túl elterülő vidéket nézte, amelyet jobbról fekete félkörben erdő határolt, balról pedig kékesszürke felhők halmaza; mögöttük már lenyugodott a nap. Az enyhe szél lágyan kergette a folyó felé a vetés őszes-zöld hullámát. Ismeretlen, bús zene-

[24] *Faluközösség*

darab éneklő dallama szállt... Klim Tyelepnyeva villája felé tartott. Nagy szakállas, falábú paraszt állta útját.

— Nincs kedve az úrnak harcsára halászni?

Klim szótlanul elhessegette.

— Két pudot is nyom — szólt utána csüggedten a paraszt.

Alina szobalánya közölte Klimmel, hogy a kisasszony gyengélkedik, Ligyija pedig sétálni ment. Szamgin lebaktatott a folyóhoz, és végigtekintett a parton, fölfelé is, lefelé is — Ligyija nem volt sehol. Makarov most igen szilaj melódiát játszott. Klim elindult hazafelé, és újra beleütközött a parasztba: az ösvényen állt, egy fenyőágba fogózott, és falábával a homokot túrta, kört akart húzni. Elgondolkozva Klim arcába nézett, utat engedett, és halkan, majdnem súgva szólt a fülébe:

— Katonafeleség is akad... tüzes!

Amikor Klim felért a nyaraló teraszára, Makarov abbahagyta a játékot. Ljutov idegtépő hangja szárnyalt:

— A nép mindent átgondolt, kedves Ligyija Tyimofejevna: a tudatlanság paradicsomát és a tudás poklát egyaránt.

A szobában nem égett lámpa, a félhomály eltorzította Ljutov alakját, megfosztotta világos körvonalaitól. Ligyija az ablaknál ült, fehér ruhában, és csak göndör, sötét feje látszott a muszlinfüggönyön. Klim megállt az ajtóban, Ljutov háta mögött és hallgatta szavait:

— Midőn a paradicsomból kiűzött Ádám visszatekintett a tudás fájára, észrevette, hogy isten már tönkretette a fát: elszáradt. „És akkor az ördög Ádámhoz lépe, s így szóla: kitaszított gyermek, nincs más utad, mint a földi gyötrelem. És a földi pokolba vonta Ádámot, s megmutatá neki mindazon gyönyörűséget és szennyet, mit Ádám ivadéka teremtett." Erről a témáról a magyar Madách Imre nagyon kitűnő művet írt. Hát így kell felfogni ezt, Lidocska, maga pedig...

— Én másról beszélek — mondta Ligyija. — Én nem hiszem... Ki az?

— Én — felelte Klim.

— Miért jelensz meg ilyen titokzatosan?

Kérdésében Klim bosszúságot hallott és megsértődött. Odament az asztalhoz, meggyújtotta a lámpát.

Hunyorogva lépett be a borzas Makarov, Ljutovra sandított, majd a vállára támaszkodott, és lenyomta egy fonott karosszékbe.

— Magad nem alszol, de másokat álomba űzöl?

Ligyija megkérdezte:

— Miért gyújtottál lámpát? Olyan szépen cikáztak a szárazvillámok.

— Nem szárazvillámok: vihar lesz — igazította helyre Klim, és el akarta oltani a lámpát, Ligyija azonban rászólt:

— Hagyd.

Makarov fel-alá járt a teraszon, és halkan fütyörészett; hol felbukkant a néma villámfényben, hol pedig eltűnt.

— Kísérjen el — fordult Ligyija Ljutovhoz, és felkelt a székről.

— Örömmel.

Kint a teraszon, Makarov kijelentette:

— Én is megyek.

Ligyija azonban odaszólt:

— Nem, nem kell.

Makarov a tarkójára kulcsolta a kezét, és egy-két percig nézte, amint Ljutov félrehúzza Ligyija feje elől a fiatal fenyő ágait, hogy zavartalanul mehessen. Azután rámosolygott Klimre és megkérdezte:

— Hallottad? Nem kell. Ezt a két szót használja leggyakrabban, ez határozza meg a világhoz, az emberekhez való viszonyát: nem kell.

Makarov cigarettára gyújtott, tövig égette a gyufaszálat, majd vállával az ajtófélfának támaszkodott, és egy olyan orvos hangján folytatta, mint aki egy érdekes kóresetet mesél kollégájának:

— Amikor valakivel beszélget, mindig azon igyekszik, hogy más ne hallja, ne tudja, miről van szó. Mintha attól félne, hogy az emberek egymással egyetértésben valami hamisat állítanának, és noha az ellentmondások érdeklik, ő mégsem szívesen kelt ellentmondást... Talán azt gondolja,

hogy minden embernek titka van, amelyet csak a Ligyija Varavka nevű leányzóval közölhet?

Klim úgy találta, hogy Makarov helyesen beszél, és méltatlankodott: miért éppen Makarov és nem ő mondja ezt? És miközben szemüvegén keresztül barátját nézte, arra gondolt, hogy anyjának igaza van: Makarov arca valóban kettős. Ha nem volna olyan gyermekes, kissé ostoba a szeme – akkor arca romlott emberre vallana. Klim gúnyosan elmosolyodott:

— Te mégis szerelmes vagy belé.

— Már mondtam neked: nem.

Makarov olyan hevesen ráfújt a cigarettájára, hogy szikrák röppentek tüzes végéről.

— Ligyija azonban nem hiú. Sőt, azt hiszem, nem becsüli magát kellően. Világosan érzi, hogy az élet igen komoly dolog és nem jámbor mulatság. Olykor úgy hiszem, hogy mindjobban gyűlöli önmagát, a tegnapi lényét.

Makarov elhallgatott, majd halkan felnevetett.

— Ismerek egy természettan-szakos hallgatót: tehetséges legény, de lusta disznó és selyemfiú, nyíltan együtt él egy gazdag öregasszonnyal... egyszóval, ő igen helyesen állapította meg: „Valamennyiünket a múlt tart el." Egyszer szemrehányást tettem neki, ő akkor fakadt ki így... Ebben van valami, pajtás...

— Én semmit sem látok benne, csak cinizmust — mondta Szamgin.

A vihar közeledett. A fekete esőfelhő áthatolhatatlan sötétséget borított a tájra. A folyó eltűnt, és csak a Tyelepnyeva nyaralójának ablakán kiszűrődő fény világította meg egy helyütt a sűrű víztömeget.

Makarov most alig hasonlított arra a véres vászoningű fiatalemberre, akit Klim ijedten vezetett az utcán. Ez az ellentét kíváncsiságot és bosszúságot ébresztett Klimben.

— Megváltoztál, Konsztantyin — jegyezte meg rosszallón.

Makarov mosolyogva kérdezte:

— Előnyömre?

— Nem tudom.

Makarov bólintott, és lesimította széthulló haját.

— Úgy hiszem, nyugodtabb lettem. Tudod, úgy érzem, mintha bősz fenevadat üldöztem volna, és nem magamra lőttem, hanem arra. Ráadásul pedig a sarok mögé néztem.

Elhallgatott, majd elgondolkozva, halkan folytatta:

— Gyermekkoromban semmitől sem féltem... sem a sötétségtől, sem a mennydörgéstől, sem a verekedéstől, még az éjszakai tüzek fényétől sem; az utcában, ahol laktunk, sok volt a részeg, és gyakran ütött ki tűz. Az utcasarkoktól azonban még nappal is féltem; megesett, hogy mentem az utcán, be kellett fordulnom... és mindig úgy rémlett, hogy a sarkon vár valami, nem néhány kölyök, aki elpáholhat, nem is élőlény, hanem valami... mesebeli alak. Talán nem is féltem, hanem csak túl mohón vártam olyasmire, ami nem hasonlít arra, amit már láttam és tudtam. Én tízéves koromra már sokat tudtam, pajtás... majdnem mindent, amit ebben a korban nem kellett volna tudnom. Lehet, hogy olyat vártam, amit még nem ismertem, akár rossz, akár jó, csak más legyen.

Nevető szemmel nézett Klimre, és mélyet sóhajtott.

— Most pedig nyugodtan nézek be minden sarkon, mivel tudom: a mögött a sarok mögött sincs semmi, amelyet a legszörnyűbbnek tartanak.

— Én úgy vélem, hogy az életben a legszörnyűbb a hazugság! — jelentette ki Klim ellentmondást nem tűrő hangon.

— Igen. És az ostobaság... Nézetem szerint az emberek igen ostobán élnek.

Hallgattak.

— Megyek, játszom még egy keveset — szólalt meg Makarov.

Az asztal fölött, a lámpa körül haszontalan, szürke teremtmények keringtek, megperzselődve az abroszra hulltak, és hamujukkal borították. Klim bezárta a teraszajtót, eloltotta a lámpát, és aludni ment.

Hallgatta a közeledő mennydörgés robaját, és valami megfoghatatlan dologról tűnődött, amit nem lehetett sem sza-

vakba, sem képekbe önteni. Tétova érzés áradata sodorta, lassan áthömpölygött rajta, de mintha agyán kívül is visszhangzott volna, az égzengés tompa morajában, a háztetőt verdeső gyér, nagyszemű eső kopogásában, a Grieg-darabban, amelyet Makarov játszott... A felhő fukarul elhullajtott néhány tucat kövér esőcseppet, azután elvonult, a mennydörgés is csendesebb, távolibb lett, az ablakon beragyogott a hold, és fénye mintha eltaszított volna minden tárgyat: megmozdult a bútor, megingott a fal... A malomban ijedten vonított a kutya, Makarov abbahagyta a zongorázást, ajtó csapódott, Ljutov halk hangja csendült. Azután minden elnémult, és a dermedt csendben Klim még erősebben érezte, mint árad el benne a testetlen gondolat.

Nem hasonlított ez ahhoz a szomorúsághoz, amely nemrég fogta el, álomkép volt, riasztó érzés: mintha feneketlen mélységbe zuhanna, elszakadna megszokott gondolataitól, és valami új, ellenséges gondolat felé közeledne... Saját gondolatai valahol benne rejtőztek, de ezek sem öltöztek szavakba, és erőtlenek voltak, akár az árnyék. Homályosan érezte: be kell vallania valamit önmagának, de nem tudott és félt ráébredni, hogy mi az.

Szél kerekedett, zúgtak a fenyők, a tetőn tompán fütyült valami; a holdfény minduntalan betört a szobába, s eltűnt ott, majd újra a sötétség nesze és suttogása töltötte meg. A szél gyorsan elűzte a rövid tavaszi éjszakát, az ég hideg zöld színűre vált. Klim a fejére húzta a takarót; hirtelen ez jutott eszébe:

„Valójában tehetségtelen vagyok."

Ez a sejtés azonban nem sértette, s nyomban eltűnt. Klim megint arra figyelt, mint ömlik el benne a lényét elemésztő, alaktalan gondolat.

Korán kelt, s úgy érezte, mintha por rakódott volna le a fejében.

„Ugyan honnét, miért támad ilyen hangulatom?" — tűnődött.

Amikor egymagában teáját itta, beállított a szürke porköpenyes Turobojev és Varavka; Varavka hordóhoz hason-

lított, Turobojev azonban a bő szürke zsákban is karcsú maradt, amikor pedig ledobta válláról a vászonköpenyt, szálegyenesnek és valósággal szikárnak látszott. Hideg szemét kékes árnyak keretezték, mozdulatlan tekintetében Klim szomorúságot, gonoszságot vett észre.

Varavka kirázta a port szakállából, és közölte Klimmel: anyja arra kéri, holnap este térjen vissza a városba.

— Megjönnek hozzá ezek a zenészek, te ismered őket, és hát...

Bizonytalan mozdulatot tett vörös kezével, Klim pedig szinte dühösen gondolta:

„Úgy látszik, Varavka és anya szándékosan kergetnek el innen, hogy minél kevesebbet legyek Ligyijával."

Az is eszébe ötlött, hogy ismerősei olyan gyanús gyorsasággal gyülekeznek köréje, amely csak színpadon vagy utcai szerencsétlenség esetén természetes. Nem volt kedve a városba menni, mert kíváncsiság furdalta: Ligyija vajon hogyan fogadja Turobojevot?

Varavka tervrajzokat, írásokat húzott elő vastag aktatáskájából, és arról beszélt, mennyire reménykednek a liberális képviselők az új cárban. Turobojev pedig kifürkészhetetlen arccal hallgatta, s közben hörpintgette tejét a pohárból. A terasz ajtajában megjelent Ljutov, vörösen, nedves hajjal; hunyorgott kancsal szemével s közölte:

— Hát én megfürödtem!

— Korai még, kockázatos — mondta Varavka szemrehányóan. — Engedje meg, hogy megis... bemutassam...

Klim megfigyelte, hogy Turobojev hanyagul szorít kezet Ljutovval; egyik kezét nyomban a zsebébe dugja, az asztal fölé hajol, és galacsint gyúr kenyérbélből. Varavka pedig gyorsan eltolta az edényt, és kibontotta a tervrajzot. A teáskanál nyelével bökdösve a térkép zöld foltjait, erdőkről, mocsarakról, homokos területekről beszélt. Klim felkelt és elment, mivel érezte, egyre jobban gyűlöli ezeket az embereket.

Az erdőben, a dombtetőn, kiválasztott egy helyet, ahonnan jól lehetett látni a villákat, a folyópartot, a malmot és

a Varavka nyaralótelepétől nem messze eső Nyikonovo falucskába vezető utat; leült a nyírek alá, a homokba, és kinyitotta Brunetière „Szimbolisták és dekadensek" című könyvét. A nap azonban zavarta az olvasásban, de még jobban zavarta az, hogy mindenképpen látnia kellett, mi történik odalent.

A malom mellett egy nagy szakállú, vörös inges paraszt – aki olyan kicsinek látszott, mint a játékszer – egy ladik fenekét tömítette; a fakalapács kongó ütései jól hallatszottak a csendben. Egy hasonlóan apró asszony, szoknyája alját rázogatva, libákat hajtott a folyóhoz. Két lurkó horgászbottal a vállán haladt a parton, az egyik sárga volt, a másik kék. Amott meg Makarov lépdelt, törülközőjét lóbálva: odaért a fürdőház pallójára, meztelen lábát a vízbe lógatta, de nyomban kirántotta és megrázta, mint a kutya. Majd hasra feküdt, keresztben a pallón, megmosta a fejét, az arcát, és lassan elindult vissza, a nyaraló felé; útközben a haját törölgette, s fejére csavarta a törülközőt, mintha le akarná tépni a fejét.

Klimet felhevítette a nap melege, elbódította az erdő mámoros illata, és elszunnyadt. Amikor felnyitotta szemét, Turobojevot vette észre a parton: a fiatalember levette kalapját, és hirtelen, mintha rugóra járna, Alina Tyelepnyeva után fordult, aki a malom felé ment. Balra, messze pedig Ligyija vékony fehér alakja siklott a faluba vivő úton.

„Látta-e Ligyija? Beszéltek-e?"

Klim felállt, és a folyóhoz akart menni. De valósággal megbilincselte a nyomasztó ellenszenv, gyűlölte Turobojevot, Ljutovot és Alinát, aki eladja magát, de Makarovot és Ligyiját is, mert nem akarják vagy nem tudják szemébe mondani Alinának, milyen szemérmetlenül viselkedik.

„Ha én olyan közel volnék hozzá, mint ők... Különben, vigye el az ördög valamennyiüket..."

Lustán leheveredett a homokba, amelyet már alaposan felmelegített a nap, és a szemüvegét törölgette. Közben figyelte Turobojevot, aki továbbra is ott állt, két ujja közé szorította kis szakállát, és szürke kalapjával legyezte az ar-

cát. Makarov odament hozzá, és mindketten lassan a malom felé indultak.

„Voltaképpen ezek a világ-okosai mind unalmas emberek. És hamisak — állapította meg Szamgin, mivel érezte, hogy újra erőt vesz rajta az elmúlt éjszaka hangulata. — Mindegyikük lelkében, a szavak mögött, bizonyára valami egyszerű dolog rejlik. Köztük és köztem csak az a különbség, hogy ők hivőnek vagy hitetlennek tudnak mutatkozni, bennem pedig még nincs sem szilárd hit, sem makacs hitetlenség."

Nem először képzelte, hogy kívülről, gépiesen temérdek éles, különféle gondolat hatol belé. Ezek a gondolatok ellentmondóak, és ki kell választania közülük a legmegfelelőbbeket. De akárhányszor megpróbálta rendbe szedni mindazt, amit hallott és olvasott, egybefoglalni azokat a véleményeket, amelyek pajzsul szolgálhatnak az okosok erőszakoskodásával szemben, és ugyanakkor kellő élességgel hangsúlyozhatnák saját egyéniségét — ez sosem sikerült. Úgy érezte, a különböző vélemények, eszmék, elméletek lassú forgószele kavarog benne, és csak elgyengíti, nem nyújt semmit, nem szívódik fel lelkébe, értelmébe. Olykor valóságos rettegéssel töltötte el az az érzés, hogy ő csak űr, amelyben szüntelenül szavak és gondolatok forrnak — forrnak, de nem melegítenek. Meg is kérdezte önmagától:

„Csak nem vagyok ostoba?"

Ezen a forró napon, amikor a homokon ülve elnézte, amint Turobojev, Makarov és köztük Alina visszafelé halad a malomból — vigasztaló gondolat gyúlt agyában:

„Feleslegesen izgatom magam. Tulajdonképpen nagyon egyszerű az egész: számomra még nem jött el az idő, hogy higgyek. Lelkem mélyén azonban már érik az igaz hit magva, az én hitemé! Még magam előtt sem világos, de ennek a hitnek a titokzatos ereje taszítja el tőlem mindazt, ami idegen, s nem engedi befogadnom. Vannak nekem való és nem nekem való eszmék; némelyiket magamévá kell tennem, másikat elég csak ismernem. Még nem találkoztam olyan eszmékkel, amelyek »kémiai rokonságban« vannak ve-

lem. Helyesen mondja Kutuzov, hogy minden társadalmi egyed számára vannak bizonyos nézetek és vélemények, amelyek kémiai rokonságban állnak vele."

Kutuzov emléke kissé zavarba hozta Klimet. Úgy érezte, valamilyen belső akadályba ütközött. De gyorsan megkerülte, és így szólt önmagához:

„Zűrzavaros dolog ez, de csak azt bizonyítja, hogy veszélyes idegen eszmékből táplálkozni. Van egy korrektor, aki észreveszi ezeket a hibákat."

Majd visszatért előbbi ötletéhez:

„Hát ezért rémlik olykor, hogy gondolataim üres térben formák... És az, amit éjszaka éreztem, természetesen nem más, mint hitem érlelődése."

Óvatosan elmosolyodott, mert örült felfedezésének, de még nem bízott teljesen az értékében. Erről azonban már nem volt nehéz meggyőznie önmagát. Még néhány percig gondolkodott, azután talpra állt, élvezettel kinyújtózott, megmozgatta ernyedt izmait, és frissen hazafelé indult.

Varavka és Ljutov az asztalnál ültek, Ljutov háttal az ajtó felé; amikor Klim belépett, nyomban megütötték a fülét Ljutov szavai:

— Az újságnál nem a vezércikkíró a prímhegedűs, hanem a tárcaíró...

Varavka zsörtölődve fogadta Klimet.

— Hol voltál? Kerestünk a reggelinél, de sehol sem találtunk. Hát Turobojev? A lányokkal van? Hm... persze! Kérlek, Klim, légy szíves lemásolni ezt a két írást.

Ljutov mogorván, gyanakvón pillantott Klimre. Azután egy papírlap fölé hajolt, ceruzájával aláhúzott rajta valamit.

— A nagybácsi valószínűleg nem fogadja el az ön feltételeit.

Idegesen felkapta az asztalról a sörösüveget, és töltött magának. Már három üres üveg sorakozott az asztalon. Klim elment, és míg az írásokat másolta, Varavka és Ljutov érthetetlen társalgására figyelt. Hangjuk majdnem egyforma magas volt, és néha olyan furcsán felvisítottak, mintha a

szobába bezárt két kicsiny kutya szűkolne haragjában, bánatában.

Turobojev, Makarov és a két lány csak vacsorára érkezett vissza. Klim nyomban észrevette, hogy Ligyija komor és tűnődő, de ezt fáradtságának tulajdonította. Makarov pedig olyan volt, mint aki az imént ébredt, szórakozott mosoly rángatózott szép metszésű száján; szokása szerint állandóan cigarettázott, és a szája szögletében fityegő cigaretta füstje arra kényszerítette, hogy összehúzza bal szemét. Klim csodálkozva látta, hogy Alina állhatatosan, csodálkozva nézi Turobojevot, az úrfi hideg szeme pedig gondterhesen csillogott, szokásos gunyoros mosolya azonban eltűnt. Akkor érkeztek meg, amikor Klim Szamgin éppen Varavka és Ljutov heves szócsatáját figyelte.

A két ember mohó, kéjes, sőt nevetséges dühvel vitatkozott. Úgy látszott, mintha már rég keresték volna az alkalmat a találkozásra, hogy epésen ráripakodjanak egymásra, gunyoros fintorokat vágjanak, és mindenféleképp megmutassák, mennyire nem tisztelik egymást. Varavka hanyagul elterpeszkedett a fonott karosszékben, kurta lábát kinyújtotta, kezét nadrágzsebébe dugta — olyan volt, mintha a kezét a hasába döfte volna. Hallgatta Ljutovot, s felfújta bíborszínű orcáit, összehunyorította apró medveszemét, beszéd közben pedig dús szakálla hullámosan lengett batisztingén, mint valami óriási nyelv, amely mindent le akar nyalni.

— Engedelmet kérek! — rikoltotta éles hangján. — Ön elismeri, hogy az ország ipara kezdetleges állapotban van, és ennek ellenére lehetségesnek, sőt szükségesnek tartja, hogy a munkásokban gyűlöletet kell ébreszteni a gyártulajdonosok ellen.

— Hehehe! — nevetett kötekedő orrhangon Ljutov.

— Ehhez tegye hozzá, hogy az osztályok közötti ellenségeskedés elkerülhetetlenül megakasztja a kultúra fejlődését, mint ez Európa példájából kiderül...

Klim nagyon csodálkozott ezen a nevetésen, amely egyáltalán nem volt mulatságos, és világosan kicsendült belőle

a kötekedő arcátlanság. Ljutov a szék szélén ült, előregörnyedve, tenyerével térdére támaszkodott. Klim elnézte, mint reszket kancsal szeme, s hiába igyekszik megállapodni Varavka arcán, ide-oda ugrál, és arra kényszeríti Ljutovot, hogy a fejét forgassa... Klim azt is látta, hogy ez az ember ellenszenvet kelt mindenkiben, kivéve Ligyiját, aki éppen a teát töltötte. Makarov kibámult a terasz nyitott ajtaján, és nyilván nem hallott semmit; kanalával bal keze körmein kopogott.

— De az indokok? Mik az indokai? — rikoltozott Varavka. — Mi készteti arra, hogy elismerje az ellenségeskedést...

— A nevem — sivította Ljutov. — Ádázul[25] gyűlölöm az unalmas életet...

Turobojev a homlokát ráncolta. Alina észrevette, és Ligyijához hajolt, súgott valamit, s kipirult arcát barátnője válla mögé rejtette. Ligyija nem nézett rá, ellökte csészéjét és komoran összevonta szemöldökét.

— Vlagyimir Ivanovics! — esengett Varavka. — Komolyan beszélünk, vagy nem?

— Teljesen komolyan! — kiáltotta Ljutov izgatottan.

— Akkor hát mit akar?

— Szabadságot, kérem alássan!

— Anarchizmust?

— Ahogy tetszik. Ha hercegeink és grófjaink makacsul hirdetik az anarchizmust, akkor egy kereskedőfiú hadd fecsegjen jámborul erről a témáról! Engedje meg, hogy az ember megízlelje a cselekvés szabadságának minden édességét és borzalmát... igen, borzalmát! Engedje meg és ne korlátozza...

— És azután? — kérdezte Turobojev hangosan.

Ljutov kinyújtott kézzel Turobojev felé dőlt a széken.

— Azután saját maga, önszántából szab korlátokat magának. Hiszen gyáva, hiszen ember, tehát mohó. És okos, mert gyáva, igen, éppen azért. Hadd ijedjen meg önmagától. Engedje meg neki, és akkor nagyszerű, szelíd embereket kap,

[25] *Szójáték: ljutij — ádáz, vad.*

akiknek van gyakorlati érzékük, és nyomban megfékezik, gúzsba kötik önmagukat, egymást, és átadják... és megalázkodnak a jólét és a béke istene előtt...

Varavka felháborodottan kirántotta kezét a zsebéből, és szinte elhessegette Turobojevot.

— Bocsásson meg, ön... tréfál!

— Szólhatok néhány szót? — kérdezte Turobojev. Meg sem várva a választ, beszélni kezdett; nem nézett Ljutovra. — Valahányszor vitát hallgatok, mindig kissé sértve érzem magam: mi, oroszok nem tudunk parancsolni az eszünknek. Nálunk nem az ember irányítja az elméjét, hanem az elme igázza le az embert. A mi vitáinkat Kutuzov „paradoxonok díszfelvonulásának" nevezte; emlékszik, Szamgin?

— No és? Hát aztán, kérem? — sivította kihívóan Ljutov.

— Nálunk csodálatosan sok ember akad, aki elfogadja az idegen gondolatot, de nem tudja, sőt szinte fél ellenőrizni, helyreigazítani: éppen ellenkezőleg, csak arra törekszik, hogy lecsiszolja, kiélesítse és a logika, a valószínűség határán túl hajszolja. Általában úgy vélem, hogy a gondolkodás az orosz ember számára szokatlan, sőt ijesztő dolog, ámbár csábító. Mivel nem képes kormányozni értelmét, némelyik retteg tőle, gyűlöli, másik pedig rabszolga módra engedelmeskedik játékának; s ez a játék igen gyakran elzülleszti az embert.

Ljutov erősen dörzsölte a kezét, és gúnyosan mosolygott. Klim pedig arra gondolt, hogy ő legtöbbször, sőt majdnem mindig kellemetlen emberek szájából hall találó gondolatokat. Tetszett Ljutov kiáltozása a szabadság szükségességéről, helyesnek látszott Turobojevnak az a megállapítása, hogy az oroszok nem képesek parancsolni elméjüknek. Elgondolkozott, s így nem hallotta Turobojev néhány szavát. Ljutov kiáltására riadt fel:

— Micsoda kinyilatkoztatás!

— Bennünk barbár mohóság él a gondolat iránt, különösen ha csillogó köntösű, és ez a vadembereknek az üveggyöngyök iránt táplált szenvedélyére emlékeztet — mondta Turobojev; nem nézett Ljutovra, hanem jobb keze ujját bámulta. — Azt hiszem, csak ezzel magyarázhatók olyan

különös jelenségek, mint a jobbágynyúzó volteriánusok, a papcsaládból származó darwinisták, vagy az első céhbeli kereskedők közül kikerülő idealisták és ugyanebből a rendből való marxisták.

— Rám céloz? — kérdezte harsányan Ljutov.

— Nem, senkit sem akarok megsérteni; hiszen nem meggyőzésre törekszem, hanem csak elmondom, amit gondolok — felelte Turobojev, s kinézett az ablakon. Szelíd hangú válaszán Klim nagyon csodálkozott. Ljutov pedig fészkelődött, minduntalan felugrott, ellenkezni próbált, végigpillantott a jelenlevőkön; de mivel látta, hogy figyelmesen hallgatják Turobojevot, gúnyosan elmosolyodott, és nem szólt semmit.

— Nem tudom, talán azzal magyarázható ez a más tulajdona iránt érzett mohóság, hogy a mi országunknak szervező eszmékre van szüksége — mondta Turobojev és felállt.

Ljutov is felugrott.

— Hát a szlavofilek? A narodnyikok?

— „Ezek már nincsenek sehol, amazok pedig még messzebb" a valóságtól — válaszolta Turobojev, és először mosolyodott el a vita közben.

Ljutov rikoltva rontott neki:

— De hiszen maga sem... magának sincsenek önálló gondolatai! Persze hogy nincsenek! Csaadajev...

— Okos és hazáját szerető európai szemével nézte Oroszországot.

— Várjon, ne súgjon...

Ljutov kituszkolta Turobojevot a teraszra és ráförmedt:

— A rendi gondolkodás...

— Azt állítják, hogy más nem lehetséges...

— Furcsa alak — dünnyögte Varavka, és ferde pillantást vetett Alinára. Ebből Klim megértette, hogy Ljutovról van szó.

Egy-két percig mind a négyen hallgattak, és a teraszon zajló vitára figyeltek. Az ötödik pedig, Makarov, szégyentelenül aludt a sarokban, az alacsony pamlagon. Ligyija és Alina szorosan egymás mellett ült, Ligyija lehajtotta a fe-

jét, arca nem látszott; barátnője pedig valamit súgott a fülébe. Varavka lehunyta a szemét, és szivarját szívta.

— Most, kérem alássan, ki-ki megcsillogtatta eredeti elméjét... és aztán?

Egy harmadik, kissé rekedt és csüggedt hang hallatszott:

— Nem óhajtanak harcsát fogni az urak? Jókora harcsák tanyáznak itt, az urak gyönyörűségére, három pudot is nyomnak... Érdekes szórakozás...

Klim kiment a teraszra. A falábú paraszt állt előtte, felemelte szőrös arcát, és úgy esdekelt:

— Huszonöt rubelért nagyszerű fogást csinálnék az uraknak. Veszedelmes hal ez. Aztán eldicsekedhetnének a rokonok, ismerősök előtt...

Turobojev félrevonult, Ljutov pedig kinyújtott nyakkal, figyelmesen nézegette a parasztot: széles vállú, bozontos, szürke hajú ember volt, vörös inget viselt öv nélkül, ép és csonka lábát pedig kék nadrág takarta. Egyik kezében kést tartott, a másikban pedig fa merőkanalat; beszéd közben késével a kanál csorba szélét csiszolgatta, és kék szemével nézegette az urakat.

Arca ügybuzgó, sőt komor volt, hangja reménytelenül csengett, amikor pedig abbahagyta a beszédet, szemöldöke zord ráncba húzódott.

Ljutov lesietett hozzá, és így szólt:

— Menjünk.

Elindult a folyóhoz, a paraszt esetlenül bicegett nyomában. A szobában Alina nevetése csendült.

— Mit szól Ljutovhoz? — kérdezte Klim Turobojevtól, aki a terasz korlátján ült. — Eredeti?

— Nem tartozik azok közé, akik tiszteletet keltenek bennem, de érdekes figura — felelte némi gondolkodás után halkan Turobojev. — Nagyon dühösen beszélt Kropotkinról, Bakunyinról, Tolsztojról, meg arról, hogy a kereskedő fiának joga van jámborul fecsegni. Ez volt a legokosabb mondása.

Egymás után kijött a szobából Ligyija és Alina. Ligyija leült a terasz lépcsőjére, Alina pedig ernyőt formált tenye-

réből, s a lenyugvó napot nézte. Majd nesztelenül, suhanó járással, mintha jégen siklana, Turobojev mellé került.

— Nem gondoltam volna, hogy maga is szeret vitatkozni!

— Ez fogyatékosság?

— Természetesen. Öreges szokás . . .

— „Nemzedékünk az ifjúságot nem ismeri" — mondta Turobojev.

— Ó, Nadszon! — kiáltotta megvető fintorral Alina. — Szerintem csak a sikertelen, szerencsétlen emberek szeretnek vitatkozni. A szerencsések némán élnek.

— Valóban?

— Igen. A szerencsétleneknek pedig nehezükre esik beismerni, hogy nem tudnak élni, és ezért beszélnek, kiabálnak. És mindig másról, sosem önmagukról, hanem a nép iránt érzett szeretetről, amelyben senki sem hisz.

— Ohó! Milyen bátor — mondta Turobojev, és halkan, lágyan felnevetett.

Gyengéd hangja és nevetése bosszantotta Szamgint. Gúnyosan megkérdezte:

— Maga ezt bátorságnak nevezi? Akkor minek nevezi a narodovolecokat,[26] a forradalmárokat?

— Ők is bátor emberek. Különösen azok, akik önzetlenül, puszta kíváncsiságból csinálnak forradalmat.

— Maga a kalandorokról beszél.

— Miért? Azokról beszélek, akik szűknek találják az életet, és igyekeznek meggyorsítani az eseményeket. Hiszen Cortez és Kolumbusz is a népakarat kifejezői voltak; Mengyelejev professzor nem kevésbé forradalmár, mint Marx Károly. A kíváncsiság: bátorság. Amikor pedig a kíváncsiság szenvedéllyé változik, az már szerelem.

Válla fölött Ligyija Turobojevra pillantott és megkérdezte:

— Őszintén beszél?

— Igen — felelte az kisvártatva.

Klim érezte, hogy ez az ember egyre jobban bosszantja.

[26] *A Narodnaja Volja (Népakarat) nevű titkos narodnyik párt tagja.*

Szerette volna megcáfolni a kíváncsiság és a bátorság azonosítását, de nem talált ellenérvet. Mint mindig, most is irigyelte azt az embert, aki igazságnak látszó paradoxont tud mondani.

Visszajött Ljutov. Zsebkendőjét lengetve újságolta:

— Hajnalban harcsafogásra megyünk! Tizenhárom rubelben alkudtam meg.

Felszaladt a teraszra, és megkérdezte Alinától:

— Mátkám! Még sosem fogott harcsát?

A lány elment mellette:

— Sem harcsát, sem túzokot . . .

— Értem! — rikoltotta Ljutov. — Jobb ma egy veréb! Helyes!

Klim látta, hogy Alina hirtelen megfordul, és vőlegénye felé indul; de mégis Ligyijánál állt meg, leült mellé, és tollászkodott, akár a tyúk az eső előtt. Ljutov kezét dörzsölve, ajkát fintorítva álldogált, végighordozta a társaságon izgatottan futkározó tekintetét. Arca valósággal mámoros volt.

— Azért élünk, hogy vétkezzünk — mormogta. — Ez a paraszt meg . . . bizony, kérem!

Bizonyára mindenki észrevette, hogy Ljutov még dühösebb hangulatban tért vissza. Szamgin legalábbis ezzel magyarázta azt az udvariatlan, várakozó hallgatást, amely Ljutovot fogadta. Turobojev a terasz faragott oszlopának támaszkodott; összefonta karját, ráncba vonta szép vonalú szemöldökét, és figyelmesen követte Ljutov ide-oda futkározó tekintetét, mintha támadást várna.

— Egyetértek önnel! — mondta Ljutov, és apró léptekkel odament hozzá. — Igaza van kérem: mi vagy az értelem útvesztőjében tévelygünk, vagy pedig menekülünk előle, mint az ijedt tökfilkók.

Olyan hirtelen legyintett, hogy Turobojev hunyorogva félrehúzódott, kitért a várható ütés elől — hátrahőkölt és elsápadt. Ljutov szemlátomást észre sem vette Turobojev mozdulatát, nem látta dühös arcát. Tovább beszélt, és úgy rázogatta a kezét, akár a fuldokló Borisz Varavka.

— De ez csak azért van, mert mi metafizikusan gondol-

kodó nép vagyunk. Nálunk minden vidéki statisztikusban Püthagorász rejtőzik, és a mi statisztikusunk olyannak tekinti Marxot, mint Swedenborgot[27] vagy Jakob Böhmét.[28] És a tudományt is csak metafizikaként értelmezzük... számomra például a matematika a számok misztikuma, vagyis: boszorkányság.

— Ez nem új — jegyezte meg Turobojev halkan.

— Badarság, hogy a német állítólag született filozófus — ez ostobaság, kérem! — mondta Ljutov halkabban, igen gyorsan, és a lába megroggyant. — A német gépiesen filozofál, hagyományból, hivatásszerűen, ünnepnapokon... Mi pedig szenvedéllyel, öngyilkos elkeseredéssel, éjjel-nappal, álmunkban, szerelmesünk keblén és halálos ágyunkon is... Voltaképpen nem filozofálunk, mivel nem az eszünkből, hanem a képzeletünkből indulunk ki, nem bölcselkedünk, hanem ábrándozunk, természetünk teljes állati erejével... Az „állati"-t ne rosszalló értelemben tekintsék, hanem csupán fokmérőnek.

Hadonászott, széles kört vont a levegőben.

— Tehát így értsék. Mértéktelenség és telhetetlenség. Nagy elmék nem akadnak nálunk, csak őrült tehetségek. És valamennyien fulladozunk, kicsi és nagy egyaránt. Felrepülünk és lezuhanunk. A paraszt a tudományos akadémia elnökévé emelkedik, az arisztokrata paraszttá süllyed. És hol van annyiféle, temérdek szekta, mint nálunk? Ráadásul a legfanatikusabbak: a szkopecek, flagellánsok, vörös halált hirdetők... Önégetők vagyunk, felperzselődünk az ábrándozásban, Rettegett Ivántól és Avvakum esperestől kezdve egészen Nyecsajevig és Vszevolod Garsinig... Nyecsajevot ne vessék meg, nem szabad, kérem! Nagyszerű orosz ember! Lélekben édestestvére Konsztantyin Leontyevnek és Konsztantyin Pobedonoszcevnak.

Ljutov ugrándozott, hadonászott, majd szétszakadt, de egyre halkabban, olykor szinte suttogva beszélt. Ijesztő volt,

[27] *Emanuel Swedenborg (Svedberg) svéd tudós, filozófus és vallásos író (1688–1772).*

[28] *Jakob Böhme, német misztikus filozófus (1575–1624).*

mámoros, és valóban szenvedélyes érzékiség áradt szavaiból. Turobojevnak szemlátomást nehezére esett hallgatnia Ljutov suttogását és halk jajongását, néznie felhevült, vörös arcát, kancsal szemét.

„Hogyan fog vele élni Alina?" – gondolta Klim a lányra pillantva. Alina Ligyija ölébe hajtotta a fejét, Ligyija pedig barátnője hajfonatával játszott, és figyelmesen hallgatta a beszélgetést.

– Mint látom, maga sok tekintetben egyetért Dosztojevszkijjel, ugye? – kérdezte Turobojev. Ljutov hátratántorodott.

– Dehogy! Ugyan miben? Szó sincs róla. Nem szeretem.

Az ajtóban megjelent Makarov, és dühösen kérdezte:

– Vlagyimir, akarsz tejet? Jó hideg.

– Dosztojevszkijt megtévesztette a kényszermunka. Mi volt számára a kényszermunka? Parádé, ahol ő volt a felügyelő... Egész életében másról sem tudott írni, mint fegyencekről, az igaz ember pedig az ő szemében „Félkegyelmű". A népet nem ismerte, nem gondolkozott róla.

Makarov belépett, egy pohár tejet adott Ligyijának, és leült melléje.

– Mikor lesz már vége ennek a szóáradatnak? – dünnyögte hangosan.

Ljutov megfenyegette az öklével.

– A mi népünk a föld legszabadabb népe. Nincsenek gátlásai. A valóságot nem szereti. A mókát, a bűvészmutatványokat szereti. A varázslókat és csodatévőket. Az együgyűeket. Jómaga is ilyen együgyű. Hajlandó akár holnap mohamedán hitre térni – kíváncsiságból. Igen, kérem: kíváncsiságból! Képes arra, hogy felgyújtsa házát, és seregestül a pusztába vonuljon, a sivatagba, a mesebeli királyságot keresni.

Turobojev zsebre dugta kezét és hidegen megérdeklődte:

– No és ebből mi következik?

Ljutov körültekintett, nyilván azért, hogy még nagyobb figyelmet keltsen.

– Hát az, hogy a nép szabadságot akar, de nem olyat, amilyent a politikusok ígérnek, hanem olyant, amelyet a

papok adhatnának: szabadságot, hogy elkövethessen mindenféle szörnyű vétséget, s aztán megijedjen, és jó háromszáz évre megbékéljen.. Ez az, kérem! Vége. Minden megtörtént. Minden bűnt elkövettek. Tiszta sor!

— Különös... elmélet — mondta vállat vonva Turobojev és lesétált a teraszról, az éjszaka homályába. Tíz lépésre érve felkiáltott:

— Ez mégiscsak Dosztojevszkij. Ha a gondolat nem is, de a szellem igen...

Ljutov összehúzta kancsal szemét.

— ...Azért élünk, hogy vétkezzünk és kísértésbe essünk... — dünnyögte — ...Aki nem vétkezik, nem bánja meg bűnét, aki pedig nem tart bűnbánatot, nem üdvözül...

Valamennyien hallgattak és a folyót nézték: a fekete víz tükrén nesztelenül siklott egy csónak, orrában fáklya égett és bodor füstöt eregetett; egy fekete ember óvatosan forgatta az evezőket, egy másik pedig a csónak szélén állt, előrehajolva, hosszú rudat tartott a kezében, s a lángnak a vízen visszaverődő képébe döfködte. A tükörkép csodálatosan változtatta alakját, hol temérdek uszonyú aranyhalhoz hasonlított, hol pedig a folyó fenekéig érő, mély vörös gödörhöz, ahová a rudas ember be akar ugrani, de nem tudja rászánni magát.

Ljutov a csillagokkal dúsan telehintett égre pillantott, elővette óráját és így szólt:

— Még nincs késő. Nem akar sétálni, Alina Markovna?

— Akarok, de csendben.

— Teljes csendben?

— Örmény anekdotákat engedélyezek.

— Ejha! Ez is valami! — mondta Ljutov, és felsegítette menyasszonyát, majd karon fogta.

Amikor vagy harminc lépésre értek, Ligyija halkan megjegyezte:

— Sajnálom Ljutovot.

Makarov érthetetlenül dünnyögött valamit.

— Miért sajnálod? — kérdezte Klim.

A lány nem felelt. Makarov pedig halkan így szólt:

— Láttad, hogy kiabál? Önmagát akarja túlkiabálni.
— Nem értem.
— Mit lehet ezen nem érteni?
Ligyija felkelt.
— Kísérj el, Konsztantyin...
Ők is elmentek, csikorgott a homok. Varavka szobájában szabályosan, sebesen csattogtak a számvető golyói. A csónak vörös fénye már messze lángolt, a malomgátnál. Klim a terasz lépcsőjén ült, és nézte, amint a leány fehér alakja belevész a sötétbe.
„Hiszen nem vagyok szerelmes belé?" — bizonygatta önmagának.
Hogy elűzze gondolatait, Varavkához ment és megkérdezte, nincs-e szüksége segítségre? Kiderült, hogy van. Klim jó két órát üldögélt az asztalnál és egy tervezetet másolt, arról a szerződésről, amelyet Varavka szándékozott kötni a városi elöljárósággal, új színház építéséről. Írt és éberen fülelt a csendre.
De körös-körül dermedt némaság volt. Se hang, se lépés nesze nem hallatszott.
Napkeltekor Klim a malomgátnál, a füzek alatt állt és hallgatta, amint a falábú paraszt halkan, lelkesen meséli:
— A harcsa szereti a kását: a köles- vagy akár a hajdinakása a legkedvesebb csemegéje. Kásával bármire rá lehet venni.
Falába a homokba mélyedt, a paraszt oldalára dőlt, izmos, bütykös kezével egy fűzfaág csonkjába fogózott: vállát rángatta s igyekezett kihúzni falábát a homokból; aztán odább rakta, megint belenyomta a puha talajba és megint oldalára dőlt.
— Hát kását adtunk a dögnek — mondta és még halkabbra fogta a hangját. Szőrös arca ünnepélyes volt, szemében fontoskodó öröm csillogott. — A kását olyan forróra főztük, amennyire csak lehetett, aztán fazékba tömtük, a fazék pedig repedt — tetszik érteni a csíziót?
Ljutovra kacsintott, majd Varavka felé fordult, aki a meggyszínű háziköntösben, arannyal hímzett, zöld tübetej-

kában és tarka szattyánpapucsban valósággal fenséges jelenség volt.

— Egyszóval lenyeli a fazekat, a repedt fazék meg szétesik a hasában és a kása égetni kezdte a beleit, tetszik érteni, nagyságos uram? Fáj az állatnak, ide-oda csapkod, vergődik, mi pedig...

A napsugarak Varavka arcába tűztek. A mérnök boldog mosollyal lehunyta a szemét és rézszínű szakállát simogatta.

Rőt fenyőtűkkel telehintett, gyűrött ruhájában Ljutov olyan volt, mint aki az imént józanodott ki szilaj dorbézolás után. Arca elsárgult, eszelős szeme vérben forgott, gúnyosan mosolygott és halkan, rekedten magyarázta menyasszonyának:

— Persze hogy hazudik! De nincs olyan ördög, aki ilyen badarságot tudna kieszelni, csak az orosz paraszt!

A két álmos lány egymás mellett állt, versenyt ásítozott és reszketett a hűvös reggeli levegőtől. Rózsaszín pára szállt a folyóról, és fátylán keresztül a világos víztükörben Klim teljesen egyformának látta a két ismerős leányarcot; Makarov kigombolt nyakú, fehér ingben, meztelen nyakkal, borzasan ült a homokban, a lányok lába előtt, és egy olasz kisfiú arcképéhez hasonlított, amelynek másolatát a Nyiva egyik melléklete közölte. Szamgin most először vette észre, hogy Makarov szélesvállú alakja szintén ék-szerű, akárcsak a csavargó Inokové.

Kissé távolabb Turobojev állt feszesen, szálegyenesen, merőn bámulta Ljutov dudoros, dülledt tarkóját és lassan szája egyik sarkából a másikba tologatta a cigarettáját, mintha hangtalanul suttogna.

— No, mi az, meddig kell még várni? — kérdezte Ljutov türelmetlenül.

— Kissé halkabban beszéljen az úr — suttogta szigorúan a paraszt. — Ökelme ravasz állat ám, meghallja!

A malom felé fordult és felkiáltott:

— Hahó, Mikola!

Két kelletlen hang felelt, egy férfié és egy nőé:

— Hahó? Mi az?

— Nézd meg: felfalta?
— Megnéztem.
— No?
— Felfalta.
Ljutov mérgesen pillantott a parasztra és meglökte a vállát.
— Miféle dolog ez: nekem nem szabad beszélni, te meg torkodszakadtából ordítasz?
A paraszt csodálkozva nézett rá és gúnyosan elmosolyodott, arcán felborzolódtak a szőrszálak.
— Istenem: hiszen őkelme, ez a harcsa, ismer engem, az úr pedig idegen neki. Minden teremtmény a maga módján vigyáz az életére.
Ezeket a szavakat suttogva mondta a paraszt. Azután szeméhez emelte tenyerét, a folyóra pillantott és szintén igen halkan folytatta:
— Nézzék csak! Most kezdi égetni a kása, őkelme meg vergődik. Mindjárt . . .
Olyan meggyőzően, olyan átszellemült arccal mondta ezt, hogy valamennyien nesztelenül a folyóhoz indultak. Sőt, úgy rémlett, hogy lassú hömpölygésében a rózsás-aranyszínű víz is megállt. A paraszt a malom felé bicegett, falába mélyen belefúródott a homokba. Alina megremegett és ijedten suttogta:
— Odanézzetek! A túlsó parton . . . valami feketéllik a bokrok tövében . . .
Klim nem látott semmi sötétet. Nem hitte, hogy a harcsa szereti a hajdinakását. De látta, hogy körülötte mindenki elhiszi, Turobojev, sőt talán Ljutov is. Bizonyára megfájdult a szemük a csillogó víztükör nézésétől, mégis valamennyien merőn bámulták, mintha a folyó fenekére igyekeznének látni. Ez egy percre zavarba ejtette Szamgint: hátha igaz?
— Ott van . . . ott úszik! — súgta megint Alina. Turobojev azonban hangosan kijelentette:
— Az egy felhő árnyéka.
— Pszt — pisszegett Varavka.

Mindnyájan az égre néztek. Valóban, egy magányos felhő foszladozott, nem volt nagyobb mint egy bárányбőr. A malomgát környékén sűrű bokrok és nád közül csónak siklott elő óvatosan, közepén állt a sánta paraszt, csáklyára támaszkodva és integetett a nézőközönség felé. A csónakot egy szürkeinges, szélesvállú, szőkehajú legény hajtotta, zajtalanul süllyesztette a vízbe az evezőket. Mozdulatlanul ült, mintha kővé dermedt volna, csak a kézfeje mozgott, s az evezők szinte maguktól dolgoztak, selymes fodrokkal borították a víz tükrét. A sánta abbahagyta a hadonászást, feje fölé nyújtotta a kezét és figyelmesen nézte a vizet, és ő is mozdulatlanná dermedt. A csónak az egyik partról a másikra kanyarodott, majd vissza, a paraszt lassan leengedte bal karját és ugyanolyan lassan felemelte a csáklyát tartó jobb kezét.

— Üsd! — rikoltotta és nagy lendülettel beledöfte a csáklyát a vízbe.

Klim hátrább és följebb állt a többieknél és jól látta, hogy nincs ott semmi, ahová a falábú vágott. Amikor pedig a paraszt esetlenül megtántorodott, átesett a palánkon és a vízbe pottyant — Klim szilárd meggyőződéssel gondolta:

„Szándékosan tette!"

A sánta paraszt azonban nyomban megingatta ezt a bizonyosságát.

— Nem talá-áltam el! — üvöltötte siralmas farkasordítással, miközben a vízben kapálózott. Vörös inge felduzzadt a hátán, mint valami torz hólyag, falába a végén levő megfakult vaskarikával görcsösen táncolt a víz színén, a paraszt prüszkölt, fejét rázta, hajáról és szakálláról üveg-szerű vízcseppek fröccsentek, egyik kezével a csónak fara után kapkodott, a másik öklével pedig bőszen csépelte a palánkját és jajveszékelt, nyögött:

— E-eh, nem talá-áltam el! Mikolka, ördögfajzat, hát miért nem sóztál rá a lapáttal, mi? A lapáttal, te mamlasz! A kobakjára! Szégyenbe hoztál, te golyhó!

A legény szép lassan megfogta a csáklyát, végigfektette a palánkon, majd szótlanul besegítette a sántát a csónakba

és erős csapásokkal szaporán a partra evezett. A csuromvizes, lucskos paraszt kimászott a partra, széttárta karját és keservesen óbégatott:

— Nem találtam el, urak! Szégyent vallottam, bocsássanak meg, Krisztus szerelmére! Tévedtem egy kicsit, a kobakjára céloztam, de elvétettem! Értik a csíziót? Ó, magasságos egek!

Elkeseredésében még a hangja is megváltozott, magasabb lett, panaszosan csengett. Duzzadó arca pedig elkeskenyedett és őszinte bánatot sugárzott. A halántékán, a szeme alatt vízcseppek folytak, mintha egész arca könnyeket izzadt volna, világos szeme zavartan, bűnbánóan csillogott. Markával facsarta a vizet hajából és szakállából, a homokra fröcskölte, a lányok szoknyája aljára és búsan kiabált:

— Hatalmas állat volt, több mint négy pudos! Bika, nem is harcsa, biz' isten! A bajusza — ekkora!

És kezével jó tizenkét hüvelyknyi távolságot mért a levegőben.

„Tévedtem — gondolta Klim. — Látta a harcsát."

— A fenéken állt; látom: elmereng, a bajusza mozog — mesélte keserűen, de elragadtatással a sánta paraszt.

— Mit szólnak hozzá, mi? — kiáltotta Ljutov szintén elragadtatással.

— Nagyszerű színész — erősítette meg Turobojev mosolyogva és kicsiny sárga bőrtárcát húzott elő.

Ljutov megfogta a kezét:

— Bocsásson meg: az én ötletem volt!

Ligyija undorral összeszorította a száját, a homlokát ráncolta s úgy nézte a parasztot. Varavka kíváncsian figyelte, Alina pedig zavartan kérdezősködött mindenkitől:

— Volt itt egy harcsa? Vagy talán nem volt?

Klim félrevonult. Úgy érezte, kétszeresen becsapták.

— Menjünk — szólt Ligyija barátnőjéhez. Ljutov azonban így kiáltott:

— Várjanak egy percet!

És a parasztnak szegezte a kérdést:

— Becsaptál?

— Becsapott az ördog — mondta a sánta paraszt és szomorúan széttárta a karját.

— Nem az ördög, hanem te! Becsaptál, ugye?

— De hát hogyan? Kit? — kérdezte csodálkozva a paraszt és hátrahőkölt.

— Hát te, de ne félj! Úgyis megfizetlek, még borravalót is adok. Mondd meg őszintén: becsaptál?

— Hagyja — kérte Turobojev, a sánta paraszt pedig értetlenül tekintett végig a társaságon és tökéletes naivsággal kérdezte:

— Ugyan, hogy csaphatnám be én az urakat?

Ljutov hirtelen mozdulattal nagyot csapott a paraszt vállára, és sivító, nőies nevetésre fakadt

Turobojev is nevetett, halkan és valahogy zavartan, még Klim is gúnyosan mosolygott: olyan mulatságos volt a gyermekes ijedtség a szakállas paraszt zavartan pislogó, világos szemében.

— Hát szabad-e becsapni az urakat — dünnyögte a paraszt, és megint végignézett mindenkin, ijedt tekintete pedig gyorsan kíváncsira vált, álla remegett.

— Ördög vagy — kiáltotta Varavka, legyintett és szintén gúnyosan elmosolyodott.

Ljutov pedig már vadul kacagott, szemét lehunyta, fejét hátravetette, és egész testét rázta a nevetés; mintha üveg csörömpölt volna dülledt ádámcsutkájában.

A falábú Varavkára pillantott és széles mosolyra derült, de tenyerével nyomban eltakarta száját. De ez nem segített; hangosan a tenyerébe prüszkölt, majd legyintett és vékony hangon felkiáltott:

— Bűnös vagyok!

Szintén nevetni kezdett, előbb bizonytalanul, halkan, aztán egyre vidámabban, fesztelenebbül. Végül olyan fergetegesen hahotázott, hogy teljesen elfojtotta Ljutov sírós nevetését. Szélesre tátotta bozontos száját, falábát a homokba döfködte, dülöngélt, jajgatott és a fejét rázta:

— Ó, istenem... ó, ha-ha... szánom-bánom, biz' isten...

Nedves ruhája fénylett, és vidám kacaja is valósággal csillogott mint az olaj.

— Sz-szélhámos — kiabált Ljutov. — Hol a... harcsa?

— Én bizony őt...

— A harcsát?

— Elhibáztam...

— Hol van a harcsa?

— Él őkelme...

Egymásra néztek és mindketten újra vad kacajra fakadtak. Klim Szamgin látta, hogy most igazi könny patakzik a falábú paraszt szőrös arcán.

— No, ez már... több a soknál — mondta vállat vonva Turobojev és elindult a lányok meg Makarov után. Szamgin is követte, és jajongó nevetés szállt utána:

— Ó, istenem, nohát...

Elöl pedig Alina felháborodottan kiáltozott:

— Meg kell büntetni a csalásért!

— Ostobaság, Alina — torkolta le Ligyija szigorúan.

Némán mentek. Ljutov azonban hamarosan utolérte őket.

— Értik a csíziót? — rikoltotta és az izzadságot és a könnyet törölgette zsebkendőjével az arcáról. Ugrándozott, forgolódott, társai szemébe nézett: akadályozta őket a járásban. Turobojev ferde pillantást vetett rá és két lépésre elmaradt.

— Ügyesen rászedett, mi? — kiabált tolakodón Ljutov. — Tehetséges. Ez a művészet, kérem! Az igazi művészet mindig rászedi az embert.

— Ez nem is ostobaság — mondta Turobojev és rámosolygott Klimre. — Tulajdonképpen nem is ostoba fiú, csak kelekótya!

— Elég már, Vologya — kiáltott mérgesen Makarov. — Mit papolsz? Várd meg, amíg katedrát kapsz, akkor aztán pörölhetsz és papolhatsz, amennyit akarsz.

— Milyen könnyelmű fickó vagy te, Kosztya! Értsd meg a csíziót!

— Komolyan mondom: hagyd abba.

— Szörnyű, hogy mennyit kiabál — jegyezte meg panaszosan Alina.

— Jól van, többé nem teszem.
— Mint az őrült.
— Hallgatok, kérem!
Valóban elhallgatott, Ligyija azonban karon fogta és megkérdezte:
— Maga miért nem háborodott fel a paraszt viselkedésén?
— Én? Ugyan miért? — kiáltotta Ljutov csodálkozva, hevesen. — Épp ellenkezően, Lidocska: három rubel borravalót adtam neki és megköszöntem. Okos ember. A mi parasztunk bámulatosan okos! Ő tanít másokat! Ő?
Megtorpant, megsimogatta Ligyija kezét, amely a könyökén feküdt, és boldog mosollyal kérdezte:
— Ezentúl nem hisz a harcsákban, ugye? Hiszen ez a folyócska nem harcsának való, kedves barátnőm...
És megint felkacagott. Makarov és Alina meggyorsította lépteit. Klim hátramaradt és Turobojevot meg Varavkát nézte, akik lassan sétáltak a nyaraló felé. Letelepedett a fürdőpalló előtti padra és mérgesen gondolkozott.
Eszébe jutott Makarov tegnapi futó megjegyzése:
„Erős a te lelked, Klim! Úgy élsz, mintha szobor volnál a téren: körös-körül lárma, kiáltozás, zaj, te meg csak nézed mindezt és nem törődsz semmivel."
„De hiszen ezek a szavak csak ezt bizonyítják: értek hozzá, hogy ne áruljam el magamat. A figyelmes hallgató és kívülálló, elhúzódó megfigyelő szerepe azonban már nem méltó hozzám. Ideje, hogy tevékenyebb legyek. Ha óvatosan letépegetem az emberekről pávatollaikat, ez igen hasznos lesz számukra. Igen. Valamelyik zsoltárban ez áll: »üdvözítő hazugság«. Ilyesmi lehetséges, de csak nagy ritkán és csakis az »üdvösségre« — s nem azért, hogy egymást bolondítsuk."
Sokáig gondolkozott ezen. Harcias hangulatban, harcra készen érezte magát, és elhatározta, hogy ő is a többiekkel tart, átmegy Alinához, Varavka maradt ott Klimnek. Eszébe jutott, hogy haza kell indulnia a városba. Az állomásra menet, a girbe-gurba fenyőkkel ékesített dombok közt kígyózó

hepehupás, homokos úton észrevétlenül elpárolgott harcias hangulata és miközben maga előtt tolta hosszú árnyékát, már azon gondolkozott, hogy milyen nehezen leli meg önmagát a zűrzavaros idegen gondolatokban, amelyek mögött érthetetlen érzések rejtőznek.

Fél órával a Szpivak-házaspár előtt ért haza.

Anyja fenséges előkelőséggel fogadta vendégeit, mint a személyes szolgálatára, fentről kirendelt hivatalnokokat. Szárazon, feltűnő orrhangon beszélt franciául, ide-oda mozgatta lornyonját vastagon bepúderezett arca előtt. Előbb kényelmesen leült, csak akkor kínálta hellyel vendégeit. Klim észrevette, hogy anyja játéka láttán nevetés szikrái gyúlnak Jelizaveta Szpivak kék szemében. Jelizaveta Lvovna szokatlanul bő, sötét köpenyében öregesnek látszott, szerény apácának, és már nem volt olyan érdekes, mint Pétervárott. Az ismerős parfüm illata azonban kellemesen csiklandozta Klim orrát, és emlékezetében felcsendült a szép verssor:

Te, csak Te!...

Nyersselyem köpenyében a kis zongorista denevérhez hasonlított, hallgatott, mint a süket, és a két asszony beszédének ütemére rázogatta bús orrát. Szamgin nyájasan megszorította forró kezét; jólesett látni, hogy ez az ember — sárga csontból ügyetlenül kifaragott arca volt —, egyáltalán nem méltó a mellette ülő szép asszonyhoz. Miután Jelizaveta Szpivak és anya kölcsönösen eleget bókolt egymásnak, a vendég hölgy sóhajtva így szólt:

— Nagyon fáj, Vera Petrovna, hogy mindjárt első találkozásunkkor szomorú hírt kell közölnöm önnel: Dmitrij Ivanovicsot letartóztatták.

— Ó, istenem! — kiáltotta Szamgina és hátradőlt karosszékében. Pillái megremegtek, és orra hegye piros lett.

— Igen — mondta Jelizaveta Szpivak hangosan. — Éjjel jöttek érte és elvitték.

— És Kutuzov? — kérdezte dühösen Klim.

Jelizaveta Szpivak válaszul közölte, hogy Kutuzov három

héttel Dmitrij letartóztatása előtt hazautazott, apja temetésére.

Az anya óvatosan – nehogy letörölje a púdert arcáról – parányi zsebkendőt szorított szemére. Klim azonban látta, hogy nincs szüksége rá: a szeme teljesen száraz.

– Istenem! És miért? – kérdezte drámai hangon Vera Petrovna.

– Azt hiszem, nem komoly dolog – mondta igen kedvesen és vigasztalón Jelizaveta Szpivak. – Dmitrij Ivanovics egyik ismerősét is letartóztatták, aki ipariskolában tanít, és a fivérét is, Popov egyetemi hallgatót, őt, azt hiszem, maga is ismeri? – kérdezte Klimtől.

– Nem – felelte szárazon Klim.

Miután anyja félórát szentelt ennek az eseménynek, megállapította, hogy elég meggyőzően kinyilvánította bánatát, és a kertbe hívta vendégeit, ahol teához terítettek.

Vidáman sürögtek a madarak, dúsan virítottak a virágok, a bársonyos ég kék ragyogással töltötte meg a kertet, és a tavaszi öröm csillogása közepette illetlenség lett volna szomorú dologról beszélni. Vera Petrovna zenéről kérdezősködött Szpivaktól. A muzsikus nyomban megélénkült, kék fonalakat huzigált ki a nyakkendőjéből, ujjaival kicsiny veszszőket írt a levegőbe és kijelentette, hogy Nyugaton nincs zene.

– Ott csak gépek vannak. A menüettől és a gavottól ide jutottak...

És szájára tapasztva ujjait egy elcsépelt dallamot dúdolt.

– Ne tépd a nyakkendődet – kérte a felesége.

Szpivak engedelmesen az asztalra rakta a kezét, mintha a zongora billentyűire tenné, nyakkendőjének vége pedig a teáspoharába csüngött. Zavarba esett, zsebkendőjével megtörölte a nyakkendőjét és így beszélt:

– Norvégiában ott van Grieg. Kiváló zeneszerző. És állítólag szórakozott ember.

Elhallgatott. A két asszony mosolygott s egyre élénkebben beszélt, Klim azonban érezte, hogy nem tetszenek egymásnak. Szpivak elkésve kérdezte:

— Hogy szolgál az egészsége?

Amikor pedig Klim eperrel kínálta, a muzsikus vidáman szabadkozott:

— Csalánkiütést kapok tőle.

Anyja megkérte Klimet:

— Mutasd meg a szárnyépületet Jelizaveta Lvovnának.

— Furcsa város — mondta Jelizaveta Szpivak; karon fogta Klimet és igen óvatosan lépdelt a kerti ösvényen. — Jámboran zsörtölődő. Ez a dohogás volt az első, ami csodálatba ejtett, mihelyt kiléptem a pályaudvarról. Itt bizonyára olyan unalmas az élet, akár a tisztítótűzben. Gyakran van tűz? Félek a tűztől.

A szárnyépület szobáiban heverő szétszórt papírdarabkák Katyint, az írót juttatták Klim eszébe. Jelizaveta Szpivak futó pillantást vetett rájuk és így szólt:

— Nagyon kényelmesen be lehet rendezkedni itt. Az ablakok a kertre nyílnak. Az almafákról bizonyára hernyók másznak be a szobákba, ugye? A madarak énekelnek korán reggel... Nagyon korán!

Sóhajtott.

— Nem tetszik? — kérdezte Klim sajnálkozva, amikor kiléptek a kertbe.

Az asszony kecsesen meghajlította a nyakát és rámosolygott a válla fölött.

— Miért ne? De inkább két vénlány-nővérnek való. Vagy fiatal házasoknak. Üljünk le — ajánlotta, amikor a cseresznyefa alatt álló padhoz értek és kedves fintort vágott: — Ők meg hadd... alkudozzanak.

Körülnézett és elgondolkozva folytatta:

— Gyönyörű a kert. A lakás is szép. Éppen fiatal házasoknak való. Szeretik egymást ebben a csendességben, amíg csak lehet, aztán... Különben maga nem érti ezt, fiatalember — fejezte be hirtelen és bizonytalan mosolya kissé zavarba ejtette Klimet: vajon gúny rejlik-e benne vagy kihívás?

Az asszony az égre nézett és a leveleket tépegette a cseresznyefa ágáról.

— Hogyan élnek itt télen? — kérdezte. — Színház, kártya, apró-cseprő szerelmi regények puszta unalomból, pletykák, ugye? Én szívesebben élnék Moszkvában, azt valószínűleg nem lehet olyan hamar megszokni. Magának még nincsenek meggyökeresedett szokásai?

Klim csodálkozott. Nem is gyanította, hogy ez az asszony ilyen közvetlenül és tréfásan tud beszélni. Közvetlenséget meg éppen nem várt tőle; Pétervárott Jelizaveta Szpivak zárkózottnak, töprengőnek látszott. Most pedig jólesett, hogy az asszony úgy beszél vele, mint régi jóismerősével. Még azt is megkérdezte, hogy fűtéssel adják bérbe a lakást vagy nem, azután néhány igen gyakorlati jellegű kérdést tett fel, és mindezt könnyedén, futólag.

— A zongora fölött lógó arckép a mostohaapját ábrázolja? A szakálla igen gazdag emberre vall.

Klim fürkészőn belenézett az arcába és közölte, hogy Turobojev nemsokára megérkezik.

— Igen?

— A földjét akarja eladni.

— Úgy.

Klim érezte, hogy örül az asszony nyugodt hangjának. Az is jólesett, hogy Jelizaveta Szpivak, amikor meglökte a könyökével, nem kért bocsánatot.

Vera Petrovna tartott feléjük. Mellette Szpivak lépdelt, köpenye szárnya úgy lobogott, mintha föl akarna emelkedni a földről.

— Nónákban írom, nagyon tömören: tum-tumm...

Felesége minden teketóriázás nélkül véget vetett a zenei társalgásnak: a lakásra terelte a szót és elvonult Vera Petrovnával. Szpivak pedig leült Klim mellé és úgy beszélt, mintha nyelvtankönyv mondatait idézné:

— Az ön anyja kellemes ember. Ért a zenéhez. Messze van a temető? Szeretem mindazt, ami elégikus. Nálunk a temető a legjobb. Nálunk minden kitűnő, aminek a halálhoz van köze.

A mondatai közti szüneteket a két asszony idehallatszó hangja töltötte ki.

— Nem igaz? — kérdezte követelőzőn Jelizaveta Szpivak.
— Megcsináltatom maguknak.
— Megegyeztünk?
— Igen.

Klim kikísérte Szpivakékat. Amikor néhány perc múlva visszatért a kertbe, észrevette, hogy anyja ugyanott ül a cseresznyefa alatt, lehorgasztott fejjel, és karja a pad támláján nyugszik.

— Istenem, úgy látom, nem nagyon kellemes hölgy! — mondta fáradt hangon. — Zsidó? Nem? Furcsa, hogy olyan gyakorlati észjárású. Úgy alkuszik, mint a piacon. Különben nem is hasonlít zsidóra. Nem vetted észre, hogy elégedettség csengett a hangjában, amikor Dmitrij letartóztatását közölte? Egyesek szívesen közölnek rossz híreket.

Bosszúsan térdére ütött az öklével.

— Ah, Dmitrij, Dmitrij! Most Pétervárra kell utaznom.

Rózsaszín félhomály töltötte meg a kertet, színesre festette a fehér virágokat. Az illat még bódítóbb lett, a csend sűrűbb.

— Megyek, átöltözöm. Várj meg itt. A szobában fülledt a levegő.

Klim ellenségesen nézett utána: anyja véleménye Jelizaveta Szpivakról gonoszul ellenkezett az ő tapasztalatával. De mivel egyre könnyebben lett bizalmatlan az emberekkel szemben, nyomban belekapaszkodott anyja szavaiba. Eltűnődött, gyorsan felidézte e kellemes asszony szavait, mozdulatait, mosolyát. A nyájas csend lírai hangulatot ébresztett benne és megakadályozta, hogy bármi olyat találjon Jelizaveta Szpivak viselkedésében, ami anyjának adna igazat. Új gondolat bizsergette: Jelizaveta a szárnyépületbe költözik, ő pedig udvarolni fog neki és kigyógyul Ligyija iránt érzett érthetetlen, kínos vonzalmából.

Anya ezüstcsatokkal összefogott, napszínű köpenyben tért vissza, lábán puha cipő volt. Csodálatosan fiatalnak látszott.

— Nem gondolod, hogy bátyád letartóztatása rád is hatással lehet? — kérdezte halkan.

— Miért?
— Együtt laktatok.
— Ez nem jelenti, hogy szolidárisak vagyunk egymással.
— Igaz, de...
Elhallgatott, az apró ráncokat dörzsölte a halántékán. Majd hirtelen felsóhajtott és így szólt:
— Ennek a Jelizaveta Szpivaknak egészen jó az alakja, még a terhesség sem rontja el.
Klim meglepetésében összerezzent.
— Terhes? — kérdezte gyorsan. — Ő mondta neked?
— Istenem, hisz magam látom. Jóban vagy vele?
— Nem — mondta Klim. Levette szemüvegét, törölgette az üvegét és lehajtotta a fejét. Tudta, harag tükröződik az arcán és nem akarta, hogy anyja észrevegye. Becsapottnak, meglopottnak érezte magát. Mindenki becsapta: a felbérelt Margarita, a tüdőbajos Nyehajeva, becsapja Ligyija is, mivel másnak mutatja magát, mint amilyen valóban, végül pedig becsapta Jelizaveta Szpivak is. Klim már nem tudott olyan szépen gondolni rá, mint egy órával ezelőtt.
„Milyen könyörtelennek, milyen szívtelennek kell lennie, hogy meg tudja csalni a beteg férjét — gondolta felháborodással Szamgin. — Anya pedig milyen fesztelenül, milyen durván tolakszik be az életembe."
— Ó, istenem! — sóhajtotta Vera Petrovna.
Klim lopva rápillantott. Anyja egyenes derékkal ült, száraz arcát csüggedt ráncok barázdálták: egy öregasszony arca. Szeme tágra meredt, ajkát pedig beharapta, mintha fájdalmas kiáltást akarna elfojtani. Klim neheztelt rá, de önmaga iránt érzett részvétének egy parányi részét most átruházta erre az asszonyra — és halkan megkérdezte:
— Szomorú vagy?
Anyja összerezzent és lehunyta a szemét.
— Az én koromban kevés vidámság éri az embert.
Azután reszkető kezével tágított köpenye gallérján és suttogva mondta:
— Valahol a közelben már vár rád egy nő... egy lány, akit szeretni fogsz.

Suttogása valahogy szokatlan volt. Klim arra gondolt, hogy ez a mindig büszke, zárkózott asszony nyomban sírva fakad. Nem tudta elképzelni, hogy anyja sírhat.

— Nem kell ilyesmiről beszélni, anya.

Az asszony az arcát görcsösen fia vállához dörzsölte, száraz köhögés vagy sikertelen nevetés rázta.

— Én nem tudok erről beszélni, de kell. Arról, hogy a nők nagylelkűségre, végül pedig könyörületességre vágynak! Igen: könyörületességre. A nő, az anya a legmagányosabb lény a világon. És miért? Őrülten magányos. Nemcsak magamról beszélek, nem...

— Ne hozzak egy pohár vizet? — kérdezte Klim, de nyomban ráeszmélt, hogy ostobán viselkedett. Meg akarta ölelni anyját, de az asszony hátradőlt, reszketett s igyekezett elfojtani zokogását. Mind forróbban, mind dühösebben suttogott.

— A nő csak néhány órát kap kárpótlásul a magányosan eltöltött napokért, éjjelekért, évekért.

„Ezt Nyehajeva is mondta" — emlékezett vissza Klim.

— Büszkeségét lábbal tiporják... Az emberek megszokták — értsd meg! — megszokták, hogy nem szívesen tekintenek kedvesen, barátian a nő lelkébe... Összevissza beszélek, de ilyesmiről nem lehet beszélni...

„Nem is kell! — akarta mondani Klim. — Nem kell, csak megaláz téged. Egy tüdőbajos csúf leányzó mondta ezt nekem."

Nagylelkűségének azonban nem tudta tanújelét adni. Anyja lihegve suttogta:

— Üvölteni kell. Akkor aztán hisztérikának nevezik az embert. Orvost hívnak, brómmal, vízzel kínálják.

Klim zavartan simogatta anyja kezét és hallgatott. Nem talált vigasztaló szót és továbbra is azt gondolta, hogy felesleges ez a beszéd. Anyja pedig valóban hisztérikusan nevetgélt, és suttogása ijesztően száraz volt, mintha bőre megrepedne, széthasadozna.

— Tudnod kell: minden nő a magányosság gyógyíthatatlan betege. Ez az oka mindannak, amit ti férfiak nem érte-

tek, a váratlan pálfordulásoknak és... mindennek! Közületek senki sem törekszik, nem vágyik arra, hogy olyan közel legyen embertársához, mint mi.

Klim szükségét érezte, hogy megnyugtassa anyját.

— Tudod — dünnyögte —, Makarov igen eredeti módon vélekedik a nőkről...

Anyja azonban nem figyelt rá.

— A mi önzésünk nem bűn — folytatta. — Ennek az önzésnek az az oka, hogy borzongunk az élettől s mindenünk sajog: lelkünk, testünk, csontjaink...

Hirtelen fiára pillantott és elhúzódott tőle. Elhallgatott és a fák sűrű zöld lombját nézte. Egy perc múlva pedig megigazította arcába csüngő hajfürtjét, felkelt a padról s otthagyta e jelenettől elgyötört fiát.

„Természetesen azért tesz így, mert öregszik és féltékeny" — gondolta homlokát ráncolva Klim és megnézte az óráját. Anyja alig félórát töltött vele, de úgy rémlett, legalább két óra telt el. Klim kellemetlen érzéssel eszmélt rá, hogy e félóra alatt anyja esett a szemében. És ismét arra gondolt, hogy mindenkiben akad valamilyen egyszerű titok, amin megcsillogtathatja eredetiségét.

Másnap reggel váratlanul beállított Varavka. Élénknek látszott, apró szeme csillogott, ruhája illetlenül zilált volt. Vera Petrovna nyomban megkérdezte:

— Nos, az a lány vagy asszony kibérelte a villát?

— Miféle lány? — csodálkozott Varavka.

— Hát Ljutov ismerőse.

— Nem láttam senkit. Csak két lány van ott: Ligyija meg Alina. Meg a három lovagjuk, hogy az ördög vinné el őket!

A lomha, kövér Varavka a kínai „koldusisten"-hez hasonlított — persze hatalmasan megnagyítva — akinek torz szobrocskája a szalonban állt, a tükör alatt, és karikatúrába illő figurája megmagyarázhatatlan módon sajátos szépséggel párosult. Varavka mint valami gácsér, gyorsan és mohón nagy darabokban nyelte a sonkát, és így dünnyögött:

— Turobojev elfajzott. Hogy is mondják? Dekadens? Fin

de siècle[29] és másegyéb. Nem ért az eladáshoz. Megvettem a városi házát, műszaki iskolává alakítom át. Olcsón adta, mint valami lopott jószágot. Egyszóval: előkelő származású hülye. Amikor Ljutov alkudozott a birtokára Alina számára, próbálta megkopasztani s meg is teszi, ha meg nem akadályozom. Akkor inkább én magam...

— Mit beszélsz? — korholta Vera Petrovna szelíden.

— Én becsületesen beszélek. Érteni kell a szerzéshez. Különösen, ha butáktól szerzünk. Bezzeg Szergej Witte[30] érti a dolgát.

Varavka jóllakott, kéjesen lehunyta a szemét és felsóhajtott. Majd megivott egy pohár bort és az asztalkendővel arcát legyezve, újra beszélni kezdett:

— Ez a Ljutov pedig roppant agyafúrt csirkefogó, óvakodj tőle, Klim...

Vera Petrovna ekkor közölte Dmitrij letartóztatásának hírét; beszéd közben egyenesen és mozdulatlanul tartotta a fejét, mint a vak. Klim furcsának és szinte kihívónak találta anyja viselkedését. Varavka tenyerére emelte a szakállát, megnézte és lefújta.

— Mi ez: a Szamginok idősebb ágánál öröklődő a börtönhöz való vonzalom?

— Pétervárra kell utaznom.

— Természetesen — mondta zsörtölődő hangon Varavka. Kezét Klim vállára tette, megrázogatta s úgy unszolta:

— Inkább mérnöki főiskolára mennél, pajtás. Ügyvédek fölös számmal vannak nálunk, Gambettákra pedig egyelőre nincs szükség. Ügyész is akad elég, minden újságra huszonöt jut. Építész azonban nincs, nem értünk az építéshez. Légy hát építészmérnök. Akkor valamennyire egyensúlyba jutunk: az egyik fivér épít, a másik rombol, én pedig, a vállalkozó, lefölözöm a hasznot!

Kacagott, még a pocakja is rengett bele. Azután megkérte Klimet, menjen ki a nyaralóba:

[29] *Századvég.*

[30] *Szergej Julievics Witte (1849–1915) orosz államférfi, a cári önkényuralom védelmezője, ő szervezte meg az 1905-ös forradalom leverését*

— Valakinek ott kell lennie közülünk. Valószínűleg oda veszem Dronovot, intézőnek. Nos kérem, megyek a közjegyzőhöz...

Az anya kikísérte és sóhajtva jegyezte meg:

— Mekkora energia, mennyi ész!

— Igen — helyeselt udvariasan Klim, de ezt gondolta: „Úgy dobál, mint valami labdát."

Este érkezett a nyaralótelepre. Az állomásról a fenyőerdő szélén haladt, hogy ne kelljen a homokos úton mennie: nemrég ugyanis harangokat szállítottak a faluba és a sok ember és ló alaposan feltörte az utat. A csendben kellemes volt a séta, a fiatal fenyők gyertyáiból gyantaillat áradt, az évszázados faóriások között napsugarak vörös csíkjai hasítottak a rezgő levegőbe, a fenyők kérge csillogott, mint a bronz vagy a brokát.

Az erdőszélen, egy kicsiny halom mögül hirtelen egy vörös napernyő bukkant elő, mint valami óriási gomba; sem Ligyijának, sem Alinának nem volt ilyen ernyője. Majd Klim egy sárgablúzos, keskeny női hátat pillantott meg alatta, és Ljutov borzas haját, hegyes fejét.

„Erről a nőről kérdezett anya? Ljutov szeretője? Az utolsó találka?"

Olyan közel ért hozzájuk, hogy már hallotta a nő nyugodt hangját és Ljutov tompán pergő kurta kérdéseit. Be akart fordulni az erdőbe. Ljutov azonban rákiáltott:

— Látom! Ne bújjon el.

Kiáltása gúnyosan csengett. Amikor pedig Klim hozzálépett, Ljutov kellemetlen mosolyra vicsorította fogait.

— Miért gondolja, hogy elbújok? — kérdezte Klim mérgesen és szándékosan lassan vette le kalapját a nő előtt.

— Tapintatból — mondta Ljutov. — Ismerkedjenek meg.

A nő kezét nyújtotta, tenyere igen kemény volt. Arca olyan volt, amelyet igen nehezen lehet megjegyezni. Világos szeme átható pillantással szegeződött Klim arcára, mintha le akarná fényképezni. Nevét olyan érthetetlenül mormogta, hogy Klim nyomban el is felejtette.

— Szívességet kérek magától — mondta Ljutov körülnézve

és a homlokát ráncolta. — Ő lekéste a vonatot... Adjon neki szállást éjszakára, de senki se tudjon róla. Már látták itt; azért jött, hogy nyaralót béreljen; de nem kell, hogy újra lássák. Különösen ez a sánta ördög, ez az agyafúrt paraszt.

— Talán feleslegesek ezek az óvintézkedések? — kérdezte halkan a nő.

— Nem tartom feleslegesnek — mondta dühösen Ljutov.

A nő mosolygott és a homokot döfködte napernyője végével.

Mosolya sajátságos volt: mielőtt kinyitotta kicsiny száját, szorosan zárt ajkát még jobban összeszorította, úgyhogy sugaras ráncocskák jelentek meg szája szögletében. Mosolya kényszeredettnek, kissé nyersnek látszott és élesen megváltoztatta tucat-arcát.

— Nos kérem, menjen sétálni — vezényelte a nőnek Ljutov és felkelt a földről. Karon fogta Klimet, s megindult a nyaralók felé.

— Nem nagyon udvarias hozzá — jegyezte meg zordan Klim, mivel felháborította Ljutov bizalmaskodása.

— Nem tesz semmit — mormogta Ljutov.

— Figyelmeztetnem kell, hogy a bátyámat letartóztatták Pétervárott...

— Narodopravec?[31] — kérdezte Ljutov gyorsan.

— Marxista. Méghogy narodopravec?

Ljutov levette kalapját és legyezni kezdte kihevült arcát.

— És még gyűlnek a forradalmi erők — mondta, valakit utánozva. — Gyűlnek... az ördögbe!

Szamgin haragudott Ljutovra, mert az valamilyen kellemetlen és veszéllyel fenyegető kalandba sodorta, önmagára pedig azért bosszankodott, mert ilyen könnyen engedett; a csodálkozás és a kíváncsiság azonban felülkerekedett haragján. Némán hallgatta Ljutov ingerült dohogását és hátranézett a válla fölött: a vörös napernyős hölgy eltűnt.

— És még gyűlnek... Azért jött, hogy közölje: Szmolenszkben letartóztatták egy ismerősömet... Nyomdája van

[31] *A Narodnoje Pravo (Népjog) nevű polgári párt tagja, illetve híve.*

ott... ördög szánkázzék a hátán! Harkovban letartóztatások, Pityerben, Orjolban szintén. Gyűlnek!

Úgy dohogott, mint amikor Varavka az ácsokat, kőműveseket vagy irodai alkalmazottait szidta. Klimet ámulattal töltötte el Ljutov furcsa hangja és még inkább a forradalmárokhoz fűződő ismeretsége. Egy-két percig hallgatta, aztán nem állta meg, hogy meg ne kérdezze:

— De mi köze magának ehhez, a forradalomhoz?

— Helyes kérdésfeltevés — válaszolt gunyoros mosollyal Ljutov. — Sajnálom, hogy a bátyját lefülelték, ő bizonyára megfelelt volna magának.

„Tökfilkó" — szitkozódott gondolatban Szamgin és elhúzta karját útitársa könyökétől. Ljutov azonban bizonyára észre sem vette: elgondolkozva, lehajtott fejjel ballagott s a fenyőtobozokat rugdosta. Klim megszaporázta lépteit.

— Hová siet? Senki sincs ott — Ljutov fejével a nyaralók felé bökött. — Valamilyen ünnepségre, vásárba mentek, csónakon.

Megint karon fogta Szamgint. Amikor pedig egy szétszórt farakáshoz értek, kiadta a vezényszót:

— Üljünk le.

És fojtott hangon, de gúnyosan beszélni kezdett:

— Mi a fenének kell az értelmiségünk, amikor ilyen az orosz paraszt? Olyasmi ez, mintha falusi viskókat gyöngyházzal ékesítenének. Széplélek, szívélyesség, romantika és egyéb maszlag... tudnak börtönben csücsülni, száműzetésben sínylődni istenhátamögötti sárfészkekben, megható elbeszéléseket és cikkecskéket írogatni... Mártírok, szentéletűek meg más hasonszőrűek. Általában: hívatlan vendégek.

Vodkaszag áradt belőle. Beszéd közben úgy csattogtatta a fogát, mintha cérnát harapna el.

— Itt vannak például a narodovolecok. Hisz az egész nem más, mint egy vadnyugati história átültetése: Gustave Aimard, meg Mayne Reid. A pisztolyok nem találnak célba, az aknák bedöglenek, a bombák közül pedig minden tizedik robban és az is rosszkor.

Felkapott egy görbe, bütykös fahasábot és megpróbálta

megállítani a homokon, de nem sikerült: a fa lomhán eldőlt.

— Napnál is világosabb, hogy Oroszországot fejszével kell megfaragni, zsebkéssel bizony nem lehet kihegyezni. Maga hogy gondolja?

Szamgint váratlanul érte a kérdés és nem felelt mindjárt.

— Múltkor egészen másképp beszélt az orosz népről.

— A népről én mindig ugyanazt mondom: nagyszerű nép! Páratlan, kérem! De...

Váratlan erővel, könnyedén magasra dobta a fahasábot. Amikor pedig a fa bukfencezve a lábához hullott, felkapta és beledöfte a homokba.

— Ebből a jószágból sok különféle dolgot lehet csinálni. A művész ördögöt és angyalt faraghat belőle. És mint látja, ez a tiszteletre méltó fahasáb már elkorhadt az itt fekvéstől. De kályhában még el lehet égetni. A rothadás haszontalan és szégyenletes dolog, az égés azonban bizonyos mennyiségű meleget ad. Érti az allegóriát? Én amondó vagyok: az életet meleggel és fénnyel kell felruházni, izzóra kell hevíteni.

„Hazudsz" — gondolta Klim.

Valamivel magasabban ült társánál, és Ljutov torz, felemás arca nem domborúnak, hanem homorúnak látszott, mint valami tányér — egy piszkos tányér. Az alacsony fenyő ágainak árnyéka remegett az arcán, kancsal szeme úgy forgott, mint a dió. Orra mozgott, orrlyuka remegett, gumiszerű ajka cuppogott, kivillantva mérges felső fogsorát, nyelve hegyét; kiálló, szőrös ádámcsutkája ugrándozott, füle táján pedig táncoltak a csontbütykök. Hadonászott, jobb kezének ujjai repdestek, akár jelbeszéd közben a süketnéma ujjai, minden ízében rángatózott mint a cérnán ráncigált bábu. Visszataszító látvány volt. Szomorú dühöt, tiltakozást ébresztett Szamginban.

„És, ha megmondanám, hogy színész, bohóc, őrült és minden szava beteges, hazug fecsegés? De miért, kinek játszik és hazudik ez a gazdag ember, aki szerelmes egy gyönyörű lányba és nemsokára feleségül veszi?"

— Képzelje el — hallotta Ljutov izgalomtól mámoros

hangját — képzelje el, hogy majd százmilliónyi orosz agy és szív közül tíz — mondjuk öt! — a benne rejlő teljes energiával dolgozik...

— Igen, természetesen — mondta Klim kelletlenül.

A sötét égen már csillagok sokasodtak, a levegőt nyirkos meleg töltötte el. Úgy rémlett, hogy az erdő olvadozik és olajos párává változik. Szinte érezni lehetett a harmatot. A sűrű sötétben sárga fény gyúlt a folyón túl, gyorsan táborttűzzé terebélyesedett és egy kicsiny, fehér emberi alakot világított meg.

Ütemes csobogás törte meg a némaságot.

— A mieink jönnek — jegyezte meg Klim.

Ljutov sokáig hallgatott, és csak aztán válaszolta:

— Ideje.

Felállt és hallgatózott.

— Megint itt kószál az a paraszt. Feltartóztatom; maga pedig menjen és szállásolja el őt...

Szamgin a nyaraló felé vette útját és közben Ljutov vidáman, frissen csengő hangjára figyelt.

— Az erdőben is harcsára vadászol?

— Gúnyolódik az úr, hisz volt ott harcsa!

— Volt?

— Hát hogyne lett volna?

— Hol?

— Hol legyen, ha nem a folyóban?

— Ebben a folyóban?

— Miért ne? Tisztességes folyó ez.

„Színész" — gondolta Klim és figyelt.

— Fehérnép nem kellene az úrnak? Van itt egy katonafeleség...

— Olyan mint a harcsa?

— Nagyon egyedül van...

„Igaza van Varavkának: veszélyes ember" — állapította meg Szamgin.

Otthon a cselédlánnyal behozatta a vacsorát, és utána aludni küldte. Azután kilépett a teraszra. Nézte a folyót, a Tyelepnyeva nyaralójának ablakaiban tükröződő aranyos

fényfoltokat. Szeretett volna odamenni, de nem mehetett el, amíg meg nem jött a titokzatos asszony vagy leány.

„Nincs akaratom. Vissza kellett volna utasítanom Ljutov kérését."

Várta a homokban és a fenyőtűkön zizzenő léptek neszét és közben megpróbálta elképzelni, amint Ligyija Turobojevvel és Makarovval beszélget. Ljutov is bizonyára ott van. A távolban mennydörgés robajlott. Pianínó hangjának foszlányai hallatszottak. A folyón túl, a felhők közt a hold bújkált és bágyadt fényével néha megvilágította a réteket. Klim Szamgin éjfélig hiába várta a hívatlan vendéget, akkor nagy robajjal bezárta az ajtót és lefeküdt. Dühösen arra gondolt, hogy Ljutov talán nem is a menyasszonyánál van, hanem kellemesen tölti az idejét ezzel a mosolytalan nővel az erdőben.

És az is lehet, hogy csak kitalálta az egészet: a „narodopravec"-okat, a nyomdát meg a letartóztatásokat.

„Sokkal egyszerűbb a dolog: ez volt az utolsó találkájuk."

Ezzel a gondolattal aludt el. Reggel a szél sivítása ébresztette fel, szárazon zúgtak a fenyők, riadtan zizegtek a nyírfák; a folyó kékes tükrén kicsiny csipkés hullámok fodrozódtak. A folyó mögül sötétkék esőfelhő siklott elő, a szél megszaggatta a szélét és a kövér felhőfoszlányok gyorsan suhantak a folyó fölött, füstszínű árnyékukkal simogatták. A fürdőházból Alina kiabálása hallatszott. Amikor Szamgin megmosakodott, felöltözött és reggelihez ült — hirtelen eleredt a zivatar. Egy perc múlva pedig belépett Makarov, s az esőcseppeket rázta a hajából.

— Vlagyimir hol lehet? — kérdezte gondterhesen. — Nem feküdt le, az ágya érintetlen.

Klim gúnyosan mosolygott és csípős szavakat keresett elméjében, mert valami nagyon gonoszat akart mondani Ljutovról. De nem jutott hozzá: Alina rontott be.

— Klim, gyorsan kávét!

Nedves ruhája szorosan testéhez tapadt, úgyhogy valósággal meztelennek látszott; kicsavarta a haját, fröcskölt, kiabált:

— Az őrült Lida berohant hozzám, ruháért. Most aztán agyonsújtja a villám...

— Maguknál volt Ljutov az este? — kérdezte mogorván Makarov.

Alina a tükör előtt állt, és széttárta a karját.

— Nos: vőlegényem eltűnt, én pedig náthát és légcsőhurutot kapok. Klim, ne bámulj rám olyan szemtelenül!

— Tegnap a sánta paraszt a malomba hívta Ljutovot — szólt oda Klim a lánynak; Alina már az asztalnál ült és sietve itta a kávét, megégette a nyelvét, sziszegett. Makarov pedig letette félig tele poharát, és a teraszajtóhoz ment, ott álldogált és halkan fütyörészett.

— Meghűltem, ugye? — kérdezte komolyan Alina.

Turobojev lépett be. Fürkésző pillantást vetett a lányra, majd eltűnt. Aztán újra megjelent és porköpenyét Alina vállára borította.

— Kell az eső a termésnek.

Villámok cikáztak, mennydörgés robajlott, csengtek az ablaküvegek, a folyón túl azonban már világosodott.

— Megyek a malomba — dünnyögte Makarov.

— Ez aztán az igazi jóbarát! — kiáltott Alina, Klim pedig megkérdezte:

— Mert nem fél a náthától?

— Akár azért is.

A kabát lecsúszott Alina válláról és fedetlenül hagyta felsőtestét, amelyre szorosan rátapadt a nedves batisztblúz. A lány nem törődött vele, Turobojev azonban újra betakarta a gyönyörű, formás vállat. Szamgin látta, ez tetszik Alinának: a lány vidáman lehunyta szemét, vállát vonogatta.

— Hagyja csak, melegem van — kérte Turobojevet.

„Én nem mernék így viselkedni, mint ez a piperkőc" — gondolta irigyen Szamgin és kihívó hangon megkérdezte Turobojevtól:

— Magának tetszik Ljutov?

Észrevette, hogy Turobojev arca megremeg, mintha légy csípte volna meg; kivette cigarettatárcáját és igen udvariasan felelte:

— Érdekes ember.

— Én úgy vélem, hogy az érdekes emberek a legkevésbé őszinték — mondta Klim. Hirtelen úgy érezte, hogy nem tud uralkodni önmagán. — Az érdekes emberek harci díszbe öltözött, tollakkal ékesített, kifestett indiánokhoz hasonlítanak. Én mindig a legszívesebben megmosdatnám őket és kitépném a tollaikat, hogy a festett bőrük alatt meglássam az embert, valódi lényét.

Alina a tükörhöz ment és sóhajtva mondta:

— Ó, micsoda madárijesztő vagyok!

Turobojev cigarettára gyújtott és kérdőn nézett Klimre. Szamgin arra gondolt, hogy Turobojev azért gyújt rá olyan lassan, kényelmesen, mert nem akar beszélni.

— Ide hallgass, Klim — mondta Alina. — Legalább ma nem mellőzné a bölcsességeidet? Már úgyis el van rontva a nap.

Olyan naiv, könyörgő hangon mondta ezt, hogy Turobojev halkan felnevetett. Alina azonban megsértődött: gyorsan a fiatalember felé fordult és összeráncolta a homlokát.

— Miért nevet? Hiszen Klim igazat mondott, csak én nem akarom hallgatni.

Megfenyegette ujjával és így folytatta:

— Hiszen maga is bizonyára szereti a harci díszt, a tollakat, ugye?

— Bevallom bűnömet — mondta Turobojev és lehajtotta a fejét. — Látja, Szamgin: egyáltalán nem mindig helyénvaló és majdnem mindig hiábavaló, ha becsületesen megmondjuk az igazat az embereknek. De valóban becsületes ez az igazság? Van egy régi szokás: mielőtt harangot öntenek, amely az isten házába szólít, valamilyen hazugságot bocsátanak szárnyra: ettől állítólag szebb lesz a harang hangja.

— Egyszóval maga a hazugságot védelmezi? — kérdezte szigorúan Szamgin.

Turobojev vállat vont.

— Nem egészen, de...

— Gyere, Alina, öltözz át — kiáltotta Ligyija az ajtóból.

Tarka ruhájában, törülközőből csavart turbánjában cserkesz odaliszkhoz hasonlított, mintha valamilyen képről lépett volna le.

Alina dúdolva elment. Klim pedig felállt és kinyitotta a terasz ajtaját. Friss levegő és napfény áradt a szobába. Turobojev szelíd, de gúnyos hangja újra felszította sokszor érzett ellenszenvét ezzel az emberrel szemben, aki olyan kecskeszakállt hordott, amilyent senki más. Szamgin tudta, hogy nem képes vitatkozni vele, de szerette volna, hogy övé legyen az utolsó szó. Kinézett az ablakon és megjegyezte:

— Swift, Voltaire és még sokan mások nem féltek az igazságtól.

— A mai német szocialisták, például Bebel, még bátrabbak. Azt hiszem, maga nem lát tisztán az egyszerűség kérdésében. Másképp egyszerű Assisi Ferenc, a falusi parasztasszony és a közép-afrikai néger. És az anarchista Nyecsajev egyszerűsége elfogadhatatlan Bebel számára.

Klim kilépett a teraszra. A forró napsütésben száradó padlódeszkák szinte füstölögtek a lába alatt. Érezte, hogy a fejében is harag füstölög.

— Hiszen maga beszélt az értelem pávatollairól, emlékszik? — kérdezte háttal állva Turobojevnak, de tüstént meghallotta halk válaszát.

— Ez más.

Turobojev meglendítette karját, tarkójára kulcsolta a kezét és annyira összeszorította, hogy ujjai megroppantak. Azután kinyújtotta a lábát és valahogy erőtlenül lecsúszott a székről. Klim megfordult. Amikor azonban egy perc múlva benézett a szobába, észrevette, hogy Turobojev sápadt arca furcsán megváltozott, szélesebb lett — bizonyára erősen összeszorította állkapcsát — ajka pedig fájdalmasan legörbült. Turobojev magasra felvonta szemöldökét és a mennyezetre bámult; szép, hideg szemét Klim először látta ilyen zordnak, ilyen alázatosnak. Mintha ellenség hajolt volna föléje, akivel nincs ereje megküzdeni és ez az ellenség nyomban ráméri a halálos csapást.

A teraszon megjelent Makarov és mérgesen újságolta:

— Kiderült, Vologyka egész éjszaka ivott a falábúval, és most úgy alszik, mint a bunda.

Klim tekintetével Turobojevra mutatott, de az felkelt és elment, görnyedten, mint egy öreg ember.

— Beteg — mondta Klim halkan és enyhe kárörömmel. Makarov azonban nem nézett Turobojevra.

— Ne mondd meg Alinának — kérte Klimet.

Szamgin kapott az alkalmon, hogy kiöntse mérgét.

— Neked kell megmondanod neki. Bocsáss meg, de a te szereped ebben a regényben meglehetősen különös.

Beszéd közben háttal állt Makarovnak, így kényelmesebb volt.

— Nem értem, mi köt ehhez a korhelyhez. Üresfejű ember, akiben egymással ellentmondó, idegen szavak és gondolatok kavarognak. Ugyanolyan korcs, mint Turobojev.

Sokáig beszélt és tetszett neki, hogy szavai nyugodtan, határozottan csengenek. Válla fölött barátjára pillantott és észrevette, hogy Makarov keresztbe tett lábbal üldögél, szájában pedig az elmaradhatatlan cigaretta füstölög. Makarov széttördelt egy gyufásdobozt, darabkáit a hamutartóba szórta és meggyújtotta. Majd gyufákat dugott a kicsiny máglyába és figyelmesen szemlélte, amint lángra lobbannak.

Amikor pedig Klim elhallgatott, Makarov megjegyezte:

— Erénycsősznek lenni nem nehéz — és le nem vette tekintetét a kis tűzrakásról.

A tűz kialudt, csak az üszkös gyufaszálak füstölögtek. Már nem volt mivel meggyújtani. Makarov a poharába merítette kanalát és egy kanálnyi kávéval végképp elfojtotta a pislákoló tüzet, ámbár szemlátomást sajnálta.

— Ide hallgass, Klim: Alina nem ostobább nálam. Nekem nincs semmilyen szerepem az ő regényében. Ljutovot szeretem. Turobojevot kedvelem. Végül pedig nem kívánom, hogy az emberekhez fűződő kapcsolatomat te vagy bárki más szabályozza.

Makarov nem beszélt sértően, hanem igen meggyőző hangon. Klim csodálkozva nézett rá: barátja hirtelen más ember lett, mint amilyennek eddig ismerte. Néhány nappal

ezelőtt Jelizaveta Szpivak is új emberként állt elébe. Mit jelent ez? Makarov az ő szemében a sikertelen öngyilkossági kísérletét restellő ember, szorgalmas, szerény diák volt, és mulatságos fiatalember, aki még most is fél a nőktől.

— Ne haragudj — mondta Makarov; elindult, de beleütközött a szék lábába. Klim pedig a folyót nézte és magába mélyedve találgatta: vajon mit jelentenek az embereknek ezek az egyre gyakrabban észlelhető pálfordulásai? Elég hamar meglelte a választ, amely egyszerű volt és világos: az emberek különböző álarcokat próbálgatnak, hogy megtalálják a legalkalmasabbat és legelőnyösebbet. Azért tétováznak, kapkodnak, vitáznak egymással, mert ezeket az álarcokat keresik, leplezni akarják színtelenségüket, ürességüket.

Amikor a két lány kijött a teraszra, Klim nyájas mosollyal fogadta őket.

— Látod, Lida — mondta Alina, barátnőjét tuszkolva. — Kutya baja. Te meg azzal vádoltál, hogy szőrös szívű vagyok. Nem, az örvény nem őt várja, hanem engem: a bölcselkedés örvényébe taszít... Jöjjön, Makarov! Ideje, hogy tanuljunk.

— Milyen... rendíthetetlen — mondta halkan Ligyija, s tűnődő tekintetével elkísérte barátnőjét és Makarovot. — Pedig nem rózsás az élete.

Ligyija a nyitott ablak párkányán ült, háttal a szoba felé, arccal a terasznak; a fehér ablakkeret úgy vette körül, mint valami ráma. Kibontott, cigányos haja arcába, vállára és mellén összefont karjára hullott. Élénk színű, tarka szoknyája alól kivillant igen barna, meztelen lába.

— Ljutov nagyon furcsa ember — mondta ajkát harapdálva. — Mintha futna valami elől, s így él menekülve. Alina körül is állandóan futkos.

— Egész éjjel a malomban dorbézolt és most ott alszik — jelentette ki szigorúan Klim.

— Miért haragszol? Iszik, de hát ez az ő szerencsétlensége. Tudod, nekem úgy rémlik, hogy mi mindnyájan szerencsétlenek vagyunk és nem lehet segíteni rajtunk. Különösen akkor érzem ezt, amikor sok ember van körülöttem.

Sarkával a falat rugdalta, és elmosolyodott.

— Tegnap, a vásárban, Ljutov Nyekraszov-verseket szavalt a parasztoknak. Csodálatosan szaval, nem olyan szépen, mint Alina, de nagyszerűen! Nagyon komolyan hallgatták, de azután egy kopaszodó öregember megkérdezte: „Hát táncolni nem tudsz? Én meg azt hittem, hogy színházi komédiások vagytok." Makarov így felelt: „Nem, mi csupán emberek vagyunk." — Hogyhogy csupán? „Csupán emberek — ilyen nincs is."

— Nem is ostoba ez a paraszt — jegyezte meg Szamgin.

— Úgy mondta: illen. Ugyan miért csonkítják meg a szavakat? Illen, aszongya, ládd — mire való ez?

Klim nem felelt. Csak hallgatta a lányt és nem gondolkozott a szavain. Szomorú érzés fogta el. Ligyijának ez a kijelentése, hogy „mi mindnyájan szerencsétlenek vagyunk", szelíden belédöfött és eszébe juttatta, hogy ő is szerencsétlen, mert magányos és senki sem akarja megérteni.

— Este meg éjszaka, amikor hazafelé jöttünk, felidéztük a gyermekkorunkat...

— Te és Turobojev?

— Igen. És Alina. Mindnyájan. Konsztantyin hajmeresztő dolgokat mesélt az anyjáról. Meg önmagáról, kiskorából. Olyan furcsa volt: mindegyikünk úgy emlékezett vissza önmagára, mint valami idegenre. Mennyi felesleges dolgot él át az ember.

Halkan beszélt, nyájasan nézett Klimre. A fiatalember úgy vélte, hogy a lány sötét szeme vár valamit, faggatja valami felől. Hirtelen ismeretlen, kéjes bódulat hulláma öntötte el, térdre hullott, átölelte a lány lábát és erősen hozzászorította az arcát.

— Ne merd! — kiáltott rá szigorúan Ligyija, tenyerét az arcának feszítette és ellökte.

Klim Szamgin hangosan és nagyon egyszerűen mondta:

— Szeretlek.

Ligyija leugrott az ablakpárkányról, széttépte Klim ölelő karjának bilincsét és térdével oly erősen mellbe taszította, hogy Klim kis híján hanyatt esett.

— Becsületszavamra, Lida.
A lány felháborodottan elhúzódott tőle.
— Csak azért mondod, mert majdnem meztelen vagyok.
A terasz lépcsőjén megállt és keserűen kiáltott fel:
— Nem szégyelled magad! Hisz én...
Nem fejezte be és lesietett a lépcsőn.
Klim a falhoz támaszkodott. Álmélkodott váratlan elérzékenyülésén, amely arra késztette, hogy a lány lábához vesse magát. Sohasem érzett ahhoz az örömhöz foghatót, ami ezekben a percekben eltöltötte. Valósággal félt, hogy sírva fakad örömében és büszkeségében, mert végre csodálatosan erős érzést fedezett fel magában, amely valószínűleg csak rá jellemző, másnak ismeretlen.
Egész nap a felfedezés hatása alatt volt. Az erdőben bolyongott, senkivel sem kívánt találkozni. Állandóan önmagát látta, amint Ligyija előtt térdel, átöleli forró lábát, szinte érezte ajkán, arcán a lány bársonyos bőrét és hallotta a saját hangját, amint azt mondja: „Szeretlek."
„Milyen szépen, milyen egyszerűen mondtam. És az arcom is bizonyára szép volt."
Csak önmagára gondolt ebben a rendkívüli pillanatban és olyan feszülten töprengett, mintha attól félne, hogy elfelejti egy dal dallamát, amelyet most hallott először és amely nagyon meghatotta.
Ligyijával másnap reggel találkozott. A lány a fürdőházba ment, ő pedig fürdés után visszafelé igyekezett a nyaralóba. Ligyija hirtelen toppant elébe, mintha a levegőből pottyant volna le. Néhány közömbös szót váltottak a forró reggelről, a víz hőmérsékletéről, majd a lány megkérdezte:
— Megsértődtél?
— Nem — felelte Klim őszintén.
— Nem kell megsértődni. Hisz ez nem játék — mondta halkan Ligyija.
— Tudom — jelentette ki a fiatalember ugyanolyan őszintén.
Nem csodálkozott Ligyija nyájas hangján, nem örült neki: a lánynak valami ilyet kellett mondania, sőt még ked-

vesebbet is mondhatott volna. Ahogy most elgondolkozott róla, Klim bizonyosra vette, hogy ha állhatatos lesz, meghódítja Ligyiját. De nem kell sietnie. Meg kell várnia, amíg a lány felismeri és méltóképp értékeli Klimnek ezt a rendkívüli érzését.

Odalépett hozzá Makarov, aki Ljutovval együtt a malomban aludt. Megkérdezte Klimtől, nincs-e kedve a faluba menni, ott most húzzák fel az új harangot.

— Persze, hogy megyek! — válaszolt Szamgin vidáman. Félóra múlva a folyó partján lépdelt, a tűző napsütésben. A napfény és az egyszerű parasztvászon ruha kihívóvá, feltűnővé tette Alina tökéletes formájú testének szemérmetlen szépségét. A lány lépést tartott Turobojevvel és a Mascotte kettősét énekelte Makarovval, Turobojev pedig a szöveget mondta nekik előre. Ljutov karonfogva vezette Ligyiját és valami mulatságosat súgott a fülébe. Klim Szamgin érettebb embernek érezte magát a másik ötnél, aki elöl ment, de magányossága most kissé terhes volt. Arra gondolt, hogy jó volna karon fogni Ligyiját, mint Ljutovnak sikerült, vállával a vállához simulni és lehunyt szemmel sétálni vele. Nézte Ligyija gyöngyszínű batisztruhás, ringó, karcsú alakját és nem értette, miért nem érez semmi olyat, mint amiről a szó művészei írnak.

„Nem vagyok romantikus" — emlékeztette önmagát.

Kissé aggasztotta az a bonyolult érzés, amelyet a lány ma keltett benne; ez nem volt összhangban tegnapi hangulatával. Tegnap, sőt még egy órával ezelőtt is, nem élt benne a függőség tudata, sem a homályos remény. Most pedig éppen ez a remény ejtette zavarba. Ligyija természetesen a felesége lesz, és az is természetes, hogy a lány szerelme nem hasonlíthat Nyehajeva eszelős vonaglására — ebben Klim bizonyos volt. De ezenkívül még valamilyen meghatározhatatlan várakozás, kívánság, vágy érlelődött benne.

„Ő keltette, tehát ő elégíti ki" — nyugtatta meg magát.

Amikor beért a faluba, amely ívalakban húzódott a magas és meredek folyópart kanyarulatában, ezzel fejezte be töprengését:

„Nem kell mindent elemeznem."

A község napfényes főutcáját zsúfolásig megtöltötte a helybeli és a szomszédos falvakból ide csődülő parasztok tarka tömege. A parasztok némán, hajadonfőtt álltak. Az egyiknek kopasz volt a feje, a másikét olajjal vastagon bekent, bozontos haj borította. A nők tarka karton fejkendői alól pedig láthatatlan füstként szállt a halkan, zokogón suttogó imádság. Úgy rémlett, hogy éppen ez a száztorkú, fojtott zokogás, a volgai tájszólásban mormolt imádság — a kátrány, veríték és a napon pálló szalmatetők csípős szagával keveredve — melegíti fel a levegőt és változtatja láthatatlan gőzzé, köddé, amelyben oly nehéz lélegzeni. Az emberek lábujjhegyre ágaskodtak, nyakukat nyújtogatták; az emelkedő és süllyedő fejek szinte hullámzottak. Két-háromszáz tágra meresztett szempár szegeződött egy irányba: az ormótlan harangtorony kék hagyma kupolájára, melynek üres nyílásain átderengett a távoli ég egy kicsiny darabja Klimnek úgy tetszett, ez a kicsiny darabka kékebb és ragyogóbb a falu fölé boruló égboltnál. A tömeg halk moraja egyre sűrűbb lett és feszült várakozást keltett Klimben; vajon mikor csap fel a harsány kiáltozás?

Turobojev ment elöl és átfurakodott a laza tömegen. Mögötte libasorban haladtak a többiek. Minél közelebb értek a harangtorony ormótlan tömegéhez, annál tompábban hallatszott a parasztasszonyok imáinak panaszos zúgása és egyre erősebben, nyomatékosabban csengett a szertartást végző papok hangja. Tarka ruhás parasztok álltak korben, mozdulatlanul, mintha valamennyien a földbe, a feltúrt, letiport gyepbe gyökeredztek volna — és a kicsiny kör kozepén, vastag cölöpökön, egy kétszázpudos harang feküdt, előtte pedig még három kisebb. A nagy harang a „Ruszlan és Ljudmila" daliájának fejére emlékeztette Klimet, a görnyedt, őszhajú, bronzvörös arcú kis pap pedig világos húsvéti talárjában a Finn varázslóhoz hasonlított A papocska körbejárta a harangokat, énekelt tiszta tenorhangján és szenteltvizet hintett rájuk. A földön három köteg vastag kötél hevert, a pap belebotlott az egyikbe, mérgesen meglendítette a szen-

teltvíz-hintőt és szivárványszínű, gyöngyöző cseppek hullottak a kötelekre.

Turobojev letelepedett az egyházközségi iskola bejárata előtt; az iskola újonnan épült, az ablakkeretek még hiányoztak. A lépcsőn egy sereg két- és háromesztendős gyerek nyüzsgött, kiabált és sírt; a maszatos, golyvás testek eleven tömegét halk kiáltásokkal, kézzel-lábbal hadonászva egy szürke szemű, púpos növendéklányka irányította. A legfelső lépcsőfokon egy bíborvörös, puffadt arcú, vak öregasszony állt, szélesre terpesztette hatalmas visszér-csomóktól éktelenkedő, kékes lábait és sivítva lélegzett.

— Verd őket, Gaska, csak verd a vesszőnyalábbal — tanácsolta, nehéz fejét csóválva. Kékesszürke, világtalan szemében úgy tükröződött a napfény, mint a sörösüveg cserepeiben. Az iskola ajtaján kilépett a rendőraltiszt; tenyerével őszes bajuszát és szabályosan nyírt szakállát törölgette, és vörösesbarna szemével figyelmesen tekintett végig a nyaralókon. Amikor észrevette Turobojevot, gyorsan vadonatúj sapkájához emelte a kezét és szigorú parancsot adott valakinek, aki a háta mögött volt:

— Kergesd el a kölyköket.

— Nem kell.

— Semmiképp sem maradhatnak itt, Igor Alekszandrovics: bepiszkolják az épületet.

— Mondtam: nem kell — ismételte halkan Turobojev és belenézett a rendőraltiszt dús ráncokkal barázdált arcába.

A rendőraltiszt kihúzta magát és kidüllesztette a mellét, érmei megcsörrentek. Tisztelgett és visszhangként ismételte:

— Nem kell.

Átlépdelt a gyerekeken s lement a lépcsőn. Az ajtóban pedig a malombeli sánta paraszt állt és fülig húzta a száját a mosoly:

— Jó reggelt.

— Érti a csíziót? — súgta Ljutov Klimnek és a sántára kacsintott.

Klim semmit sem értett. A lányokkal együtt dermedten nézte, amint a kis púpos sietve és ügyesen leráncigálja a

lépcsőről a gyerekeket: ragadozó madár mancsához hasonló, erős kezével megragadja és valósággal ledobálja a félmeztelen testeket a földre, ahol apró fadarabkák hevernek szanaszét.

— Hagyd! — rikoltotta Alina és toppantott. — Megkarcolja őket a forgács!

— Ó, szűzanyám! — sivítozott zihálva a vak öregasszony. — Gaska, kifélék ezek?

Reszkető kezével maga körül matatott s tovább firtatta:

— Kinek a hangja ez? Hova tetted a botomat, ebfajzat?

A kis púpos lány azonban nem hallgatott sem Alinára, sem a vénasszonyra, hanem egyre csak hurcolta a gyerekeket, akár a kutya a kölykeit. Ligyija megremegett és elfordult. Alina és Makarov pedig nekilátott, hogy visszaültesse az apróságokat a lépcsőre. A lány azonban bátran rájuk vetette okos szemét és felkiáltott:

— Maguk meg mit lábatlankodnak itt? Nem a maguk kölykei!

És újra leráncigálta a gyerekeket a lépcsőről. A sánta paraszt pedig lelkendezve dünnyögte:

— No nézd csak, milyen makacs a kis csúfság!

Makarov zavarba esett a lány kiáltásától. Gúnyosan elmosolyodott és így szólt Alinához:

— Hagyja . . .

Szamginnak úgy rémlett, hogy mindnyájan zavarba estek, valósággal megszeppentek a kis púpostól. Ljutov vigasztaló hangon magyarázott valamit Ligyijának. Turobojev levette kesztyűjét és cigarettára gyújtott, Alina pedig a kabátja ujját rángatta és dühösen kérdezte:

— Hát lehetséges ilyesmi?

Turobojev nyájasan rámosolygott.

Két legény lépett a lépcső elé. Vadonatúj ingük mintha rózsaszínű bádogból készült volna, és úgy hasonlítottak egymáshoz, mint egyik tojás a másikra. Egyikük ránézett a nyaralókra, aztán odament a vak öregasszonyhoz, megfogta a kezét és határozottan így szólt:

— Eredj, Anfisza anyó, adj helyet az uraknak.

— Ó, istenem! Húzzák már?
— Mindjárt elkezdik. Eredj.
— Hála neked, szűzanyám, hogy megértem ezt a napot...
— Mintha ragályos betegek volnánk — lázongott Alina.
Ljutov pedig nagy kedvvel faggatta a sánta parasztot:
— No és te milyen hitet vallasz?
A sánta belemosolygott zilált szakállába és a fejét csóválta.
— Ne-em, a mi hitünk más.
— Keresztény?
— Feltétlenül. Csakhogy szigorúbb.
— Hát mondd meg, te ördögfajzat: miben szigorúbb?
A sánta mélyet sóhajtott:
— Ezt nem lehet megmondani. Csak annak, aki egy hiten van velünk. A harangot meg a templomi szertartást mi is elismerjük, csakhogy...
Klim Szamgin nézett, figyelt és érezte, hogy nőttön-nő benne a méltatlankodás: mintha szándékosan ezért hozták volna ide, hogy nehéz és mérgező badarsággal töltsék meg a fejét. Körös-körül minden engesztelhetetlenül idegen volt, sötét zugba taszította, s erőszakkal felidézte emlékezetében a púpos kislányt, Alina szavait és a vak öregasszony kérdését:
„Kifélék ezek?"
Fejében még zúgott az asszonyok suttogó imádsága és zavarta a gondolkodásban. Azt azonban nem akadályozta meg, hogy emlékezetébe idézze mindazt, amit látott és hallott. A szertartás véget ért. Egy ősz szakállú, hórihorgas, ösztövér öregember, akinek sárga arca volt és csupasz feje tökhöz hasonlított, lekanyarította válláról a bekecsét, az égre nézett, háromszor keresztet vetett, majd letérdelt a harang elé, s háromszor megcsókolta a szélét. Aztán térden körbe csúszott a harang körül, s közben hányta magára a keresztet és a szentek képmásaira tapasztotta ajkát.
— No lám! — mondta helyeslőn a sánta. — Ez Panov, Vaszil Vasziljevics, a falu jótevője. Nagyszerű üvegöntő: az egész kormányzóságnak ő önti a sörösüvegeket.

A tér elcsendesedett. Mindenki Panovot figyelte, aki a földön csúszott és a harang szélét csókolgatta. Térdepelve is magas volt.

Aztán valaki felkiáltott:

— Emberek! Három csapatba!

Egy másik hang ezt kérdezte:

— Hol a kovács?

Panov feltápászkodott. Kis ideig hallgatott, s nézte az embereket. Aztán megszólalt basszus hangján:

— Kezdjétek el, pravoszlávok!

A tömeg rikoltozva, lassan három részre bomlott: két csoport ferde irányban jobbra és balra távozott a harangtól, a harmadik pedig egyenes irányban hátrált. Mind a három csoport óvatosan vitte a kötelet, mintha vékony fonál volna, s ők a gyöngyök rajta. A kötelek a nagy harang füleitől indultak ki, a harang pedig szinte nem engedte őket, egyre szorosabbra feszítette.

— Állj! Megálljatok!

— Ott a kovács!

— Nosza, Nyikolaj Pavlics, végezd kereszténYi kötelességed — mondta hangosan Panov.

Görbe lábú, széles vállú, tagbaszakadt parasztember ballagott oda; bőrkötényt viselt. Vörös haja égnek állt, csomós szakálla durva szövetinge gallérjába volt dugva. Fekete kezével könyökéig feltűrte inge ujját, keresztet vetett a templom felé, s egyenes derékkal meghajolt a harangok előtt; hosszú karját pedig hátravetette és kinyújtotta, mint aki attól fél, hogy orra bukik.

Azután ugyanígy meghajolt az emberek felé mind a négy irányban, levetette kötényét, gondosan összehajtotta és egy vörös blúzos, tenyeres-talpas parasztasszony kezébe nyomta. Mindezt szótlanul, lassan végezte, és minden mozdulata ünnepélyesen hatott.

Most néhány sapkát nyújtottak feléje. A kovács kiválasztott kettőt és a fejére tette, a homloka fölé, majd kezével tartva a sapkákat, térdre ereszkedett. Öt paraszt felemelte a földről az egyik kis harangot és ráborította a kovács fe-

jére, úgyhogy a széle a két sapkára meg a vállára simult, ahová az asszony az összehajtott köténytt helyezte. A kovács inogva feltápászkodott, felállt, majd lassú, öles léptekkel megindult a harangtorony bejárata felé. Az öt paraszt elkísérte, kettő párosával, mögöttük egy.

— Bírja, a sátán! — mondta irigykedve a sánta, felsóhajtott és állát vakargatta. — Ez a harangocska pedig biz' megvan tizenhét pud, és létrán kell fölvinni. Az egész kerületben nem akad párja ennek a kovácsnak. Mindenkit legyűr. Megpróbálták már elpáholni — persze, temérdek nép kell hozzá — de sosem sikerült.

A téren egyre mélyebb, feszültebb lett a csend. Minden fej felfelé ágaskodott, minden szem várakozón meredt a harangtorony félkör alakú fülére, ahonnan ferdén három vastag gerenda lógott ki. Mindegyiken csiga volt, ezeken vetették át a köteleket, amelyeknek a földre csüngő végét a harangok füléhez erősítették.

A rendőraltiszt odament a nagy haranghoz és megpaskolta, mintha ló hátát veregetné. Aztán levette a sapkáját, másik tenyerét pedig a szeme fölé árnyékolta és ő is fölfelé nézett.

Egyre feszültebb lett a csend, még a gyerekek sem hancúroztak, hanem felvetették fejüket és szinte földbe gyökerezett a lábuk.

A torony kék nyílásában hirtelen megmozdult egy alaktalan tömeg, kirepült belőle egy sapka, majd a másik, azután a csomóba gyűrt kötény — és a földön állók görcsösen megrázkódtak, felüvöltöttek, ordítozni kezdtek, a gyerkőcök úgy ugráltak, mint a labda, egy őszbajuszos, kopasz parasztember pedig sivalkodásával túlharsogta a lármát:

— Mikolaj Pavlics, komám! Te vagy a császár...

A rendőraltiszt feltette sapkáját, megigazította az érmeket a mellén és rásózott a paraszt kopasz tarkójára. A paraszt felugrott, futásnak eredt, majd megállt, megsimogatta a fejét és az iskola bejárata felé nézve, búsan mondta:

— Tréfálni sem szabad...

A kovács lejött a toronyból és hosszú kezével keresztet

vetett a templom felé. Panov derékszögben meghajlította hosszú testét és megölelte, megcsókolta a kovácsot.

— Te dalia!

Majd felkiáltott:

— Pravoszlávok! Isten nevében, rajta!

A kötelekre fűzött három embercsomó megmozdult, megingott. Lábukat nekivetették a földnek és hátradőltek, mint a hálót húzó halászok és a három szürke húr megfeszült. A harang is megmozdult, tétován megingott és kelletlenül a levegőbe emelkedett.

— Egyszerre, egyszerre, isten gyermekei! — rikoltotta öblös hangján, lelkesen és izgatottan a sörösüvegek készítője.

A súlyos rézbura lassan emelkedett fölfelé és fakón csillogott a nap fényében. A nézők pedig bámulták, és kihúzták magukat, mintha ők is el akarnának szakadni a földtől. Ligyija észrevette ezt.

— Nézzétek, hogy kinyúlik mindenki, mintha nőnének — mondta halkan.

— Igen, engem is fölemel... — helyeselt Makarov.

„Hazudsz" — gondolta Klim.

A téren nem volt nagy a lárma, csak a lurkók kurjongattak és a csecsemők sírtak.

— Egyszerre, pravoszlávok! — harsogta Panov. A rendőraltiszt pedig nem olyan fülsértő hangon, de igen szigorúan ismételte:

— Egyszerre, hé, ott jobbra!

A harangot húzó három csapat nyögött, sóhajtozott, elelbődült. A csigák nyikorogtak, és valami halkan recsegett odafönt a toronyban. De úgy tetszett, hogy minden nesz elcsitul nyomban és ünnepélyes csend támad. Klim nem akarta ezt: úgy vélte, pogány ujjongás, vad ordítozás illenék ide, sőt még valamilyen nevetséges cselekedet.

Látta, hogy Ligyija nem a harangot nézi, hanem a teret, az embereket; a lány beharapta az ajkát és mérgesen ráncolta a homlokát. Alina szemében gyermekes kíváncsiság csillogott. Turobojev unatkozott, oldalra hajtott fejjel áll-

dogállt, és kabátja ujjáról lassan fújta le a cigarettahamut, Makarovnak pedig ostoba volt az arca, mint mindig, amikor elmerengett. Ljutov oldalra nyújtotta a nyakát, amely hosszú volt és eres, bőre pedig érdes, mint a bagaria. Fejet vállára hajtotta, hogy engedetlen szemét egy pontra irányítsa.

Amikor a harang a torony magasságának kétharmadához ért, hirtelen megingott. A levegőben sivítva tekerőzött az elpattant kötél. A baloldali csapat hátrahanyatlott, a hátul állók egymásra estek. Eszelős üvöltés harsant egy torokból:

— Tere-emtő-ő-őm . . .

A harang himbálózott, a széle lustán verdeste a torony tégláit. Kavics és mészpor hullott alá. Szamgin szaporán pislogott, azt hitte, megvakul a portól . . . Alina toporzékolt és kétségbeesetten sikoltozott.

— Eh, ördögök — dünnyögte Ljutov és cuppantott.

— Tartsátok, pravoszlávok! — ordította Panov ugrálva, hadonászva.

A görbe lábú kovács annak a csapatnak a hátába került, amelyik a toronytól merőlegesen húzta a kötelet, és a kötél végét egy vastag fűzfa törzsére kezdte csavarni, közvetlenül a tövé fölé; az egyik rózsaszín inges legény segített. A kötél mindjobban megfeszült, remegett, mint a húr, az emberek pedig elugrottak mellőle.

— Tartsd! Megöllek! — üvöltötte a kovács.

Klim lehunyta a szemét, és várta, mikor zuhan a harang a földre. Hallotta a tömeg ordítását, sivalkodását, a kovács üvöltését és Panov trombita-hangját.

— Kösd meg!

— Ne féljetek, pravoszlávok! Lassa-an! Egyszerre-e! Gyerü-ünk!

A harang szinte észrevétlenül ismét fölfelé siklott, a torony ablakából pedig néhány fej kandikált ki.

— Menjünk haza — mondta élesen Ligyija. Arca szürke volt, szemében borzalom és undor tükröződött. Valahol az iskola folyosóján hangosan zokogott Alina, Ljutov pedig dohogott. A térről két parasztasszony jajongó siránkozása

hallatszott. Klim rádöbbent, hogy egy perc elveszett az életéből és semmiféle élménnyel nem terhelte tudatát.

A sánta paraszt lebicegett az iskola lépcsőjén. Vállánál fogva vezetett egy ijedt kamaszfiút és faggatta:

— No és mondd: él-e?

— Nem tudom. Eressz, Mihajlo bácsi . . .

— Féleszű. Látod, és mégsem tudod . . .

Turobojev a fűzfa alatt állt és magyarázott valamit a rendőraltisztnek s orra elé tartotta a fehér ujját. A téren a pap sietett a fűzfa felé, kezében a kereszt csillogott, olvadozott s megvilágította sötét, száraz arcát. A fa körül szoros körben álltak az asszonyok. Amikor a pap odaért, a rendőraltiszt szétlökdöste az asszonyok seregét, és Szamgin észrevette, hogy a fa tövében a rózsaszín inges legény fekszik, előtte pedig Makarov térdel.

— Hogyan történt? — kérdezte halkan Klim és körülnézett. De Ligyija már nem volt az iskola tornácán.

Ligyija karonfogva kivezette Alinát az iskolából. Mögöttük Ljutov haladt, morcos arccal. Alina zokogva hajtogatta:

— Én nem akartam idejönni, ti meg . . .

Végigsiettek a főutcán, vissza sem néztek. A falu határában pedig utolérték a falábú parasztot, és az a szemtanú bizonyosságával, nyomban mesélni kezdett:

— Nyakon sújtotta a kötél, megroppantotta a csigolyáit . . .

Ljutov az öklét rázta a paraszt felé.

— Hallgass — súgta.

A sánta kérdő pillantást vetett rá, azután Klimre és folytatta:

— Talán a kovács tréfálta meg, és szándékosan dobta rá a kötelet . . . Az is lehet, hogy véletlen . . . Minden megeshet.

Ljutov inge ujjánál fogva visszahúzta a parasztot és hátramaradt. De mihelyt a lányok a folyópartra értek, szintén meglassították lépteiket. Ljutov akkor a hitről kezdte faggatni a sánta parasztot.

A láthatatlan tücskök olyan hangosan cirpeltek, mintha a naptól kiszáradt égbolt ropogna. Klim úgy érezte magát, mint aki az imént ébredt nyomasztó álmából: fáradt volt és közönyös minden iránt. Előtte a falábú dülöngélt, és oktató hangon magyarázta Ljutovnak:

— A mi hitünk például nem ismeri el az emberi kéz művét. A Megváltó képmását, amit nem ember csinált — azt elismerjük, de a többit nem. Mert miből is készült a Megváltó képe? Krisztus véréből, verejtékéből. Amikor Jézus Krisztus a keresztet vitte a Golgota hegyére, a hitetlen Tamás apostol megtörölte az arcát a kendőjével, mert meg akart bizonyosodni róla: vajon Krisztus-e? Krisztus arcának a nyoma pedig rajta maradt a vászonkendőn — hát ez igazi! Az ikonok meg mind hamisak, akárcsak a maguk fotográfiái...

Ljutov halkan felsivított:

— Megállj csak, miért hamis az én fotográfiám?

— Hát nem? Hát kié, ha nem az úré? Hisz a paraszt mit csinál? Bögrét, kanalat, szánt meg más effélét, az urak meg fotográfiát, varrómasinát...

- Á, vagy úgy?...

Ljutov nevetésében Klim kéjes visítást hallott, olyat, mint amilyet az elkényeztetett öleb hallat, mikor a fülét vakarják.

— A gabona is voltaképp nem emberi kéztől van, a föld, az isten teremti.

— Hát a tésztát ki dagasztja?

— Ez az asszonyok dolga. Az asszony messze van istentől, másodrendű teremtmény. Isten nem őt teremtette elsőnek...

Ligyija a válla fölött hátrapillantott a sántára, és meggyorsította lépéseit. Klim pedig Ljutovról elmélkedett.

„Nagyon unatkozhat, ha ilyen badarságokkal szórakozik".

— Hát ezt honnét veszed? Honnét? Nem magad eszelted ki, ugye nem? — faggatta élénken Ljutov a parasztot, makacsul s érthetetlen örömmel.

Azután megint a sánta beszélt, kimérten és megfontoltan:

— Nem én magam, ez igaz; valamennyien tanítjuk egymást észre, értelemre. Tavaly élt itt egy magyarázó úriember...

„Magyarázó úriember? Nagyon jó!" — gondolta Klim.

— Hát ő esténként, ünnepnapokon elbeszélgetett a környékbeliekkel. Eszes ember volt! Nyíltan megmondta: mi mindennek a gyökere és eredete? A nép és minden őérte van...

— Imát kell mondatnod érte. Megtetted?

— Az úr tréfál. A magunk halottairól is elfelejtünk megemlékezni.

— Hát meghalt?

— Ezt nem tudom...

Otthon Szamgin lefeküdt. Feje sajgott, nem tudott gondolkozni, és nem is vágyakozott semmire, csak arra, hogy minél előbb véget érjen ez a fülledt, ostoba nap, kitörlődjenek emlékezetéből azok a képtelen élmények, amelyekkel ez a nap jutalmazta. Nyomasztó kábulat vett erőt rajta, de nem aludt, halántékán hevesen lüktettek az erek, fülében pedig nyomasztóan gyűltek a nap hangjai: a parasztasszonyok suttogása és sóhajtozása, a parancsoló kiáltások, az ijedt üvöltés, a sirató ének. Felcsendült a púpos kislány felháborodott kérdése is:

„Maguk meg mit lábatlankodnak itt?"

Már sötétedett, amikor megjött Turobojev és Ljutov. Leültek a teraszon, és folytatták nyilván régebben megkezdett beszélgetésüket. Szamgin pedig feküdt és az egymást váltó két hangra figyelt. Különös volt hallani, hogy Ljutov beszédéből hiányzik a rá jellemző kiáltozás és sivítás, Turobojevéből pedig a gúny. Csengtek az üvegpohárhoz koccanó teáskanalak, forrón sistergett a szamovár csapján kiömlő víz; mindez gyermekkorára, a téli estékre emlékeztette, amikor néha elbóbiskolt vacsora előtt és éppen az üveghez verődő fém csengésére riadt fel.

A teraszon a szlavofilekről és Danyilevszkijről, Herzenről

és Lavrovról beszélgettek. Szamgin ismerte ezeket az írókat, de eszméik egyformán távol álltak tőle. Úgy vélte, hogy lényegében mind csupán a történelem anyagának tekinti az egyént, az ember valamennyiük szemében áldozatra ítélt Izsák.

„Különleges agyra és szívre van szükség, hogy szükségesnek tartsák az ember feláldozását a jövő ismeretlen istenének" — gondolta Klim s feszülten figyelt Turobojev nyugodt beszédére, kimérten csengő szavaira.

— Az uralkodó eszmék közt egyetlen elfogadható sem akad számomra . . .

Ljutov sebes dünnyögése hallatszott. Eleinte lehetetlen volt megérteni, mit mond, utána azonban tisztán csengtek a szavai.

— A narodnyikok nagy előnye, hogy a falu egészségesebb és gyakorlatiasabb észjárású a városnál, az emberek állhatatosabbak, ugye, kérem?

— Lehetséges — felelte Turobojev.

Klim arra gondolt, hogy Turobojev most bizonyára felvonja a bal vállát: mindig így tesz, amikor kitér a nyílt válasz elől.

— Mégis felemás dolog ez! — kiabált Ljutov. — Mégiscsak azoknak a fajankóknak az utódai, akik átengedték a nomádoknak az áldott déli vidéket és az északi erdőkbe meg mocsarakba menekültek . . .

— Azt hiszem, ellentmond saját magának . . .

— Nem, kérem szépen! Hogy állíthat ilyet? Hisz az ön ősei . . .

A szobalány lomha dobogása hallatszott, csörgött a teásedény. Klim felállt, nesztelenül kissé kinyitotta a teraszra néző ablakot, és lusta, hideg szavak ütötték meg a fülét:

— Én természetesen nem állítom, hogy őseim annyi galibát csináltak az ország történetében, és olyan ostoba bűnöket követtek el, mint egyes . . . igazság-gyárosok hangoztatják, akik a radikális újságírók közül kerülnek ki. Őseimet nem tartom angyaloknak, hősöknek sem akarom tekinteni őket: többé-kevésbé engedelmesen teljesítették a

történelem parancsait, amely — mint ön már mondta — kezdettől fogva mindjárt félresiklott... Nézetem szerint, a történelem alakulása ma már feljogosít arra, hogy szakítsak őseim politikájával — ez ugyanis olyan tulajdonságokat követel az embertől, amelyek belőlem hiányoznak.

— Hát ez meg mi? — sivított Ljutov. — Lemondás? Tolsztojánizmus?

— Úgy emlékszem, már mondtam önnek, hogy lelkileg deklasszált embernek tartom magam...

Csoszogó léptek hallatszottak.

— Nos: meghalt? — kérdezte Turobojev.

Makarov hangja felelt:

— Természetesen. Tölts teát, Vlagyimir. Turobojev, beszéljen újra a rendőraltiszttel; már nem előre megfontolt gyilkossággal vádolja a kovácsot, hanem gondatlanságból elkövetett emberöléssel.

Szamgin ellépett az ablaktól, megfésülködött és kisétált a teraszra. Azt gondolta, hogy a lányok is bizonyára mindjárt kijönnek.

A lámpa fénye, melyet szinte elnyelt a szamovár rézteste, gyéren világította meg a forró alkony homályába borult három alakot. Ljutov himbálózott a széken, állkapcsát mozgatta és Turobojevet nézte, aki az asztal fölé hajolt s írt valamit egy gyűrött borítékra.

— Miért vagy mezítláb? — kérdezte Klim Makarovtól, aki teáspoharával a kezében fel-alá járkált a teraszon.

— Véres a csizmám — felelte Makarov. — Az a legény...

— No, elég! — szólt rá Ljutov. Elfintorította az arcát, és hangosan sóhajtott. — De hol vannak a másodrendű teremtmények?

Abbahagyta a hintázást, és kötekedő hangon mesélni kezdte Makarovnak, hogyan vélekedik a sánta paraszt a nőkről.

— A paraszt egyszerűbben, tömörebben beszélt — jegyezte meg Klim. Ljutov hunyorított, Makarov pedig megállt és olyan ügyetlenül tette poharát az asztalra, hogy a pohár leesett a kistányérról.

— Látod? — kezdte gyorsan, izgatottan. — Hisz mondom én: ez szervi dolog! Már az a mítosz is, amely szerint a nő a férfi oldalbordájából teremtődött, nyilvánvalóan szembeszökő hazugság, ügyetlen és ellenséges kitalálás. Pedig amikor ezt a hazugságot kieszelték, már tudták, hogy a nő szüli a férfit, egy másik nő számára.

Turobojev felemelte a fejét, átható pillantást vetett Makarov felhevült arcára és elmosolyodott. Ljutov neki is odakacsintott és így szólt:

— Roppant érdekes hipotézis, valódi orosz gyártmány!

— Te beszélsz a nő iránt érzett ellenszenvről? — kérdezte Klim gúnyos csodálkozással.

— Én — mondta Makarov; mellére bökött s Turobojevhoz fordult:

— Ugyanaz a gyűlölet rejlik abban a mítoszban is, hogy az első emberpárt a nő bűne miatt űzték ki a tudatlanság paradicsomából.

Klim mosolygott. Nagyon szerette volna, ha Turobojev észreveszi gúnyos mosolyát. Az azonban az asztalra könyökölve Makarov arcát nézte, magasra felvonta szépen ívelt szemöldökét, mint aki nem ért valamit.

— Szerencsés csecsemő vagy te, Kosztya — dünnyögte Ljutov. Megrázta fejét, és ujjával szétmázolta a réztálcára csurrant vizet. Makarov pedig egyre beszélt, halkan s az izgalomtól kissé dadogva.

— A nő iránt érzett ellenszenv abban a pillanatban kezdődött — hadarta —, amikor a férfi ráeszmélt, hogy a nő teremtette kultúra erőszakot tesz az ösztönein.

„Mit hazudozik ez?" — gondolta Szamgin, és gúnyos mosolyát elfojtva, felfigyelt.

Makarov szorosan összetett lábbal állt, s ez még jobban kiemelte termetének ékalakját. Rázogatta a fejét, felemás színű haja a homlokába, az arcába hullott, hirtelen kézmozdulattal hátravetette, és arca még szebb s valahogy hegyesebb lett.

— A megtelepedett s ennélfogva kulturált életet a nő kezdeményezte — magyarázta. — Neki le kellett telepednie,

hogy megvédje önmagát és porontyait a vadállatoktól, az idő viszontagságaitól. Ehető füveket, gyógynövényeket fedezett fel, megszelídítette az állatokat. Félvad és kóbor hímjének szemében lassanként egyre titokzatosabb és bölcsebb lény lett. A nő iránt tanúsított bámulat, melyhez félelem is járul, mindmáig megmaradt a vad törzsek „tabu"-jának képében. A nő bámulatba ejtette a férfit ismereteivel, kuruzslásával, s különösen a gyermekszülés titokzatos aktusával; a férfi vadász nem tudta megfigyelni, hogyan szülnek az állatok. A nő volt a pap, a törvényhozó, a kultúra a matriarchátusból fejlődött . . .

A lámpa körül kicsiny szürke lepkék sürögtek, árnyékuk végigsiklott Makarov fehér zubbonyán, mellét, sőt arcát is sötét foltocskák tarkították, mintha sebes szavai árnyékot vetettek volna . . . Klim Szamgin úgy vélte, hogy Makarov unalmasan és naivul beszél.

„Most vizsgázik, hogy elnyerje a »magyarázó úriember« tisztségét".

Makarov régi szokása szerint jobb kezével zubbonya legfelső gombját csavargatta, baljával pedig bizonytalanul hessegette a lepkéket.

— Erről jut eszembe: tudja, Turobojev, engem régóta bánt egy bizonyos cinikus káromkodás. Honnan ered? Úgy hiszem, réges-régen ez köszöntés volt, amely a vérrokonságra utalt. És önvédelmi eszköz is lehetett. Az öreg vadász ezt mondta a fiatalabbnak, az erősebbnek: én a te anyáddal háltam. Emlékezzék csak Ilja Muromec és a hetvenkedő találkozására . . .

Ljutov vidáman elmosolyodott és krákogott.

— Hol olvastad ezt? — kérdezte Klim, szintén mosolyogva.

— Ez az én ötletem, másként nem tudom megérteni — válaszolt türelmetlenül Makarov. Turobojev pedig felkelt, fülelt, és halkan így szólt: — Szellemes ötlet.

— Untatom? — kérdezte Makarov.

— Ugyan, hogy mondhat ilyet! — válaszolta Turobojev igen nyájasan és gyorsan. — Úgy rémlett, a lányok jönnek, de tévedtem.

— A féllábú kószál erre — mondta halkan Ljutov. Felugrott és óvatosan lesurrant a teraszról a sötétbe.

Klimnek rosszul esett, hogy Turobojev szellemesnek nevezte Makarov ötletét. Most mind a ketten a teraszon lépkedtek, s Makarov a gombját csavargatva, hadonászva, és még halkabban folytatta:

— Amikor a félvad Ádám az erősebb jogán elvette Évától az élet fölött gyakorolt hatalmat, minden nőt rossznak nyilvánított. Említésre méltó, hogy ez Keleten történt, ahonnan minden vallás ered. Innét származik az a tanítás: a férfi a nap, az ég, az erő, a jó; a nő viszont az éj, a föld, a gyengeség, a rossz. A zsidók így imádkoznak: „Uram, hálát adok néked, amiért nem teremtettél nőnek". A szülés után elmondandó ocsmány engesztelő imádságunk kétségtelenül a férfiak, a papok műve. A férfi legyőzte a nőt, de nem tudta legyőzni a szeretet és a gyengédség iránt érzett vágyat, melyet a nő oltott belé.

— Végeredményben mit akarsz mondani ezzel? — kérdezte szigorúan és hangosan Szamgin.

— Én?

— Mire célzol?

Makarov vaksin hunyorogva állt elébe.

— Meg akarom érteni: milyen a modern nő, az Ibsen-féle nő, aki menekül a szerelem, a család elől? Érzi-e szükségét annak és érez-e magában elég erőt, hogy visszahódítsa haidani méltóságát, amikor az emberiség anyja, a kultúra ihletője volt? Akar-e az új kultúra szülőanyja lenni?

Legyintett a sötétbe:

— Elcsépelt, elavult dolog ez, sőt talán őrültség is. Nem tudom elhinni, hogy életünk kispolgári posványa végképp megnyomorította a nőt, ámbár mostanában a drága ruhák, csecsebecsék, versek puszta fogasa lett... De ismerek olyan nőket, akik nem akarják — értsd meg! — nem akarják a szerelmet vagy elhajítják, mint haszontalan dolgot.

Klim gúnyosan az arcába mosolygott.

— Eh, te romantikus — mondta s nyújtózkodott egyet, hogy kiegyenesítse elgémberedett tagjait. Aztán a lépcsőhöz

indult, elment Turobojev mellett, aki elgondolkozva nézte órája számlapját. Szamgin előtt nyomban megvilágosodott a hosszú szónoklat értelme.

„Tökfilkó" — gondolta, miközben óvatosan lefelé ereszkedett a homokos ösvényen. A hold kicsiny, de vakító sarlója áttört a felhőkön. A fenyők tűlevelei közt ezüstös fény reszketett, s a fák tövében fekete kupacokba sűrűsödött az árnyék. Szamgin a folyó felé vette útját és közben azt bizonygatta magának, hogy becsületesen undorodik a szavak talmi csillogásától, és átlát az emberi beszéd képzelt szépségén.

„Hát így élnek ezek a Ljutovok, Makarovok, Kutuzovok mind: felkapnak valamilyen eszmécskét és aztán nagydobra verik..."

Reggel forró szél kerekedett, rázogatta a fenyőket, felkavarta a homokot és a folyó szürke vizét. Amikor Varavka hajadonfőtt az állomásról a nyaralótelep felé igyekezett, a szél a vállára csapta és megcibálta a szakállát. Varavka vörös arcú, bozontos feje a szakállal együtt üstökös torz képéhez hasonlított, ahogyan a népszerű csillagászati könyvek ábrázolják.

Sarkig érő hálóingben, nadrág nélkül, meztelen lábára húzott papucsban ült az asztalnál és teázott. Fulladozott a hőségtől, és a zsíros izzadságot törölgette az arcáról.

— Pokoli ez a nyár! — bömbölt. — Afrikanisch feuerlich![32] Odabent pedig a muzsikusné tombol: kamrák, válaszfalak kellenek neki, meg az isten haragja... Utazz be a városba, pajtás, nyugtasd meg. Szemrevaló nőcske.

Hangosat sóhajtott, szakállával megtörölte az arcát.

— Vera Petrovna Pétervárott nem boldogul Dmitrij ügyével, úgy látszik, alaposan bemártották a pácba... Hiába, a kor szele...

Klim a háta mögött általában tiszteletlenül, sőt gúnyosan gondolt Varavkára, ha azonban beszélt vele, mindig úgy érezte, hogy ez az ember lenyűgözi fékezhetetlen energiájá-

[32] *Afrikai hőségl*

val és nyílt eszével. Tudta, hogy Varavka esze cinikus, de hát — Diogenész mégis becsületes ember volt.

— Tudja-e, hogy Ljutov rokonszenvezik a forradalmárokkal? — kérdezte.

Varavka a szemöldökét rángatta s gondolkozott.

— Úgy. Pedig ez nem kereskedőnek való ügy. De úgy látszik, divatos lesz. Rokonszenveznek.

És sebes szavak zápora hullott szájából:

— A forradalmár is hasznos, ha nem tökfilkó. Sőt, ha ostoba, akkor is hasznos, a lehetetlen orosz életviszonyok miatt. Mi ugyanis egyre több árut termelünk, vevő pedig nincs, noha elméletben százmillió van... Ez napi százmillió gyufaszálat jelent, vagy pedig százmillió szöget...

Marokra fogta szakállát, inge gallérja alá dugta, és a tejespohárra tapasztotta a száját. Azután prüsszentett, megrázta a fejét, és így folytatta:

— Ha a forradalmár erre oktatja a parasztot: vedd el, kérlek, te tökfilkó, a földesúrtól a földet, tanulj élni, értelmesen dolgozni, akkor a forradalmár hasznos ember. Ljutov miféle? Narodnyik? Hm... narodovolec. Hallottam, ezek már megbuktak...

— Ő pénzeli az ön újságját?

— A nagybátyja, Ragyejev... Féleszű vénember...

Rövid szünet után hunyorogva kérdezte:

— No és Ljutov meggyőződéses ember?

— Nem tudom. Valahogy... megfoghatatlan.

— Majd megfogják — jósolta Varavka és felállt. — Nos, megyek fürödni, te pedig eredj a városba.

— Fürödni megy? — csodálkozott Klim. — Nagyon sok tejet ivott...

— És még iszom is — mondta Varavka, és újra teletöltötte poharát hideg tejjel.

Amikor Klim a városba érve befordult az udvarukba, a szárnyépület tornácán Jelizaveta Szpivakot pillantotta meg. Az asszony hosszú, szürke vászonköténytyt viselt, karja könyökig meztelen volt. Nyájasan integetett Klimnek, és rákiáltott:

— Á, itt a fiatal gazda! Fáradjon csak ide!

Erősen megszorította Klim kezét, és nyomban panaszkodni kezdett: nem szabad kiadni egy olyan lakást, amelyben nyikorognak az ajtók, nem záródnak az ablakkeretek, füstölnek a kályhák.

— Egy író lakott itt — mondta Klim, és elszörnyedt: rádöbbent, hogy ostobaságot mondott.

Az asszony csodálkozva pillantott rá, és ezzel még jobban zavarba hozta. Majd behívta a lakásba. Egy szemtelen tekintetű, ragyás képű leányzó tett-vett a szobában, a közepén pedig Szpivak állt, tűnődve tartott a kezében kalapácsot; kabát nem volt rajta, és nadrágtartójának csatjai úgy csillogtak, mint két érdemrend.

— Rendezkedünk — magyarázta és Klim felé nyújtotta kalapácsos kezét.

Levette szemüvegét, és kicsiny, gyermekes arcocskájából panaszosan meredt ki vaksin dülledő barna szeme, amelyet duzzadt, kékes párnák kereteztek. Felesége végigvezette Klimet a bútorokkal zsúfolt szobákon, asztalost, kályhást követelt. Meztelen karjával a vászonkötényben kissé közönségesnek látszott. Klim ellenségesen sandított gömbölyödő hasára.

Néhány perc múlva maga is levetette zubbonyát, és gondterhesen veregette a falba a szögeket, akasztotta fel a képeket és rakosgatta a könyveket a szekrény polcaira. Szpivak a zongorát hangolta, Jelizaveta pedig így beszélt:

— Mindig maga hangol. A zongora az ő oltára, még engem sem szívesen enged a hangszerhez.

Zúgtak a basszus húrok, a szobalány csörömpölt az edénynyel, a konyhában a vízvezetékszerelő reszelője surrogott.

— Nem gondolja, hogy egy és más felesleges az életben? — kérdezte váratlanul az asszony. Amikor azonban Klim örömmel helyeselt, összehúzta a szemét, és a sarokba nézve, kijelentette:

— Nekem pedig éppen az tetszik, ami felesleges. Ami szükséges, az unalmas. Rabságba ejti az embert. Ezek a ládák, bőröndök... borzalom!

Azután közölte, hogy szereti a régi porcelánt, a szépen kötött könyveket, Rameau, Mozart zenéjét és a vihar előtti csendet.

— Amikor érzi az ember, hogy minden feszül benne és körülötte, és katasztrófára vár.

Klim még sohasem látta ilyen élénknek és parancsolónak ezt az asszonyt. Igaz, megcsúnyult, sárgás foltok ütköztek ki az arcán, de a szemében önelégültség tükröződött. Az óvatosság és kíváncsiság vegyes érzését keltette Klimben, végül pedig reményt: olyan reménységet, amely akkor hevíti a fiatalembert, amikor egy szép nő nyájasan néz rá, s nyájasan beszél vele.

— Mondtam magának, hogy Kutuzovot is letartóztatták? Igen, Szamarában, a kikötőben. Gyönyörű hangja van, ugye?

— Inkább az operában volna a helye, mintsem hogy forradalmat csináljon — mondta megfontoltan Klim, és észrevette, hogy Jelizaveta Szpivak ajka gunyorosan megremeg.

— Hisz megpróbálta. De olykor bizony szembe kell szállnunk valamilyen erős vágyunkkal, nehogy elfojtsa a többit. Nem gondolja?

— Nem tudom — válaszolta Klim.

Az asszony nyilvánvalóan próbára tette, faggatta. Szeme is fürkészőn csillogott, tekintete csiklandozta Klim arcát, és mindjobban zavarba ejtette. Csúnyán kidüllesztette a hasát, és egy szakadt kötésű, elnyűtt könyvet nézegetett.

— Nem tudja? Nem gondolja? — faggatta. — Maga nagyon zárkózott emberke. A szerénysége miatt, vagy mert fukar? Szeretném tudni: mi a véleménye az emberekről?

„Nem, egyáltalán nem hasonlít arra a nőre, akinek Pétervárott ismertem" — gondolta Szamgin, miközben nagy üggyel-bajjal kitért az asszony makacs kérdései elől.

Több mint egy óráig dolgozott. Azután elment, s magával vitte e nő bosszantó képét, aki kiismerhetetlen volt és veszélyes, mint a kérdezősködők általában. Azért kérdezősködnek, mert képet akarnak alkotni az emberről, és céljuk mielőbbi elérése végett korlátok közé szorítják, eltorzítják

egyéniségét. Klim bizonyos volt benne, hogy ez valóban így van; jómaga is az emberek egyszerűsítésére törekedett, és ezért azzal gyanúsította őket, hogy azok is szeretnék egyszerűbbé tenni őt, mivel ő nem érzi egyénisége korlátait.

„Ezzel a nővel óvatosan kell viselkednem" — állapította meg.

Másnap reggel azonban ismét nekiállt, hogy segítsen neki a lakás berendezésében. Szpivakékkal ebédelt a park vendéglőjében, este velük teázott, azután a férjhez beállított egy nagy bajuszos, dülledt, halszemű lengyel, gordonkával. A fáradhatatlan Jelizaveta Szpivak pedig arra kérte Klimet, hogy mutassa meg neki a várost.

De amikor a fiatalember öltözni indult, az asszony utána kiáltott az ablakon át:

— Meggondoltam magam: nem megyek. Üljünk le a kertben; van kedve?

Klimnek nem volt kedve, de nem mert ellenkezni. Vagy félóráig lassan bolyongtak a kerti ösvényeken, és jelentéktelen semmiségekről fecsegtek. Klim különös feszültséget érzett, mintha egy mély patak partján lépdelne, és keresné, melyik a legalkalmasabb hely az átugrásra. A szárnyépület ablakán zongorafutamok, gordonka jajongó hangja és a kis muzsikus kiáltozása szűrődött ki. Szél sóhajtozott, sűrűbbé tette a homályt, s úgy rémlett, a fákról meleg, kékes por hull alá, és egyre sötétebbre festi a levegőt.

Jelizaveta lassan lépdelt, himbálta a hasát. Járásában volt valami hencegés, s Klim ismét arra gondolt, hogy milyen öntelt ez az asszony. Furcsa, hogy Pétervárott nem vette észre. Jelizaveta Varavkáról, Vera Petrovnáról kérdezősködött, és egyszerű, lusta kérdéseiben Klim semmi gyanúsat sem látott. De valami súlytalan, és mégis tisztán érezhető erő áradt az asszonyból, és különös félénkséget keltett Klimben. Jelizaveta kékes, kerek macskaszeme parancsolón, feszélyezőn meredt rá, mintha az asszony tudná, hogy ő mire gondol, és mit mondhat. És arra kényszerítette, hogy elfeledje Ligyiját.

— Üljünk le — ajánlotta az asszony, s elgondolkozva ar-

ról kezdett mesélni, hogy két napja látogatóban voltak egy ügyvédnél, aki férje régi ismerőse.

— Nyilván a művészet és tudomány helybeli pártfogója. Egy vörös hajú ember is volt nála, és valóságos előadást tartott „A megismerés ösztönéről", így mondta-e? Nem: „A harmadik ösztönről", de ez éppen a megismerés ösztöne. Én nem értek a filozófiához, de tetszett: azt bizonygatta, hogy a megismerés ugyanolyan erő, mint a szerelem és az éhség. Én sohasem hallottam ezt... ilyen formában.

Beszéd közben mintha saját szavaira fülelt volna, szeme elsötétült, és érezni lehetett, hogy másra gondol, mivel a hasát nézte.

— Bámulatosan rendetlen és torz ember. De amikor ilyen... szerencsétlenek beszélnek a szerelemről, én nagyon hiszek az őszinteségükben és... érzéseik mélységében. A legszebbet, amit a szerelemről és a nőről hallottam, egy púpos mondta.

Sóhajtott.

— Minél szebb a férfi, annál kevésbé megbízható férj és apa.

Gunyoros mosollyal folytatta:

— A szépség: parázna. Ez bizonyára a természet törvénye. A természet fukarkodik a szépséggel, és miután megteremtette, arra törekszik, hogy minél jobban kihasználja. Miért hallgat?

Szamgin azért hallgatott, mert várt valamit. Az asszony kérdésére összerezzent, és sietve mondta:

— A vörös hajú filozófus a tanárom.

— Igen? Valóban?

Kíváncsian nézett Klim arcába. A fiatalember pedig meggondolatlanul közölte:

— Tizenkét évvel ezelőtt szerelmes volt az anyámba.

Dühösen eszmélt rá, hogy úgy viselkedik, mint egy fecsegő kölyök. Szinte ijedten várta: hát most mit kérdez ez a nő? Jelizaveta azonban rövid hallgatás után csak ennyit mondott:

— Nyirkos a levegő. Menjünk be.

A szárnyépület felé menet pedig halkan megjegyezte:

— Maga bizonyára nagyon magányos ember.

Szavai nem kérdőn csengtek. Szamgin egy pillanatra hálát érzett Jelizaveta iránt, de utána még feszültebben figyelt.

A nagy bajuszos lengyel eltűnt, gordonkáját a zongora mellett hagyta. Szpivak egy Bach-fúgát játszott. Sötét, kerek pápaszemével a belépőkre nézett, köhécselt, és így szólt:

— Nem zenész ez, hanem favágó.

— A gordonkás?

— Semmirekellő — mondta meggyőződéssel a zenész.

Folytatta a játékot, de olyan eredetien, hogy Klim tanácstalanul nézett rá. Lassú ütemben zongorázott, hol az egyik, hol a másik billentyűt ütötte le erősebben, felemelte a bal kezét, kinyújtotta mutatóujját, és figyelte, mint hal el lassan a hang. Úgy rémlett, mintha széttörné, széthasogatná a zenét, s kutatna valamit az ismerős dallam mélyén.

— Rameau-t játsszál — kérte a felesége.

Engedelmesen felcsendültek a naiv, gáláns akkordok, és a szépen berendezett szoba egy csapásra még barátságosabb lett.

A fal sötét hátteréből élesen kiváltak a porcelán figurák. Szamgin arra gondolt, hogy Jelizaveta Szpivak valahogy idegen itt: ez a szoba egy lírai hangulatú ábrándozó, szőke asszonynak való, aki szerelmes a férjébe meg a versekbe. Jelizaveta Szpivak pedig felállt, kottát tett férje elé, és egy ismeretlen, bravúros francia dalocskát énekelt. Ujjongó kiáltással fejezte be:

— A toi, mon enfant![33]

Klim megörült, amikor belépett a szobalány, és szinte diadalmas mosollyal jelentette:

— A nagyságos asszony megérkezett!

Klim azt gondolta, hogy anyja bizonyára fáradt, ingerült. Annál inkább örült, amikor vidámnak találta: anyja valósággal megfiatalodott e néhány nap alatt. Nyomban mesélni

[33] *Neked, gyermekem!*

kezdett Dmitrijről: nemsokára szabadon bocsátják, de nem járhat egyetemre.

— Nem tartom szerencsétlenségnek az ő számára: mindig az volt a véleményem, hogy rossz orvos lesz. Tanítóság vagy bankkönyvelőség való neki, általában valami nagyon szerény állás... A tiszt, aki az ügyét intézi, igen szívélyes ember, elpanaszolta, hogy Dmitrij a kihallgatások alkalmával udvariatlan, és nem akarja megmondani, ki sodorta ebbe a... kalandba, s ezzel sokat árt magának... A tiszt igen jóindulatú a fiatalság iránt, de kijelentette: „Képzelje magát a mi helyzetünkbe: hiszen elvégre nem nevelhetünk forradalmárokat!" És emlékeztetett rá, hogy nyolcvanegyben is éppen a forradalmárok miatt dőlt dugába az alkotmány.

Az anya szeme élénken csillogott, mintha kissé aláfestette volna, vagy talán atropint cseppentett belé. Remekül szabott, új ruhájában, cigarettával a foga közt színésznőhöz hasonlított, aki pihen sikeres fellépése után. Dmitrijről csak mellékesen beszélt, mintha minduntalan megfeledkeznék róla, nem tudná befejezni mondanivalóját.

— Engedélyt kaptam, hogy beszéljek vele. A „Kreszti" nevű börtönben ül; egészséges, szakállt növeszt, nyugodt, sőt vidám, és úgy látszik, hősnek érzi magát.

Megint másra terelte a szót.

— Pétervár csodálatosan felfrissíti az embert. Hiszen kilencéves koromtól tizenkét éves koromig ott éltem. Annyi szép emlék jutott eszembe.

Két-három percig különös lírai hangulatban ábrándozott Pétervárról. Fiának pedig az a tiszteletlen gondolat jutott eszébe, hogy e huszonnégy év alatt, míg anyja nem járt ott, Pétervár bizonyára kicsiny és unalmas város volt.

— Közös ismerősökre találtunk az öreg Premirovával. Nagyszerű öregasszony. De az unokahúga: szörnyű! Mindig ilyen nyers és zord? Nem is beszél, hanem szinte ócska puskából pufogtat... Ah, el is felejtettem: levelet küldött neked.

Azután közölte, hogy fürödni megy. El is indult, de megállt a szoba közepén.

— Istenem, képzeld — újságolta —: Marja Romanovnát is letartóztatták! Emlékszel rá, ugye? Sokáig ott tartották a börtönben, most pedig eltoloncolták valahová, és rendőri felügyelet alá helyezték! Gondold csak meg: hiszen hat évvel idősebb nálam, és még most is... Igaz, szerintem a Marija fajtájú emberek főként azért harcolnak a kormány ellen, mert szeretnék megbosszulni elrontott életüket...

— Lehetséges — ismerte el Klim.

Mindaz, amit anyja mondott, szinte nem is jutott el tudatáig. Mintha az ablaknál ült volna, s odakint apró szemű eső szemerkélne.

Amikor felocsúdott, kinyitotta a Marina nagy betűivel megcímzett borítékot. De a levelet nem ő írta, hanem Nyehajeva. A vastag, kékes papírt furcsa virág díszítette, a lány azt írta, hogy egészségi állapota javul, és nyár derekára talán hazajön Oroszországba.

„Épp ez hiányzott" — gondolta bosszúsan Szamgin.

Nyehajeva szépen írt, de szép szavai mesterkélten hatottak.

„Marija Baskircevának képzeli magát."

Klim széttépte a levelet. Azzal a gondolattal feküdt le, hogy az emberek végeredményben csak fárasztják. Mindegyikük emlékezetére veti súlyos árnyékát, és arra kényszeríti, hogy rá gondoljon, mérlegelje, helyet keressen számára a lelkében. Ugyan mire kell ez, mi az értelme?

„Éppen ezek a külső lökések akadályoznak meg abban, hogy megvonjam egyéniségem szilárd határait — állapította meg, noha ezzel ellentmondott önmagának. — Végeredményben csak azért vesznek észre engem, mert félrevonulok a többiektől. El kell fogadnom valamilyen eszmét, mint Tomilin, Makarov, Kutuzov. Szükséges, hogy a lelkemben legyen valamilyen gerinc, és akkor köré tömörül mindaz, ami elhatárolja egyéniségemet másoktól, éles vonalat húz körém. A határozott egyéniségnek az a kulcsa, hogy az ember mindig ugyanazt mondja — ez világos. Az egyéniség: a szilárdan elsajátított vélemények összessége, az eredeti szókincs."

Klim Szamgin végigtekintett az ismerős eszméken, de

egyetlen megfelelőt sem talált. Nem is találhatott, mert nem idegen felfogás átvételére törekedett, hanem arra, hogy újat, egyénit alkosson... Minden eszme már csak azért is rossz, mert idegen volt, nem beszélve arról, hogy sokat közülük eleve ellenszenvesnek tartott, másokat pedig nevetségesen naivnak, mint például Makarov nézeteit.

Ez a töprengés és az ágy tüllfüggönye mögött sürgő szúnyogok tolakodó zümmögése akadályozta az elalvásban. Igyekezett megnyugodni, eszébe idézte, hogy voltaképpen van ilyen gerince: becsületes magatartása önmagával szemben. Azért nem szívódik fel benne az idegen eszme, azért nem nő belé, hanem átsiklik rajta, azért nem háborgatja érzékeit, hanem csak megterheli emlékezetét — mert ő undorodik attól, hogy erőszakot kövessen el önmagán. De ez már nem vigasztalta. A megfelelő eszmekeret reménytelen és fárasztó keresése után Jelizavetára és Ligyijára terelte gondolatait. Mind a ketten egyformán kellemetlenek voltak, mert valamit keresnek, valamiért turkálnak benne. Klim úgy vélte, hogy e tekintetben mindketten teljesen azonosan bántak vele. De mind a ketten vonzzák is. Egyforma erővel? Erre a kérdésre nem tudott felelni. Ez úgy látszik, attól függött, milyen a helyzetük a térben, s fizikailag milyen közel vannak hozzá. Jelizaveta Szpivak jelenlétében Ligyija képe szertefoszlott, elmosódott, amikor pedig a lány volt a szeme előtt — az asszony tűnt el. Legrosszabb pedig az volt, hogy Klim nem tudta világosan elképzelni, mit is akar tulajdonképpen ettől a terhes asszonytól, meg attól a tapasztalatlan lánytól?

Nem felejtette el azt az érzést, amely akkor fogta el, amikor átölelte Ligyija lábát. De úgy emlékezett rá, mint valami látomásra. Nem sok idő telt el azóta, de már többször is megkérdezte önmagát: ugyan mi késztette arra, hogy éppen Ligyija előtt hulljon térdre? És ez a kérdés kétséget ébresztett benne annak az érzésnek a valódi ereje felől, amelyre néhány napja még olyan büszke volt.

Általában egyre sűrűbben voltak látomásai, vagyis olyasmit látott, amit nem kellett volna. Ugyan minek kellett a

képzelt harcsafogás ostoba jelenete, mi volt az értelme Ljutov és a sánta paraszt bamba nevetésének? Felesleges volt látnia a harang felhúzásának nyomasztó huzavonáját, meg sok egyebet, aminek semmi értelme sincs, csak emlékezetét terheli.

„Maguk meg mit lábatlankodnak itt?" — csengett a fülében a púpos kislány felháborodott kérdése, és a parasztasszonyok zokogó suttogása zúgott a fejében.

„Azt hiszem, valóban belebetegszem ebbe..."

Már virradt, a hold árnyéka eltűnt a padlóról, az ablaküvegek elveszítették kékes színüket, és szintén mintha elolvadtak volna. Klim elszunnyadt, de csakhamar felriadt: hatalmas tömeg ütemes lábdobogása és vascsörömpölés hallatszott. Felugrott, az ablakhoz sietett. Az utcán a szokásos menet haladt: nagy fogolyszállítmány, amelyet a folyami őrség állományába tartozó katonák gyér lánca vett körül. Egy hegyes szakállú házmester nagy zajjal sepregetett, és valóságos porfelhőket vert fel a közeledő szürke csapat előtt. A kicsiny katonák egyenruháját kék zsinórok díszítették, kivont kardjuk is kékesen csillogott, akár a jég. A szállítmány élén párosával egymáshoz bilincselt, borotvált fejű, szürke rabok haladtak, hangos lánccsörgéssel, egytől egyig magas termetűek voltak, és majdnem mind szakállasak. Az egyik arcát fekete kötés szelte át, amely eltakarta fél szemét; a rab bozontos szemöldökű, födetlen szemével benézett az ablakon Klimre, és odaszólt társának, akinek szintén nagy szakálla volt, s úgy hasonlított rá, mintha édestestvérek volnának:

— Oda nézz: feltámadt Lázár!

Társa azonban nem Klimre nézett, hanem a messzeségbe, az égre, és hegyeset sercintett a kísérő katona csizmájára. Klim csak ezt a pár szót csípte el a sok száz láb tompa dobogása és a messzire hangzó lánccsörömpölés közepette, amely felbolygatta az álmos kisváros rózsaszínű, meleg csendjét.

A fegyencek mögött különböző gúnyájú, sötét emberek lépdeltek összevissza, hónuk alatt batyu, hátukon tarisznya;

egy magas öregember karinget és papi süveget viselt, övében pedig teáskannát és csajkát vitt; az edény ütemesen csörömpölt a bilincsekkel.

Szoros csapatban haladtak a politikai foglyok. Vagy húszan lehettek, kettőjük szemüveget viselt, az egyik vörös hajú, a másik pedig ősz volt, és Nyikolaj Mirlikijszkij ikonjához hasonlított. Mögöttük egy hosszú bajuszú és vörös orrú, éltes ember dülöngélt, nevetve mondott valamit a mellette haladó, göndör hajú legénynek, s közben az alvó házak ablakaira mutatott. A menetet négy nő zárta be: az egyik kövér volt, fonnyadt apácaarcú, a másik fiatal és karcsú, vékony lábú, kettő pedig karonfogva ment, egyikük sántikált, imbolygott; hátuk mögött álmosan lépkedett egy pisze orrú katona, kék kardpengéje majdnem a nő fülét súrolta.

Amikor a menet eleje elhaladt a házmester mellett, az abbahagyta a söprést. De mihelyt a fegyencek túljutottak rajta, szaporán seperni kezdte a port a politikai foglyokra.

— Várj, te tökfilkó! — rikoltotta az egyik katona, de megbotlott és tüsszentett.

A menet befordult egy utcába, amely a folyóhoz ereszkedett le. A házmester buzgón kavarta utánuk a füstös porfelhőket. Klim tudta, hogy a folyón fehér csíkos kéményű, vörhenyes színű hajó és hasonló uszály vár a foglyokra; az uszály fedélzetén vasketrec van, olyan, mint az egérfogó. Talán Dmitrij bátyját is ilyen egérfogóban viszik majd. Miért is lett forradalmár a bátyja? Gyermekkorában jelentéktelen fiú volt, bár a felnőttekkel szemben lomha, de hajthatatlan makacsságot tanúsított; amikor pedig pajtásaival játszott — jámbor, mint egy békés házőrző kutya. Igaza van Nyehajevának: tudatlan. Teste lomha, nem okos. A forradalmárnak pedig ügyesnek, okosnak és szilárdnak kell lennie.

Messziről még egyre hallatszott a bilincscsörgés és a súlyos dobogás. A házmester felsöpörte a maga szakaszát, seprűje nyelét a macskakőhöz ütögette, és keresztet vetett; közben a távolba nézett, ahol már csillogott a nap. Csend

lett. Azt lehetett gondolni, hogy ez a hegyes szakállú házmester kiseperte a foglyokat az utcából, a városból. És ez kellemetlen látomás volt.

Estefelé egy sötét antikvárius boltban Klim egy átmeneti kabátos emberbe ütközött.

— Bocsánatot kérek.

— Maga az, Szamgin — mondta az ismeretlen meggyőződéssel.

A könyvekkel zsúfolt bolt poros félhomályában Klim még e kijelentés után sem ismerte meg mindjárt Tomilint. A filozófus egy csapott lábú, alacsony széken ült. Kezét nyújtotta Szamginnak, másik kezével pedig felvette a földről a kalapját, és hátraszólt a bolt mélyébe, egy láthatatlan személynek:

— Harminc rubel éppen elég. Menjünk, Szamgin, jöjjön fel hozzám.

Klim zavarba esett a váratlan találkozástól, és nem volt ideje visszautasítani a meghívást, Tomilin pedig szokatlan sietséggel indult el.

— Amikor az ember könyvek közt böngészik, észrevétlenül repül az idő: lám, elkéstem a teáról — mondta, amikor az utcára értek, és hunyorgott a napfénytől. Felpuffadt, gyűrött kalapjában, túlságosan bő és hosszú kabátjában tönkrement kereskedőhöz hasonlított, aki sokáig ült börtönben, és nemrég szabadult. Fontoskodón lépkedett, mint a liba, kezét zsebre dugta, kabátjának hosszú ujját mély ráncok barázdálták. Tomilin vöröses arca jóllakottan kigömbölyödött, hangja magabiztosan csengett, szavai szigorúan pattogtak, akár az iskolamesteré.

— Nos, kielégít téged az egyetemi tudomány? — kérdezte és kétkedőn mosolygott.

— Varvara Szergejevna — mutatta be a szakács özvegyét: az asszony kijött az előszobába, és tisztelettudóan lesegítette a kabátját.

Tomilin hosszú, szárnyas kabátot viselt, ingén keményítőfoltok sárgállottak. Rövidre nyírt szakálla alól lila csokornyakkendő ágaskodott. A haja is rövidre volt vágva, és úgy

simult a fejére, mint egy kétágú főkötő, arca pedig már nem hasonlított Krisztus szentképéhez. Csupán porcelánszerű szeme volt mozdulatlan, mint régen, és szúrós, rőt szemoldokét is zordan összevonta, mint mindig.

— Tessék, parancsoljon — kínálta az asszony ízes hangon Klimet, és teáspoharat, tejszínt, mézes tálat tolt elébe, meg egy tányér rozsdaszínű mézeskalácsot.

— Pompás a mézeskalács — bizonvította Tomilin. — Maga csinálja, malátából és mézből.

Klim evett, hogy ne kelljen beszélnie, és kozben észrevétlenul körülnézett a szépen berendezett szobában. Az ablakpárkányon virágok voltak, az elulső sarokban szentképek, a falon pedig olajnyomat: telt asszonyt ábrázolt, aki csorgődobbal a kezében, egy oszlopnál állt. Az asztalnál, a szamovár előtt ülő asszony is telt, jól táplált volt: hatalmas, jóllakott teste szoborszerűen trónolt a széken, kárminpiros ajka szuntelenul mozgott, bíborvorós, szattyánbórszerű orcája duzzadozott, kettős tokája és dús keble pedig szaporán rengett. Vizenyős szeme jámboran, elégedetten csillogott, és amikor abbahagyta a rágást, kicsiny szája csillag alakúra zsugorodott. Rózsaszín karja áldón suhant az asztal folott, nesztelenul rakosgatta az edényeket, úgy rémlett, virslinjjú, pufók keze valósággal mágneses erejű: elég, ha a cukortartóért vagy a tejeskancsóért nyúl, és a tárgyak onmaguktól siklanak puha ujjaihoz, mintha idomítva volnának. A szamovár megértően mosolygott rá rezes mosolyával, és a szobában minden tárgy szinte vonzódott a nő testéhez, lágy érintésére várt. Visszás, nyomasztó, sőt fantasztikusan kulonös volt, hogy e nő jelenlétében, ebben a geránium- és ételszagú szobában, olyan lenéző és gúnyos szavak csengtek:

— A materialisták azt állítják, hogy a lelki alkat a magasrendűen szervezett anyag tulajdonsága, a gondolat pedig kémiai reakció. De hiszen ez csak terminológiailag különbozik a hilozoizmustól,[34] az anyag átszellemítésétől —

[34] *E tan szerint az elet es az érzékelesi képesség a természet minden tárgyában feltalalható*

mondta Tomilin, s közben ütemesen hadonászott, kezében egy mézeskalácsot szorongatott. — Valamennyi megengedhetetlen leegyszerűsítés közül a materializmus a legtorzabb. És teljesen nyilvánvalóan kétségbeesésből fakad, amelynek az az oka, hogy az emberek tudatlanok, és belefáradtak a hasztalan hitkeresésbe.

A mézest tányérjára dobta, ujjával fenyegetőzött, és ünnepélyesen felkiáltott:

— Ismétlem: az emberek hitet és vigaszt keresnek, nem pedig igazságot! Én pedig azt követelem: tisztítsd meg magad mindenféle hitvallástól, sőt a hit puszta vágyától is!

— Kihűl a tea — jegyezte meg az asszony. Tomilin a faliórára pillantott és kisietett. Az asszony pedig megnyugtatóan magyarázta Klimnek:

— Mindjárt visszajön, a kandúrért ment. Az ő tudós mestersége csendet kíván. Még a férjem kutyáját is megmérgeztem arzénnal, mert holdas éjszakákon nagyon vonított. Most egy kandúrunk van. Nyikita a neve. Szeretem, ha állat van a házban.

Megigazította a dús, sötét hajkoszorúját tartó hajtűket, és felsóhajtott:

— Nehéz az ő tudós mestersége! Hány ezer szót kell tudnia! Kiírogatja őket innen-onnan, mindenféle könyvből, a könyveknek pedig se szeri, se száma!

Szürke hátú, sárga begyű, szelíd csíz röpdösött a szobában, mintha a ház lelke volna; letelepedett a virágokra, egy vékony ágacskán himbálózva csipegette a leveleket, csattogtatta szárnyait; majd megijedt egy darázstól, amely mérges zümmögéssel verdeste az ablakot — berepült kalitkájába, és mulatságos csőröcskéjét magasra felrántva, vizet ivott.

Tomilin óvatosan behozott egy zöld szemű, fekete kandúrt, leültette az asszony terebélyes ölébe és megkérdezte:

— Ne adjak-e neki tejet?

— Még korán van — mondta a nő az órára pillantva.

Egy perc múlva Klim megint ezt hallhatta:

— A szabadon gondolkodó világ engem követ. A hit bűn a gondolattal szemben.

Beszédét Tomilin széles, taszító kézmozdulatokkal kísérte, hangja parancsolón csengett, szeme szigorúan villogott. Klim csodálkozva és irigyen figyelte. Milyen gyorsan, élesen változnak az emberek! Ő pedig még most is megalázó szerepet játszik: mindenki úgy tekint rá, mint gondolatai szemetesládájára. Amikor hazaindult, Tomilin határozottan a lelkére kötötte:

— Máskor is jöjjön el!

Meleg ujjaival az asszony megszorította a kezét, majd mintha levett volna valamit Klim zubbonyának szárnyáról; kezét háta mögé rejtette, és széles mosollyal mondta:

— Most már eljön ám az úrfi, mert macskahajat tettem rá.

Klim megkérdezte, mi az a macskahaj. Az asszony megmagyarázta:

— Hát a macska szőrszála; a kandúrok nagyon odaszoknak a házhoz, és arra is van erejük, hogy az embereket is odaszoktassák. És ha valaki, akit szívesen látnak a házban, macskahajat visz magán, akkor okvetlenül visszavágyódik abba a házba.

„Micsoda sületlenség! — gondolta Klim az utcán, de mégis megvizsgálta zubbonya ujját és nadrágját: hol tapad rá a macskahaj? — Micsoda posvány — ismételgette, mivel homályosan szükségét érezte, hogy elhitesse magával: Tomilin jóléte voltaképpen posvány, semmi más. — Tomilin lényegében éppoly egyszerűsítést hirdet, mint a materialisták, akikre villámot szór — gondolta és szinte dühösen igyekezett valami hasonlóságot találni a filozófus és a zöld szemű, fekete kandúr között. — A kandúrnak fel kellett volna falnia a csízt — gondolta gúnyosan, zúgó fejjel. — Azt hiszem, elrontottam a gyomromat ezekkel a vasszínű mézeskalácsokkal . . .”

Odahaza anyját Jelizaveta Szpivak társaságában találta: az ebédlőben ültek, a kertre nyíló ablaknál, és élénken csevegtek. Anyja négyszögletesre hajtogatott, kék színű táviratot nyújtott át Klimnek, és sietve közölte:

— Lám: Jakov bácsi itthagyott bennünket.

Cigarettáját kidobta az ablakon és hozzátette:

— Úgy halt meg, a börtönben. Szörnyű.

Majd így folytatta:

— Ez már könyörtelenség a hatóságok részéről. Látják, hogy egy ember a halálán van, és mégis börtönben tartják.

Klim érezte, hogy anyja kényszeredetten beszél, és mintha zavarban volna vendége előtt. Jelizaveta Szpivak úgy nézett rá, mint aki együtt érez vele, de nem tartja helyénvalónak, hogy részvétét nyilvánítsa. Néhány perc múlva elbúcsúzott; az anya kikísérte, majd leereszkedőn így szólt Klimhez:

— Érdekes asszony. Gyakorlatias. Jól érzem magam vele. A lakást igen barátságosan, ízlésesen rendezte be.

Klim arra gondolt, hogy anyja túlságosan gyorsan végzett Jakov bácsival, és ez nem nagyon illendő. Ezért megkérdezte:

— Eltemették?

Anyja csodálkozva felelte:

— De hiszen a táviratban benne van: „Tizenharmadikán meghalt, és tegnap eltemették . . ."

A tükörbe sandított, egy pattanást vizsgálgatott a füle mellett.

— Megyek és megírom Ivan Akimovicsnak — sóhajtotta. — Nem tudod, hol van, Hamburgban?

— Nem tudom.

— Rég nem írtál neki?

Klim önmaga számára érthetetlen ingerültséggel magyarázta:

— Rég. Be kell vallanom, hogy . . . ritkán írok neki. Intelmekkel válaszol: hogyan kell élni, gondolkozni, hinni. Könyveket ajánl . . . olyasmiket, mint például Prugavin silány műve: „A nép igényei és az értelmiség kötelességei." Levelei csupa naiv szónoklat, és ez teljesen összeegyeztethetetlen azzal, hogy tölgyfa dongával kereskedik. Azt akarja, hogy én azokat a gondolkozási módszereket örököljem, amelyeket ő valószínűleg már elvetett.

— Igen — mondta az anya, és bepúderezte a pattanást —,

mindig szeretett szónokolni. Legjobban ezt szerette. De miért vagy ma ilyen ideges? Még a füled is vörös...

— Nem jól érzem magam — panaszkodott Klim.

Este borogatással a fején feküdt ágyában, az orvos pedig megnyugtatta:

— Gyomorrontás. Holnap meglátjuk.

Ljubomudrov doktor öt héten át sem tudta kellő pontossággal megállapítani páciense betegségét, a páciens pedig nem tudta, teste beteg-e, vagy az élet és az emberek iránt érzett undor döntötte le a lábáról? Nem volt képzelődő, de olykor úgy rémlett neki, hogy testében maró sav kering, felhevíti izmait, s kiszívja belőlük az életerőt. Nehéz köd szállta meg fejét, mély álomra vágyódott, de álmatlanság kínozta, és idegei halkan, gonoszul zsongtak. Emlékezetében kuszán felrémlett a múlt, ismerős arcok, mondatok villantak át agyán.

„Volt itt egy fiú is? Vagy talán nem volt semmilyen fiú?"

„Maguk meg mit lábatlankodnak itt!"

„A nő az isten számára másodrendű teremtmény."

Ezek a szavacskák úgy meredeztek a szeme előtt, mintha a levegőbe írták volna, mozdulatlanul ágaskodtak előtte, halottnak látszottak, ingerelték, de semmilyen gondolatot sem keltettek, csak fokozták rosszullétét.

Néha váratlanul megszűnt a maró érzés, és Klim majdnem egészségesnek képzelte magát. Kiment a nyaralóba. Útközben vagy odakint azonban visszaesett általános gyengeségébe. Nem kívánt embereket látni, kellemetlen volt a hangjukat hallani, előre tudta, mit mond anyja, Varavka, a tétovázó doktor meg ez a flanellruhás, sárga arcú ember, aki mellette ült a vasúti kocsiban és a szurtos kocsikenő is, aki hosszú kalapácsot tartott a kezében. Az emberek már azzal is bosszantották, hogy élnek, mozognak, néznek, beszélnek. Mindegyikük erőszakosan befolyásolta képzeletét, mivel eszébe juttatta: ugyan, mi szükség van őrá? Ostoba kérdések rohanták meg: ez a csontos arcú ember vajon miért borotválja a szakállát, amaz pedig miért jár bottal, hiszen erős, egyenes a lába. Az a nő élénkre kipirosítja az

ajkát, aláfesti a szemét, és ezért orra vértelennek, szürkének látszik, és arcához képest torzan kicsi... De senki sem akarja megmondani neki, hogy elcsúfította az arcát, Klim sem akarta. Éberen és mohón leplezte le az emberekben mindazt, ami csúf, nevetséges, visszataszító volt, s ezáltal lehetővé tette, hogy lenézéssel, csendes dühvel gondoljon mindegyikükre. Ugyanakkor azonban homályosan érezte, hogy ezek a tolakodó bölcselkedések beteges, ostoba és erőtlen dolgok. Azt is érezte, hogy egyformaságuk mindjobban fárasztja.

Olykor úgy rémlett, hogy élményei tárházát — amelyet léleknek neveznek — beszennyezik ezek a bölcselkedések, és mindaz, amit tudott, látott, egész életére beszennyezi és annyira, hogy már semmi külső élményt nem tud befogadni, hanem csak eddigi élete feszes gombolyagját tekeri le. Szerencse volna, ha teljesen le tudná csavarni... Utána azonban az a kívánság lobbant fel benne s perzselte, hogy a végsőkig felduzzassza ezt a gombolyagot, és az teljesen kitöltse a bensejében tátongó űrt, erős, merész érzést keltsen benne, és ő rákiálthasson az emberekre:

„Hé, ti! Én semmit sem tudok, semmit sem értek, semmiben sem hiszek, és lám, ezt becsületesen megmondom nektek. Ti meg hivőknek tettetitek magatokat, pedig hazudtok, a legegyszerűbb igazságok lakájai vagytok, pedig azok egyáltalában nem is igazságok, hanem limlom, kacat, mint a törött bútor, az ócska szék."

Miközben erre a hőstettre gondolt, amelynek végrehajtásához nem volt sem merészsége, sem ereje, eszébe jutott, hogy gyermekkorában egyszer váratlanul felfedezett a házban egy szobát, ahol zűrzavaros összevisszaságban hevertek a kiszolgált bútorok.

Meghatározhatatlan betegségének még első napjaiban történt, hogy Ljutov a menyasszonyával, Turobojevval és Ligyijával elutazott. Úgy tervezték, hogy végighajóznak a Volgán, majd a Kaukázusba mennek, és a Krím útbaejtésével térnek vissza ősszel Moszkvába. Klim közönyösen fogadta az utazás hírét.

„Nem vagyok féltékeny — gondolta. — Én nem félek Turobojevtól. Ligyija nem illik hozzá."

Varavka nyaralóiba ismeretlen emberek költöztek, temérdek lármás gyerekkel. Délelőtt a folyó szinte kicsapott a partjára, a fürdőház falait verdeste: a kékes vízben emberi fejek bukkantak föl, mint megannyi dugó, olajosan csillogó karok lendültek a levegőbe; esténként gimnazisták, fiúk és lányok énekeltek az erdőben, mindennap három órakor pedig egy lapos mellű, ösztövér leányzó — rózsaszínű ruhában és orrán kerek sötét szemüveggel — a „Szűz imájá"-t játszotta pianínón, négy órakor pedig a part mentén a malomba indult, hogy tejet igyék, és rózsaszínű árnyéka ferdén siklott utána a vízen. Ez a kisasszony mindig fojtó tubarózsaillatot árasztott. Ott szaladgált egy nyakigláb reáliskolai tanár, őrülten hadonászott lepkefogó-hálójával; ott sündörgött a sánta paraszt, és úgy rémlett, mintha az a csodálatos képessége volna, hogy egyszerre több helyen jelenhet meg. Tarka ruhás cigánylányok mászkáltak, jósolni ajánlkoztak és közben fehérneműt, tyúkokat, gyerekjátékokat loptak.

A Varavka nyaralója alatt fekvő villában Ljubomudrov doktor lakott, ebéd után nyomban kártyaasztalhoz telepedett kövér feleségével, a tanítóval és Alina gyámjával. A három férfi csendesen viselkedett, a doktorné azonban éles hangon harsogott:

— Kőrt licitálok!... Mondom: Káró!... Megmaradok a két kőrnél!

Néha felcsendült a doktor bizonytalan hangja. Mindig valami komolyat mondott:

— Csak az angolok valósították meg a politikai szabadság eszményképét...

Vagy tanácsot adott:

— Egyék több zöldségfélét, főként olyat, amelyikben salétrom van, például hagymát, fokhagymát, tormát, retket... A cékla is hasznos, bár ebben nincs salétrom. Két treffet mondott?

Ünnepnapokon kisfiúk rajzottak ki a faluból. Leteleped-

tek a folyóparton, és mint a furcsa madarak, némán, figyelmesen szemlélték a nyaralók gondtalan életét. Az egyik futkározó szemű, göndör fekete fürtös lurkót Lavruskának hívták: árva volt, és a cselédek szerint arról nevezetes, hogy elevenen felfalta a madárfiókákat.

Ismerős dolgokról, metsző hangon szónokolt Varavka, paradoxonjai betöltötték a türelmes levegőt. Néha anya is kijött, olykor Jelizaveta Szpivakkal. Varavka nyíltan és hevesen udvarolt a zenész feleségének, az asszony pedig kedvesen mosolygott rá, de ahogy Klim látta, az anyához fűződő barátsága egyre erősbödött.

Varavka panaszkodott Klimnek:

— Túlságosan kíváncsi ez a nő. Mindent ismernie kell: hajózást, erdőgazdálkodást. Könyvmoly. A könyvek elrontják a nőket. Télen megismerkedtem egy vígjáték-színésznővel. Hát egyszerre csak azt kérdi tőlem: mennyiben függ Ibsen Nietzschétől? Ördög tudja, kitől függ! Én tökfilkóktól függök. A napokban például azt mondta nekem a kormányzó, hogy rossz hírbe keveredem, mert rendőri felügyelet alatt álló, politikai gyanúsítottakat foglalkoztatok. Én meg azt mondtam neki: „Kegyelmes uram! Hiszen becsületesen végzik a munkájukat!" Mire ő: „Hát nálunk Oroszországban a tiszta múltú emberek közt talán már nem akad becsületes?"

Varavkának fájt a lába, és bottal járt. A görbe lábú Ivan Dronov fel-alá mászkált a homokban, mogorván nézegette a felnőtteket és a gyerekeket, pörölt a szobalányokkal és a szakácsnőkkel. Varavka azt a nehéz kötelezettséget rótta rá, hogy végighallgassa a nyaralók végtelen sok szeszélyét is igényét. Dronov így is cselekedett, és esténként jelentést tett Varavkának.

A nyaralótelep tulajdonosa meghallgatta a panaszok és kifogások zord seregét, azután a szakálla alatt mosolyra húzta húsos ajkát.

— Nos, és megígérted, hogy megcsináljuk mindezt?

— Meg.

— Ezzel be is érik. Ne feledd, hogy ez a népség nem

hosszú életű itt, öt-hat hét múlva nyoma se lesz... Ígérni mindent lehet, de megvannak ők reformok nélkül is!

Varavka a hasát rázva, harsányan kacagott. Dronov pedig kiment a malomba, és éjfélig ott sörözött néhány pajkos fehércseléddel. Megpróbált beszédbe elegyedni Klimmel, ő azonban ridegen fogadta közeledését.

E zavaros, nyomasztó és unalmas életen egyszer-kétszer átvillant Inokov éhes, szigorú arca. Naphosszat durván és mérgesen mesélt a kolostorokról, és tompa hangon szidta a szerzeteseket:

— A katolikusok adták a világnak Campanellát, Mendelt, sok-sok tudóst, történetírót. A mi szerzeteseink pedig hatökrök, még az orosz szekták történetét sem tudják rendesen megírni.

Jelizaveta Szpivak megkérdezte:

— Miért csak nálunk, meg a magyaroknál vannak szombatosok?

— Eredeti fickó — mondta róla Jelizaveta. Varavka pedig állást ajánlott neki irodájában, Inokov azonban elutasította, meg sem köszönte.

— Nem, nekem tanulnom kell.

— És mit tanul?

— Elszenvedni az életet — felelte esetlenül, mosoly nélkül.

És még aznap este eltűnt, akár a folyóba hullott kő.

Klim Szamgin semmiképp sem tudta eldönteni, hányadán áll Jelizavetával, és ez bosszantotta. Néha úgy érezte, hogy az asszony csak bonyolítja zavarát, súlyosbítja beteges állapotát. Vonzotta, de egyúttal eltaszította magától. Macskaszeme mélyén, szeme bogara közepén Klim hideg, fényes tűt vett észre, amely szinte gúnyosan vagy talán gonoszul beléfúródik. Klim szentül hitte, hogy ez a dagadt hasú asszony valamit keres benne, valamit akar tőle.

— Magának kritikai elméje van — mondogatta nyájasan. — Sokat olvasott, miért nem próbál meg írni? Előbb könyvbírálatokat, azután, ha gyakorlatra tesz szert... Erről jut eszembe, mostohaapja újévre megindítja az újságját...

„Minek kell neki, hogy én bírálatokat írjak?" — kérdezte Klim magától, jóllehet a gondolat kissé csábította.

Azokon a napokon, amikor a leküzdhetetlen unalom a nyaralóból a városba űzte, esténként a szárnyépületben üldögélt, és hallgatta Szpivak játékát. Róla így vélekedett Varavka:

„Vígjáték-figura."

A kis muzsikus lassú ujjai sajátosan meséltek Beethoven lánglelkének tragikus izgalmairól, Bach fohászairól, Mozart szomorúságának bámulatos szépségéről. Jelizaveta Szpivak figyelmesen varrogatta az eljövendő emberke játékszerű ingecskéit és szűk pólyáit. Klim a zenétől ittasan nézte az asszonyt, de nem tudta elnémítani meddő okoskodását: vajon mi lenne, ha a környezete más volna, mint amilyen?

Olykor heves kívánságot érzett, hogy Szpivak helyében lássa magát, a felesége helyén pedig Ligyiját. Jelizaveta is maradhatna, ha nem volna állapotos, és szakítana azzal a felháborító szokásával, hogy örökké kérdezősködik.

— Maga hogy érti ezt? — faggatta az asszony, és mindig kiderült, hogy Klim nem úgy érti, mint Jelizaveta szerint kellene. Kérdései néha szinte szemrehányóan csengtek. Klim akkor eszmélt rá először erre, amikor az asszony ezt kérdezte:

— Maga nem levelez a bátyjával?

— Honnan tudja?

— Kérdezem.

— De úgy kérdi, mintha tudná, hogy nem levelezem vele.

— És mi az oka?

— Nagyon különbözőek vagyunk. Érdekeink is különbözőek.

Jelizaveta mosolyogva nézett rá, mosolyát Klim nem tartotta hízelgőnek.

— Hát mi a maga érdeke? — kérdezte az asszony.

Mosolya sértette Klimet. A fiatalember titkolni akarta ezt, s kissé fennhéjázón válaszolt:

— Úgy vélem, az ember elsősorban önmagához legyen

becsületes, a lehető legpontosabban el kell határolnia saját egyéniségét. Csak akkor érthetjük meg énünk igazi szükségleteit.

— Dicséretes szándék — mondta Jelizaveta, és elharapta a cérnát. — Ha nem is egész életet, de igen sok időt követel magától.

Klim gondolkozott, majd megkérdezte:

— Gúnyolódik?

— Miért? Dehogy.

Klim nem hitt az asszonynak, megsértődött és elment. De miközben az udvaron át szobája felé haladt, rádöbbent, hogy ostobaság volt megsértődnie, és bután viselkedik.

Nem mert vitatkozni vele, különben is kerülte a vitákat. Az asszony hajlékony szelleme és sokoldalú olvasottsága csodálkozással töltötte el és meghökkentette. Látta, hogy Jelizaveta gondolkodásmódja általában a „kutuzovizmussal" rokon, de szavait mégis mintha egy idegen ember mondta volna, aki kívülállóként, távolról figyeli az élet jelenségeit. Az asszony elzárkózása mögött Szamgin szilárd elhatározást gyanított, de semmi olyat nem tapasztalt benne, ami Turobojev hidegvérű kíváncsiságára emlékeztetett volna. Végeredményben hasznos volt az asszonyt hallgatni, de mégis örült, amikor eljött Inokov, és félig-meddig lekötötte Jelizaveta figyelmét.

Inokov kadétzubbonyszerű, zsákvászon kabátot viselt. Némán köszöntötte a jelenlevőket, és mindig valahogy félszegen ült le, a szoba közepére tolta ki a székét. Üldögélt, hallgatta a zenét, és szigorúan nézegette a tárgyakat, mintha számolná őket. Amikor felemelte a kezét, hogy megigazítsa borzas haját, Klim megfakult kék bélyegzőt vett észre kabátja oldalán: „Elsőrendű. Ja. Baskirov gőzmalma."

Amíg Szpivak zongorázott, Inokov nem dohányzott. De alighogy a muzsikus fáradt kezét felrántotta a billentyűkről, és keze fejét a hóna alá rejtette, Inokov nyomban rágyújtott egy olcsó cigarettára, és tompa, színtelen hangon kérdezte:

— Mi a különbség a szonáta és a szvit között?

Szpivak ellenségesen sandított rá.

— Ezt nem kell tudnia, hiszen maga nem zenész.

Jelizaveta letette varrását, és a zongorához ült. Elmagyarázta a szonáta és a szvit szerkezetbeli különbözőségét, majd „élet-elszenvedéséről" faggatta Inokovot. A vendég pedig szívesen mesélt magáról, részletesen és értetlenkedve beszélt, mint valami ismerőséről, akit nem jól ért. Klimnek úgy rémlett, Inokov beszéd közben minduntalan ezt kérdezi:

„Így van?"

Szamgin előtt lassanként kibontakozott egy céltalanul és riadtan ide-oda tévelygő ember alakja. Úgy érmlett, Inokov hányódik a földön, mint dió a tányérban, amelyet egy türelmetlen kéz ráz.

Ez a legény egyre kevésbé tetszett Szamginnak, sehogyan sem tetszett. Mintha tetszelgett volna durvaságával, szándékosan kellemetlenkedett. Valahányszor anekdotába illő életéről kezdett mesélni, Klim néhány percig hallgatta, azután tüntetően elment.

Ligyija megírta apjának, hogy a Krímből egyenest Moszkvába utazik, és megint beiratkozik a színiiskolába. Egy másik, rövid levelében pedig közölte Klimmel, hogy Alina szakított Ljutovval, és férjhez megy Turobojevhoz.

„Ez várható volt" — gondolta egykedvűen Klim, és nyomban gúnyosan elmosolyodott. Arra gondolt ugyanis, hogy Ljutov bizonyára hisztérikusan ordít és fintorog.

Ötödik fejezet

Betegsége és az azzal járó lustaság megakadályozta Szamgint, hogy idejében elintézze átiratkozását a moszkvai egyetemre. Azután pedig úgy határozott, hogy ebben az évben nem tanul, pihenni fog. Otthon azonban túlságosan unalmas volt az élet, ezért mégis Moszkvába költözött. Egy szeptember végi, szeles napon a mellékutcákon baktatott, Ligyija lakását keresve.

A széltépte falevelek úgy csapongtak a levegőben, mint a denevérek. Apró szemű eső szemerkélt, a tetőkről súlyos cseppek hullottak, doboltak az ernyő selymén. A rozsdás ereszcsatornákban mérgesen csorgott a víz. Nedves, komor házikók könnyező ablakai néztek Klimre. Arra gondolt, hogy az ilyen házak pénzhamisítók, orgazdák és sorsüldözöttek számára alkalmas hajlékok. A házak közt kicsiny templomok emelkedtek elhagyatottan.

„Nem is templomok, hanem vityillók" — gondolta Klim, és ez nagyon tetszett neki.

Ligyija egy ilyen ház udvari szárnyának első emeletén lakott. A falakról hiányzott a díszítés, az ablakokról a keretléc, málladozott a vakolat; az ütött-kopott szárnyépület olyan volt, mintha kifosztották volna.

Ligyija élénken, örömmel fogadta Klimet. Arca izgatott volt, füle piros, szeme nevetett: mintha becsípett volna.

— Szamgin, földim és gyermekkori barátom! — kiáltotta s bevezette Klimet egy kopár szobába, amelynek festett padlója az ablakok felé lejtett. A füstből egy alacsony termetű ember emelkedett ki, sietve megragadta Szamgin kezét, alaposan megrángatta, és halkan, bűnbánóan mondta:

— Szemjon Gyiomidov.

Egy tragikusan felborzolt, dús hajú, hegyes orrú leányzó is bemutatkozott:

— Varvara Antyipova.

— Sztyepan Marakujev — mondta egy göndör diák, akinek olyan arca volt, mint egy kocsmai zenekar énekestáncosáé.

A kék cserépkályhától egy kopasz ember sántikált előre; térden alul érő, nyersselyem inget viselt, amelyet bojtos zsinór fűzött át.

— Hriszanf bácsi vagyok — horkant fel, de szavait elharapta. — Varja, intézkedjél! Helyet a vendégnek!

Karon fogta Klimet, és óvatosan, mint valami beteget, leültette a díványra.

Öt perc múlva Szamgin joggal gondolhatta, hogy Hriszanf bácsi régóta, türelmetlenül várja, és roppantul örül, hogy ő, Klim, végre megérkezett. Kerek, vörös arca volt, mint az újszülöttnek, és elragadtatott mosoly fénylett rajta. Ez a mosoly duzzadt ajkán született, majd kitágította tompa orrának cimpáit, felfújta orcáit, eltakarta bizonytalan színű, apró csecsemőszemét, megcsillant a homlokán és simára csiszolt, rózsás bőrű koponyáján. Furcsa látvány volt: mintha Hriszanf bácsi egész arca felfelé csúszna, és a tarkójára kerülne, arca helyén pedig egy vak, kerek, piros bőrdarab maradna.

Hriszanf bácsi letelepedett Klim mellé.

— Éppen a „Tartuffe"-öt próbáltuk — mondta; színes papucsa csoszogott a padlón.

Két lámpa világította meg a szobát; az egyik falitükör alatt volt, a két izzadó, szürke ablak között, a másik pedig a mennyezetről, láncon lógott alá. Alatta Gyiomidov állt, olyan pózban, mint aki felakasztotta magát: karja lecsün-

gött, feje vállára csuklott; ott állt és átható, feszélyező tekintettel bámulta Klimet, aki valósággal megsüketült Hriszanf bácsi lelkendező, éneklő beszédétől:

— Imádom Moszkvát! Büszke vagyok rá, hogy moszkvai lehetek! Áhítatosan... igen, kérem!... áhítatosan megyek azokon az utcákon, ahol a mi híres művészeink és tudósaink járnak! Boldog vagyok, hogy levehetem a sapkámat Vaszilij Oszipovics Kljucsevszkij[35] előtt, Tolsztojjal: Lev Tolsztojjal, kérem!... kétszer is találkoztam. Amikor pedig Marija Jermolova[36] próbára hajtat, legszívesebben letérdelnék előtte az utca közepén... szentigaz!

A másik szobában a lányok sürgölődtek: Ligyiján piros blúz és fekete szoknya volt, Varvarán pedig sötétzöld ruha. Marakujev nevetése hallatszott, de látni nem lehetett az egyetemistát. Ligyija alacsonyabbnak látszott, mint azelőtt, és még inkább cigánylányhoz hasonlított. Mintha meghízott volna, és vékony alakja már nem volt légies. Ez aggasztotta Klimet; csak fél füllel figyelt Hriszanf bácsi lelkes áradozására, s közben a szeme sarkából, észrevétlenül fürkészte Gyiomidovot, aki nesztelenül rótta a szobát.

Klim az első pillantásra elcsodálkozott Gyiomidov arcának ünnepélyes szépségén, de kisvártatva eszébe jutott, hogy éppen az ilyen émelygős szépséget nevezik angyalinak. Zafírszínű, kerek és lágy arcát, amelyet lányos szempár világított meg, mintha kifestette volna: duzzadt ajka túlságosan élénk volt, aranyszínű szemöldöke túl nagy és sűrű, általában egy porcelán bábú mozdulatlan maszkjához hasonlított. Világosszőke, göndör haja válláig ért, és azt a mulatságos kívánságot keltette az emberben, hogy a háta mögé pillantson: nincs-e fehér szárnya? Miközben a szobát rótta, gyakran óvatosan, két kézzel a füle mögé igazította hajtincseit, két kezét halántékára szorította, mintha a fejét tapogatná: ott van-e vajon? Kecses formájú, apró füle is előbukkant.

Igen arányos, középmagas termetű volt. Széles övvel át-

[35] *Vaszilij Oszipovics Kljucsevszkij*, orosz történész (*1841–1911*).
[36] *Marija Nyikolajevna Jermolova*, orosz színésznő (*1853–1928*).

fűzött, fekete inget viselt, lábán nesztelenül hajló, fényesre tisztított csizmát viselt. Klim észrevette, hogy a legény valahányszor rápillant, mindig beharapja az ajkát, mintha kérdezni akarna valamit, de nem mer.

— Nyikolaj Nyikolajevics Zlatovratszkijt[37] van szerencsém személyesen ismerni — nyilatkoztatta ki ünnepélyesen Hriszanf bácsi.

Ligyija teához hívta vendégeit. A bácsi még az asztalnál is sokáig mesélt a híres emberekben bővelkedő Moszkváról.

— Itt van Oroszország agya és szíve — kiáltozott s kimutatott az ablakon, amelynek üvegeire szorosan rátapadt az őszi este nyirkos sötétsége.

A hegyes orrú Varvara büszkén felemelt fejjel ült, zöldes szeme rámosolygott Marakujev egyetemistára, aki a fülébe sugdosott, és mulatságosan felfújta arcát. Ligyija homlokát ráncolva töltötte a teát.

„Ez a tömjénezés nem tetszhet neki" — gondolta Klim, és a pohara fölé görnyedő Gyiomidovot figyelte. Hriszanf bácsi fáradt macskamozdulattal letörölte az izzadságot arcáról, kopasz feje búbjáról, nedves tenyerét vállába törölgette, és megkérdezte Klimtől:

— Magának Pétervár kedvesebb, ugye?

Klimnek úgy rémlett, hogy a kérdés gúnyosan cseng. Udvariasságból nem akart ellentmondani a régi városát magasztaló moszkvainak, de mielőtt megnyugtathatta volna Hriszanf bácsit — Gyiomidov szólalt meg. Fel sem emelte a fejét, és meggyőződéssel, hangosan mondta:

— Pétervárott nyomasztó az ember álma; nedves helyen mindig nyomasztó az álom... Pétervárott az álomképek is különösek, félelmetesek, Orjolban nem álmodik az ember ilyesmit. — Klimre pillantott s hozzátette: — Én orjoli vagyok.

Ligyija várakozón nézett Gyiomidovra, de az megint előregörnyedt, s elrejtette arcát.

[37] *Nyikolaj Nyikolajevics Zlatovratszkij, narodnyik író (1845–1911).*

Klim Hriszanf bácsi stílusában kezdett Moszkváról beszélni. Elmondta, hogy a Poklonnaja-hegyről a város zűrzavaros, tarkabarka szeméthalomnak látszik, amelyet Oroszország minden zegéből-zugából söpörtek össze, a rengeteg templom aranyos kupolái azonban ékes bizonyság amellett, hogy ez nem szemét, hanem nemes érc.

— Nagyon szépen mondta! — helyeselt Hriszanf bácsi, és boldog mosoly ragyogta be arcát.

— Meghatóak az emberek házai közt elvesző, kicsiny templomok. Isten vityillói . . .

— Szentigaz! Találó! — kiáltotta Hriszanf bácsi, és felfelugrott a székén.

Megint áradozni kezdett.

— Valóban: az orosz, a moszkvai, a legnépibb isten vityillói! Nagyszerű istenünk van nekünk: egyszerű! Nem talárt, nem köntöst visel, hanem orosz inget, bizony kérem! A mi istenünk, akárcsak a mi népünk: talány az egész világ számára.

— Maga hívő? — kérdezte Gyiomidov halkan Klimtől. Varvara azonban rápisszegett.

Hriszanf bácsi beszéd közben hadonászott, igyekezett minél tágabbra nyitni apró szemét. De csak annyit ért el, hogy ősz szemöldöke szüntelenül remegett, szeme pedig bágyadtan csillogott, mint két óngomb, vörös gomblyukban.

Gyiomidov hirtelen felugrott, mintha belészúrtak volna, vagy ijesztő gondolata támadt — és szótlanul kezet fogott mindenkivel. Klim úgy látta, hogy Ligyija a kelleténél néhány másodperccel tovább tartja a kezében Gyiomidov fehér kezét. Marakujev is elbúcsúzott: már a szobában hetykén a tarkójára csapta a sapkáját.

— Nem akarod megnézni, hogyan rendezkedtem be? — hívta Ligyija nyájasan Klimet.

A keskeny, hosszú szoba szélességének kétharmadát nehéz ágy foglalta el; magas, faragott fejtámlája és az egymásra halmozott puha párnák láttán Klim ezt gondolta:

„Hiszen ez öregasszonynak való."

Magas komód, rajta lant alakú állótükör, három ormót-

lan szék, egy alacsony lábú ócska karosszék az asztalnál, az ablak előtt — ez volt a szoba berendezése. A fehér tapétákkal beragasztott falak hidegek és csupaszok, csak az ággyal szemközt sötétlett egy kis, négyszög alakú fénykép: sima, üres tengert ábrázolt, s egy csónak vége látszódott rajta, amelyen Ligyija állt Alinával, összeölelkezve.

— Aszketikus — jegyezte meg Klim, és eszébe jutott Nyehajeva barátságos fészke.

— Nem szeretem a felesleges holmit.

Ligyija leült a karosszékbe, lábát egymásra rakta, karját összefonta a mellén, nyomban mesélni kezdett volgai és kaukázusi útjáról, a tengeri utazásról Batumból a Krímbe... De valahogy félszegen beszélt, mintha sietve beszámolna élményeiről, vagy a hajók, városok, utak unalmas leírását idézné fel, amelyet valahol olvasott. Csak nagy ritkán tett hozzá néhány szót, amelyet Klim a lány saját véleményének tekinthetett.

— Ha láttad volna, micsoda szörnyűség, amikor millió és millió hering úszik vakon, sűrű tömegben, hogy lerakja az ikráit! Olyan ostobaság ez, hogy szinte félelmetes.

A Kaukázusról pedig ezt mondta:

— Pokoli táj, félig megsült bűnösök feketc figurái. Vashegyek, rajtuk csenevész fű, akár a zöld rozsda. Tudod, egyre kevésbé szeretem a természetet — fejezte be mosolyogva beszámolóját, és fitymáló fintorral adott nyomatékot a „természet" szónak. — Hegyek, vizek, halak, mindez bámulatosan nyomasztó és ostoba dolog. És sajnálatot kelt az emberek iránt. Én pedig nem tudok sajnálkozni.

— Mert már öregszel, és bölcs vagy — tréfált Klim. Érezte, jólesik neki, hogy a lány véleménye hasonlít az ő meddő bölcselkedéséhez.

Szemerkélt az eső, lágyan simogatta az ablakokat. Az utcán kigyúlt a gázlámpa, vértelen fénye megvilágította az esőcseppek apró, szürke gyöngyeit.

Ligyija hallgatott, összefonta karját, és szórakozottan kinézett az ablakon. Klim megkérdezte, miféle ember Hriszanf bácsi.

— Először is nagyon jó ember. Kimeríthetetlenül jóságos. Gyógyíthatatlanul, mint én mondanám.

Mosolygott sötét szemével, és olyan élénken, melegen kezdett beszélni, hogy Klim csodálkozva nézett rá: mintha nem az a lány lett volna, aki alig néhány perce száraz beszámolót tartott.

— Hiszem, hogy őszintén szereti Moszkvát, a népet és az embereket, akikről beszél. Különben nincs is a földön olyan ember, akit ő ne szeretne. Ilyennel még nem találkoztam. De kibírhatatlan ember: csodálatosan ért ahhoz, hogy elragadtatással beszéljen banális dolgokról, és mégis... Irigylésre méltó az ilyen, akinek... az élete merő ünnep.

Elmesélte, hogy Hriszanf bácsi fiatal korában politikai ügybe keveredett, s amiatt összeveszett gazdag földbirtokos apjával. Később korrektor lett, majd súgó, apja halála után pedig vidéki színházat szervezett, de tönkrement. Sőt börtönben is ült adósságai miatt. Azután magánszínházakban rendezősködött. Feleségül vett egy gazdag özvegyet, az asszony meghalt, és minden vagyonát a lányára, Varvarára hagyta. Hriszanf bácsi most a mostohalányával lakik, és szavalást tanít egy magán színiiskolában.

— És ez a Varvara?

— Tehetséges — felelte kisvártatva Ligyija, és kérdőn Klimre függesztette tekintetét.

— Mit nézel? — kérdezte zavartan a fiatalember.

— Azon gondolkozom, vajon te tehetséges vagy-e?

— Nem tudom — felelte szerényen Klim.

— Valamihez bizonyára van tehetséged — mondta Ligyija, miközben tűnődve fürkészte.

Klim élt az alkalommal, hogy a lány hallgat, és a legfontosabbról kérdezősködött, ami érdekelte: Gyiomidovról.

— Furcsa fiú, ugye? — kiáltott fel Ligyija, és ismét megélénkült. Elmondta, hogy Gyiomidov árva, lelenc, kilenc éves koráig egy történelemtanár vénlány nővére nevelte, aki aztán meghalt, a tanár pedig ivásra adta a fejét, és két év múlva ő is elköltözött az élők sorából. Gyiomidov ezután tanonc lett egy fametszőnél, aki szentképtartókat készített.

Öt évig dolgozott, aztán átment a mester bátyjához, egy színházi kellékeshez, aki agglegény és részeges. Most vele lakik — Hriszanf biztatja, hogy legyen színész. Én azonban el sem tudok képzelni valakit, aki kevésbé volna alkalmas a színpadra, mint Szemjon. Ó, milyen tiszta fiatalember!...

— És szerelmes beléd — jegyezte meg mosolyogva Klim.

— És szerelmes belém — ismételte gépiesen Ligyija.

— Hát te?

A lány nem felelt, de Klim látta, hogy barna arcát gond felhőzi. Lábát maga alá húzta, a karosszékbe, átfonta a vállát s összekuporodott; olyan volt, mint egy kis gombolyag.

— Furcsa embereket látok — mondta sóhajtva. — Nagyon furcsákat. És általában milyen nehéz megérteni az embereket!

Klim bólintott. Ha nem tudott azonnal véleményt alkotni valakiről, az illetőt veszélyesnek érezte. Egyre több ilyen veszedelmes ember akadt, és közülük Ligyija állt hozzá a legközelebb. Ezt a közelséget most különösen és világosan érzékelte, és hirtelen szeretett volna mindent elmondani önmagáról, egyetlen gondolatát se rejtve el, újra megmondani a lánynak: szereti, de nem érti, és fél valamitől benne... E vágya izgalommal töltötte el, Klim felkelt és elbúcsúzott.

— Látogass el minél hamarább — mondta Ligyija. — Akár holnap: ünnep van.

Odakint még egyre szemerkélt a makacs őszi eső. A kis patakokban unalmasan csobogott a víz. A házak szorosan egymáshoz lapultak, mintha attól félnének, hogy átáznak és elolvadnak. Még a lámpák fénye is folyékonynak látszott. Klim beszállt egy mérges képű, fekete hajú kocsis konflisába; a nedves ló fejét rázva nekiiramodott, patkója kopogott a macskakövön. Klim összehúzta magát: átjárta a hideg nedvesség és bosszantó gondolatok gyötörték. Az emberekre gondolt, akik lelkesen szavalnak hihetetlen ostobaságokról, meg önmagára, aki még most sem tudja megteremteni a maga kifejezés-rendszerét.

„Az ember: érv-rendszer, semmi több. Isten vityillói: ezt ostobán mondtam. Butaság. De még ostobább az orosz inges moszkvai isten. És miért szebbek az álmok Orjolban, mint Pétervárott? Ezek a zagyvaságok természetesen csak arra kellenek az embereknek, hogy mindegyik megkülönböztesse magát a többiektől. Voltaképpen csak szemfényvesztés."

Néhány estét Hriszanf bácsinál töltött, és végképp megbizonyosodott róla, hogy Ligyija valóban furcsa emberek közt él. Minden alkalommal ott látta Gyiomidovot, és ez a festeni való szép legény a kíváncsiság, tanácstalanság és bizonytalan féltékenység vegyes érzését keltette benne. Marakujev ellenségesen bánt Gyiomidovval, Varvara lenézően és pártfogón, Ligyija viselkedése azonban változó és szeszélyes volt. Néha egész este észre sem vette, Makarovval társalgott, vagy Marakujevot gúnyolta a nép iránt érzett szeretetéért, máskor pedig csak vele beszélgetett, vagy hallgatta csobogó mormolását. Gyiomidov mindig mosolyogva beszélt és olyan lassan, mintha nehezére esnék a szó.

— Vannak szelíd és vad emberek, én vad vagyok! — mondta bűnbánóan. — A szelídeket megértem, de rosszul érzem magam köztük. Mindig attól tartok, hogy valaki odalép hozzám, és azt mondja: gyere velem! És én megyek, nem tudom, hová.

— Én viszlek el! — kiabált Hriszanf bácsi. — Az én kezem alatt kitűnő színész leszel. Olyan Romeo, olyan Hamlet, hogy . . .

Gyiomidov a haját simogatta, és hitetlenkedve mosolygott. Ez a hitetlenség annyira látszott rajta, hogy Klim ezt gondolta:

„Ligyijának igaza van: ez az ember nem lehet színész, túlságosan ostoba ahhoz, hogy színleljen."

Egyszer Hriszanf bácsi rávette Gyiomidovot és a mostohalányát, hogy olvassanak fel néhány jelenetet a „Romeo és Júliá"-ból. Klimet ugyan nem érdekelte a színház, de lenyűgözte az a hatalmas erő, amely a szőke hajú fiatalember szavaiból áradt, amikor a szerelemről és a szenvedélyről szavalt. Gyiomidovnak lágy tenor hangja volt, nem gazdag

árnyalatú, de csengő. Szamgin hallgatta Romeo szép szavait, és azt kérdezte magában: miért tettet szerénységet ez az ember, miért nevezi magát vadnak? És Ligyija miért titkolta, hogy Gyiomidov tehetséges? Lám, most tágra nyílt szemmel nézi, barna arca kipirult, térdén fekvő ujjai pedig reszketnek.

Hriszanf bácsi lovaglóülésben ült a széken, felemelte kezét, felhúzta felső ajkát és szemöldökét, megfeszítette vastag lábikráit, ugrándozott, fel-feldobálta zömök törzsét; csupasz arca elragadtatástól ragyogott, kéjesen pislogott.

— Kitűnő! — kiabált és háromszor összeütötte tenyerét. — Nagyszerű, de nem így kell! Ezt nem olasz mondta, hanem egy mordvin. A te szavaidból töprengés árad és nem szenvedély, bűnbánat és nem szerelem! A szerelem tetteket követel. És te? A te arcod nem él! Neked az egész lelked a szemedben van, és ez kevés! Nem minden néző figyeli látcsövön a színpadot...

Ligyija félrevonult az ablakhoz. Ujjával rajzolgatott az izzadt ablaküvegen, és tompa hangon mondta:

— Én is azt hiszem, hogy túlságosan... lágy.

— Egyáltalán nem gyújt lángra — helyeselt Varvara, és zöldes szeme mérgesen lövellt Gyiomidovra. Klim csak most eszmélt rá, hogy a lány színtelen hangon válaszolgatott Júlia szerepében, és beszéd közben csúnyán megnyúlik a nyaka.

Gyiomidov lehorgasztotta a fejét, két hüvelykujját övszíja alá dugta. Úgy állt ott, mint egy „o" betű.

— Nem hiszek a színházban — mondta bűnbánóan.

— Mert ördögöt se tudsz — kiáltotta bőszen Hriszanf bácsi. — Olvasd el „A francia színház politikai szerepé"-t... ki is írta? Boborikin!

Rátámadt Gyiomidovra, a sarokba tuszkolta, a kályhához, és ott bizonygatta tovább:

— Téged főbe kellene kólintani az evangéliummal meg a tálentumokról szóló példabeszéddel!

— Én ebben a példabeszédben sem hiszek — hallotta Klim Gyiomidov halk szavát.

„Persze hogy ostoba" — állapította meg Klim. Ligyija pedig felnevetett, és nevetését Klim saját véleménye igazolásának tekintette.

Később a lány szobájában Klim azt mondta Ligyijának:

— Emlékszel, apád azt mondta, hogy minden ember a maga zsinórjához van kötve, és a zsinór erősebb nála.

— Ő maga is zsinóron függ — válaszolta egykedvűen Ligyija, és nem nézett Klimre. — Ha Szemjonra érted, akkor nem igaz — folytatta. — Ő szabad ember. Benne van valami... szárnyaló.

Kelletlenül beszélt, mint egy feleség, aki unja a beszélgetést a férjével. Ezen az estén öt évvel idősebbnek látszott. Beburkolózott sáljába, amely feszesen vállára simult; fázósan összekuporodott a karosszékben, és nagyon messze volt Klimtől, a fiatalember legalább így érezte. De mégis arra gondolt, hogy legszívesebben odamenne ehhez a csúnya, idegen lányhoz, ölébe hajtaná a fejét, és még egyszer átélné azt a rendkívüli érzést, amelyet egyszer már tapasztalt. Romeo szavai és Hriszanf bácsi kiáltása csengtek a fülében:

„A szerelem tetteket követel!"

De Klim nem talált magában határozottságot ehhez. Nyomott hangulatban búcsúzott Ligyijától és elment. Már vagy tizedszer igyekezett kibogozni: miért vonzódik éppen ehhez a lányhoz? Miért?

„Képzelődöm. Hiszen nem tárhatja fel előttem a mesebeli paradicsom kapuját!"

És mégis úgy érezte, valahol lelke mélyén az a meggyőződés rejtőzik, hogy Ligyija különleges életre és szerelemre született. Élményeinek széles áradata azonban megakadályozta, hogy tisztázza a lány iránti érzelmeit: Szamgin akaratlanul és egyre gyorsabban forgott ebben az áradatban.

Minden vasárnap este Hriszanf bácsinál összegyűltek a barátai, csupa meglett korú és egyforma nézetű ember. Valamennyien sértődöttek voltak, és mindegyikük olyan híreket és tényeket hozott, amelyek csak fokozták sérelmüket; mindnyájan szerettek enni, inni, Hriszanf bácsi szakácsnője pedig, a hatalmas termetű Anfimjevna, csodálatos húsos

kalácsokat sütött. A vendégek közt volt két színész, aki szentül hitte; minden szerepét úgy játszotta, hogy ehhez fogható nem volt és nem is lesz.

Az egyik tekintélyes külsejű volt: ősz hajú, csapzott, petyhüdt arcú, homályos szeme szigorúan kidülledt; megvető tekintete dicsőségbe belefáradt emberre vallott. Bársony ünneplő ruhája, puha szarvasbőr cipője fenségesen állt rajta; bulldog álla alatt dús, kék csokornyakkendő pompázott; köszvényben szenvedett és ezért olyan óvatosan lépkedett, mintha a földet is megvetné. Sokat ivott és evett, keveset beszélt, és bárkit említettek is előtte, csak legyintett, intett vaskos, kékes kezével, és harsány, nagyúri basszus hangon jelentette ki:

— Ismerem én őt.

Többet nem mondott. Nyilván úgy vélte, e három szavával is kellően ledorongolta az illetőt. Angolimádó volt, talán azért, mert csak „angol keserűt" ivott; ivás közben erősen lehunyta a szemét, és hátravetette a fejét, mintha azt akarná, hogy a pálinka a tarkójába folyjék.

A másik színész nem volt tekintélyes: vékony ajkú, kopaszodó, és hajlott karvalyorrán csíptető; nagy és éles füle volt, akár a nyúlé. Szürke kabátot viselt, hegyes térdű, vékony lábára szürke nadrág simult, állandóan izgett-mozgott, anekdotákat mesélt. A vodkát kéjesen itta, csak rozskenyeret harapott hozzá; kajánul fintorogva szintén két szóval egészítette ki előkelő kollégája véleményét.

— Iszákos volt.

Kijelentette, hogy könyvet ír, „Egy éjjeli bagoly emlékiratai" lesz a címe.

— Az éjjeli bagoly én vagyok, a színész. A színészek és a nők csak éjszaka élnek. Élek-halok a történelmi dolgokért.

És a történelem iránt tanúsított szerelmének bizonyításául egészen ügyesen elmesélte, hogy az igen tehetséges Andrejev-Burlak az előadás előtt mint itta el a ruháját, amelyben Juduska Golovljovot játszotta, hogyan ivott Sumszkij, Rinna Szirovarova pedig részeg fejjel nem tudta eldönteni, hogy három férfi közül melyik a férje. A történet fe-

lét, akárcsak a többit, suttogva mondta el, elharapta szavai végét, és a bal lábát rángatta. E lábreszketésről nagy véleménnyel volt:

— Bonaparte Napóleonnak rángatózott így a lába, élete legnagyobb perceiben.

Klim Szamgin megszokta, hogy az embereket a számára legérthetőbb mértékkel mérje. Ez a két színész az ő szemében a maga színére festette Hriszanf bácsi valamennyi barátját.

Önálló egyéniség volt a társaság tagjai között a neves író, egy nagy szakállú, apró szemű, zömök öregember. A hetvenes években a parasztság eszményítésével szerzett hírnevet, és bár nem volt fényes tehetség, a nép iránt érzett lírai szerelme és hite őszinte elragadtatást keltett olvasóiban. Dicsősége már elhervadt, szeretete pedig még élt, de megkeserítette az a tudat, hogy az olvasó már nem becsüli, nem érti meg ezt az érzését. A sértődött öreg ember zsémbesen szidta a fiatal írókat, azzal vádolta őket, hogy elárulták a népet.

— Csupa Lejkin, mind mulattatás végett ír. Korolenko még hagyján, ámbár ő is! A svábbogarakról ír. Városban a svábbogár semmiség, de nézd csak meg falun és írd le... Csehovot is dicsérik, de hát őkelme lélektelen komédiás, szürke tintával mázol, az olvasó semmit se lát belőle... Csupa éretlen kölyök.

Különösen haragudott a marxistákra, ilyenkor dühös fény gyúlt a szemében. Szakállát rángatta, és mogorván hajtogatta:

— Nemrég egy ostoba fickó az arcomba vágta: maga a népre tette fel a kártyáját, de ennek már fuccs, nép nincs, csak osztályok vannak. Jogász az illető, másodéves. Zsidó. Osztályok!... Elfelejti, hogy nemrég első osztályúan elpáholták a honfitársait...

Az írónak tetszett együgyű, zord szójátéka, és széles mosolyra tátotta a száját. Szakálla a füléig húzódott, s előbukkant jóindulatú, tömpe orra.

Nehézkesen mozgott, mint az eke után haladó paraszt. Alakjában, mozdulataiban, szavaiban általában sok paraszti

vonás volt. Szamginnak eszébe jutott a parasztnak öltözött tolsztojánus, és odaszólt Makarovhoz:

— Ügyesen játszik.

Makarov azonban a homlokát ráncolta.

— Nem hinném, hogy játszik — ellenkezett. — Lehet, hogy valamikor a divat hatására sajátította el ezeket a szokásokat, de azóta a vérévé váltak. Figyeld meg: néha naivan, együgyűen beszél, és mégsem nevetünk rajta, nem bizony! Derék öregember! Egyéniség!

Az öreg író, ha ivott egy keveset, szívesen mesélt a múltról, azokról, akikkel együtt kezdte pályáját. A fiatalok az ismeretlen írók neve hallatán tanácstalanul pillantgattak egymásra:

— Naumov, Bazsin, Zaszogyimszkij, Levitov . . .

— Olvastál tőlük? — kérdezte Klim Makarovtól.

— Nem. A két Uszpenszkij közül Glebtől olvastam, és hogy Nyikolaj is volt, ezt most hallom először. Gleb hisztériás író. Különben nemigen értem a regényírókat, belletristákat, meg általában az istákat. Nem vagyok én semmiféle hiszterista — tette hozzá gúnyos mosollyal, de tüstént így folytatta komoran: — Attól félek, belesodorják Ligyiját a politikába . . .

Makarov gyakran járt Ligyijához, de nem maradt sokáig; zsörtölődve beszélt vele, mintha a bátyja volna. Varvarával félvállról társalgott, sőt néha csúfolódott vele. Marakujevot és Pojarkovot „statisztának" nevezte, Hriszanf bácsit pedig „moszkvai szent"-nek. Mindez jólesett Klimnek; már elfelejtette azt a Makarovot, aki mezítláb, fáradtan üldögélt a nyaraló teraszán, és naivan szónokolt.

Egy másik író is járt a társaságba. Édeskés elbeszéléseket írt a kisemberek kis bajairól. Makarov így nevezte őket: „Levelek Csodatévő Nyikolajnak." Maga az író is kis termetű, zömök ember volt, arcbőre csúnya, fekete szakálla gyéren göndörödött, szeme rosszindulatúan csillogott. Hogy meglágyítsa szúrós tekintetét, bizonytalanul és kényszeredetten mosolygott, mosolya ráncokkal barázdálta sötét arcát, és öregebbé tette. Józan állapotban keveset s óvatosan

beszélt, miközben nagy figyelemmel nézegette kékes körmeit, és szárazon köhécselt kabátja ujjába. De ha ivott, majdnem mindig összevissza fecsegett, sokatmondó szólamokat hadart:

— Rab vagyok, cár vagyok, féreg vagyok, isten vagyok! A lényeg ugyanaz, akár a féregé, akár Goethéé.

Szólásokat eszelt ki, és váratlanul, minden összefüggés nélkül beleiktatta beszédébe:

— Gogol az Gogol, hát a többi hol?

Nyikogyim Ivanovicsnak hívták; Klim egyszer hallotta, amint rejtélyes mosollyal így szólt Gyiomidovhoz:

— No várjunk csak, majd meglátjuk — mit mond Nyikogyim barátunk.

Ha valamit népies, köznapi stílusban mondott, igen hosszan és tűnődve köhögött kabátja ujjába. Öt perc múlva pedig már más hangon beszélt, mintha gondolatban tapogatná szavai szilárdságát.

— Az ember belül sohasem olyan, amilyennek látjuk, ezt már a görögök tudták. Kiderült, hogy a nép sem olyan, amilyennek a hetvenes évek nemzedéke látta.

Általában titokzatos és szórakozott volt; Szamgin azt gondolta, hogy ez a szórakozottsága mesterkélt. Gyakran fél szónál megtorpant, sötét kabátja oldalzsebéből bőrkötéses kis noteszt vett elő, az asztal alá rejtette, a térdére fektette, és vékony ceruzával írt valamit belé.

Így azt a látszatot keltette, hogy állandóan az alkotás lázában ég. Gyiomidov ezért nem állhatta az írót.

— Megint jegyezget, látja? — mondta kissé ijedten és halkan Ligyijának.

Nyikogyim Ivanovics sokat és csúnyán evett. Bizonyára tudta ezt, és ezért arra törekedett, hogy észrevétlenül táplálkozzék: gyorsan nyelte az ételt, meg sem rágta. A gyomra azonban rossz volt, csuklás kínozta. Evés után zavartan pislogott, és tenyerével elfödte a száját, azután orrát a kabátja ujjába dugta, és köhögve az ablakhoz vonult, hátat fordított a társaságnak, és titokban a hasát dörzsölgette.

Egy ilyen percben Marakujev, a vidám egyetemista ösz-

szekacsintott Varvarával, majd odament az íróhoz s megkérdezte:

— Mit nézeget, Nyikogyim Ivanovics?

Az író összehúzta magát.

— Látja: amott ég egy csillag, és se nekem, se magának nincs belőle haszna; fellobbant sok ezer évvel előttünk, és még sok ezer évig ég hiába, mi pedig fél századig sem élünk...

Gyiomidov, aki ivott egy kevés szilvapálinkát, és ezért kissé felhevült, hangosan, tiltakozó hangon jelentette ki:

— Ez a csillagászatra tartozik. És talán az egész világ ezen a csillagon nyugszik, talán ez utolsó pillére, maga pedig azt akarja... mit is akar?

— Ehhez semmi köze, fiatalember — felelte sértődötten az író.

Egy kopasz, vörös koponyájú és vörös arcú professzor is járt Hriszanf bácsihoz. Vagy tíz esztendeje írt egy programcikket, amelyben azt bizonygatta, hogy Oroszországban a forradalom megvalósíthatatlan: fokozatosan egybe kell olvasztani az ország ellenzéki erőit, egyetlen reform-pártba, és ennek a pártnak lassanként ki kell eszközölnie a cártól a rendi országgyűlés összehívását. De még ezért a cikkéért is eltávolították az egyetemről, és azóta „a szabadság mártírja" tisztséget viseli; már nem igyekszik megváltoztatni a történelem folyását, elégedett önmagával, sokat fecseg, legjobban a vörös bort kedveli, és mértéktelenül iszik, mint mindenki Oroszhonban.

A délceg Marakujev és egy másik egyetemista, a sekrestyéshez hasonló, himlőhelyes és hórihorgas Pojarkov, aki kitűnően gitározott, szép egyetértésben udvaroltak Varvarának. A lány tragikusan meresztgette rájuk zöldes szemét, vöröses haját rázogatta, s igyekezett mély hangon válaszolgatni, mint Jermolova, de néha megfeledkezett erről, és orrhangon beszélt, akárcsak Szavina.[38]

Makarov és Gyiomidov kitartóan lebzselt Ligyija körül,

[38] *Marija Gavrilovna Szavina orosz színésznő (1854–1915)*

ők sem zavartak egymást. Sőt, Makarov kedvesen bánt a kellékes-segéddel, bár a háta mögött bosszúsan beszélt róla:

— Ördög tudja, misztikus-e? Féleszű. Úgy látszik, Ligyija is arra hajlik... Általában nem valami ragyogó társaság...

Klim Szamgin elmerült megfigyeléseiben. Látta, hogy nemigen törődnek vele, de ez nem nagyon sértette. Érezte, hogy a néző szerény szerepe hasznos, kellemes és lelkileg közelebb hozza Ligyijához. A lány úgy viselkedett ezeken az estéken, mint egy külföldi, aki rosszul érti környezete nyelvét, feszülten figyeli a kusza beszédeket, ki is bogozza, de arra nincs ideje, hogy közbeszóljon. A lány sötét szeme végigsuhant az arcokon, hol az egyiken, hol a másikon állapodott meg, de mindig csak rövid időre, és úgy, mintha csak most venné észre őket.

Klim több ízben igyekezett megtudni, hogyan vélekedik Ligyija az emberekről? De a lány szótlanul vállat vont és nem válaszolt. Csupán egyszer hárította el Klim tolakodó kérdezősködését:

— Nem tudom. Valószínűleg nem tudok gondolkozni.

Olykor megjelent egy Zujev nevű, simára fésült, jelentéktelen külsejű emberke. Kicsiny arca közepén tömpe orrocska meredezett. Az egész ember lapos volt, és gyűrött ruhájában úgy festett, mintha széttaposták, megrágták volna. Negyvenéves lehetett, de mindenki Misának hívta.

— No, mi újság, Misa? — kérdezte az öreg író.

Zujev halkan felelte, mintha megboldogult rokonai lelki üdvéért imádkozna:

— Marjina Roscsában letartóztatások történtek. Tverben is. Nyizsnyij-Novgorodban is.

Néha meg is nevezte a letartóztatottakat, és valamennyien szótlanul hallgatták az új rabok névsorát. Azután az öreg író mogorván így szólt:

— Hazudnak. Valamennyit nem csípik el. Eh, kár, hogy Natanszont[39] lefogták, nagyszerű szervező volt. Szétszórtan dolgoznak, ezért gyakori a lebukás. Vezérekre van szükség,

[39] *Mark Andrejevics Natanszon (Bobrov), orosz narodnyik forradalmár (1850–1919)*

öregekre... A közösség az öregeken nyugszik, a paraszti közösség.

— Minden erőnek össze kell fognia — jelentette ki a professzor. — Fegyelmezettségre, következetességre van szükség...

Nyikogyim Ivanovics közmondással helyeselt:

— Lassan járj, tovább érsz.

— A letartóztatások mégis arra vallanak, hogy nem hunyt ki a parázs! — vigasztalta a társaságot a nem-tekintélyes színész.

Hriszanf bácsi rákvörösen, izgatottan és verejtékezve szaladgált a konyhába, és nemegyszer megesett, hogy a börtönben raboskodók, szibériai száműzöttek említésének szomorú percében ujjongva harsogta:

— Tessék, itt az itóka.

Valamennyien a sarokban álló asztalhoz tódultak, de igyekeztek megőrizni tűnődő, fájdalmas arckifejezésüket; az asztalon csábítóan csillogtak a különböző színű, pálinkával teli üvegek, hívogatón pompáztak a hideg falatokkal megrakott tálak. A tekintélyes színész sóhajtozva ismerte be:

— Nekem voltaképpen árt az ital.

De töltött magának és hozzátette:

— Én azonban hű maradok az angol keserűhöz. Sőt, nincs is érzékem máshoz, mint...

Belépett a hatalmas termetű Anfimjevna, olyan volt, mintha vörösrézből öntötték volna. Kinyújtott karján jó félpudos húsos kalácsot hozott. Gyönyörködött a vendégek zajos tetszésnyilvánításában, amely gyönyörű alkotását fogadta, kezét hasára szorítva hajlongott, és jólelkűen mondogatta:

— Váljék egészségükre!

Hriszanf bácsi és Varvara a kisasztalról az ebédlőasztalra rakosgatta az üvegeket. A nem-tekintélyes színész pedig felkiáltott:

— Karthágót el kell pusztítani!

Egy ízben, az első falat után erőtlenül letette a kést és a villát, tenyerét halántékához szorította, és halk örömmel kérdezte:

— Mi ez, kérem?

Valamennyien ránéztek, azt hitték, hogy megégette a száját. A színész azonban könnyes szemmel, fejét csóválva mondta:

— Ez valóban istenek eledele! Úristen: milyen tehetséges az orosz nő!

Azt javasolta, hívják be Anfimjevnát, és igyanak az egészségére. Ezt el is fogadták, és egy emberként meg is cselekedték.

Szamgin óvatosan élt az itallal, mivel nem felejtette el a pétervári húsvétéjszakát. A legérdekesebb percet várta, amikor a jóllakott és kissé kapatos, de még nem részeg vendégek mind egyszerre beszélnek. Ilyenkor kavarogtak a szavak, mulatságosan keveredtek a mondatok:

— Angliában még zsidó is lehet lord!

— Hogy a fajdpecsenye valóban pompás legyen, úgy kell sütni...

— Plehanovizmus! — rikoltotta az öreg író, Pojarkov diák pedig makacs, síri hangon vitázott:

— A német szociáldemokraták legális eszközökkel érték el hatalmukat...

Marakujev azt állította, hogy a Reichstag képviselőinek kétharmada pap.

— Krisztus az orosz nép vérévé vált! — bizonygatta Hriszanf bácsi.

— Hagyjuk Krisztust Tolsztojnak!

— S-soha! Szó sem lehet róla!

— Molière: ez már elfogultság...

— Maga többre tartja Sardou-t, nemdebár?

— Debár!

— Manapság megszokásból járnak színházba, akár a templomba, és nem hiszik, hogy ez szükséges.

— Ez nem igaz, Gyiomidov!

— Egyék minél több hajdinakását, kedvesem, attól elmúlik!

— Valamennyien Krisztusért élünk...

— Bravó! Ez szomorú, de igaz!

— Én viszont azt állítom, hogy az angolok fogják kormányozni Európát...

— Már Asztirjev ügyébe is belekeveredett...

— Kiszelevszkijnek minden tehetsége a hangjában volt, a lelkében fikarcnyi se...

— Kérem az ecetet...

— Már megbocsásson, de Nyizsnyij-Novgorodban, Podnovje faluban jobban értenek az uborka eltevéséhez, mint Nyezsinben!

— Ki a törökkel Európából! Ki velük!

— Elfelejti Dosztojevszkijt!

— Hát Szaltikov-Scsedrin?

— Abban a színházi évadban Korojedova-Zmijeva volt a szeretője, amolyan jóféle... Hangosan ki sem lehetett mondani...

— Most Witte lesz az úr Oroszországban...

— Teljhatalmú. Akkor aztán lesz itt nemulass!

Nevettek. Nyikogyim Ivanovics váratlanul egy versikébe fogott:

Az író csak hullámverés —
Oroszország az óceán.
Ha gyújt a vers, lázit és perzsel,
*Nem élhet ő sem ostobán...**

— A legfontosabb az, hogy melegen tartsa a lábát.

— Forrong Oroszország! Újra forrong...

— A diákság... A szövetségi tanács...

— Nem, a marxisták nem tudják a narodnyikokat lefőzni...

— Én csak tudom, mi a művészet, kellékes vagyok...

Ebbe a forgatagba Klim is belevetette olykor Varavka egynémely szavát, de valamennyi nyomtalanul elveszett, a többi vendég megjegyzésével együtt.

Felállt a professzor, vörös borral teli poharat tartott a kezében. Magasra emelte poharát, és így szónokolt:

— Uraim! Javaslom, töltsük meg poharunkat! Igyunk... Őrá!

Valamennyien felálltak, és szótlanul felhajtották borukat. Tudták, hogy az alkotmányra isznak. A professzor, miután kiürítette poharát, így szólt:

— Jöjjön el!

Biztos érzékkel majdnem mindig azt a pillanatot választotta ki pohárköszöntőjéhez, amikor az érett korú emberek már elnehezedtek, szomorúak voltak, a fiatalok pedig — éppen ellenkezőleg — mindjobban nekimelegedtek. Pojarkov virtuóz ügyességgel gitározott, azután kórusban keserves orosz dalokat énekeltek, amelyektől elszorul az ember szíve, és sírás környékezi.

Szépen, önfeledten csengett Gyiomidov magas tenorja. Klim olyan tulajdonságokat fedezett fel a fiatalemberben, amelyek meglepték és felkeltették rokonszenvét. Az ifjú kellékes nyilvánvalóan tettette magát, amikor azt mondta: fél a szelíd emberektől. Egy ízben Marakujev hevesen megrótta a fiatal cárt azért, mert amikor jelentették, hogy az egyetemisták egy része nem hajlandó hűséget esküdni, kijelentette:

— Megleszek nélkülük is.

Majdnem mindnyájan egyetértettek abban, hogy ez oktalanság volt. Csupán a lágyszívű Hriszanf bácsi próbálta mentegetni a nép új vezérét, miközben tenyerével zavartan dörzsölgette kopasz fejét:

— Fiatal. Heves.

A nem-tekintélyes színész pártjára kelt. Történelmi ismereteit fitogtatta:

— Fiatal korukban valamennyien hevesek, Negyedik Henrik például . . .

Gyiomidov mosolygott, de festeni való szép arca mozdulatlan maradt. Örömmel és szinte irigyen mondta:

— Nagyon bátor cár!

Ugyanígy mosolyogva fordult Marakujevhoz:

— Lám, maga valamilyen általános diákszövetséget tervez. Ő azonban nem fél maguktól. Tudja, hogy a nép nem szereti az egyetemistákat.

— Szent életű Simon! Ne hordjon össze tücsköt-bogarat —

torkolta le dühösen Marakujev. Varvara felkacagott, Pojarkov is nevetett, de fémesen csengő hangon, mintha borbélyolló csattogna a torkában.

Amikor azonban a cár kijelentette, hogy hasztalan reménykednek hatalmának korlátozásában, még Hriszanf bácsi is csüggedten így szólt:

— Gazemberekre hallgat, ez a baj!

A kellékes pedig úgy nézett a többiekre, mint felnőtt a gyerekekre, és helyeslőn, makacsul ismételte:

— Nem, ő becsületes ember. És bátor, mert becsületes. Egyedül áll mindenkivel szemben...

Marakujev, Pojarkov és társuk, egy Preiss nevű zsidó egyetemi hallgató, kiabálni kezdett:

— Hogyhogy egyedül? Hát a csendőrök? A hivatalnokok?

— Ezek csak cselédek! — mondta Gyiomidov. — És senki sem kérdezi a cselédektől, hogyan kell élni.

Hárman próbálták meggyőzni, de Gyiomidov makacsul hallgatott. Lehajtotta fejét, és az asztal alá bámult.

Klim Szamgin tudta, hogy Gyiomidov műveletlen, de ez csak fokozta rokonszenvét. Ilyen embert nem szerethet Ligyija. Legjobb esetben nemeslelkűen bánik vele, sajnálja, mint egy érdekes fajtájú, kóbor kismacskát. Klim szinte irigyelte Gyiomidov szívós makacsságát és az egyetemistákról vallott gúnyos nézeteit. Egyre több egyetemista járt Hriszanf bácsi udvarban rejtőző, barátságos otthonába. Buzgón tanácskoztak Varvara szobájában, amelyet temérdek fénykép és metszet ékesített, híres színészek képmásai. Olyan ritkaságok is voltak itt, mint Hogarth művei, továbbá Aldridge, Rachel, Mademoiselle Mars és Talma képe. Az egyetemisták tanácskozásai nagyon izgatták Makarovot, Hriszanf bácsi viszont elérzékenyült, és az érlelődő nagy események részesének vélte magát. Rendületlenül bízott benne, hogy II. Miklós trónra léptével elkerülhetetlenül nagy események következnek.

— Majd meglátjátok! — mondogatta titokzatosan a felhevült fiataloknak, és hamiskásan vörös szemhéja alá forgatta gombszemét. — Ő mindenkit rászed, csak hadd szokjék bele!

A szemével, a lélek tükrével ne törődjetek. Az arcát nézzétek meg!

És tréfálkozva megjegyezte:

— Eh, Gyiomidov, ha te szakállt növesztenél, és levágatnád a fürtjeidet, alkalmas volnál a trónbitorló szerepére. Nagyszerű volnál!

Klim Szamgin nagyon örült annak a döntésének, hogy ezen a télen nem tanul. Az egyetemen izgatott volt a hangulat. A hallgatók kifütyülték Kljucsevszkij történészt, több más professzort is megsértettek, a gyűléseket rendőrök zavarták szét; negyvenkét liberális felfogású professzor rosszallását nyilvánította, nyolcvanketten pedig a kemény kezű hatalom mellett szálltak síkra. Varvara végigjárta az antikváriusokat, Madame Roland[40] fényképét kereste, és nagyon sajnálta, hogy Théroigne de Méricourt-é[41] nem kapható.

Egyáltalán az élet rendkívül nyugtalan lett, és Klim Szamgin hajlandó volt elismerni, hogy Hriszanf bácsi előérzete helyes. Különösen mélyen emlékezetébe véső dött néhány ember, akivel ezen a télen találkozott.

Egyszer Klim a Kremlben állt, és a város zűrzavarosan egymásra zsúfolódó házait nézte, amelyeket ünnepi fénnyel ragyogott be a télidei déli napsütés. Az enyhe fagy pajkosan csipdeste a fülét, a hópelyhek szúrós csillogása elvakította; mintha egy gondos kéz vastag, ezüstös pehelyréteggel burkolta volna be a tetőket, s ez barátságossá varázsolta a város képét; azt lehetett gondolni, hogy a tetők alatt igen kedves emberek élnek jó barátságban, világosságban, melegben.

— Jó napot — szólította meg Gyiomidov, és megfogta Klim könyökét. — Szörnyű ez a város — folytatta sóhajtva. — Télen még megjárja, de nyáron végképp kibírhatatlan. Megyek az utcán, és állandóan az az érzésem, hogy valami nehéz tárgy mászik rám hátulról, rám zuhan. Az emberek pedig kemények itt. És dicsekvők.

[40] *Madame Roland (Jeanne Manon Phlipon 1754–1793) szalonja a francia köztársaságiak főhadiszállása volt. A forradalomban kivégezték.*

[41] *Théroigne de Méricourt (Anne Joseph Terwagne, 1762–1817) a francia forradalom hősnője, a nép a Szabadság Amazonjának nevezte el.*

Megint felsóhajtott és kijelentette:

– Nem szeretem, amikor hüledeznek: ah, Moszkva!

Gyiomidov fagytól kicsípett arca még szebb volt, mint máskor. Ócska szilszkinsapkája nem fért rá göndör fürtös fejére. Kopott kabátján szedett-vedett gombok éktelenkedtek, szakadt zsebei elálltak.

– Hová megy? – kérdezte Klim.

– Ebédelni.

Fejével a Csudov-kolostor templomára bökött, és így szólt:

– Az oltárfalat javítom ott.

– No lám! Színházban és templomban is dolgozik...

– És aztán? Ez is munka. Egy ismerősöm hívott ide, fafaragó és aranyozó. Nagyszerű ember...

Gyiomidov ráncba vonta a homlokát, hallgatott.

– Jöjjön velem a vendéglőbe – ajánlotta. – Én megebédelek, maga pedig teát iszik. Enni úgysem fog, magának nem ízlik az ottani étel, de a tea kitűnő.

Érdekes lett volna elbeszélgetni Gyiomidovval, de Klim nem akart egyedül mutatkozni egy ilyen lerongyolódott fiatalemberrel. Egyetemista és mesterlegény: gyanús pár. Így hát elutasította a meghívást.

Gyiomidov pedig tenyerével könyörtelenül dörzsölte elgémberedett fülét, és így szólt:

– Sokat dolgozom. Sok pénzt akarok összeszedni.

És hirtelen megkérdezte:

– Helyesli-e, hogy Ligyija Tyimofejevna színészi pályára készül?

Meg sem várta a választ, hanem nyomban feltárta kérdése értelmét.

– Ugyanaz, mintha meztelenül járna az utcán.

– Ligyija Tyimofejevna felnőtt ember – figyelmeztette szárazon Klim.

Gyiomidov bólintott.

– Szerintem az okos emberek gyakrabban tévednek önmagukban.

– Miért gondolja?

– Hát nem? Én könyveket olvasok, látom...

Szamgin ezt már arcátlanságnak tartotta: egy ilyen tudatlan legény, aki még beszélni sem tud helyesen és mégis...

— Mit olvas?

– Mindenfélét. Mindenki a tévedésekről ír.

Toppantott és megkérdezte:

— Maga foglalkozik a forradalommal?

— Nem — válaszolta Klim, és merőn Gyiomidov szemébe nézett. A legény kék szeme most különösen sötétnek látszott.

— Én pedig azt gondolom, hogy foglalkozik vele, azért ilyen zárkózott.

— Miért érdekli?

— Amikor erről beszélnek nekem, tudom, hogy ez az igazság — dünnyögte tűnődve Gyiomidov. — Persze hogy igaz, mert hát mi is ez?

Legyintett a város felé.

— Bár tudom, mégsem hiszem. Az érzésem mást mond.

— A forradalomról nem beszélnek az utcán — jegyezte meg Klim.

Gyiomidov körültekintett.

— Ez nem utca. Akarja, hogy megismertessem egy emberrel? — ajánlotta.

— Kivel?

— Majd meglátja. Nagyszerű ember. Szombatonként szokott prédikálni.

— A forradalomról?

— Szerintem még rosszabbról — felelte kisvártatva Gyiomidov.

Klim gúnyosan elmosolyodott.

— Mulatságos ember maga!

— Jöjjön el — kérlelte halkan, de állhatatosan Gyiomidov. — Ma szombat van. De egyszerűbben öltözzön fel. Különben mindegy, ilyenek is akadnak ott. Még a kerületi rendőrfelügyelő is eljár. Egy diakónus is.

A mulatságos legény lágyan nézett rá. Világos volt: nagyon szeretné, ha Szamgin vele tartana, és már bizonyos benne, hogy Szamgin is elmegy.

— Szörnyen érdekes. Meg kell ismernie — mondta. — De a szemüvegét vegye le, nem szeretik a pápaszemeseket.

Klimnek semmi kedve sem volt, hogy egy rendőrtiszttel együtt hallgasson valamit, ami rosszabb a forradalomnál, kíváncsisága azonban legyőzte óvatosságát. Nyomban valami homályos ötlete támadt, és így szólt:

— Mondja meg a címet, talán elmegyek.

— Jobb, ha elmegyek magáért, elkísérem...

— Nem, ne fárassza magát...

Este Klim a Szuharjov-bástya körüli mellékutcákon bolyongott. A hold vakítóan sütött, a fagy erősbödött; sötét alakok suhantak tova, előregörnyedve, kezüket kabátjuk ujjába és zsebükbe dugták; torz árnyékuk ugrált a hóbuckákon. A kristálytiszta levegő reszketett az esti istentiszteletre hívogató számtalan harang csengésétől.

„Kíváncsi vagyok, milyen környezetben él ez a félkegyelmű? — tűnődött Klim. — Ha történik valami, a legrosszabb, ami érhet: kitiltanak Moszkvából. No és? Szenvedni fogok. Ez ma divat."

Végül egy vén kapu alatt megpillantotta az ív alakú cégtáblát: „Kvász-mérés." Szamgin befordult az udvarba. Hóborította kosárhegyek tornyosultak, itt-ott palackok alja és nyaka meredezett elő a hóból; a sötét üvegben, mint megannyi alaktalan szem, a hold fénye tükröződött.

Az udvar mélyén a földbe roskadó, hosszú téglaépület emelkedett. Emeletes volt, vagy annak készült, de az emelet kétharmada leomlott, vagy meg sem épült. A földszinti ajtók olyan szélesek voltak, mint a kapuk, és ezért az épület istállóhoz hasonlított. Az emelet megmaradt részén két fakó ablak világlott, alattuk pedig, a földszinten vakítón ragyogott egy ablak; négyszögletes, mintha tábortűz égett volna odabent.

Klim Szamgin lábával megzörgette az ajtót; látni sem akarta ezt az udvart. Hirtelen kinyílt egy szűk kisajtó, amelyet eddig észre sem vett, és egy láthatatlan ember így szólt tompa hangon, volgai tájszólással:

— Óvatosan. Négy lépcsőfok.

Szamgin ezután egy másik ajtó küszöbén találta magát, és tűzhely ragyogó lángja vakította el. Az óriási tűzhelyen két üst volt.

— No mi az? Jöjjön be — mondta egy fekete bajuszos, kövér asszony, és olyan erősen beletörölte kezét a kötényébe, hogy csikorgott.

A boltozatos mennyezetű, pinceszerű helyiségben félhomály honolt, és nyirkos meleg volt, romlott hús és trágya fojtó szaga terjengett. A tűzhely mellett, mosóteknőben pacal ázott, egy másik, hasonló teknő pedig véres máj- és tüdődarabokkal volt tele. A fal mentén hat fatönk sorakozott, odább pedig, a sarokban álló ládán egy szürke papi taláros ember ült; tarkóját és hátát a falnak támasztotta, hosszú, vékony tevelábát pedig kinyújtotta. Az ismeretlen előrezökkent, kinyújtotta hosszú nyakát és halkan, basszus hangon kérdezte:

— Patikus?

— Miért gondolja, hogy patikus vagyok? — kérdezte mérgesen Klim.

— A külsejéről, persze . . . Üljön le ide.

Klim leült vele szemben, egy négy deszkából összetákolt priccsre; a sarokban egy halom kacat hevert, valakinek az ágyneműje. A priccs előtt álló nagy asztalból avas zsír émelyítő szaga áradt. A festetlen, hézagos közfal mögött világosság volt, valaki köhécselt, papírral zizegett. A bajuszos asszony meggyújtott egy pléhlámpát, letette az asztalra, majd Klimre nézett, és így szólt a diakónushoz:

— Idegen.

A diakónus hallgatott. Akkor az asszony megkérdezte Szamgintól:

— Magát ki hívta?

— Gyiomidov.

— Á! Szenya. Gyemidov.

A tűzhelyhez indult, a kezét szagolgatta. De megállt, s így szólt.

— Ő azt mondta, magának pápaszeme van, nem igaz?

— Velem van.

— No, jó . . .

Klim előhúzta zsebéből a szemüvegét és feltette. Megállapította, hogy a diakónus negyven-egynéhány éves lehet, arca pedig olyan, amilyennek az ikonok ábrázolják a szent remetéket. Még gyakoribbak az ilyen arcok az ócskások, besúgók és zsugorik közt, végeredményben pedig az ilyen arcokból szövődik össze emlékezetünkben az állítólag halhatatlan orosz ember tolakodó képe.

Két ember lépett be: az egyik széles vállú, bozontos volt, göndör szakálla alatt részeg vagy gunyoros mosoly bujkált tétován. A másik a tűzhelyhez ment, hogy melegedjék: magas volt, fekete bajuszos, hegyes szakállú. Nesztelenül belépett egy fiatal nő, kendője a szemöldökéig ért. Azután egymás után még négyen jöttek, a tűzhely köré gyűltek, nem mentek az asztalhoz, és így a félhomályban nehezen lehetett megkülönböztetni őket. Valamennyien hallgattak, dobogtak, csoszogtak a téglapadlón, csak a mosolygó ember mondta valakinek:

— Egy úr is jött . . . Inteligencs . . .

Klim érezte, hogy fulladozik ebben a rothadt levegőben, a lidérces környezetben, távozni szeretett volna. Végre berontott Gyiomidov. Végigtekintett a társaságon, és megkérdezte Klimet:

— Á, hát eljött? — és a közfal mögé sietett.

Egy perc múlva egy kis emberke lépett ki onnan, méltóságosan. Borzas, rövid szakálla volt és jelentéktelen, szürke arca. Női vattamellényt és térdig érő nemezcsizmát viselt, olajjal bekent szürke haja a fejére simult. Egyik kezében keskeny, hosszú könyvet tartott, amilyent a boltosok használnak az adósságok feljegyzésére. Az asztalhoz lépett, és rászólt a diakónusra:

— Te ne vitázz velem . . .

Leült, kinyitotta a könyvet, majd Szamginra pillantott, és megkérdezte Gyiomidovtól:

— Ez az?

— Igen.

— Nos, isten hozott benneteket! — fordult a jelentéktelen

ember hallgatóihoz. Hangja parancsolón csengett, s ezt különös volt hallani. Bal keze csonka volt, csupán három ujja maradt meg: a hüvelyk-, a mutató- és a nagyujja. E három ujjat egymásra tette, mint valami Nyikon-keresztet. Jobbjával a sűrűn teleírt, keskeny könyvet lapozgatta, bal kezével pedig szüntelenül cifra mintákat rajzolt a levegőbe; e mozdulatai valahogy görcsösek voltak, és nem illettek nyugodt hangjához.

— Ezen estén folytatni akartam tanításomat, de mivel új ember jött közénk, szükséges, hogy röviden elmondjam neki alaptételemet — mondta és fakó, szinte részeg szemét körülhordozta hallgatóin.

— Rajta, hallgatjuk — mondta a mosolygó ember, és letelepedett Klim mellé.

A prédikátor belenézett a könyvbe, és nagyon nyugodtan folytatta, mintha mindennapi, köztudomású dolgot mesélne:

— Az én tanításom, uram, teljes összhangban van a tudománnyal és Lev Tolsztoj műveivel, semmi káros sincs igémben. Minden nagyon egyszerű: ez a világ a mi világunk, az egész világ emberi kéz műve; kezünk okos, a kobakunk azonban ostoba, ez az oka minden bajnak az életben.

Klim az embereket nézte: valamennyien némán ültek. Szomszédja előrehajolt, és cigarettát sodort. Gyiomidov eltűnt. Az üstökben zubogva forrt a víz; a bajuszos asszony a teknőben öblítgette a pacalt, sistergett a nedves fa a kályhában. A lámpában reszketett és ugrált a fény, a repedt üveg kormozódott. A félhomályban az emberek alaktalannak, természetellenesen hatalmasnak látszottak.

— Mi is a világ, ha helyesen tekintünk rá? — kérdezte a szónok, és három ujjával hurkot rajzolt a levegőbe. — A világ: föld, levegő, víz, kő, fa. Ember nélkül azonban mindez semmit sem ér.

Klim szomszédja cigarettára gyújtott.

— Honnét tudod te, Jakov Platonics, hogy mi ér valamit, és mi nem?

— Ha nem tudnám, nem mondanám. Ne szakíts félbe.

Ha mindnyájan leckéztetni kezdenétek, nem lenne se vége, se hossza. Nevetséges. Ti sokan vagytok, tanítvány meg csak egy. Nem, inkább csak tanuljatok, és én tanítlak titeket.

— Ügyes, mi? — súgta Klimnek mosolygó szomszédja, és meleg füstöt lehelt az arcába.

A tanítómester pedig ütemesen és nyugodtan hirdette igéit a félhomályban:

— A kő ostoba. A fa is ostoba. És egyetlen élőlény sem ér semmit az ember nélkül. Ha pedig az ember hozzányúl ehhez az ostoba anyaghoz, kényelmes lakóházak, utak, hidak és egyéb tárgyak keletkeznek, gépek és mulatságos holmik, mint a dámajáték vagy a kártya, meg a hangszerek. Úgy bizony. Én ezelőtt szektás voltam, szjutajevista, de aztán lassanként megismertem az élet igazi filozófiáját, és teljesen elsajátítottam, egy ismeretlen ember segítségével.

„A magyarázó úriember" — gondolta Klim.

A félhomályból egy himlőhelyes arc bukkant elő, és egy náthás, rekedtes hang kérte:

— Istenről beszéljen . . .

Jakov Platonovics háromujjú kezével kissé felemelte a lámpát, szemét hunyorítva végigmérte a közbeszólót és kijelentette:

— Itt én tanítok. Tudom, mikor van a sor az istenen.

Azután újra Szamginhoz fordult:

— A tudósok bebizonyították, hogy isten az éghajlattól, az időjárástól függ. Ahol egyenletes a klíma, ott az isten is jó, a forró meg hideg vidéken pedig az isten kegyetlen. Ezt meg kell érteni. Ma erről nem tanítok.

— Fél magától — suttogta Klimnek a szomszédja, és köpdösni kezdte a cigarettája végét.

Nyomorék kezével a filozófus határozottan az asztalra csapott, és beletemetkezett a könyvébe, szaporán lapozgatott.

Szamgin betegnek érezte magát, gondolkozni sem tudott, lidércnyomás fojtogatta. Ha valaki elmondja neki azt, amit most lát és hall, nem hiszi el. Az üstökben egyre mérgesebben zubogott. a víz és fojtó szagú gőzzel töltötte meg a pincét. A bajuszos asszony a fekete máj- és tüdőcafatokat pas-

kolta a teknőben, öblítette a pacalt, kiforgatta, mint valami piszkos harisnyát. Előregörnyedve tett-vett, olyan volt, mint egy nőstény medve. A tűzhelynél felhorkant valaki, lába végigcsúszott a padlón, és a feje hangosat koppant a közfalon. A prédikátor a szeme fölé tartotta a tenyerét, ránézett, és komolyan, de harag nélkül mondta:

— Vigyázz a kobakodra, még szükség lehet rá.

Rákollóhoz hasonló háromujjú keze az asztal fölött csapkodott, és borzongást, undort keltett Klimben. Kellemetlen látvány volt a félhomályban elmosódó lapos arca, bágyadtan csillogó, keskeny metszésű, mámoros szeme. Felháborító volt öntelt hangja, hallgatói iránt tanúsított leplezetlen megvetése és a tanítványok alázatos némasága.

— Az égi királytól most ereszkedjünk le a földi...

A tanítómester egy pillanatra elhallgatott, megvakarta a szakállát és befejezte:

— ... dolgokhoz.

Klim közlékeny szomszédja örömmel súgta:

— Most tér rá az Éhség-Cárra...

— Valamennyien a versengés törvénye szerint élünk, és ez a mi legnagyobb ostobaságunk.

E bárdolatlan szavak gúnyos gondolatokat váltottak ki Klimből.

„Hej, ha Kutuzov hallaná!"

És mégis bántó volt, hogy ez a pincebeli emberke milyen torzan és vakmerően leplezi le Kutuzov ismerős, noha ellenszenves nézeteit.

— Tekintsük és vizsgáljuk meg például a következő eseményt. Odamegy a fiatal cárhoz néhány jóakaratú ember, és azt ajánlja: válassz ki, felség, a nép közül egynéhány jófejű embert, és tárgyaljátok meg szabadon, hogy s mint lehetne jobban elrendezni az életet. Ő meg így felel: ez az ötlet értelmetlen. Az italmérés joga az ő kezében van. Meg mindenféle adó. Hát erről kellene gondolkozni...

— Jó, mi? — kérdezte forró suttogással Klim szomszédja. Majd erősen megdörzsölte a kezét: — Akár a miniszter, a bitang!

— Maga hisz neki?

— Miért ne hinnék? Az igazság szól belőle.

A prédikátor még vagy tíz percig beszélt, azután ollószerű kezével fekete órát húzott elő zsebéből, megemelgette tenyerében, majd becsukta a könyvet, az asztalra csapta és felkelt.

— Mára elég! Gondolkozzatok rajta.

Mozgolódás támadt. A himlőhelyes arcú hangosan így szólt:

— Köszönjük, Jakov Platonics.

Jakov Platonics kétszer biccentett feléje. Akkor aztán felemelte az orrát, beleszimatolt a levegőbe, és arcát ráncolva mondta:

— Glafira! Már kértelek: ne áztasd a pacalt forró vízben. Semmi haszon nincs belőle, csak a bűz.

Amikor pedig az ajtóhoz igyekvő Szamgin melléje ért, a prédikátor megragadta a kabátja ujját, és gúnyosan így szólt:

— Látja, uram, a nővérem eledelt készít a szegényeknek — illatos eledel, mi? Az ám. Egyébként, Tyesztov vendéglőjében . . .

— Bocsásson meg, mennem kell — szakította félbe váratlanul Klim.

Kisurrant a fagyos utcára. Mélyet lélegzett, ahogyan csak tudott; feje kóválygott, szeme előtt zöld karikák táncoltak. A zömök, vén házacskák, a hóbuckák, meg a fölébük boruló üres égbolt s a jeges hold — egy percre mindez zöldnek látszott, mintha rothadás penésze borítaná. Szamgin sietett, és meg-megrázta magát, hogy elűzze a romlott hús émelyítő szagát. Még nem volt késő, az imént ért véget az esti ájtatosság. Elhatározta, felmegy Ligyijához, és elmeséli mindazt, amit látott és hallott, hogy a lánynak is átadja felháborodását. Tudja meg Ligyija, milyen környezetben él Gyiomidov, értse meg, hogy ez az ismeretség veszélyes a számára. De amikor Klim már Ligyija szobájában ült, és gúnyosan, undorral kezdte mesélni élményeit, a lány kissé csodálkozva vágott közbe:

— De hiszen én tudom mindezt, jártam ott. Úgy rémlik, említettem is neked, hogy voltam Jakovnál. Gyiomidov is ott lakik, vele, az emeleten. Emlékszel: „Vérem kérdi: minek élsz hát?"

Hajtűjét hajlítgatta, s tűnődve folytatta:

— Persze, mindez nagyon primitív, ellentmondásokkal teli. De szerintem ez csak visszhangja azoknak az ellentmondásoknak, amelyeket itt tapasztalhatsz. És azt hiszem, mindenütt így van.

Eltörte a hajtűt.

— Fönt kiabálnak, lent pedig hallgatják, és a maguk módján magyarázzák — fűzte hozzá halkan. — Nem egészen értem, min háborodtál fel ennyire.

Nyugodt hangja alaposan lehűtötte Klim felháborodását.

— Nem tudom megérteni, mi vonz téged Gyiomidovhoz? — dörmögte.

Ligyija összevonta szemöldökét és rápillantott.

— Tetszik nekem.

Klim elhallgatott. Önmagát figyelte, várta, mikor szólal meg benne a féltékenység.

— Néha sajnálom, hogy két évvel idősebb nálam: azt szeretném, ha vagy öt évvel fiatalabb volna. Nem is tudom, miért — mondta Ligyija.

— Látod, én folyton csak hallgatok — folytatta tűnődő, nyugodt hangon. — Azt hiszem, ha kimondanám, amit gondolok, hát... borzalmas lenne! És nevetséges. Elkergetnének. Bizonyára elkergetnének. Gyiomidovval pedig mindenről úgy beszélhetek, ahogy akarok.

— Hát velem? — kérdezte Klim.

Ligyija sóhajtott, és lehunyta a szemét.

— Te okos vagy, de valahogy nem értesz meg valamit. A nem-értők jobban tetszenek nekem, mint az értők, de te... te más vagy. Úgyesen bírálsz, de ez valósággal a mesterséged lett. Veled unatkozom. És azt hiszem, hogy te is hamar megunod magad.

Szamgin nem érzett féltékenységet, de ráeszmélt, hogy mindinkább eltűnik Ligyijával szemben táplált félénksége,

a függőség érzése. Higgadtan, az idősebb hangján magyarázta:

— Teljesen érthető, ideje, hogy szeress valakit. De a szerelem reális érzés, te pedig csak kitalálod magadnak ezt a fiút.

— Te mindig oktatsz — mondta Ligyija leplezetlen boszszúsággal, sőt gúnyosan, Klim legalább így hallotta. — Amikor azt mondod: szeretlek, úgy cseng, mintha ezt mondanád: szeretlek oktatni.

— Nono — dünnyögte Klim, és kényszeredetten mosolygott. — Szerintem te azt képzeled, hogy úgy bánhatsz Gyiomidovval, mint valami tanítónő.

Ligyija hallgatott. Szamgin üldögélt még néhány percig, majd ridegen elköszönt és elment Izgatott volt, de arra gondolt, hogy tán kellemesebben érintené, ha még erősebb izgalmat érezhetne.

Odahaza, az asztalán vastag levelet talált. Nem volt rajta sem bélyeg, sem címzés, a borítékon csak ez állt: „K. I. Szamginnak." Dmitrij bátyja küldte: értesítette, hogy Usztyugba vitték, és könyveket kért. A levél rövid volt és száraz, a könyvek jegyzéke pedig hosszú; bátyja unalmas pontossággal sorolta fel a könyvek részletes címét, a kiadó nevét, a megjelenés évét és helyét; a legtöbb könyv német nyelvű volt.

„Könyvelő" — gondolta ellenszenvvel Klim. De a tükörbe pillantott, és nyomban letörölte a gúnyos mosolyt az arcáról. Azután megállapította, hogy arca szomorú és beesett. Megivott egy pohár tejet, ráérősen levetkőzött és lefeküdt. Hirtelen ráeszmélt, hogy sajnálja önmagát. Szeme előtt feltűnt a „szoborszerű" ifjú alakja, emlékezete felidézte suta szavait.

„Nekem más az érzésem."

„Talán bennem is megvan ez a »más érzés« — töprengett és igyekezett vigasztalni önmagát. — Nem vagyok romantikus — folytatta s homályosan érezte, hogy közel járt a vigasztalás ösvényéhez. — Ostobaság neheztelnem egy lányra, mert nem fogadta szívesen a szerelmemet. Pedig rossz hőst

talált a regényéhez... Semmi jót sem kap tőle. Nagyon is lehetséges, hogy kegyetlenül megbűnhődik vonzalmáért, és akkor én..."

Nem fejezte be a gondolatát, enyhe megvetést érzett Ligyija iránt. Ez nagyon megvigasztalta. Azzal a bizonyossággal aludt el, hogy megoldódott a csomó, amely Ligyijához kötötte. Félálomban ez járt az eszében:

„Volt itt egy fiú is? Vagy talán nem volt semmilyen fiú?"

De reggel már ráeszmélt, hogy ez nincs így. Pompásan ragyogott a nap, ünnepien zúgtak a harangok, de mindez unalmas volt, mert a „fiú" mégiscsak ott volt. Teljesen világosan érezte ezt. Szinte látta, amint Ligyija Varavka ott ül az ablakpárkányon, ráesik a napsugár, ő pedig előtte térdel, és a lábát csókolgatja. Milyen szigorú volt akkor Ligyija arca, és milyen csodálatosan ragyogott a szeme! Néha ellenállhatatlanul szép ez a lány. Sértő arra gondolni is, hogy ez a Gyiomidov...

E váratlan és sértő gondolatok forogtak agyában egészen estig. Akkor megjelent Makarov, kigombolkozva, borzasan, arca duzzadt volt, szeme vörös. Klimnek úgy tetszett, hogy Makarov szép, erős füle is megpuhult, és úgy csüng, mint az uszkár füle. Kocsmaszag dőlt belőle, de józan volt.

— Vologyka megjött Kubanyból, és azóta három nap, három éjszaka iszik, mint a kefekötő — mesélte és megdörzsölte halántékát, lesimította felemás színű hajfürtjeit. — Én együtt érzek vele, de nem bírom tovább! Tegnap felkereste egy diakónus, a barátja, én pedig kereket oldottam. De most visszamegyek hozzá, aggódom Vlagyimir miatt, váratlan dolgokra képes... Nincs kedved velem tartani? Ljutov örülne. Kettőspontnak nevez téged, amely után valami ismeretlen, de eredeti következik. Megismerkedsz a diakónussal: érdekes fickó! És talán Vologykát is lehűtöd egy kissé. Eljössz?

Klim érdekesnek találta, hogy lássa e kellemetlen ember szenvedését.

„Leiszom magam — gondolta —, Makarov pedig elmondja Ligyijának."

Egy óra múlva egy üres szoba fényes padlóján lépdelt; az öt ablak közt mindenütt tükör csillogott, a falak mentén unalmas rendben székek sorakoztak, a falakról pedig két rosszalló arc nézett rá: egy mérges ember, a nyakán vörös szalag, a szakállán tojássárga érdemrend, és egy ujjnyi vastag szemöldökű pirospozsgás asszony, akinek ajka megvetően lebiggyedt.

A kétfordulós, keskeny, sötét lépcsőn felmentek egy alacsony mennyezetű, félhomályos szobába. A szobának két ablaka volt, az egyik sarkában kis szellőzőablak, ahol a pléh forgókeréken át süvítve áradt a szobába a fagyos levegő.

A szoba közepén Vlagyimir Ljutov állt bokáig érő hálóingben; egy gitár nyakát fogta, rátámaszkodott, mint valami ernyőre és himbálózott. A vendégeket nézte, zihálva lélegzett, kigombolt inge alatt jól láthatóan emelkedtek és süllyedtek a bordái.

Furcsa volt, hogy Ljutov ilyen csontos.

— Szamgin? — rikoltotta kérdőn, lehunyta a szemét, és kitárta a karját; a gitár a földre esett, felzúgtak a húrok, a szellőzőablak pedig sivítva válaszolt.

Klim nem tudott kitérni Ljutov ölelő karja elől, a házigazda megszorongatta, felemelte és nedves, forró ajkával összecsókolta.

— Köszönöm... — mormogta. — Nagyon... nagyon...

A palackokkal, tányérokkal megrakott asztalhoz vonszolta. Reszkető kezével vodkát töltött és felkiáltott:

— Diakónus, gyere elő! Jó barát jött.

A sarokban kinyílt egy láthatatlan ajtó, és belépett egy szürke diakónus, ugyanaz, akit Klim tegnap látott. A két nagy lámpa fényében Szamgin észrevette, hogy a diakónusnak három szakálla van: egy hosszú és két rövid; a hosszú szakálla az állán nőtt, a két másik pedig a füléről, arcáról ereszkedett alá. De jóformán egybeolvadt a szürke talárjával.

— Ipatyevszkij — mutatkozott be tétován, és csontos ujjaival olyan erősen megszorította Szamgin tenyerét, hogy az

majdnem feljajdult. Azután lassan lehajolt, és felvette a gitárt.

Makarov becsukta a szellőzőablakot, és rákiáltott a házigazdára:

— Tüdőgyulladást akarsz kapni?

— Megfulladok, Kosztya!

Ljutov futkározó tekintete végigsiklott Szamginon, de nem volt ereje megállapodni rajta, hanem a diakónusra vetődött, aki lassan egyenesedett fel, mintha attól félne, hogy hosszú teste nem fér el a szobában. Ljutov lázasan sürgölődött az asztalnál, papucsa leesett meztelen lábáról. Amikor leült, oly mélyen előrehajolt, hogy feje a térdéhez ért, és dülöngélve felhúzta papucsát. Érthetetlen volt, hogy miért nem bukik előre, fejjel a földre. Beletúrt a diakónus szürkés hajába, és így sivalkodott:

— Szamgin! Ez az igazi ember! Nem is ember, hanem szentély! Adjon hálát az erőnek, mely ilyen embereket teremt!

A diakónus figyelmesen hangolta a gitárt, majd felkelt, és a sarokba vitte. Klim most vette észre, hogy valóságos óriás: melle széles és lapos, mancsa, mint a majomé, csontos arca pedig eszelős koldusra emlékeztetett. Hatalmas, vizenyős szeme tétován csillogott sötét gödrében.

Ljutov aranyszínű vodkát töltött négy nagy pohárba.

— Jóféle lengyel itóka — jelentette ki. — Mindig megteszi a hatását. Javaslom, igyunk volt menyasszonyom, Alina Markovna Tyelepnyeva egészségére. Ő engem... kikosarazott, Szamgin! Nem hajlandó hazudni lélekben és testben. Mélységesen, őszintén tisztelem ezért. Hurrá!

— Hurrá — ismételte síri basszus hangján a diakónus.

Klim megivott két pohárkával a rendkívül jóízű vodkából, s már nem tartotta olyan rútnak sem a diakónust, sem Ljutovot. Sőt, Ljutov nem is volt nagyon részeg, hanem csak ellágyult, és izgalom hevítette. Kancsal szeme szinte tébolyultan csillogott, kérdőn nézelődött körül, magas hangja pedig váratlanul suttogássá halkult, mintha megijedt volna.

— Kosztya! — rikoltotta. — Hiszen nemes léleknek kell lenni ahhoz, hogy valaki lemondjon sok pénzről, mi?

Makarov gúnyos mosollyal a díványhoz tuszkolta Ljutovot, és nyájasan unszolta:

— Ülj le, maradj veszteg.

— Megállj! Én egy halom pénz vagyok, semmi több! És még áldozat magának a történelemnek az oltárán, atyáim bűneiért.

Megállt a szoba közepén, meglendítette s a feje fölé emelte a karját, mint a fürdőző, aki a vízbe ugrik.

— Valamikor majd igazságos emberek élnek a földön, és városaik terein csodálatosan szép emlékművet emelnek, és ráírják...

Kifulladt, pislogni kezdett és sivítva folytatta:

— És ráírják: „Elődeinknek, akik az atyák bűneiért és vétkeiért pusztultak el." Ráírják!

Klim látta, hogy Ljutov lába reszket a hálóing alatt, és azt várta, mikor buggyan ki a könny kancsal szeméből. De erre nem került sor. Kétségbeesett elragadtatásának kirobbanása után Ljutov mintha kijózanodott volna, nyugodtabb lett; Makarov unszolására leült a díványra, és inge ujjával törölgette arcát, amelyet váratlanul bőséges veríték lepett el.

Klim úgy vélte, hogy a kereskedőfiú roppant mulatságosan szenved. Ljutov nem keltett benne együttérzést, de leereszkedő sajnálkozást sem: épp ellenkezően, legszívesebben kötekedett volna vele, hogy lássa, mire vetemedhet még ez az ember? Leült melléje a díványra.

— Nagyon találó volt, amit az emlékművekről mondott...

Ljutov fejét forgatva, végighordozta rajta izzó tekintetét. Majd himbálózni kezdett, és tenyerével a térdét simogatta.

— Emlékműveket állítanak — jelentette ki meggyőződéssel. — De nem könyörületességből: akkor már nem lesz ok erre, mivel nem érzik a mi legfájóbb szenvedéseinket. Azért állítanak emlékműveket, mert szeretik a múlt igazságának rendkívüli szépségét, megértik és becsülik ezt a szépséget...

Az asztalnál a diakónus gitározni tanította Makarovot, és zengő basszus hangján magyarázta:

— Jobban hajlítsa be az ujját, horog alakúan...

— Bocsásson meg — mondta Klim —, de én úgy láttam, hogy Alina...

Ljutov abbahagyta a térdsimogatást, és előregörnyedve ült.

— Tulajdonképpen nem okos lány... — mondta Klim.

— A női ösztöne okos.

— Úgy vélem, nem képes megérteni, miért kell szeretni valakit...

— Hogyhogy miért? — támadt rá Ljutov. Hirtelen hátradőlt a dívány támlájára, és izzó tekintetét Szamgin arcára szegezte. — Hogy miért, ez az ész dolga. Az ész pedig szemben áll a szerelemmel... mindenféle szeretettel! Amikor a szerelem kerekedik felül, az ész mentegetőzik: a szépségéért szeretem, a kedves szeméért, a butaságáért, ha buta az illető. A butaságot persze másként is lehet nevezni... A butaságnak sok neve van...

Felugrott, az asztalhoz ment, megragadta a diakónus vállát és kérlelte:

— Jegor, mondd el az el nem költhető pénz történetét... No, kérlek!

— Egy ismeretlen ember előtt? — kérdezte zavartan a diakónus, és Klimre pillantott. — Ámbár mintha már találkoztunk volna...

Klim nyájasan elmosolyodott.

— Fiatal korom óta rajongok a versekért — folytatta a diakónus —, de művelt emberek előtt zavarban vagyok, mivel ismerem tudatlanságomat.

A diakónus lassan, lomha óvatossággal tett-vett. Bőségesen megsózott egy kenyérdarabot, egy karika fokhagymát tett rá és olyan erőfeszítéssel emelte fel a vodkás üveget, mintha az kétpudos súlyzó volna. Töltött, közben összehúzta óriási fél szemét, a másik pedig kidülledt és galambtojáshoz hasonlított. Felhajtotta a vodkát, megtörölte a száját és elbődült:

— H-ho!

Mielőtt pedig a kenyeret a hagymával együtt a szájába dugta, összeráncolta hosszú orra cimpáját, és megszagolta a kenyeret, mint a virágot.

Ljutov előtte állt, intőn felemelte jobb kezét, baljával pedig erősen dörzsölgette egyenetlen növésű szakállát. Makarov az asztalnál ült, és nagy buzgalommal kaviárt kent egy szelet kalácsra. Klim pedig a díványon üldögélt, és mosolygott: valami illetlen és nevetséges dolgot várt.

— Nos hát! — mondta a diakónus és halkan, vontatottan, tűnődve belekezdett:

Nem jött egyszer Jézus szemére álom,
Sétálni ment a csillagok között,
A mennybolt fényes aranyból vert útján,
És csillagról csillagra lépkedett.
Az Ur Jézust az útra elkisérte
Nyikolaj Mirlikijszkij püspöke
*És Tamás, e nagy hirű, szent apostol.**

Fárasztó volt hallgatni: a diakónus hangja tompán, templomian csengett, elharapta és elnyújtotta a szavakat, úgyhogy alig lehetett megérteni. Ljutov a könyökét oldalához szorította, és mindkét karjával hadonászva vezényelt, mintha gyermeket ringatna, vagy olykor lerázna valamit.

Nagy gondok nyomják Jézusnak szivét,
A földre néz, s im, mit lát odalent.
Sebesen pörög egy sötét golyó.
*Vaspálcával a sátán kergeti.**

— Nos? — kérdezte Ljutov, és Klimre kacsintott; arca görcsösen megrándult.

— Ne zavard — szólt rá Makarov.

Klim még egyre mosolygott, és bizonyos volt benne, hogy valami nevetségeset hall. A diakónus pedig kidüllesztett szemmel bámult a falra, egy aranykeretes sötét metszetre, és tovább zengte:

„Ott jártam" — szólt szomorúan az Ur,
De Tamás apostol nevetve mondta:
„Hisz mind ott jártunk egykor, valaha."
Az Ur csak nézett le, a föld ködébe,
S aztán új szókkal fordult Nyikolajhoz:
„Ki fetreng ott az útnak hajlatában?
Részeg talán? Holdkóros? Vagy leszúrták?"
„Tévedsz, Uram — szólt Nyikolaj, a püspök —,
Ez biz nem más, mint Kalugai Vaszka,
*S egy jobb életről álmodik a balga."**

Ljutov lehunyta a szemét, csapzott fejét rázta, és hangtalanul nevetett. Makarov vodkát töltött két pohárkába, az egyiket maga hajtotta fel, a másikat pedig Klimnek adta.

S ekkor az Ur megy, könnyű lebegéssel
Az égen át az alvó földre szállt.
Megállt Vaszka előtt, s kérdezte őt:
„Jézus vagyok: ismersz-e, Vaszka, mondd?"
Térdre hull Vaszka, minden ize reszket,
És szinte sir az Ur szine előtt.
„Uram! — szól végül. — Lesz itt haddelhadd,
Hiszen ma senki sem várt itten téged!
Miért nem szóltál hát néhány szót előre?
A népet összehivtam volna sebten,
Harangozó szólitgatta volna őket
S a zsizdriai kapunál vártunk volna!"
Mosolyog Jézus, szép szakálla csillog,
És igy beszél Vaszkához, a muzsikhoz:
„Pár percre jöttem most csak. S éppen hozzád,
*Hogy megtudjam, mit rejteget a lelked!"**

Ljutov bal kezét Szamgin felé nyújtotta, jobbjával ütemesen vezényelt.

— Hallgassa! — suttogta sipítva.

Kalugai Vaszka a száját kitátja,
Teste most már a boldogságtól reszket.
Aztán nagyot nyel, és kinyögi végül:
„Adj nekem, Uram, egy kis ezüstrubelt,
Mit sosem tud elkölteni az ember,
Amely nem gurul, nem megy veszendőbe
*S amely zsebemben mindig bennmarad."**

— Zseniális! — kiáltotta Ljutov, és meglendítette a karját, mintha ledobna valamit a diakónus lába elé. Az pedig fájdalmasan ívbe hajlította szemöldökét, és hármas szakállát rázva folytatta:

„Sajnálom, Vaszka, nincsen pénz most nálam
A pénzem kincstárnokom, Tamás őrzi,
*Neki meg máshol akadt némi dolga . . ."**

Ljutov már nem bírt magával. Ugrándozott, tekerőzött, lerúgta a papucsát, meztelen talpa csattogott a padlón.

— No milyen? Mi? Mi-i-ilyen? — ordította.

A mennyezet felé emelte arcát és összeszorított öklét, s orrhangon zengte, mint egy öreg diakónus:

— El nem költhető pénzt adj nekem, ó, uram! Nem: Tamás apostol adja, ugyebár? A hitetlen Tamás, Júdás helyett, ugyebár?

— Hagyd abba a vonaglást, Vologyka — mondta durván és hangosan Makarov, s töltött. — Elég a tombolásból — tette hozzá mérgesen.

Ljutov faképnél hagyta a diakónust, akit ölelgetett. Rárontott Makarovra, és őt ölelte át:

— Te folyton az én méltóságom miatt aggódsz, ugye? Fölösleges, Kosztya! Tudom, hogy fölösleges. Ki az ördögnek kell az én méltóságom, minek? Azonkívül: „nyomtató lónak nem kötik be a száját", bizony, Kosztya.

Szamgin elcsodálkozott, és zavarba esett. Látta, hogy Makarov szép arca komor, fogait szorosan összeszorítja, szeme pedig nedves.

— Mi az, talán csak nem sírsz? — kérdezte bizonytalan mosollyal Klim.

— Miért ne? Talán nevessek? Ez egyáltalán nem nevetséges, pajtás — mondta élesen Makarov. — Vagyis nevetséges, igen... Igyál! A kérdezősködő... Ördög tudja... Úgy látszik, mi, oroszok csak arra vagyunk képesek, hogy vodkát vedeljünk, őrült szavakkal mindent összezúzzunk, eltorzítsunk, ijesztően gúnyolódjunk önmagunkon, meg általában...

Elkeseredetten legyintett.

Klim kellemetlenül érezte magát. A vodka meg a diakónus furcsa verse hirtelen szomorúsággal töltötte el: áttetsző és könnyű volt, mint a kék levegő napfényes, késő őszi napon, nem volt terhes, hanem arra késztette, hogy mindenkinek kellemes szavakat mondjon. És mondott is: poharával a kezében odaállt a diakónus elé, aki előregörnyedt, és a lába elé bámult, és így beszélt:

— Nagyon eredeti volt. És váratlan. Bevallom, én valami mulatságosat vártam...

A diakónus felegyenesedett, majdnem színtelen szemének mosolya beragyogta elsötétült arcát.

— Mulatságos is akad benne, hiszen ez hosszú költemény, nyolcvanhat soros. Mulatság nélkül semmi sem lehetséges mínálunk... akkor nem volna igaz. Én bizony eltemettem több ezer embert, de egyetlenegy temetésre sem emlékszem, ahol ne történt volna mulatságos eset. Helyesebben szólva: csak ezekre emlékszem. Hiszen mi a legkeservesebb úton is nevetségesbe botlunk... ilyen nép vagyunk!

Ljutov elgyötörten a díványra roskadt, kiabált, kérlelte Makarovot:

— Hagyd abba, Kosztya! A lázadás joga...

— Asszonyos lázadás. Hisztéria. Eredj, önts hideg vizet a fejedre.

Makarov könnyedén talpára állította barátját és kicipelte.

Klim pedig megkérdezte a diakónustól, hogy mit csinált Kalugai Vaszka az el nem költhető rubellel? A diakónus elgondolkozva mesélte:

— Visszatért Krisztus az égbe, egy ezüstöt kért Tamástól, és ledobta Vaszkának. Az persze leitta magát, nagy dáridót csapott, mi mást is tett volna?

Kenyérre, borra, lányra, tenger pénz kell,
Ifjú legénynek hangos muzsikára,
Öregnek meg a szürke szakállára,
E földön nem élet másképp az élet.

Köpök tirátok, földi cimborák,
Élni, élni akarok, vidáman, fényben,
S nekem már jó, a kapukat kitárták,
*Mert Krisztus Urunk a kebelbarátom!**

— Nyikita, a rettenetes volgai zsivány pedig megtudta, honnét kapta Vaszka az el nem költhető rubelt, hát ellopta, aztán tolvaj módra feljutott az égbe, és azt mondja Krisztusnak: „Te, Krisztus, helytelenül cselekedtél, én egy rubelért minden héten nagy bűnöket követek el, te meg egy naplopónak, dorbézolónak ajándékoztad ... ez nem járja!"

Visszajött Ljutov, feje nedves volt, haja simára fésült. Nadrágot és oldalgombos orosz inget húzott.

— A végét, a végét mondd el! — rikoltotta.

A diakónus gúnyosan elmosolyodott:

— De hát azt mondom! Egyszóval Krisztus egyetértett Nyikitával: „Igaz, mondja, együgyűségemben tévedtem. Köszönöm, hogy eligazítottad a dolgot, ámbár rabló vagy. Nálatok a földön minden annyira összegabalyodott, hogy semmit sem lehet megérteni, talán igazad van. A sátánnak éppoly kapóra jön, hogy a jóság és az együgyűség a rablásnál is rosszabb." De amikor elbúcsúzott Nyikitától, mégis panaszkodott: „Rosszul éltek, egészen megfeledkeztek rólam." Nyikita pedig így felelt:

Haragoddal ne sujts minket, Uram,
Sose feledkezünk meg rólad, Jézus,
S ha szóval, tettel megbántunk is téged,
*Szeret, szolgál a te hűséges néped.**

A diakónus hangosan és mélyen felsóhajtott.

— Ez hát a vége.

— Senki sem tudja megérteni ezt! — kiáltotta Ljutov. — Senki! Az európai mordvinok sosem értik meg Jegor Ipatyevszkijt, az orosz diakónust, akit szentségtörés és istenkáromlás miatt bíróság elé állítottak, pedig csak azért tette, mert szereti az istent! Nem érthetik meg!

— Ez igaz, az istent nagyon szeretem — mondta egyszerűen és meggyőződéssel a diakónus. — Csakhogy szigorú követelményeim vannak vele szemben: nem ember, hát nincs miért sajnálni.

— Megállj! Hátha nincsen is?

— Akik ezt állítják, tévednek.

Makarov is beleavatkozott.

— Nincs isten, diakónus atyám — mondta szintén erős meggyőződéssel. — Nincs, mert minden ostobán van elrendezve!

Ljutov sivító hangon uszította egymásra a vitázókat.

— Tudja, hogy ezt a papot miért állították bíróság elé? — kérdezte Szamgintól. — Mert az egyik versében a szűzanya, az ördöggel beszélve, ezt veti a szemére: „Miért adtál oda a gyenge Ádámnak, amikor Éva voltam, miért? Hiszen ha veled élek, angyalokkal népesítem be a földet!" No, mit szól hozzá?

Klim hallgatta Ljutov izgatott, éles hangját és a diakónus tompán zengő basszusát:

— Persze, nem hallatszik az égbe, amikor a kicsiny emberke ostobaságnak nevezi a Világmindenséget, de mégis nevetséges.

— A nő ostobán van megteremtve ...

— Ebben egyetértünk. Általában a test mintha ellentéteken épülne, de talán csak azért van így, mert még nem ismerjük, milyen módon olvad össze a lélekkel ...

— Ti egyházi emberek gúnyt űztök a nőből ...

Ljutov lökdöste Klimet, és lelkendezve kiabálta:

— Ki merészel úgy beszélni istenről, mint mi?

Klim Szamgin sohasem töprengett komolyan isten léte-

zésén, nem tartotta szükségesnek. Most pedig kellemes mámort érzett, zenét, táncot, vidámságot kívánt.

— Menjünk valahová — ajánlotta. Ljutov a díványra dőlt, lábát maga alá húzta, és gúnyos mosollyal kérdezte:

— Lányokhoz? De hiszen maga, azt hiszem, vőlegény? Ugye?

— Én? Nem — mondta Szamgin és önmagának is váratlanul hozzáfűzte: — Ugyanaz a história, mint a magáé...

Nyomban elhitte, hogy így is van. Bensejében szinte megszakadt valami, maró bánat emésztette. Sírva fakadt. Ljutov átölelte, és halkan vigasztalni kezdte, nyájasan ejtette ki Ligyija nevét, a szoba ringott, mint a csónak, a falon ezüstösen csillogott a Moser-óra számlapja, mint a téli hold, és ívpályán mozgott, akár az inga.

— Nagyon nem tetszettél nekem azelőtt — mondta szipogva Klim.

— Senkinek sem tetszem.

— Forradalmár vagy!

— Valamennyien forradalmárok vagyunk...

— Tehát igaza van Konsztantyin Leontyevnek: Oroszországot meg kell fagyasztani.

— Tökfilkó! — mondta ijedten Ljutov. — Akkor szétrobban, mint a palack.

És felkiáltott:

— Különben vigye el az ördög! Hadd robbanjon szét, legalább nyugalom lesz!

Azután mind a négyen a díványon üldögéltek. Egyszerre szűk lett a szoba. Makarov cigarettafüsttel töltötte meg, a diakónus pedig vastag basszus hangjával. Alig lehetett lélegzeni.

— A lelkek telve sérelemmel, az értelem pedig roppant zavart...

— Állj meg ennél, diakónus!

— Az élet nem mező, sem pusztaság, nincs hol megállani.

Ezek a szavak halántékon sújtották, eltaszították Szamgint.

— Nem engedem, hogy ócsárolják a tudományt — kiáltotta Makarov.

A diakónus megmozdult, és lassan felegyenesedett. A hosszú és sötét ember olyan volt, mint egy ijesztő árnyék. Amikor feje már szinte a mennyezetig ért, a diakónus előregörnyedt és megkérdezte:

— Hát ezt ismeritek?

Himbálózott, mint a harang nyelve, és ordított, harsogott:

— Az i-isten létében... k-kételkedőkre... á-átok!

— Anathéma! Anathéma! — zengte Ljutov metsző hangon, elragadtatással. A diakónus pedig ünnepélyesen, gyászosan kísérte.

— Hallgassatok! — üvöltötte Makarov.

A diakónus ordítása valósággal megsüketítette Klimet, és egy sötét, üres verembe taszította. Makarov rázta fel önkívületéből.

— Talpra! Mindjárt öt óra.

Szamgin feltápászkodott, felült a díványon. Ruhában volt, csak a kabátját és a csizmáját vették le. A rendetlenség és a szag nyomban eszébe juttatta az átélt éjszakát. Sötét volt. Az asztalon, a palackok közt, felemás színű lánggal gyertya égett; a láng visszfénye furcsán megrekedt az üres, fehér üveg belsejében.

Makarov gyufát gyújtott, a gyufaszálak fellobbantak, de rendre el is aludtak. A gyertya lángja fölé hajolt, beledugta a cigarettáját, és a gyertya is elaludt.

— A fene egye meg! — káromkodott.

Azután megkérdezte:

— Mit gondolsz, Ligyija szerelmes ebbe a hülyébe?

— Igen — mondta Klim, de két-három másodperc múlva hozzátette: — Bizonyára...

— Nos... Eredj, mosakodj meg.

Sikerült meggyújtania a gyertyát. Klim észrevette, hogy a keze erősen remeg. Távozóban megállt a küszöbön, és halkan így szólt:

— Az előbb a diakónus a szűzanyáról, az ördögről és

Ádámról, a gyenge emberről szavalt. Szép volt! Okos dög ez a diakónus.

Cigarettája parazsával tüzes vonalat húzott a levegőbe és így szavalt.

Nem Ábel kell az embereknek, és nem is Krisztus,
Hanem csak Prométheusz: az Antikrisztus.

— Egészen... Ügyes!

Földre hajította cigarettáját és elment.

Egy kopasz öregember, akinek a homlokán dudor éktelenkedett, segített Klimnek megmosakodni, majd szótlanul levezette; a három kapatos barát egy kis szobában ült, asztalnál, rajta szamovár állt. A diakónus még jobban megsóványodott az éjszaka alatt, és szinte kísérteties volt. A szeme már nem látszott olyan óriásinak, mint amilyen előző nap: csupán egy éltes korú, iszákos ember eléggé közönséges, vizenyős és zavaros szeme volt. Arca is lényegében mindennapi, amilyent nagyon gyakran lehet látni. Ha leborotváltatná hármas szakállát, és lenyíratná a fejét borító hullámos gyapjút, mesterlegényhez hasonlítana. Jó anekdota-figura; úgy is beszél, mint Gorbunov elbeszéléseinek hősei.

— A gitár ábrándos természetet kíván.

— Ne nyaggasd már azt a gitárt, Kosztya — mondta Ljutov inkább parancsoló, mint kérő hangon.

Klim mohón kortyolta az erős kávét, és arra gondolt, hogy Makarov az élősdi csúf szerepét játssza Ljutov mellett. Ez az izgága, durva fecsegő aligha keltett őszinte barátságot bárkiben. Lám, unalmában megint bizsereg a nyelve:

— Nos, mi az oka annak, diakónus barátom, mi az oka, hogy te rendkívül gazdag lelkivilágú, tősgyökeres orosz ember létedre unatkozol?

A diakónus megsózott egy darab rozskenyeret, s tompán köhögött.

— Az unalom egyáltalán nem tősgyökeres orosz tulajdonság. Mindenkit emészt — felelte.

— De miféle unalom?

— Voltaire is unatkozott.

Nyomban fellángolt a vita, mintha egy halom forgács kapott volna lángra. Ljutov fel-felugrált székéről, az asztalt csapkodta és sivítozott, a diakónus pedig súlyos szavaival hidegvérűen elfojtotta kiáltozását. Késsel lesimította a sót a kenyéren, s közben ezt kérdezte:

— De hát van-e Oroszország? Szerintem olyan Oroszország, amilyennek te látod, Vlagyimir, nincsen.

— Hű, hogy unlak titeket — mondta Makarov, és a gitárral az ablakhoz húzódott, de a diakónus makacsul hajtogatta:

— Templomaink vannak, ám egyházunk nincs. A katolikusok mind római módra hisznek, mi pedig a szinódust követjük, vagy az urali, a tauriszi hitvallást, meg az ördög tudja, még milyet...

— De miért? Miért? Szamgin?

Klim zsebre dugta a kezét és elkezdte:

— Mint minden ideológia, a vallási nézetek is...

— Ezt már hallottuk — vágott közbe nyersen a diakónus. — Az én fiam is marxista. Előbb költőnek ígérkezett, egy új Nyekraszovnak, most meg azt állítja, hogy a föld nélküli paraszt nem hihet a módos gazda istenében. Nem, a lényeg nem ez. Valóban a filozófia nyomorát éljük. A nyomor igazi filozófiáját pedig tegnapelőtt hallottam, Szamgin úrral együtt. Maga a filozófus jelentéktelen külsejű ember volt, de az igazat megvallva, nagyon ügyesen hámozta ki a sokféle emberi kapcsolat magvát, és megmutatta, hogy létünk rejtett gépezete nem más, mint merő kiszipolyozás... Háromszor hallgattam és vitába szálltam vele, de nem tudtam felülkerekedni a makacs eszén. A fiamat bármikor sarokba tudom szorítani, de ezt nem.

A diakónus szélesen, helyeslően mosolygott.

— Nem a vak világba beszélek. Kíváncsi természetű ember vagyok. Amikor összeakadok valamilyen együgyű, de nyughatatlan életfelfogású felebarátommal, két-három lökést adok neki a fiam kedvelte, marxista irányban. És min-

dig kiderül, hogy e tan alaptételei már szinte a bőre alatt vannak az illetőnek.

— A marxizmus bőrbetegség? — rikoltotta örömmel Ljutov.

A diakónus elmosolyodott.

— Nem, hiszen én azt mondtam: a bőre alatt. El tudjátok képzelni a fiam örömét? Hiszen rendkívül nagy szüksége van lelki örömökre, mivel a testiek élvezésére nincs módja. Tüdőbeteg és a lába héna. Letartóztatták az Asztirev-ügy miatt, és a börtön tönkretette az egészségét. Végképp tönkretette. Halálos beteg.

A diakónus hangosan felsóhajtott, majd kissé szilajul ezt javasolta:

— Vologya, ne igyunk medvepezsgőt?

Ljutov felugrott és kirohant.

— Tudom, diakónus testvér — kiáltotta közben —, miért vagyunk mi olyan magányos és széthúzó nép!

A diakónus mindkét kezével lesimította a haját, majd a szakállát rángatta, és halkan így szólt:

— Kopogtat a tavasz, diák urak.

Azért mondta ezt, mert a tetőről egy olvadt jégdarab hullott le, és megcsörrent az ablak vaspántján.

Beszaladt Ljutov, egy üveg pezsgőt hozott. Rózsás arcú, telt szobalány követte, szintén üvegeket cipelt.

— Láss neki! — mondta Ljutov a diakónusnak. Elfelejtette megmagyarázni, miért az orosz a legmagányosabb nép a világon, de senki sem firtatta. Mind a hárman figyelmesen nézték a diakónust, aki feltűrte kabátja ujját, s kivillant alóla nem valami tiszta inge és karjának különösen fehér, sima, szinte nőies bőre. Négy teáspohárban portóit, konyakot, pezsgőt kevert össze, és borsot szórt a zavarosan habzó folyadékba.

— Járuljanak a szentáldozáshoz! — kínálta a társaságot.

Klim bátran felhajtotta, ámbár a legelső kortynál érezte, hogy pocsék ital. De semmiben sem akart elmaradni barátai mögött, akik olyan sikertelenül színleltek, s olyan boszszantóan belezavarodtak gondolataikba és szavaikba. Meg-

borzadt az ital égő ízétől, s megint az villant eszébe, hogy Makarov nem állja meg, és elmeséli Ligyijának az ő dorbézolását, s akkor Ligyija bizonyára bűnösnek érzi majd magát. De hadd érezze magát bűnösnek.

Negyedóra múlva – noha egy helyben ült a széken – úgy érezte, mintha fecske módra röpdösne a szobában, és egy háromszakállú archoz beszélne, amelyben óriási szempár világít.

– Maga rózsaszínűnek látja a gondolatait, meg miegymás... Pedig a legközönségesebb közhelyek.

– Megálljon, Szamgin! – rikoltotta Ljutov. – Akkor egész Oroszország közhely. Bizony!

– Meg Krisztus is, akit állítólag szeretünk és gyűlölünk. Maga nagyon ravasz. De naiv is, diakónus barátom. Én nem hiszek magának. Senkinek sem hiszek.

Klim haragtól lángolt. Temérdek sértő, de megcáfolhatatlanul igaz szót akart a szemükbe vágni, hogy elhallgattassa őket, de amikor haragja elszállt, így rimánkodott nekik:

– Mi mind nagyon egyszerű emberek vagyunk, éljünk hát egyszerűen... mint a galambok. Szelíden!

Hahotáztak, kiáltoztak... Ljutov széles szánba ültette, és a sebes lovak végigröpítették az utcákon; Klim látta, hogy a távíróoszlopok felugrálnak az égbe, és úgy kevergetik ott a csillagokat, mint a narancshéjdarabokat a bóléban. Négy napon és négy éjszakán át tartott. Szamgin odahaza tért magához: ágyában feküdt, és emlékezetébe idézte a hosszú, lidérces álom egyes részleteit.

Legmélyebben, legerősebben a diakónus alakja vésődött emlékezetébe. Szamgin úgy érezte, hogy szavai valósággal rátapadnak, mint a szurok. A diakónus ott áll a szoba közepén, a kezében gitár, és Ljutovról beszél, a házigazda pedig hirtelen a díványra roskad, és álomba merül, s oly kétségbeesetten eltátja a száját, mintha hangtalan, de annál félelmetesebb kiáltás törne ki belőle.

– Megöli az ital. Marx árt neki. Az én fiam is erőnek erejével arra kényszeríti magát, hogy higgyen Marxban.

Neki megbocsátható. Azért teszi, mert dühös az emberekre, az elrontott élete miatt. Egyesek ostoba, gyermekes bátorságból hisznek: fél a kölyök a sötétségtől, de az azért odamegy, mivel szégyenkezik társai előtt. Azon iparkodik, hogy megmutassa: én bizony nem vagyok gyáva! Vannak, akik meggondolatlanságból hisznek, legtöbbjük azonban félelemből. Ezeket az utóbbiakat én bizony... nem nagyon tisztelem...

Eszébe jutott, hogy amikor a diakónus abbahagyta Makarov gitár-oktatását, őt vonta kérdőre:

— Magát nem érdekli a zene?

Meg sem várta válaszát, hanem ujjaival a térdén dobolva, ábrándozni kezdett.

— Ha megfosztanak papi méltóságomtól, beállok egy üveggyárba, üveghangszert akarok feltalálni. Hét esztendeje tűnődöm rajta: miért nem használják az üveget a zenében? Figyelte már, jégvirágos téli éjszakákon, amikor nem jön álom a szemére, hogyan énekel az ablaküveg? Én talán ezer éjszakán át hallgattam ezt az éneket, és arra a gondolatra jutottam, hogy éppen az üveg — nem a réz, nem a fa — nyújthat tökéletes zenét. Minden hangszert üvegből kell készíteni, az lesz a mennyei zene. Okvetlenül foglalkozom ezzel a dologgal.

Csontos arcát ábrándos mosoly lágyította meg, Klimnek pedig úgy tetszett, hogy a diakónus csak most eszelte ki az egészet.

Még néhányszor találkozott a diakónussal, és aztán őt is odaállította a többi mellé a sorba: közéjük tartozott a háromujjú igehirdető, az az ember, aki szerette, ha „kivágják az igazat", a sánta harcsavadász, a házmester, aki szándékosan a foglyok lába elé seperte az utca porát és szemetét, meg a huncut öreg kőműves.

Arra gondolt, hogy jó lenne, ha egy nagyon határozott fellépésű, sőt félelmetes személy rákiáltana ezekre az emberekre:

„Maguk meg mit lábatlankodnak itt?!"

Nemcsak ezeket kellene dörgedelmes hangon lehordani,

hanem Ljutovot is. Megérdemelte a szidást sok más diák is, de a hátborzongató utcai, pincebeli emberek hetykesége különösen felháborította Szamgint. Amikor Hriszanf bácsinál a vidám Marakujev, az egyetemista és Pojarkov zajos szócsatába kezdett a narodnyikság és a marxizmus igazságáról egy Preiss nevű barátjukkal, egy kicsiny, elegáns zsidóval, akinek vékony arca és bársonyos szeme volt, Szamgin majdnem egykedvűen, néha pedig gúnyosan hallgatta ezeket a vitákat. Kutuzovhoz képest — aki nem szerette a hosszú beszédet és kurtán, de megcáfolhatatlanul érvelt — ezek kölyköknek látszottak, vitáik puszta játéknak, a lázas kötekedés pedig csak Varvara és Ligyija csábítására szolgált.

— Minden népben sajátos szellemi tartalom testesül meg! — kiáltotta Marakujev, és dióbarna szemében vad rajongás lobogott. — Még a román fajhoz tartozó törzsek is élesen különböznek egymástól, mindegyiknek egyéni lelki alkata van.

Pojarkov igyekezett nyomatékosan és nyugodtan beszélni. Csillogott sárgás szeme fehérje, amelyben mozdulatlanul meredezett sötét pupillája. Hasával hátranyomta a kis Preisst, egy sarokba szorította, és ott gyömöszölte kurta, mérges mondataival:

— Az internacionalizmus: elnemzetietlenedett, deklasszálódott emberek kitalálása. A világban az evolúció törvénye uralkodik, amely tagadja az össze nem egyeztethető dolgok összeegyeztetését. Az amerikai szocialista nem ismeri el elvtársának a négert. A ciprus nem nő északon. Beethoven nem lehetséges Kínában. A növény- és az állatvilágban nincs forradalom.

Mindezek a beszédek többé-kevésbé ismerősek és megszokottak voltak; nem keltettek ijedséget, sem bosszúságot Klimben. Sőt, Preiss válaszai kissé meg is vigasztalták. Tárgyilagosan, számokkal felelt, Szamgin pedig tudta, hogy a pontos számolás a tudomány fő szabálya. A zsidókkal általában nem rokonszenvezett, de Preiss tetszett neki. Nyugodtan hallgatta Marakujev és Pojarkov beszédeit, szemlátomást elkerülhetetlennek tartotta, akár a huzamos őszi

esőzést. A legtisztább oroszsággal beszélt, kissé szárazon, mint egy professzor, aki már unja az előadásait. Szorosan kapcsolódó mondataiból teljesen hiányoztak az oroszok kedvelte felesleges szavak, szóvirágok, sallangok, valahogy öregesen beszélt, és ez nem illett csengő hangjához és bársonyos szemének határozott pillantásához. Amikor Marakujev sziporkázó szó-tűzijátéka kihunyt, Pojarkov is kimerítette rövidre metszett mondatainak egész készletét, és felemás színű szemét merőn Preissre függesztette — Preiss csak ennyit mondott:

— Lehet, hogy mindez szép, de nem igaz. A cáfolhatatlan igazság nem kíván semmilyen díszt, egyszerű: az emberiség egész története az osztályharc története.

Klim Szamgin nem érezte szükségét, hogy ellenőrizze Preiss igazságát. Nem gondolt arra, hogy el kell-e fogadnia, vagy elvetnie. De mivel önvédelmi állapotban érezte magát, és kissé sietve vont le következtetéseket a hallottakból, a számára kellemetlen „kutuzovizmus"-ban is talált már egy értékes tulajdonságot: a „kutuzovizmus" nagyon leegyszerűsitette az életet, mert az embereket egységes csoportokra osztotta, amelyeket teljesen érthető érdekeik szigorúan elhatároltak. Ha minden ember osztálya, csoportja akarata szerint cselekszik, akkor bármilyen ügyesen palástolja is színpompás, agyafúrt szólamaival valódi kívánságait és céljait, mindig le lehet leplezni igazi lényegét, amely nem más, mint csoportja, osztálya parancsainak ereje. Talán éppen és csakis a „kutuzovizmus" alapján érthetők meg — sőt, mi több — távolíthatók el teljesen az életből a különféle rettenetes emberek, mint például a diakónus, Ljutov, Gyiomidov meg a velük egyívásúak. Itt azonban számos zavaró kérdés és emlék támadt fel Klimben:

„Vajon melyik csoport vagy osztály érdekeit képviseli ez a tisztességes és megfontolt Preiss?"

Eszébe ötlött Turobojev kaján kérdése, melyet Kutuzovnak szegezett: „És ha kiderül, hogy az osztályfilozófia nem kulcs az élet valamennyi rejtélyének megoldására, hanem csupán tolvajkulcs, amely tönkreteszi, elrontja a zárakat?"

Felzúgott a diakónus félelmetes hangja:

„Kénytelen vagyok egyetérteni béna lábú fiammal, aki így vélekedik: régente a forradalom spanyol kalandregényhez, veszélyes, de igen kellemes mulatsághoz hasonlított, mint például a medvevadászat, manapság azonban sok-sok egyszerű ember szorgos munkája révén rendkívül komoly dolog. Ez természetesen csak jövendölés, de van értelme. Valóban: a légkör fertőző, és ezt nemcsak mi bizonyítjuk, akik itt dorbézolunk."

Az ilyen emlékek és kérdések egyre sokasodtak, mind ellentmondóbbak, bonyolultabbak lettek. Klim úgy érezte, képtelen eligazodni ebben a zűrzavarban, és felháborodva gondolta:

„De hát csak nem vagyok ostoba?"

Erről azáltal is meggyőződhetett, hogy észre tudta venni az emberekben a hamisságot, a hitványságot, a fonákságot. Bizonyos volt benne, hogy szeme éber, és nem téved. A moszkvai diákok többet isznak, mint a péterváriak, és lelkesebben rajonganak a színházért. A Volga mentiek közül kerül ki a legtöbb forradalmár. Pojarkov kétségtelenül igen rosszindulatú, de leplezni akarja, és ezért kényszeredetten mosolyog, erőltetetten kedves mindenkivel, Preiss úgy bánik az oroszokkal, mint Turobojev a parasztokkal. Ha Marakujev nem volna olyan vidám, ostobasága mindenkinek szemet szúrna, Varvara még a teát is tragikus pózban issza. Hriszanf bácsi pedig őszintén ostoba, és ezt ő maga is tudja.

— Jó ember vagyok én, de tehetségtelen — mondogatja. — Ez rejtély! A jó embernek tehetséget is kellene adni, de én nem kaptam.

Az efféle megfigyelések gyorsan szaporodtak, és Szamgin nem kételkedett helyességükben, érezte, hogy mindjobban megszilárdítják helyzetét az emberek között. De rossz volt, hogy majdnem mindenki mondott olyasmit, amit neki magának kellett volna mondania, mindenki meglopta őt. Gyiomidov például kijelentette:

— A világ az ember ellensége.

E néhány szóban Klim a saját igazságát hallotta. Dühösen tanácsolta:

— Menjen kolostorba.

— Nem értetted meg — mondta Ligyija, és szigorúan pillantott rá. Gyiomidov pedig eltakarta az arcát, és ujjai közt dünnyögte:

— A kolostor is börtön.

Klim észrevette, hogy Ligyija úgy bánik a kellékessel, mint valami gyerekkel: vigyáz rá, hogy egyék, igyék, melegen öltözzék. Megalázónak tartotta ezt a gondoskodást.

Gyiomidov pedig szemlátomást nem volt épeszű. Szamgint erről egy furcsa jelenet győzte meg végképp. Egyszer, amikor az asztalos- és kellékessegéd Ligyijától távozóban felvette ócska kabátját, s bal karját már beledugta a kabát ujjába — a jobb ujjat sehogy sem tudta megtalálni. Mosolyogva kínlódott a kabáttal, rázogatta. Klim segíteni akart.

— Nem, nem kell — mondta Gyiomidov, majd ledobta válláról a kabátot, nyájasan megsimogatta a makacs ujjat. Aztán gyorsan és ügyesen felhúzta, és miközben a felemás gombokat gombolta, megmagyarázta cselekedetét:

— Nem szereti az idegen kezet. Tudja, a tárgyaknak is megvan a maguk természete.

Sapkáját gyűrögette, és így folytatta:

— Nagyon is makacsak. Főként a kis tárgyak, amelyeket az ember gyakran vesz kézbe. Például az eszközök: az egyik szereti a kezedet, a másik nem. Akár el is dobhatod. Egy színésznő például, akit nem szeretek, egy régi dobozkát adott nekem, javításra. Semmiség az ilyet kijavítani. De mégis, akár hiszi, akár nem, sokáig vesződtem vele, és nem tudtam megcsinálni. A doboz nem engedelmeskedett. Hol az ujjamat vágtam meg, hol a bőrömet csíptem be, vagy megégettem magam az enyvvel. Hát nem is javítottam meg. Mivelhogy a doboz tudta: én nem szeretem a gazdáját.

Amikor Gyiomidov elment, Klim megkérdezte Ligyijától, hogy mit szól ehhez.

— Ő költő — mondta ellentmondást nem tűrő hangon a lány.

Gyiomidov gyakran beszélt arról, hogy a tárgyak ellenállnak az embernek.

— Az apró holmi engedetlenebb, mint a nagy. A követ meg lehet kerülni, ki lehet térni előle, a por elől azonban nincs menekvés, át kell gázolni rajta. Én nem szeretek apró holmit csinálni — sóhajtotta bűnbánó mosollyal. Olyan volt ez a mosoly, mintha nem a szeme mélyén csillogna, hanem kívülről esne rá, és csak visszatükröződne benne. Mulatságos felfedezéseket tett: — Ha éjszaka eltávolodom az utcai lámpától, árnyékom egyre rövidebb lesz, és végül teljesen eltűnik. Ilyenkor azt hiszem, hogy én sem létezem.

Amikor Szamgin Ligyija mellett látta ezt a legényt, tanácstalansággal vegyes bosszúságot érzett. De féltékenység még most sem ébredt benne, noha továbbra is makacsul azt gondolta, hogy a fiú szereti Ligyiját. Végül mégis megmondta a lánynak:

— Nem vezet jóra ez a romantikus hajlamod.

— Mi az a jó? — kérdezte halkan Ligyija, homlokát ráncolva, és a szemébe nézett. Klim vállat vont, s felelni készült, de a lány megelőzte:

— Azt gondolom, hogy a férfi és a nő viszonya általában sosem jó. Elkerülhetetlen, de jó nincs benne. A gyerekek? Te is, én is voltunk gyerekek, de mégsem tudom megérteni: minek kellünk mi?

Végeredményben Szamginnak az volt az érzése, hogy kitűnően megért mindenkit és mindent, kivéve önmagát. És már elég gyakran észrevette, hogy úgy figyeli önmagát, mint egy kevéssé ismert és veszélyes embert.

Moszkva az ifjú cár fogadására készült. Ázsiai színpompával ékesítette magát, bemázolta csúf ráncait, akár a koros özvegy, aki újra férjhez készülődik. Az emberek féktelen, lázas igyekezettel tüntették el házuk piszkát, mintha a moszkvaiaknak egyszerre kinyílt volna a szemük, és megijedtek volna a házuk falán éktelenkedő repedésektől, foltoktól és a régi szenny egyéb jeleitől. Száz meg száz mázoló festette sebesen hosszú ecsetjével az épületek homlokzatát, akrobatikus ügyességgel, rettenthetetlen bátorsággal táncol-

tak magasan a levegőben, és a derekukra erősített kötél messziről vékony cérnaszálnak látszott. Az erkélyeken és az ablakokban díszítők dolgoztak: tarka szőnyegeket, kasmírkendőket aggattak fel, pompás kereteket fontak a cár számtalan arcképéhez, virágokkal ékesítették gipszmellszobrait. Mindenütt rozetták, virágfüzérek, cári monogramok és koronák pompáztak, aranybetűs felírások csillogtak: „Isten óvd a cárt", és „Dicsőség, dicsőség orosz cárunknak". Ezer és ezer zászló lógott a háztetőkről, zászló ágaskodott minden résből, ahová csak befért a rúdja.

A bosszantóan élénk vörös szín volt túlsúlyban. Erejét csak fokozta a fehér színtelen engedékenysége, a zord kék csíkok pedig nem tudták meglágyítani vakító lángját. Sok ablakból vörös szövetdarab lógott az utcára, és ez furcsa látvány volt: mintha négyszögletes szájak öltögetnék piros nyelvüket. Egyes házak a dús cicoma miatt úgy festettek, mintha kifordultak volna, és hazafiúi dicsekvéssel fitogtatnák húsos és zsíros belsőrészeiket... Napkeltétől éjfélig temérdek ember nyüzsgött az utcákon, de még nyugtalanabbak voltak a madarak: naphosszat csóka- és galambrajok röpdöstek Moszkva fölött, riadtan szálltak a város központjából a külvárosok felé és vissza; úgy rémlett, ezernyi fekete vetélő siklik összevissza, láthatatlan szövetet szőve. A rendőrség nagy buzgalommal kitoloncolta a megbízhatatlan elemeket, átvizsgálta a padlásokat azokban az utcákban, ahol a cár el fog vonulni. Marakujev ügyetlenül színlelve, mintha nem hinné saját szavait — elmondta, hogy a Kreml ünnepi kivilágításával Kobozevot bízták meg, azt a sajtkereskedőt, akinek pétervári Szadovaja utcai üzletéből akarták felrobbantani az aknát II. Sándor hintója alatt. Kobozev egy külföldi pirotechnikai cég képviselőjeként érkezett Moszkvába, és a koronázás napján felrobbantja a Kremlt.

— Ez persze mese — mondta gúnyos mosollyal Marakujev, de szeméből azt a hit sugárzott, hogy a mese valósággá válhat. Ligyija dühösen figyelmeztette:

— Nehogy Hriszanf bácsi előtt erről fecsegjen!

Hriszanf bácsi roppant ünnepélyes külsőt öltött. Simára csiszolt tar feje búbja ünnepiesen ragyogott, akárcsak fényesre tisztított, lakkozott szárú csizmája. Lapos arcán elragadtatott és zavart mosoly váltakozott; apró szeme is szinte ki volt fényesítve, és úgy pislákolt, mint két mécses, mely mindent befogadó lelkében világít.

— Moszkva ujjong — mormogta és idegesen babrálta övének bojtjait —, felcicomázta magát, mint egy bojárasszony. Moszkva tud ujjongani! Képzeljék csak el: több mint egy millió arsin vörös posztót használtak fel!

Eszébe jutott, hogy a túlságos lelkendezés illetlenség, de mindjárt kiszámította:

— Kétszázötvenezer ingre volna elegendő: egy hadsereget fel lehet öltöztetni belőle!

Meg akarta mutatni a fiataloknak, hogy gúnyosan szemléli a küszöbön álló ünnepséget, de ez nemigen sikerült. Minduntalan eltévesztette a hangot, és a gúnyt pátosz váltotta fel.

— Másodszor látom, amint nagy népünk üdvözli ifjú vezérét — mondogatta s nedves szemét törölgette. Majd hirtelen észbe kapott, és gúnyosan elfintorította az ajkát.

— Bálványimádás, persze. „Jertek, hódoljunk és boruljunk térdre cárunk és istenünk előtt" . . . hát igen! De mégis meg kell nézni. Nem a cár érdekes, hanem a nép, amely minden várakozását és reményét belé veti.

Hívta Gyiomidovot az utcára, de az bizonytalanul elutasította:

— Én bizony nem szeretem a tömeget.

— Ugyan, ez aztán badarság, testvér! — háborodott fel Hriszanf bácsi. — Hogyhogy nem szereti?

— Tudja, énbennem nem fér meg a nép iránti szeretet — vallotta be bűnbánóan Gyiomidov. — Az igazat megvallva, minek nekem a nép? Én, épp ellenkezőleg . . .

— Őrült vagy! — kiáltotta Hriszanf bácsi. — Mit beszélsz, te csodabogár? Hogyhogy nem fér meg? Mit jelent ez, hogy nem fér meg?

És határozottan magával cipelte a fiatalembert a lármás

utcára. Klim is velük tartott, és kissé zavart mosollyal Marakujev is.

Az ablakokban, az erkélyeken sok helyütt feltűnt a cár vak gipszarca. Marakujev megállapította, hogy a cár pisze.

— Az ifjú Szókratészhez hasonlít — jegyezte meg Hriszanf bácsi.

Az utcán újdonsült rendőrtisztviselők járkáltak gondterhesen, ráripakodtak a mázolókra, a házmesterekre. Hatalmas termetű, sisakos, páncélos lovaskatonák haladtak jól táplált lovakon. A katonák egyforma, kerek arca olyan volt, mintha kőből faragták volna, testük tetőtől talpig szamovárhoz hasonlított, és lábuk fölöslegesnek látszott a lovon... A rézkentaurokat gyerekhad kísérte, és fáradhatatlanul sivalkodott: hurrá! A felnőttek is fülsiketítően ordítottak a nyalka lovastestőrök, huszárok láttán, akik olyan színesre voltak cicomázva, akár a Szergijev Poszad-i háziiparosok fa-játékszerei.

Megéljeneztek négy brokátköntösű, bálványszerűen mozdulatlan mongolt; nyitott kocsiban ültek, és ferde szemükkel egymást bámulták. Az egyik, kifordult orrcimpájú, fehér fogú mongol nyitott szájjal mosolygott, de mosolya halott volt, és sárga arca mintha rézből lett volna.

— Oda nézz — súgta Hriszanf bácsi Gyiomidovnak, mint valami kisfiúnak —, az őseik felperzselték és kirabolták Moszkvát. Az utódaik meg hajlonganak előtte.

— De hiszen nem hajlonganak, úgy gunnyasztanak, mint a bagoly nappal — dünnyögte a borzas, piszkos legény; keze aranyszínű volt a bronzportól: reggelig dolgozott a Kreml díszítésén.

A moszkvaiak különös elragadtatással üdvözölték Franciaország nagykövetét, amikor fényes kíséretével a Poklonnaja-hegyre hajtatott.

— Látod? — oktatta Gyiomidovot Hriszanf bácsi. — Franciák. Ők is feldúlták, felgyújtották Moszkvát, és lám... Mi a rosszra nem emlékezünk...

Egy angol tiszti csoportot is láttak. Élükön egy feltűnően magas ember haladt, gépies léptekkel, arca csupa csont volt,

hosszúkás fején fehér turbán, keskeny és lapos mellén pedig temérdek érdemrend díszelgett.

— A briteket nem szeretem — mondta Hriszanf bácsi.

Elszáguldott Vlaszovszkij rendőrfőkapitány, a kocsis övébe fogózva, mögötte pedig kísérete körében a cár nagybátyja, Szergej nagyherceg haladt ünnepélyesen. Hriszanf és Gyiomidov levette a sapkáját, Szamgin is önkéntelenül a sapkájához nyúlt, de Marakujev félrefordulva korholta Hriszanfot:

— Nem szégyelli magát: egy homoszexuális előtt hajbókol!

— Hurrá-á! — harsogták a moszkvaiak. — Hur-rá!

Azután ismét Vlaszovszkij tajtékzó lovai száguldottak el. A kocsis meg-megállította őket vágtukban, és a rendőrfőkapitány állva, hadonászva ordított a házak ablakaiba, a munkásokra, a rendőrökre és a lurkókra, amikor pedig mindenkit lehordott, fáradtan hintója ülésére roskadt, s hátba vágta a kocsist, hogy tovább hajszolja lovait. A rendőrfőkapitány hosszú bajsza fenyegetően lengett, a tarkója felé kanyarodott.

— Hur-rá — rikoltotta utána a nép.

Gyiomidov pedig ijedten pislogott, és halkan panaszkodott Klimnek:

— Olyan, mint az őrült. De mindenki megháborodott. Mintha a világ végét várnák. A várost pedig szinte kifosztották, mindent kihajigáltak az ablakokon, minden úgy lóg... És az emberek könyörtelenek. Mit ordítanak? Miféle ünnep ez? Őrület.

— Mesés, varázslatos őrültség, te csodabogár — oktatta Hriszanf bácsi. Fehér festékpettyek virítottak ruháján, de azért boldogan mosolygott.

— Ünnepélyesen, csendben kellene — dünnyögte Gyiomidov.

Szamgin magában egyetértett vele. Úgy vélte, hogy fontos hangok hiányzanak a hiú Moszkva kérkedő lármájából. Túlságosan gyakran és értelmetlenül hurráztak, túl sokat sürgölődtek, és mikor illetlen tréfa, csipkelődő megjegyzés

hangzott el, Marakujev, aki éber szemmel észrevette a nevetséges és ostoba dolgokat, olyan örömmel mondta el ezt Klimnek, mintha ő maga eszelte volna ki.

— Nézzék — mondta és egy táblára mutatott, amelyen aranybetűk hirdették: „Legyen könnyű utad Oroszország dicsőségéhez és boldogságához", és utána kilátszott az eredeti tábla csücske, melyen hasonló aranybetűk következtek: „és Tsa."

A legutóbbi napokban Marakujev minduntalan elcsépelt anekdotákat mesélt a közigazgatás, a városi elöljáróság, a kereskedők üzelmeiről, de sejteni lehetett, hogy ő maga eszeli ki őket, túlzottak voltak, durvaságukon kényszeredettség, csüggedés tört át.

— Nos, kérem — mondta Ligyijának —, a nép örvendezik. Különben miféle nép ez? A nép ott van!

Meglendítette karját, és miért, miért nem, észak felé mutatott. Majd tenyerével erősen lesimította göndör fürtjeit.

Klim Szamgin ugyan sok kellemetlen, bántón visszás dolgot látott és hallott, mégis izgató várakozás ébredt benne: azt várta, hogy a számtalan zsúfolt utca valamelyikéből mindjárt előbukkan egy rendkívüli, bámulatos jelenség. Szégyellte bevallani önmagának, hogy a cárt kívánja látni, de ez a vágya szinte akarata ellenére fokozódott, szította a sok ezer ember munkája, és a kérkedőn rápazarolt sok-sok millió. Ez a munka és a bőkezűség azt a gondolatot keltette, hogy rendkívüli embernek kell jönnie, aki nemcsak azért rendkívüli, mert cár, hanem mert Moszkva különleges erőket és tulajdonságokat sejt benne.

— Nagy Katalin ezerhétszázkilencvenhatban hunyt el — emlékezett Hriszanf bácsi. Szamgin előtt világos volt, hogy ez a moszkvai hisz a nagy események lehetőségében, és az is világos volt, hogy sok ezren osztoznak e hitében. Ő is képesnek érezte magát arra, hogy elhiggye: holnap megjelenik egy rendkívüli s talán félelmetes ember, akit Oroszország immár egy évszázada vár, és aki talán meg meri mondani a lelkileg zilált, léha embereknek:

„Maguk meg mit lábatlankodnak itt?!"

Azon a napon, amikor a cár a Péter-palotából a Kremlbe ment, Moszkva feszült csendbe dermedt. A város népét katonaság kettős sorfala szorította vissza a házak faláig; a katonák mögött válogatottan megbízható polgárokból toborzott őrség kettős sora áll. A katonák rendületlenül, szilárdan álltak, mintha vasból kovácsolták volna valamennyit, a polgárőrök pedig javarészt tisztes külsejű, szakállas és igen széles hátú emberek voltak. Váll váll mellett álltak, s minduntalan forgatták tömzsi nyakukat, gyanakvón és szigorúan néztek hátra, a mögöttük levő emberekre.

— Csend! — mondták.

Gyakran megesett, hogy egy-egy várakozástól izgatott vagy másvalami miatt nyugtalan embert hátratuszkoltak, és betereltek egy udvarba. Klimmel is ez történt. Egy fekete szakállas férfiú zordan meresztette rá sötét szemét, és egy perc múlva cipője sarkával Szamgin lábujjaira lépett. Klim elrántotta a lábát, és térdével faron billentette a szakállast, mire az sértődötten mondta:

— Mi az, uraságod nem fér a bőrébe? És ráadásul pápaszemes!

Még ketten megsértődtek, és Klim magyarázkodására nem is hallgatva, ügyes és gyors mozdulatokkal betuszkolták egy udvarba. Három rendőr ült itt, a foldon, a lépcső előtt pedig egy zilált öltözékű és nyilván részeg ember horkolt hangosan. Egy perc múlva még valakit belöktek: egy világos ruhájú, ragyás képű fiatalembert. Aki betuszkolta, így szólt a rendőrokhoz:

— Fogjátok le, zsebtolvaj.

Két rendőr az udvar végébe vezette a ragyás képűt. A harmadik pedig odaszólt Klimhez:

— Ma rájár a rúd a csirkefogókra!

Azután betereltek egy embert, akinek vázlatkönyv volt a kezében. Topogott, ceruzájával a rendőr mellét bokdöste, és felháborodottan kiáltozott:

— Esz joktalansak!

Németul kiabált, franciául, románul. De a rendőr csak legyintett, mintha füstöt hessegetne el. Aztán jobb kezéről

lehúzta vadonatúj kesztyűjét, cigarettára gyújtott és odább állt.

— Ity: most jo! — mondta fenyegetőn az ember, és gyorsan rajzolni kezdett vázlatkönyvébe; hátát a falnak támasztotta, és a lábát szélesre terpesztette.

Egy öreg léggömbárust is bekergettek az udvarba; feje fölött óriási piros léggömbfürt lengett. Bejött azután egy rendesen öltözött ember, akinek fél arca fekete kendővel volt bekötve; zavarában senkire sem nézett, hanem eltűnt az udvar mélyén, a ház sarka mögött. Klim megértette: ő is zavartan, ostobán érezte magát. Az árnyékban állt, egy lámpaüvegekkel teli ládahalmaz mögött, és a rendőrök s a zsebmetsző lusta beszélgetését hallgatta.

— Podolszk messze van tőlünk — mesélte sóhajtva a zsebtolvaj.

Verebek ugrándoztak az udvarban, az ablakok fölött galambok üldögéltek, és hol egyik, hol másik halszemével unottan nézelődött lefelé.

Így álldogált Szamgin egészen addig, amíg számtalan harang ünnepi zúgása nem ütötte meg a fülét. Mennydörgő hurrá robajlott sok ezer torokból, metszően rikoltoztak a harsonák, bömböltek a katonazenekar trombitái, peregtek a dobok, és szüntelenül hangzott a fülsiketítő jajszó:

— Hurrá-á!

Amikor a tombolás elcsendesedett, egy nyalka rendőrfőnökhelyettes fordult be az udvarra, borotvált, fekete szemüveges férfi kísérte. A rendőrtiszt elkérte Klim okmányait, és átnyújtotta a pápaszemes embernek. Az rájuk pillantott, majd a kapu felé bökött a fejével, és szárazon így szólt:

— Elmehet.

— Nem értem — mondta felháborodottan Szamgin. De a szemüveges hátat fordított, és csak ennyit mondott:

— Nem is kell megértenie.

Klim sértődötten kiment az utcára. A tömeg nyomban felkapta és magával sodorta. Hamarosan Ljutovba ütközött.

Vlagyimir Petrovics Ljutov kábult mámor állapotában volt. Természetellenesen egyenes tartással haladt, mint va-

lami katona, de dülöngélt, lökdöste a szembejövőket, arcátlanul rámosolygott a nőkre. Megragadta Klim karját, erősen oldalához szorította.

— Gyere hozzám ebédre — mondta elég hangosan. — Iszunk egyet. Mert kell inni, testvér. Mi komoly emberek vagyunk, nekünk tehát lelkünk négyötöd részét italba kell fojtani. Mivel teljes lélekkel élni Oroszhonban, ezt mindenki szigorúan megtiltja. Mindenki: a rendőrség, a papság, a költők és az írók. Amikor pedig elisszuk a négyötöd részét, pornográf képecskéket gyűjtögetünk, és trágár anekdotákat mesélünk egymásnak az orosz történelemből. Ez a mi életünk útja.

Ljutov szemlátomást botránytakart csapni, és ez nagyon aggasztotta Klimet. Megpróbálta kitépni a karját, de nem sikerült. Akkor a Tverszkaja egyik mellékutcájába cipelte Ljutovot, ahol találtak egy gyorskonflist. De alighogy elhelyezkedtek a kocsiban, Ljutov az ünnepien öltözött, élénk néptömeg sűrű hullámai láttán még hangosabban magyarázta a kékruhás kocsis hátába:

— Örvendezünk, mi? Köszöntjük isten felkentjét. Jóravaló embereket hülyévé kent fel... sebaj! Ujjongunk. No hát! Ujjongj, Ézsaiás...

— Hagyd abba — kérte halkan és szigorúan Klim.

— Szomorú vagyok pajtás! Nézd csak: tódul az istenfélő orosz nép, hogy cukorkát lakmározzon a cár számlájára. Megható. Cukorkát szopogatnak annak a moszkvai népnek az utódai, amely Bolotnyikovot, Otrepjevet, a tusinói tolvajt, Kozma Minyint követte, azután Mihajlo Romanov nyomába szegődött. Követte Sztyepan Razint, meg Pugacsovot... Napóleon után is ment volna... Ügyes nép! Csak a dekabristákat és március elseje híveit nem követte...

Klim a kocsis kőszerű hátát nézte, és azon töprengett, hallja-e a kocsis ezt a részeg beszédet. De az keményen ringott a bakon, és csak néha kiáltott fel: figyelmeztette vagy szidta az úton átszaladókat.

— Vigyázz, hé! Vigyázz!... Hová mászol, pajtás?

Odahaza vendégek várták Ljutovot: az a nő, aki meg-

látogatta a nyaralóban, és egy rendesen öltözött, szép szőke férfi, aki szemüveget és kis szakállt viselt.

— Kraft — mutatkozott be, és rendkívül szívélyesen kezet szorított Szamginnal. A nő kelletlenül elmosolyodott, s egy olyan kereszt- és vezetéknevet mondott, amelyet ezer meg ezer orosz nő visel:

— Marja Ivanovna.

— Azt hiszem, már találkoztunk — emlékeztette Klim. De a nő nem válaszolt.

Ljutov valahogy hirtelen kijózanodott. Összeráncolta homlokát, és nem nagyon udvariasan ebédelni hívta vendégeit. A vendégek nem utasították vissza, és Ljutov még józanabb lett. Klim fontolóra vette, kik lehetnek ezek az emberek, és észrevétlenül tanulmányozta a szőke férfit. Igen jól nevelt ember volt: sápadt, kissé hűvös arcáról jóformán alig tűnt el a mosoly, amely egyforma kedvesen ragyogott Ljutovra, a szobalányra vagy akár a hamutálcára. Szőke bajusza alatt ívelő, igen szép vonalú száját olyan gépies pontossággal húzta szét, hogy azt lehetett gondolni: bajusza végén a szőrszálak minden alkalommal teljesen egyformán mozognak. Mosolyában volt valami rejtélyes: egyformán nyájasan jutalmazta vele a kenyeret és a kést; Szamgin azonban arra gyanakodott, hogy mögötte megvetés rejlik minden és mindenki iránt. A szőke vendég keveset evett, óvatosan ivott és a leghétköznapibb szavakat használta, amelyek semmiféle nyomot sem hagynak az ember emlékezetében: azt mondta, hogy az utcákon nagy a tömeg, a temérdek zászló nagyon díszíti a várost, a környező falvakból pedig a parasztok és parasztasszonyok seregestül vonulnak a Hodinka-mezőre. Szemlátomást igen feszélyezte a házigazdát. Válaszul mosolyára, Ljutov is erőltetetten fintorgatta a száját, de kurtán, szárazon beszélt vele. A nő az egész ebéd alatt csak háromszor szólalt meg:

— Nagyon lekötelez!

Kétszer pedig:

— Köszönöm.

És ha eközben nem mosolyog különös mosolyával, talán

észre sem veszik, hogy neki is van arca, mint a többi embernek.

Az ebéd végeztével Ljutov nyomban felugrott.

— Nos, kérem? — kérdezte.

— Kérem szépen — mondta udvariasan a szőke vendég.

Libasorban eltávoztak: elöl a házigazda, utána a szőke férfi, és a végén a nő siklott nesztelenül, mintha jégen csúsznék.

— Mindjárt visszajövök! — ígérte Ljutov Klimnek, és magára hagyta gondolataival. Vajon hogyan tud Ljutov egyszerre kijózanodni? Hátha csak ügyesen tetteti, hogy részeg? És miért, milyen okból érintkezik forradalmárokkal?

Ljutov vagy húsz perc múlva tért vissza. Fel-alá szaladgált az ebédlőben, kezét mozgatta a zsebében, kancsal szeme csillogott, ajka fintorgott.

— Narodnyikok? — kérdezte Klim.

— Olyasfélék.

— No és te... támogatod őket?

— Kell. Atyáink a templomokra áldoztak, gyermekeik pedig a forradalomra. Nyaktörő ugrás, de... mit csináljak, testvér? Az Oroszországnak nevezett emészthetetlen cipó vékony héjának, felső rétegének életét ezzel a címmel lehetne illetni: „Az orosz értelmiség nyaktörő ugrásainak története." Hiszen csak a szabadalmazott történész urak bizonygatják szakmabeli kötelezettségük folytán, hogy van átöröklés, folytonosság meg egyéb boszorkányság, de hát mit örölkölhetünk mi? Ugorj, ha nem akarsz megfulladni.

Megállt a szoba közepén, és kacagni kezdett. Kezét kirántotta a zsebéből, és fejéhez kapott.

— Micsoda légkört teremtettek!... Igaza van a diakónusnak, hogy az ördög vinné! De inkább igyunk. Olyan bordóival kínállak, hogy beléreszketsz! Dunyasa!

Leült az asztalhoz, kezét dörzsölte, ajkát harapdálta. Meghagyta a szobalánynak, hogy milyen bort hozzon. Sötét oldalszakállát simogatta, és megint rákezdte:

— Szeretem a diakónust: okos ember. Bátor. Sajnálom. Tegnapelőtt kórházba vitte a fiát, és tudja, hogy onnan csak

a temetőbe viheti. És szereti őt. Láttam a fiát... Nagyon lelkes fiatalember. Saint-Just lehetett ilyen.

Klim csodálkozva hallgatta. Nem hitt magának, mivel ma Ljutovot rokonszenvesnek érezte.

„Hátha azért, mert sértődött vagyok?" — kérdezte önmagától. Gúnyosan elmosolyodott magában, és érezte, hogy a sérelem tovább él benne. Eszébe jutott az udvar és a rendőrtisztviselő lenéző, engedélyt adó szava:

„Elmehet."

Megjött Makarov, fáradt volt és komor. Leült az asztalhoz, és mohón felhajtott egy pohár bort.

— Egy lányt boncoltam, szobalány volt — kezdte mesélni, s kinézett az ablakon. — A házat díszítette, és közben kizuhant az ablakból. Nagyszerű medencecsonttörések. Pozdorjává tört.

— Ne beszélj halottról — kérte Ljutov. Kibámult az ablakon, s így folytatta: — Tegnap Odüsszeuszról álmodtam, úgy láttam, ahogyan „Iliász" Gnyegyics-féle fordítása első kiadásának címlapja ábrázolja; a homokot szántotta, és sóval vetette be. Az én apám, Szamgin, katona volt. Szevasztopolnál harcolt, imádja a franciákat. Olvassa az „Iliász-t, és dicséri: lám, régente milyen nemes lelkűen harcoltak! Bizony...

Megállt a szoba közepén, legyintett, s még valamit akart mondani. Ekkor azonban belépett a diakónus. Termetéhez képest rövid, ócska bekecset viselt, nevetségesen festett, és nagy zavarban volt emiatt. Makarov gúnyolni kezdte. A diakónus pedig csüggedten elmosolyodott.

— Le kellett vetnem a harcos egyház egyenruháját — harsogta. — Bele kell szoknom a polgári életbe. Kínálj meg teával, házigazda.

A teához konyakot ittak. Azután a diakónus és Makarov dámázni kezdett, Ljutov pedig fel-alá futkosott a szobában, vállát rángatta, nem lelte a helyét, az ablakhoz szaladt, s óvatosan kikémlelt az utcára.

— Vonulnak — dünnyögte. — Egyre csak vonulnak.

Leült az asztalhoz, lejjebb csavarta a lámpát, és lehunyta

a szemét. Szamgin érezte, hogy Ljutov hangulata rá is átragad. El akart menni, de Ljutov miért, miért nem, igen állhatatosan unszolta, hogy aludjon nála.

— Reggel valamennyien kimegyünk a Hodinka-mezőre, mégis érdekes lesz. Ámbár a tetőről is nézhetjük. Kosztya, hol a távcsövünk?

Klim ott maradt. Vörös bort ittak, azután Ljutov és a diakónus észrevétlenül eltűnt. Makarov gitározni tanult, Klim pedig mámoros fejjel felment az emeletre és lefeküdt. Reggel Makarov keltette fel; réztávcsövet szorongatott.

— Valami történt a Hodinka-mezőn, a nép szalad onnan. Felmegyek a tetőre, velem jössz?

Szamgin nem aludta ki magát, az utcára kimenni nem volt kedve, és a tetőre is kelletlenül mászott fel. Még szabad szemmel is látni lehetett, hogy szürkés-sárga ködfelhő gomolyog a mező fölött. Makarov belenézett a távcsőbe, majd átadta Klimnek.

— Kaviár — mondta álmosan hunyorogva.

Igen, a mező, amelyre a rejtélyes felhő borult, szinte vastag kaviárréteggel volt bekenve. Sötét tömegében, az apró, kerek szemcsék közt, itt-ott fehér, piros foltok, erecskék fénylettek.

— Vörös ingek, akár a sebek — mormogta Makarov, és süvítve ásított. — Bizonyára hazudtak, nem történt semmi — folytatta rövid hallgatás után. — Unalmas nézni ezt a tömény ostobaságot.

Lesimította borzas haját. Leült az egyik kémény mellé s kijelentette:

— Vlagyimir nem aludt itthon. Az előbb állított be. De józan...

Az óriási, tarka város zúgott, bömbölt, szüntelenül kongtak a harangok, szárazon és szaggatottan kopogtak a kocsik kerekei a hepehupás úttesten. A hangok egyetlen hatalmas, szerves morajjá olvadtak. Madarak fekete serege röpdösött a város fölött, de egyik sem szállt a Hodinka felé. A távoli, óriás mezőn kaviárszerűen összepréselődött embertömeg sötétlett a piszkos felhőtakaró alatt. Egyetlen testnek lát-

szott, és nagyon meg kellett erőltetni a szemét az embernek, hogy észrevegye a kaviárszemcsék alig látható hullámzását; néha mintha kiduzzadt volna valami fölöttük, de aztán gyorsan elmerült a nyúlós, sűrű tömegben. Onnan szintén zúgás szállt a háztető felé, de nem a város ujjongó zúgása, hanem télies hang, akár a hóvihar jajongása, lassan, szakadatlanul szállt, de könnyen elenyészett a harangkongás, robaj és moraj közepette.

Szamgin le nem vette a szemét a távcső rézkeretes lencséjéről, megbűvölten figyelte a látványt. A mérhetetlen tömeg a körmeneteket juttatta eszébe, amelyektől gyermekkorában félt, a sok ezer főnyi zarándoklatokat az orani szűzanya csodatévő ikonjához; a moraj áradata közepette felcsendült emlékezetében Hriszanf bácsi kiáltása:

„Jertek, hódoljunk, boruljunk térdre . . ."

Észrevette, hogy a tömeg súlya alatt hullámszerűen inog a föld, a gömbalakú fejek szinte ugrálnak, akár a kávészemek a forró serpenyőn: ez a görcsös rángatózás ijesztő volt, a zaj pedig mindinkább egy hatalmas kórus fájdalmas, de félelmetes énekéhez hasonlított.

Arra gondolt, hogy ha ez a tömeg hirtelen a városra zúdul, az utcák nem tudják befogadni a sötét emberáradatot; a tömeg feldöntené a házakat, ízzé-porrá zúzná őket, elsöpörné az egész várost, mint kefe a szemetet.

Moszkva szemmel felmérhetetlen, változatos épületrengetegét nézegette. A város fölött tiszta volt a levegő, a templomok aranykeresztjei visszaverték a nap fényét, éles sugárként fúródtak belé, szétszórták a négyszög alakú, barna és zöld tetőkön. A város öreg, piszkos és itt-ott takaróhoz hasonlított, amelyet tarka kartondarabkák borítanak. Az utcák hosszú csatornáiban apró emberi alakok nyüzsögtek, és úgy tetszett, mozgásuk egyre riadtabb, egyre értelmetlenebb; amikor összetalálkoztak egymással, meg-megálltak, kis csoportokba verődtek, azután valamennyien egy irányba indultak vagy sietve, ijedten szétrebbentek. A város egyik repedésében kék lovasosztag jelent meg: a katonák lovukkal együtt úgy ugráltak az úttesten, mint a gumilabdák, fölöt-

tük mint megannyi horgászbot, karcsú nyelű lándzsák himbálóztak, s az acélpenge csillogott a levegőben, mint ezer meg ezer hal.

— A város lényegében védtelen — mondta Klim. De Makarov már nem volt a tetőn, észrevétlenül eltűnt. Az utcán, az úttest szürke macskakövére fekete lovak vágtattak nagy robajjal: zöld szekereket húztak, amelyeken tűzoltók rézsisakjai csillogtak. Az egész olyan furcsa volt, akár az álom. Klim Szamgin lemászott a tetőről, és bement a házba, a hűvös csendességbe. Makarov az asztalnál ült, újságot olvasott, és erős teát ivott.

— Nos, mi az? — kérdezte, de fel sem emelte a szemét.

— Nem tudom, de mintha...

— Valószínűleg verekedés támadt — mondta Makarov, és megfricskázta a lapot. — Micsoda zagyvaságot írnak...

Vagy öt percig szótlanul teáztak. Klim az utcáról hallatszó csoszogásra és dobogásra, vidám és riadt hangokra figyelt. Hirtelen azonban mintha megmagyarázhatatlan, de erős szél támadt volna, és elsodorta az utca zaját: csak a nyomasztó szekérzörgés, csengettyűcsörömpölés maradt meg. Makarov felállt, az ablakhoz ment, és hangosan hátraszólt:

— Nos, ott a megoldás. Nézz ki.

A zászlódíszbe öltözött utcán ütemesen lépdelt egy dús sörényű, bozontos lábú, kövér pej ló; búsan ingatta nagy fejét, és hosszú szőrbóbitáját rázogatta. A hám mellett széles vállú, szakállas kocsis haladt, hajadonfőtt, az egyik gyeplőszár a vállán feküdt; a kocsis a lába elé nézett, a járókelők pedig megálltak, és levették sapkájukat, kalapjukat. A szekér új ponyvája alól egy vállig meztelen, kék és piros színű kar nyúlt ki, és kérőn rázkódott, mint a koldustenyér, egyik ujján pedig aranygyűrű csillogott. A kar mellett egy csapzott, vörösesbarna hajfonat lengett, a szekér kasában pedig egy poros csizmába bújtatott, természetellenesen kicsavarodott láb reszketett.

— Hatan vannak — mormogta Makarov. — Világos: dulakodás volt.

Mondott még valamit, de Klim nem értette, pedig a szo-

bában és az utcán csend volt. Tekintetével elkísérte a szekeret, és látta, hogy amerre lassan elhalad, a szembejövőknek a földbe gyökerezik a lába, és leveszik kalapjukat. Ijedség szürke árnyéka jelent meg az arcokon, és szinte egyformává változtatta valamennyit.

Elhaladt még egy ütött-kopott, ócska szekér; elnyomorított emberek hevertek rajta. Nem voltak letakarva, ruhájuk cafatokban lógott, meztelen testrészeiket por és piszok borította. Azután egymás után, de mind többen és sűrűbb tömegben, koldushoz hasonló emberek ballagtak: rongyosak voltak, fejük borzas, arcuk dagadt; lassan haladtak, és kurtán, kelletlenül válaszoltak a szembejövők kérdéseire; sokan közülük sántítottak. Az egyiknek letépték a szakállát, és az arca olyan kék volt, mint az akasztotté; jobb kezét bal vállára tette, mint a kocsis a gyeplőt, baljával pedig könyöke alatt fogta a másik karját; bizonyára mondott valamit, mivel szakállának a csonkja reszketett. A megnyomorítottak legtöbbje az utca árnyékos oldalán lépkedett, mintha szégyenkeznének vagy félnének a naptól. És valamennyien szinte folyékonynak látszottak, mintha zavaros folyadékkal öntötték volna le őket; Klim azt várta, hogy a következő lépésnél egyesek leroskadnak, és szétfolynak az utcán, mint a sár. De nem estek el, hanem egyre csak mentek, mentek, és nemsokára látni lehetett, hogy a szembejövő, ép emberek megfordulnak, és egy irányba tartanak velük. Szamgin úgy érezte, ez különösen nyomasztja.

— Verekedéshez túl sokan vannak — mondta elváltozott hangon Makarov. — Kimegyek és megkérdezem...

Szamgin vele tartott.

Amikor kiléptek az utcára, a kapu előtt egy barna mellényű, nagy, pocakos ember tántorgott tova, nadrágja a térdéig rongyos volt, kezében gyűrött kalapot vitt, és fejét lehajtva, reszkető ujjaival igazgatta. Makarov megfogta a könyökét és megkérdezte:

— Mi történt?

Az ember kinyitotta szőrös száját, zavaros szemét Makarovra, Klimre emelte. Aztán legyintett, és továbbindult.

Három lépés után azonban hirtelen megfordult, és hangosan visszaszólt:

— Mind bűnösök. Mind.

— Egy gonosztevő válaszol így — dohogott Makarov, és hegyeset sercintett, mint valami mesterlegény.

Izgatott és közlékeny emberek jöttek, de értelmetlenül viselkedtek. Kiabáltak, jajveszékeltek, ám nemigen lehetett érteni a szavukat. Egyesek még nevettek is, arcuk ravasz és vidám volt.

Zsúfolásig megrakott zöld tűzoltószekér sietett, a hám alatt csengettyű himbálózott, vígan csörömpölt. A két barna lovat egy vörös arcú, kék inges tűzoltó hajtotta, rézsisakja vakítón csillogott. Szamgin igen különösnek találta a vidám csengettyűt és az ünnepien ragyogó rézkobakot. A szekeret egy második, harmadik követte, utána még több, és mindegyik fölött egy-egy rézfej trónolt diadalmasan.

— Mint a trójaiak — dünnyögte Makarov.

Klim megdöbbenve kísérte el tekintetével az egyik szekeret. Ráadás is feküdt rajta: a szép sorjában elhelyezett holttestek tetején hevert, hanyagul, ferdén dobták oda, majdnem keresztbe; a ponyva alól kilógott két csupasz, felemás karja: az egyik rövidebb volt, mereven ágaskodott, csillag alakúan szétterpesztett ujjakkal, a másik pedig hosszú, nyilván könyökben eltört: lelógott a szekérről, és ernyedten lóbálózott, a kézfejről pedig két ujj hiányzott és rák ollójához hasonlított.

„A kő ostoba. A fa is ostoba" — emlékezett vissza Klim.

— Nem bírom tovább — mondta és bement az udvarba. A kapu mögött megállt, levette szemüvegét, megrebbentette pilláit, hogy lesöpörje a porfátylat szeméről. „Hát minek ment ő... Ő minek ment oda? — tűnődött. — Neki nem kellett volna..."

Ivan Dronov gimnazista-korabeli, ügyetlen tréfája ötlött eszébe:

„A kar a rombolni, pusztítani igéből ered."[42]

[42] *Szójáték: kar = ruka, rombolni, pusztítani = rusity, razrusaty.*

Odakint Makarov csodálkozó, kérdő kiáltása harsant:

— Megálljon, hová megy?

Marakujevot tuszkolta be az udvarba. A fiatalember hajadonfőtt volt, haja csapzott, arca sötét, fülétől orráig hegedő vörös karcolás húzódott. Marakujev furcsán, egyenesen tartotta magát, vérben forgó szeme fakón meredt Makarovra. Rekedten kérdezte a foga között:

— Maga hol volt? Látta?

Mozdulatlan szeme, merev alakja ijesztő volt, őrültség sugárzott belőle. Nem rá szabott, szürke kabát lógott róla, bő volt és gyűrött, egyik zsebe pedig leszakadt, tarka kartoninge is elrongyolódott a mellén; olcsó lüszternadrágján zöld festékfoltok éktelenkedtek. Legijesztőbb volt merev tartása: olyan feszülten kiegyenesedve állt, mintha attól félne, hogy teste eltörik, darabokra hull, ha kiveszi a kezét a zsebéből, lehajtja a fejét, vagy előregörnyed. Csak állt, és egyre ugyanazt kérdezte:

— Maga hol volt?

Makarov valósággal becipelte a szobába, belökte a fürdőszobába, gyorsan derékig levetkőztette, és elkezdte mosdatni. De nehéz volt Marakujev nyakát a mosdókagyló fölé hajtani: a vidám egyetemista vállával eltaszította Makarovot, és semmiképp sem akart lehajolni, rugalmasan kiegyenesítette a hátát.

— Várjon — bömbölte. — Majd magam! Nem kell...

Úgy látszott, fél a víztől, mint akit veszett kutya mart meg.

— Keresd meg a szobalányt, kérj fehérneműt tőle — vezényelt Makarov.

Klim engedelmesen eltávozott. Örült, hogy nem kell látnia ezt a széttiport embert. A szobalányt kereste, és szobáról szobára ment, s váratlanul észrevette Ljutovot: mezítláb, hálóingben állt az ablaknál, és a fejét fogta. A léptek neszére megfordult. Mindkét kezével esetlenül kimutatott az utcára, és értetlenül pislogva kérdezte:

— Mi ez?

— Valami... szerencsétlenség történt — felelte Klim. A

szerencsétlenség szót nem mindjárt, tétován ejtette ki. Arra gondolt, hogy valamilyen más szót kellene mondania, de feje zúgott, kóválygott, és semmi sem jutott eszébe.

Amikor Ljutovval együtt átment az ebédlőbe, Marakujev már elnyúlva, meztelenül feküdt a díványon, Makarov pedig ingujjban, köhécselve masszírozta mellét, hasát, oldalát. Marakujev óvatosan forgatta a nyakát, dobálta nedves fejét a bőrpárnán, s köhécselve, kuszán és halkan beszélt, mintha lázálomban gyötrődne:

— Összetaposták egymást. Szörnyű volt. Látták? Az ördög vigye... Szerteszélednek a mezőről az emberek, és hullákat hagynak maguk után... Észrevették: jöttek a tűzoltók kolomppal, jöttek és kolompoltak... Én meg azt mondtam: „Be kell kötni, mégsem járja!" Mire az egyik: „Nem szabad." Hülyék ezek a kolomposok... Különben megmondhatom...

Elhallgatott, lehunyta a szemét. Aztán újra belefogott:

— Mintha még most is rám nehezednének, tipornának, és aztán odébbállnak, vissza se pillantva... Lám, mennek... Csodálatos! Mintha köveken taposnának... Rajtam...

Marakujev kissé felemelte a fejét. Azután mindkét kezével a díványra támaszkodott, és igen óvatosan felült. Gúnyosan elmosolyodott, képtelen fintort vágott, amelytől szája sarló alakúra görbült, összekarmolt arca torzan szétfolyt, füle pedig hátrahúzódott.

— Rajtam mentek végig, érti? Nem, ezt... érezni kell. Az ember fekszik és rálépnek, mint a zsombékra! Taposnak... Mi? Az élő embert. Hihetetlen.

— Öltözzön fel — mondta Makarov, aki figyelmesen nézte, és odaadta a fehérneműt.

Marakujev bedugta a fejét az ingbe, és úgy kandikált ki belőle, mint egy hóbuckából.

— Száz meg száz holttest — folytatta. — Némelyik úgy hever a földön, mintha keresztre feszítették volna... Egy nőnek a fejét betaposták egy gödörbe.

— Maga miért ment oda? — kérdezte szigorúan Klim, és

hirtelen ráeszmélt, miért ment Marakujev mesterlegénynek öltözve a Hodin-mezőre.

— Hogy beszéljek... megtudjam — válaszolta az egyetemista köhécselve. Mindinkább magához tért. — Port nyeltem...

Talpra állt, bizonytalanul nézett a padlóra, majd újra elhúzta a száját. Makarov a székhez vezette, leültette, Ljutov pedig fél pohár bort töltött neki.

— Igya meg.

Ez volt az első szava. Eddig szótlanul ült: az asztalra könyökölt, tenyerét halántékára szorította, és hunyorogva nézett Marakujevra, mint a vakító fénybe.

Marakujev elvette a poharat, rápillantott, és az asztalra tette.

— A nő egy gerenda mellett feküdt, a feje pedig kilógott a gerenda végén. És rátapostak a fejére, benyomták. Teát kérek...

Egyre szívesebben beszélt, és rekedtsége is elmúlt.

— Éjfélre értem oda... és beszippantott az ár. Nagyon mélyre. Jó néhányan már önkívületben álltak ott. Sőt, mint a halottak. Olyan sűrű volt a tömeg, tudja, és húzott, mint a láp... A levegő meg ólmos, fojtó. Reggelre többen megőrültek, azt hiszem. Kiabáltak, hátborzongató volt. Egy ilyen mellettem állt, és folyton meg akart harapni. Az emberek tarkóval, homlokkal öklelték egymást, térddel lökték, egymás lábujjára tiportak. Ez persze nem segített, nem bizony! Tudom. Magam is verekedtem — mondta és csodálkozva pislogott, a mellét bökdöste. — Mitévő lettem volna? Körös-körül emberek tapadtak rám. Hát verekedtem...

Megjött a diakónus. Az imént mosakodott meg, szakálla még nedves volt. Kinyitotta a száját, kérdezni akart valamit, de Ljutov Marakujevra pillantott, és csendre intette. Marakujev azonban szótlanul görnyedt az asztal fölé, és teáját kavargatta. Klim Szamgin pedig kimondta, amit gondolt:

— Milyen szörnyen érezheti magát a cár!

— No, épp őt kell sajnálni — tódította gúnyosan Ljutov.

A másik három pedig nem is figyelt Klim szavaira. Makarov homlokát ráncolva, fojtott hangon mesélte a diakónusnak a katasztrófát.

— Mint embert sajnálom — folytatta Ljutovhoz fordulva Klim. — Képzeld, hogy a te lakodalmadon történne szerencsétlenség...

Ez még nagyobb tapintatlanság volt, Klim érezte, hogy a füle elvörösödik. Gondolatban összeszidta magát, és elhallgatott, várva, mit szól Ljutov. De Marakujev szólalt meg.

— Oly kevesen háborodtak fel! — mondta és megrázta a fejét. — Nem is láttam felháborodott embereket. Nem. Hanem egy... furcsa, fehér kalapos férfi önkéntes sírásókat toborozott. Engem is hívott. Nagyon... buzgólkodott. Úgy unszolt, mintha már régóta várta volna az alkalmat, hogy sírt ásson. Nagy tömegsírt.

Megteázott, evett, konyakot ivott; barna fürtjei megszáradtak és szétbomlottak, zavaros szeme kitisztult.

— Némelyek viszont hihetetlen erőről tettek tanúságot... — emlékezett vissza, és figyelmesen nézett üres poharába. — Hiszen lehetetlen puszta kézzel, ujjal letépni a koponya bőrét, nem is hajat, hanem a bőrt, ugye Makarov?

— Lehetetlen — ismételte mogorván és meggyőződéssel Makarov.

— Egy... ember pedig letépte: körmeivel belekapaszkodott a mellettem ülő kövér férfi tarkójába, és kitépett egy darabot... kilátszott a csont. Ő ütött meg elsőnek...

— Aludnia kell — mondta Makarov. — Menjen...

— Bámulatos erőről tettek tanúságot — dünnyögte az egyetemista, és engedelmesen követte Makarovot.

— Hogyan történt? — kérdezte a diakónus, aki az ablaknál állt.

Nem válaszoltak neki. Klim azon gondolkozott, hogy mit tesz a cár. Érezte, hogy most először gondol úgy a cárra, mint élő emberre.

— És mit teszünk mi? — kérdezte tovább a diakónus, öblösen hangsúlyozva a névmást.

— Sírokat ásunk — dünnyögte Ljutov.

A diakónus ránézett, majd Klimre, és öklébe fogva háromágú szakállát, így szólt:

— „Buzgón szerető és bosszúálló Isten az Úr, bosszúálló az Úr, és telve haraggal, bosszút áll az Úr az ő ellenségein..."

Klim álmélkodva nézett rá: vajon a diakónus mentséget tud és akar találni?

De az a fejét csóválva így folytatta:

— Kegyetlen sátáni szavakat szólt Nákum próféta. Bizony, ifjú barátaim: a büntetést és a bosszút kitűnően gyakorolják nálunk, hát a jutalom? A jutalomról semmit sem tudunk. A Danték, Miltonok és mások, egészen a mi népünkig, igen részletesen és félelmetesen ecsetelték a poklot. Hát a paradicsom? A paradicsomról semmit sem mondtak nekünk, csak azt tudjuk, hogy ott az angyalok Zebaothnak énekelnek hozsannát.

Öklével hirtelen az asztalra sújtott, üvegedény csörömpölése töltötte meg a szobát. Marakujev bőszen kidüllesztette a szemét, és részeg hangon ordította:

— De miért a hozsanna? Kérdem: miért a hozsanna? Ez itt a kérdés, ifjak: miért a hozsanna? És kit sújtson akkor az átok, ha a pokol alkotójának hozsannát zengenek, mi?

— Hagyd abba — kérte Ljutov és legyintett.

— Nem, várj csak. Kétfajta kritika van, az egyik igazságszomjból fakad, a másik becsvágyból. Krisztust az igazságszomj szülte, hát Zebaothot? Hátha a Getsemáné-kertben nem Zebaoth mutatta meg Krisztusnak a szenvedés kelyhét, hanem a sátán, hogy gúnyt űzzön belőle? Talán nem is kehely volt, hanem fityisz? Ezt nektek kell megoldanotok, ifjak...

Besietett Makarov, és így szólt Klimhez:

— Azt mondja, ott látta Hriszanf bácsit meg ezt a... Gyiomidovot. Érted?...

Makarov a tenyerébe csapott az öklével, úgyhogy nagyot csattant. Arca elsápadt.

— Meg kell tudni, el kell menni...

— Ligyijához — fejezte be Klim.

— Menjünk együtt. Vlagyimir, küldj orvosért. Marakujev vért hány.

Kimentek az előszobába.

— Pjotr a keresztneve — közölte Makarov.

Az utcán nagy volt a tömeg és a zaj. De a lárma csak fokozódott, amikor a Tverszkajára értek. Rongyos, gyűrött, piszkos emberek végtelen serege vonult és zúgott. Halk, de tömör morajlás ülte meg a levegőt, hisztérikus női hangok hasítottak belé. Az emberek fáradtan, lehajtott fejjel haladtak a nappal szemben, mintha bűnösnek éreznék magukat. De ha valaki felemelte a fejét, Szamgin gyakran csendes örömöt látott elgyötört arcán.

Szamgin belefáradt az élményekbe. Már nem izgatták ezek a kíváncsiságtól ragyogó, fájdalmas és ijedt vagy együgyűen bamba arcok, amelyek tovasiklottak előtte a háromszínű zászlókkal dúsan feldíszített utcán. Élményei révén tisztán érezhette saját súlyát, valódiságát. A katasztrófa okára nem gondolt. Lényegében kiderült ez Marakujev elbeszéléséből: az emberek a „cukorka" után rohantak, és összetaposták egymást. Klim egykedvűen és megvetően nézett rájuk a kocsi magaslatáról.

Makarov oldalt ült feléje, lábát pedig a hágcsóra tette, mintha le akarna ugrani az úttestre.

— Tudja az ördög, miért, de szúrják a szememet ezek az ostoba zászlók! — dohogott.

— A cár bizonyára bőkezűen megjutalmazza az elhunytak családját — fontolgatta Klim. Makarov pedig megkérte a kocsist, hogy gyorsabban hajtson, majd megemlítette, hogy Marie-Antoinette lakodalma napján is volt valamilyen szerencsétlenség.

„Hű önmagához — gondolta Klim. — Az ő szemében itt is a nő van az első helyen, mintha Lajos nem is lett volna."

Hriszanf bácsi lakása be volt zárva, a konyhaajtón is lakat lógott. Makarov megérintette a lakatot, majd levette a sapkáját, és megtörölte izzadt homlokát. A zárt ajtót bizonyára rossz előjelnek tekintette; s amikor a sötét kapualj-

ból kiértek az udvarba, Klim észrevette, hogy Makarov arca beesett, sápadt.

— Meg kell tudni, hova szállítják a... sebesülteket. Járjuk végig a kórházakat. Gyerünk.

— Azt gondolod...

Makarov azonban közbevágott:

— Gyerünk — mondta durván.

Estig vagy tíz kórházat jártak végig, konflissal és gyalogszerrel, kétszer visszamentek Hriszanf bácsi lakásához, de a konyhaajtón változatlanul ököl alakú vaslakat lógott. Már sötét volt, amikor Klim azt ajánlotta, hogy menjenek ki a temetőbe.

— Badarság — torkolta le Makarov. — Hallgass.

Egy perc múlva pedig felháborodottan tette hozzá:

— Lehetetlen.

Arccsontja egészen furcsán kiütközött, állkapcsa mozgott, mintha a fogait csikorgatná, forgatta a fejét, és figyelte a riadt emberek sürgését. Az emberek pedig egyre csendesebbek lettek, mormogva beszéltek, az este elhomályosította őket.

Makarov hangulata nyomasztóan hatott Klimre, aggodalmat keltett benne Ligyija miatt. Fizikai fáradtságot érzett, és a sok száz agyba-főbe vert, rongyos ember látványa valósággal megmérgezte, eltompította agyát.

Gyalogszerrel mentek, amikor az egyik mellékutcából előkanyarodó bérkocsiban Varvarát pillantották meg. A lány borzas volt, kalapját és ernyőjét a térdén tartotta.

— Mostohaapámat agyontaposták — kiáltotta és megbökte a kocsis hátát. Szamgin úgy hallotta, hogy kiáltásában büszkeség cseng.

— Ligyija hol van? — kérdezte Makarov, még mielőtt Klim megszólalt volna. A lány leugrott a járdára, és gépiesen, de mégis kecses mozdulattal pénzt nyomott a kocsis markába. Majd megindult a ház felé, de már csúnyán lóbálta ernyőjét az egyik kezében, kalapját pedig a másikban. Hisztérikusan, hangosan mesélte:

— Rá sem lehetett ismerni. A csizmája meg a gyűrűje

nyomán találtam meg, emlékeznek rá? A karneolköves gyűrűjére? Szörnyű. Az arca egészen eltorzult...

Varvarán sírás nyoma látszott, álla remegett. Klimnek azonban úgy rémlett, hogy zöldes szeme haragosan csillog.

— Ligyija hol van? — ismételte makacsul Makarov, megint megelőzve Klimet.

— Gyiomidovot keresi. Az egyik színész a Sándor-pályaudvar táján látta, és azt mondja, hogy megőrült...

Varvara hangos beszédére ünneplőruhás emberek gyűltek köré. Egy sétapálcás, szalmakalapos férfi odább tuszkolta Szamgint, belenézett a lány arcába s megkérdezte:

— Valóban tízezren? És sokan megőrültek?

Levetette kalapját, és szinte elragadtatással kiáltotta:

— Micsoda rendkívüli szerencsétlenség!

Klim körülnézett: miért nem kergeti el Makarov ezt az idiótát? De Makarov eltűnt.

Szobájába érve, Varvara hirtelen mozdulatokkal az asztalra, az ágyra dobálta ernyőjét, kalapját, nedves csomóba gyűrt zsebkendőjét, pénztárcáját. Közben szaggatottan mesélte:

— A fél arca leszakadt, a nyelve véres sebből csüngött... Legalább háromszáz holttestet láttam... Többet. Mi volt ez, Szamgin? Hiszen nem tehették ők maguk...

Fürgén és könnyedén járkált a szobában, mintha szél sodorná. Nedves törülközővel dörzsölte le arcát. Folyton keresett valamit, fésűket, keféket kapott fel az öltözőasztalkáról, és nyomban visszadobta valamennyit. Ajkát nyaldosta, harapdálta.

— Szomjas vagyok, Szamgin, szörnyen szomjas...

Pupillája tágra meredt, fátyolos volt, duzzadt szemhéja fáradtan rebegett, és egyre vörösebb lett. Sírva fakadt, könnytől nedves zsebkendőjét tépdeste.

— Jobban szerettem, mint az anyámat — kiáltotta —, olyan mulatságos, kedves volt. És milyen kedves volt a nép iránt érzett szeretete... Azok meg, a temetőben, azt beszélik, az egyetemisták gödröket ástak, hogy a cár ellen uszítsák a népet. Ó, istenem...

Szamgin zavarba esett, még nem értett a síró lányok

vigasztalásához. Úgy találta, Varvara túlságosan festőien sír ahhoz, hogy őszinte legyen. De a lány megnyugodott, mihelyt megjött a hatalmas termetű Anfimjevna, és gyengéden s mégis gyakorlatiasan mesélni kezdte:

— Átvitték szegénykét a kápolnába, de nem akarják hazaengedni. Nagyon kértek, hogy ne vigyem haza Hriszanf Vasziljevicsot. Gondolja csak meg, miféle temetést lehet rendezni most, az ünnepségek idején.

A szakácsnő elbúsult.

— Igaz is, Varja, minek ujjat húzni a cárral? Isten látja a lelküket: az ő bűnük, ők felelnek érte.

Varvara némán bólintott. Teát kért, majd átment a szobájába. Néhány perc múlva fekete ruhában, megfésülködve tért vissza. Arca szomorú volt, de nyugodt.

Teázás közben Klim órájára pillantott, és nyugtalanul kérdezte:

— Mit gondol: megtalálja Ligyija ezt a Gyiomidovot?

— Honnan tudjam? — felelte szárazon a lány. Majd prófétai hangon kezdett beszélni, mint aki gazdag élettapasztalatra támaszkodhat. — Nem helyeslem, ahogy Ligyija viselkedik Gyiomidovval. Nem tesz különbséget szerelem és könyörület között, és szörnyű csalódás vár rá. Csodálja Gyiomidovot, sajnálja... de hát lehet szeretni egy ilyen embert? A nők az erős és bátor férfiakat szeretik, őszintén és sokáig szeretik őket. Persze, a furcsa embereket is szeretik. Egy német tudós mondta: „Különcnek kell lennünk, hogy észrevegyenek."

Szinte megfeledkezett mostohaapja haláláról, vagy öt percig kötekedve bírálta Ligyiját. Klim rádöbbent, hogy Varvara nem szereti a barátnőjét. Csodálkozott rajta, hogy eddig milyen ügyesen titkolta ellenszenvét, és Klim szemében ez a csodálkozás kissé növelte a zöld szemű lány értékét. Azután Varvarának eszébe jutott, hogy mégis mostohaapjáról kell beszélnie. Kijelentette, hogy a Hriszanf bácsihoz hasonló emberek ideje már lejárt ugyan, de mégis van bennük sajátos szépség.

Klim egyre izgatottabban fészkelődött. Tudta, illendőbb

és tapintatosabb volna Ligyijával szemben, ha most az utcákat róná, és őt keresné, mintsem hogy itt üldögéljen és teázzon. De elmenni is restellt.

Már sötét volt, amikor berontott Ligyija. Makarov pedig karonfogva vezette Gyiomidovot. Szamginnak úgy rémlett, hogy a szobában megremegnek a bútorok, és még a menynyezet is megroskad. Gyiomidov bicegve lépkedett, bal keze, Makarov sapkájába bugyolálva, egy nyakába akasztott rongydarabon csüngött. Elváltozott hangon, zihálva beszélt:

— Hiszen én tudtam, én nem akartam . . .

Szőke haja csomósan tapadt a fejére, akár a gyapjú, egyik szeme alatt daganat sötétlett, a másik pedig zavarosan tágra meredt, ijesztően kidülledt. Ruhája cafatokban lógott, nadrágszára kihasadt, és a lyukon át reszkető térde látszott. Ez a piszkos bőrrel borított, reszkető kerek csont undorító látvány volt.

Makarov vigyázva leültette az ajtó előtti székre, ez volt Gyiomidov szokásos helye ebben a szobában. A kellékessegéd megvetette táncoló lábát a padlón, lesöpörte a port a fejéről, és rekedten üvöltötte:

— Megmondtam: szét kell vágni, szét kell aprítani őket, hogy ne tiporják egymást . . . Ó, istenem!

— Nos, kérem, mit tegyünk? — kérdezte Makarov élesen Ligyijától. — Forró víz, fehérnemű szükséges. Kórházba kellett volna vinni, nem ide hozni . . .

— Hallgasson! Vagy menjen el — kiáltotta Ligyija, és kiszaladt a konyhába. Dühös kiáltása arra késztette Varvarát, hogy ő is feljajduljon, mint egy eszelős parasztasszony:

— Ítéletet, átkot, büntetést érdemel . . .

Gyiomidovra nézett, és a fejéhez kapott, dülöngélt a széken, toporzékolt. Gyiomidov is kimeresztett szemmel bámult rá.

— Adjatok szabad teret mindenkinek! — ordította. — Ne merjétek akadályozni! Semmi csalétek! Nem kell cukorka! Nem kell alamizsna!

Lába újra reszketni kezdett, ütemesen dobogott a padlón, térde kibújt a lyukas nadrágból; fojtó ürülékszagot árasz-

tott. Makarov megfogta a vállát, és hangosan, mogorván odaszólt Varvarának:

— Fehérneműt, törülközőt adjon... Mit ordít? Kivégzik őket, efelől nyugodt lehet.

— Mindegyiket egyenként — rikoltotta Gyiomidov. Két szeméből szakadatlanul csorgott a könny.

Beszaladt Ligyija. Eltaszította Makarovot, könnyedén talpraállította Gyiomidovot, és a konyhába vezette.

— Csak nem ő maga fogja mosdatni? — kérdezte Klim. Undorral összeráncolta arcát és megremegett.

Varvara megrázta a fejét, vörösesbarna, dús haja a vállára omlott. Majd felkelt, és átsietett mostohaapja szobájába. Szamgin utána nézett, és arra gondolt, hogy előbb kellett volna kibontania a haját, nem éppen most. Makarov pedig kinyitotta az ablakot, és így dünnyögött:

— Az úton találtam rájuk. Gyiomidov csak állt és ordított. Elkergetni, szétszórni, hirdette... Ligyija meg unszolta, hogy menjen vele... „Gyűlölöm a fajtádat" kiáltotta...

Recsegő, süvítő zaj szállt a városon át, mintha nedves fa égne bősz lánggal egy óriási kályhában.

— Kíváncsi vagyok, lesz-e kivilágítás? — fontolgatta Klim.

— Bizonyára elhalasztották, mit képzelsz? — jegyezte meg mérgesen Makarov.

— Ugyan miért? — ellenkezett Klim. — Szórakoztató látvány. Ostobaság volna, ha elhalasztanák.

Makarov letelepedett az ablakpárkányra, bajuszát tépdeste, és nem felelt.

— Gyiomidov megőrült? — kérdezte Szamgin. Azt remélte, hogy igenlő választ kap.

— Aligha — felelte kisvártatva Makarov, s válaszában nem volt köszönet. — Ő olyan fajta, aki egész életében az őrültség határán van... én legalább így hiszem.

Az ajtóban megjelent Ligyija. Megtorpant, mintha megbotlott volna a küszöbön, pedig nem is volt küszöb; egyik kezével az ajtófélfába fogózott, a másikkal pedig eltakarta a szemét.

— Nem bírom — mondta támolyogva, s mintha helyet ke-

resett volna, hová roskadjon le. Blúzának ujja könyökig fel volt tűrve, nedves szoknyájáról vízcseppek hullottak a padlóra.

— Nem bírom — ismételte igen furcsa hangon, bűnbánóan és leplezetlen csodálkozással. — Menjetek, mosdassátok meg — kérte és tenyerébe temette az arcát.

— Gyere, segíts — mondta Klimnek Makarov.

A konyhában, a padlón, a nagy lavór előtt Gyiomidov ült meztelenül. Bal kezét mellére szorította a jobb karjával. Nedves hajáról csorgott a víz, és olyan volt, mintha egész teste olvadna, szétbomlana... Hófehér bőrét ürülék szennyezte be, kék foltok borították, horzsolások szaggatták. Jobb kezével tétován vizet mert és arcába, dagadt szemére csurgatta; a víz a mellére folyt, de nem mosta le róla a sötét foltokat.

— Szabad teret mindenkinek — mormogta. — El egymástól... Nem vagyok játékszer...

„Izsák — jutott váratlanul Szamgin eszébe. De nyomban helyreigazította: — Áldozati hús, a bálványnak."

Anfimjevna szakácsnő a tűzhelynél állt, és figyelte, amint a csapból kifolyó víz prüszkölve zúdul az üstbe.

— Egészen meghibbant a kölyök — mondta rosszallóan, és Gyiomidovra sandított. — Egyszerű legény, de kényes. Egy korsó vizet Lidocskára loccsantott...

Szamgin furcsa zajt hallott, mintha Makarov a fogát csikorgatta volna. Az egyetemista levette zubbonyát, Gyiomidov elé térdelt, és óvatosan, ügyesen mosdatni kezdte, mint nő a gyermeket.

Szamgin hirtelen égő felháborodást érzett: hát ezt az elcsúfított testet fogja ölelni Ligyija, vagy talán már ölelte is? Ez a gondolat nyomban kiűzte a konyhából. Besietett Varvara szobájába azzal a szándékkal, hogy megsemmisítő szavakat vág Ligyija fejéhez.

A lány az ágyon ült. Egyik karjával átölelte Varvarát, és egy metszett üvegcsét tartott az orra alá; a lámpa fénye szivárványszínűen csillogott az üvegen.

— Mi újság? — kérdezte.

— Mosdatja — felelte szárazon Klim.

— Fáj neki?

— Azt hiszem, nem.

— Varja — mondta Ligyija —, én nem értek a vigasztaláshoz. És különben is, kell-e vigasztalni? Nem tudom...

— Menjen el, Szamgin — kiáltotta Varvara, és féloldalt az ágyra roskadt.

Klim elment, egyetlen szót sem szólt Ligyijának.

„Olyan elgyötört az arca. Talán most... kigyógyul belőle."

Az utcán faggyúmécsesek lángoltak az oszlopokon, zsíros füstöt árasztottak. Szamgin úgy találta, hogy a kivilágítás szegényes, és még a fény is valahogy bizonytalan, a város zaja pedig nem eléggé ünnepi, hanem bosszús, dohogó. A Tverszkaján kicsiny csoportok verődtek össze. Az egyik csoport bőszen vitatkozott, lesz-e tűzijáték, vagy sem? Valaki hevesen bizonygatta:

— Lesz!

Egy szürke kalapos, hórihorgas ember meggyőződéssel, szigorúan jelentette ki:

— Az imperátor őfelsége nem tűri a tréfát.

Egy harmadik hang igyekezett elsimítani a nézeteltérést:

— Holnapra halasztották a tűzijátékot.

— Az imperátor őfelsége...

A fák mögül csengő kiáltás hallatszott:

— Most éppen a Nemesi Kaszinóban ropja a táncot, őfelsége, az imperátor!

Mindnyájan arra néztek. Ketten igen határozottan megindultak a hang irányában. Klim pedig odébbállt.

„Ha igaz, hogy a cár elment a bálba, akkor ez arra vall, hogy jellemes ember. Bátor ember. Igaza van Gyiomidovnak..."

Beszélgetők hangzavara közepette haladt a Sztrasztnaja tér felé, gépiesen elcsípett egy-egy mondatot. Egy helyütt valaki hetykén kiáltotta:

— Eh, gondoltam, csak nem pusztulok ott!

„Bizonyára rálépett valakire, talán éppen Marakujevra"

— fontolgatta Klim. De általában nem sokat töprengett, mint mindig, ha túl sok élmény nehezedett rá, és súlyuk nyomasztotta elméjét. Ráadásul pedig éhes volt és szomjas.

A Puskin-szobornál valaki így beszélt egy kis csoportnak:

— Gondolkozzanak csak a mi életberendezésünkről, például arról, hogyan kormányoznak minket?

Szamgin a szónokra pillantott, és göndör szakállából, a bozontos arcán fénylő mosolyból ráismert: az a közlékeny legény volt, aki mellette ült a priccsen Jakov Platonov pincéjében.

„A kő ostoba . . ."

A téren Pojarkov utolérte, úgy lépkedett, mint a daru. Szamgin kelletlenül rászólt:

— Hová megy?

Pojarkov melléje szegődött, és bágyadtan, halkan mondta:

— Reggel óta járkálok, nézelődök, hallgatózom. Próbáltam magyarázatot találni. De nem értem. Pedig egyszerű a megoldás: a mezőről tömegestül egyenest a Kreml elé kell vonulni . . . és kész! Azt hiszem, Brüsszelben történt, hogy a közönség a „Próféta"[43] előadása után a színházból kivonult . . . és megkapta az alkotmányt . . . Megadták.

Megállt egy kis vendéglő ajtaja előtt.

— Menjünk be ebbe a „bús szívek kikötőjébe" — ajánlotta. — Marakujevval gyakran járok ide . . .

Amikor Klim elmondta, mi történt Marakujevval, Pojarkov felsóhajtott:

— Rosszabbul is járhatott volna. Azt mondják, ötezren pusztultak el. Valóságos csata volt.

Pojarkov tompa hangon beszélt, arca természetellenesen megnyúlt. Szamginnak úgy rémlett, hogy ma először vette észre Pojarkov vöröses bajuszát bús, hosszú orra alatt.

„Kár, hogy az állát borotválja" — vélte Klim.

— A napokban egy kereskedő, akit tanítok, ezt mondta nekem: „Szeretnék palacsintát enni, de egyetlen ismerősöm sem akar meghalni." Megkérdeztem: „Miért kell, hogy meg-

[43] *Giacomo Meyerbeer (Jakob Liebmann Beer) német zeneszerző (1791–1864) operája.*

haljanak?" „Hát a palacsinta halotti toron a legjobb" felelte. Most bizonyára jóllakik vele . . .

Klim hideg húst evett, sörrel locsolta. Nemigen figyelt Pojarkov beszédére, amelyet elfojtott a vendéglő lármája. Mondatfoszlányok ütötték meg a fülét; egy fekete ruhás, nagy szakállú, kövér ember harsogott:

– Nem szabad a nemzeti szerencsétlenség ürügyén, suba alatt hamis pénzt forgalomba hozni . . .

— Találó megállapítás — dicsérte Pojarkov. — Nálunk jól beszélnek, de rosszul élnek. Nemrég ezt olvastam Tatyána Passzeknál: „Béke a halottak porának, akik életükben nem tettek semmit, se jót, se rosszat." Mit szól hozzá?

— Különös — felelte teli szájjal Klim.

Pojarkov hallgatott. Felhajtotta sörét, azután sóhajtva mondta:

— Nálunk meg csendes kétségbeesés uralkodik.

Marakujev jelent meg az asztalnál. Fél arcát fehér kendő borította. A kendő csomója meg fehéres füle mulatságosan ágaskodott göndör haja alól.

— Bizonyosra vettem, hogy itt talállak — mondta Pojarkovnak, és leült az asztalhoz.

Egymáshoz hajoltak és sugdolóztak.

— Zavarok? — kérdezte Szamgin. Pojarkov rásandított.

— Ugyan miben zavarhat? — dünnyögte, majd sóhajtva folytatta: — Azt mondtam neki, hogy a marxisták röplapot akarnak kiadni, mi pedig . . .

Marakujev félbeszakította a zsörtölődő beszédet:

— Szamgin, maga jól ismeri Ljutovot, ugye? Érdekes fickó. Meg a diakónus is. De úgy isznak, mint az állatok. Én majdnem délután ötig aludtam, akkor talpra állítottak, és mindjárt töltötték belém az italt! De kereket oldottam, és most a városban őgyelgek. Már kétszer bekukkantottam ide . . .

Köhögés fogta el. Összeráncolta arcát, oldalát fogta.

— Annyi port nyeltem, elég lesz egy egész életre — mondta.

Pojarkovval ellentétben, Marakujev élénk és beszédes ked-

vében volt. Körülnézelődött, mint aki az imént ébredt, és még nem eszmélt rá, hol van, majd egyes mondatokat, szavakat ragadott ki a vendéglői zsivajból, és gúnyosan vagy tűnődve anekdotába illő dolgokat mesélt az elcsípett témáról. Kissé kapatos volt, de Klim tudta, hogy csupán ezzel nem magyarázható meg szokatlan, sőt kissé ijesztő viselkedése.

„Ha annak örül, hogy életben maradt, akkor után örvendezik... Talán csak azért beszél, hogy ne kelljen gondolkoznia?"

— Fülledt itt a levegő, barátaim, menjünk ki az utcára — javasolta Marakujev.

— Én hazamegyek — mondta mogorván Pojarkov. — Nekem éppen elég ebből.

Klim nem volt álmos. Más élményekre vágyott e komor, lótással-futással teli nap után. Azt ajánlotta Marakujevnak, menjenek fel a Verébhegyre. Marakujev szótlanul bólintott.

— Tudja — mondta, amikor beültek a konflisba —, a megfulladt, széttaposott áldozatok java része az úgynevezett jobb közönségből került ki... Városi polgárok és fiatalok. Igen. Egy rendőrorvos mondta nekem, rokonom. Medikus kollégáimnak ugyanez a véleménye. Meg magam is láttam. Az életért vívott harcban az egyszerűbb emberek maradnak felül. Akik ösztönösen cselekszenek...

Mormogott még valamit, de az ócska, rozoga kocsi recsegése-ropogása közepette nemigen hallatszott. Félrefordulva köhécselt, az orrát fújta. Amikor pedig kiértek a városból, ezt javasolta:

— Ne menjünk gyalog?

Fent, a fekete dombokon, vendéglők csipkés fényei csillogtak; hátul pedig rózsás-sárga pír lebegett a láthatatlan földön elterülő város tömege fölött. Klimnek hirtelen eszébe jutott, hogy Pojarkovnak nem beszélt Hriszanf bácsiról és Gyiomidovról. Ez nagyon bosszantotta: hogyan felejthette el? De nyomban ráeszmélt, hogy Marakujev sem kérdezősködik Hriszanf bácsiról, noha maga mondta: látta a tömeg-

ben. Szamgin hatásos szavakat keresett, de nem talált, és csak ennyit mondott:

— Hriszanf bácsit agyontaposták, Gyiomidovot pedig megnyomorították, és úgy látszik, teljesen megőrült.

— Csak nem? — kiáltott fel halkan Marakujev. Megállt, és néhány másodpercig szótlanul nézett Klim arcába, s ijedten pislogott.

— És meg... meghalt?

Klim bólintott. Marakujev pedig letért az útról, megállt egy fa alatt, és a törzséhez támaszkodott.

— Nem megyek tovább.

— Rosszul van? — kérdezte Klim.

— Ne csodálkozzék. Ne nevessen — válaszolta fojtott hangon, lihegve Pjotr Marakujev. — Az idegeim, tudja. Oly sok mindent láttam... Megmagyarázhatatlan! Micsoda cinizmus! Gyalázat...

Klimnek úgy rémlett, hogy a vidám egyetemista lába rogyadozik, ezért könyökénél fogva támogatta. Marakujev azonban hirtelen mozdulattal letépte az arcáról a kötést, és dörzsölni kezdte vele homlokát, halántékát, arcát, a szemét bökdöste.

— No hát! Hisz mind a ketten csecsemők! — kiáltott fel.

„Sír. Sír" — ismételgette magában Klim. És váratlan s érthetetlen volt, és annyira elcsodálkozott, hogy nem jött szó a nyelvére. Ez a lelkes handabandázó, fáradhatatlan vitatkozó és tréfacsináló, ez az erős, szép legény, aki szilaj falusi harmonikáshoz hasonlított, úgy zokogott, mint egy nő, az útmenti árok szélén, egy ágas-bogas fa alatt. Nem törődött vele, hogy fekete ruhás, cigarettázó emberek végtelen áradata vonul el mellette, és mindenki őt figyeli. Egy bozontos ember megállt egy pillanatra, mivel rákényszerítette a szükség; szemügyre vette Marakujevot, és vidáman kiáltotta:

— Forróba harapott az egyetemista, a könnye is kicsordult! Hej, én is közel vagyok hozzá...

— Tudom, hogy a bőgés nevetséges — dünnyögte Marakujev.

A közelben rakéta szökött fel sisteregve, és nagy robajjal pukkant szét, elfojtva a gyerekek örömrivalgását. Azután bengálitűz lobbant fel. Visszfénye szétáradt, Marakujev arca természetellenesen sápadtra, higanyszínűre festődött, hullazöld lett, végül pedig bíborvörösre vált, mintha lenyúzták volna a bőrét.

— Természetesen nevetséges — ismételte és sebes mozdulatokkal törölgette az arcát, mint egy nyúl. — Látja: tűzijáték, hogy örülnek a gyerekek... Senki sem érti meg, senki sem...

A kócos ember Klim mellett termett és rákacsintott.

— Nem, ők kitűnően értik, hogy a nép ostoba — mondta halkan, és göndör szakállába mosolygott, amelyet Klim ismerősnek talált. — Olyanok ezek, mint a patikusok, akik mindenféle vacakkal gyógyítanak.

Marakujev olyan hirtelen lépett oda hozzá, mintha meg akarná ütni.

— Gyógyítanak? Kit? — mondta hangosan, mintha Hriszanf bácsi ebédlőjében volna. Két-három perc múlva már hat sötét ember vette körül. Némán álltak, és gépies egyformasággal abba az irányba forgatták a fejüket, ahol a tűzörvényben a vendéglők szinte felugráltak, majd alázuhantak és eltűntek. Némelykor pedig Marakujev szájába bámultak.

— Bátran beszél — jegyezte meg valaki Klim háta mögött. Egy másik hang pedig egykedvűen jelentette ki:

— Egyetemista, mit számít neki? Menjünk.

Klim Szamgin odébbállt, mivel arra gondolt, hogy Marakujev bármelyik hallgatója galléron ragadhatja, és beviheti a rendőrségre.

Úgy érezte, erős lábon áll. Marakujev könnyei mélységes elégedettséggel töltötték el. Látta, hogy ezek a könnyek valódiak, és jól megmagyarázzák Pojarkov csüggedtségét, aki megfeledkezett szabályosan csiszolt, határozott mondatairól, megmagyarázzák Ligyija csodálkozó és bűnbánó arcát, amint a lány tenyerével eltakarja fitymáló fintorát, valamint Makarov fogcsikorgatását is. Már nem kételkedett

benne, hogy Makarov a fogát csikorgatta, okvetlenül ezt tette.

Mindez, amit az emberek váratlanul, akaratlanul árultak el, valódi igazság volt, de ismerete éppoly hasznos, mint Gyiomidov meztelen, összevert, piszkos testének szomorú látványa.

Klim gyorsan visszaindult a városba. Fürge gondolatok ösztökélték, szárnyakon röpítették:

„Én erősebb vagyok, én nem sírok az út közepén... és általában sosem sírok. Azért csikorgatják a fogukat, mert erőszakolják önmagukat. Ezért fintorognak is. Nagyon gyenge emberek. A lelke mélyén mindenki Nyehajevához hasonlít... Nyehajevizmus, ez a helyes szó!..."

A városra boruló alkonypír beragyogta a templomok aranytornyait, úgy csillogtak, akár a közönyös tűzoltók sisakjai. A házak földkupachoz hasonlítottak, óriási eke szántotta fel mindegyiket, s mély barázdákat vágott a földbe, aranyszínű lángra lelt... Szamgin úgy érezte, egy becsületes eke dolgozik benne, nyílegyenesen halad, és feltúrja sötét kétségeit és aggodalmait. Egy sétabotos ember meglökte és rákiáltott:

— Megvakult? Úgy mennek, az ördögfajzat...

A lökés és a kiáltás nem ijesztette meg, nem zavarta össze Szamgin fürgén dolgozó elméjét.

„Marakujev bizonyára összebarátkozik a göndör szakállú munkással. Micsoda ostobaság: forradalomról ábrándozni egy olyan országban, amelynek lakói ezrével tiporják össze egymást, úgy tülekednek egy zacskó olcsó cukorkáért meg mézeskalácsért... Öngyilkosok."

Ez a szó teljesen kielégítően megmagyarázta Szamginnak a katasztrófát, amelyre gondolni sem akart.

„Széttaposnák egymást, és gyönyörködnek az álrakétákban, a hamis tűzben. Igaza van Makarovnak: az emberek olyanok, mint a kaviár. Miért nem én mondtam ezt, hanem ő?... Gyiomidovnak is igaza van, ámbár ostoba: az embereknek szét kell húzniuk, akkor feltűnőbbek és érthetőbbek egymás számára. És mindegyiknek módot kell adni a párvia-

dalra. Ha szemtől szembe állnak egymással, könnyűszerrel legyőzhetők . . ."

Szamginnak tetszett a kifejezés, halkan megismételte: „Könnyűszerrel legyőzhetők . . . igen!"

Egy pillanatra kellemetlen kép támadt fel emlékezetében: a konyha közepén a részeg halász térdel, és a padlón vakon s értelmetlenül kúsznak a rákok szanaszét, a kis Klim pedig ijedten a falhoz lapul.

„A rákok: ezek a Ljutovok, a diakónusok és általában a nem normális emberek . . . a Turobojevok, Inokovok. Természetesen ugyanaz a sors vár rájuk, mint Jakov Platonovicsra, az illegális emberre . . . El kell pusztulniuk . . . Hogy is lehetne másként?"

Szamgin az efféle embereket ma különösen ellenszenvesnek érezte. Végezni kell velük. Mindegyikük külön elbírálást kíván, mindegyikben van valami fonákság, homály. Akár a bütykös fahasábok, nem simulnak olyan szorosan egymáshoz, mint ez szükséges volna ahhoz, hogy fölébük lehessen emelkedni. Igen, ezeket egyetlen, igen erős fonálra kell fűzni . . . Ez éppolyan szükséges, mint a bábuk lépéseinek ismerete a sakkjátékban. Ezután Szamgin gondolatai a „kutuzovizmus" felé siklottak. Meggyorsította lépteit; eszébe jutott, hogy nem először gondol erre, sőt mindig csak erről gondolkozik.

„Ezek a csapzott, kificamodott emberek eléggé kényelmesen éldegélnek a maguk bőrében . . . a szerepükben. Nekem is van jogom, hogy kényelmes helyem legyen az életben . . ." — fontolgatta és megújhodott, megerősödött, független embernek érezte magát.

A függetlenség és állhatatosság új érzése töltötte el másnap este is, amikor Ligyija szobájában üldögélt, és finom gúnnyal számolt be az éjszaka látottakról. Ligyija gyengélkedett, hideg rázta, izzadság gyöngyözött, csillogott barna halántékán, de mégis szorosan beburkolózott meleg, penzai gyapjúkendőjébe, s karját a vállához szorította. Sötét szeme tanácstalan, ijedt volt. Néha, szinte erőszakosan az ágyára fordította tekintetét, ahol Gyiomidov feküdt a hátán, fel-

vonta szemöldökét, és a mennyezetre bámult. Egészséges karját a feje alá tette, és ujjai görcsösen motoztak dús aranyos hajában. Hallgatott, a szája azonban nyitva volt, és úgy tetszett, mintha elgyötört arca kiabálna... Bő hálóing volt rajta, ujjai felcsúsztak a vállára, s gyűrött szárnyakhoz hasonlítottak, a nyitott gallér alól kilátszott a melle. Teste hideg, halszerű volt, a nyakán éktelenkedő mély seb pedig kopoltyúra emlékeztetett.

Megjelent Varvara, fésületlenül, papucsban, gyűrött blúzban. Komoran csillogó szemmel hallgatta Klim elbeszélését néhány percig, majd eltűnt, de ismét visszajött.

— Nem tudom, mit csináljak — mondta. — Nincs elég pénzem a temetésre...

Gyiomidov felemelte a fejét, és süvítő hangon kérdezte:

— Hát meghalok?

Hadonászva ordította:

— Nem halok meg! Menjenek el... menjenek el mind!

Varvara és Klim elment, Ligyija pedig ott maradt, és igyekezett megnyugtatni a beteget. Gyiomidov kiáltozása kihallatszott az ebédlőbe:

— Vigyenek kórházba...

— Nem hiszem, hogy megőrült — mondta hangosan Varvara. — Nem szeretem, és nem hiszek neki...

Belépett Ligyija, kezét a halántékára szorította. Szótlanul leült az ablak mellé. Klim megkérdezte: mit állapított meg az orvos. Ligyija értetlenül bámult rá, szeme gödrében kék árnyék sűrűsödött, és emiatt szeme világosabbnak látszott. Klim megismételte kérdését.

— Bordazúzódás. A karja kificamodott. De a legfontosabb: az idegmegrázkódtatás... Egész éjszaka félrebeszélt: „Ne nyomjatok össze!" Azt követelte, hogy távolabb kergessék az embereket egymástól. Mondd meg: mi ez?

— Rögeszme — felelte Klim.

A lány ismét értetlenül pillantott rá. Aztán így szólt:

— Nem erre gondolok. Nem őrá. Különben magam sem tudom, mit akarok.

— Azelőtt sem volt normális — jegyezte meg Szamgin.

— Mi itt a normális? Hogy az emberek összetiporják egymást, azután pedig harmonikáznak? A szomszédban reggelig szólt a harmonika.

Csomagokkal megrakodva belépett Makarov. Zord pillantást vetett Ligyijára:

— Aludt?

A lány rá sem nézett, nem válaszolt, hanem halk hangon folytatta:

— Az a normális, amikor nyugalom van, ugye? De hiszen az élet egyre nyugtalanabb lesz.

— A normális szervezet az egészségtelen és kellemetlen izgalmak eltávolítását követeli — dohogta mérgesen Makarov, és kivette a csomagokból a kötszert meg a vattát. — A biológia törvénye ez. Mi pedig unalmunkban, tétlenségünkben úgy örülünk az egészségtelen izgalmaknak, mint az ünnepnek. Az, hogy néhány félkegyelmű . . .

Ligyija felugrott.

— Ne merjen így beszélni előttem! — kiáltotta fojtott hangon.

— De ha nem hallja, akkor szabad?

A lány átszaladt Varvara szobájába.

— Hajlamos a hisztériára — dörmögte Makarov. — Gyere, Klim, segíts feltenni a borogatást.

Gyiomidov némán, engedelmesen forgolódott a kezük közt, Szamgin azonban észrevette, hogy a beteg üres szeme elkerüli Makarov arcát. Amikor pedig Makarov egy kanál brómot akart adni, Gyiomidov a fal felé fordította arcát.

— Nem kell. Menjenek innen.

Makarov kelletlenül unszolta; közben kinézett az ablakon, és nem vette észre, hogy a folyadék a kanálról Gyiomidov vállára csöpög.

Gyiomidov felemelte a fejét.

— Miért kínoz engem? — kérdezte és duzzadt arca eltorzult.

— Meg kell innia — mondta egykedvűen Makarov.

A beteg szemében kék szikrák villantak. Bevette az orvosságot, majd kiköpte a falra.

Makarov vagy egy percig állt előtte; felvonta vállát, meggörnyedt, ujjait ropogtatta: alig hasonlított önmagára. Azután sóhajtott, s megkérte Klimet:

— Mondd meg Ligyijának, hogy éjszaka majd én virrasztok...

Elment. Gyiomidov lehunyt szemmel feküdt, de szája tátva volt, és arcán ismét néma kiáltás tükröződött... Azt lehetett gondolni, hogy szándékosan nyitotta ki a száját, mivel tudja: ettől arca halottnak, ijesztőnek látszik. Az utcán fülsiketítő dobpergés hallatszott, sok száz katonaláb ütemes dobogása reszkettette meg a földet. Eszelősen vonított egy riadt kutya. A rendetlen szoba barátságtalan volt, fojtó alkoholszag terjengett. A félkegyelmű pedig Ligyija ágyában feküdt.

„Talán egészségesen is feküdt itt..."

Klim összerezzent: elképzelte Ligyija testét Gyiomidov furcsán fehér hideg karja közt. Felkelt és fel-alá járkált a szobában, fesztelenül dobogott. Amikor észrevette, hogy Gyiomidov feléje fordítja kékes orrát, és kinyitja a szemét, még erősebben verte a lábát a padlóhoz.

— Nem akarom, hogy ő virrasszon, inkább Ligyija... — mondta a beteg. — Nem szeretem őt...

Klim Szamgin odament hozzá. Előrenyújtotta a nyakát, fenyegetően megrázta az öklét, és halkan mondta:

— Hallgass, te... te idétlen tetű!...

Klim életében először érezte a düh mámoros gyönyörűségét. Gyönyörködött Gyiomidov ijedt arcában, kidülledt szemében és görcsösen rángatózó kezében, amellyel kihúzta a párnát a feje alól, miközben feje egyre erősebben szorította a párnát.

— Hallgass! Érted? — ismételte Klim és elment.

Ligyija az ebédlőben ült, a díványon. Kezében újságot tartott, de a padlóra bámult.

— Mit csinál?

— Félrebeszél — mondta leleményesen Klim. — Fél valakitől, tetűről, poloskáról zagyvál...

Szamgin erősnek érezte magát, mivel ráijesztett erre a hit-

vány legényre, aki mégiscsak ember. Leült hát Ligyija mellé és bátran belekezdett:

— Lida, galambocskám, hagyd ezt az egészet. Mindez csak képzelődés, nincs szükséged rá, tönkretesz.

— Pszt — suttogta a lány, felemelte a kezét, s ijedten pillantott az ajtóra. Klim pedig a lány fáradt arcába nézve, halkabban folytatta:

— Hagyd ott a beteg, romlott, színpadias embereket, térj vissza az egyszerű életbe, az egyszerű szerelemhez...

Sokáig beszélt, és maga sem értette egészen, mit is mond. Ligyija szemén látta, hogy a lány bizalommal és figyelmesen hallgatja. Sőt, szinte akaratlanul, néha még bólintott is, arcán pír gyúlt, de nyomban kialudt, néha pedig bűnbánóan lesütötte a szemét. Mindez fokozta Klim bátorságát.

— Igen, igen — suttogta Ligyija. — De halkabban beszélj! Valahogy... rendkívülinek láttam őt. De tegnap, a mocsokban... Nem tudtam, hogy gyáva. Pedig gyáva. Sajnálom de... nem az igazi. Most már tudom, hogy nem az. Nagyon szégyellem magam. Persze, hibás vagyok... tudom!

Bizonytalanul Klim vállára tette a kezét.

— Mindig tévedek. Te sem vagy olyan, amilyennek általában gondollak...

Klim át akarta ölelni. De Ligyija kitért előle. Felállt, odább rúgta az újságot, Varvara szobájának ajtajához ment és hallgatózott.

Az udvarról a nyitott ablakon kintorna bágyadt nyekergése hallatszott be. Irigykedő, gúnyos kiáltás szállt:

— Hej, megszedik most magukat a koporsókészítők!

— Bizonyára alszik — mondta halkan Ligyija, és ellépett az ajtótól.

Klim gyakorlatiasan arra terelte a szót, hogy Gyiomidovot kórházba kell szállítani.

— Te pedig, Lida, hagyd ott a színiiskolát. Hiszen úgysem tanulsz. Inkább iratkozzál be valamilyen tanfolyamra. Nem színészekre van szükségünk, hanem művelt emberekre. Hiszen látod, milyen vad országban élünk.

Kimutatott az ablakon, az udvarra, ahol a verkli lomhán új dalt nyekergett.

Ligyija tűnődve hallgatott. Búcsúzóul Szamgin ezt mondta:

— Ne felejtsd el, hogy szeretlek. Ez semmilyen kötelezettséget sem ró rád, de mély és komoly érzés.

Klim Szamgin vidáman lépkedett az utcán, és nem tért ki a szembejövők elől. Olykor egy-egy háromszínű zászló csücske súrolta a sapkáját. Mindenütt ünnepi zsivaj volt: az emberek megszokták, hogy hamar elfelejtsék felebarátaik szerencsétlenségét. Szamgin elnézte élénk, ujjongó arcukat, ünneplő ruhájukat, és csak még jobban megvetette az embereket.

„Valamennyire mégiscsak indokolt Gyiomidov állati rémülete az emberektől . . ."

Egy néptelen, szűk mellékutcába érve, az jutott eszébe, hogy igen nyugodtan és egyszerűen lehetne élni Ligyijával és Preiss nézeteivel is.

Nemsokára azonban Preiss a pétervári szövőmunkások sztrájkjáról számolt be Klimnek. Olyan büszkén beszélt róla, mintha ő maga szervezte volna, és olyan elragadtatással, mintha személyes boldogságáról volna szó.

— Hallott már valamit a „Harci szövetség"-ről? Hát ez az ő műve. Új korszak kezdődik, Szamgin, meglátja!

Bársonyos szemével nyájasan Klim arcába pillantott.

— Maga pedig még most is a célhoz vezető utak hosszúságát tanulmányozza? Higgye el, az az út, amelyen a munkásosztály halad: a legrövidebb. A legnehezebb, de a legrövidebb. Amennyire én ismerem magát, maga nem idealista, és ez a maga útja: nehéz, de egyenes!

Szamginnak úgy rémlett, hogy Preiss szavai — noha mindig helyes és tiszta oroszsággal beszélt — ez alkalommal idegenesen csengenek, örömében pedig egy más fajhoz tartozó sértődött ember gyűlölsége csendül ki: olyan emberé, aki bosszúvágyóan bajt és szerencsétlenséget kíván Oroszországnak.

Mindig úgy esett, hogy Preiss után Marakujevba ütközött.

Ez a két ember mintha körökben haladt volna az életen át, mindegyik a maga mondatai körében forgott, nyolcasokat írva le, de valamelyik pontban mindig találkoztak. Ez kissé gyanús volt, és azt a feltevést keltette, hogy Marakujev és Preiss szócsatái tüntető jellegűek, csupán játék mások oktatására és elcsábítására. Pojarkov pedig hallgatagabb lett, kevesebbet vitatkozott, ritkábban gitározott és szinte megsoványodott, megnyúlt. Valószínűleg az volt ennek az oka, hogy Marakujev feltűnően legyeskedett Varvara körül.

Varvara mostohaapjának temetésén Marakujev vezette karonfogva a lányt a sírok között. Fejét vállához hajtotta, és súgott valamit. Varvara körülnézett és fejét rázogatta, mint az éhes ló, és komor, fenyegető fintor fagyott arcára.

Otthon Marakujev Varvara mellett ült a teázó asztalnál, a lány kedvenc lekvárját ette, Kravcsinszkij-Sztyepnyak „Oroszország a föld alatt" című, agyonolvasott könyvét csapkodta a tenyerével, és hetykén magyarázta:

— Száz meg száz hősre van szükségünk, hogy harcra mozgósíthassuk a népet a szabadságért.

Szamgin irigyelte Marakujevtól azt a képességét, hogy lelkesen tud beszélni. Ámbár úgy rémlett, hogy ez az ember mindig ugyanazt a rossz verset mondja el prózában. Varvara szótlanul hallgatta, fogát erősen összeszorította, zöldes szeme pedig úgy meredt a szamovár réztestére, mintha valaki ülne a szamovárban, és gyönyörködne benne.

Nagyon kellemetlen volt látni, hogy Ligyija milyen figyelemmel hallgatja Marakujevot. Az asztalra könyökölt, tenyerét halántékára tapasztotta, és fürkésző tekintettel nézte az egyetemista kerek arcát, mintha könyvben olvasna. Klim attól félt, hogy ez a könyv a kelleténél jobban érdekli a lányt. Ligyija néha még a száját is kissé eltátotta, amikor Szofja Perovszkajáról, Vera Fignerről[44] volt szó; kivillant apró fogainak csíkja, és arca ilyenkor mohónak, néha pedig butának látszott.

„Hősnők nevelése" — gondolta Klim, és szükségesnek tar-

[41] *Orosz forradalmárnők*

totta, hogy olykor néhány hideg szóval lehűtse Marakujev lángoló áradozását.

— A Makkabeusok elpusztultak, de nem győztek, nekünk azonban győznünk kell . . .

Ez azonban egy csöppet sem hűtötte le Marakujevot. Ellenkezőleg, még jobban heveskedett.

— Igen, győzni! — kiáltotta. — De milyen harcban? Abban, amelyik a garasért folyik? Azért, hogy az embereknek tele legyen a hasuk, igen?

A lányokra nézett, fenyegető kézmozdulattal Klimre mutatott, és sziporkázva ömlött belőle a szó, akár a tűzijáték.

— Ő azok közül való, akik azt hiszik, hogy csak az éhség kormányozza a világot, csupán a falat kenyérért vívott harc törvénye uralkodik rajtunk, és nincs helye a szeretetnek. A materialisták nem értik meg az önzetlen hőstett szépségét, kigúnyolják Don Quijote szent őrültségét, nevetnek Prométheusz vakmerőségén, mely megszépíti a világot.

Marakujev lírai tenorja ingerkedőn fuvolázott, amikor Fra Dolcino, Husz János, Masaniello nevét ejtette ki.

— Hérosztratoszról se feledkezzék meg — mondta mérgesen Szamgin.

Önmaga számára is váratlanul mondta ezt, ilyesmi gyakran megesett vele. Elcsodálkozott magán, és többé nem figyelt ellenfele felháborodott kiáltozására.

„Hátha a hérosztratoszi dicsőség nem is áll olyan távol e dicső őrültektől — tűnődött. — Talán sokan csak azért rombolnak templomokat, hogy a romok majd az ő nevüket hirdessék? Persze, olyanok is akadnak, akik azért rombolják le a templomokat, hogy mint Krisztus, három nap alatt felépítsék. De ez nem fog sikerülni."

— Nem hallotta, hogyan beszélt, és mit mondott az a munkás, akivel találkoztunk? Emlékszik? — harsogta Marakujev.

— Emlékszem — mondta Klim —, akkor volt, amikor maga . . .

Marakujev fülig pirult, felugrott a székről.

— Igen, akkor! Amikor sírtam, igen! Talán azt gondolja, hogy szégyellem ezeket a könnyeket? Téved.

— Mit tegyek? — ellenkezett vállat vonva Klim. — Én nem fitogtatom a gondolataimat...

Egy ideig még pöröltek, azután, a lányok békítő szavaira, elhallgattak. Marakujev és Varvara elment, Klim pedig megkérdezte Ligyijától:

— Mi az, Varvara talán Perovszkaja szerepét akarja játszani?

— Ne mérgelődj — mondta Ligyija, és tűnődve kinézett az ablakon. — Marakujevnak igaza van: hősökre van szükség, hogy élni lehessen. Ezt még Konsztantyin is megérti. Nemrég ezt mondta: „Csak akkor kristályosodik ki valami, ha megvan hozzá a kristályalap." Tehát még a sónak is hősre van szüksége.

— Ő még most is szeret téged — mondta Klim, és odalépett a lányhoz.

— Nem tudom, miért? Ő olyan... egyáltalán nem erre való... Nem, ne nyúlj hozzám — mondta, amikor Klim át akarta ölelni. — Ne nyúlj hozzám. Úgy sajnálom Konsztantyint, hogy néha gyűlölöm azért, mert csak szánalmat kelt bennem.

Ligyija a tükörhöz ment, rejtélyes pillantással nézegette az arcát, s halkan folytatta:

— A szerelem is hősiességet követel. Én pedig nem tudok hősnő lenni. Varvara tud. Számára a szerelem is színház. Mintha valaki, egy láthatatlan néző nyugodtan gyönyörködne benne, hogy milyen gyötrelmesen szeretnek az emberek, mennyire akarnak szeretni... Marakujev azt mondja, hogy ez a néző a természet. Én nem értem... Azt hiszem, ő sem ért semmit, csak azt, hogy szeretni kell.

Klim már nem vágyakozott megérinteni a lány testét. Ez nagyon nyugtalanította.

Még korán volt, nemrég nyugodott le a nap, és a templomok tornyain nem hunyt ki a vöröses visszfény. Északról esőfelhő közeledett, mennydörgés hallatszott: mintha a házak bádogtetőin egy puha mancsú medve járna lomhán.

— Tudod — hallotta Klim —, én már régóta nem hiszek istenben. De valahányszor bánt valami, vagy rosszat látok, eszembe jut. Nem furcsa? Magam sem tudom: mi lesz velem?

Klim erről a témáról egyáltalán nem tudott beszélni. De mégis megszólalt, és a lehető legnagyobb meggyőződéssel mondta:

— Korunk egyszerű, bátor munkát kíván, az ország kulturális gyarapodása érdekében . . .

Megállt, mert látta, hogy a lány tarkójára kulcsolt kézzel, mosolyogva néz rá.

A Ligyija sötét szemében csillogó mosoly zavarba ejtette, már rég nem érzett ilyen zavart.

— Miért nézel így? — mormogta. A lány nagyon nyugodtan felelt:

— Azt gondolom, magad sem hiszed, amit mondasz.

— De miért?

Ligyija nem válaszolt.

— Eső lesz. Felhőszakadás — mondta egy perc múlva.

Klim kitalálta, hogy el kell mennie. Harmadnap, amikor Ligyijához tartott, a körúton Varvarával találkozott. A lány fehér szoknyát, rózsaszín blúzt, pirostollas kalapot viselt.

— Hozzánk készül? — kérdezte, és szemében gúnyos szikra villant. — Én meg Szokolnyikiba megyek. Elkísér? Lida? Hiszen tegnap hazautazott, hát nem tudja?

— Már? — kérdezte Szamgin, ügyesen leplezve zavarát és bosszúságát. — Holnap akart utazni.

— Én azt hiszem, hogy egyáltalán nem akart elutazni, de megunta Gyiomidovot a leveleivel, meg a panaszaival együtt.

Klim nemigen hallotta a lány csicsergését: a bekanyarodó villamosok kerekeinek zörgése és csikorgása elfojtotta szavait.

— Maga is bizonyára nemsokára elutazik?

— Igen, holnapután.

— Eljön búcsúzni?

— Természetesen — mondta Klim, és ezt gondolta: „Tőled legszívesebben örökre elbúcsúznék, te buta maskara."

Valóban ideje volt már, hogy hazamenjen. Anyja szokatlanul hosszú levelet írt: óvatosan dicsérte Jelizaveta Szpivak szakértelmét és energiáját, s közölte, hogy Varavkának nagyon sok a dolga a lapalapítással. Levele végén pedig megint csak panaszkodott:

„A háztartás gondja is rám szakadt, mióta Tánya Kulikova meghalt. Váratlanul történt és teljesen megmagyarázhatatlanul. Üvegtárgy törik el néha így, senki sem tudja, miért, pedig hozzá sem nyúlnak. Gyónni és áldozni nem volt hajlandó. Az ilyen emberekben, mint ő, az előítéletek nagyon mélyen gyökereznek. Az istentagadást én előítéletnek tartom."

Klim előtt feltámadt Tánya Kulikova színtelen alakja: egész életében engedelmesen szolgált idegen embereket, és sosem panaszkodott, sosem kívánt semmit. Kissé szomorúan gondolt rá, erre a különös lényre, aki nem bölcselkedett, nem ékesítette magát szavakkal, hanem csupán önzetlenül fáradozott, hogy kellemessé tegye mások életét.

„Ez a keresztényi természet — gondolta. — Az eszményien keresztényi természet."

De nyomban ráeszmélt, hogy nem szabad megelégednie ezzel a sírfelirattal. Hiszen az állatok — például a kutyák — szintén önfeláldozóan szolgálják az embereket. A Tányához hasonló emberek természetesebben hasznosabbak, mint azok, akik mocskos pincében hirdetik, hogy a kő meg a fa ostoba, és szükségesebbek, mint a féleszű Gyiomidovok, de...

Nem tudta befejezni gondolatát, mivel a folyosón felhangzott a szomszéd szoba lakójának súlyos lépte, szöszmötölése és zsörtölődése. A szomszéd harminc év körüli, fekete szemű, zömök ember volt. Mindig fekete ruhát viselt, arca kékes, sűrű, fekete bajusza rövidre nyírt, feltűnően vastag ajka pedig élénkpiros volt. „Fa-fúvós virtuóznak" nevezte magát, Szamgin azonban sohasem hallotta, hogy klarinéton, oboán vagy fagotton játszott volna. A fekete ember titokzatos éjszakai életet élt; délig aludt, estig a kártyát

csapkodta az asztalhoz, és zsörtölődve, halkan mindig ugyanazt a románcot énekelte:

Minek jár utánam
S keres mindenütt?

Esténként pedig szemébe húzta keménykalapját, és kezében vastag bottal elhagyta a házat. Valahányszor Szamgin találkozott vele a folyosón vagy az utcán, mindig arra gondolt, hogy ilyenek lehetnek a titkosrendőrség ügynökei és a hamiskártyások.

Most pedig Klim az ajtónyíláson kipillantott a folyosóra, és észrevette, hogy a fekete ember a szobájába tuszkolja a háziasszony gömbölyded kicsiny nővérét, belökdösi mint párnát a bőröndbe, és orrán át dohogja:

— Minek fut maga előlem, mi? Miért fut előlem?

Klim Szamgin tiltakozón becsapta az ajtót. Gúnyos mosollyal leült ágyára. Hirtelen szerencsés ötlet villant át agyán, s melegséggel töltötte el szívét:

— Miért futsz előlem? — ismételte a „fa-fúvós virtuóz" meggyőző szavait.

Harmadnap azzal a szilárd meggyőződéssel utazott haza, hogy olyan ostobán viselkedett Ligyijával, mint egy gimnazista.

„A szerelem tetteket követel."

Ligyija kétségtelenül elfutott előle, csak ezzel magyarázható hirtelen elutazása.

„Néha az élet éppen a kellő időben sugall jó ötleteket."

Anyja sietve, kedvesen üdvözölte. Majd nyomban kikocsizott az elegánsan felöltözött Jelizaveta Szpivakkal. Megmagyarázta, hogy a kormányzóhoz mennek: meg akarják hívni az iskola megnyitása alkalmából tartandó istentiszteletre.

Az ebédlőben Varavka reggelizett. Aranydíszítésű, kék kínai köntöst, lila tatár tübetejkát viselt. Szakállát babrálta, és gondterhesen hümmögött.

— Szélsőségek háromszögében élünk — mondta.

Szemközt vele egy éltes korú, kopaszodó ember trónolt

az asztalra könyökölve. Nagy arca volt, puha orrán igen erős szemüveg, szürke kabátot és különleges mintájú színes inget viselt, nyakkendő helyett pedig fekete zsinórt. Elmélyülten evett és hallgatott. Varavka bemutatta: hosszú, kettős vezetékneve volt.

— A szerkesztőnk — tette hozzá.

És folytatta; szájából, mint mindig, könnyen ömlött a szó.

— A háromszög oldalai: az államgépezet, az újjáéledő narodnyikság és a marxizmus felfogása a munkáskérdésről...

— Teljesen egyetértek vele — mondta a szerkesztő, és lehajtotta a fejét. A zsinór bojtjai kiugrottak mellénye alól, és a tányér fölé lógtak. A szerkesztő tompe, vörös ujjaival sietve visszadugta őket.

Nagyon érdekesen és roppant óvatosan evett. Figyelmesen ügyelt rá, hogy a hideg hús- és sonkaszeletkék egyformák legyenek, gondosan levagdosta kiálló részeiket, majd mindkét darabkát villájára szúrta, és mielőtt szájába tette, széles, lapos fogai közé, a villát pápaszeme elé emelte, és vizsga szemmel mustrálta a felemás falatot. Még az uborkát is nagy óvatossággal fogyasztotta, akár a halat, mintha csontot találhatna benne. Lassan rágcsált; szürke oldalszakálla égnek állt, szabályosan nyírt, tömött, rövid szakálla hullámzott. Erős, megbízható embernek látszott, aki mindent ugyanolyan óvatosan és biztonsággal szokott és tud végezni, mint ahogyan eszik.

Varavka bíborszínű arcából vidáman csillogott apró medveszeme: nyájasan nézegette a szerkesztő magas, sima homlokát, komolyan fénylő tar feje búbját, sűrű, szürke, mozdulatlan szemöldökét.

Klimnek úgy rémlett, hogy a szerkesztő terjedelmes arcán a legjellegzetesebb sértődötten lebiggyedt, lilás színű alsó ajka. Ez a különös ajak szeszélyessé tette plüss-szerű arcát: ilyen sértődötten lebiggyedt ajakkal üldögélnek a felnőttek közt a gyerekek, amikor szentül hiszik, hogy igazságtalanul büntették meg őket. A szerkesztő lassan, igen érthetően beszélt, kissé dadogott, és a magánhangzók elé mintha hiányjelet tett volna:

— T'ehát: „R'usszk'-ije V'edomosztyi" l'esz a címe, de az akadémizmusuk nélkül, és mint ön említette, a lehető legélénkebb figyelmet tanúsítja a vidék kulturális szükségletei iránt?

— Úgy van, úgy van! — helyeselt Varavka, és a levegőt szimatolta.

Valahol a közelben fülsiketítő robaj és recsegés hallatszott: mintha ágyúból faházra lőttek volna. A szerkesztő rosszallón kinézett az ablakon és közölte:

— Nagyon esős ez az idei nyár.

Klim felkelt, és becsukta az ablakot. A zápor vadul csapkodta az üveget. A nedves zajban ütemesen csengtek a szerkesztő szavai:

— A tárcaírónk, Robinson, tapasztalt ember, jól ismerik. Irodalomkritikusra is szükségünk van, olyanra, aki józanul gondolkozik. Harcolnunk kell a modern irodalom beteges irányzatai ellen. Ilyen munkatársat azonban nem ismerek.

Varavka Klimre kacsintott és megkérdezte:

— Nos, Klim?

Szamgin némán vállat vont. Úgy rémlett, a szerkesztő ajka még sértődöttebben biggyedt le, mint azelőtt.

Felszolgálták a kávét. A mennydörgés robaján és az eső mérges csapkodásán zongora hangjai törtek át: odafönt játszott valaki.

— No, próbáld meg! — unszolta Varavka.

— Gondolkozom rajta — felelte halkan Klim. Az egész már nem volt érdekes, sem fontos: sem Varavka, sem a szerkesztő, sem az eső meg a mennydörgés. Valamilyen erő felemelte, s fölfelé vonzotta, az emeletre. Amikor kiment az előszobába, sápadt, rideg és mérges arc nézett vissza rá a tükörből. Klim levette szemüvegét, tenyerével erősen megdörzsölte arcát, s úgy találta, hogy arca szelídebb, líraibb lett.

Ligyija a zongoránál ült, „Solveig dalá"-t játszotta.

— Ó, hát megjöttél? — mondta és kezét nyújtotta. Mosolygott, fehér ruhájában furcsán kicsiny volt. Szamgin érezte, hogy a lány keze természetellenesen forró és reszket, sö-

tét szeme nyájasan pillant rá. Blúzának gallérja nyitva volt, és látni lehetett napbarnította mellét.

— Viharban különösen izgató a zene — kezdte Ligyija, és nem vonta el a kezét. Mondott még valamit, de Klim nem hallotta. Szokatlanul könnyedén felemelte a lányt a székről, és magához ölelte.

— Miért utaztál el olyan hirtelen? — kérdezte tompa hangon, szigorúan.

Valami mást akart kérdezni, de nem találta meg a szavakat. Vakon cselekedett, mintha sűrű sötétben tapogatózna. Ligyija hátrahőkölt, ő pedig még erősebben magához ölelte; a vállát, a mellét csókolgatta.

— Engedj el — mondta a lány, és eltaszította kezével, térdével. — Engedj el, nem hallod . . .

Kitépte magát. Klim megtántorodott, leült a zongorához, és a billentyűk fölé hajolt. Hullámzó remegés rázta testét. Úgy érezte, nyomban elájul. Ligyija valahol messze mögötte volt, Klim hallotta felháborodott hangját, ujjai kopogását az asztalon.

„Őrülten szeretem — igyekezett meggyőzni önmagát. — Őrülten" — bizonygatta, mintha vitatkozna valakivel.

Azután a lány könnyű kezét érezte a fején, izgatott hangját hallotta:

— Mi lelt?

— Nem tudom — felelte Klim. Újra átfonta a lány derekát, és arcát csípőjéhez szorította.

— Ó, istenem — mondta halkan Ligyija, és már nem igyekezett kiszabadulni, sőt mintha erősebben hozzá simult volna, noha ez lehetetlen volt.

— Mi lesz, Lida? — kérdezte Klim.

A lány óvatosan lefeszítette az ölelő karokat és ellépett. Szamgin mámoros tekintettel kísérte el, mintha ködben lebegett volna. Anyja egykori szobájában Ligyija megállt, lecsüngette karját, és lehajtotta fejét, mintha imádkozna. Az eső egyre bőszebben verdeste az ablakokat, cuppogva csorgott a víz az ereszcsatornában.

— Menj el, kérlek — mondta Ligyija. Szamgin felkelt, és

feléje indult. Úgy rémlett, a lány nem is őt kéri, hogy távozzon. — Kérlek: menj hát!

Az, ami ezután történt, könnyed és egyszerű volt, s csodálatosan rövid ideig tartott, szinte néhány pillanatig. Szamgin az ablaknál állva, álmélkodva emlékezett vissza a jelenetre: karjába emelte Lidát, a lány az ágyra dőlt, két tenyerét az ő fülére s halántékára szorította, mondott valamit, és vakító tekintettel nézett a szemébe.

Most pedig Ligyija a tükör előtt áll, ruháját, haját igazítja. Keze remeg, a tükörben visszatükröződő szeme pedig tágra mered, mozdulatlan és ijedséggel teli. Ajkát harapdálja, mintha fájdalmát akarná visszafojtani vagy könnyekkel küszködne.

— Te drága — suttogta Klim a tükörbe. Nem érzett sem örömöt, sem büszkeséget, sem azt, hogy Ligyija közelebb került hozzá; nem tudta, miként viselkedjék, mit mondjon. Látta, hogy tévedett: a lány nem ijedten néz magára, hanem kérdőn, álmélkodva. Klim odament hozzá s átölelte.

— Eressz — mondta a lány, és a gyűrött párnákat kezdte igazgatni. Klim ekkor megint az ablakhoz lépett, és a sűrű esőfüggönyön keresztül figyelte, mint reszketnek a falevelek, s ugrándoznak a szürke vízcseppek a szárnyépület bádogtetején.

„Állhatatos vagyok: akartam és elértem" — gondolta, mivel szükségét érezte, hogy megvigasztalja magát.

— Menj — mondta Ligyija, és továbbra is ugyanazzal a gondterhes és kérdő tekintettel meredt az ágyra. Szamgin szótlanul kezet csókolt és elment.

Minden másként történt, mint képzelte. Becsapottnak érezte magát.

„De mit vártam? — kérdezte. — Csak azt, hogy ez más lesz, mint amit Margaritával és Nyehajevával tapasztaltam?"

Mindjárt vigasztalást is talált:

„Talán más is lesz..."

De nem sokáig tartott a vigasz. A következő percben sértő gondolata támadt:

„Mintha alamizsnát adott volna . . ."

És vagy tizedszer jutott eszébe:

„Volt itt egy fiú is? Vagy talán nem volt semmilyen fiú?"

Visszavonult szobájába, bezárta az ajtót és lefeküdt. Egészen estig heverészett, amikor pedig átment az ebédlőbe, Jelizaveta Szpivakot pillantotta meg, aki úgy járkált, mint egy őrszem; a szülés után megint karcsú és sudár lett, melle pedig telt. Kedves közömbösséggel üdvözölte Klimet, mint egy régi ismerőst, s megállapította, hogy a fiatalember erősen lefogyott. Majd tovább beszélt Vera Petrovnához, aki a szamovárnál ült:

— Tizenhét lány és tíz fiú, nekünk pedig legalább harminc növendékre van szükségünk . . .

Válláról könnyű, gyöngyszínű ruha omlott karjára, csuklójáig ért, bőre áttünedezett rajta, s úgy csillogott, mint az olaj. Az asszony sokkal szebb volt Ligyijánál, s ez bosszantotta Klimet. Bosszantotta oktató, gyakorlatias hangja, papírízű beszéde és az is, hogy noha jó tizenöt évvel fiatalabb volt Vera Petrovnánál, úgy beszélt vele, mintha ő volna öregebb.

Amikor anyja megkérdezte Klimtől, felajánlotta-e neki Varavka a lap kritika- és könyvismertetés-rovatát, Jelizaveta Szpivak meg sem várva Klim válaszát, közbeszólt:

— Emlékszik? Ez nekem is eszembe jutott. Magában minden adottság megvan ehhez a szerephez: jó ízlés és kritikai elme, melyet óvatos ítélőképesség tompít.

Nyájasan és komolyan mondta ezt, de Klim mégis úgy érezte, gúny csendül ki belőle.

— Igen, igen — helyeselt bólogatva anyja, és nyelve végével nyalogatta vértelen ajkát. Klim pedig Jelizaveta Szpivak megfiatalodott arcát nézte, s ezt gondolta:

„Mit akar tőlem? És anya vajon miért barátkozott össze vele?"

Napfény rózsás áradata ömlött be az ablakon. Jelizaveta lehunyta a szemét, hátravetette a fejét, és mosolyogva hallgatott. Ligyija zongorajátéka szűrődött be a szobába. Klim is hallgatott, s kinézett az ablakon, a füstös-vörös felhőkre.

Minden homályos volt, kivéve egyet: feleségül kell vennie Ligyiját.

— Azt hiszem, elsiettem a dolgot — mondta hirtelen önmagának, mivel ráeszmélt, hogy házassági szándéka kissé kényszerű. Kis híján beismerte:

„Tévedtem."

Mondhatta volna ezt, mert már nem érezte magában azt a vonzalmat Ligyija iránt, amely oly sokáig és ha nem is erősen, de olyan makacsul hevítette szívét.

Ligyija nem jött teázni, a vacsoránál sem jelent meg. Szamgin két napig otthon ült, és feszülten várta, hogy Ligyija most, mindjárt a következő percben belép, vagy magához hívja. Ahhoz nem volt bátorsága, hogy maga menjen hozzá, és ürügy is akadt erre: Ligyija bejelentette, hogy gyengélkedik, és az ebédet és a vacsorát a szobájába vitette.

— Ez a gyengélkedés valószínűleg a szokásos embergyűlölet-roham — mondta sóhajtva az anya.

— Különös jellemeket figyelek meg a mai ifjúság között — jegyezte meg, miközben cukrot hintett az eperre. — Mi egyszerűbben, vidámabban éltünk. Azok, akik közülünk a forradalmat választották, versekkel indultak el, nem pedig számokkal...

— Nos, kedvesem, a számok nem hitványabbak a verseknél — dünnyögte Varavka. — Versekkel nem sokra mégy...

Kortyolt borospoharából, összehúzta a szemét, száját öblögette, majd lenyelte a bort.

— A mai ifjúság valóban... kissé savanyú! — folytatta némi gondolkodás után. — A szárnyépületben lakó muzsikusokhoz eljár ez a te ismerősöd, Klim... hogy is hívják?

— Inokov.

— Igen. Furcsa legény. Még sosem láttam ilyen embert, aki ennyire idegen mindennel és mindenkivel szemben. Olyan, mint egy külföldi.

Fürkészőn pillantott Klimre, szemében csípős mosoly bujkált.

— Hát te nem érzed magad külföldinek?

— Egy olyan államban, ahol olyasmi lehetséges, mint ami

a Hodinkán történt... — kezdte Klim; mérges volt, mivel unta anyját és Varavkát.

Ebben a pillanatban megjelent Ligyija. Furcsa aranyszínű köntöst viselt, amely Gabriel Rossetti festményei nőalakjainak öltözetére emlékeztette Klimet. Szokatlanul élénk hangulatban volt, gúnyolódott gyengélkedésén, apjához törleszkedett. Szíves-örömest elmesélte Vera Petrovnának, hogy a köntöst Alina küldte Párizsból. Élénksége gyanús volt Klim szemében, és csak fokozta a legutóbbi két nap feszült várakozását. Azt várta, hogy Ligyija valami szokatlan, sőt esetleg botrányos dolgot mond vagy tesz. A lány azonban — mint mindig — jóformán alig törődött vele, és csak szobájába menet súgta oda:

— Ne zárd be az ajtódat.

Klimet megalázta az a tudat, hogy megijedt a lány suttogásától. Annyira megijedt, hogy belereszketett a lába, sőt meg is tántorodott, mintha ütés érte volna. Bizonyos volt benne, hogy az éjszaka valamilyen drámai fejlemény játszódik le közte és Ligyija között, és ez végzetes hatással lesz rá. Ezzel a meggyőződéssel ment szobájába, s úgy érezte magát, mint akit kínpadra ítéltek.

Ligyija sokáig váratott magára, majdnem hajnalig. Az éjszaka eleinte világos volt, de fülledt, a nyitott ablakon hullámokban tört be a kertből a föld, a fű és a virágok nyirkos szaga. Aztán lement a hold, a levegő pedig még nyirkosabb lett, sötétkék homály borult rá. Klim Szamgin félmeztelenül üldögélt az ablaknál, és figyelt a csendre, megremegett az éjszaka érthetetlen neszeire. Néhányszor reménykedve mondta magának:

„Nem jön. Meggondolta magát."

De Ligyija eljött. Amikor nesztelenül kinyílt az ajtó, és egy fehér alak jelent meg a küszöbön, Klim felkelt, s elébe indult. De dühös suttogás ütötte meg a fülét:

— Csukd be az ablakot, csukd be!

A szoba áthatolhatatlan sötétséggel telt meg, és Ligyija elveszett benne. Szamgin kinyújtotta a kezét, úgy kereste a lányt. De nem találta, és gyufát gyújtott.

— Nem kell! Ne merd! Nem kell világosság — hallotta.

Észrevette, hogy Ligyija az ágyon ül, sietve kibújik köpenyéből, behajlított karja meg-megvillan. Klim odament hozzá, és térdre ereszkedett.

— Hamar, hamar — suttogta a lány.

A sötétség leple alatt őrülten, szemérmetlenül viselkedett. Harapdálta Klim vállát, nyöszörgött, és zihálva követelte:

— Meg akarom ismerni . . . megismerni . . .

Felszította Klim érzékiségét, akár egy tapasztalt nő: mohóbb volt, mint az üzletszerű és gépiesen ügyes Margarita, vadabb volt, mint az éhes, erőtlen Nyehajeva. Néha Klim úgy érezte, hogy már-már elveszíti eszméletét, és talán a szívverése is megáll. Néha már úgy rémlett, hogy a lány sír, néhány percig mintha fojtott, hangtalan zokogás rázta volna furcsán forró testét. De nem volt bizonyos benne, hogy valóban így is van, noha ezután a lány már nem suttogta többé makacsul a fülébe:

— Megismerni . . . megismerni.

Klim nem emlékezett, hogy mikor távozott Ligyija. Úgy aludt el, mint akit fejbe vertek. A következő napot is szinte álomban töltötte: hitte is és nem is, ami történt. Csak egyet értett meg: ezen az éjszakán valami rendkívülit, ismeretlent élt át, de nem azt, amire várt, és nem úgy, mint képzelte. Néhány ilyen viharos éjszaka után végképp meggyőződött erről.

Karja közt Ligyija egy percre sem feledkezett meg önmagáról. Egyetlen kedves, örömteli szót sem mondott, amelyben Nyehajeva oly gazdag volt. Ámbár Margarita durván élvezte az ölelést, mégis hála hangja csendült meg benne . . . Ligyija pedig lehunyt szemmel, fáradhatatlanul ölelt, de öröm nélkül, komoran. Mérges ránc barázdálta magas homlokát, s kitért a csók elől: erősen összeszorította száját, és elfordította arcát. Amikor pedig megrebbentette hosszú pilláit, sötét szeme kellemetlenül perzselte Klimet. Mindez azonban már nem ejtette zavarba, nem hűtötte le gyönyörét, sőt minden alkalommal egyre szította. Viszont mindjobban

zavarta és bosszantotta Ligyija tolakodó kérdezősködése. Naiv kérdései eleinte csupán mulattatták, a durva, borsos középkori novellákat juttatták eszébe, és Klim nevetett rajtuk. Ez a naivság azonban fokozatosan cinikus jelleget öltött, és Klim a lány szavai mögött valamilyen makacs vágyat érzett, hogy olyasmit tárjon fel, amit ő nem ismer, de nem is érdekli. Szerette volna azt gondolni, hogy Ligyijának ez az illetlen kíváncsisága francia olvasmányaiból fakad, és a lány hamarosan belefárad s elhallgat. Ligyija azonban nem csüggedt el, követelőn nézett a szemébe, és forró suttogással faggatta:

— Mit érzel? Nem tudsz úgy élni, hogy ne akard ezt érezni? Ugye, nem tudsz?

— Szótlanul kell szeretni — tanácsolta Klim.

— Hogy ne hazudjunk? — kérdezte a lány.

— A hallgatás nem hazugság.

— Akkor gyávaság — mondta Ligyija, és megint faggatni kezdte: — Amikor boldog vagy velem, segít-e ez téged abban, hogy teljesen megérts engem? Megváltoztam-e a szemedben?

— Természetesen — felelte Klim, és nyomban meg is bánta válaszát, mivel a lány ezt kérdezte:

— De hogyan? Mi?

Ezekre a kérdésekre Klim nem tudott felelni. Érezte, hogy ez csökkenti a lány szemében, s bosszúsan gondolta: „Talán azért faggat, hogy lealacsonyítson önmagához?"

— Hagyd abba, kérlek! — mondta már ingerülten. — Ezek a kérdések teljesen fölöslegesek. És gyerekesek.

— No és? Hiszen mi is voltunk gyerekek.

Klim Ligyijában olyasféle meddő bölcselkedést vett észre, amelyben valamikor maga is szenvedett. A lány olykor hirtelen félájult állapotba esett, és néhány percig mozdulatlanul, némán hevert. Ezekben a percekben Klim pihent, és mindinkább arra gondolt, hogy Ligyija nem normális, és tombolása csak előjátékul szolgál a beszélgetéshez. Bőszen ölelt, néha úgy látszott, hogy erőszakkal kényszeríti, kínozza önmagát. E rohamai után azonban Klim látta, hogy a lány

szeme barátságtalanul vagy kérdőn mered rá, és egyre gyakrabban vett észre gonoszul villózó szikrákat a szembogarában. Ilyenkor, hogy eloltsa ezeket a szikrákat, ő is kissé erőltetetten és tudatosan kezdte ölelni. Néha pedig kedve támadt, hogy fájdalmat okozzon a lánynak, megbosszulja ezeket a gonosz szikrákat. Kényszeredetten emlékezett vissza, hogy valamikor testetlennek, légiesnek tartotta Ligyiját. Arra gondolt, hogy éppen ezzel a lánnyal akart valamilyen különös, mély, őszinte baráti viszonyra lépni, mivel éppen ő és csakis ő segítheti hozzá, hogy megtalálja önmagát, szilárd alapra leljen. Nem a furcsa és ijesztő szerelmét kereste, hanem a barátságát. És most csalódott. Amikor pedig érzéseivel és gondolataival megpróbálja felkelteni Ligyija érdeklődését, válaszul hallgatást kap, olykor pedig gúnyos mosolyt, amely sérti és mindjárt a legelején torkára forrasztja a szót.

Úgy rémlett, hogy Ligyija maga is fél gúnyos mosolyától és szeme gonosz villanásától. Amikor Klim világosságot gyújtott, a lány rászólt:

— Oltsd el.

És a sötétben Klim suttogó szavakat hallott:

— Ez minden? Ugyanaz mindenkinek: költőknek, kocsisoknak, kutyáknak?

— Ide hallgass — mondta Klim. — Te dekadens vagy. Ez beteges vonás . . .

— De hát, Klim, nem lehetséges, hogy ez kielégít téged, ugye nem? Nem lehet, hogy emiatt pusztult el Romeo, Werther, Ortis, Júlia és Manon!

— Én nem vagyok romantikus — dünnyögte Szamgin és megismételte: — Ez degeneráltság . . .

Ligyija ekkor faggatni kezdte:

— Szánalmas vagyok, ugye? Valami hiányzik belőlem? Mondd meg, mi hiányzik belőlem?

— Egyszerűség — válaszolta Szamgin, mivel nem tudott mást felelni.

— Az az egyszerűség, ami a macskában megvan?

Klim nem merte megmondani:

„Az, ami a macskában megvan, benned túlteng."

Vadul, sőt dühödten ölelte a lányt, s gondolatban biztatta: „Sírj. Sírj."

Ligyija nyögött, de nem sírt. Klim pedig megint alig tudta elfojtani azt a vágyát, hogy megsértse, könnyekig alázza.

Egyszer, a sötétben, Ligyija makacsul arról faggatta, hogy mit érzett, amikor először lett nő az övé. Klim rövid gondolkodás után így felelt:

— Félelmet. És szégyent. Hát te? Akkor, odafönt?

— Fájdalmat és undort — válaszolta a lány. — Félni csak most féltem, amikor magam jöttem hozzád.

Hallgatott s elhúzódott Klimtől.

— Nem is félelem volt ez, hanem több. Olyan, mint a halál. Bizonyára ezt érzi az ember élete utolsó percében, amikor megszűnik a fájdalom, csak zuhan valahová... Egy ismeretlen, érthetetlen valami felé repül. — Megint hallgatott, majd tovább suttogott: — Volt egy pillanat, amikor valami meghalt, elpusztult bennem. Egy remény, magam sem tudom, milyen. Azután megvetettem magamat. Nem szánalmat éreztem. Megvetést. Ezért sírtam, emlékszel?

Klim sajnálta, hogy nem látja az arcát, és szintén sokáig hallgatott, míg néhány okos szót talált:

— Te nem vagy szerelmes, hanem csak tanulmányozod a szerelmet.

— Ölelj át. Erősebben — suttogta halkan és engedelmesen Ligyija.

Néhány napig alázatosan viselkedett, semmit sem kérdezett, sőt mintha ölelései is tartózkodóbbak lettek volna. Utána azonban megint felhangzott forró, csiklandozó suttogása a sötétben:

— De hát hidd el, hogy ez kevés az embernek!

„Mi kell hát neked?" — akarta kérdezni Klim, de türtőztette felháborodását, és nem kérdezett semmit.

Érezte, hogy „ez" teljesen elég neki, és minden rendben volna, ha Ligyija hallgatna. Ölelésétől nem csömörlött meg.

Maga is csodálkozott, hogy elég erőt talált önmagában ilyen viharos élethez. Tudta, hogy ezt az erőt Ligyija ajándékozza neki, a lány mindig furcsán forró és fáradhatatlan teste. Már-már büszke lett fiziológiai szívósságára, és arra gondolt, hogy ha elmesélné ezeket az éjszakákat Makarovnak, ez a csodabogár nem hinné el. Ezek az éjszakák valójában teljesen felemésztették. Azon törte a fejét, hogyan csillapítsa Ligyija viharos szóáradatát, miként tegye egyszerűbbé, könnyeddé a lányt. Nem gondolt semmire, csak rá, és csupán egyet akart: hogy Ligyija felejtse el ostoba kérdéseit, és ne fűszerezze bosszantó, zavaros méreggel a mézesheteit.

A lány azonban nem szelídült meg, noha szemében már ritkábban csillogott a mérges lángocska. És nem is olyan tolakodón kérdezősködött, mint azelőtt, viszont másfajta hangulata támadt. Egyszerre, hirtelen lepte meg. Éjszaka derekán félmeztelenül kiugrott az ágyból, az ablakhoz szaladt, kitárta és leült a párkányra.

— Meghűlsz, hűvös van — figyelmeztette Klim.

— Micsoda szomorúság! — mondta eléggé hangosan a lány. — Milyen szomorúak ezek az éjszakák, az álmos föld némasága, meg az ég... Úgy érzem magam, mintha gödörben... szakadékban volnék.

„No, most meg már bukott angyalnak képzeli magát" — gondolta Szamgin.

Súlyos kellemetlenség előérzete gyötörte, olykor váratlanul félelem lobbant fel benne, hogy Ligyija ráun és eltaszítja, néha pedig maga kívánta ezt. Már nemegyszer tapasztalta, hogy feléled régi félénksége Ligyijával szemben, és utána majdnem mindig le akarta torkolni, bosszút akart állni félénkségéért. Úgy érezte, elbutult, és nemigen érti, ami történik körülötte. De nem is volt könnyű megérteni annak a zűrzavarnak az értelmét, amelyet fáradhatatlanul szított és bonyolított Varavka. Majdnem minden este ismeretlen emberek töltötték meg az ebédlőt. Varavka pedig rázogatta kurta karját, őszbe csavarodó szakállát babrálta, s így harsogott:

— Witte illetéktelen beavatkozása a szövőmunkások sztrájkjába, politikai jelleggel ruházta fel a sztrájkot. A kormány szinte meg akarja győzni a munkásokat arról, hogy az osztályharc tény, nem pedig a szocialisták kitalálása. Értik?

A szerkesztő szótlanul bólogatott simára csiszolt fejével, lila ajka pedig még sértődöttebben csüngött le.

Egy bársonykabátos, dús csokornyakkendős ember pedig, akinek nagy karvalyorra volt, és sárga arcán tüdővészes foltok piroslottak, halkan dünnyögte:

— Az osztályharc nem utópia, ha az egyik embernek saját háza van, a másiknak pedig csak tüdőbaja.

Amikor bemutatkozott Klimnek, odanyújtotta izzadt kezét, rámeredt lázas szemével s megkérdezte:

— Narokov, Robinson, hallott rólam?

Nyughatatlan ember volt. Minduntalan villámgyorsan felugrált, homlokát ráncolva nézegette fekete óráját, gyér szakállát csavargatta, és szuvas fogai közé dugta. Lehunyta a szemét, fájdalmasan gúnyos mosolyra fintorította arcát, és szélesen kitágította orrcimpáit, mintha kellemetlen szagot akarna elűzni. Amikor másodszor találkozott Klimmel, közölte vele, hogy Robinson tárcái miatt egy újságot betiltottak, egy másiknak három hónapra felfüggesztették a megjelenését, több lap pedig „figyelmeztetést" kapott, és minden városban, ahol csak dolgozott, mindenkor magára haragította a kormányzót.

— Egy statisztikus barátom, aki nemrég börtönben, tífuszban halt meg, „a kormányzók ostorának" nevezett.

Nehéz volt megérteni, tréfál-e vagy komolyan beszél.

Klim nyomban felfedezett benne egy kellemetlen vonást: ez az ember mindenkit a szempilláin keresztül, gúnyosan és ellenségesen nézegetett.

Mélyen a karosszékbe süllyedve trónolt Varavka újságkiadótársa, Pavlin Szaveljevics Ragyejev, két gőzmalom tulajdonosa. Gömbölyded ember volt, tatár arcát szabályosra nyírt, rövid szakáll keretezte, domború homloka alatt nyájasan, okosan csillogott a szeme. Varavka szemlátomást na-

gyon tisztelte, és kérdőn, várakozón nézett tatár arcába. Amikor felháborodottan nyilatkozott Konsztantyin Pobedonoszcev politikai cinizmusáról, Ragyejev így felelt:

— A poloskának éppen az a szerencséje, hogy szörnyen büdös.

Ez volt az első mondat, amelyet Ragyejev szájából hallott Klim. Annál inkább csodálkozott rajta, mivel valahogy különösen csengett, és egyáltalán nem illett a malomtulajdonos tekintélyes, zömök alakjához és viasz-, illetve mézszínű, tömör, erős arcához. Hangja színtelen, gyenge volt, volgai tájszólással és kissé erőlködve beszélt, mint ahogyan huzamos betegség után beszélnek az emberek.

— Nem magáról mintázta Boborikin „Vaszilij Tyorkin"-t,[45] ezt a parlagi Szókratészt? — kérdezte fesztelenül Robinson.

— Rossz írás, ámbár van benne igazság — felelte Ragyejev, püffedt kis kezét hasára szorította, és hüvelykujjaival malmozott. — Persze hogy nem rólam, noha véleményem szerint élő alakról. A kereskedők között is akadnak gondolkozó emberek.

Szamgin eleinte azt hitte, hogy ez a kalmár bizonyára ravasz és kegyetlen ember. Amikor Szerafim Szarovszkij ereklyéire terelődött a szó, Ragyejev sóhajtva mondta:

— Ó, nem visz jóra az igaz életű holtak kultusza, még kevésbé az élőké... Hiszen nem szívesen tesszük, hanem kényszerűségből, megszokásból. Bizony, így van! Inkább nyugodjunk bele abba, hogy mindnyájan bűnösek vagyunk, és éljünk mindnyájan egyazon, bűnös földi dolog jegyében.

Szeretett beszélni, és szemlátomást kérkedett, hogy fesztelenül, a maga szavaival tud mindenről beszélni. Szamgin egy ideig hallgatta fakó hangocskáját, halk, kerek szavait, és valamilyen kellemes vonást fedezett fel Ragyejevben, amely megbékítette vele.

— Helyesen jegyzi meg, Tyimofej Sztyepanovics: fiatal nemzedékünkben hasadás tátong, s egyre mélyül. Vajon haragudnunk kell-e ezért? — kérdezte Ragyejev, s mosoly-

[45] *Pjotr Dmitrijevics Boborikin (1836–1921) egyik regényének ravasz paraszti hőse.*

gott borostyánszínű szemével. De nyomban válaszolt is, mégpedig a szerkesztő felé: — Talán nem is kellene. Én azt hiszem, hogy államunk számára rendkívül hasznos, ha azok, akik Herzenben és a szlavofilekben hisznek, és a jámbor paraszt személyében Csodatévő Nyikolajt bálványozzák, összeütköznek Hegel és Marx híveivel, akik Darwinra támaszkodnak.

Kifújta magát, sebesebben mozgatta ujjait, és rámosolygott a szerkesztőre. A szerkesztő beharapta alsó ajkát, a felsőt pedig egyenesre húzta, ettől arca rövidebb lett, de szélesebb és szintén mosolyogni látszott: szemüvege alatt alaktalan, homályos foltok mozogtak.

— Ez természetesen a szakadás fő vonala — folytatta Ragyejev még szelídebb, éneklő hangon. — De egy másik is észlelhető, és ez szintén hasznos: olyan fiatalemberek tűnnek fel, akik nemcsak azt tanulják, hogyan vélekedjenek a nép keserveiről, hanem az orosz állam sorsával, a Csendes-óceánhoz vezető nagy szibériai vasútvonallal és más egyéb, hasonlóképp érdekes dolgokkal is foglalkoznak.

A malomtulajdonos szünetet tartott, nyilván azért, hogy hallgatói fontolóra vegyék mondanivalója jelentőségét, majd végighúzta a padlón kurta lábacskáit, és így folytatta:

— Egyesek individualista nézeteket vallanak, és ez sem hasztalan. Talán szókratészi magába mélyedés rejlik mögötte, és védekezés a szofistákkal szemben. Mindenesetre a mi ifjúságunk érdekesen és sokat ígérően fejlődik. Rendkívül jelentős körülmény, hogy Lev Tolsztoj megátalkodott tanítása, mint láthatjuk, nem lel követőkre és apostolokra a fiatalság körében.

— Igen — mondta a szerkesztő. Levette a szemüvegét, s előbukkant szelíd szeme, szétfolyó lila szeme bogara.

Ragyejevet mindig figyelmesen hallgatták. Varavka különös figyelemmel függesztette szúrós tekintetét a malmos mézszínű arcára, erős, piócaszerű ajkára.

— Pompásan érti a csíziót ez a molnár — mondta zsíros mosollyal. — Csuda gyermeki lélek!

Klim Szamgin közös vonást vett észre Varavkában és

Ragyejevben: Varavkának a karja volt rövid, a malomtulajdonosnak pedig a lába, mégpedig nevetségesen kurta.

Inokov pedig így vélekedett Ragyejevről:

— Érdekes volna megnézni a fürdőben: meztelenül bizonyára szamovárhoz hasonlít.

Inokov nemrég érkezett vissza: Orenburgban volt, a turgaji tartományban, Krasznovodszkban és Perzsiában is járt. Furán festett vitorlavászon-ruhájában, amely olyan szürke volt, mintha csontjáig hatolt volna a por; meztelen lábára húzott szandáljában és szalmakalapjában, hosszú hajával: mintha Robinson Crusoe képe lépett volna le a győzhetetlenek e népszerű evangéliuma valamelyik olcsó kiadásának címlapjáról. Gólyalépteklel rótta a szobát, körmével fehéres bőrpikkelyeket dörzsölt le napégette orráról, és határozottan magyarázta:

— Ezek a baskírok, kalmükök: fölösleges teher a földön. Munkához nem értenek, tanulni képtelenek. A múltból itt-felejtett emberek. A perzsák úgyszintén.

Ragyejev jóindulatúan nézte, és simára fésült szemöldökét rángatta, Varavka pedig kötekedett vele:

— No, és maga szerint mit tegyünk velük? Öljük halomra valamennyit? Vagy éhhalálra ítéljük?

— Őszi falevelek — hajtogatta prüszkölve Inokov, mintha a sztyepp forró porát fújná ki orrán.

„Őszi falevelek" — ismételte Klim gondolatban. Figyelte ezeket az érthetetlen embereket, és úgy találta, hogy valami elmozdította őket természetes helyzetükből. Mindegyikük pótlást, javítást kívánt, hogy világosabb legyen. És egyre több ilyen ember bukkant fel Klim előtt. Végképp tűrhetetlenné vált, hogy e túlzottan és fárasztóan okos lények forgatagában topogjon.

Föntről lejött Ligyija. A sarokba ült, a zongora mögé, és idegen szemmel nézelődött. Szokása szerint vékony sálba burkolózott. A sál kék volt, és kellemetlen árnyékot vetett arca alsó részére. Klim örült, hogy Ligyija hallgat. Érezte ugyanis, hogy ha a lány megszólalna, ellentmondana neki. Nappal és mások előtt nem szerette Ligyiját.

Anyja előkelőn viselkedett a vendégekkel, leereszkedőn mosolygott rájuk. Viselkedése furcsa, kényszeredett és valahogy szomorú volt.

— Egyenek — kínálta a szerkesztőt, Inokovot és Robinsont, és egyetlen ujjal tolta elébük a kenyeres, vajas, sajtos tányért, a dzsemes tálkákat.

Jelizaveta Szpivakot Lizának nevezte, és cinkos pillantásokat vetettek egymásra. Az asszony élénken vitatkozott mindenkivel, leggyakrabban Inokovval, bizonyára azért, mert a legény úgy kerengett körülötte, mint a karóhoz kötött borjú.

Jelizaveta inkább háziasszonynak érezte magát, mint vendégnek, és ez arra késztette Klimet, hogy gyanakodva figyelje.

Amikor a vendégek eltávoztak, Jelizaveta Szpivak sétált Ligyijával a kertben, vagy odafönt üldögélt a szobájában. Hevesen vitatkoztak. Klim mindig szerette volna észrevétlenül kihallgatni őket: ugyan miről beszélhetnek?

— Olvassa el, érdekes! — mondta az asszony Klimnek, és sárga René Doumic-, Pellissier- és Anatole France-köteteket nyomott a kezébe.

„Mi ez: nevelni akar?" — tűnődött Szamgin, és eszébe jutott, hogy Nyehajeva preraffaelita festők: Rochegrosse, Stuck, Klinger — képeinek másolatait és dekadens költők verseit ajándékozta neki.

„Mindegyik arra törekszik, hogy valamit rám erőszakoljon magából, ezáltal hasonlóvá tegyen önmagához, és jobban megértsen. Én pedig soha semmit nem erőszakolok rá senkire" — gondolta büszkén, de igen figyelmesen hallgatta Jelizaveta Szpivak irodalmi fejtegetését: tetszett neki, ahogyan az új orosz költészetről beszélt.

— Ezek a fiatalok nagyon is sietnek megszabadulni az orosz irodalom humanitárius hagyományaitól. Tulajdonképpen egyelőre nem tesznek mást, mint fordítják és másolják a párizsi poétákat, azután pedig jóindulatúan bírálják egymást, s apró-cseprő irodalmi tolvajlások ürügyén az orosz irodalom nagy eseményeiről szavalnak. Úgy vélem, hogy

Tyutcsev után tudatlanság volna a montmartre-i dekadensekért rajongani.

Néha óvatos léptekkel, mint egy megvert macska, Ivan Dronov somfordált be Varavka dolgozószobájába. Rendesen volt öltözve, cipője természetellenesen csikorgott, hóna alatt aktatáskát szorongatott. Úgy üdvözölte Klimet, mint egy alantas hivatalnok szigorú főnökének fiát, tömpe orrú ábrázatán álszerény mosoly fénylett.

— Hogyan élsz? — kérdezte Szamgin.

— Nem rosszul, köszönöm kérdését — válaszolta Dronov. Tüntetően hangsúlyozta a magázást, és ez zavarba ejtette Klimet. Ettől kezdve magázták egymást, búcsúzáskor pedig Dronov közölte:

— Margarita üdvözletét küldi; kézimunkát tanít a kolostor iskolájában.

— Igen? — kérdezte Szamgin.

— Igen. Gyakran találkozom vele.

„Miért mondta ezt?" — gondolta nyugtalanul Szamgin, miközben komoran pillantott utána szemüvegén keresztül.

De nyomban megfeledkezett Dronovról. Ligyija lekötötte minden gondolatát, és egyre nyomasztóbb aggodalommal töltötte el. Világos volt, hogy nem olyan lány, amilyennek Klim képzelte. Nem olyan. Testileg egyre jobban elbűvölte Klimet, de már sértő lenézéssel bánt vele, és kérdéseiből nemegyszer gúny csendült ki.

— No, mondd meg hát, mi változott meg benned?

„Semmi" — akarta felelni Klim.

Ezt is mondhatta volna:

„Ráeszméltem, hogy tévedtem."

De nem volt bátorsága, hogy megmondja az igazat. Meg aztán nem is volt bizonyos benne, hogy ez az igazság, és egyáltalán meg kell-e mondania. Így felelt:

— Korai erről beszélni.

— Bennem semmi sem változott — suttogta Ligyija, és ez a suttogás az éjszaka fülledt sötétségében lidércnyomásként nehezedett Klimre. Különösen nyomasztó volt, hogy a lány suttogva teszi fel képtelen kérdéseit, mintha szé-

gyellné őket, a kérdések pedig egyre szemérmetlenebbül csengtek. Egy ízben, amikor Klim éppen nyugtatgatta Ligyiját, a lány közbeszólt:

— Várj csak: honnan van ez?

Rövid gondolkodás után meg is találta:

— Stendhal „A szerelemről" című könyvéből.

Felugrott az ágyból, és végigsietett a szobán, a fáknak a padlóra vetődő sűrű és komor árnyain. Fekete harisnyás lába furcsán egybeolvadt az árnyékkal, a holdfénytől kékesre festett ingén is árnyak suhantak végig: úgy rémlett, nincs lába, és szinte repül. Kinézett az ablakon, majd a tükör elé állt, és szigorúan összevonta szemöldökét. Olyan gyakran és figyelmesen nézegette magát a tükörben, hogy Klim már furcsának és nevetségesnek találta. Ajkát beharapva, szemöldökét felhúzva állt a tükör előtt, és mellét, hasát, csípőjét simogatta. Meztelen testén kívül a sötét tapétás fal is látszott a tükörben, és igen kellemetlen volt Ligyiját két példányban látni: az egyik, az élő lány, a padlón imbolygott, a másik pedig a tükör mozdulatlan ürességében siklott tova.

Klim barátságtalanul megkérdezte:

— Azt gondolod, hogy már másállapotban vagy?

A lány leeresztette karját, gyorsan megfordult, és ijedten kérdezte:

— Micsoda-a?

Majd leült egy székre, és panaszosan suttogta:

— De hiszen nem születik mindig gyerek! És még hat hete sincs . . .

— Mi az? Talán félsz szülni? — kérdezte Klim. Örömét lelte benne, hogy ingerelheti a lányt. — És mi köze ehhez a heteknek?

Ligyija nem felelt, hanem sietve öltözni kezdett.

— Egy kisfiút és egy kislányt akartál, emlékszel?

Ligyija olyan gyorsan öltözött, mintha mielőbb el akarná rejteni magát.

— Akartam? — mormogta. — Nem emlékszem.

— Tízéves korodban.

— Most már nem tetszenek nekem a kisfiúk, sem a kislányok.

Lehajolt, a cipőjét húzta.

— Nincs mindenkinek joga, hogy gyereket szüljön.

— Hű, micsoda filozófia!

— Igen — folytatta a lány, és az ágyhoz lépett. — Nincs mindenkinek joga. Ha valaki rossz könyveket ír, vagy rossz képeket fest, ez nem olyan káros, de a rossz gyerekekért büntetést érdemelnek a szülők.

Klim felháborodott:

— Honnan ezek az öreges ötleteid? Nevetséges. Jelizaveta Szpivaktól hallod?

Ligyija kisurrant. Könnyedén járt, óvatosan, lábujjhegyen lépkedett. Csak az hiányzott, hogy a szoknyája alját is felvonja, akkor teljesen olyan lett volna, mintha sáros utcán lépkedne.

Klim látta, hogy közte és Ligyija között egyre gyakrabban és érthetetlen gyorsasággal támadnak efféle kellemetlen beszélgetések. De nem tudta elhárítani ezeket.

Egy ízben, a lány egyik szokásos kérdésére válaszolva, hanyagul ezt tanácsolta:

— Olvasd el „A házasság higiéniájá"-t, van egy ilyen című könyvecske. Vagy szerezz egy szülészeti tankönyvet.

Ligyija felült az ágyban, átölelte térdét, és ráfektette az állát.

— Szerinted minden csak a szülészetre vezethető vissza? Akkor mire valók a versek? Miből fakadnak?

— Ezt Makarovtól kérdezd meg. — S Klim gúnyos mosollyal tette hozzá: — Marakujev igen találóan „a zegzugos sikátorok provence-i trubadúrjá"-nak nevezte Makarovot.

Ligyija feléje fordult, kisujja hegyes körmével lesimogatta Klim szemöldökét.

— Rosszul beszélsz. És mindig úgy, mintha vizsgáznál.

— Így is van — felelte Klim. — Mert te mindig faggatsz.

A lány hangja felemásan csengett, mint gyermekkorában:

— Én gyakran egyetértek veled, de csak azért, hogy ne vitatkozzunk. Veled mindenről lehet vitatkozni, de tudom,

hogy hiábavaló. Rólad minden lepereg... És nem ismersz olyan szavakat, amelyeket becsülnél.

— Nem értem, miért mondod ezt — dünnyögte Szamgin. Sejtette, hogy döntő pillanat következik.

— Miért mondom? — felelt kérdéssel a lány, rövid szünet után. — Egy operettben ezt éneklik: „Szerelem? Mi a szerelem?" Tizenhárom éves korom óta gondolkozom erről, attól a naptól fogva, amikor először éreztem magam nőnek. Nagyon sértő volt... Nem tudok másra gondolni, csak erre.

Szamginnak úgy rémlett, hogy Ligyija zavartan, bűnbánóan beszél. Szerette volna látni az arcát. Gyufát gyújtott. Lida azonban eltakarta az arcát, és mint mindig, ingerülten rászólt:

— Nem kell világosság.

— Te szeretsz sötétben játszani — tréfált Klim, de nyomban megbánta: ostobaság volt.

A kertben szél zúgott, a falevelek zizegtek az ablaküvegen, szaggatottan kopogtak az ágak a zsalukon. És még valamilyen érthetetlen, sóhajtozó nesz hallatszott, mintha kölyökkutya vonított volna álmában. Ez a zaj egybeolvadt Ligyija suttogásával, és fájdalmas csengést adott szavainak.

— Nem kell hazudnunk egymásnak — hallotta Szamgin. — Az emberek azért hazudnak, hogy kényelmesebben éljenek. Én azonban nem kényelmet keresek, ezt értsd meg! Magam sem tudom, mit akarok. Talán igazad van: van valami öreges vonás bennem, ezért nem szeretek semmit, és tartok mindent hamisnak, másnak, mint amilyennek lennie kell.

Viszonyuk óta Klim most először hallott a lánytól érthető és közeli szavakat.

— Igen — mondta. — Sok minden puszta kitalálás, tudom én ezt.

Most először ébredt fel benne a vágy, hogy valahogyan különlegesen ölelje Ligyiját, megríkassa, rendkívüli vallomást csikarjon ki belőle. Azt akarta, hogy a lány éppolyan könnyen lemeztelenítse a lelkét, mint a lázongó testét. Bizonyos volt benne, hogy mindjárt valami megdöbbentően

egyszerű és bölcs dolgot mond, keserű, de gyógyító tanulságot szűr le kettőjük számára mindabból, amit átélt.

— Azt hiszem, nem a fiatalok boldogok, hanem a részegek — suttogta tovább a lány. — Ti nem értettétek meg Gyiomidovot, őrültnek tartottátok. Pedig milyen csodálatosan beszélt: „Talán isten is kitalálás, de templomok mégis vannak. Az kell, hogy csak isten és ember legyen, kőtemplomok nem kellenek. A valóság csak zavar", mondta.

— Egy félkegyelmű anarchizmusa — jelentette ki sietve Klim. — Ismerem ezt, hiszen hallottam: „A kő ostoba, a fa is ostoba", s a többi . . . badarság!

Érezte, hogy igen jelentős gondolatok érlelődnek benne. Ki akarta fejezni őket, emlékezete azonban gonoszul idegen szavakat sugallt, amelyeket Ligyija valószínűleg már ismert. Szamgin eredeti, saját szavakat keresett, és el akarta némítani a lány suttogását. A vállára tette kezét, Ligyija azonban olyan gyorsan leengedte a vállát, hogy a könyökéig lecsúszott Klim keze. Amikor pedig Klim megszorította könyökét, a lány rászólt:

— Engedj el.

— Miért?

— Megyek.

És elment. Magára hagyta Klimet a sötétben, a csendben, mint mindig. Nemegyszer olyan hirtelen távozott, mintha megijedt volna a fiatalember szavaitól. Ez alkalommal azonban menekülése különösen sértő volt: magával vitte, akár az árnyékát, mindazt, amit Klim mondani akart. Szamgin kiugrott az ágyból, és feltárta az ablakot. Szél tört be a szobába, porszagot hozott, dühösen belelapozott az asztalon heverő könyvbe, és csak szította Szamgin felháborodását.

„Holnap beszélek a fejével — határozta el; becsukta az ablakot és lefeküdt. — Elég a szeszélyeskedésből, fecsegésből . . ."

Úgy rémlett, Ligyija hangulata teljesen megmagyarázhatatlan, és már-már kétszínűnek tartotta. Másodszor vette észre, hogy Ligyija fizikailag is kettős: ismerős vonásai mögül ismét egy rejtett, más, idegen arc bukkan elő. Ligyiját

hirtelen gyengédségi roham fogta el apja, valamint Vera Petrovna iránt, és mint valami diáklány, valósággal rajongott Jelizaveta Szpivakért. Voltak napjai, amikor idegen szemmel, szelíden, részvéttel nézett mindenkire, és olyan szomorú volt, hogy Klim már aggódott: mindjárt bűnbánatot tart, ostobán elmeséli kettőjük szerelmét, és fekete könnyekre fakad. Klimnek nagyon tetszettek a fekete könnyek, ügyes ötletnek tartotta.

Különösen akkor csodálkozott, amikor látta, hogy Ligyija milyen buzgón udvarol Vera Petrovnának, aki mégis csak puszta kegyből, oktatóan beszélt vele, és sosem nézett az arcába, hanem a homlokába, vagy átnézett fölötte.

Ligyija kedveskedése azonban váratlan és majdnem durva kirohanással ért véget. Egy este, amikor az ebédlőben teáztak, Vera Petrovna leereszkedőn leckéztette Ligyiját:

— A bírálat joga vagy szilárd hiten, vagy pontos tudáson alapul. Én nem érzem, hogy te hiszel valamiben, a tudásod pedig, ismerd el, elégtelen . . .

Ligyija nem hallgatta végig, hanem tűnődve közbeszólt:

— Mihail kocsis kurjongat a járókelőkre, és közben nem látja, merre kell hajtania. Mindig félek, hogy elgázol valakit. Nagyon rosszul lát. Miért nem akarja gyógyíttatni?

Vera Petrovna kérdőn pillantott Varavkára, és vállat vont.

— Gyógyíttatni? — dünnyögte Varavka. — Hatvannégy éves . . . Ebből nem lehet kigyógyítani.

Ligyija elment. Néhány perc múlva pedig megjelent a kertben, s élénken beszélgetett Jelizaveta Szpivakkal. Klim is meghallotta, amikor ezt kérdezte:

— Ugyan miért kell nekem állandóan mások hibáit javítgatnom?

Klim néha érezte, hogy Ligyija olyan ridegen és kényszeredetten bánik vele, mintha ő vétett volna a lány ellen, és noha már bocsánatot kapott, ez a megbocsátás nem volt könnyű.

Amikor mindez eszébe jutott, megint csak ezt gondolta: „Igen, holnap beszélek a fejével."

Reggel, a teánál, Varavka, miközben kirázta szakállából a kenyérmorzsákat, közölte Klimmel:

— Ma bemutatom a város kulturális erőit a szerkesztőségnek. Hetvenezer lakos közt tizennégy kulturális erő akad, bizony pajtás! Három közülük nyilvános rendőrségi felügyelet alatt van, a többi pedig bizonyára titkos felügyelet alatt. Sehr komisch . . .[46]

Elgondolkozott. Egy fél citromot nyomott bele teájába, és sóhajtva mondta:

— A mi államunk, pajtás, valóban igen eredeti állam: a feje nem illik a törzséhez, kicsiny. Ligyiját elküldtem a nyaralóba, hogy meghívja Katyint, az írót. Hát te? Elvállalod a kritikai rovatot, mi?

— Megpróbálom — felelte Klim.

A tizennégy „kulturális erő" ismerkedési estje Hriszanf bácsi szombati húsoskalács-fogyasztó társaságát juttatta Klim eszébe.

Guszev ügyvéd, aki erősen megöregedett, és pocakot eresztett, hasával rátámaszkodott a törékeny Szpivakra, és bágyadtan méltatlankodott amiatt, hogy a hadseregben népszerűsítik a balalajkát.

— Furulya, trombita, guszlica . . . ezek az igazi népi hangszerek. A mi népünk lírai, a balalajka nem felel meg a szellemének . . .

Szpivak az ügyvéd mellének szegezte fekete pápaszemét, és félénken felelte:

— Én azt hiszem, ez nem igaz, csak megszoktuk, hogy rossz helyett népit mondjunk.

És feleségéhez fordult:

— Megyek, megnézem: hátha sír?

Elszaladt, Guszev pedig a püffedt, nőies arcú Kosztyin statisztikusnak kezdte bizonygatni:

— Természetesen egyetértek azzal, hogy III. Sándor ostoba cár volt, de mégis megmutatta nekünk a helyes utat, a nemzeti jelleg elmélyítését.

[46] *Nagyon mulatságos.*

A statisztikus, akit arról ismertek a városban, hogy gyakran ült börtönben, jámboran nevetgélve sorolta:

— Az egyházközségi iskolák, a szesz-egyedáruság...

Robinson is beleavatkozott:

— Ha már a nemzeti jellegről van szó, akkor a balalajkát sem szabad elvetni.

Kosztyin a szavába vágott.

— Ez a politika nem más — harsogta —, mint szalmaszálakat dugni a történelem kerekébe...

Inokov mogorva mosollyal mondta Klimnek:

— Ez a börtöntöltelék úgy beszél a történelemről, mint hű rabszolga az úrnőjéről...

Széles övvel leszorított, fekete posztóingében, csizmájába tűrt, fekete nadrágjában Inokov vészjóslón festett. Nagyon megsoványodott, dühösen nézett mindenkire, és Robinsonnal együtt gyakran járult a vodkás asztalkához. Nyomukban mindig odasündörgött a szerkesztő is, féloldalt, mint a rák. Klim kétszer is hallotta, amint halkan odaszólt a tárcaírónak:

— Maga ne nagyon nézzen a pohár fenekére, Narokov, magának árt.

Az asztalnál Katyin, az író vitte a szót. Nem öregedett meg, csak a halántékán csillogtak ősz hajtincsek, meg feszes arcát tarkították piros erecskék. Úgy gurult egyik sarokból a másikba, mint a labda, elkapta s a vodkás asztalhoz hurcolta az embereket, és élénk tenor hangján kötekedett a szerkesztővel:

— Felrázzuk a nyárspolgárt, ugye, Makszimovics? Megtáncoltatjuk! Csak a marxizmust ne engedd előretörni! Nem engeded, ugye? Az ám! Én óhitű vagyok...

Ivás után falatozott, a gyönyörűségtől lehunyta a szemét, s úgy magyarázta:

— Nem, ez mégis csak konzerv, nem ad ihletet! Bezzeg a feleségem nővére micsoda gombát tud készíteni, csodálatos!

Guszev bojtárja, a fiatal Pravgyin ügyvéd, aki jól szabott öltönyt viselt, és simára fésült hajával, illatos arcával olyan

volt, mint egy borbély, így magyarázott Tomilinnek és Kosztyinnak:

— A cáfolhatatlan jogi normák . . .

Tomilin gúnyosan mosolygott, Kosztyin pedig nyájasan dörzsölgette természetellenesen fejlett ülepét, és szelíd tenor hangján ellenkezett:

— A maguk normáiban rejlik a társadalmi konzervatizmus alapja.

Kazakov közjegyző özvegye, egy szép és szigorú arcú, cvikkeres asszony, aki hajdan tanfolyamokra járt, jelenleg pedig az iskolán kívüli nevelés előharcosa, azt bizonygatta a szerkesztőnek, hogy Pestalozzi és Fröbel elméletei Oroszországban nem alkalmazhatók.

— Nálunk itt van Pirogov, meg . . .

Robinson a szavába vágott: arra emlékeztette, hogy Pirogov a gyermekek verését ajánlotta. Majd Dobroljubov versét kezdte szavalni:

Ne a szokott mozdulattal vágja,
Mint ahogy az ostobákat, állj! . . .
Hanem, amint illendőnek tartja
Pirogov, Ivanics Nyikoláj . . .

— Pocsék vers, de Európában mindenütt verik a gyerekeket — jelentette ki Kazakova határozottan.

Ljubomudrov doktor kétségbe vonta:

— Valóban mindenütt? Azt hiszem, nem verik, hanem csak vonalzóval ütnek a kezükre.

— Verik is — kardoskodott Kazakova. — Angliában is verik.

Tomilin bolyhos kék szövetkabátot viselt, vastag nadrágja lecsüngött tompa orrú csizmájára. Úgy járt-kelt az ebédlőben, mint a piacon, zsebkendőjével törölgette erősen izzadó, vörös arcát, nézelődött, hallgatózott, és csak nagy ritkán ejtett el egy-egy lenézően kurta mondatot. Amikor a szenvedélyes színházbarát Pravgyin odakiáltotta valakinek:

— Már megbocsásson: puszta előítélet, hogy a színház iskola, hiszen a színház látványosság! — Tomilin gunyoros mosollyal jegyezte meg:

— Az egész élet látványosság.

A vendégek közt volt Gortalov kapitány, egykori kadétiskolai tanár, akit eltiltottak a tanítástól. Ez a lángoló szemű, sovány, inas ember képzett tájkutató, tehetséges virág- és konyhakertész volt. Azt bizonygatta a szerkesztőnek, hogy protuberanciák akkor keletkeznek, amikor szilárd testek hullanak a napra, és szétfröccsentik izzó tömegét. A teázó asztalnál Ragyejev trónolt szilárdan, és így beszélt a hölgyekhez:

— Mivel olvastam egyet-mást (különben egyáltalán nem sokat) és ismerem Európát, úgy vélem, hogy értelmisége képében Oroszország páratlan, hatalmas értéket teremtett. Megyei orvosaink, statisztikusaink, falusi tanítóink, íróink és általában szellemi foglalkozású embereink: rendkívüli kincs . . .

„Tréfál? Gúnyolódik?" — találgatta Klim Szamgin a sima, gyenge hangocska hallatán.

Gortalov kapitány díszlépésben odament Ragyejevhez, és odanyújtotta hosszúkás kezét.

— Helyes értékelés. Pompás gondolat. Az én gondolatom. És ezért az orosz értelmiségnek az a kötelessége, hogy egységes egésznek tekintse magát. Úgy bizony. Mint például a johanniták vagy a jezsuita rend, igen! Az egész értelmiségnek egységes pártba kell tömörülnie, nem pedig szétforgácsolódnia! A jelenkor alakulása ezt sugallja nekünk. És önfenntartási érzékünk is ezt kell hogy sugallja. Nincsenek barátaink, mi idegenek vagyunk. Igen. A bürokraták és a tőkések leigáznak. A nép szemében pedig csodabogarak, idegen emberek vagyunk.

— Igaz: idegenek vagyunk! — kiáltott fel lírai hévvel a kissé már kapatos Katyin.

A kapitány szavai úgy peregtek, mint a dob, hangja fülsiketítő volt. Ragyejev bólogatva, óvatosan székestül odábbhúzódott, és így dünnyögött:

— Nem egészen így van . . .

Visszajött Szpivak, feleségéhez hajolt és odaszólt:

— Alszik. Mélyen alszik.

Mindezek az emberek cseppet sem érdekelték Klimet. Ismét egy gyermekkori élményét juttatták eszébe: amikor a részeg halász fogta rákok ropogva másztak szanaszét a konyha padlóján. Közömbösen hallgatta a vendégeket, távol tartotta magát vitáiktól, és Inokovot figyelte. Nem tetszett neki, hogy Inokov ment ki Ligyijával a nyaralóba, meghívni Katyint, az írót, az sem tetszett, hogy ez a faragatlan fickó bizalmasan ténfereg Ligyija és Jelizaveta Szpivak közt, hol az egyikhez, hol a másikhoz hajol, s gúnyosan mosolyog. Korábban, az est elején Inokov hasonló gúnyos mosollyal odament Klimhez és megkérdezte:

— Kitessékelték az egyetemről?

A váratlan kérdés meghökkentette Klimet. Kérdőn pillantott a legény csúnya arcába.

— Lázongott? — kérdezte az tovább. Amikor pedig Klim megmondta, hogy ebben a félévben nem járt egyetemre, Inokov fesztelenül nekiszegezte harmadik kérdését:

— Óvatosságból?

— Mi köze van ehhez az óvatosságnak? — érdeklődött szárazon Klim.

— Hogy ne keveredjen bele valamilyen históriába — magyarázta meg Inokov, és hátat fordított.

Néhány perc múlva pedig ezt mesélte Vera Petrovnának, Ligyijának és Jelizaveta Szpivaknak:

— Két hónap múlva visszatért Párizsból. Összetalálkoztunk az utcán, és meghívott: jöjjön el, pompás dolgot vásároltam a feleségemmel! Hát elmentem. Le akartam ülni, ő meg egy furcsa alakú, könnyű széket tolt alám, aranyozott a lába, bársony az ülőkéje. Foglaljon helyet, kérem! Én szabódtam, attól féltem, hogy eltöröm a kecses jószágot: de hiába! Üljön csak le. Hát leültem. Abban a pillanatban zene csendült alattam, valami nagyon vidám darab. Ültem és éreztem, hogy elpirulok, ő meg a feleségével együtt boldogan bámult rám és nevetett. Úgy örültek, mint a gyere-

kek! Felkeltem, és a zene elhallgatott. Nem, mondtam, ez nem tetszik nekem, én megszoktam, hogy a fülemmel hallgassam a zenét. Erre megsértődtek.

Vera Petrovna és Jelizaveta nevetett az otromba történeten. Ligyija is gúnyosan elmosolyodott, Szamgin pedig azt gondolta, hogy Inokov ügyesen játssza az együgyűt, valójában pedig bizonyára ravasz és gonosz. Szeme most is hidegen csillog, s így beszél:

— Bizony, elmentek Európa legnagyszerűbb városába, kezükbe akadt a leghitványabb holmi, megvették és örülnek neki. Ezt pedig — egy cigarettadobozt nyújtott át Jelizavetának —, ezt egy tüdőbajos asztalos, négygyermekes családapa készítette és ajándékozta nekem.

Elragadtatással nézegették a cigarettadobozt, Klim is kezébe vette. Borókabélből készült, tetejére a mester művészi ügyességgel egy kis ördögöt faragott: az ördög egy buckán ült, és vékony nádszállal ingerelt egy kócsagot.

— Két napig faragta, éjjel-nappal — magyarázta Inokov homlokát törölgetve, és kérdőn pillantott a társaságra. — A zenélő szék és e holmi közt van valami kapcsolat, amit nem tudok megérteni. Általában sok mindent nem értek.

Széles mosolyra húzta száját, fejét rázta, és cigarettára gyújtott. Az égő gyufát két ujja közé szorítva oltotta el, és csak akkor dobta a teáspohár aljára.

— Eleinte az ember nézi a tárgyakat, aztán ők néznek engem. Érdeklődéssel nézem, ők meg követelőn: talád ki, mit érünk? Nem pénzben, hanem lelkileg. Megyek, iszom egy kis vodkát . . .'

Szamgin vele tartott. A büféasztal előtt sokan tolongtak. Varavka szónokolt, egyik kezében borospoharat tartott, a másikkal pedig a szakállát szorította vállához.

— Az egyetemista zavargások az érzelmi ellenzékiség megnyilvánulásai. Fiatal korukban az emberek tehetségesnek tartják önmagukat, és e látszat miatt azt gondolják, hogy tehetségtelenek kormányozzák őket.

Kortyolt a borból, és emelt hangon folytatta:

— Mivel pelig államunk vezetői valóban tehetségtelenek,

ifjúságunk érzelmi ellenzékisége nagymértékben jogos. Nyugodtabbak és okosabbak lehetnénk, ha államférfiaink tehetséges emberek volnának, mint például Angliában. De nálunk nincsenek tehetséges államférfiak. Ezért tömjénezünk még olyanokat is, mint Witte.

Inokov fesztelenül utat tört az emberek közt, s az asztalhoz ment. Vodkát töltött, és halkan odasúgta Klimnek:

— Derék ember a mostohaapja. Hát ez a vöröshajú kicsoda?

— Volt tanítóm, filozófus.

— Bizonyára tökfilkó.

Szamgin már-már megharagudott. De amikor látta, hogy Inokov úgy rágja a sajtot, mint a juh a füvet, ráeszmélt, hogy hiába haragszik rá.

— Szomova hol van? — kérdezte.

— Nem tudom — felelte egykedvűen Inokov. — Azt hiszem, Kazanyban, szülésznői tanfolyamra jár. Már rég szakítottam vele. Folyton az alkotmány, meg a forradalom miatt fáj a feje. Én pedig még nem is tudom, kell-e forradalom...

„Arcátlan fickó" — gondolta Szamgin, miközben Inokov tompa, zsörtölődő hangját hallgatta.

— Ha a forradalmat azért akarják, hogy jóllakjanak, akkor én ellenzem, mivel jóllakottan rosszabb vagyok, mint éhesen.

Klim azon tűnődött, hogyan hozza zavarba, leplezze le ezt a ravasz csavargót, aki olyan ügyesen játssza az együgyű legény szerepét. De mielőtt kieszelt volna valamit, Inokov könnyedén a vállára ütött, s így szólt:

— Kíváncsi vagyok, Szamgin, miről gondolkozik maga, amikor ilyen hal-arcot vág?

Klim homlokát ráncolva odábbhúzódott. Inokov pedig vajat kent egy szelet rozskenyérre, és elgondolkozva folytatta:

— Egy héttel ezelőtt a parkban ültem egy kedves lánnyal. Később járt az idő, csend volt, a hold siklott az égen, felhők suhantak, a fákról hullottak a levelek, árnyékba meg

fénybe. A lány pedig, gyermekkori barátnőm, magányosan élő prostituált, bánkódik, panaszkodik szánja-bánja bűneit; egyszóval: közönséges história, amilyennek lennie kell... Én vigasztaltam: hagyd abba, elég! A vezeklés ajtaja könnyen megnyílik, de hát mi értelme?... Nem akar inni? Én iszom egyet.

Összehúzta bal szemét, ivott, majd egy kis darab vajas kenyeret dugott a szájába. Ez azonban nem akadályozta a beszédben.

— És egyszerre csak jön maga, ezzel a hal-képével, ahogyan most néz. „Eh, gondolom, talán nem is úgy beszéltem Anyutával, ahogyan kell. Ez biztosan tudja, mit kell mondani." Hát mit mondana egy ilyen lánynak, Szamgin?

— Valószínűleg ugyanazt, amit maga! — felelte szívélyesen Klim. Hirtelen elszállt a vágya, hogy leleplezze Inokov ravaszságát.

— Ugyanazt? — felelt kérdéssel Inokov. — Nem hiszem. Nem, maga titkol valamit, bizonyára...

Klim mosolygott: arra gondolt, hogy ebben az esetben a mosoly többet mond a szavaknál. Inokov pedig ismét a vodkásüvegért nyúlt, de csak legyintett, és a hölgyekhez indult.

„Nőbarát" — gondolta Klim már lenézően.

Akárcsak azelőtt, gyakran láthatta Inokovot az utcán, a folyóparton, rakodómunkások közt, vagy félrevonultan. Álldogált, bokáig a homokba süppedve, szalmaszálat rágcsált, elharapta s darabokban köpte ki, vagy pedig cigarettázott, és tűnődőn összehúzott szemmel figyelte az emberek serény munkáját. Miért, miért nem, mindig poros volt, széles, gyűrött kalapjában pedig gyászhuszárhoz hasonlított. Egyszer Klim látta, amint Dronovval kilépett egy söröző-ből; Dronov hahotázott, és jobb kezével köröket írt le, mintha egy láthatatlan személynek cibálná a haját, Inokov pedig így beszélt:

— Ez az. Talán csak úgy látszik, hogy egy helyben topogunk, valójában pedig csigavonalban haladunk fölfelé.

Az utcán ugyanolyan hangosan és fesztelenül beszélt,

mint a szobában, a szembejövők arcába nézett, mint aki eltévedt, és azon töpreng, hogy kitől kérdezze meg, merre menjen.

Érthetetlen volt, Jelizaveta Szpivak miért tünteti ki figyelmével Inokovot, anyja és Varavka miért rokonszenvezik vele nyíltan, Ligyija miért beszélget vele órák hosszat a kertben, és mosolyog rá barátságosan? Most is mosolyog, amint az ablaknál áll Inokov előtt, aki cigarettával a kezében letelepedett a párkányra.

„Igen, beszélnem kell a fejével . . ."

Másnap meg is tette. Reggeli után mindjárt felment Ligyijához. Indulásra készen találta a lányt: kabátban, kalapban, ernyővel a kezében; apró szemű eső nyaldosta az ablaküveget.

— Hová készülsz?

— A kormányzói hivatalba, útlevélért.

Mosolygott.

— Milyen mulatságos vagy, amikor csodálkozol! Hiszen mondtam neked, hogy Alina Párizsba hív, és apa elengedett . . .

— Nem igaz! — vágott vissza haragosan Klim; érezte, hogy reszket a lába. — Egyetlen szót sem szóltál . . . először hallom! Mi jut eszedbe? — kérdezte felháborodva.

Ligyija leült egy székre, ernyőjét a díványra dobta. Napbarnította, igen sovány arcán zavart mosoly tükröződött, szemében pedig Klim őszinte álmélkodást látott.

— Milyen furcsa! — mondta halkan a lány; Klim arcába nézett és hunyorgott. — Bizonyos voltam benne, hogy elmondtam neked . . . hogy felolvastam Alina levelét . . . Talán elfelejtetted? . . .

Klim megrázta a fejét. Ligyija pedig felkelt, s fel-alá járt a szobában.

— Látod, hogyan történt: mindig olyan sokat beszélek és vitatkozom veled, amikor magamban vagyok, hogy azt hiszem, te mindent tudsz . . . mindent értesz.

— Én is veled mennék — mormogta hitetlenkedve Klim.

— Hát az egyetem? Ideje, hogy visszamenj Moszkvába . . .

Milyen különös! Hisz mondom: én teljesen bizonyos voltam benne...

— És mikor esküszünk meg? — kérdezte mérgesen Klim, és nem nézett rá.

— Mi-i? — kérdezte a lány és megtorpant. — Hát neked... hát nekünk meg kell esküdnünk? — suttogta izgatottan.

Ligyija tágra nyílt szemmel állt Klim előtt, szája reszketett, arca piros volt.

— Miért esküdjünk meg? Hiszen nem vagyok másállapotban...

Ez olyan sértődötten hangzott, mintha nem is Ligyija mondta volna. A lány elment, és magára hagyta Klimet az üres, takarítatlan szobában. Az eső félénk zizegése alig zavarta a csendet. Ligyija váratlan elutazása, főként pedig az az ijedtség, amellyel az ő házassági szándékát fogadta, annyira elcsüggesztette Klimet, hogy nem is sértődött meg mindjárt. Előbb néhány percig nyomott hangulatban üldögélt, azután letépte orráról szemüvegét, s olyan erővel kezdte huzigálni bajuszát, hogy belefájdult; majd fel-alá járkált a szobában, és felháborodottan fontolgatta:

„Szakítás?"

De nyomban eszébe idézte, hogy ő maga is gondolt erre a lehetőségre.

„Igen, gondoltam! De csak akkor, amikor képtelen kérdésekkel gyötört. Gondoltam, de nem akartam: nem akarom elveszíteni."

Megállt a tükör előtt és felkiáltott:

„Ha már szakítunk, akkor nekem kell kezdeményezni, nempedig őneki."

Körülnézett: úgy rémlett, ezeket a szavakat fennhangon, igen hangosan mondta. A szobalány azonban nyugodtan törölgette az asztalt, és ez meggyőzte róla, hogy csak magában kiáltott fel. A tükörből sápadt arca nézett rá, rövidlátó szeme zavartan pislogott. Sietve feltette szemüvegét, beszaladt a szobájába és lefeküdt. Tenyerét halántékára szorította, ajkát beharapta.

Félóra múlva ráeszmélt, mi bántja annyira: nem tudta

arra késztetni Ligyiját, hogy zokogjon a gyönyörűségtől, hálásan csókolja a kezét, álmélkodva suttogjon gyengéd szavakat, mint Nyehajeva. Ligyija egyetlenegyszer, egy percre sem engedte, hogy a férfibüszkeséget élvezze, a férfiét, aki boldogságot ad egy nőnek. Könnyebben szakíthatna Ligyijával, ha érezte volna ezt a gyönyörűséget.

„Egyetlen őszinte ölelése sem volt" — gondolta Klim. Méltatlankodva emlékezett vissza, hogy Ligyija az ölelést csak vizsgálati anyagnak tekintette.

„Igaza van Nietzschének: a nőhöz korbáccsal kell közeledni. De hozzá kell tenni: a másik kezünkben cukorka legyen."

Lassanként megnyugodott, s az jutott eszébe, hogy Ligyijához fűződő kapcsolata, amely már most is izgalmakkal jár, később tűrhetetlenné, gyűlöletessé válna. A lány bizonyára megcsalná, mivel ostobán hajszol valamit, a nemi élet fiziológiájának állítólagos titkát.

„Makarov azt mondta, hogy Don Juan nem volt léha, hanem csupán ismeretlen, sosem tapasztalt érzéseket keresett, és valószínűleg sok nő is beteges szenvedéllyel hajszolja az ismeretlen élményeket, például George Sand — töprengett Szamgin. — Makarov egyébként nem nevezte betegségnek ezt a szenvedélyt, Turobojev pedig, lelki vampirizmusnak mondta. Makarov szerint a nő tudat alatt arra törekszik, hogy teljesen feltárja a férfi lényét, s ezáltal felfedezze, mi a férfi nő fölött gyakorolt hatalmának a forrása, megértse, mivel győzte le egykor a nőt?"

Klim Szamgin erősen lehunyta a szemét, és gondolatban korholta Makarovot.

„Hülye. Ugyan mi lehet ostobább egy romantikus léleknél, aki nőgyógyászatot tanul? Mennyivel egyszerűbb és természetesebb Kutuzov, aki Dmitrijtől olyan könnyen és gyorsan elhódította Marinát, vagy Inokov, aki faképnél hagyta Szomovát, mihelyt megunta."

Szamgin gondolatai egyre harciasabbak lettek. Buzgó igyekezettel élesítette őket; gondolatai mögött ugyanis az a homályos tudat ébredezett, hogy komoly veszteség érte. Nem-

csak Ligyiját veszítette el, hanem valami még fontosabbat. Erre azonban nem akart gondolni, és mihelyt meghallotta, hogy Ligyija megjött, azzal az eltökélt szándékkal indult hozzá: végre tiszta vizet önt a pohárba. Ha a lány el akarja hagyni, akkor ismerje el, hogy ő a bűnös, és kérjen bocsánatot...

Ligyija kis szobájában, az asztalnál ült, és levelet írt. Szótlanul pillantott Klimre a válla fölött, és kérdőn felvonta igen sűrű, de szépen ívelt szemöldökét.

— Beszélnünk kell — mondta Klim, és nyomban leült az asztalhoz.

A lány letette a tollat. Feje fölé emelte karját, kinyújtózott.

— Miről?

— Nagyon fontos — mondta Klim, és igyekezett komolyan nézni az arcába.

Ligyija ma még inkább cigánylányra hasonlított, mint máskor, haja, amelyet sohasem tudott simára fésülni, dúsan göndörödött, száraz, barna arcában sötét szempár égett, hosszú pillái fölfelé kunkorodtak, orra vékony volt, termete hajlékony; bordószínű szoknyát viselt, keskeny vállát kék virágokkal díszített, narancssárga sál borította.

Még mielőtt Szamgin eléggé nyomós szavakat talált volna mondanivalója elkezdéséhez, Ligyija halkan s komolyan belefogott:

— Olyan sokat beszéltünk...

— Már megbocsáss, nem lehet úgy bánni az emberrel, mint te énvelem — kezdte nyomatékosan Szamgin. — Mit jelent ez a váratlan elhatározásod, hogy Párizsba utazol?

A lány azonban nem hallgatott rá, és olyan hangon folytatta, mintha legalább harmincéves volna:

— Azonkívül akkor is beszéltem veled, amikor elmentem tőled, és magam maradtam. Helyetted is becsületesen beszéltem... becsületesebben, mint ha te magad beszéltél volna. Igen, hidd el! Hiszen te nem vagy nagyon... bátor. Ezért is mondtad, hogy „szeretni némán kell". Én pedig beszélni, kiabálni akarok, mindent meg akarok érteni. Te

meg azt tanácsoltad, hogy olvassak el egy szülészeti tankönyvet...

— Ne légy rosszmájú — mondta Szamgin.

Ligyija gúnyos mosollyal kérdezte:

— Hát te talán rosszmájúságból ajánlottad figyelmembe „A házasság higiéniájá"-t? Én azonban nem olvastam el, mivel bizonyára nem magyarázza meg, miért éppen engem kell szeretned. Ostoba kérdés ez? Vannak más kérdéseim is, amelyek még ostobábbak. Valószínűleg igazad van: degenerált, dekadens vagyok, nem illek egy egészséges, kiegyensúlyozott emberhez. Azt hittem, olyan emberre találok, aki segítségemre lesz... különben magam sem tudom, mit vártam tőled.

Felkelt, kiegyenesedett, s kinézett az ablakon, a piszkos jégszínű felhőkre. Szamgin pedig bosszúsan mondta:

— Hiszen én is... azt gondoltam, hogy jó barátom leszel...

A lány tűnődve nézett rá, és halkabban folytatta:

— Gondold csak el, milyen gyorsan történt... fellobbant, akár a szalma... és nincs többé.

Barna arca elsötétült, tekintetét elfordította Klim arcáról. Megint felállt, kiegyenesedett. Szamgin is felkelt, és sértő szavakat várt.

— Nem öröm az élet, ha semmit sem értünk, ha ködben élünk, ahol csak nagy ritkán, egy-egy pillanatra gyúl perzselő láng.

— Nagyon keveset tudsz — mondta sóhajtva Klim, és ujjaival kopogott a térdén. Nem, Ligyija nem adott okot, hogy megnehezteljen rá, éles szavakat vágjon a fejéhez.

— És mit kell tudnom? — kérdezte a lány.

— Tanulnod kellene.

— Igen? Egész életemben iskolás lánynak érezzem magam?

Gúnyosan elmosolyodott, s megint csak a tarka eget nézegette.

— Azt hiszem, mindazt, amit már tudok, felesleges tudni. De mégis megpróbálok tanulni — hallotta Klim a lány tű-

nődő szavait. — De nem a sürgő-forgó Moszkvában, hanem talán Pétervárott. Párizsba pedig azért kell elmennem, mert Alina ott van, és rosszul megy a sora. Hiszen tudod, hogy szeretem őt...

„Miért?" — akarta kérdezni Szamgin. De belépett a szobalány, és kérte Ligyiját, hogy fáradjon le apjához.

Egymás mellett, szótlanul mentek le a lépcsőn. Klim kis ideig az előszobában álldogált, és nézte, amint a fal mellett a fogason különféle kabátok sorakoznak: valahogy a templom előcsarnokában álldogáló koldusok tömegéhez, fejetlen koldusokhoz hasonlítottak.

„Nem, ez így nem jó, nincs befejezve" — állapította meg. Szobájába érve leült levelet írni Ligyijának. Sokáig írt, de amikor elolvasta a telerótt lapokat, úgy érezte, hogy levelét két ember írta, egyáltalán nem hasonlítanak egymásra: az egyik ügyetlenül és durván kigúnyolta Ligyiját, a másik pedig panaszosan és sután mentegeti magát valamiért.

„De hiszen nem vétettem ellene" — méltatlankodott Klim. Eltépte a levelet, és nyomban elhatározta, hogy Nyizsnyij-Novgorodba utazik, az Országos Kiállításra. Váratlanul utazik el, akárcsak Ligyija, sőt előbb, mintsem a lány külföldre indul. Ezzel értésére adja, hogy a szakítás nem keseríti el. És talán Ligyija ráébred, hogy Klim szenved, és akkor megváltoztatja szándékát, és vele tart?

De amikor közölte Ligyijával, hogy harmadnap elutazik, a lány egészen közömbösen jegyezte meg:

— Milyen jó, hogy mellőztük a drámai jeleneteket. Pedig azt gondoltam, hogy nem maradnak el...

Átölelte Klimet, és erősen szájon csókolta.

— Jó barátként válunk el, ugye? Később majd újra találkozunk, amikor okosabbak leszünk, igen? És akkor talán más szemmel nézünk egymásra?

Klim kissé meghatódott vagy inkább csodálkozott a lány szavain, és a szeme sarkában csillogó könnyeken. Halkan kérlelte:

— Nem jönnél inkább velem?

— Nem! — mondta határozottan Ligyija. — Nem, nem kell! Zavarsz engem.

Sietve megtörölte a szemét. Klim attól tartott, hogy valami helytelen dolgot mond neki, és ezért szintén sietve megcsókolta száraz, forró kezét. Később, fel-alá járkálva szobájában, így töprengett:

„Voltaképpen szerencsétlen teremtés, ez a lényeg. Meddő virág. Lélektelen. Bölcselkedik, de nem érez..."

Megtorpant a szoba közepén, levette szemüvegét, lóbálgatta, hátrapillantott, s majdnem hangosan gondolkozott:

„De milyen gyorsan játszódott le. Valóban úgy lobbant el, mint a szalma."

Zavarban volt, de egyúttal érezte, hogy a pihenés napjai következnek. Erre már szüksége volt.

Néhány nap múlva már Nyizsnyij-Novgorod felé utazott. Az utolsó három versztányi úton a zsúfolásig megtelt vonat lassan döcögött, mintha a mozdonyvezető azt akarta volna, hogy az utasok jobban szemügyre vegyék a kopár mezőn, a sárga, tar homokbuckák és a piszkoszöld gyepszigetek közt tarkáló vadonatúj, szedett-vedett épületek seregét.

A sínek mellett, valamivel a töltés alatt, vakítón csillogott a napfényben a vasból és üvegből épült gépcsarnok, amely fenekével felfordított, óriási teknőhöz hasonlított; az üvegen át látszott, hogy az épület belsejében lassan mozog a fémszörnyetegek serege, egymást taszítják a megzabolázott vas-állatok. Félkörben terült el a földszintes mezőgazdasági pavilon, amelyet fafaragások díszítettek, a német Ropet által kieszelt orosz stílusban. Még sok más, szeszélyesen szétszórt, szokatlan alakú épület tornyosult egymás hegyén-hátán, némelyik csábító cukrászmesterműre emlékeztetett, és tarka tömegükből óriási cukorsüvegként emelkedett ki a művészeti kiállítás fehér villája. Csillogott, olvadozott a napfényben a kétfejű aranysas a cári pavilon tornyán; ez a pavilon a meséskönyvek képein látható, régi kastélyok stílusában épült. Az aranysas fölött pedig hosszú kötélre erősített szürke léggömb duzzadt a kékes levegőben.

A vonat kényelmes haladása miatt úgy látszott, hogy a kis városka lassan kering: különös építményei egy láthatatlan pont körül forogtak, szüntelenül változtatták helyüket, eltakarták egymást, tovasiklottak a homokos utak és a kis terek között. E zűrzavaros körtánc, e lomha, de lenyűgöző erejű sürgés-forgást csak fokozták az épületek közti zegzugos utakon óvatosan lépkedő parányi emberi alakok; kevesen voltak, és csak néhányan futkostak szét, különböző irányban, legtöbbjük úgy mozgott, mint aki eltévedt s keres valamit. Kevésbé mozgékonynak látszottak, mint az épületek; az épületek valósággal szögleteik mögé rejtették, majd ismét elővillantották az embereket.

A csendes, de hatalmas körtánc e meseszerű képe jóformán szüntelenül elkísérte Szamgint, míg e különös városban tartózkodott, amely terméketlen, sivár mezőn terült el; a mezőt távol fenyőerdő kékes taraja szegélyezte, az úgynevezett „Szavel-dombhát", a láthatatlan Okán túl pedig a „Harkály-hegyek" emelkedtek, ahol a kertek zöld lombja között Nyizsnyij-Novgorod házikói és templomai bújtak meg.

Szamgin az egyik sebtében fából összetákolt fogadóban szállt meg, ahol minden csikorgott, recsegett, és minden neszben görcsös remegés érződött. Gyorsan megmosakodott, átöltözött, megivott egy pohár meleg teát, és nyomban elindult a kiállításra: nem volt messzebb háromszáz lépésnél.

Estefelé tért vissza, fájó szemmel, zúgó füllel: úgy érezte magát, mintha messzi, ismeretlen országban járt volna. Ez a telítettség azonban nem volt nyomasztó, hanem szinte kitágította, és állhatatosan megfelelő formát követelt, nagy örömöt ígért, amelyet Klim homályosan már érzett is.

Ez az érzése azonban csak később alakult ki végképp, a meglehetősen mostoha nyár egyik csúf napján. Az ágyán feküdt, a vékony takaróba burkolózva, amelyre felöltőjét is ráterítette. Mérges eső verdeste az öblösen kongó háztetőket, mennydörgés robajlott, megreszkettette a fogadó épületét, az ablakok réseiben nedves szél fütyült és prüszkölt. A mennyezet három pontjáról szabályos időközökben

kövér vízcseppek hullottak alá, enyves festék és rothadás szaga áradt.

Klim Szamgin ráeszmélt, hogy egy fantasztikusan gazdag, óriási ország bontakozik ki előtte, amelynek létezését nem is gyanította; ebben az országban a legváltozatosabb munka folyik, s íme, ez az ország egybegyűjtötte termékeit, s büszkén mutogatja önmagának. Feltehetően a csinos épületeket szándékosan emelték ezen a kopár mezőn, a szegény és piszkos külváros tőszomszédságában, amelynek csúf, egyforma házacskái szürkén, szétszórva álldogálnak a Volga és az Oka hordalékhomokján. Borús napokon, amikor forró „völgyi" szél fújt a Volgáról, szúrós, szürke por szállt innét.

Az ország gazdagságának és lakói szegénységének e társulásában mintha dicsekvő célzás rejlett volna:

„Rosszul élünk, de lám, milyen pompásan dolgozunk!"

Az ország gazdagságának kevésbé ékes és dicsekvő, de még meggyőzőbb tanúsága volt maga a vásár. Az egyhangúan sárga, zömök kőbódésorok tágra nyitották széles torkukat, és az ajtók mögött, a barlangi félhomályban, különféle fémáruk, vásznak, karton-, gyapjúanyagok halmazai tornyosultak. Virágos mintájú porcelánok csillogtak, tükrök ragyogtak, visszaverték a mellettük elhaladók képét, a kegyszerüzlet tőszomszédságában művészien csiszolt üvegárut árultak, a boros- és pálinkáspoharakkal zsúfolásig megrakott, óriási kirakatokkal szemközt pedig fajansz illemhelyberendezési tárgyak csillogtak. A templomi és a háztartási cikkek e szomszédságából Klim Szamgin jóindulatúan megállapította, hogy a kereskedelem gátlástalanul szemérmetlen.

A vásárban többen voltak, mint a kiállításon, fesztelenebbül, zajosabban viselkedtek. Úgy látszott, valamennyien örömmel szolgálják a kereskedelmet. Meglepő volt a sokféle típus, a temérdek külföldi, idegen, a sok melegen öltözött keleti lakos; lépten-nyomon idegen beszéd ütötte meg a látogatók fülét, szokatlan alakok és arcok káprázatták szemüket. Az oroszok közt szép számmal akadtak nagy szakállú, ösztövér emberek, akik kellemetlen módon a diakónushoz hasonlítottak. Láttukra Szamginnak néhány percre

az a riasztó gondolata támadt, hogy ezt a hatalmas országot háromujjú emberek, elcsapott diakónusok, eszelős korhelyek, Marakujev-féle vidám egyetemisták és más effélék akarják a maguk kedve szerint átalakítani; Pojarkov, akit színtelen embernek tartott, valamint az elegáns, higgadt Preiss, akiből bizonyára egyetemi tanár lesz — nem nyugtalanította Klimet. A számokkal dobálózó, magabiztos Kutuzov pedig megfakult az emlékezetében, meg aztán nem is szívesen gondolt rá.

A fedélzetdeszkákból ácsolt mennyezetre bámult, és figyelte, amint a réseken befolyik a víz, üvegszerű kövér cseppekbe duzzad, aztán a földre hull, s tócsába gyűlik.

Eszébe jutott a zlatouszti fegyverek hideg csillogása, a pavlovói, vacsai, vorszmai kések, villák és ollók serege; a puskatöltényekkel, kardokkal és szuronyokkal díszített haditengerészeti pavilonban egy tisztára fényesített, hosszú csövű motovilihai ágyút mutogattak, amely hidegen csillogott, mint a hal. Egy szinte bronzból öntött, tagbaszakadt matróz állt mellette: kékes állát simogatta, fekete bajuszát pödörgette, és lenézően, mulatságosan magyarázta a közönségnek:

— Eztet a löveget innét töltik, ezzel a gránáttal, amelyet maguk fel sem bírnak emelni, és pontosan a célra tüzel, vagyis az ellenségre. Uram, ne piszkálja a botjával, tilos!

Csillogott az aranybrokát, akár a rozstábla júliusi alkonyatban; a selyembrokát-csíkok holdas téli éjszakák kékes havára emlékeztettek, a tarka kelmék az őszi erdők színpompájára. Ezek a költői hasonlatok azután ötlöttek Klim eszébe, hogy meglátogatta a festészeti kiállítást. Itt a „magyarázó úriember" — egy tétován mozgó, nagy homlokú, hosszú hajú, sovány férfi — elragadtatással mesélt a közönségnek Nyesztyerov és Levitan tájképeiről, brokátból és kartonból szőtt országnak nevezte Oroszországot, amelyet „tarka selyemfonállal csodálatosan hímzett a föld bársonyára a legnagyobb művész, isten keze".

Klim hazafiúi büszkeséggel nézegette a közép-ázsiai pavilonban a Khíva és Bokhara számára készült „orosz" broká-

tot, a Morozov-gyár rikító kartonszöveteit, és Kuznyecov színpompás porcelánjait, valójában mind silány német utánzat volt.

Játékok és gépek, harangok és fogatok, ötvösmunkák és zongorák sorakoztak, lágy tapintású, színes kazanyi szatytyánbőrök hevertek, kenderkötelek és kátrányozott hajókötelek óriási halmazai, sztearin gyertyákból épített kápolna, csodálatosan szép, Szorokoumovszkij-féle prémek, urali vasáruk, illatos szappanhegyek tornyosultak, pompásan cserzett bőrök, sörtekészítmények pompáztak. E mérhetetlen kincshegyek előtt kicsiny csoportok álldogáltak, s higgadtan nézegették hazájuk nagyszerű termékeit. Kissé zavarba ejtették Szamgint, hallgatásukkal lehűtötték emelkedett hangulatát.

Ritkán hallott elragadtatott felkiáltásokat, de ha felhangzottak ilyenek, akkor is legtöbbnyire nők szájából, akik a divat- és edényárusok, illatszerészek, ékszerészek és szűcsök kirakatait nézegették. Különben azt lehetett volna gondolni, hogy a látogatók legtöbbje megnémult a temérdek élménytől. Klim azonban néha úgy vélte, hogy csak a nők dicséreteiben cseng őszinte öröm, a férfiak véleményéből kirí a rosszul leplezett irigység. Sőt, azt gondolta, hogy talán igaza van Makarovnak: a nő jobban tudja, mint a férfi, hogy a világon minden az ő számára van.

Klim hazafiúi érzése különösen magasra csapott, amikor nemzetiségi csoportokkal találkozott, akik annak a népnek az ünnepére gyűltek egybe, amely a Fehér-tengertől a Kaspi- és a Fekete-tengerig, Helsingforstól Vlagyivosztokig uralkodik fölöttük. Lassan lépkedtek a khivaiak, bokharaiak meg a kövér szártok, sima mozdulataik erőtleneknek látszottak azok szemében, akik nem tudták, hogy a gyorsaság az ördög tulajdonsága. Festett szakállú, elpuhult perzsák álldogáltak a virágágyak előtt; egy narancsszín szakállú és bíborvörös körmű, magas öregember ápolt kezeinek hosszú ujjával mutogatott a virágokra és ütemesen, mintha verset szavalna, magyarázott valamit tisztelettudón köréje gyűlő kíséretének. Ujján otromba nagy rubinköves gyűrű csillogott

és egy ferde tetejű, fekete karakülprém sapkás sovány ember elbűvölten bámulta, le nem vette nedves, vörös szemét a rubinról, mozgatta vastag ajkát: szinte félt, hogy a kő kiugrik nehéz aranyfoglalatából.

Sok tisztes külsejű kazanyi és krími tatár járt-kelt, akik román muzsikushoz hasonlítottak, zajosan sürögtek a grúzok és az örmények, kimérten lépdeltek a kese hajú, komor finnek, akik villamosvonalat és drótkötél vasutat építettek a városban. Az arhangelszki vasút pavilonja közelében, amelyet Szavva Mamontov, a vasútvonal mecénása és létesítője a régi északi templomok stílusában épített, egy pisze orrú szamojéd család éldegélt. A szamojédok egy rozmárt mutogattak, amely a pavilon mellett épült medencében lakott, és nyájas kedvében állítólag emberi hangon ezt mondta:

„Köszönöm, Szavva!"

Egy nemezsátorban kilenc vasszínű kirgiz kuporgott; heten közülük zenére teljesen alkalmatlan fából készült hosszú trombitát fújtak erőlködve; egy hihetetlenül széles orrnyergű ifjú, akinek fekete szeme majdnem a fülénél volt, bóbiskolva vert egy csörgődobot, egy játékszerűen apró öregember pedig, akinek arcát zöldes mohához hasonlító szőr borította, szamárbőrrel bevont üstöt püfölt, mint a gyermek. Olykor tágra nyitotta gyér bajusszal szegélyezett, fogatlan száját, és két-három percig vékony, fület hasogató torokhangon jajongott:

— Ijo-jo-i-i-jo-e-e-o-i-i-i . . .

Aszkétaarcú és ragadozómadár-szemű vlagyimiri tülkös pásztorok orosz dalokat játszottak művészien, egy másik színpadon pedig, a haditengerészeti pavilonnal szemközt, a fekete szakállú, szép arcú Glavacs karmester különös dalt játszott zenekara vonósaival: ez a dal „Szférák zenéje" néven szerepelt a műsorban. Glavacs naponta háromszor eljátszotta ezt a darabot, a közönség nagyon szerette, a kíváncsiak pedig beszaladtak a pavilonba, és figyelték, hogyan visszhangzik a halk zene a hosszú ágyú acéltorkában.

— Nagyszerű akusztikai tünemény — közölte Klimmel egy igen kedves, szép szemű, nőies ember. Szamgin nem hitte,

hogy a „szférák zenéje" visszhangozhat az ágyúban, de mivel jó kedvében volt, engedett a kísértésnek, és odament az ágyúhoz. Semmit sem hallott a hideg acélcsőben, és nagyon ostobán érezte magát. Ezért elhatározta, hogy nem hallgat azoknak a szavára sem, akik Orina Fedoszovát, az Északi Vidék ősi regéinek mesemondóját magasztalták.

Mindennap, az esti istentisztelet idején, egy bekecset és meleg sapkát viselő éltes korú ember ment a faállványhoz, amelyen az Okonyisnyikov-gyár és más gyárak harangjai lógtak. Levette sapkáját dinnye alakú, tar koponyájáról, háromszor keresztet vetett, és vadul kimeresztett szemét közben az égre emelte: a szeme fehér volt és üres, mint a vakoké. Azután mélyen meghajolt nézői és hallgatói előtt, felmászott az állványra, és meglóbálta a nagyharang öt pudos nyelvét. Méltóságosan szállt az érzékeny bronz lágyan döngő, ízes sóhajtása; úgy rémlett, hogy a fekete vasnyelv életre kelt, s önnön erejéből ing, és nyaldossa mohón a bronzot, a harangozó pedig sikertelenül kapdos utána hosszú karjával, nem tudja megfogni, és kétségbeesésében a harang széléhez veri tar koponyáját.

Végre azonban sikerült megállítania a nekilendült harangnyelvet. Akkor átment a másik állványra, a kis harangokhoz. És a fekete ember kézzel-lábbal görcsösen rángatni kezdte a harangokat, s a „Dicsőség, dicsőség orosz cárunknak" dallamát kongatta. Úgy rángatózott, mintha egy láthatatlan hurkon lógna: ki akar bújni belőle, fejét rázza, rideg, hosszú arca felpuffad, fejébe szalad a vér, a harangok engedelmes bronzteste azonban egyre csengőbben magasztalja a cárt. Munkája végeztével a harangozó kék-fehér kockás nagy zsebkendőjével megtörölte izzadó koponyáját, verejtékes arcát, majd ismét az égre vetette ijesztő, fehér szemét, meghajolt a közönség előtt, és eltávozott, nem is válaszolt a dicsérő megjegyzésekre, kérdésekre. Azt beszélték, valamilyen nagy bánat érte és némaságot fogadott élete végéig.

Klim Szamgin néhányszor elnézte a harangozót, és váratlanul észrevette, hogy a diakónushoz hasonlít. Ettől a perc-

től kezdve arra gondolt, hogy a harangozó valamilyen bűnt követett el, és most némán vezekel. Szerette volna a diakónust látni a harangozó helyén.

Különben a csendes ellágyulás jegyében teltek napjai. Meghatottsággal töltötte el ez a temérdek, sokféle holmi, áru, amelyet mind ezek a különféle, egyszerű emberkék alkottak, akik kimérten haladnak a tiszta homokkal beszórt ösvényeken, szerényen nézegetik munkájuk eredményeit, halkan dicsérik a látottakat, főként pedig elgondolkozva hallgatnak. És Szamgin mindinkább úgy érezte, vétett e csendes emberkék ellen; barátságosan nézett rájuk, sőt némiképp tisztelte jelentéktelen külsejüket, amely mögött mesés, mindenható erő rejlik.

„Ez az igazi egyetem — gondolta, élményeit mérlegelve. — Oroszország megismerése: ez a legfőbb, élő tudomány."

Nagyon zavarta Inokov. Bő köpenyes, esetlen alakja, gyászhuszárfövege már messziről felkeltette a figyelmet. Mindenütt felbukkant, mint egy zsákmányt kereső, fantasztikus, éhes madár. Nagyon megférfiasodott, arcát apró gyűrűkben sötét szőr borította. Ez valamennyire meglágyította csontos, tarka és kissé nyers arcát.

Klim mégsem akarta kerülni Inokov társaságát, mivel ez a nem nagyon kellemes legény — akárcsak Dmitrij bátyja — sok mindent tudott, és érdekesen beszélt a háziiparokról, a halászatról, a vegyiparról, a hajózásról. Ez hasznára volt Szamginnak, Inokov szavai azonban mindig kissé lehűtötték kedélyességét és elérzékenyültségét.

— Mindebben a gyönyörűségben van valami... özvegyi — mondta Inokov. — Olyan ez, mint amikor a koros és nem is nagyon okos, kétes szépségű özvegyasszony dicsekszik a kelengyéjével, hogy házasságra csábítsa a férfit...

Ajkát harapdálta, mintha nehéz feladaton törné a fejét; szája vékony vonallá keskenyedett.

Azután zsörtölődve szitkozódni kezdett:

— Az ördög bújjon beléjük! Jól kieszelték: homokra meg mocsárra építik kincseik kiállítását. Egyfelől a kiállítás, másfelől a vásár, középen meg a duhaj Kunavino-külváros,

ahol minden három ház közül kettőben toprongyos koldusok meg folyami kalózok tanyáznak, a harmadikban pedig utcalányok.

Amikor Szamgin a textilipar fejlettségét magasztalta, Inokov közölte, hogy a falu népe egyre rosszabb minőségű és csúnyább anyagokba öltözik, a gyapotot Közép-Ázsiából Moszkvába szállítják, feldolgozzák és áruként küldik vissza ugyanoda. Megemlítette, hogy bár Oroszországban óriási erdők vannak, sok millió pudnyi papírt vásárolnak Finnországban.

— Az Uralban annyi a cédrus, hogy több nem is kell, grafit is van elég, és ceruzát mégsem tudunk készíteni.

Még kellemetlenebb volt hallgatni a balszerencsés feltalálókról szóló történeteit.

— Járt a mezőgazdasági pavilonban? — kérdezte Inokov, és gúnyosan elfintorította a száját. — Egy orosz lángelme kiállított ott egy kerékpárt: szakasztott olyan, amilyenen az angolok próbáltak kerekezni a tizennyolcadik században. Egy másik szamár pedig pianínót eszkábált össze; mindent maga csinált: a billentyűket, húrokat, a húrok kétharmada persze ínből való. Úgy recseg-ropog ez a hangszer, mint valami vén batár. Egy volt közjegyző légycsapót állított ki, a lovakon tanyázó bögölyök pusztítására: a szekér első tengelyéhez erősített légycsapó minduntalan ráhúz a lóra, az állat meg persze megvadul... Az őserdő mélyére kellene rejteni az efféle tökfilkókat, mi meg ország-világ előtt mutogatjuk őket.

Szamgin mindennap Inokovval reggelizett a kiállítás bejárata előtt levő svéd kartonlemez-kioszkban. Inokov szerényen csak egy szelet sonkát evett, sok kenyérrel, és egy üveg barna sört ivott hozzá. Arcát simogatta, mintha letörölné róla a szeplőket, és mesélt:

— Egy Vrubel nevű festőnek, akiben nagy művészi erő látszik, nem fogadták el a vásznát a kiállításra. Én semmit sem értek a festészethez, de az erőt mindenben meglátom. Szavva Mamontov külön házikót építtetett Vrubelnek, a kiállításon kívül, ott van, látja? A belépés ingyenes, de a kö-

zönség nemigen látogatja, még azokon a napokon sem, amikor Mamontov operájának kórusa ad hangversenyt... Én gyakran járok oda és elnézem: az egyik falon a „Napkeleti hercegnő", a másikon pedig Mikula Szeljanyinovics és Volga. Nagyon különös. Egy újságíró az öklén át nézegette a Napkeleti királykisasszonyt meg Mikulát, és kijelentette: „Politika. Alliance franco-russe.[47] Nem helyeslem. A művészetnek politikamentesnek kell lennie."

Inokov kelletlenül elmosolyodott, de nyomban letörölte a mosolyt ajkáról. Állandóan különféle újságokat közölt Klimmel:

— Megjött Witte. Tegnap Kazi mérnökkel járta a kiállítást, és Quintilianust idézte: „Könnyebb többet csinálni, mint ennyit." Beképzelt őkelme. Munkásokat hoznak, hogy köszöntsék a cárt. Itt bizonyára kevés a munkás, vagy nem bíznak bennük. Egyébként munkásfelvétel van Szormovóban meg Nyizsnyijben is, Dobrov-Nabholznál.

— Hogyan vélekedik maga a cárról? — kérdezte Klim.

Inokov csodálkozva pillantott rá.

— Sosem gondolkoztam erről.

Klim Szamgin nyugtalanul várta a cárt, s ez zavarta is, de nem tudta titkolni maga előtt. Érezte, hogy feltétlenül látnia kell azt az embert, aki a gazdag és óriási Oroszországot kormányozza; ezt az országot kétes népség lakja, amelyről nehéz valami határozottat mondani, azért, mert túl sok garázda ember tarkítja. Az a homályos remény élt Szamginban, hogy ha majd megpillantja a cárt, minden élménye, minden gondolata végleges formát kap, kiteljesedik. Talán olyan jelentőségű lesz ez a találkozás, mint az első napsugár, amellyel a nap kezdődik, vagy az utolsó, mely után cirógatón ráborul a földre a meleg nyári éjszaka. Talán igaza van Gyiomidovnak: a fiatal cár nem mindennapi ember, nem olyan, mint apja volt. Olyan bátran foszlatja szét az emberek reményeit, akik korlátozni akarják hatalmát, hogy talán még a nagyapjánál is határozottabb jellemű. Bi-

[47] *Francia orosz szövetség.*

zony, lehetséges, hogy II. Miklós egyedül szembe tud szállni mindenkivel, és fiatal keze elég erős ahhoz, hogy megragadja Nagy Péter husángját, és rákiáltson az emberekre:

„Maguk meg mit lábatlankodnak itt?"

Inokov két napra kiűzte Klim fejéből ezeket a gondolatokat.

— Nem akarja meghallgatni Orina Fedoszovát? — kérdezte álmélkodva. — Hiszen valóságos csoda!

— Nem szeretem a csodákat — mondta Szamgin, és eszébe jutott az ágyú és a „Szférák zenéje".

Inokov azonban hadonászva, hevesen magyarázta:

— Mindez ócska limlom hozzá képest!

Megragadta Klim kabátja ujját.

— Emlékszik az anyákra a „Faust" második részében? Ők azonban zavarosan beszélnek, ez meg... Jöjjön el!

Klim most először látta ilyen hangulatban Inokovot. Ez felkeltette érdeklődését, és elment vele abba a terembe, ahol előadásokat, felolvasásokat szoktak tartani, és Glavacs nagyszerű orgonahangversenyeket rendezett.

— Meglátja: csoda! — ismételte Inokov.

Egy szakállas, tagbaszakadt ember lépett a színpadra, hosszú kabátja olyan volt, mintha vaslemezből szegecselték volna össze. Öblös hangon beszélt, mint a majom- és fókaidomítók.

— Én — mondogatta. — Én, én, én! — ismételte mind gyakrabban, és úszó mozdulatokat végzett. — Én írtam az előszót... A könyv a bejáratnál kapható... Az asszony írástudatlan. Körülbelül harmincezer verssort tud kívülről... Én... Többet, mint az „Íliász". Zsdanov professzor... Amikor én... Barszov professzor...

— Nem tesz semmit — mondta megnyugtatón Inokov. — Az ilyenek mindig ostobák.

Apró léptekkel, dülöngélve egy ferde derekú öregasszony jött ki a színpadra. Sötét kartonruhájában, tarka, kötött fejkendőjében olyan volt, mint egy mulatságos, jószívű boszorkány, ezernyi ránccal barázdált kerek arcából gyermeki szempár mosolygott.

Klim mérgesen nézett Inokovra: bizonyos volt benne, hogy megint ostobának kell majd éreznie magát, akárcsak az ágyú előtt. Inokov arca azonban mámoros örömtől ragyogott, vadul tapsolt.

— Ó, te kedves... — mormogta.

Ez nevetséges volt. Szamgin kissé megenyhült. Elhatározta, hogy tíz percig türelemmel lesz, kivette óráját, s oldalra hajtotta a fejét. De nyomban gyorsan felvetette: a színpadról szokatlanul dallamos hang áradt feléje, súlyos, régi szavak csengtek. A hang női volt, de senki sem gondolhatta, hogy egy öregasszony szaval. Nemcsak a szavak voltak igazán szépek, hanem a hangból is valami emberfölötti kedvesség, és bölcsesség sugárzott, bűvös erő, amely arra kényszerítette Szamgint, hogy az órával a kezében mozdulatlanná dermedjen. Nagyon szeretett volna körülnézni, hogy lássa, milyen arccal hallgatják az emberek a görbe derekú öregasszonyt. De nem tudta levenni a szemét a gyűrött, jóságos arc ráncainak kifejező játékáról, a csodálatosan csillogó gyermeki szempárról, amely ékesszólón mondott végig minden verssort, eleven fényt és elbűvölő, lágy csengést adott az ősi szavaknak.

Az Olonyec-vidékről származó öregasszony ütemesen mozgatta torz rongybabához hasonló, püffedt kezét, és arról mesélt, miként búcsúzott anyja a hős Dobrinyától, amikor a csatamezőre küldte, dicső tettekre. Szamgin szinte látta a termetes anyát, hallotta kemény szavait, amelyek mögött mégis félelem és szomorúság is érződött, látta a széles vállú Dobrinyát, amint térden állva, kinyújtott kezében tartja a kardot, és alázatosan néz anyjára.

Klimnek néha úgy rémlett, hogy egyedül van a teremben, nincs ott senki más, talán még ez a jóságos boszorkány sem, és a terem falain kívül zúgó zsivajon keresztül, valóban csodálatos módon, szűrődik fülébe a hősi múlt megelevenedett hangja.

— Nos, mit szól hozzá? — kérdezte diadalmasan Inokov. Boldog mosolytól kerekedő arca lankadt volt, szeme nedves.

— Csodálatos — felelte Klim.

— Most jön a java! Figyelje meg: nem színésznő, nem játssza az embereket, hanem az emberekkel játszik.

Klim nem értette ezeket a furcsa szavakat, de eszébe idézte, amikor Fedoszova mesélni kezdett Ilja Muromec rjazanyi paraszt és Vlagyimir kijevi fejedelem viszályáról, Szamgin ismét elbűvölten nézte a varázslatos arcot, amelynek minden ránca beszélt, és egy kiolthatatlan fényű szempár simogatta szelíd ragyogásával. Az eszével tudta, hogy ez a Karacsarovo falubeli daliás hős, akit felbőszített az elkényeztetett fejedelem, nem így, nem ezen a hangon beszélt, és éber sztyeppi szemében természetesen nem csillogott ilyen éles, gunyoros mosoly, amely kissé Vaszilij Kljucsevszkij történetíró szemének ravasz és bölcs villogására emlékeztet.

De amikor eszébe jutott a könyörtelen tudós, hirtelen — de már nem az eszével, hanem egész lényével — ráeszmélt, hogy ez a hevenyészve összetákolt kartonruhás bábu maga a történelem: a jó és a rossz igazságának legőszintébb története, amelynek úgy kell beszélnie, s amely úgy tud beszélni a múltról, mint ahogyan ez a görbe derekú olonyeci öregasszony mesél, egyforma szeretettel és bölcsességgel szól haragról és gyengédségről, az anyák olthatatlan bánatáról és a fiúk hősi ábrándjairól, mindenről, ami az élet. És talán ugyanilyen dallamos, simogató és elbűvölő hangon — akár igazságról, akár kitalálásról van szó — beszél majd valamikor a történelem arról, hogyan élt a földön egy Klim Szamgin nevű ember.

Később Szamgin úgy érezte, hogy még sosem volt olyan jó, olyan okos és szinte sírni valóan szerencsétlen, mint ebben a különös órában, itt az emberek közt, akiket némává bűvölt ez a kedves, öreg boszorkány, aki a régi mesék világából toppant a sebtében, fitogtatón megrendezett valóságba.

Inokov azonban megzavarta e soha nem tapasztalt rendkívüli érzésében. A regék közti rövid szünetekben, amikor Fedoszova pihent, s nyelve hegyével sötét ajkát nyaldosta, görbe derekát simogatta, gombafejhez hasonló álla alatt megkötött fejkendője végét rángatta, amikor féloldalra ringatózva mosolygott és bólogatott az elragadtatottan kiáltozó

közönség felé — ilyenkor Inokov kizökkentette Klimet hangulatából azzal, hogy vadul tapsolt, és zokogó hangon kiáltozott:

— Köszönö-öm! Drága öreganyám, köszönö-öm!

Izgatott volt, mint a részeg, fel-felugrált, hangosan fújta az orrát, topogott, köpenye lecsúszott válláról, és rátiport.

A nap hátralevő részét Klim a valóságtól elszakadva töltötte. Emlékezete makacsul felidézte a régi szavakat és verseket, szeme előtt az öregasszony bábuszerű alakja imbolygott, puha, párnás keze siklott, jóságos, okos arcán beszédesen mozogtak a ráncok, nagy, igen tiszta szeme pedig mosolygott.

Három nap múlva, reggel ott állt Klim a vásári sokaság közepette, amely a kápolna köré sereglett. Erre vonták fel a zászlót az országos vásár megnyitásakor. Inokov azt mondta Klimnek, hogy megpróbálja becsempészni a kiállításra, amikor a cár ott lesz, de ez aligha sikerül; a cár azonban bizonyára ellátogat a vásárigazgatóság épületébe is, és ott jobban szemügyre lehet majd venni.

Szamginnal szemközt, jobbra és balra, jól megtermett, rendesen öltözött izmos emberek álltak két végtelenül hosszú sorban. Némelyik új bekecset és parasztkaftánt viselt, legtöbbjükön azonban zakó volt. Itt-ott élesen rikított egy-egy vörös posztóing, buggyos bársonynadrág fénylett a napon, ragyogóra tisztított csizmaszár csillogott. Klim először látta ilyen közelről és ilyen tömegben a népet, amelyről gyermekkora óta oly sok vitát hallott, és amelynek életéről tucatnyi szomorú regényt olvasott. Nézegette a sok bozontos, simára fésült és tar fejet, a pisze orrú, szakállas, egészséges arcokat, a nyugodt arcokat, amelyekből nyájas és szigorú, jóságos és okos szempár csillogott. Ezek az emberek békésen álldogáltak, szorosan egymás mellett, a széles mellek szinte egyetlen mellkassá olvadtak össze. Világos volt, hogy ez az a hatalmas orosz nép, amelynek okos keze teremtette a kopár mezőn szépen szétszórt, mérhetetlen kincseket. Igen, ez a nép kiválasztotta és előreállította legjobbjait, és helyes, hogy a többiek — akik rangosabban öltözöttek ugyan,

de kisebbek és nem olyan szemrevalóak — engedelmesen a munka emberei mögé vonultak, átengedték nekik az első helyet. Minél figyelmesebben fürkészte Klim az első sorban állókat, annál inkább növekedett benne a kellemesen izgató tisztelet. Teljesen lehetetlen volt elképzelni, hogy ezek a saját erejükben nyugodtan bízó, egyszerű és szerény emberek a vidám egyetemisták és holmi féleszű becsvágyók nyomába szegődjenek.

Olyan szerények voltak ezek az emberek, hogy némelyiket előre kellett tuszkolni. Ezt meg is tette egy aranykeretes szemüvegű, hatalmas termetű, bajuszos rendőrtisztviselő s egy fürge, vékony lábú ember, akinek szalmakalapját háromszínű szalag ékesítette. Lassan haladtak a sorfal előtt, s hol az egyik, hol a másik nyájasan rákiáltott valamelyikre:

— Kopasz: előre!

— Mit bújsz el, te óriás? Állj oda.

— Fülbevalós: ide!

A fürge ember rápillantott Klimre, és kesztyűjével megérintette a vállát.

— Kissé hátrább, fiatalember!

Az ezüst fülbevalós legény hatalmas vállával könnyedén a háta mögé szorította Szamgint, és halkan, rekedten mondta:

— Pápaszemmel onnét is látsz.

Széles háta mögül azonban semmit sem lehetett látni.

Szamgin megpróbálta, hogy a legény és nagy szakállú, kopasz szomszédja közé álljon. A legény azonban kidugta áthághatatlan könyökét s megkérdezte:

— Hová?

Majd ezt tanácsolta:

— Maradj a helyeden!

Klim engedelmeskedett.

„Igen — gondolta. — Ez mindenkit a helyére tud állítani."

— Honnan való? — kérdezte.

A fülbevalós megfordította vastag nyakát, Klimhez hajtotta fekete bajuszos, piros arcát.

— A második alakulatból — mondta.

— Munkás?

— Tűzoltó.

Szamgin kis ideig hallgatott, gondolkozott.

— Miért nincs egyenruhában? — kérdezte tovább.

A fülbevalós ember nem válaszolt. Másik szomszédja, egy sárga selyeminget viselő, karcsú, szép férfi, szívesen magyarázta helyette:

— A munkásokat, mesterembereket nem mutogatják. Ez a kiállítás nem az effélék számára van... Ha a mesterember nem dolgozik, akkor részeg, részegeket pedig fölösleges mutogatni a cárnak.

— Úgy van — mondta valaki nagyon hangosan. — A mi csúfságunk nem érdekli őt.

Dühösen szólt közbe a kopasz óriás:

— Különbséget kell tenni munkás és mesterember között. Én például munkás vagyok Vukol Morozov gyárából, kilencvenen vagyunk itt. Meg a nyikolszki textilgyárból is akadnak itt.

Lassú, ráérős társalgás kezdődött. Klim hamarosan megtudta, hogy a sárgainges a Volga vidékén kedvelt Sznyitkin-kórus énekes-táncosa, fekete szakállas, tagbaszakadt, kerek bagolyszemű szomszédja pedig medvevadász, erdőkerülő a hitbizományi erdőkben.

Szamgint untatta véletlen szomszédjainak a locsogása. El akart kerülni innen, és ezért átosont a tűzoltó és a táncos között. De súlyos markával a tűzoltó vállon ragadta, hátralökte, és leckéztető hangon mondta:

— Nem szabad mászkálni, nem látod, mindenki egy helyben áll?

A táncos gúnyos mosollyal nézett Klimre.

— Ma nem nagyon udvariasak a közönséggel — magyarázta.

— Vigyázz: jön!

Parancsoló hang harsant.

— Treszkin! Vigyázz, fel ne másszanak a háztetőkre!...

Mindenki elhallgatott, felágaskodott, fülelt. Minden szem az Okára szegeződött, a híd sötét csíkjára, ahol két sor apró,

játékember hadonászott vékony karjával, és úgy látszott, mintha letépné a fejét és fel-feldobálná... Harangcsengés szállt, különösen meggyőző erővel zengett a vártemplom harangja, és a bronz zúgásával együtt mindjobban erősbödött, gyorsan közeledett az üvöltésszerű moraj. Klim már hallotta a cárt köszöntő Moszkva harsogó hurrázását, de ez az üvöltés akkor nem izgatta, mivel az a sérelem esett rajta, hogy betuszkolták az udvarba, a részeg és a zsebmetsző mellé. Ma azonban érezte, hogy izgalmában megremeg, és a szeme is elsötétül.

Azt lehetett hinni, hogy ez a hatalmas ordítás ragadja magával a sebesen száguldó lovasrendőrosztagot. A patkók kopogása a macskakövön nem tompította, hanem erősítette a morajt. Az osztag egyre fogyott: minden tíz-húsz lépésnél kirúgtatott egy-egy lovas, a tömeg mellé állt, és felszorította az embereket a járdára, hátratuszkolta a kápolna mögé, az Oka beépítetlen partjára.

Az utca túlsó oldalán álló sűrű emberfalból hirtelen kivált a kiállításról ismert harangozó. Egy ló kövér fara mögül bukkant elő, és három lépéssel az úttest közepén termett. Nyomban ketten is odaszaladtak, és ijedten, nevetségesen kiáltoztak:

— Hová az ördögbe mégy? Hová, te tökfilkó?

A harangozó azonban bal kezével ellökte őket, az égre emelte bősz szemét, meglendítette jobb karját, és háromszor keresztet vetett az útra.

— Nohát — kiáltott fel jámborul a szövőmunkás.

A harangozót sietve betuszkolták a tömegbe, meleg sapkája azonban az úttest kövén maradt.

Szamginnak úgy rémlett, hogy a levegő elsötétül, mivel a sok ezer főnyi tömeg fergeteges üvöltése valósággal összeszorítja. A moraj egyre közeledett, akár a láthatatlan felhő, elmosott minden hangot, elnyelte a harangzengést, és a vásárigazgatóság épülete előtti téren álló katonazenekar réztrombitáinak harsogását is. Amikor ez az üvöltés és bömbölés rázúdult Klimre, valósággal megsüketítette, felemelte, és arra kényszerítette, hogy ő is teli torokból üvöltse:

– Hurrá!

Az emberek felugráltak, hadonásztak, sapkájukat dobálták. Úgy ordítottak, hogy nem lehetett hallani, amint Baranov kormányzó két fürge lovának patái végigcsattogtak a kövezeten. A kormányzó mereven állt a kocsiban, térdét az ülésre támasztotta, és sapkáját lengetve hátrafelé nézett. Acélszürke ruhájában úgy festett, mint egy halálra szánt hős, domború mellén érdemrendek arany lapocskái csillogtak.

Mögötte, kis távolságra, fehér hármasfogat ügetett. Az ezüst lószerszám fehér szikrákat vetett. A lovak zajtalanul haladtak, a széles hintó nesztelenül suhant; különös volt látni a tizenkét láb mozgását, mivel úgy tetszett, hogy a cár hintója a levegőben siklik, felemelte a földről a tömeg elragadtatott, fergeteges üvöltése.

Klim Szamgin úgy érezte, hogy egy pillanatra minden és ő maga is, elszakad a földtől, és az elemi erejű bömbölés forgatagában a levegőbe repül.

A cár kékesszürke egyenruhát viselt, és lágyan ringatózott a hintó ülésének szélén. Kicsi volt, alacsonyabb mint a kormányzó. Egyik kezével a térdére támaszkodott, a másikat pedig gépiesen sapkájának ellenzőjéhez emelte, ütemesen bólogatott jobbra-balra, és mosolyogva nézte a rengeteg tágra nyitott, teli fogú szájat, az erőlködéstől rákvörös arcot. Nagyon fiatal volt, tiszta, arca szép és szelíd, mosolya pedig bűnbánó.

Igen, a cár bűnbánóan mosolygott, szelíden, akárcsak Gyiomidov. És a szeme is ugyanolyan zafírkék volt. És ha leborotválnák kicsiny, szőke szakállát, akkor szakasztott olyan lenne, mint Gyiomidov.

Tovarepült, és ezer torkú üvöltés kísérte. És ugyanilyen üvöltés fogadta. Más hintók is száguldottak utána, egyenruhák és rendjelek ragyogtak, de már hallani lehetett a patkók csattogását, a kerekek zörgését a kövön, és általában minden visszatért a megszokott kerékvágásba, leereszkedett a földre.

A harangozó megint megjelent az úton, lomha mozdula-

tokkal keresztet vetett a fogatok után. Az emberek körülvették, mint valami oszlopot. Egy szürke kabátos, vörös képű férfi lehajolt, felvette a harangozó sapkáját, és átnyújtotta neki. A harangozó pedig a térdéhez csapta, majd öles léptekkel megindult az úttest közepén.

Klim szeme szomjasan magába szívta a cárt. Most is látta kékesszürke alakját és szép arcán a bűnbánó mosolyt. Érezte, hogy ez a mosoly meghiúsítja reményeit, és olyan szomorúsággal tölti el, hogy mindjárt sírva fakad. Már előbb is könnyezett, de ennek az az öröm volt az oka, amely mindenkit magával ragadott, és a föld fölé emelt. Most azonban, amint a cár eltávozott, és a moraj is elcsendesedett a távolban, a szomorúság és a sértődés csalt könnyet Klim szemébe.

Nem lehetett belenyugodni, hogy a cár Gyiomidovhoz hasonlít. Tűrhetetlen volt, hogy a százmilliós nép ura bűnbánóan mosolyog. És Klim nem értette, hogy ez a fiatal, szép arcú és szelíd ember mivel keltette szárnyra ezt az egetrengető üvöltést.

Szamgin gépiesen és csüggedten haladt a tömegben. Az emberek valamiért egy csapásra zajos vidámságra derültek. Élénk hangok szálltak:

— Régente bezzeg letérdeltek volna . . .

— Hé, fiúk, gyerünk sörözni!

Klim háta mögött valaki csengő hangon lelkendezett:

— Milyen könnyen verik az embereket!

— Kit?

— Mindenkit.

Egy megfontolt hang nyomatékosan jegyezte meg:

— A kritikusokat kellene megverni.

— Roman, mit fizettél a csizmádért?

A cárról nem beszéltek. Szamgin csak egy mondatot csípett el:

— Nehéz dolga lesz velünk.

Egy tagbaszakadt legény mondta ezt. Bizonyára kelmefestő volt, mert festék sötétlett a kezén. Egy rendesen öltözött kis öregembert vezetett karonfogva, vakmerően szétlökdöste az embereket, rájuk kiáltott:

— Utat!

De az is lehet, hogy ő sem a cárról beszélt.

„Hátha mindezek az emberek szintén becsapottnak érzik magukat, és csak ügyesen titkolják?" — tűnődött Klim.

Egy szúrós szemű ember az arcába nézett, és bizalmatlanul kérdezte:

— Miért sír, fiatalúr? Mi oka van rá, hogy ma sírjon?

Szamgin zavartan megtörölte a szemét. Meggyorsította lépteit, és befordult a Kunavino-külváros egyik utcájába, amelyben egymást érték a nyilvánosházak. Majdnem mindegyik ablakból, a zászlók háromszínű csíkjaival vegyesen, félmeztelen nők ágaskodtak, csupasz vállukat, mellüket mutogatták, és gúnyosan kiáltoztak egymásnak, egyik ablakból a másikba. A zászlódísz kivételével minden közönséges, megszokott volt az utcában; úgy tetszett, semmi sem történt, s a cár meg a nép lelkesedése csupán álom.

„Nem, Gyiomidov mégis tévedett — gondolta Klim, amikor kocsit fogadott, hogy a kiállításra menjen. — Ez a cár aligha mer úgy rákiáltani az emberekre, mint az a púpos kislány."

A kiállítás bejáratánál Inokov várta.

— Bemehetünk — mondta sietve. — Kár, hogy elkésett.

Inokov megnyiratkozott, leborotváltatta arcát, bő köpenyét olcsó egérszürke öltönnyel cserélte fel; olyan lett, mint a többi rendesen öltözött ember. Csak a szeplők virítottak még élesebben az arcán, egyébként jóformán alig különbözött a többiektől, akik ünneplőjükben kissé egyhangúan festettek. Kevés látogató volt; a kiállításon elsősorban az épületek külseje iránt érdeklődtek, felnézegettek a tetőkre, bepillantottak az ablakokon, a pavilonok sarkai mögé, és nyájasan mosolyogtak egymásra.

— Titkosrendőrök? — kérdezte suttogva Klim.

— Valószínűleg nem mind — felelte Inokov bosszúsan és oktalanul hangosan. Kalapját a kezében tartva lépkedett, és mogorván a földre bámult.

— Bohózatba illő eset történt — mesélte. — A cári pavilon bejáratánál daliás testőrök üdvözölték az uralkodót: szobor-

szerű orosz ifjak, ezüsttel díszített fehér köntösben, magas fehér sapkában, bárddal a kezükben. Azt mondják, Dmitrij Grigorovics, a vén író ötlete volt. Hát ott állnak két sorban, a cár pedig megkérdi egyiket: „Mi a neve?" „Nabholz." Megkérdez egy másikat: „Eluchen." Egy harmadikat: „Ditmar." A negyedik Schulze volt. A cár gúnyosan elmosolyodik, és szótlanul elhalad néhány ifjú mellett. Egyszerre csak látja, hogy egy pisze orrú legény szeme imádattal szegeződik rá. Hát rámosolyog: „Magát hogy hívják?" A legény kiböki basszus hangján: „Antor!" A suhanc ugyanis így, rövidítve írta alá a kocsmai számlákat, igazi neve Andrej Torszujev.

Inokov fojtott hangon, kelletlenül és tűnődve mesélt.

— Igaz ez? — kérdezte Szamgin hitetlenül.

— Hát persze. Ostobaság, tehát igaz.

Klim hallgatott. Eszébe jutott a tűzoltó és a táncos, akiket munkásnak vélt.

A rendesen öltözött emberek hirtelen levették kalapjukat, és mozdulatlanná dermedtek. A vegyipari pavilonból kilépett a cár. Három miniszter kísérte: Voroncov-Daskov, Vannovszkij és Witte. A cár lassan haladt, kesztyűjével játszott, és a személye körüli minisztert hallgatta; a miniszter könnyedén megrántotta a cár zubbonya ujját, és a borászati pavilon felé mutatott, amely egy gyeppel körülvett, alacsony dombon volt. Távolról és a földön állva a cár még kisebbnek látszott Klim szemében, mint a kocsiban. Szemlátomást nem akart bemenni Voroncov pavilonjába, elfordította arcát, és zavart mosollyal mondott valamit a hadügyminiszternek, aki civil ruhát viselt, és sétabotot tartott a kezében.

A három ember szorosan egymás mellett állt. A lomha testű, széles vállú, magas Witte pedig lenézett rájuk. Apró feje olyan volt, mintha hanyagul, sebtében illesztették volna vállára, orra kicsi, jelentéktelen, szakálla gyér, akár a mordvinoké. Gondterhesen lebiggyesztette az ajkát, dús szemöldöke mögé rejtette szemét, s úgy nézte a hozzá képest kicsiny cárt és a hasonlóképp alacsony minisztereket. De közben a kezében csillogó aranyórát is figyelte. Szam-

ginnak feltűnt, hogy Witte milyen erősen, szilárdan áll, lába vastag, talpa pedig hosszú és széles.

Néhány lépésre tőlük tisztelettudóan állt a szúrós tekintetű, délceg, sovány Baranov kormányzó és az ősz szakállú Grigorovics, az iparművészeti osztály biztosa. Grigorovics széles köröket rajzolt karjával a levegőbe, és úgy mozgatta ujjait, mintha sót hintene a földre vagy vetne. Sűrű, néma csoportban álltak az osztályok biztosai, tekintélyes külsejű, érdemrendes férfiak. Egy magas termetű férfi arannyal hímzett kaftánt viselt, és együgyű parasztarca volt.

— Nyikolaj Bugrov, a milliomos — mondta Inokov. — Nyizsnyij-Novgorod hűbérurának nevezik. Az meg Szavva Mamontov.

Az Északi Vidék pavilonjából kopaszodó, zömök kis ember sietett ki. Fehér szakálla volt, és vidám, rózsás arca. Nevetve ment, és elhessegette magától a nagy homlokú és hosszú hajú „magyarázó úriembert".

— Semmiség, kedves barátom, valóban semmiség — mondta hangosan. Baranov kormányzó szigorúan odapillantott. A rendesen öltözött emberek is mind felfigyeltek. A cár is odanézett, ugyanazzal a bűntudatos mosolyával, Voroncov-Daskov pedig egyre rángatta a zubbonya ujját. Ez felháborította Klimet.

„Adasev" — jutott eszébe, és Rettegett Iván tanítómesterének sorsát[48] kívánta a miniszternek.

A kiállítás csendes volt és unalmas, akár az esős hétköznapok. Hétköznapian sípoltak a mozdonyok a rendezőpályaudvaron, csörömpöltek a váltók, pufogtak az ütközők, és csüggedten szóltak a váltóőrök sípjai.

Az idő is elborult, bár a reggel derűs volt. Az eget vékony, szürkés felhők egyenletes rétege vonta be, leplük alatt a nap téliesen halovány lett, és szétszóródó fénye bántotta a szemet. A tarka épületek is elhalványodtak, mozdulatlanul, fakón csüngött a temérdek zászló, a szépen öltözött emberek bágyadtan lépkedtek. A cár kékes, szerény alakja el-

[48] *Adasev, orosz diplomata (?—1561) börtönben halt meg*

sotétült, es meg jelentektelenebbé vált a jol megtermett, tekintélyes emberek előtt, akik fekete ruhát vagy arannyal hímzett, érdemrendekkel díszített egyenruhát viseltek.

A cár lassan haladt kísérete élén a haditengerészeti pavilon felé, de úgy tetszett, hogy ezek az emberek taszítják előre. Baranov kormányzó hirtelen furgén lehajolt, felvett valamit a cár lába elől és félrehajította.

— Nos, megelégelte? — kérdezte gúnyos mosollyal Inokov.

Szamgin szotlanul bólintott. Fáradt volt, éhes és szomorú Gyermekkorában érzett ilyen szomorúságot, amikor nem azt az ajándékot kapta a karácsonyfáról, amelyiket kívánta

— Tudja, kihez hasonlít a cár? — kérdezte Inokov. Klim némán az arcaba pillantott, gorombaságot várt. Inokov azonban elgondolkozva folytatta· — Balzaminovra, csak éppen tiszti ruhát visel

— Izsák — mormolta Szamgin

— Micsoda?

— Izsák — ismételte hangosabban Klim Bosszúságát már nem tudta elfojtani

— Ó, igen, a bibliában — kapott észbe Inokov — De akkor kicsoda Ábrahám?

— Nem tudom.

— Kulonös hasonlat — mosolyodott el Inokov. Felsóhajtott és beszélni kezdett· — Tudósításaimat nem kozlik A szerkesztő, a vén kappan, azt irja, hogy túlságosan sűrítem a negatív jelenségeket, és ez nem tetszik a cenzornak Oktat· a kritikának bizonyos általános eszméből kell kiindulnia, és arra kell támaszkodnia Ördog tudja, mi ez az általános eszme!

Klim mar nem figyelt Inokov zsortolódó beszédére A kékesszürke egyenruhás fiatalemberre, zavart mosolyára gondolt Mit szólna ez az ember, ha elébe állna Kutuzov, a diakónus, Ljutov? Igen milyen erős szavakat tudna mondani nekik? És Klimnek megint eszébe jutott — nem gúnyosan, mint mindig, hanem keserúen·

„Volt itt egy fiú is? Vagy talán nem volt semmilyen fiú?"

De annyira tele volt élményekkel, hogy agya alig műko-

dött; megdermedt a kicsiny pók, amely a gondolatok szálait szövi. Szeretett volna hazautazni, a nyaralóba, és kipihenni magát. De nem mehetett: Varavka táviratban kérte, várja meg itt.

És mig Varavkára várt, találkozott az emberek igazi urával.

Középtermetű férfi volt. Bő, hosszú ruhát viselt, amelynek színét nehezen lehetett meghatározni. Ilyen színűek a falevelek késő ősszel, amikor már megcsípte őket a dér. A könnyű, légies köntös ösztövér, csontos, öreg testet takart; az öregember arca felemás színű volt: halványsárga bőrén barna foltok tarkálltak, mintha réges-régen rozsda marta volna. Szoborszerű arcát kis ősz szakáll nyújtotta meg. Hajszálait könnyűszerrel meg lehetett számolni; hasonló szürke szőrszálak bokrosodtak szája szögletében, és csüngtek alá. Alsó ajka szintén rozsdaszínű volt, és megvetőn lebigyedt, fölötte borostyánszínű, szabálytalan fogsor sárgállott. Ferde vágású szeme a halántéka felé húzódott, füle hegyes volt, mint a vadállatoké, és szorosan koponyájához lapult. Kalapját gömbök és zsinórok ékesítették, s úgy festett benne, mint egy ismeretlen egyház papja. Keskeny metszésű szemének pupillája nem kereknek és simának látszott, mint a közönséges embereké, hanem szinte apró, éles kristályokból állt. És ez a szempár — akárcsak a kiváló művész festette arckép szeme — mindenüvé elkísérte Klimet, bárhonnan nézett is erre a megelevenedett, régi festményre. Tompa orrú bársonycsizmájának talpa csúnyán vastag és bizonyára igen nehéz volt, de az öregember mégis nesztelenül lépkedett: lába fel sem emelkedett a földről, hanem úgy siklott rajta, mintha olajon vagy üvegen járna.

A látogatót tiszteletudón követte egy kis csoport, amelyben négy nemzeti viseletű kínai is volt; unottan haladt a délceg Baranov kormányzó, mellette Fabricius tábornok, a cári pavilon biztosa. Ebben a pavilonban a nyercsinszki és altaji ércbányák kincsei, drágakövek, aranyrögök pompáztak. A különös látogatót érdemrendes és érdemrend nélküli emberek követték sűrű csapatban, tisztelettudón.

Az előkelő vendég suhanó lépteivel sorra járta az épületeket. Szoborarca morzdulatlan maradt, csak mongol orrának széles cimpái remegtek kissé, és fitymáló ajka húzódott olykor összébb, de ez is csupán abból látszott, hogy ilyenkor a szája szögletében ágaskodó szőrszálak felborzolódtak.

— Li Hung-csang — súgták az emberek egymásnak. — Li Hung-csang.

És tisztelettudó meghajlással utat engedtek. Kína híres férfia azonban rá se hederített az emberekre, a tárgyakat is futólag nézegette, csak némelyik előtt állt meg néhány pillanatra vagy egy percre, táguló orrcimpával, s bajuszát mozgatta.

Köntöse bő ujjában rejtőző keze a hasán pihent. Olykor puszta megérzésből vagy valamilyen ismeretlen jelre, az egyik kínai halkan beszélni kezdett a pavilon biztosával, majd még halkabban mondott valamit Li Hung-csangnak, de lehajtotta a fejét, és nem nézett az arcába.

A haditengerészeti pavilonban az ágyúról beszélt neki; az öreg kínai mozdulatlanul, féloldalt állt, néhány másodpercig oldalról nézegette, majd tovább siklott.

Fabricius tábornok kipödörte kozákos bajszát, a magas vendég elé állt, és hadvezéri mozdulattal a cári pavilon felé mutatott.

Li Hung-csang megállt. A kínai tolmács sörgött-forgott, hajlongott, kitárta karját, és mosolyogva suttogott valamit.

— Nem szabad előtte menni? — kérdezte hangosan egy érdemrendekkel ékesített daliás termetű férfi, és gúnyosan elmosolyodott. — No és mellette lehet? Micsoda? Mellette sem lehet? Senkinek sem?

— Senkinek sem, kegyelmes uram! — válaszolta valaki szolgálatkészen, mint egy bérkocsis.

A daliás ember elvörösödött, sértődötten felfújta arcát. Rövid gondolkodás után így szólt franciául:

— Kérdezze meg a tolmácsot: kinek van joga mellette menni?

Mindenki elhallgatott. Majd a kocsishangú ember így szólt, de már halkan:

— A tolmács azt mondja, kegyelmes uram, hogy nem tudja: talán az önök, vagyis a mi uralkodónknak van joga hozzá.

A daliás ember a mellét borító rendjelekre sandított, és mérgesen dünnyögte:

— Valóban . . . fő a ceremónia!

Fabricius tábornok Li Hung-csang mögé szegődött; szintén elpirult, és bajuszát rángatta.

Az altaji pavilonban Li Hung-csang megállt egy színes drágakövekkel teli üvegszekrény előtt. Megmozgatta bajuszát — és a tolmács nyomban kérte, hogy nyissák ki a szekrényt. Amikor felemelték a nehéz üveglapot, az öreg kínai lassan kihúzta karját köntöse ujjából — amely szinte magától, önerejéből siklott könyöke felé —, öreges, vasszínű kezének vékony, hegyes körmű ujjai belemarkoltak az üvegszekrénybe, és letépték a fehér márványlapról a nagy smaragdkristályt, a pavilon büszkeségét. Li Hung-csang a szeme elé emelte a drágakövet, majd a másik szeme elé tartotta, alig észrevehetően bólintott, s a követ köntöse ujjába rejtette.

— Megtartja — magyarázta nyájas mosollyal a tolmács.

Fabricius tábornok elsápadt.

— De . . . engedelmet! — mormogta. — Nincs jogom ajándékokat adni!

A híres kínai azonban már kisuhant a pavilon ajtaján, és a kiállítás kijárata felé tartott.

— Li Hung-csang — mondták halkan egymásnak az emberek, és mélyen meghajoltak az ókori mágushoz hasonló látogató előtt. — Li Hung-csang!

Kellemetlen idő volt. Szél kószált, feltúrta az út homokját, előtört az utcasarkok mögül. Az égen apróra tépett felhők sürögtek, a nap is nyugtalanul hunyorgott, mintha azon iparkodna, hogy minél jobban megvilágítsa a kínai különös figuráját.

М Горький
Собрание сочинений в тридцати томах,
том 19.
Государственное Издательство
Художественной Литературы
Москва 1952

A válogatást a szovjet harmincköte'es kiadás (1949—1956) alapján az Európa Könyvkiadó szerkesztősége végezte

A válogatást ellenőrizte
WALDAPFEL JÓZSEF

63.4468 Kossuth Nyomda, Budapest
A kiadásért felel az Európa Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Apostol András
A szöveget az eredetivel egybevetette: Palotás Magda
A védőborítót és kötéstervet készítette: Rudas Klára
Képszerkesztő: Láng Pálné
Műszaki vezető: Siklós Béla
Keszult: 6600 példányban, 30,2 (A/5) ív terjedelemben,
az MSZ 5601-59 sz. szabvány szerint
EU 5 — g — 6466